

Coperta de CĂLIN STEGEREAN

9
242

Dreptul la memorie

În lectura lui
Iordan Chimet

III

Dialog
despre identitatea
românească

1169D

Selecție și antologie
de Iordan Chimet

© Editura Dacia, Cluj, str. Emil Isac nr. 23

EDITURA DACIA, CLUJ
1992

Lucrare tipărită cu sprijinul Departamentului
Informațiilor și a Fundației Soros pentru
o societate deschisă,
Filiala Cluj

Lector: MIRCEA OPRÎȚĂ
Tehnoredactor: A. MOLNĂR
Corector: MARIA BUZURA

Apărut: 1992.
Bun de tipar: 2 dec. 1992.
Comanda nr. 3339.
Coli de tipar: 43,75.
Tiraj: 4 000+80+30+30 ex. legate.
Hirtie: velină: 70 g/mp.
Format: 16/61×86.

Tiparul executat sub comanda nr. 196/1992,
la Imprimeria de Vest, Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.
România

ISBN 973-35-0288-X

Odată împlinit visul Unirii, opinia publică a epocii a fost chemată de elita sa culturală să-și definească personalitatea la începutul unui nou drum istoric care părea să marcheze debutul vieții adulte a comunității; cu alte cuvinte, să-și găsească existența nu numai s-o trăiască spontan, să-și facă, așadar, bilanțul cultural, să se privească cu curaj — căci era nevoie de curaj — în oglinda interioară a spiritului pentru a-și vedea chipul așa cum e în realitatea complexă, contradictorie și înșelătoare și nu cum e proiectat sau insinuat în conștiință de propriile noastre iluzii. Oglinda mentală la care se gîndiseră cărturarii noștri la începutul anilor 20 era rațiunea, luciditatea capabilă să-i releveze nu numai virtuțile reale, dar și limitele nu mai puțin reale, inerente și unele și altele, de altfel, făpturii umane, atît la nivel individual cît și la nivel colectiv.

Întrebarea care căpătase caracterul tiranic al unei veritabile obsesii fusese formulată cam în felul următor: „Ce este sufletul românesc?” Sau, în loc de suflet, se vorbea, deseori abuziv, de spirit, de spiritualitate, de ethos, în definitiv nu contau prea mult variantele și improvizatiunile atît timp cît simburile central al temei rămînea același. Care sînt, deci, componentele sufletului românesc? se întrebau, pasional, convorbitorii. Cum se manifestă în realitate, care sînt planurile existenței colective în care se putea demonstra măsura pleneră a valorii noastre — fără a omite, firește, nici acele planuri care convîn mai puțin? Am putea ajunge, cumva, la acea acuitate a analizei, la acea finețe a percepției pentru a descompune în laboratorul de chimie experimentală a spiritului acel inefabil numit specificul românesc în elementele sale primare, încercînd astfel să definim nu numai întregul, dar și părțile specifice ale acestui fenomen real și fabulos în același timp, sfidîndu-ne cu complexitatea sa și care este firea unui popor? În sensul cel mai direct, mai generos al cuvîntului, rostul intim,

impulsul secret care pasionase conștiința colectivă, declanșând torențele de lavă și focurile de artificii ale energiilor culturale ale epocii, provocând dezbaterile furtunoase ale identității românești, s-ar fi putut rezuma astfel: Cu ce venim noi la banchetul popoarelor? Care este, în definitiv, aportul nostru? (E adevărat că, cine ar fi dorit ar fi putut asculta pe scepticii de meserie ricanînd ca întotdeauna pe la colțuri, șoptind în barbă: „Dar a existat vreodată un asemenea aport? Și a existat, de asemenea, un banchet al popoarelor?“

Din păcate, există și un sens mai limitat al unei asemenea acțiuni, mai ales în climatul tot mai ardent al epocii, nu-l putem ignora. Operația aceasta de autodefinire, atît de nobilă la prima vedere, comportă și va comporta întotdeauna atîtea riscuri în procesul cristalizării intențiilor inițiale, în cele din urmă succesul sau eșecul dialogului depinzînd de gradul de maturitate intelectuală și rigoare etică a publicului — condiții, oriunde în lume, greu de realizat, iar unul din riscurile cele mai nocive, cel mai semnificativ poate, devenind o adevărată maladie a spiritului cînd i se oferă condițiile propice de dezvoltare, este, într-o definiție sui-generis, narcisismul colectiv. Cunoașteți desigur fenomenul: dilatarea exacerbată a personalității, inflamarea egoului național, răzbunarea complexelor de inferioritate provenite dintr-un trecut nu întotdeauna lesne de descifrat, activizarea pe trasee deviate a unor energii pînă atunci reprimăte sau, oricum, ținute sub control ferm, spre scopuri, în final, ostile vieții. Privindu-se în oglinda orgoliului său dezlănțuit, narcisul lumii moderne — și eu mă refer la narcisul colectiv, singurul care poate tulbura echilibrul vieții sociale, mai ales atunci cînd își eșafodează și motivația etnică, politică, spirituală, etc. a supremației sale pe scena istorică — este convins nu numai că e frumos, dar că e unicul frumos, dacă nu chiar unicul pur și simplu... El se vede numai pe sine, pe o planetă, altfel, părăsită... Și în biata păpușă umană, incapabilă să-și păstreze măsura și să-și salveze bunătatea, vedem cum apare monstrul. Nu știusem, nu putusem bănuî că atavismul putuse dăinui, atîta vreme, atîtea veacuri, în noi. Stătuse pîit în noaptea subconștientului colectiv ca într-o vizuină inexpugnabilă, delirul egocentric, vanitatea flatată abuziv îi deschid larg porțile lumii reale, oferindu-i dementa libertate a violenței gratuite.

Testul acesta riscant a fost însă trecut cu bine, dezbaterea dedicată sufletului românesc desfășurîndu-se în limitele normalității. Și dacă vor apare totuși unele accente excesive, acestea s-au ivit spre sfîrșitul perioadei interbelice, cînd nu numai

scena românească, dar întreaga Europă devenise terenul de luptă al intoleranței dezlănțuite. Deocamdată interlocutorii, din orice unghi ar fi privit problema, căutau argumente, își prezentau juriului — care era întreg poporul — probele materiale ca și justificările logice pentru a motiva o poziție sau alta. Simplele declarații patetice, efuziunile sentimentale, retorica adolescentină se făceau auzite tot mai rar, se părea că aparțin unei epoci revolute... Era o iluzie, desigur: Istoria nu renunță ușor — de fapt, nu renunță deloc — la modelele experimentate cîndva, revenind mereu la ceea ce a fost înainte, firește, cu adaptările de rigoare, necesitate de noul spirit al timpului. Pri-lej de a reflecta cu melancolie cum mai ales tiparele catastrofice, izvorîte parcă din tendințele suicidare ale subconștientului colectiv, reapar mai des... deocamdată, pentru perioada de care vorbim, cel puțin pentru deceniul de aur cuprins între anii 20 și 30, pericolul simplificării sentimentale ca și riscurile ulterioare ale posibilelor denaturări extremiste păreau depășite.

Și ca o dovadă că acea primă dezbateră stătea sub semnul generos al lucidității atotcuprinzătoare și curajului etic este și faptul că au fost destule personalități care au avut temeritatea de a include și defectele cele mai evidente în portretul-robot al sufletului românesc. Perspectivă controversată, capabilă să dezlănțuie pasiunile incontroleabile și umorile specifice grupurilor sociale cele mai slab pregătite cultural, receptive mai ales la sloganurile naționaliste. Chiar într-un leagăn al civilizației cum a fost, totuși, Europa secolului XX, și încă la popoare de străveche cultură în momentele de criză istorică, poziția demagogiei politice, flateria excesivă, lauda dilatată fabulos sfidînd datele realului au fost bine primite, deși daunele pe care le aduceau sănătății morale a publicului erau incalculabile, putînd anestezia simțul critic al unui popor, perturba echilibrul social. Nici noi n-am făcut excepție... Așa s-a dezvoltat mediul prielnic apariției profeților de bilci, iluminatului investit — după părerea sa, de divinitate — cu misiunea sacră de a-și conduce turma, poporul ales, în Paradis.

Din această perspectivă mi se pare salutar avertismentul dat de cărturarul raționalist cu notele sale autocritice pentru a tempera excesele de tip narcisist. Firește, nici poziția autocritică — chiar alunecînd în mod firesc spre ironie, beneficiind de atuurile inteligenței ca și de circumstanțele atenuante ale spiritului ludic existent în distorsiunea fabuloasă a satirei de mari proporții — pe care o vom regăsi, de pildă, în opera pe nedrept uitată a lui Ștefan Zeletin — nu va fi la adăpost de excesele proprii sale naturi. Dovadă pesimistul incurabil, incapabil să

înregistreze altceva din spectrul psihologic colectiv decât negrul, eventual tonurile învecinate, griul și cenușiul, iar din istorie reținând mai ales momentele de cumpănă, perioadele tranzitorii, ambiguitățile, absențele, dilemele, ezitățile... Dar chiar și fără aceste excese, critica biciuitoare, expresie a intransigenței morale, se va afla în atari situații într-o poziție vulnerabilă, dacă nu chiar culpabilă. Dezvăluirea unui defect, a unui eșec, a unei tare de caracter, fie aceasta particulară sau colectivă, cu toate justificările posibile și izvorită din sursa cea mai pură a bunei credințe, va provoca interlocutorului vizat o stare de jenă, de refuz, un blocaj psihic, reacții, altminteri, firești. Înțelegem că sarcina e ingrătă și pentru critic și pentru marele public implicat în judecata critică — chiar dacă observația incomodă va viza în special experiența trecutului.

Un mare merit va reveni amândorura dacă dialogul va putea fi menținut pe planul strict al ideilor, refuzând polemicile rău intenționate, care rareori scapă prilejul de a învenina și mai mult lucrurile. Meritul criticului incomod este de a-și respecta cititorii, considerându-i, cum și sînt în realitate, adulți capabili de a înțelege și adevărurile dureroase, nu numai ipocriziile flatante. El consideră că cel mai bun mijloc de a înainta pe spinosul drum, presărat cu capcane la tot pasul și care presupune atîtea renunțări, al cunoașterii și, dacă e posibil cumva, al desăvîrșirii ființei, este dialogul deschis și cutezător: singura șansă de a depăși crizele de creștere, umbrele istoriei, monștrii trecutului, limitele pe care, în definitiv, orice structură umană le conține într-un fel sau altul. Meritul auditorului este de a accepta dezbaterea, desigur verificînd argumentele pe planul inteligenței, ferindu-se însă de a face interlocutorului său proces de intenții, contestîndu-l ca pe un martor indezirabil... Și acum, așezați în sala de spectacole a unui alt veac, vreau să spun a spiritului unui alt veac, de fapt a unei alte istorii, e momentul să ne întrebăm ce mai rămîne din entuziasmul acelor elanuri, din misterul și emoția atîtor spovedanii, din incandescenta atîtor revelații? Eu cred că imaginea unei lumi, propria noastră lume, totuși îndepărtată, în multe privințe străină: o lume visătoare dar și înrobită joaselor patimi, viermuind în mîlul nevoilor dar și beată de zborul înălțimilor, generoasă și cupidă, înveșmîntată în toga sacerdotală dar și în zdrențele celor nevolnici, zmintită și înțeleaptă: nici cea mai bună dintre lumi, nici cea mai rea dintre lumi. O lume. E destul. E totul.

IORDAN CHIMET

Unghiul etnic

Unitatea sufletului românesc

Cînd vorbim de sufletul românesc înțelegem prin el manifestările intelectuale ale întregului nostru neam, adică partea comună a tuturor manifestărilor individuale. Așa bună-oară limba este produsul nu a minții fiecăruia, ci a minții colective; tot așa și moravurile și obiceiurile, poveștile și poezia poporană, muzica și danțurile naționale, portul, clădirea caselor, uneltele întrebuițate, și într'un cuvînt toate acele îndeletniciri pe care le practicăm toată lumea. Acest complex de activități intelectuale alcătuiește sufletul poporului în deosebire de sufletul individual.

Acest suflet poporan este însă deosebit după elementele etnice la care-l considerăm: altul este sufletul românesc, altul cel grecesc și altul cel unghuresc. Dar chiar în sinul aceleiași rase, se deosebesc sufletele popoarelor deosebite ce se țin de ele, încît totdeauna divergența există. Așa sufletul poporului nostru e deosebit de acel al poporului francez, italian, spaniol și deosebit chiar de acel al poporului roman din care se trage. Fiecare unitate etnică este produsul unei combinații de elemente omenesti deosebit introlocate prin amestec și încrucișare, modificate prin climă și așezare geografică, prin dezvoltarea istorică și înrîuirile cărora a fost supusă, încît alcătuiește un tot deosebit de restul omenirii. Și că această deosebire există, ne-o dovedește mai ales împrejurarea că fiecare popor vorbește o limbă deosebită, neînțeleasă de popoarele celelalte, și pe care este nevoit a o învăța cu multă osteneală, spre a o putea mînuși. Natura deci a pus ca însăși această stavilă firească între popoare, silindu-le a-și concentra viața în ele însuși, și legînd dezvoltarea omenirii de aceea a acestor centre mai restrînse.

Pe lîngă multe alte însușiri de preț ale sufletului românesc voim să atingem pe una care-mi pare a avea o însemnătate deosebită ca pîrghie civilizatoare. Este aceea a unității sale, adică împrejurarea că, deși neamul nostru este răspîndit pe un teritoriu atît de întins, 300 000 de kilometri pătrați în corpul nostru cel mare de la Nordul Dunării, totuși pretutindeni rostirea cuprinsului nostru sufletesc este aceeași, înțeleasă de la un capăt la celălalt al regiunilor deosebite locuite de români.

Într'adevăr, graiul românesc este același în toate părțile locuite de Români din Dacia Traiană, și nu există aproape nici o deosebire dialectală care să împiedice această înțelegere. Sunt fără îndoială deosebiri în tezaurul de cuvinte, deosebiri lexicale, dar care nu ating esența însăși a limbii și nu opun înțelegerii comune decît o stavilă ușor de învins. Așa cînd Munteanul zice ca să cheme un lemnar să-i dreagă ulucii, noi putem găsi ideea stranie, știind că ulucii sînt de tinichea și că lemnarul nu ar avea ce căta în asemenea treabă: dar *uluc* peste Milcov înseamnă ceea ce la noi se numește *zaplaz*. De asemenea cînd zice Moldovanul că i s-a rupt *colțunul*, Munteanul rămîne nedumerit căci el numește acel element al investiției *ciorap*, și așa mai departe. Mai îndepărtate sunt aceste deosebiri lexicale între graiul transilvănean și cel din România liberă și mai numeroase încă se întîlnesc ele între limba Românilor din Banat și acei din restul țărilor de la Nordul Dunărei. Așa bună-oară întîlnim în Banat termeni absolut străini graiului nostru ca:

Meros	= mîndru	Mieriu	= albastru
Meserere	= milă	Mirăe	= minune
Matrac	= băț	Mozomanie	= dihanie, arătare.
Moțoc	= prost	etc.	

Dar aceste cîteva cuvinte sau se înțeleg din decursul vorbirii, sau întrebă ce înseamnă. Chiar în cele cîteva particularități morfologice precum rostirea lui *n* înaintea lui *i* în cuvinte ca: *întăniu* = întiiu, *calcaniu* = călciiu, *gutanie* = gutăe, sau sunetul *t* pronunțat ca *c* în *frunce* în loc de frunte, *ceînăr* în loc de tînăr; forma condiționalului la verbe: *vrere-ași*, *facere-ași*, nu sunt împiedicătoare de înțeles.

Se poate deci susține cu drept cuvînt că limba Românilor de la Nordul Dunării nu înfățișează deosebiri dialectale, pe cînd este cunoscut că în Italia, bună-oară, Venețianul nu în-

telege pe Piemontez nici Romanul pe Napolitan. De asemenea în Germania țăranul prusian și cu cel din provinciile renane se înțeleg numai cu cea mai mare greutate, lăsînd la o parte graiul provansal din Franța care este aproape o limbă deosebită de cea franceză.

Cum se face însă că pe un teritoriu atît de întins și, mai mult încă, străbătut de lanțuri de munți înalți care pun stavile firești între deosebitele regiuni, să se întâlnească un fel de a vorbi atît de unitar?

Explicarea acestui fapt se află în condițiile de viață făcute Daco-Romanilor prin năvălirile barbare. Retrăgîndu-se în munți înaintea potopului popoarelor sălbatece ce le ruinaseră statul și viața lor civilizată, ei se purtau fără încetare cu turmele lor din loc în loc, coborîndu-se iarna din Transilvania și Banat în șesurile Moldovei și ale Munteniei pentru pășunarea acelor turme, și întorcîndu-se vara înapoi în cetatea munților. Prin acest dus și venit neconținut al poporului de păstor al Românilor, s'a păstrat unitatea graiului și a celorlalte elemente ale sufletului românesc care, fără această veșnică atingere, ar fi trebuit să se desfacă cel puțin în două mari ostroave intelectuale: acel de dincolo și acel de dincoace de piscurile Carpaților.

În afară însă de această unitate a graiului poporan între grupele de Români așezate în deosebitele regiuni de la Nordul Dunărei, unitatea sufletului românesc se mai păstrează cel puțin prin acest element al său de căpitanie — *limba* — și între clasa cultă și stratul de jos al întregului neam.

La alte popoare bună-oară la Germani, la Francezi, la Italieni, dialectul sau dialectele vorbite de popor sunt deosebite de limba literară a societății culte, și numai școala introduce în mintea oamenilor de rînd cunoștința graiului superior. La noi în țară, omul de jos vorbește aceeași limbă cu omul cult, și numai tezaurul de cuvinte, îmbogățit prin neologisme necunoscute în cea mai mare parte straturilor inferioare, despart graiul cult de cel de rînd. Țesătura limbii însă, forma cuvintelor comună ambelor graiuri rămîn aceleași, și cu răspîndirea ideilor nouă și a cuvintelor ce le reprezintă în mintea straturilor de jos, se întinde tot mai mult unificarea limbii.

Limba românească este deci același organ de înțelegere vorbit de tot poporul românesc și înțeles de el din susul pînă în josul piramidei sociale.

În această unitate minunată a graiului național la Români vedem noi unul din mijloacele cele mai puternice de cultură a

lui, deoarece ideile zemislite în o parte a țărilor locuite de ei se răspîndesc îndată în toată masa lor și acele înalte și frumoase izvorite din mintea straturilor culte pătrund fără mare greutate în cea a celor puțin luminate. Nici nu se știe ce putere uriașă reșede în această puțință de circulare a ideilor în corpul întreg al poporului român care ca un sînge generos îi nutrește toate organele, îi înviorează toate puterile, îi înalță cugetul și-i înobilează simțirea. Propășirea atît de repede și de uimitoare a neamului nostru se datorește în mare parte și acestei rezezi răspîndiri a ideilor în mintea întregului popor.

Pentru a înțelege mai pe deplin însemnătatea acestui fapt, să vedem ce se petrece cu poporul grecesc modern, și el un popor ce năzuește spre civilizație.

Grecii de astăzi se consideră ca moștenitorii direcți și continuatorii neîntreruși ai vechilor Elini, pe cînd noi ne privim numai ca de viță latină, dar alții decît străbunii romani.

Această deosebire de concepție asupra originii a avut însemnate rezultate. Grecii considerîndu-se ca Elini, au căutat a readuce limba lor la formele graiului vechiu de care acel vorbit acuma de Greci este tot atît de îndepărtat ca și acel românesc de limba latină din care a ieșit. Nu e vorbă și la noi s'a arătat într'un timp aceeași tendință de a ne considera ca Romani curați, de a ne apropia cît mai mult de viața romană. S'a cerut de unii din învățații noștri mai vechi reîntoarcerea statului la formele republicane, a religiei la păgînism și mai ales a limbii la cea latină. *Istoria Românilor* de Al. Treboniu Laurian care înlocuiește datarea de la Hristos cu cea de la facerea Romei, și mai ales vestitul dicționar al Academiei lucrat de același învățat în colaborare cu I. C. Massim documentează această tendință greșită în dezvoltarea poporului român. Dar o reacție sănătoasă îndepărtă la noi primejdia și întoarse luarea aminte a scriitorilor noștri asupra graiului poporan, ferind astfel neamul românesc de corumperea și stricarea limbii. La greci, dimpotrivă, prin arhaizme și clasicizarea cît mai desăvîrșită a limbii grecești moderne în scopul de a o apropia de antica, limba cultă a Grecilor actuali se înstrăinează de mintea poporului care nu înțelege formele de ziare introduse de învățați, așa că toate cele scrise prin cărți și graiu sînt înțelese numai de acei ce au învățat limba elină. Și această tendință de reîntoarcere a limbii grecești către vechea ei mamă a devenit o adevărată aiurare care nu mai cunoaște nici o margine, nici o îngrădire, încît amenință chiar viitorul poporului grecesc.

E drept că Grecii găsesc în această reîmprospătare a graiului străbun singurul mijloc de a dovedi lumii că ei sînt co-

boritorii anticilor Elini; căci de altfel toate minunatele însușiri ale străluciților lor strămoși le lipsesc cu desăvârșire, și Grecii de astăzi sînt un popor foarte sărac în ilustrații pe toate acele tărîmuri ale cugetării pe care se înălțară antecesorii lor. Ei nu au nici poeți, nici filozofi, nici istorici, nici oameni de știință, nici artiști care să poată ridica vaza neamului.

Ne rămîne acuma de cercetat dacă se întinde unitatea sufletească a neamului românesc și peste hotarele Daciei Traiane și dacă Macedo-Românii și Istro-Românii pot fi priviți ca făcînd și ei parte din această unitate sufletească?

Pe cînd limba Daco-Românilor este înțeleasă de toți fiii acestui popor, cea a Macedo și Istro-Românilor înfățișează greutatea mult mai mari pentru a ei pătrundere. Nu mai este vorba aici de deosebiri lexicografice, cu toate că și aceste sînt mult mai numeroase și mai însemnate, ci de însuși forma gramaticală și sintactică care îngreuează înțelesul acestor adevărate dialecte românești. Există între limba Daco și cea a Macedo-Românilor cam aceleași deosebiri care despart dialectul piemontez de acel neapolitan. Se înțelege că aceste graiuri păstrează totuși caracterul românesc și că sînt mai apropiate de limba daco-română de cum sînt apropiate de dînsa celelalte limbi neo-latine; că există o mai mare asemănare între limba Macedo și a Istro-Românilor și limba Daco-Românilor, decît între această din urmă limbă și cea franceză, italiană sau spaniolă.

Cum se explică această împrejurare? În vremurile imperiului roman, cînd Dacia făcea încă parte din el, limba latină răsuna în toată întinderea regiunilor stăpînite de el și în aceea din răsărit se vorbea latinește nu numai în Dacia ci și în întreaga peninsulă a Balcanului.

Nu numai graiul latin se păstra în Dacia și după părăsirea ei de legiuni la retragerea acestora de către împăratul Aurelian, dar biserica romană creștină se lăți în Dacia după a ei deslipire, prin atingerea ei cu poporația romană creștină de la sudul Dunărei. Precum însă Goții și Hunii răspîndiră pe Daco-Romani în munții Carpați, astfel năvălirea Slavilor și a Bulgarilor care se așezară mai ales peste Dunăre, alungă pe Romanii din Moesia în catenile Hemului sau Balcanului, Pindului și ale Rodopului. Regiunea dintre Dunăre și Balcani perdu caracterul ei romanic și se slaviză. Se interpusese deci o populație slavă între grupele de Romani retrase pe de o parte în munții Daciei, pe de alta în cea a sudului și apusului peninsulei Balcanului, între grupul Daco-Românilor și cele ale Macedo-

Românilor și Istro-Românilor. Despărțirea răsăritului Europei de Imperiul roman începuse de pe la creștetul veacului al V-lea, cînd de fapt Imperiul Roman de apus, baștina latinității, se desfăcuse în bucăți; iar despărțirea celor trei grupe de Români se înfăptui abia vr'o 300 de ani după aceea, pe la începutul veacului al VIII-lea, încît această împreună viețuire a grupurilor românești după ce ele încetaseră de a mai fi în atingere cu împărăția romană, explică mai marea asemănare între graiurile grupurilor românești, decît între aceste și națiile de origină latină din apusul Europei.

Tot suflet românesc sînt și Macedonienii și Istrienii, dar suflet românesc mai îndepărtat, cum ar fi verii între neamuri față de frați.

Dar ce ne folosește această comunitate de limbi, de gîndire de apucături sufletești, cînd politicește sîntem ruși în bucăți, despărțite în țări deosebite și ascultînd de state deosebite; cînd nu ne este învoit a dezvolta pretutîndeni după voia-ne și placul, comoara sufletului nostru?

Mai nenoricită soartă decît a poporului român nu cunosc decît aceea a Poloniei. Ba dintr'un punct de vedere durerile Polonilor sînt mai puțin ascuțite decît acele ale Românilor: căci la dîșii a apus cu totul soarele neatîrnării, pe cînd la noi el luminează o parte din neam pentru a arăta cu atît mai negru întunecul în care zac celelalte. Italienii, Germanii au avut norocul de a vedea realizîndu-se unitatea statului lor și părțile rămase afară din această unitate sînt frînturi mult mai mici decît masele introlocate. La români dimpotrivă partea rămasă în afară de granițele statului liber, este tot atît de mare și de însemnată ca și cea cuprinsă în hotarele lui. Mai trist este însă, că împrejurările politice și mai ales puterea cea mare a statelor ce ne-au mîncat, nici nu ne lasă speranța unui viitor fericit. Avem un ideal nu e vorbă, și idealurile sînt totdeauna înviorătoare de puteri și dătătoare de energii; dar cînd idealul este ascuns de nori atît de groși, îl mai putem noi întrededa, și mai ales putem noi să așteptăm coborîrea lui din lumea visului în cea a realității?

Un lucru însă trebuie să apărăm cu cea din urmă stăruință: este existența neamului nostru, așa cum este el frînt în bucăți și risipit în statele vecine. Avem cea mai sfîntă datorie a nu lăsa să ni se știrbească întregimea noastră etnică, căci pe ea se reazimă deocamdată conlucrarea la dezvoltarea rasei române; de pe latul ei piept se recrutează talentele și geniile care ilustrează neamul și ne ridică în ochii popoarelor.

Dacă trebuie să așteptăm poate prea mult contopirea vieții noastre politice, viața noastră culturală comună există și este tocmai un rezultat a acelei minunate închiegări unitare sufletești, și această viață fiind singura noastră avuție, suntem datori să o apărăm pînă la cea de pe urmă suflare.

Conferință ținută la Piatra Neamț, 5 dec. 1910; Reprodușă din *Arhiva* nr. 5, mai 1911.

GEORGE VĂLSAN

Conștiința națională și Geografie

Sunt subiecte de care sufletul ți-e atât de plin, în cât atunci când te-ai hotărît să vorbești despre ele, te aștepti să spui ceva cu totul nou, frumos și adevărat, convins că vei face bine altora și că vei simți și tu o nespusă mulțumire. Dar de multe ori îți dai seama că tocmai un lucru care ți-ar fi atât de drag, nu poți să-l înfățișezi mai desăvârșit de cât alții. Și atunci, dacă ești stăpânit de evlavie expresiei celei mai fericite, de cât să faci o parafrază searbădă, mai bine iei cartea în care ai citit rândurile care întreceau puterea ta sufletească, — și citești după ea. Așa sunt nevoit să încep eu acum cu privire la conștiința națională.

S'a scris foarte mult despre națiune¹ și conștiința națională și mai ales în jurul lor. Puține studii impresionează mai puternic, prin adâncimea gândirii, ca o conferință a lui Ernest Renan, — intitulată: «Ce este o națiune?»²

Voi cită câteva rânduri: «Omul nu este sclav nici al rasei, nici al limbei, nici al religiei, nici al cursurilor de fluvii, nici al direcțiunii munților. O mare agregățiune de oameni, sănătoasă ca spirit și caldă ca inimă, creează o conștiință morală care se numește o națiune.» Și aiurea se analizează astfel această conștiință colectivă: „Două lucruri, care la urmă nu sunt de cât unul, constituie acest suflet, acest principiu spiritual: Unul e stăpânirea în comun a unei bogate moșteniri de amintiri; celălalt este consimțământul actual, dorința de a trăi împreună, voința de a continua valorificarea moștenirii care a fost primită neîmpărțită... Națiunea, ca și individul este capătul unui lung trecut de silințe, de jertfe și devotamente... A fi avut glorie comune în trecut, o voință comună în prezent; a fi făcut fapte mari împreună, a voi, să mai faci încă, iată condițiunile esen-

țiale spre a fi un popor“. Și aceste fapte mari nu sunt numai fapte de isbândă. Toț atât de mult contribue la ideea națională regretele și suferințele. «Da, spune Renan, suferința în comun unește mai mult de cât bucuria. Ca amintire națională doliul prețuește mai mult de cât triumful. Căci el impune datorii, el *comandă* forțarea comună.»

Mă mărginesc la aceste citate. Din analiza multor elemente care constituie o națiune și deci o conștiință națională, Renan conchide că *esențială* este «moștenirea» comună pe care o dă trecutul, iar pe temeiul acestei moșteniri «consimțământul» actual de a trăi împreună și «voința» de a continua în viitor viața pe drumul care s'a arătat a fi bun în trecut.

Se pot desvoltă corolare pornind de la definiția lui Renan. În ce constă această «moștenire» comună, pe care popoarele o păstrează cu sfințenie? Renan atinge întrebarea. El spune «a fi făcut *fapte mari* împreună», fapte mari în care nu intră numai faptele de glorie și de isbândă, ci și de sacrificii, de devotament, de forțări comune, chiar unele fapte aducătoare de nenorociri comune. Cât de nobilă, de generoasă și de adevărată este această concepțiune, o simțim cu *toții* când ne gândim la viața poporului nostru. Și suferința și forțarea comună timp de secole, chiar fără isbândă imediată, sunt fapte care se adaugă la moștenirea aducătoare a consimțământului comun în prezent. — În orice caz însă, trebuie să fie *fapte mari*. Și aci e de insistat asupra părții pe care Renan numai o atinge: Considerăm ca o moștenire națională a trecutului, deci ca elemente de conștiință națională, numai lamura, floarea faptelor, partea ideală a manifestărilor unui popor. Și aceiaș parte ideală o alegem când avem în vedere și prezentul. Dar de ce să încerc o imitare slabă a unei idei frumoase? Voi deschide aci o altă carte, — aceasta a unui filosof german, Paulsen³ — care și-a pus aceiași întrebare:

«Ai cântat în tinerețe și mai cânti și astăzi cântecul în care spui că îți dai inima și brațul tău pentru patria ta. Ce este această patrie, căreia te consacri pe tine însuți, puterea și viața ta? Este oare totalitatea indivizilor pe care îi întâlnești? Sunt oamenii cu care te pun în contact relațiunile zilnice, cu care îți pui la cale treburile sau ai de aface în slujba ce ocupi? De sigur că nu; pe lângă cei mai mulți dintre ei treci nepăsător și pe mulți te necăjești. Este cercul mai mic, cu care ești legat mai de aproape? Sunt cunoscuți și prietenii cei buni, colegii și superiorii? De sigur sunt mulți în ei pe care îi respecti și îi prețuiești, totuși când vorbești despre ei mai știi poate și multe care le lipsesc până să fie desăvârșiți, iar a trăi și a muri

pentru ei, nu, asta nu e părerea ta. Și totuși cânti cu un sentiment cât se poate de adevărat. Unde este dar acest popor?

«Este în inima mamei tale, este în limba pe care ai învățat-o de la ea, este în cântecul care te pătrunde până în adâncul sufletului, este în privirea copilului tău, este în credința unui prieten, în iubirea unei femei. El se uită la tine chiar și din ochii albaștri ai unui copil necunoscut, care se joacă pe marginea drumului. Este în fiecare cuvânt de învățătură sau înțelepciune pe care un profesor bun ți l-a spus, este în amintirea morților tăi, în chipul marilor bărbați al căror caracter te-a înălțat, ale căror idei te-au îmbogățit; el însuși este un chip pe care ți l-ai plăsmuit tu, o *ființă ideală ale cărei trăsături le-ai scos și îmbinat din ce ai întâlnit mai scump, mai bun și mai vrednic de cinste*. Și acum zici, lăsând la o parte pe toate celelalte: *acesta e poporul meu, așa este el cu adevărat, în aceasta se manifestă ființa lui adevărată, — și nu este încă totul, căci bogății nesfârșite și nesfârșite adâncimi îmi rămân tănuite.*»

Astfel de rânduri nu se pot citi fără emoțiune și aceasta de multe ori e dovadă că ele ating însăși esența chestiunii.

Dar pornind de la această judecată, mai putem deduce încă ceva asupra patriei și conștiinței naționale. Dacă patria reprezintă pentru noi o închipuire ideală alcătuită din «ce am întâlnit mai scump, mai bun și mai vrednic de cinste» în trecutul nostru și între noi, rezultă că ea este o icoană proprie fiecărei națiuni, fiindcă fiecare națiune o alcătuiește din faptele sale proprii și din aspirațiunile sale proprii. Astfel de icoane nu se pot împrumută, nici înlocui. Ele sunt drapelul cu anumite culori pentru fiecare națiune.

Și acum e nevoie să revenim la Renan. După el, ce există comun la toate națiunile, ca o caracteristică a conștiințelor naționale *de pretutindeni*, este păstrarea unei moșteniri de amintiri comune, dorința de viețuire comună pe temeiul acestor amintiri, și cu intențiunea unei conlucrări comune viitoare. Aceasta e o constatare filosofică, făcută atât de largă ca să poată intra în ea toate națiunile. Dar fiecare popor are o moștenire a sa *proprie* din trecut, și pe lângă ea mai are motive proprii, în afară de moștenirea trecutului, motive variând de la popor la popor, uneori lipsind la unele, alteori fiind însă foarte puternice, motive care vin în sprijinul conștiinței naționale. De felul acesta sunt: identitatea de *rasă* — când ea poate fi dovedită, — *limba*, care e un atât de puternic imbold de legătură națională, *cultura* comună, chiar *interesele* comune și nevoia de *apărare* comună, *religia* și *condițiunile geografice*

favorabile unității. Uneori se pare chiar că aceste motive, secundare când te gândești la *definiția* națiunii în genere, sunt în cazuri concrete atât de puternice în cât, pentru consimțământul viețuirii în comun, egalează sau chiar întrec valoarea moștenirii trecutului. De sigur Americanii nu pot vorbi de o prea mare moștenire a trecutului cu privire la conștiința lor națională, pe care o au foarte vie, iar moștenirea unui trecut comun de multe sute de ani nu a împiedicat popoarele din imperiul habsburgic să se despartă de el fără remușcare. — Firul conducător ar fi elementele precizate de Renan, dar fiecare conștiință națională apare ca o rezultată a asocierii acestor elemente cu toate motivele locale menționate. Acestea, *toate*, determină caracterul particular al fiecărei conștiințe naționale și ele împing la anume fapte o națiune.

Misterios, subtil și puternic fenomen această conștiință națională! Uneori îți vine să zici mai curând «subconștiință». Căci o găsești într'o gradatie insensibilă în care adesea intră în mare măsură partea subconștientă. E o formă complexă sufletească, în care poți afla cele trei subdiviziuni clasice ale psihologiei: raționament, sentiment și voință. O formă complexă cu mult subconștient, dar care se alimentează cu elemente conștiente asimilate până la prefacerea lor în părți integrante ale sufletului național. — Dar uneori chiar termenul «național» îți pare prea puțin expresiv. E un fel de pornire elementară, care se continuă tenace prin toate transformările și peste toate piedicele, chiar în viața individului izolat de masa națiunii. Pot să se schimbe stările sociale, credința, pământul și uneori chiar limba, și ea totuș rezistă. Și nu din îndărătnicie voită, nu printr'un raționament care a cumpănit și a ales o soluție, nu din dorința de mai bine a individului care uneori din cauza ei suferă și chiar dispare. Uneori nici iubirea elementară nu o doboară — câte scene tragice trebuie să fi adus războiul acesta în mijlocul căsniciilor alcătuite din neamuri în conflict! — E ceva ireductibil. Cine cedează se simte un apostat, chiar dacă niciodată nu i se face o dojană. E un mister învăliuit, tiranic fără să te silească, fără să vorbească, fără să arunce o privire.

Conștiința națională este deci o *forță*, care se istovește foarte greu și foarte încet și numai după generații, — dacă se istovește vreodată — dar care uneori poate deveni atât de mare, în cât contribuie într'o largă măsură la distrugerea organizărilor politice milenare și la crearea altor organizări pline de vigoare.

Dar nu numai atât. Ea este o *forță* sufletească în *evoluție*.

Atâtea popoare s'au adunat în acest buzunar al Asiei, care e Europa peninsulară — adică fără o mare parte a Rusiei! — A fost o învălmășală de neamuri, — rămânând la ultimii 1 500 de ani — cum n'a văzut poate nici un alt pământ al lumii. Și au ajuns ultimele câteva sute de ani ca să se aleagă națiunile, fiecare cu fisionomia sa sufletească particulară, fiecare cu idealurile sale proprii, fiecare mândru de trecutul său, fiecare căutând cât mai mult să se diferențeze. Se pare că înlăuntrul unui popor, ajuns la o anume treaptă de cultură, ar fi o nevoie de unificare, și de sprijin mutual în interesul națiunii, pe care nici pe departe nu o poate egala tendința modernă de nivelare cosmopolită. Dar în legătură strânsă cu această nevoie de unificare internă, este și tendința de diferențiere față de națiunile vecine. Națiunilor nu le place să semene prea mult între ele și mai ales să nu semene cu vecinii lor. Când o națiune recunoaște superioritatea alteia în anume privințe aceasta înseamnă că și-a înscris în programul său de viitor perfecționarea în sensul acestei recunoașteri. Și pe de altă parte, când o națiune ajunge să fie lăudată de alta, când ajunge să smulgă recunoașterea bunelor sale însușiri, nu poate fi o mândrie mai mare și un imbold mai puternic de întărire a acestei calități.

Acest proces, care cuprinde individualizare și diferențiere, se îndeplinește conform unui *ideal național*. Am văzut că noțiunea de patrie e alcătuită din tot ce socotim că e mai demn de admirat în lăuntru fiecărei națiuni. Această icoană ideală e proiectată neconștient în viitor și ea e îndreptătorul activității naționale. În timpurile noastre o singură îngrădire poate avea activitatea națională: interesul națiunilor vecine, sau, mai bine, interesul de viețuire armonică a tuturor națiunilor de pe fața pământului. Aceasta înseamnă că fiecare națiune tinde să se individualizeze și să se corecteze mai ales în sensul principiilor unei morale superioare a națiunilor. — Trebuie să spun «mai ales» fiindcă ultimul război pare a fi arătat că, din motive egoiste, o conștiință națională poate evolua temporar și împotriva acestor principii. Dar nu fără pedeapsă. Și această pedeapsă a fost posibilă tocmai pe temeiul conștiinței naționale vii a popoarelor atacate.

Dar să rămânem la constatarea ultimă: conștiința națională e o *forță* în evoluție. Evident, procesul de transformare se îndeplinește în mare parte inconștient, prin un fel de *forță* a împrejurărilor; în această privință se poate vedea că multe din motivele secundare, pe care le exclude Renan, sunt tot atât de însemnate ca și moștenirea amintirilor trecutului. Influența favorabilă sau stânenitoare a mediului geografic, faptele mari

etnice, îndeplinite în timp de veacuri, obscur dar durabil, de vitalitatea și de calitățile sufletești ale unui popor, pot sta, în ceia ce numim conștiință națională alături de amintirea isprăvilor istorice săvârșite, într'o zi de victorie pe un câmp de arme. Dar iarăș e sigur că prefacerea acestei conștiințe, modelarea, răspândirea și intensificarea ei, se poate face voit și în chip continuu prin operă culturală. În această privință e caracteristic că popoarele de cultură au conștiință națională desvoltată. Minoritatea de inițiați — indiferent în ce domeniu: artistic, literar, și științific, filosofic și chiar politic, — ea poate analiza și adânci elementele conștiinței naționale, ea îi poate da hrana curată și substanțială de argumente, de simțiri și de impulsii, care să o facă o forță nobilă, activă și eficace. Căci o forță e reală numai întru cât lucrează și de la această lege fizică nu scapă nici subtila manifestare sufletească pe care o numim conștiință națională.

Acum ar fi poate locul întrebării: e nevoie de o conștiință națională? Întrebarea e din cele în jurul căreia se poate face multă vorbă. În locul răspunsului eu aduc întâiu constatarea că ea există. Și există hotărât la popoare de cultură superioară, dar și la cele mai puțin înaintate. Aceasta e una din caracteristicile de civilizație ale vremii noastre. Există atât de puternică, în cât popoare pierite de mult ca state, cum sunt Cehoslovacii și Polonii, au înviat prin această conștiință națională. Există atât de înrădăcinată, în cât o mare națiune ca Franța, care a crezut că o poate înlocui prin «cultul omenirii și al dreptului» în lume, a înscris aceste devize pe drapelul *național francez*, însușindu-le ca pe un caracter al națiunii franceze *Plus je me sens Français, plus je me sens humain*. Există atât de reală și de imperioasă, în cât Imperii s'au prăbușit la picioarele ei. E atât de firesc să existe, în cât o țară — vorbesc de Statele-Unite, — în care la început s'au adunat de pretutindeni oameni pentru o libertate mai mare și un traiu mai bun, când acest traiu mai bun a fost dobândit, toată silința s'a îndreptat în sensul *creării* unei personalități proprii naționale¹. Din elemente atât de disparate a putut prinde ființă ce se numește astăzi Națiunea americană, o realitate, pe care o simțim și noi, la o atât de mare depărtare.

*
* *

Dacă există conștiință națională la poporul român nu mă întreb cu toate că s'a afirmat și neexistența ei. Întâmplările din cei din urmă trei ani cred că nu mai dau drept nimănui să se

îndoească. Când o parte a acestui popor face jertfa a sute de mii de oameni pentru desrobirea celeilalte părți, când se întâmplă acte ca unirea Basarabiei, Transilvaniei și Bucovinei, când, după sacrificii supraomenești, acest popor poate duce un nou războiu cu victorie strălucită pentru apărarea unității sale, — și chiar apărarea intereselor mai mari europene, — îmi pare că ceea ce pune Ernest Renan ca esențială condiție pentru o națiune, se află în întregime îndeplinit: există și moștenirea comună a trecutului și mai ales consimțământul de a trăi în comun, precum și dorința de a face de aci înnainte. fapte mari în comun. De sigur războiul modern, în care iau parte forțele naționale intensificate la paroxism e un prilej favorabil de lămurire a însușirilor bune și rele, de cunoaștere a valorii prin măsurarea puterilor și prin rezultate.

Dar când te întrebi cum a căpătat poporul român, în masa lui, această conștiință, trebuie să recunoști că te afli aproape în fața unei taine. În afară de limba comună, de sigur nu mică a fost contribuțiunea cărturarilor, începând cu cronicarii vechi și sfârșind cu ziarul și cartea actuală. Însă răspândirea cărții și posibilitatea citirii și asimilării ei au fost atât de reduse, în cât nu numai aci este explicarea. Pentru regat timpul de școală și de serviciul militar a fost hotărâtor, dar pentru întreaga Românie poate au contribuit mai mult unele influențe geografice și etnice. Răurile care străpung munții și se împrăștie, însoțite de drumuri umblate, din Ardealul central spre cele patru vânturi, pasurile destul de numeroase, Dunărea, care permite o circulație relativ vie de transporturi și de pescari din ținuturile sârbești până la Mare, chiar munții care adună în fiecare an păstori de pe o clină și de pe cealaltă, apoi mișcările de populație sub atâtea forme și atât de numeroase: emigrări peste munți din motive politice de suprapopulație, din nevoi pastorale, din nevoi economice și de colonizare, de foamete, de molimă și răzmeriță, bâlciuri, târguri, hramuri religioase, iată atâtea prilejuri de continuă frământare, de continuă osmoză și endosmoză, de unificare nu numai a sângelui, a limbii și obiceiurilor, ci și a conștiinței. Cei de curând veniți păstrau amintirea locului de plecare și nu se simțeau înstrăinați în pământul nou, legau firul între satul de baștină și satul de adopțiune, până s'a ajuns la țesătura deasă și variată a unei singure concepții despre țară și neam.

Dar nu am pretenția să explic prin aceste puține cuvinte un fenomen atât de complex. Acestea sunt numai indicațiuni, care au nevoie de adâncire, lucru nepotrivit cu cadrul acestei expuneri.

Avem conștiință națională, dar o avem supt o formă în care intră multă parte din subconștient. Aceasta e departe de a fi un defect, căci partea subconștientă e cea mai temeinică. Însă pentru intensificare e nevoie de o bogată parte conștientă. Atunci se va putea numi cu adevărat *conștiință*. Cred că aceasta e o necesitate pentru neamul nostru. Ne trebuie o conștiință cât mai uniformă și mai deplină, cât mai puternică și mai răspândită. Și o cred din două motive:

Unul s'ar putea numi intern. În România de azi se unesc întâia oară părți din neamul românesc, cari au trăit mult timp despărțite politicește, și din această pricină și-au făurit involuntar un suflet cu nuanțe particulare. Tot în această Românie, nouă, se află o însemnată minoritate, care nu există în vechiul regat. O minoritate împetriștată de sigur și neputînd niciodată predomină, dar alcătuiind pe alocuri petece omogene — unul din ele chiar în centrul noului stat — și peste tot cu o înaintată conștiință națională.

Dar lăsând la o parte problema internă, care prin o conducere înțeleaptă poate fi evitată, fiindcă astfel se poate ajunge la consimțământul de viațuire comună, mai este un motiv *extern*. Cât timp sunt națiuni conștiente în jurul nostru, noi trebuie să fim o națiune conștientă. Cât timp națiunile din jurul nostru își mențin și își precizează individualitatea — ceia ce înseamnă că sunt posibile conflicte — atît timp conștiința românească trebuie să fie vie și clară. Azi nu se luptă numai tunurile și puștile, ci, mai cu seamă, se luptă sufletul națiunilor. Odată eră nevoia unei cuirase de metal pentru apărare. Acum cu toate că această cuirasă nu e lăsată la o parte, — nu a venit încă timpul — s'a dovedit că ea se poate sparge. Ea cade cu încetul în planul al doilea. Se simte tot mai mult nevoia unei cuirase sufletești, care nu poate fi atinsă și nici zdrobită. E un nou mijloc de luptă pentru existență și perpetuare. Ne trebuie această armă pentru păstrarea ființei noastre naționale.

Alte popoare își pot permite luxul experiențelor pe teme umanitare și sociale. Noi, singurele elemente de mândrie le putem scoate din viața noastră națională. Trecutul nostru a fost îndreptat în sens național. Războiul de ieri ne aduce întregirea națională. Această îngrozitoare jertfă trebuie să dea rezultatele în vederea cărora a fost făcută. Altfel ar fi o monstruozitate, împotriva căreia ar protesta atâtea cimitire proaspete care ne-au presărat țara. Nu ne putem abate de la această directivă și din alte motive. Nu avem sprijinul ultim, care ne-ar salva de la un dezastru în cazul unei nereușite. Nu avem

nici numărul covârșitor, nici spațiul imens, care ar zădărnici urmările unei victorii decisive asupra noastră. Pentru Rusia acestea singure pot fi forțele care să o apere de orice robie. Pentru noi acestea pot fi biruite, și în cazul acesta trebuie să ne rămăe o forță care nu se poate birui, fiindcă nu e materială: conștiința unității noastre naționale.

Cu ce putem intensifica această conștiință? Evident în primul rând cu ce e al nostru. Numai aci e tăria. — Dar al nostru e puțin și sărac. Popoarele Apusului au tradiții vechi, care se pot urmări adânc în trecut, au fapte de arme de care a răsunat lumea uimită. În biblioteci vaste au scrieri naționale pe care mâna învățatului le atinge cu sfințenie: gânduri și simțiri cristalizate, lumină și căldură veșnică. Au catedrale de piatră dantelată, au palate mărețe în care orice colț păstrează o amintire, au sculpturi, tablouri, muzică, opere literare, invențiuni, descoperiri de adevăruri științifice, fiecare legate de un nume. Pantheonul lor național e plin de semize. De unde să iei la noi toate acestea?

Din puținul și sărăcia noastră. Din vechile psaltiri scrise și zugrăvite pios, în care s'a închis un suflet de credință, — din cântecele noastre, fiecare purtând la piept o frunză verde, — din varietatea și distincția portului nostru, ale artei noastre populare, care surprinde și pe străini, din micul nostru trecut de glorie, și din marele nostru trecut de suferințe, — din surprinzătorul fapt că atâtea nenorociri ne-au păstrat și ne-au întărit. Din tot ce apare nou și original și bun în arta, în poezia, în știința noastră, așa puțină cât o avem. Și mai sunt!

Ce înseamnă a fi Român? Înseamnă să mărturisești, prin chiar această numire, originea ta nobilă și mândria de a fi păstrat un astfel de nume. Înseamnă să vorbești această limbă românească, limbă care nu este numai urmaș directă a unei limbi vestite de mare cultură, ci e și o limbă biruitoare, căci într'o luptă de secole cu dialectele slave și cu alte limbi, le-a învins pe teritoriul său și le-a făcut roabele sale. Înseamnă să locuești Țara Românească, țară pe care o forțare neîntre ruptă de opt sute de ani a izbutit să o rotunjiască puțin câte puțin până a adus-o în formă de astăzi, — cu munții, cari sunt ai noștri, fiindcă noi le-am dat turmele de oi și doinele — cu dealurile cari sunt ale noastre, fiindcă noi le-am împodobit cu grădini și vii și mănăstiri frumoase — cu câmpiile cari sunt ale noastre, fiindcă noi le-am lucrat și desțelinat an de an, cuेरindu-le prin munca noastră și prin numărul nostru, cu Duna care e a noastră, fiindcă noi i-am pus salbe de sate pe amândouă malurile și noi i-am cercetat apele și ostroavele, —

cu țărmlul Mării care e al nostru, fiindcă noi l-am deșteptat la viața pe care care nu a mai trăit-o din antichitate. A fi Român înseamnă a fi suferit sute de ani și a se fi bucurat câteva clipe, — a fi plâns atât, încât și cântecele să pară că plâng, — a fi văzut neîncetat distruse începuturile de cultură mai înaltă și totuși a le fi început din nou, — a fi fost jefuit fără milă și de toții sălbatecii și cu toate acestea, în vremuri de liniște a fi dăruit prisos de hrană materială și sufletească vecinilor și chiar popoarelor mai depărtate, — a fi fost în totdeauna izbit în clipele sfinte ale încercărilor de unire națională, și cu toate acestea a fi ocrotit totdeauna începuturile de acest fel ale popoarelor din jur, — a fi fost darnic în sărăcie și mărinimosi la izbândă. A fi Român înseamnă a fi păstrat tenacitatea neamului nostru, acea vitalitate misterioasă și nescată, care s'a putut îndoi, dar niciodată nu s'a frânt, curpen mlădios și tare acoperind în veșmântul său cu flori modeste și parfumate pădurea întregă. Și mai ales a fi Român înseamnă a avea credința că toate aceste însușiri bune ale neamului nostru, pe cari le putem arăta cu cinste oricui, nu au avut încă răgazul să se desfășure în deplinătatea lor, dar că, în numele lor, avem dreptul să cerem libertatea de a le duce la desăvârșire, nu numai pentru gloria noastră, ci și pentru binele lumii întregi.

Poate se va zice acum: Da, acestui popor românesc îi trebuie o conștiință puternică și are elemente de unde să și-o intensifice. Dar aceasta cere timp și muncă grea. De sigur, cere muncă precum cere orice faptă mare și trainică, dar poate nu cere un timp așa de îndelungat. Cu acest prilej îmi amintesc rândurile unui Francez (Emile de Lavelaye, care scria acum aproape treizeci de ani⁵ următoarele: «Într'o provincie locuită de brute, întemeiază școli, stabilește un drum de fier și tolează o tipografie: după douăzeci de ani sentimentul național s'a născut; peste două generații face explozie dacă încerci să-l înăbuși» Și să nu se creadă că aceasta e o exagerare stilistică. Lud. Gumplovicz, care studiază fenomenul la Cehi, la Sloveni și Ruteni⁶ exclamă: «E de necrezut cât de repede, azi, popoare, a căror cultură datează de ieri, se ridică la înălțimea spirituală a vechilor popoare de cultură.» În acest fragment el vorbește de cultură, dar acelaș lucru îl putea spune despre conștiință națională. Citiți o carte asupra deșteptării naționale a Finlandei, chiar a Bulgariei, și veți vedea cât de repede se deșteaptă și ajunge la intensitate acest element național. Ca floarea de tămăioară, crescând subt zăpadă și subt frunze uscate, îți vine să crezi că el trăește de mult, în stare latentă, și că nu așteaptă

decât să fie descoperit și adus la lumină. Am îndeplinit noi această datorie?

Dar acum să ne grăbim către partea a doua a expunerii de față: în ce legătură stă Geografia cu conștiința națională?

Dacă geografia, după unii, nu e o știință, este cel puțin o disciplină cu tendință științifică. Iar știință e urmărirea adevărului, prinderea lui într'o țesătură fixă de legi și principii, uneori numai pipăirea lui în complexitatea fenomenelor naturii. Știința se face în laboratoare, în biblioteci, pe câmpuri de experiență, pe munți, pe văi, pe mări și în pustii, de câțiva inițiați, care când fac știință nu se gândesc la patrie. Știința e una, conștiințe naționale sunt multe, fiindcă sunt forme sufletești ale popoarelor. Știința e universală, conștiințele naționale sunt localizate. — Se pot alătură aceste două noțiuni atât de deosebite?

Eu cred că se pot. Ele nu sunt, cum se spune în logică, două sfere care se exclud, ci care se încrucișează. Sunt unele adevăruri științifice care nu au nici o legătură cu conștiința națională; dar sunt altele care intră în domeniul preocupărilor sale. Acest fel de adevăruri aduc crize în evoluția conștiinței naționale. Ele tulbură mersul normal, fie prin o reculegere și corectare, fie prin o înaintare precipitată. Dar aceasta înseamnă numai că o conștiință națională trebuie neapărat să ție seamă de adevărurile nouă care o pătrund. — Ce violentă împrăștiere a umbrelor, când cel dintăiu Ardelean și-a dat seamă că Românii sunt urmași de Romani! Dintr'odată tânărul care se socotea aproape rob, se vede coborătorul celui mai puternic popor al lumii. Cu ce mâini înfrigurate va fi răscolit prin actele Vaticanului, puse la îndemână de un călugăr neștiutor de valoarea istorică a gestului său! Școlarul cuminte, poate mediocre, devine deodată un erou și un apostol. Descoperise principiul de fecundație al unei conștiințe naționale. Îl va lua cu grijă și îl va arunca cu mâini pline în mijlocul poporului său. Va fi muncit, tiranizat cu gândul acesta. Pavel Jorgovici scrie: „Mi-e cu neputință să încetez propaganda. Scânteia care s'a aprins în mine, la Roma nu o pot stinge! ... De ar fi știut ce făceau Ungurii care lăsau să treacă spre Roma poștalionul cu cel dintăiu școlar român! — Iată un adevăr care învie o conștiință națională. Dar mai sunt și altele.

În Institutul de geografie al Universității noastre au rămas ca moștenire reliefuri în ghips, reprezentând o atâta bucată de Europă cât era necesar pentru dovada că însuși Dumnezeu a predestinat pământul statului unguresc pentru o singură stăpânire — bine înțeles ungurescă: o câmpie uniformă,

ocolită de pretutindeni de munți. Ce e drept în Răsărit nu mai e câmpie, ci un ținut destul de înalt — Transilvania — și despărțit de restul unității ungurești printr'un lanț de munți destul de complicat. Spre Apus iarăș limitele unității sunt greu de fixat. Dar astfel de mici neajunsuri nu au tulburat nici-odată prea mult pe vecinii noștri. — Însă dacă relieful ar fi fost prelungit cu vre-o patru grade spre Răsărit, ochii plini de admirație ai studentului ungar ar fi putut vedea și altceva. Anume că alături de minunea ungurească, și din însăși elementele ei, Dumnezeu a mai făcut o minune: o cetate înaltă, ocolită de munți și împrejmuțată de câmpii, pe care le încinge brăul de ape a trei fluvii însemnate. Iată un adevăr pe care conștiința națională ungurească nu l-a văzut. Ea acum trebuie să-l vadă și să chibzuiască. Ce e mai bine și care e mai tare: o câmpie ocolită de munți, ca să justifice robia mai multor popoare, sau o cetate înaltă în mijlocul munților, ocolită de câmpie, — cetate, munți și câmpie locuite în majoritate covârșitoare de un singur popor? Acesta e dintre adevărurile supărătoare pentru anume conștiințe naționale. Va fi greu de recunoscut, dar se va recunoaște.

Am dat aceste exemple spre a arăta cât de mare importanță poate avea latura intelectuală în modificarea conștiinței naționale. Am spus de mult că această conștiință e un complex sufletesc, uneori aproape o sinteză de elemente intelectuale, sentimentale și de voință. De la început deci elementele intelectuale nu lipsesc. Conștiința națională în bună parte se propagă pe calea convingerii. Și chiar partea de sentiment și de impuls, spre a se manifesta și intensifica, are nevoie de argumente, deci de sprijinul intelectual.

Evident, un element esențial geografic, pământul și înfățișarea lui, intră în noțiunea de conștiință națională. *Cultură* națională presupune nu numai *cult* pentru străbuni, pentru limbă, pentru manifestările de artă și de știință ale unui popor, ci și cult pentru pământul care ne ține, ne hrănește și cuprinde rămășițele acelor strămoși, cult pentru pământul care a făcut posibilă dezvoltarea limbei și a contribuit prin simfonia de lumină în care își îmbracă formele, prin frumusețile și încântările sale să înflorească o artă și un suflet deosebit al națiunii. La temelie complexului sentiment național, ca un suport concret, e obscurul, călcatul în picioare și hrănitorul pământ bun, în brațele căruia, ca în brațele unei mame, ne petrecem copilăria, vrâstnicia și bătrânețea, generație după generație, rânduri după rânduri. Roland când moare, își așează capul astfel ca ultima-i privire să cuprindă încă odată «dulcea

Frantă». Iar Dan bătrânul din poemul lui Alexandri, când simte apropierea morții, cere voe să treacă Nistrul, își umflă pieptul în aerul Moldovei și ingenunchiază pe „pământul ce tresare și care-l recunoaște“.

E caracteristic că de câteori rostim cuvintele «Țara mea», prima imagine care ne vine în minte este nu a neamului, ci a pământului pe care trăește acest neam. Românul nu zice: mă lupt pentru poporul meu, el zice: mă lupt pentru țara mea, pentru moșia mea. Și cuminte zice astfel, fiindcă nu se luptă numai pentru această mare aglomerare de oameni contimporani cu sine, ci și pentru pământul său, — pământ atât de iubit de țaranul nostru, — și pentru moșii săi pe care îi păstrează acest pământ. Ce frumos cuvânt moșie! Evident vine de la moși, dar totuș se referă la pământ. El îmbină aceste elemente într'unul singur. Ca să nu uite omul că moșii lui sunt toți ai acestui pământ și să nu uite ca pământul acesta este umanizat prin munca și moartea succesivă a atâtor șiruri de înaintași. În chiar cuvântul acesta e afirmarea dreptului celui care stăpânește de fapt din adâncimile trecutului.

Și e atât de firesc ca noțiunea de pământ sub diversele lui înfățișeri geografice să intre în chiar concepția obscură a țaranului despre conștiința națională! Amintirea priveliștei natale, nevăzute de mult, a râului, a coastei de deal, sau a câmpiei, a profilului de munți din depărtare, a ogoarelor muncite, deșteaptă în sufletul fiecăruia ca un cântec tulburător și plin de armonie duioasă. De unde vine aceasta? Fiecare om asociază, mai mult de cât se bănuiește, înfățișarea naturii, stărilor sale sufletești, mai ales a celor fericite, a celor mai intime. Primul sentiment de iubire care tremură în sufletul unui tânăr sau al unei fecioare, îl spune părinților sau prietenilor? Nu. Îl spune mai curând muntelui și pădurii, și râului. Citiți toată poezia noastră lirică populară, plină de invocațiuni către aceste elemente, așa numite neînsuflețite, ale naturii. Către ele vorbește sufletul întâiu, deschis, în toată voia, de cele mai multe ori fără cuvinte. Ele primesc mărturisirea deplină a bucuriei și a supărării noastre. E o comunicație directă, care nu cere neapărat mijlocul cuvântului atât de imperfect și adesea trădător. Omul comentează, aprobă sau dezaproabă, așa cum cere sufletul fiecăruia. Natura e atât de vastă și de multiplă, în cât în ea se împacă toate antitezele omenești. Cu natura se identifică uneori conștiința noastră. Ea este pentru toți un confident ireproșabil. Și astfel ajungem cu încetul să fixăm simțirile noastre pe un vârf de munte, pe o vale, pe o coastă de deal, pe malul unui râu. Natura capătă un suflet și acel suflet e al

nostru. Al meu și al tuturor celor ce trăesc în aceleași locuri. Ea are un suflet social. Adică dă temeiul comun pentru fiecare manifestare individuală. — Oameni necunoscuți, care se întâlnesc undeva întâia oară și intră în vorbă: «Dar Dumneata de unde ești?» — «Din satul cutare». Și deodată fața celuilalt se luminează. «Și eu sunt din satul de alături!» Și se simt apropiați, de o intimitate care nu exista cu câteva clipe înainte. Sufletul pământului s'a recunoscut în străinul întâlnit întâia oară.

— Însă pământul astfel înțeles nu e numai geografie. — Nici eu nu am vrut să spun asta. Am vrut numai să arăt puterea sentimentului pe care poporul îl are pentru pământ și pentru diferitele lui aspecte și importanța acestui element în viața poporului și în conștiința lui națională. Din căldura aceasta de sigur se poate resfrânge ceva și asupra științei care se ocupă de înfățișările pământului, descriindu-le, analizându-le și arătând raporturile lor cu națiunea.

*
* * *

Se spune, cu o definiție generală scoasă chiar din numele ei, că geografia e descrierea pământului. Dar aceasta e numai o generalitate foarte largă. Geografia nu e numai descriere și nici numai strict a pământului. Ea descrie, în felul ei, dar și explică și uneori scoate constatări generale. Apoi ea nu are în vedere numai pământul și în deosebi suprafața sa, cu toate că în primul rând de la ea pornește, ci și toate relațiunile complexe care se stabilesc în legătură cu acest pământ. De la situația și fenomenele cosmice care îl influențează, până la pulsația internă a însuși miezului terestru, trecând prin puterile aeriene și ale apelor, care se luptă și ele cu pământul, până la invelișul de viață al acestui pământ, până la răspândirea omenească pe suprafața lui, geografia caută să și dea seamă de toată drama cu atâtea personaje, fiecare deosebit caracterizate, dramă care se petrece pe această scenă foarte vastă dar unică: fața globului pământesc. Și, spre a continua comparația, ca un critic care analizează o dramă, geograful caută motivările acestei opere, nu de artă ci de natură, pune în evidență un personaj sau altul, urmărește un conflict și analizează puterile care îl provoacă. Și fiindcă geografii sunt oameni, elementului omenesc, prin părtinire, i s'a dat o mare importanță. De aceia există o ramură însemnată a geografiei, care se chiamă *geografia umană*. În ea se cuprinde geografia omenească și politică, atât de legate de conceptul națiunii. — Dar mai este ceva:

În fiecare parte a globului pământesc, aceste elemente sunt deosebit caracterizate, cu intensități felurite, și deci în fiecare, drama ia un aspect propriu, original. De aceia există o geografie localizată, o *chorografie*. Deci un alt element de apropiere: Poate exista o geografie a unei regiuni asupra căreia se întinde și o anume conștiință națională.

Preocupările geografice se arată așa dar în bună parte împletite cu ale conștiinței naționale. — În Michelet, care era un istoric, se găsesc câteva cuvinte care se pot împrumuta pentru teza noastră, mai ales fiindcă nu vin din partea unui geograf: «Fără o bază geografică, poporul, — actorul istoric, — pare că merge în aer ca personagiile din picturile chineze, în care lipsește solul. Și notați — spune Michelet — că acest sol nu e numai teatrul acțiunii. Prin nutriție, climat, etc. el influențează în sute de chipuri. Cum e cuibul, e pasărea; cum e patria, e omul.»⁷ În aceste puține cuvinte Michelet afirmă o mulțime de lucruri. Mai întâiu că dezvoltarea istorică a unui popor nu se poate concepe clar fără baza geografică, teatrul acțiunii. Apoi că această bază geografică influențează poporul. Și la urmă că după cum e această bază geografică, așa e și poporul. Un geograf își poate permite să spună că e oarecare exagerare mai ales în constatarea finală a lui Michelet. Aceiași exagerare e în afirmarea lapidară a lui Ihering: «Solul e tot poporul.» Dar lăsând la o parte exagerarea — o caracteristică a învățaților când încep să descopere calități unei discipline vecine pe care nu au adâncit'o — se poate dovedi că baza geografică condiționează fundamental dezvoltarea și orientarea unui popor, lucru recunoscut de altminteri și de Renan în studiul pomenit,⁸ în care exclude elementul geografic din definiția generală a națiunii. Ce s'a numit, cam des și cam pe deasupra «fatalități geografice» e o realitate foarte serioasă, cel puțin până acum. — Să exemplificăm prin câteva elemente esențial geografice: Un popor are nevoie de un anumit *spațiu* de dezvoltare. Orice reducere și orice extensiune a acestui spațiu aduce schimbări uneori fundamentale în viața poporului. Un pas înainte sau un pas înapoi poate schimba evoluția istorică viitoare. Spațiul acesta nu este o abstracțiune, ci o realitate concretă, cu multe însușiri și cu multe urmări. Mai spre Răsărit sau mai spre Apus, mai la Nord sau mai spre Sud, mai aproape sau mai departe de mare, o formă mai rotundă sau mai tentaculară, o margine de ape sau de munți, un țarm mai întins sau mai prielnic creării porturilor, un fluviu important, o fertilitate mai mare sau mai mică, o situațiune la încrucișare

de drumuri puternice de circulație, sunt factori care determină însăși fizionomia unei națiuni.

E puțin lucru să știe toți Românii că, pe marginea țării noastre și în cuprinsul ei, curge un fluviu măreț — Napoleon îl numea regele fluviilor Europei — menit să devie cea mai puternică arteră de circulație pentru Centrul și Estul European? E puțin lucru să se știe că avem o alternanță de munți, dealuri, podișuri și câmpii, ajutându-se unele pe altele, complectându-se unele pe altele, ca o simfonie alcătuită din mai multe părți cari dau un întreg plin de armonie? E de prisos să se știe că în mijlocul pământului românesc se află o cetate imensă cu bastioane de munți și cu porți de ape largi, vas prețios din care florile românismului s'au revărsat în toate părțile? — Și în altă ordine de idei, nu trebuie să ținem minte totdeauna, că avem o fațadă îngustă, întoarsă spre Răsărit, la o mare inospitalieră, aproape închisă, mare care nouă ne oferă țărături sărace și plate, pe care, abia după douăzeci de ani de muncă am reușit să creăm un port bun, însă prea apropiat de un dușman neîmpăcat? Nu trebuie să ținem minte, totdeauna, că dincolo de Nistrul mocnit, ascuns în șanțul său întortochiat, dincolo și dincoace de leneșa Tisă, încolăcită ca un șarpe de apă între trestii, se întind stepele monotone care adăpostesc popoare vrăjmasse? Nu e bine să ținem minte că suntem singuri, de parte de rudele noastre firești, singuri și totuși păstrând cu îndărătnicie făptura noastră, singuri și predestinați să spargem mereu cu pieptul nostru valurile din Răsărit ale unei mări neastâmpărate și fără albie hotărâtă?

Și nu numai acestea. Atâtea alte probleme în legătură cu avuția pământului nostru și al vecinătăților lui, în legătură cu circulația, cu repartizarea etnică, cu densitatea de populație, cu vitalitatea, cu calitățile sufletești. Asupra lor nu se poate insista aci. Ele pot fi numai în treacăt menționate.

Eu nu afirm că elemente flotante geografice nu există în aerul discuțiilor noastre naționale. Nu de mult s'a auzit un prim-ministru spunând că nu putea face o anume greșală fiindcă cunoaște geografia țării. Am citit și ziare care afirmau, pe baza necesităților geografice, că noi trebuie să urmăm o anume politică. Iată deci că și acești ziariști știau geografie. Actuala conferință de pace a adus un potop de lucrări făcute de literați, ziariști, avocați, juriști, medici, diplomați, politicieni, miniștri, arheologi, antropologi, istorici, geologi, — citez numai din ce mi-a căzut mie la îndemână — care toate se ocupau de geografia României. Aceasta dovedește câtă nevoie era într'o astfel de împrejurare de știința noastră. Dar te în-

trebi, oare geografia aceasta e o floare pe marginea drumului pe care o poate culege oricine din fugă? Oricât de bune ar fi intențiile, oricât talent s'ar cheltui, pot fi temeinice lucrări înseilate la repezeală, fără o pregătire mai îndelungată?

Un geograf și o privire geografică temeinică nu se improvizează. Sau se improvizează sub pedeapsa superficialității. Oricâtă bunăvoință, talent și muncă s'ar întrebuița, o astfel de alcătuire e șubredă, dacă nu e bazată pe rezultatul unei îndelungate și adincite studieri, făcute cu toate garanțiile de corectitudine științifică. O lucrare în pripă nu poate fi de cât colectarea adevărilor sau pseudoadevărilor care circulă în discuția comună, a generalităților neadâncite, a clișeeilor patriotice, care pot impresiona pe mulți dintre noi, fiindcă le asociem un sentiment puternic de iubire de țară. Ele lasă indiferenți pe străinii, care judecă și trebuie convinși nu atât pe cale sentimentală, cât rațională.

În acest chip înțeleasă geografia ar însemna că e de ajuns ca geografii să lucreze în chilia lor la aflarea adevărilor geografice privitoare la țara lor — căci numai de geografia țării ne ocupăm acum — și la nevoie să furnizeze aceste date? Ar însemna că geografia e utilă, dar numai pături luminată, sau mai bine numai conducătorilor? — Cred că înțelesul poate fi mai larg. Datoria geografului actual, când studiază o țară, e să scoată în evidență individualitatea reală a acestei țări și să o deosebească de alte individualități vecine. Această individualitate e obținută pe cale științifică, deci având în vedere aflarea adevărului, indiferent de orice altă considerație. Conștiința națională și ea lucrează în sensul creării și mai ales corectării unei individualități, însă *ideale*, pe temeiul în deosebi sentimental și moral. Din apropierea și confruntarea acestor două concepții nu poate rezulta de cât bine, nu atât pentru conducători, care sunt în această privință numai mijlocitori, cât pentru conștiința națională. Geografia va fi un corector sau un susținător al acestei conștiințe. Ea îi va da unul din temeiurile puternice raționale, precum o va pune în pază față de unele situațiuni și fapte care nu pot fi înfrante spre a fi pe placul unor anume inclinări ale acestei conștiințe. Ea va arăta posibilitatea de schimbare a unor raporturi, așa ca să poată fi utilizate pentru națiune, precum ea va arăta și ce nu se poate schimba în aceste raporturi.

Se spune des de la o vreme, mai ales de sociologi, că valoarea elementului geografic scade cu civilizația. Sub unele forme scade sau poate mai bine se preface, dar de sigur aproape

sub nici o formă nu dispăre. Și sunt mai curând alte cauze, decât civilizația, care îi schimbă valoarea. Un element geografic depinde de toată ambianța lui concretă, de care e influențat și pe care o poate influența. O trecătoare are rol de legătură dacă se îndeplinesc anume condițiuni; dacă se îndeplinesc altele, poate chiar o piedică de evitat; — ca în răsboaie trecătorile întărite. Aceasta înseamnă că constatările geografice sunt valori potențiale. În condițiuni anumite, un element geografic poate da rezultate anumite. Datoria geografiei, în acest sens, e să studieze, dacă nu toate posibilitățile, cel puțin pe cele esențiale, care sunt limitate. O constatare generală ca: râul e un hotar, sau muntele o piedică, sunt constatări superficiale geografice, care întotdeauna pot fi contestate.

Studii adâncite în acest sens niciodată nu vor fi inutile. Sunt împrejurări, ca cele de față, când ele sunt absolut necesare.⁹ Încheierea unei păci trebuie să te găsească stăpânind sigur tot materialul geografic privitor la țara ta, căci orice neglijență te poate izbi crud, și nu forțări supraumane de o lună sau două îți pot da cunoștințe, concluzii și convingeri, care se făuresc prin observare directă și chibzuire timp de ani de zile. Dar chiar în timpuri de liniște nu e inutil un astfel de studiu. Geografia analizând suprafețe, limite, relief, ape, aglomerări, etc. dă elemente pentru rezolvirea unor probleme pe care ea nu e obligată să le rezolve de la început pentru toate cazurile particulare. Această rezolvire o face însă cititorul sau cercetătorul pentru fiecare caz particular. El e în totdeauna interesat, căci adesea involuntar pe aceste date, pe care le știe sigure, își formează o *convingere*. Și în această privință geografia are o valoare practică națională mult mai mare de cât se bănuiește. Ea e necesară pentru claritatea conștiinței naționale.

Dar aceasta e menirea geografiei? Și aceasta. Ca și artei, științei trebuie să i se pretindă în primul rând să facă știință. Nimeni nu o poate opri însă — ca și în artă — ca în limitele corectitudinii și preciziei științifice, omul de știință să servească națiunea sa. În limitele acestei cerințe, care poate fi oricând controlată, fiindcă știința nu ajunge niciodată la rezultate prin mistere. Omul de știință e liber să-și aleagă domeniul pe care îl indică și interesul său de adevăr și cerințele morale ale sufletului său. Aceasta nu înseamnă că geografia e un avocat al cauzei naționale. Ea e o știință, sau mai puțin pretențios, o disciplină științifică. Demnitatea sa îi impune lipsa de pasiune care ar putea întuneca dreapta judecată. Ea caută adevărul, chiar când el e penibil pentru neamul nostru. Ea nu cunoaște

ura de rasă. Dar ea trebuie să pue în evidență valoarea neamului și pământului nostru, precum trebuie să arate în tot relieful și neajunsurile lor. Numai din cântărirea cu aceeași măsură a însușirilor și neajunsurilor acestei țări poate eși orientarea cea mai sigură și cea mai folositoare.¹⁰

Nu *Rumänien über Alles!* Nu sugestiunea înceată și des repetată, ducând la ideea fixă, care nu mai ține seamă de realitate, până se izbește de moarte, prăbușind dureros o națiune, făcând-o să piarză și rezultatul bun al calităților sale pozitive. Dar nici tembelismul care își bate joc, prin nesimțirea sa, de darurile reale ale unui neam și ale unui pământ, așa ca la restriște să nu poată nici să-și afirme dreptatea sa evidentă. Nu mândria și fanfaronada vorbelor atât de răsunătoare fiindcă sunt goale, ci încrederea temeinică în ce e bun, puternic și trainic, încrederea care dă siguranța gândului și îndeplinirea faptului, încrederea care ajunge la jertfa de sine. — Nu postulatul: între toate popoarele, cel mai dăruit de Dumnezeu e poporul românesc. Nu ne vom socoti nici drept cei mai de seamă între vecinii noștri, dar hotărât nici drept cei din urmă, cum au căutat atâția să ne convingă și cum am căutat să ne convingem și noi. Postulatul nostru va fi: între toate popoarele care ne înconjoară, în condițiunile în care am trăit și trăim, noi avem calitățile noastre care ne permit să stăm cu fruntea sus și să ne trăim viața cu cinste.

Generația viitoare și cele următoare vor avea poate reticente în ce privește ideile emise aici. Ele vor spune poate că oricâte garanții de imparțialitate s'ar lua, știința aplicată națiunii, fără să vrea, va șovăi și se va abate din drumul rațiunii și al adevărului pur. Dacă astfel se va întâmpla, datoria generațiilor care vor veni după noi va fi să îndrepte ce va dovedi greșit în munca noastră. Dar înainte de a judeca cei viitori

Pe care nu-i cunoaștem
Și totuși îi iubim,

să-și aducă aminte și cât am suferit noi în sângele și în sufletul neamului nostru și la ce întâmplări mari am fost părtași. Să se gândească și la faptul că adevărurile vremii lor vor înflori pe pământul fecundat prin gândul și simțirea noastră. Și poate atunci câțiva ne vor înțelege și ne vor iubi. Iar dacă nici aceștia nu se vor afla printre urmașii noștri, cu aceasta nu ne va fi țărâna mai grea. Vom odihni fericiți în bunul pământ care ne strânge pe toți la sânul lui și care va îngădui să

se rătăcească o floare umilită și pe mormântul nostru, vom odihni fericiți că ne-am silit să împlinim datoria *vremii* noastre.

* Lectiune inaugurală a cursului de Geografie la Universitatea din Cluj, 19 noiembrie 1919, Tipografia „Convorbiri literare“, București, 1921.

1. La noi lucrările de seamă în această privință sunt: N. Iorga, *Principiul național, origina și dezvoltarea lui*, „Neamul Românesc“, 1917; D. Gusti, *Problema națiunii*, „Arhiva pentru știința și reforma socială“, An. I, nr. 2—3, București, 1919; A. C. Cuza, *Naționalitatea în artă*, Ed. II, București, 1915; Aurel C. Popovici, *Naționalism sau Democrație?*, București, 1910.

2. Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une Nation?* Conférence faite en Sorbonne le 11 mars 1882, în vol. *Discours et conférences*, Paris, 1895. Extrasele sunt de la p. 306, 307 și 309.

3. Fr. Paulsen *Einleitung in die Philosophie*, p. 287 a ed: XIX. Imprumut citatul din frumoasa traducere, până acum încă în manuscris, făcută de I. Lupu și D. Pușchilă.

4. Firmin Roz, *L'Énergie américaine*. Bibl. de philosophie scientifique.

5. Em. de Lavelaye, *Le gouvernement dans la Démocratie*, Paris, Alcan, 1892.

6. Lud. Gumplowicz. *Soziologische Probleme in der österreichischen Monarchie*, Politisch-anthropologische Revue, Dec. 1905.

7. Citat în Camille Jullian, *L'ancienneté de l'idée de Nation*, „Revue Bleue“, 25 Janv. 1913.

8. pp. 303—304.

9. Amintesc că în simulacrul de pace cu Germanii, din 1918, nu am știut să apărăm dreptul nostru asupra Dobrogei. Tot așa am fost nedreptățiți cu prilejul anexării Dobrogei la 1878. Iată ce spunea Cogălniceanu în Cameră: „Domnilor, nenorocirea cea mai mare este că deși Dobrogea o avem de mai bine de un an de zile, nici presa, nici particularii, nici Dv. nu v'ați ocupat să cunoașteți această țară. Din toți Dv. nu știu dacă sunt patru care cunosc Dobrogea“ (Monitorul Oficial, — Desbaterile — No. 24 de la 30 Ian. 1880, p. 552). Această „cea mai mare nenorocire“ durează până astăzi pentru toată țara. Nici presa, nici parlamentarii, nici particularii — afară de foarte rare excepții — nu au căutat să o îndrepteze — și nici Statul.

10. Și această cântărire o poate face în primul rând Universitatea. Nu se poate admite excluderea punctului de vedere național din Universități. Tot ce e național poate fi tratat științific, fiindcă *național* nu înseamnă șovinist. Și dacă ce privește națiunea nu se va trata la noi în Universitate, singurul loc care prezintă garanții de imparțialitate și de procedare riguroasă, unde s'ar putea trata, studia și desvolta aiurea? Din potrivă, ar trebui să se spună că la noi singurul mijloc de înaintare serioasă pe calea adevărurilor naționale este Universitatea.

Românismul

IV

1. Sufletul românesc față de diferitele ideologii politice. — 2. Vechiul naționalism sprijinit pe statistică. — 3. Selecția și punerea în valoare a însușirilor românești. Diferitele aplicații ale selecției. — 4. Defectele atribuite poporului românesc vin din lipsa de educație a însușirilor lui naturale. Perspectivele Românismului.

1. În firea sufletului românesc este adânc înrădăcinată credința într-o ordine spirituală. Românul crede că există un Dumnezeu sus în cer care veghiază, ca aceea ce este rău pe pământ să se îndrepte și aceea ce este întunecat să se lumineze. El primește cu încredere ideologiile politice care îi promet întronarea dreptății și a armoniei între oameni. Nu se simte însă obligat să-și impună constrângeri pentru pregătirea și pentru îndeplinirea acestor ideologii. Obligația lui se mărginește în a crede în ele. Mai departe nu trece. Ideologiile prin puterea lor mistică, el le crede că se pot îndeplini de la sine. Ca pe niște mituri, el le consideră deasupra timpului.

Astfel ideologia democrației politice a cucerit sufletul românesc aproape fără luptă. Fiind clară, ca lumina zilei, cine îi se putea împotrivi? Chiar boierii din protipendadă, cari tratau pe muncitorii de pe moșie ca pe niște robi, erau în fruntea democraților. Toată lumea în România este democrată. Aceasta nu împiedică totuși, ca, în România, cel sărac și oropsit de soartă să fie despoiat de drepturi ca niciunde aiurea.

Ideologia liberalismului economic, de asemenea, a fost primită în România cu un entuziasm pe care nu l-a avut în însăși

țara ei de origină, în Anglia. Libertatea muncii și inviolabilitatea proprietății au fost așternute în legi de îndată ce au fost clar formulate de ideologia burgheziei apusene. Aceasta n'a împiedicat totuși ca țaranii să muncească, în România, ca vitele, iar proprietatea care aparținea Statului Român să fie împărțită favoriților.

În sfârșit, ideologia naționalismului, — a naționalismului în înțeles de fapt juridic, așa cum l-am definit mai înainte, — a fost atotstăpânitoare la noi din primul moment. Nimeni n'a contrazis-o. Nimeni n'a încercat s'o limiteze. Ca de sine, ea s'a impus. A fost la baza tuturor programelor de activitate politică. Toate partidele care au avut-o și o mai au în titulatura lor, toate s'au declarat gata s'o servească. Ea a călăuzit pe primii patrioți în câștigarea drepturilor de suveranitate ale națiunii române; ea a însufletit iredentismul în provinciile românești de sub dominația străină; ea a justificat războiul pentru întregirea neamului; ea a fost, cu un cuvânt, la baza politicii românești timp de mai bine de un secol. La început, simplă ideologie juridică, la sfârșit lege scrisă încorporată în tratatele de pace prin care s'a încheiat războiul mondial din 1914—1918.

Ea trăiește așa mai departe și în zilele noastre. Timpul n'a alterat-o. Ideologia naționalismului nostru, de astăzi, este aceeași cu a patrioților de acum o sută de ani, cari trăiau într-o Românie fără suveranitate, ba chiar în provincii sub dominație străină, unde erau socotiți ca minoritari. Deși avem o națiune suverană și, în loc de a fi minoritari în State străine, avem noi minoritari în Statul nostru, ideologia naționalismului a rămas la mistica secolului al XIX-lea. În jurul nostru perspectiva istorică a popoarelor s'a schimbat: alte năzuințe spirituale, alte pregătiri pentru viitor; numai sufletul nostru stă înțeleștat într-o atitudine ce dăinuiește de mai bine de un secol. Să fie oare ideologia naționalismului nostru o simplă formulă mistică?

2. Naționalismul secolului al XIX-lea a fost de ordine statistică. Criteriul lui era curat mecanic. Erau socotiți ca fiind de aceeași națiune, toți câți vorbeau aceeași limbă. Națiunea a consistat în număratoarea statistică pe regiuni. Ea indica o despărțire geografică. Întrebarea, dacă toți câți vorbesc aceeași limbă au în adevăr și simțiri sufletești comune, nici nu se pune. Era presupus că aceste simțiri comune vin dela sine cu limba. Și mai puțin era apoi pusă întrebarea asupra valorii trupești și sufletești a acelora cari formau o națiune. Națiunea era o coloană statistică, în care se trecea cantitatea, nu și calitatea indivizilor.

În atmosfera secolului al XIX-lea era respectul către cantitate. Orașe mari. Fabrici mari. Producție gigantică. Națiuni cu populație numeroasă și bogată în capitaluri materiale.

În mijlocul acestei atmosfere, omul a devenit din ce în ce mai anonim. Principala tendință a vieții sociale din acest secol a fost tendința spre o uniformizare culturală, care s'a și obținut prin scăderea continuă a valorilor sufletești. Omul secolului trecut, desrădăcinat din tradițiile de familie și de neam, a fost omul cu inteligența desorientată și cu caracterul puțin statornic.

Pe acest om îl respinge ideologia noului naționalism. Omul, care servește astăzi ca tip al naționalismului, este omul prins de rădăcinile tradiției; ieșit din vigoarea neamului și continuând vigoarea neamului: Român în România; Rus în Rusia; Francez în Franța; German în Germania... Omul anonim din secolul trecut nu-și mai găsește, în zilele noastre, o atmosferă prielnică. A dispărut iluziunea fermecătoare pe care i-o da statistica. Lumea se întreabă astăzi de calitatea, iar nu de cantitatea acelor din statistică. Căci prima datorie a unei națiuni este să persiste la nesfârșit în viață. Și nu persistă la nesfârșit decât națiunile compuse din oameni sănătoși la minte și la trup; oamenii cu aptitudini la munca creatoare. Degenerații, vicioșii și anormalii, sunt o povară; o povară cu atât mai grea, cu cât numărul lor este mai mare.

Acest nou naționalism este, pentru România, Românismul. (Sau Rumânismul, dacă n'ar fi posibilitatea să se confunde cu denumirea ce era dată unei categorii de muncitori agricoli, în legiurile vechi ale Țării.) Acei, cari țin însă să păstreze vechiul cuvânt de naționalism îl numesc: naționalism constructiv, sau naționalism creator. Denumirea n'are importanță, întru cât înțelesul este bine definit.

Naționalismul cel nou, constructiv, creator, sau mai bine zis Românismul, are la baza ideologiei sale un criteriu selectiv, prin care se urmărește asigurarea viitorului. Organizarea politică și culturală a poporului care se conduce de acest nou naționalism sunt făcute după principii cu totul altele decât acelea care au avut curs în secolul trecut. În secolul trecut, principiile organizării politice erau croite pe un plan de inginerie mecanică. Ele neglijau însușirile specifice ale ființei cetățeanului, pentru a înlesni funcțiunile mașinării politice. Dela un capăt la altul al Europei se lățise astfel un sistem constituțional aproape uniform. După aceleași procedee mecanice se votau legile în Franța, ca și în România. În aparență cetățeanul român avea aceleași garanții de libertate, ca și cetățeanul

francez. În realitate însă deosebirea era totală. Organizarea culturală încaltea se făcea după principii și mai uniforme. Aceleași instituțiuni școlare le găsim la popoarele intrate de curând pe calea culturii pe care le găsim și la popoarele vechi. În România fiii de țărani erau pregătiți să ajungă buni gramatici, buni contabili și bine orientați în geografia mondială, când interesele lor erau legate de simpla gospodărie sătească. Toate aceste rătăcirii urmează pe viitor să fie înlăturate. Organizarea politică și culturală sub conducerea ideologiei noi, vor fi la fiecare popor croite pe realitatea proprie. Căci numai atunci aceste organizări pot fi de fapt experimentate și în consecință transformate după nevoie. Ce sens să aibă experimentarea de către Români a unor organizări politice și culturale copiate pe de-a'ntregul după străini?

Vechiul naționalism de aceea, cu toată oportunitatea pe care el a avut-o în secolul trecut, dacă continuă să se mențină, va ajunge să fie un simplu ritual, gol de suflul spiritualității. Căci suflul spiritualității vine numai din credința trăită real.

Românismul aduce cu el suflul unei noi și puternice spiritualități. El înseamnă voința de a asigura viitorul neamului românesc, prin selectarea și punerea în valoare a însușirilor, cu care acest neam a venit pe lume.

3. Câți sunt acei cari cred în însușirile Românului?

Ca neamul românesc, nu este un alt neam mai hulit pe lume. Neam de hoți și leneși îl numesc multe cronicari vechi străine. Neam viclean, laș și mincinos îl înfățișa, până acum de curând, o răspândită enciclopedie germană. Și ce n'au scris scriitorii străini, cari au vizitat țara românească în trecut, asupra locuitorilor ei? Și înainte de străini, ce n'au scris înseși scriitorii români? Nu l-au numit aceștia: popor de «juisori», de bețivi, de subalimentați, de degenerați?...

Atât de multiple sunt defectele neamului românesc, încât ele sfidează cele mai sigure prevederi științifice. Se știe astăzi, după legile eredității, că un singur degenerat, dacă ajunge să aibă copii, după câteva generații se vor număra în descendența lui mii de degenerați. Cum de n'a perit atunci acest neam românesc mâncat fiind de atâta rasilă? Cum de se menține el atât de dârz în viața?

Ceva mai curios. Pe lângă atâtea defecte ce îi se atribue, și care ar fi trebuit să-l distrugă, neamul românesc a suferit în decursul veacurilor mai multe năvăliri și dominații străine. A fost împilat, despoiat și silit în multe rânduri să se îmbrace

în hainele unor culturi nepotrivite firii sale. Și cu toate acestea el trăiește, având o limbă unitară și un suflet unitar.

Care este secretul mântuirii lui?

Secretul mântuirii lui stă în legile după care trăiesc popoarele și care sunt puțin cunoscute. Cei mai mulți le confundă cu legile după care trăiesc organismele individuale. Popoarele își au viața proiectată pe o durată eternă, pe când organismele individuale pe o durată efemeră. Condițiile în care își ating scopul sunt de aceea diferite la unele și la altele. Neamul românesc și-a găsit mântuirea în selecția severă prin care el a trecut. Vitalitatea lui a fost oțelită prin continua purificare pe care moartea a adus-o în rândurile lui. Degenerații cu descendenți numeroși sunt în țările cu asistență medicală. Românii n'au cunoscut niciun fel de asistență. Cei slabi din rândurile lor au fost secerăți de moarte, încă din leagăn, și alături de cei slabi, mulți dintre cei sănătoși. Neamul românesc a fost cunoscut cu moartea. I-a plătit înzecit tributul datorat. În schimb s'a eliberat de sub greutatea eredității morbide. A rămas unul dintre cele mai prolifiche și mai rezistente dintre neamurile lumii. Dar această selecție nu mai poate continua.

În secolul nostru condițiile de viață ale popoarelor s'au schimbat. Popoarele de astăzi trebuie să fie, nu numai prolifiche și rezistente la răboiu, dar și iscusite în munca economică și în aceea culturală. Tributul morții nu poate fi continuat, fără a primejdui viitorul neamului românesc. În locul selecției prin seceră morții, trebuie o selecție prin judecata minții. Și judecata minții trebuie susținută pe o credință. Această credință este tocmai aceea pe care o aduce cu sine spiritualitatea Românilor.

Selecția prin seceră morții își are logica sa neîndurată dar expeditivă. Spartanii, din vechime, au practicat-o fără multe studii prealabile; iar Germanii și unele State din America de Nord, o practică și astăzi, în forma îmblânzită a sterilizării, fără a apela câtuși de puțin la o chirurgie prea complicată. Logica selecției prin judecată este cu mult mai anevoie de practicat. Ea presupune cunoștințe solide despre viața popoarelor, sau în tot cazul o intuiție extraordinară de prevedere. Selecția prin moarte se rezumă în a scoate din viață pe cei puțin viabili, pe când selecțiunea voită de judecată, dimpotrivă, trebuie să găsească mijlocul de a menține în viață pe aceia cari pot fi de folos. De aceea este dela sine înțeles, că această de a doua logică este mai expusă la erori. Istoria omenirii este plină de asemenea erori. Toate persecuțiile îndreptate contra acelor cari se deosebesc de grosul populației, prin religie sau

culoare politică, pot servi drept ilustrații. Și lucrul cel mai trist este că nu se poate prevedea pe curând sfârșitul acestor erori.

Cunoștința legilor, prin care un popor ajunge să-și asigure viitorul, este departe de a fi astăzi exact științifică. Ea este la începuturile ei de abia. Regulile selecției pe care le urmăm la îmbunătățirea raselor de animale, precum și acelea de eugenie la dezvoltarea omului individual, nu se pot aplica de-a dreptul asupra popoarelor. Îndrumarea selecției este diferită în fiecare dintre aceste cazuri. Dela selecția practică asupra animalelor, sau dela eugenia omului individual, așteptăm rezultate modeste și în sfera intereselor actuale; lor nu le cerem să se ridice la interesele de ordine superioară, așa cum cerem dela selecția aplicată asupra popoarelor. La aceasta din urmă trebuie să ținem seamă de un orizont de viață foarte larg. Și aci stă greutatea.

De ce depinde viitorul unui popor? De calitatea dispozițiilor sale sufletești și trupești, în primul rând. Desigur. Fără calitatea ființei lui omeneste niciun popor nu-și poate asigura viitorul. Dar alături de calitatea ființei omeneste este și mediul de viață. Un popor situat pe o insulă izolată nu are aceeași soartă ca un popor situat în mijlocul unui continent, unde poate fi înconjurat sau de popoare înrudite sau de popoare cu totul străine. La acestea se adaugă apoi natura însăși a solului. Un sol fertil este de sigur, într'o privință, mai prielnic pentru asigurarea viitorului decât un sol arid, dar în același timp el este mai greu de apărat, fiindcă este invidiat de vecini.

Popoarele au în constituția lor însușiri numeroase și variate, căci fără asemenea însușiri ele nu s'ar putea menține în viață. Faptul important este însă nu numărul și varietatea însușirilor, ci determinația dominantă a acestora. Încotro tind aceste însușiri? Cum se leagă între ele și cu ce intensitate? Sau, cu alte cuvinte: în ce tehnică de muncă și în ce instituții au reușit ele să se canalizeze?

Popoarele cu viață nomadă precum și cele sălbatece sunt și ele destul de bogate în însușiri. Unii antropologi socotesc chiar că în ceea ce privește natura psihologică a însușirilor, sălbatecii nu se diferențiază prea mult de popoarele civilizate. Aceea ce diferențiază pe sălbateci de civilizați este faptul, că pe când sălbatecii nu reușesc să canalizeze însușirile lor într'o disciplină de muncă, oamenii civilizați ajung cu aceleași însușiri să domine mediul cosmic și să-și dea o ordine socială pe baza căreia viața lor este asigurată.

Acest adevăr este cunoscut filosofului Heraclit încă de acum mai bine de două mii de ani în urmă, căci între aforis-

mele păstrate dela el găsim și următoarea: popoarele se apără prin legi mai bine decât prin ziduri.

La acest adevăr trebuie să mai adăogăm și pe acela care desvăluie rolul oamenilor de vocație.

Canalizarea însușirilor, în vederea realizării unei munci disciplinate și tehnice, o mijlocesc oamenii de vocație: oamenii aleși de providență.

Oamenii de vocație deschid calea generațiilor noi la muncă și cultură. În sufletul lor se unifică și dobândesc intensitate însușirile răspândite în tot cuprinsul societății. În ei se operează mutațiunile fericite care dau vieții omenirii o menire istorică¹.

De aceea pentru caracterizarea sufletului unui popor se recurge, în primul rând, la interpretarea operelor pe care oamenii lui de vocație le-au înfăptuit. Atât prețuește un popor, cât prețuesc oamenii săi de vocație.

4. După aceste considerații să revenim la rolul pe care spiritualitatea Românilor îl are de săvârșit în secolul nostru și la perspectiva ce se deschide înaintea ei.

Suntem un neam bogat în însușiri sufletești. Locuim pe un pământ mănăs și unitar din punct de vedere geografic. Avem o situație politică, în ordinea dreptului internațional, invidiată de multe alte neamuri europene. Un suveran, plin de bune intențiuni și energie, conduce Statul. Oamenii de vocație nu ne lipsesc... Și totuși, niciodată criza sufletească n'a fost mai acută în neamul nostru ca astăzi. Simțim că la baza vieții noastre istorice este ceva fals, care ne face să rătăcim.

Care este cauza?

Credem că, la sfârșitul acestui volum, cauza crizei noastre sufletești este deplin lămurită cititorului.

Am așteptat dela naționalism, ca el să ne dea o tehnică de muncă românească, cultură și instituții românești, și el nu ne-a dat decât un cadru legal, anonim. Am realizat din spiritualitatea naționalismului numai o ordine juridică², și acum când este ca în această ordine să introducem fondul nostru românesc, descoperim că am fost depășiți de cerințele timpului. Și suntem îngroziți.

Iată cauza crizei noastre sufletești.

Vare, legiones redde!

Și ca și cum rătăcirea noastră de până acum n'ar fi fost destul de mare, se mai găsesc între noi bărbați politici, bine intenționați fără îndoială, cari ne povățuesc să continuăm naționalismul trecut și de aci înainte. Lozinca lor este: Românul,

stăpân la el acasă. Adică, dreptul de suveranitate, pe care cu atâtea jertfe l-am atribuit totalității naționale, să-l întindem și asupra indivizilor români, făcând din el un privilegiu de care aceștia să se bucure în comerț, în industrie și peste tot unde este un avantaj de împărțit.

Aceasta după ei ar însemna idealul etnic substituit spiritualității naționaliste vechi.

În realitate aceasta însemnează degradarea spiritualității naționaliste.

Marii patrioți români din prima jumătate a secolului al XIX-lea n'au cerut privilegii pentru etnicul românesc. Dimpotrivă, ei au cerut desființarea tuturor privilegiilor. Unii dintre ei afixau chiar pe față ideile cele mai înaintate socialiste. Aceasta, nu pentru că ar fi dorit să introducă în România regimul socialist, ci fiindcă practica privilegiilor le era urâtă din instinct. Prea plin era trecutul de abuzul ei!

De ce acum revenirea la vechea practică a privilegiilor?

Cu răspunsul la această întrebare ajungem la încheierea scrierii noastre.

De două mari slăbiciuni a suferit, în secolul al XIX-lea, conducerea politicii românești. De lipsa de încredere în virtuțile neamului și de ușurința cu care străinătatea era imitată. Dar în secolul al XIX-lea aceste două slăbiciuni nu se întâlneau niciodată la aceiași conducători deodată. Unii păcătuiau prin aceea că n'aveau încredere, iar alții prin aceea că imitau. Cei dintâi făceau parte din partidele cu nuanță conservatoare, cei de al doilea din partidele cu nuanță liberală. Conservatorii scoteau în evidență tineretea culturii românești și ca o urmare a acestei tinereti conchideau că întreaga viață a instituțiilor românești este numai de decor, fără realitate; iar liberalii dimpotrivă aveau încredere în maturitatea poporului, dar în schimb nu croiau nimic pe măsura lui, ci împrumutau totul din străinătate. În fond, exagerați erau și unii și alții. Atât conservatorii cât și liberalii priveau alături de forțele vii ale neamului; unii și alții nu făceau o adevărată politică românească.

Poporul românesc, tânăr în cultură cum era, și-ar fi putut totuși avea politica sa proprie. Însușirile sale naturale constituiau un fond care putea fi utilizat. Nu era deloc un popor degenerat. Dimpotrivă, era un popor oțelit prin apriga luptă ce duse cu moartea și cu sărăcia.

Ce-i lipsea? Îi lipsea educația însușirilor sale naturale; sau, cum ziceam mai sus, canalizarea acestor însușiri spre o tehnică de muncă superioară, spre cultură și instituții politice de lungă durată. El avea, cum are și astăzi încă, însușirile

mai mult pe epidermă, căci școala vieții nu l-a deprins cu realizarea lor în opere durabile. Toate defectele atribuite poporului românesc și de care am pomenit mai sus, sunt provenite din această lipsă fundamentală a educației însușirilor. Românul este, bunăoară, brav, dar nu este cu spiritul războinic; căci a fi cu spiritul războinic însemnează a pregăti cu îngrijire înarmarea în timp de pace, și mai ales însemnează a prevedea atacurile dușmanilor; ceea ce Românul nu face. Românul nu pregătește războiul, ci numai îl înfruntă cu bravură.

De asemenea, Românul este muncitor și mai ales îndelung răbdător la suferințele muncii. Cu toate acestea, el nu este deprins cu o tehnică de muncă riguroasă. Adeseori muncеște, jucându-se. Sărăcia care nu l-a părăsit niciodată, n'a făcut din el un om econom. Rar risipitor cu timpul și cu materia de lucru, mai mult ca Românul.

Și la aceste caracterizări s'ar mai putea adăoga multe altele de același fel. În viața economică, Românul este rămas la însușirile pe care i le-a dat natura. Școala nu i-a mijlocit să dobândească aptitudini profesionale pentru comerț și industrie. Nici chiar funcționar adevărat nu este Românul, deși Țara Românească este plină de funcționari; căci el n'a învățat nici din școală, nici din practică, disciplina de serviciu și respectul față de lucrul public. Toată tehnica profesională modernă care face forța altor popoare, Românului aproape că îi lipsește, deși prin însușirile pe care i le-a dat natura el ar putea să o aibă.

În viața politică mai ales, această lipsă se face foarte mult simțită. Rar cetățean, mai plin de devotament pentru partidul și pentru șeful pe care și l-a ales în politică, cum este Românul. A fi înregimentat într'un partid politic în România nu însemnează atât a fi înscris în registrele unei firme care promite beneficii la un anumit termen, cât mai curând însemnează a fi trecut de bună voe pe o listă neagră de proscriși. Din momentul ce un cetățean român este cunoscut că aparține unui partid, el pierde dintr'odată orice drept, la considerația cetățenilor cari aparțin celorlalte partide. Este batjocorit, calomniat și persecutat în toate chipurile. În Europa occidentală, se poate întâmpla ca cineva să aibă să sufere de pe urma convingerilor sale politice, dar aceasta numai în caz de revoluție, în restul vremii nimeni nu se atinge de el. În România, dimpotrivă, a face politică însemnează a te război cu toată lumea.

Toată această războire nu profită cu nimic Statului. De aceasta sunt convingși cu toții aceia cari fac politică în România. Cu toate acestea războirea continuă, fiindcă este nevoie de o

descărcare a devotamentelor și a energiilor combative de care sunt plini cetățenii români; războirea politică, deși deșartă, este în sângele Românului.

Brav, fără să fie războinic; răbdător la muncă, fără să fie un profesionist al muncii; inteligent, fără reușită în viața practică; gata la sacrificii în politică, dar fără să contribuie prin aceasta la consolidarea Statului politic, acestea sunt, în puține cuvinte, consecințele care decurg din lipsa de educație a însușirilor Românului.

Nu este de mirat ca, în aceste condiții, Românul să aibă el însuși neîncredere în virtuțile lui. Când Englezul, Germanul, Francezul și alții, zic despre un lucru că este făcut în țară la ei, prin aceasta ei vor să afirme soliditatea, dacă nu chiar perfecțiunea lucrului. Când Românul zice însă de un lucru, că este făcut în Țara Românească, prin aceasta el vrea mai curând să-și ceară iertare, că lucrul este nesolid și prea puțin reușit.

Bărbații noștri politici conservatori, din secolul al XIX-lea, au văzut prea bine aceste scăderi, dar în loc ca ei să caute îndreptarea lor, le-au considerat ca fiind constitutive firii poporului românesc și au așteptat ca îndreptarea să o aducă timpul. Timpul nu ajută însă decât pe aceia cari cred. Pentru ca educația însușirilor Românului să se producă, era nevoie de o credință în menirea istorică a neamului românesc. Numai o asemenea credință ar fi putut face pe bărbații politici conservatori, ca pe temelii virtuților românești, selectate și puse în valoare, să justifice o politică de tradiție conservatoare pentru viitorul Statului românesc. Această credință le-a lipsit.

Bărbații politici liberali au avut-o, dar au falsificat-o prin o spiritualitate de împrumut. Scăderile sufletului românesc în loc de a fi ținute în seamă ca niște simptome ale vieții naționale în creștere, și să fie folosite manifestările lor pentru a prevedea cursul normal al vieții naționale în viitor, bărbații liberali le-au considerat ca pe niște accidente fără importanță, sortite să dispară în momentul ce Statul românesc va fi înzestrat pe cale de împrumut, cu legi și instituții ideale străine.

Totuși, greșala acestor bărbați politici conservatori și liberali, din secolul trecut, nu este așa de mare, cum este greșala pe care o comit naționaliștii de astăzi. În secolul trecut neîncrederea în virtuțile românești constituia greșala numai a unora; iar dragostea de legi și instituții străine, greșala numai a altora, pe când astăzi avem amândouă greșelile din trecut reunite în naționalismul bazat pe privilegiile etnicului românesc. Privilegiul, sub orice formă ar fi el, este mai întâi o recunoaștere de inferioritate și deci o neîncredere în forțele pro-

prii ale privilegiatului. Pe privilegiu nu se poate clădi destinul unui popor.

În același timp, naționalismul bazat pe privilegiile etnicului, este cu totul străin de tradițiile neamului românesc. El imitează, în mod vădit, rassistul german. Imitează însă rassistul într'o formă bizantino-orientală, adică nesinceră. Rassistul german invită pe privilegiați la luptă, și încă la o luptă încordată, pe când naționalismul nostru etnic, la ospățuri pregătite gata.

Românismul este școala energiei românești. Prin aceasta înțelegem că este spiritualitatea chemată să ne dea încredere în viitorul neamului. Am avut începuturi de organizare politică și culturală, care pe orice popor l-ar cinsti. Și avem încă destulă vitalitate pentru a înfrunța cu succes o perioadă de renaștere. Putem organiza din nou satul nostru țărănesc, din punct de vedere sanitar, administrativ și economic, pentru a face din el o fortăreață a neamului. Avem destule inteligențe în diferitele pături ale populației pentru ca să realizăm cu ele o școală nouă, atât la sat cât și la oraș. Avem amintirea încă vie a războiului victorios pentru întregirea neamului. Este timpul să avem curajul, ca după întregirea neamului să ne afirmăm și credința în destinul neamului.

* *Românismul, catehismul unei noi spiritualități*, Fundația pentru Literatură și Artă, „Regele Carol II”, ed. a II-a, 1939, București.

1. Comp. C. Rădulescu-Motru, *Vocația* (Ediția Casei Școalelor, 1935).

2. Întru cât această ordine juridică este și pozitiv garantată, aceasta este o chestiune care iese din aceea ce formează preocupările noastre pentru moment.

CAMIL PETRESCU

Suflet național

ANALIZA DESCRIPTIVĂ A TERMENULUI

Încă nu s'a potolit discuția angajată de două reviste cu caracter polemic, în jurul unei probleme, e drept, destul de vechi. Susține una dintre ele anume, că prea suntem înconjurați cu ziduri chinezești, că vegetăm într'o orientală indiferență, când nu vădită ostilitate față de curentele de idei și fapte noi care agită lumea occidentului. Suntem prea locali, numai locali, trăim suburbia culturii... nu suntem deloc europeni scriu dânsii... Și iată că din cealaltă tabără se flutură cu îndârjire steagul, care dacă nu se vedea prea bine, vina venea de acolo că vechimea îl decolorase. Ne amenință o adevărată invazie cosmopolită, vestesc apărătorii, dând alarma. Limba, obiceiurile, literatura sunt în primejdie. Câtva timp polemica a fost mai întetită. S'a mai domolit în timpul din urmă dar se continuă în tăcere, într'o formă sau alta și nu greșim dacă spunem că are un caracter cronic. Din când în când crize mai acute: un tânăr, revoluționar în principiu, anunță speriat că n'am prins de veste că la Paris, a apărut un nou curent cu numele terminat în ism, pentru ca vre-un autentic băstinaș să deplângă amarnic că boerii noștri nu mai fumează cu narghileaua și, culmea calamității: au introdus sonerie la țară, înlocuind pitoreasca și bătrâneasca bătaie din palme.

Căci pentru unul ăsta este europeismul: cea mai nouă modă apuseană, cel din urmă dans, cea din urmă formă a dansului, cea mai recentă poză strâmbă, seringa cu cocaină a dansatoarei roșii, cea mai nouă absurditate discutată cu furie. E ceva din faimoasa preocupare: „Să avem și noi falșii noștri“.

Iar pentru altul, de cele mai multe ori, tradiție înseamnă plugușorul, steaua, antereul, coliba și opincile lui Dincă Priboi; însemnează neapărat cântecul lăutarilor, cuvântul turcesc, călugărul incult și mobila pirogravată.

Între aceste două curente, explicabil firește, un antagonism ireductibil. E antagonismul suprafețelor. Îndârjirea unei superficialități pe care o amenință o altă superficialitate. La mijloc e însă miezul sufletului mare, care transformă în cultură tot ce atinge.

Firește că această opoziție n'ar avea nici o importanță. Ba încă ar fi poate un stimulent — și așa ar trebui să fie — pentru o cât mai variată topografie literară. Nu e mai puțin adevărat însă că de cele mai multe ori aceste tendințe eterogene artei, provoacă prea încălcite confuzii, fac să se rătăcească multe talente, pun în calea celor aleși greutatea inutile și contribuie mai ales la întreținerea unei atmosfere deprimante de imoralitate artistică. Iată de ce ni se pare absolut necesară o cât mai precisă delimitare logică, a sufletului și culturii naționale deoparte și a umanității și culturii universale de alta. Cum în ordinea fenomenelor morale definițiunile nu se pot da, pentru orientarea oricărei discuții delimitările devin indispensabile.

Ce ar fi în fond acest suflet național românesc? Bine înțeles nu vom da o definiție, pentru motivul arătat mai sus, dar o înlocuim cu o descriere¹. Ar fi gradul de intensitate, întinderea și tonalitatea sufletească a majorității membrilor unei colectivități de oameni, care sunt, se simt legați între ei, datorită unui principiu de polarizare și de afinitate creatoare². Obiceiurile, tradițiile, faptul de a locui în cuprinsul aceluiași hotare, trecutul comun, și nici chiar origina comună nefiind, în ultima analiză, atribute cu necesitate comune tuturor membrilor unui grup național și exclusive lui. Unele regiuni din Basarabia și Moldova au fără îndoială o bună parte din tradiție influențată de apropierea rusească, cele din Muntenia de popoarele balcanice, cele din Ardeal de unguri. Muzica populară românească, afirmă G. Enescu, o regăsești ca motive la unguri, sârbi și slavi în general. Poezia populară românească are principale variante în sârbește și bulgărește, costumul e de multe ori influențat. Limba e împetritată de cuvinte împrumutate. Nu poate fi vorba deci de o rasă pură. (Și e de nețăgăduit că mai toți scriitorii noștri mari, caracteristici, Eminescu, Alexandri, Caragiale, mai toți fruntașii culturii românești n'au venit din zonele curat românești ale munților.)

Sufletul românesc e o extrem de interesantă contopire de însușiri și cusururi dintre cele mai diverse, altoite pe o rasă.

Toată minunea stă în desăvârșirea acestei contopiri, în propria conștiință a unității ei. Tăria acestei conștiințe e dovedită de marea ei putere de asimilare a elementelor de alt neam: e o dovadă că reprezintă o formulă superioară³.

Există cert, o formulă etnică, o formulă a sufletului românesc. Este un produs al timpului, și al împrejurărilor de tot soiul. Obiceiuri, tradiții, costum, muzică și chiar o bună parte din vocabular nu sunt decât manifestări exterioare ale acestui tot psihico-social. Ele urmează legile etnice și sociale, cum le-a urmat timp de aproape 2000 de ani, chiar fără apostoli tradiționaliști. Calitățile de sentiment, voință, sensibilitate și inteligență sunt cele care ne deosebesc de bulgari, de sârbi sau de unguri, mai mult decât folklorul.

Ni se va răspunde poate că tocmai faptul că poporul nostru și-a păstrat tradițiile, folklorul, a contribuit la rezistența lui pe aceste meleaguri. (Deși poate că ar fi de obiectat că a împrumutat destul din toate părțile.) Adevărul e că și-a păstrat tradițiile, că a rezistat — și e cum nu se poate mai logic să fie — tocmai din cauza superiorității lui sufletești, din cauza prestigiului pe care l-a exercitat acest suflet, asupra celorlalte neamuri, cu care venea în atingere.

Toată importanța care se dă unor accidente secundare e însă de dată recentă. Împrejurările politice au determinat în ultimul veac un fel de „separare a apelor pe uscat“, o — din ce în ce mai categorică — separare a popoarelor în vederea constituirii lor în state naționale. Folklorul în primul moment a fost o armă romantic politică. Pentru a i se justifica importanța, neîndreptățită din cauza superficialității lui, i s'a atribuit o calitate culturală pe care fără îndoială că n'o avea în așa grad, la nici un popor. A fost un fel de apă la moară, la timp venită romantismului preocupat cu pasiune de pitoresc. Costumul, obiceiuri la nunți, botezuri, țesături erau menite să furnizeze material unei literaturi averse de culoare.

E greu să deosebești popoarele după însușirile lor profund sufletești, dar în orice caz e mai puțin agreabil decât după lungimea cămășii.

Că toate aceste însușiri de artă populară n'au cine știe ce mare însemnătate, e suficient să arunci o privire în cuprinsul istoriei. Popoarele dănuiesc în conștiința omenirii prin războaiele pe care le-au avut sau prin cultura lor, în sensul superior al cuvântului. Atenienii și spartanii mai mult decât ceilalți greci, trăiesc prin culmile sufletești ajunse de câteva personalități. Trăesc prin Socrate, Platon, Aristotel, și atâția filosofi, prin Fidias și atâți artiști, prin Homer și atâția autori

de tragedii, și poeți. Ei au produs opere *viabile* și azi. Artă populară au avut în definitiv toate popoarele, căci nu există popor fără obiceiuri și tradiții. Civilizația actuală se poate prea bine lipsi de toată arta populară mai mult sau mai puțin cunoscută a atâtor popoare, dar nu se poate lipsi de operele celor înșirați mai sus.

Să nu ne înșele interesul arătat pentru dansurile românești produse în cine știe ce teatru de varietăți, chiar predilecția unor cucoane pentru țesăturile românești, pasiunea pentru cântecele românești în cine știe ce restaurant de lux și chiar favoarea cu care sunt primite unele citate din poezia populară. (Nu ni s'au cerut în ultimul timp opere cu caracter pitoresc românesc ca să fie prezentate englezilor amatori de exotism?) Eminescu singur cu Luceafărul, Scrisorile și Călin al lui, e poate mai mult decât toată poezia populară românească la un loc⁴.

E fără îndoială greu să deosebești miezul de valoare, de sub învelișurile care înlesnesc ieftine explicații și mai cu seamă e greu să te desperi de viciul acesta de gândire, caracteristic inteligenței mediocre care concepe numai în generalizări. Dar azi, oare, arta rusească înseamnă căzăcească, troică, vutcă, și verstă? Căci atunci ar fi mare oricare scriitor rus care s'ar ocupa numai de ele. Artă rusească înseamnă Tolstoi, Turgheniev, Dostojevski, Gogol, Cehov. Înseamnă sufletul lor, pe care îl atribuim și pe drept cuvânt, poporului rusesc. Nu ce e (specific) național în ei ne ștude, ci aceea ce e profund și superior omenesc. Ei au eroi care gândesc, iubesc, suferă, au îndoli, nădăjduesc și urăsc neobicinuit de intens. Dar a gândi, a suferi, a iubi, a se îndoi, a nădăjdui și a urî, nu sunt fapte cari se pot împrumuta, ele presupun un suflet și un suflet presupune o uriașe ascendență. Un suflet oricum ar fi el, orice influențe ar suferi, orice aspecte ar îmbrăca (și aci sunt legi sufletești peste care greu se poate trece) e național, așa cum chiar în haine nemțești un poet e al mamei și tatălui lui, oricât ar fi ei de săteni. Nu costumul l-a moștenit poetul, nici sorcova, ci o anumită cantitate și calitate de nervi, o *anumită structură sufletească*, anume instincte și predispoziții.

Sufletul unui scriitor mare, este sinteza sufletească a unui popor la un moment dat. Nu tradițiile sunt sufletul unui popor, ci scriitorii, gânditorii și artiștii lui oricum ar fi ei, cu condiția să fie mari. Nici Goethe nici Eminescu nu sunt mari prin arta lor națională, națiunile sunt mari prin arta acestor artiști. Uneori un scriitor poate onora deopotrivă două neamuri. E cazul lui Heine⁵.

Fără îndoială că un scriitor suferă influențe streine, dar chiar așa, el e caracteristic din punct de vedere al rasei sale. Eminescu sub influența poeziei germane înseamnă un suflet românesc, influențat într'un moment dat. Dar e, același, pătrul care culegând ape, e merit să devie fluviu. Un scriitor norvegian, unul rus și unul român influențați de aceeași literatură franțuzească sunt totuși fundamental deosebiți între ei.

Se tot spune: asta e imitație după scriitorii francezi, literatură de import „străină sufletului nostru“. Imitația e detestabilă ori de unde o veni. E inutilă fie că e făcută după un scriitor străin fie că e după unul autohton. Dar influența e cu totul altceva. Influența e de dorit. N'a existat niciodată în nici o țară din lume un scriitor care să nu fie puternic influențat. Goethe a mărturisit-o pentru el însuși. Literaturile diferitelor popoare se influențează reciproc și continuu, așa cum se influențează civilizațiile. Romanticismul a fost importat de toate țările, în așa măsură că nu se mai știe de unde a pornit.

Astăzi burghezia mică și mare din toată Europa, exceptând — pentru moment — Rusia, se îmbracă în aceleași haine nemțești, învață după aceleași cărți de știință traduse în toate limbile, se servește de aceleași mijloace de locomoțiune, comunică prin telefon, poștă și telegraf; duce cu un cuvânt aceeași viață intelectuală și socială. În ce se deosebește oare un student dela Universitatea din București de unul dela cea din Paris, la aspect și preocupări? Aproape în nimic. Dovedește asta că nu sunt însă profund deosebiți sufletește? Fără îndoială că nu. Nu mai încape îndoială că pe măsură ce se întind mijloacele de comunicație costumul în deosebi și folklorul dispar. Moare pitorescul. *Inseamnă oare că va muri și arta!? Ar fi o copilărie să crezi asta.*

Va pierde cel mult aspectele naționale și detaliile superficial caracteristice, devenind din ce în ce mai inaccesibilă amatorilor superficiali.

În înțelesul celor de mai sus, credem că apare cu totul nefundată acuzația care se aduce din când în când unor scriitori că „au rupt cu tradiția“. Întâiu pentru că unui scriitor adevărat îi e din cale afară de greu să rupă cu tradiția și bine înțeles, cu cât mai mult rupe cu tradiția cu atât mai de preț îi e opera. Toată greutatea cade deci pe valoarea intrinsecă a operii de artă. Această valoare întâiu se judecă, se afirmă și pe urmă se atribue din punct de vedere național și tradițional, așa cum se face de obicei și biografia părinților unui creator de geniu. Cum un scriitor nu înseamnă o generație spontană ca om, nu

poate fi nici ca artist. La împărțirea recompenselor totdeauna morale au dreptul să vină toți cei care au contribuit la ființa lui fizică și sufletească.

Și cine știe ce surprize ne-ar putea rezerva o mai strictă cercetare a originilor marilor personalități ale istoriei și culturii în general. *Cine știe dacă nu s'ar dovedi că mai toate aceste personalități mari sunt produsul încrucișărilor de rasă.*

E necesar să spunem însă acum la încheiere că din punct de vedere didactic arta națională are rațiunea de a fi și că pentru unitatea politică a națiunii ea e de mare însemnătate.

P. S. din 1936. Expunerea aceasta din 1924 înfățișează în termeni curenți, cu încercarea de a explicita, o analiză fenomenologică a substanțialității naționale.

De atunci problema pe care noi o cercetăm doar sub auspiciile artei s'a generalizat, s'a accentuat politic, și e astăzi desbaterea cea mai îndârjită a timpului. Cele două acțiuni militante sunt, deoparte aceea a materialismului dialectic, care nu recunoaște o problemă a naționalismului ori rassismului, ci doar a condițiilor economice, cu afirmația că un lucrător negru și unul alb sunt mai apropiați între ei decât un lucrător alb și un capitalist alb. Pericolul unui asemenea punct de vedere este oportunismul lui, accentuat de echivocul și versalitatea unui rasism căruia îi servește uneori drept mască, în afară de insuficiența esențială a materialismului dialectic, care nu recunoaște, decât cu totul subaltern, causalitatea mentală și influența culturii, în cari vede doar o suprastructură.

În față se ridică hotărît afirmația istoricistă, naționalistă, rasistă.

„Ești rumân, sau evreu, sau german, dacă ești fructul unei istorii. Fructul firesc și normal. Căci, ca în orice proces de viață, se pot ivi și aberațiuni; congenitale sau altfel. Actul de conștiință, prin care să te recunoști a fi membru al unei comunități spirituale — expresiune a unei aceleiași istorii — poate cel mult *adăuga* la rumânitatea ta, și încă numai la intensitatea și preciziunea acestei rumânități. Poți fi însă foarte rumân, și fără a-ți da seamă de asta. În același fel în care un stejar... fără să o știe. Prin urmare: ești rumân, sau evreu sau grec, nu printr'o mărturisire de credință, ci prin vehicularea unei istorii; calitatea aceasta nefiind — încă odată — un act individual de voință, ci o *stare naturală*“.

Este o expunere destul de plastică și de îndreptățită din punct de vedere existențial, concret. Fenomenologia ne cere însă să nu ne mulțumim cu afirmarea existențială, ci ne solicită să cercetăm semnifica-

țiile, anume ne pretinde să cercetăm semnificația existențială raportată la intenția esențială.

Și iată în ce mod se pune din nou întrebarea: Pentru cea mai autentică desfășurare transcendentă, este oare dăunător, ca o personalitate să aibă anume ascendență istorică? Se poate însă preciza... Anumite ascendențe cel puțin, exclud aprioric dela această autentică desfășurare transcendentă?

Într'un anume sens, nu. Se pare de pildă că și aderenții extremiști sunt de acord în genere, că ascendența ariană nu împiedecă ascensiunea spirituală (în sens transcendent, nu transcendent). Prin urmare textul de mai sus ar trebui corectat astfel!... „Ești arian sau nearian dacă ești fructul unei istorii“. De ce am făcut această deosebire? Fiindcă nimeni, în afară poate de autorul citat (dar până la o declarație netă, putem spune că nici d-sa) nu consideră că realizarea rumânismului ca rumânism este împiedecată de elementele ariene asimilate. Dar ceace interessa aci intențional nu era calitatea biologică, ci semnificația națională... Un ordin e o foaie de hârtie iscălită... Istoric, o foaie de hârtie este o foaie de hârtie, este fructul unei istorii, este un moment concret, unic în existența lumii, și oricât ne-am îndârji să constatăm istoricitatea ei ca existență pozitivă, nu vom avea însă nici o depășire fenomenologică (în afară de cazul când facem fenomenologie transcendentă). Adică din simpla existență istorică a petecului de hârtie, nu putem ști dacă el decide o condamnare la moarte ori o înaintare în grad. Și până nu e cercetată semnificația ordinului, nu putem vorbi de funcția lui. Prin urmare a pune problema istoricist, biologicist este a o pune pozitivist câtă vreme nu se arată semnificația istoricității. Dar problema abia de acum înainte se pune. Și de aci încep îndoielile. Destul de temeinice. Nu e firește locul să le discutăm în notă. Menționăm doar nedumeririle. Este oare destinul omenirii să se desăvârșească național ori să se desăvârșească în cultură? Misiunea unei națiuni poate contrazice devenirea spirituală? Cultura e fenomenologică ori se desăvârșește ciclic? Există, atunci, culturi superioare și care? Superioritatea unei culturi stă în puritatea stilului ei, în desăvârșirea ei specifică? Mai departe, o cultură națională se realizează prin sângele său, prin corporalitatea sa istorică, exclusivă (Blutwerte)? Nu are cu adevărat nevoie de contribuția streină, nici dialectic, nici ca aport de sânge și nici ca aport spiritual? E adevărat în definitiv, că misiunea unui neam poate să nu fie de cât parțial culturală, adică doar afirmație voluntară politică?

De răspunsul dat acestor întrebări depinde semnificația citatului de mai sus... Ca și în 1924 ni se pare că nu se poate răspunde de cât negativ, după cum urmează:

O națiune nu are misiunea să-și formeze o cultură voit proprie, ci să participe la cultură în sens fenomenologic.

(A se vedea în articolul despre Sensul noocrației necesare, o schiță a felului nostru de a desluși finalitatea intelectuală și destinul omului în genere.)

Sufletul național este un complex de fenomene, depășește deci corporalitatea, realitatea pozitivă a poporului, este o actualitate în devenire permanentă, o substanțialitate. Rolul rasei, al condițiilor istorice este considerabil. Dar prin ceace aduc din trecut, la substanțialitatea societății omenești, nu prin cine știe ce finalitate în interes divergent. Bine înțeles că nu toate încrucișările sunt valente, multe sunt bastardizante, dar încrucișarea de rase rămâne o necesitate. Națiunea e un vehicul cultural, nu un scop în sine.

Dar această concepție fenomenologică, în loc să simplifice soluțiile practice, le complică? Desigur. Nu mai e posibilă nici o atitudine simplist rațională: o poziție unică, apodictică, un semn valabil pentru totdeauna cum sunt comunismul și național-socialismul teoretic de pildă. Problemele discriminării sunt cele care se pot socoti drept esențiale intelectului, aceasta-i funcțiunea lui, și n'are nici o importanță dacă survine o tot mai mare complexitate, dacă o substanțialitate autentică descurajează ofertele automatizante care ar dori să decidă odată pentru toate cazurile viitoare, în soluții raționale. În contact cu concretul, intelectul va trebui să fie permanent atent, să decidă, în fiecare caz, de fiecare dată, pentru acea dată. Până în ceasul din urmă al istoricului însuși, dacă aceasta ar fi să se întâmple vreodată, discriminarea transcendentală nu cunoaște repaos.

* *Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, București, 1936.

1. Această „descriere“ (termen specific metodei) apare în economia scrisului nostru cu intenția de prezentare încă din 1924, într'un vocabular impropriu, al unei substanțialități gândite ca atare; iar cazul în-suși este semnificativ.

Deplasarea naționalității din câmpul considerațiilor genetice și pozitiv etno-psihologice, într'o „descriere“, identificarea rezultatului acestei reduceri cu: „gradul“ de intensitate, tonalitate și întindere al unei comunități sufletește, înseamnă a pune tot accentul pe ceace Huserl, în *Meditations Cartésiennes* numește: „le courant des cogitationes“ și „ma vie pure avec l'ensemble de ses états vécus purs et de ses objets intentionnels (reine) c'est à dire l'universalité des „phénomènes“ au sens spécial et élargi de la phénoménologie“ (nota din 1936).

2. În versiunea din 1924, în loc de principiu de polarizare etc.: unui fel de forță centripet. (Notă din 1936.)

3. Deplasarea fenomenologică a substanțiabilității și accentuarea Identității conștiinței de-asupra contingențelor istorice și materiale (care nu sunt de cât un produs al conștiinței aplicate concretului) inversează revoluționar modul curent și clasic de a pune problema, și separă esența naționalității, de tradiție. Acesta a fost unul dintre momentele cele mai rezistente la înțeles ale propunerii noastre. Poate că dacă de la început, în loc de vocabularul nedefinit curent, am fi folosit o terminologie apropiată, particularitatea esențială a noiei poziții ar fi fost reținută.

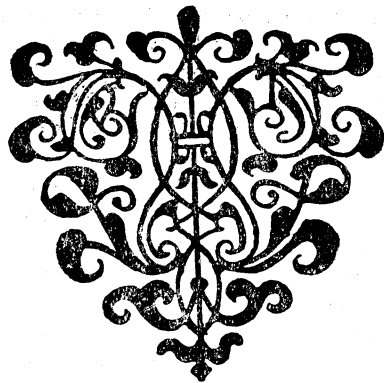
Ca să se evite orice confuzie, precizăm că tocmai prin acea punere în paranteză, cazurile individuale și momentele istorice nu ne preocupă, ele cad sub judecata concretă. Credem însă, ca să dăm un exemplu, că un creator autentic, minoritar fiind și național implicit, participă și la formula națională dominantă, fiindcă această formulă, vie fiind, nu colaborează decât cu elemente vii. Aceasta duce la afirmația paradoxală că un individ minoritar de pildă, e folositor în măsura în care e autentic, deci creator, deci are o ascendență, în care e deci minoritar. El însă nu reprezintă specificul național al minorității sale, căci specificul național e reprezentat de indivizi neautentici, ne-creatori, cum e lămurit mai sus, ci reprezintă formula substanțială a acestei minorități. O formulă creatoare trebuie apărută împotriva tendințelor specificului național și e de datoria facultății ideologice ori politice a unui neam, să știe când și cum să se apere, fie de cotropirea specificului național propriu, cum a fost în cazul mișcării sămănătoreste la noi, ori de cotropirea specificului național strein, cum pare să fie astăzi momentul istoric. Dar facultatea politică este însăși un atribut al creației, deci lupta politică pentru apărarea formulei naționale nu poate fi concepută, decisă și aleasă niciodată, decât de elementele creatoare, elementele celelalte fiind doar instrumentul necesar. (Notă din 1936.)

4. Într'un anume sens lipsa de receptivitate a inteligenței românești față de sensurile fenomenologice, care o face să prefere istoricul, substanțialității, ia un adevărat iz de dramă națională. De trei sferturi de veac încoace s'au cheltuit, în scop de *propagandă* pentru costumele naționale, câteva sute de milioane de lei aur. Rezultatul e că nici un țaran mai mult nu poartă costumul național, cel mult ar putea să fie socotiți drept succes cei 5—6 învățători, deputați, care și din motive politice poartă cămașa albă pe din afară. Alte sute de milioane lei aur s'au risipit cu o arhitectură națională impropriu, care ne-a dat edificii naționale urâte și incomode, (corelată ades cu o mobilă pirogravată de gust stânjenitor). Totul în stat a fost orientat în acest sens, neglijându-se fără înțelegere forțele creatoare, esențiale. Poate că dacă pe la

1883 s'ar fi cheltuit un sfert din sumele înscrise în budget, într'un singur an, pentru formele istorice moarte, ca să se poată îngriji cum trebuie Eminescu, această măreață culme de substanțialitate națională (nu numai în versuri ci și în scrierile politice) el ar fi trăit, transformând în creație uriașul material-ciornă pe care un critic priceput și harnic, ni l-a dat la iveală în ultimul timp.

O altă înțelegere a cultivării etnicului se vede abia de la întoarcerea Regelui în țară. „Inspekția“ din comuna Fibis, când a cercetat în cele mai adânci amănunte, lungi ore, nu e cusături și horă, ci sănătatea țaranului, modul în care se hrănește, cum își crește copiii și cum luptă cu greutatele materiale, înseamnă un moment revoluționar. Este trecerea de la pitoresc la organic, în ordinea biologică, și promovarea la esențial, în cea fenomenologică. (Notă din 1936.)

5. Evident, fără să poată fi socotit, istoric, drept german, fiindcă istoria este ireversibilă, dar intrând în concretul german de atunci încoace, ca evreu german. (Notă din 1936.)

CAMIL PETRESCU

Încercare fenomenologică despre conștiința românească

I. CÂTEVA PRECIZARI

Nimeni nu se îndoește că există un sentiment național românesc, de o sonoră expresivitate, foarte iubitor de pitoresc băstinaș de cele mai adese ori și care e foarte mult folosit în cărțile de cetire, în tablourile murale și înălțat cu prestigiu în anecdotele piperate. Socotim totuși că problema unei autentice conștiințe românești nu e implicată în acest sentiment național; deoarece o conștiință este în esența ei o existență fenomenologică, alcătuită adică din semnificații, și că numai analiza acestei dimensiuni și a coordonatelor ei, ne poate îndritui la o concluzie într'un sens sau într'altul. Câtă vreme nu vom face acest examen și nu vom pipăi organizarea structurală a realităților, mulțumindu-ne cu forfoteala pestriță a aparențelor, vom rămâne într'un soi de diletantism pe care ne îngăduim să-l socotim prea adeseori periculos.

De altfel medicina contemporană și-a apropiat o nouă metodă terapeutică, a cărei eficacitate e tocmai în funcție de analiza subconștientului, de căutarea unui punct patogen, care altfel se transformă perturbând sufletul, ca o cifră greșită într'un calcul complicat, multiplicându-se adică eroarea inițială ca un ferment în mediu favorabil. Găsirea răului refulat, aducerea lui în câmpul critic al conștiinței, considerarea lui calmă și lucidă, par să fi dat rezultate clinice extrem de apreciate. Nimic nu întârește moralul și deci nervii unui suferind, mai mult decât o

pricepută cercetare a falsului inițial, cu malignitate ascuns, și curajul de a-l gândi. Mai ales insinuându-se în ascunzișurile structurale alterate de ipocrizie și falsă pudoare, terapeutică modernă a salvat multe existențe chinuite, mistuite, pradă neliniștilor nedefinite până în pragul unei adevărate panici interioare. Uneori, numai simpla constatare a unor deficiențe morale și aducerea lor în câmpul conștiinței actuale, au fost suficiente pentru eliminarea lor și pentru ameliorarea complexului psihologic¹.

Noi credem că tot ce e, în planul sufletesc, valabil pentru individ e valabil și pentru neam întreg. Că anume psychoze sociale cer aceeași metodă și tehnică, cu perspectiva acelorași rezultate, ca și acele debandade refulate individuale.

Credem că mulți vor prețui, ca și noi, utilitatea unei analize a sufletului românesc de azi, acum când suntem chinuți, de emoțiile unei endemice amenințări de catastrofă națională.

Dacă partizanii metodelor istoriciste nu văd utilitatea unui astfel de examen, este din pricină că declarându-se mulțumiți cu realizările trecute și chiar de cele actuale, ei nu văd desigur nici un pericol pentru viitor, cu condiția continuării trecutului. Încetători într'un destin transcendent care și realizează planurile sale indiferent de eforturile, bucuriile și temerile noastre, abandonați unei bunăvoințe esoterice și îndurătoare, care a trecut neamul românesc prin toate marile încercări de până acum, în afară de o adesiune sentimentală și în totul supusă, ei nu mai văd necesitatea nici unei altfel de colaborări temporale. Poate că ar fi de remarcat că mulți dintre conașionalii noștri se mulțumesc și cu mai puțin chiar, cu un soi de fatalitate mai profană, ceva din religia jucătorului de cărți, și declară orice dorințe de îndreptar și orientare de prisos: „România are noroc“².

Noi credem însă într'o conștiință fenomenologică și empiric creatoare, de aceea socotim că orice examen al faptelor (căci printr'o operație inversă metodei *treceam în paranteză* acum însăși fenomenologia pură) e de netăgăduit folos. Bănuim chiar că destul de precară stare a statului românesc de azi e datorită tocmai incapacității de examen esențial al faptelor, decursă dintr'o inaptitudine aproape caracteristic națională de a descoperi semnificații și ierarhii de semnificații; căci toate examenele pe care le facem realităților românești sînt, sau de naiv psihologism empiric, sau de un științificism care în faza actuală a posibilităților științifice apare destul de specios și cele mai adese

ori ridicul în rezultate. E, de altfel, caracteristic popoarelor (ca și indivizilor de altfel) acest dualism de psihologism empiric, paralel cu un științificism pretențios și bluffist, care duce la acele redutabile forme fără fond.

Tot ce s'a introdus aci în ultimul timp, pentru organizarea statului a fost în numele științei. După o epocă de inițiere sructurală, de frumoasă origine pașoptistă, a urmat o împlas-tronare științifică. Avem universități savante, institute tehnice, oameni de știință celebri. Pe lângă fiecare departament, comisii și oficii de studii. Rezolvăm toate problemele esențiale ale culturii în foiletonul de gazetă și dăm îndrumări în reviste de strictă specialitate, în care se citează erudit și competent. Am „raționalizat“ munca și am făcut institut pentru îndrumarea muncii intelectuale. Luînd înaintea technocrației americane, am dat pur și simplu cel dintîiu „guvern de tehnicieni“ în civilizația universală, făcînd loc în sânul lui, bine înțeles, în același timp și curentului: „bunelor și înțeleptelor obiceiuri ale pămîntului, datinei, simplității patriarhale“ și propunînd soluții care aduceau cu o retragere în munți economică, „așa cum făceau cumințe, vitejii noștri strămoși“ dinaintea primejdiei.

E, de prisos să spunem că aci nu ne interesează cîtăși de puțin conștiința istorică pe care o credem, fie-ne îngăduit s'o spunem, inoperantă pentru viitorul statului românesc, că dimpotrivă singură o conștiință fenomenologică ar putea alcătui baza acestei organizații care ne interesează deopotrivă pe toți românii, de orice nuanță. Pentru că vrem să facem dela început toate precizările, socotim deci convenabil să arătăm că lăsăm de o parte, conștiința psihologică și tot materialul ei, a românului (pe seama specialiștilor) ca și cea etnică (pe seama prea numeroșilor museografi și etnografi). Prin urmare metoda noastră este clară: nu vom urmări în cursul istoriei datele din care să deducem existența unei conștiințe istorice românești și nici nu vom face o colecție de acte sufletești dela toți românii, ca să facem o medie și să deducem o caracteristică. E un procedeu pur empiric, iluzoriu.

Niciodată nu se va realiza această cercetare nelimitată și sunt toate probabilitățile că, dacă, totuși, s'ar putea împlini, ea n'ar avea vre-o semnificație. Museele și colecțiile care măgulesc atât de mult naționalismul cotidian, vor rămîne pururi literă moartă, fără nici o influență asupra realizării unei conștiințe naționale, oricît s'ar crede contrariu. E un procedeu periferic conștiinței autentice.

Chiar dacă, prin absurd, am crede într'un astfel de procedeu empiric, este neînțelept să așteptăm pe de altă parte realizarea datelor lui.

Tocmai aci stau nenumăratele avantaje ale metodei fenomenologice. Ea nu are nevoie de totalitatea faptelor ca să realizeze un conținut. Ca să deduci esența tragediei (se dă, adesea drept pildă în scrierile doctrinei), nu e necesar să analizezi toate tragediile și să extragi o medie caracteristică. Supui analizei o singură tragedie și printr'o întuiție esențială, care e un dar anume, poți să afli ce e în sine o tragedie.

Nu ai nevoie deci decât să descoperi intuitiv, faptele semnificative, să deduci din ele aceste semnificații. S'a spus că această metodă nu comportă argumentare. Și e de la sine înțeles, de vreme ce rezultatul este o întuiție care se vrea doar descrisă efectiv. Nici nu se poate replica prin obiecții. Ea apelează tot la întuiție și raportul care se stabilește este un consens sau o desaprobare pur și simplu.

În realitate noi credem — fără să știm dacă nu cumva nu am suferi desaprobară cîtorva ortodoxi ai metodei — că e vorba, mai curînd decât despre o întuiție, care ni se pare oarecum esoterică, de o analiză care ar duce la *contradicții în esență*, care, firește, nu sînt tot una cu demonstrațiile obicinuite, căci nu se pornește de la adevăruri dogmatice, ci de la identitate.

Înceînd aceste note preliminare, precizăm, deci, încă odată, că nu vom face un examen general al tuturor faptelor, ci vom porni, dacă ne e îngăduit termenul, dela cazuri, cărora le vom căuta semnificația. Prin urmare, citatele noastre nu vor epuiza faptele ci le vor selecționa în vederea organizării aceluia examen de conștiință, la care vrem să îndemnăm pe compatrioții noștri.

Prin lipsa unei argumentări științifice, prin importanța dată întuiției și mai ales prin specificul acestei întuiții, metoda fenomenologică e, într'anume sens, o metodă literară. E ceea ce justifică și permisiunea pe care ne-o luăm. De altfel deși contactul nostru cu fenomenologia însăși e ulterior, fapt e că încă dela începutul încercărilor noastre în artă am pus accentul principal, nu pe originalitate ci pe autenticitate, adică pe ceea ce am denumit, chiar de pe atunci, substanță, termen, care, pentru noi, după cum ușor se poate amănunți, înseamnă complex de semnificații.

Ne cerem de asemeni îngăduința de la cetitorii prea riguroși, avînd în vedere scopul pe care ni-l propunem, să folosim,

pe viitor o terminologie desigur mult mai puțin exactă, dar mai apropiată de ordinea scrisului de toată zilele, pentru că, încă odată, ceea ce vizăm stă, deopotrivă, sub semnul eticului ca și celui al îndatoririlor naționale.

* *Teze și antiteze*, Editura Cultura Națională, 1936, București

1. Articolul, din 1933, urma să fie prefața volumului *Românii e deștepți* (notă din 1936).

2. De trei ani încoace însă istoricismul a trecut însă la un activism politic, deadreptul dramatic. Credem și azi că exaltarea necondiționată a valorilor etnice este însă o tehnică națională inferioară creației lucide și examenului de conștiință (notă din 1936).

Sufletul românesc

Există o rasă românească? — Latinitatea și crezul nostru național. — Substratul dacic al specificului românesc. — Sufletul românesc în arta populară și cea cultă. — Inadaptabilitatea popoului și adaptabilitatea clasei culte. — Caracterele distinctive ale literaturii, picturii, arhitecturii și muzicii românești. — Națiune și popor.

Rasismul zilelor noastre implică două lucruri: întâiu existența necontestată a unei rase și apoi evidenta ei superioritate asupra celorlalte rase conviețuitoare spre a justifica astfel dominația violentă a blondului sau a brunetului, în caz că blondul sau brunetul este tipul-rasial ales de rasiști ca unic criteriu.

Dela rasiștii germani se poate afla că suntem un „amestec” și că „tipul” român este un tip inferior după verdictul filosofului de salon Keyserling.

Cercetările unor învățați ca Dr. Viktor Lebzelter, Profesor Weninger, Maior Himmel, Petru Râmneanțu și Dr. P. David, întemeindu-se pe elementele pur antropometrice și antropografice, (analiza de sânge, triumphiul lui Streng și indicii Weblich), conchid însă pe cale științifică că nu există, de fapt o rasă românească.

Aceste serioase cercetări dovedesc că „rasiștii” români nu servesc în realitate o cauză românească.

De altfel, fără un suport programatic împrumutat dinafară, un asemenea rasism nici nu putea să ia naștere și să se susțină pentru noi.

Și totuși istoria, tezaurul național, orgoliul și ființa organică și vie a unui neam și a unei țări nu-și găsește desăvârșita

sa împlinire până când întregul edificiu național n'a fost așezat pe bazele unui mit istoric care dispune nu numai de armătura exactității istorice, dar este sinonim și cu trecutul organic al unui neam. Este vorba, cu alte cuvinte, nu de un rasism antropologic și politic sau politicianist, ci de un așa zis rasism istoric și teritorial.

La aceasta s'ar putea răspunde că există deja un asemenea mit: Latinitatea cu emblema-i cunoscută, lupoaica lui Romul și Rem.

Numai că „Latinitatea” nu poate fi un mit național, ci este de fapt un mit internațional, deoarece același mit „cerculă” și în Spania și la el au dreptul până și metișii și zamboșii sud-americani.

Este departe de noi intenția de a respinge ceea ce a însemnat „Roma” și „bădica” Traian pentru noi. Dar în același timp nu putem nici ignora faptul că latinismul a avut rostul său în epoca în care am luptat pentru a ne regăsi individualitatea noastră etnică într'un noian de popoare și regimuri străine și când era nevoie să sprijinim pârghia încrederii în noi înșine, într'un razem spiritual ceva mai consistent.

Astăzi însă după ce am cucerit independența și unitatea „latinitatea” de factură internațională cu greu mai poate satisface exigențele crezului nostru național.

Incontestabil că ce ne-au dat romanii este imens de mult: limba, spiritul, legile.

Acestea însă, ni le-au dat ca vizitatori sau cuceritori ocazionali. Am luat dela ei lucruri frumoase și în cele două secole de conviețuire culturală și politică ne-au dat și ei lucruri frumoase. Aceiași contribuție au adus-o însă în Orient și în Balcani și în Pirinei și în Iliria, oriunde i-a dus strategia și dorul de câștig.

Dar nici trupul și nici țara noastră așa cum se prezintă astăzi nu este ceea ce ne-au dat romanii!

Iată de ce credem că mitul Romei este un mit al latinității transcontinentale și transoceanice, dar nu poate fi un mit românesc, propriu nației și țării românești.

Țara, ce-o stăpânim astăzi, este țara cucerită, stăpânită și apărută de strămoșii noștri daci.

Iar trupul masiv al nației se trage exclusiv din trupul dac.

Istoria României așa dar, începe mii de ani înainte de Hristos și e bogată în victorii, acte de curaj, realizări civilizatorii și apogeuri expansioniste, de care putem fi mândri cât timp va dura în lume neamul românesc.

Al nostru și numai al nostru este Dromihetes, Buerebista și Decebal. Acești regi, prin „abțință, sobrietate și ascultare de porunci“, cum spune Strabo, au făcut din vechea noastră patrie un mare imperiu, mai mare în ori ce caz decât fostul imperiu habsburgic.

Și rezistând organic tuturor năvălitorilor romani și nero-mani, neamul dacilor autohtoni ne-a transmis ce avem noi astăzi în suflet și în modul de înțelegere a vieții, drept specific românesc. A ajuns credem vremea ca să-i dăm istoriei noastre românești firescul fundament care-i aparține, care nu este împrumutat de nicăiri și care ne poate da întreaga mândrie a unui trecut milenar excepțional de tenace, viril și demn, cum n'au parte de el prea multe alte popoare din cele care își dispută astăzi, cu o violență necunoscută de istorie, întâietatea față de toți conlocuitorii globului pământesc.

„Specificul nostru etnic“, „specificul românesc“ le găsim la tot momentul sub pana teoreticienilor și militanților noștri. Dar în ce oare consistă acest specific? Și-a luat cineva vreodată obligația de a-l analiza cu conștiințiozitate și de a-l formula limpede?

Căci specificul românesc este diferit și de cel englez și de cel francez, ca și de cel italian sau german.

Sufletul românesc este rezultat al compoziției speciale a poporului românesc, al istoriei sale atât de caracteristice, al condițiilor într'un cuvânt, în care a trăit și mai trăiește încă astăzi.

Și totuși acest suflet, singura bază solidă pe care se poate construi o operă politică trainică, majoritatea intelectualilor noștri îl nesocotesc fiindcă nu și-au dat osteneala să-l degajeze spre a-l cunoaște cu adevărat.

Dacă pare această afirmație o învinuire gratuită, ce studii, ce lucrări ni se poate opune despre ce este specificul românesc în arta plastică? Sau în literatură? Sau în viața familiară și socială? Sau în tendințele curat politice?

Întrebarea este deci, în primul rând în ce măsură se oglindesc de pildă în arta plastică și în literatură acele caractere distinctive ale unei națiuni ce le numim „specificul“ ei? Nu face, oare, arta apel, de pe o parte, la un fond sufletesc comun omenirii întregi și pe de alta, la personalități creatoare care se opun prin definiție masei conaționalilor lor? Iar, dintr'alt punct de vedere, rămân tendințele artistice ale unui popor identice de-a-lungul veacurilor?

În această materie, se poate asemui corect viața unui popor cu aceea a unui individ: acesta posedă însușiri care îi sunt

comune cu toți semenii săi, obiceiuri care îi pot varia cu vârsta sau istoria lui personală și, în sfârșit, comportări care se pot schimba și mai des în funcție de evenimente trecătoare; dar, de-a lungul întregii sale existențe, anumite predilecțiuni și anumite reacțiuni față de lumea exterioară vor rămâne absolut constante, alcătuind caracterul său propriu. Și acest caracter se revelă și în stilul și în caligrafia scrisului său.

În viața națiunilor, fondul omenesc comun se manifestă printr'o extraordinară răspândire a sentimentelor și chiar a temelor tratate; latura variabilă și conjecturală se evidențiază prin diversitatea subiectelor propriu zise, iar caracterul, „specificul național“ se revelă în *predilecțiuni și atitudini* care rămân de o remarcabilă constanță oricât de îndelungat ar fi spațiul de timp înfățișat.

Astfel, dacă ne aruncăm privirea asupra unei literaturi excepțional de variate și de bogate ca literatura franceză, a cărei documente scrise se întind pe mai bine de 1000 de ani, rămânem uimiți de persistența unui anumit criticism satiric care ființează neîntrerupt, dela străvechile „fabliaux“-uri ale Evului Mediu până la poezia lui G. Apollinaire, trecând prin Villon, Rabelais, Molière, La Fontaine, Voltaire și nenumărata legiune a poezilor minori, și care se manifestă chiar la gânditori de genialitatea lui Montaigne și a lui Pascal; nu este deci o simplă întâmplare faptul că cel mai mare filosof al Franței contemporane, Henri Bergson, a închinat una din cele mai pătrunzătoare studii ale sale „râsului“ și importanței sale artistice și sociale!

Problema este deci solubilă, cu condiția să nu ne hipnotizăm nici asupra unor personalități, nici asupra unor perioade prea scurte; cu condiția, iar, să fim cât se poate de prudenți față de producția contemporană, prea apropiată nouă; și, mai presus de toate, cu sarcina să fim de o absolută obiectivitate în autoanaliză. Intră, dealtminteri, mai multă pietate patriotică în sângea de a-ți cunoaște neamul așa cum este, decât în atribuirea ușuratică și nediscriminată a tuturor calităților... fi-ar ele contradictorii.

În sfârșit, să nu uităm că literatură nu este sinonim cu civilizație: o țară de veche și adâncă cultură, ca Olanda, n'a dat naștere unui singur mare poet...

Dacă îndreptăm acum privirile noastre asupra întregii producțiuni artistice a poporului nostru, după felul în care am procedat pentru Franța, primul fapt de care ne izbim este *lipsa completă de filiațiune între arta noastră populară și arta*

cultă, și aceasta atât în trecut cât și în vremea de față. Două lumi juxtapuse par a trăi, străine una de alta, aproape fără interacțiuni, legate doar de comunitatea, și ea destul de aproximativă, a limbii.

Pe când romanul psihologic francez derivă printr-o înlănțuire fără lacună, prin romanul d-nei de La Fayette, romanul lui Rabelais, romanul Trandafirului sau a Vulpiei, dela romanul Cavaleresc al veacului al XII-lea, epocă în care însuși cuvântul *roman* avea înțeles de „literatură populară“ în opoziție cu literatura cultă latină, romanul românesc... tot dela D-na de La Fayette izvorește.

În schimb, pe când cele mai depărtate provincii franceze au încetat complet, de peste 100 de ani, de a-și îmbogăți folklorul prin creațiuni noi, poporul nostru continuă să-și cânte, cu o impresionantă permanență de spirit și de forme, veselile și durerile. Și nu este nimic „mort“ în această permanență: cine a trăit câtuși de puțin viața unui sat românesc știe că există acolo, tot ca și la oraș, noutăți și *mode*; cântecul de „ăstimp“ nu e cel de „alt an“, iia variază în formă, brăurile în desen „și colori“ dominante, dela an la an. Dar stilul rămâne identic, oglindind un suflet neclintit. (A se vedea și asemănarea izbitoare între balada „Radul Mamii“ ce se cânta acum vreo 2 ani cu „Bolboceanul Haiducul“ cules de G. Dem. Teodorescu în 1875, dela un bătrân lăutar.)

Aceste constatări, care în aparență ne conduc la impasul a două arte deci a două „specificuri“, ne propun, în realitate, primul și cel mai de seamă caracter al sufletului românesc: o *completă inadaptabilitate la bază, o extraordinară adaptabilitate la suprafață*.

Această stranie alăturare de însușiri conține însuși secretul nemaipomenitei rezistențe a elementului românesc într'un tărâm cotropit, timp de 15 veacuri, de toate speciile posibile de năvălitori și însemnând că, dacă nu poseda inadaptabilitate, se asimila, se contopia cu stăpânitorul efemer sau stabil, iar dacă nu dispunea de o suplețe superficială, intra în conflict cu dușmani mult mai numeroși și puternici, și iar dispărea.

În practică, de altminteri, ambiguitatea aceasta a fost rezolvată prin ceea ce am putea numi o diviziune a muncii, adică dintre cele două clase care formează, cu excepția burgheziei recente, societatea românească, una, cea țărănească, a rezistat, cealaltă, boierească, s'a adaptat.

De unde, ne-am putea întreba acum deține țăranul român splendida sa putere etnică? Dela strămoșii daci? Sau dela caracterul de păstor semi-nomad pe care l-a păstrat atâtea secole,

și care l-ar fi sustras dela influențele continue ce se pot ușor exercita asupra sedentărilor?...

În ceea ce privește boierimea, posibilitățile ei de adaptare provin incontestabil, în mare măsură, dela caracterul ei alo-gen. Slavă, probabil, la origine, în cel mai bun caz slavo-daco-romană, ea s'a înrudit, după necesitățile politice, când Cumaniilor, când Sârbilor, când Bulgarilor, când Ungurilor, când Sașilor, când Grecilor, ba chiar uneori Tătarilor adoptând, se vede, în vechime tot ca și în epocile mai recente, limba și moravurile aliaților influenți.

Însemnata deosebire dintre forma cultă și forma populară a artei noastre naționale ne devine astfel inteligibilă.

Pe când însă putem ușor accepta, cea mai mare parte a folklorului nostru ca absolut autohton, distincții uneori delicate se impune când considerăm operele culte.

Într'adevăr, artistul, oricare i-ar fi specialitatea, poate fi clasat în unul din următoarele trei grupe: ori este una din acele firi excepționale care transcendă categoric planul național, cum au fost Shakespeare, pentru Anglia; Goethe, pentru Germania; cum sunt Claudel pentru Franța; Mestrovici, pentru Jugoslavia și Eminescu, Mincu și Enescu pentru România — și în acest caz opera lor nu poate servi la particularizări specifice; ori este, din contră, o fire cu desăvârșire lipsită de personalitate, și atunci va oglindi cu o egală probabilitate oricare dintre influențele momentului, și iar nu ne poate folosi; ori, fiind o personalitate talentată dar medie, va *alege* printre influențe, și alegerea lui ne va fi o prețioasă indicațiune, care va sprijini, prin confirmări, desvăluirile artei pur autohtone.

Acestea se reduc la a doua mare caracteristică a sufletului românesc.

Consecință subtilă, poate, a aceluiași trai pastoral originar, și a singurătății în care trăia străvechiul cioban cea mai mare parte a anului, această caracteristică produce două consecințe deopotrivă de sensibile în ambele noastre arte:

În primul rând, *micimea omului*; de unde o anumită discreție, o *jenă de a împărtăși procesul sufletesc*, o lipsă totală de fanatism care ia forma unei îngrijorătoare absențe a ceea ce se numește spirit dramatic. Constatarea aceasta nu are în vedere numai faptul că toată literatura noastră nu are o singură dramă care să se susțină, ci se referă deopotrivă și la pictură, care evită continuu epizodul; la modestia romanelor noastre (excepție făcând romanul „Răscoala“ a lui L. Rebreanu singura epopee în proză de valoare universală pe care o posedăm până-n prezent), la sculptura noastră care n'a creat până acum

nicio grupă și chiar și la muzica noastră, care n'a formulat niciun motiv, dacă nu se ține seama de utilizarea motivelor populare, ceea ce se reduce de fapt, la o imitare analogă aceleia a motivelor culte franceze, germane sau ruse.

Din păcate, această interesantă particularitate care dă atât de des poeziei populare un caracter de reținută demnitate, revolta refugiându-se în genere în humor, în arta cultă n'a produs decât o indiferență destul de ușuratică față de ceea ce încearcă sufletul omenesc.

Mai fertilă a fost cealaltă particularitate, sentimentul *măreției naturii*. Pe când toate celelalte popoare utilizează natura numai ca un fundal pe care proiectează omul, sau ca mediu care să-l explice, pentru român ea însăși e subiect, iar omul, cel mult un adaus explicativ al ei. Deasemeni dacă tot Apusul nu simte natura decât antropomorfic, în arta românească natura are un suflet al ei propriu, așa încât asemuirea cu omul este intenționat evitată, ca o falsificare. De aci caracterul pur descriptiv-reprezentativ al literaturii noastre, față de cel simbolic evocator al celorlalte literaturi. Descopere și apuseanul uneori sufletul naturii, când se manifestă intempestiv, ca de pildă în munte sau în mare, și atunci ia caracterul de admirație ce se descarcă în artă în chip de imn, de avânt liric; pe când românul, într-o relație specială de intimitate cu natura, nu se pune niciodată față în față cu ea, ci se confundă în sufletul ei, ștergându-se pe sine ca om și lăsând să trăiască natura ca natură, și reușind, ca nicio altă artă pe lume, să facă dintr-un peisaj o nuvelă și dintr'aceleși borcan cu flori o întreagă expoziție.

Exercitarea aceasta pe același subiect, asemenea tragediei antice care-și avea subiectul dictat de mit, a dezvoltat în literatura noastră, ca și la Greci, un rafinament în exprimare, o grijă pentru preciziunea calificativelor și o îndemănare în mânăuirea metaforei și, în sfârșit, un ritm care devine maestos, cât e de stăpânit, ca să se potrivească cu pulsația răspicată a naturii, toate laolaltă constituind un stil specific românesc care nu se poate să n'ajungă odată să fie pretutindeni prețuit așa cum se cuvine.

Ceea ce lipsește literaturii noastre, și aceasta trebuie pusă tot în seama subiectului nelimitat care e natura, e ceea ce didactic s'ar chema compoziție sau, mai explicit poate: concepțiunea operei literare ca un tot organic, ca o unitate încheiată. Toate nuvelele, toate poeziile noi românești sunt alcătuite din fragmente și apar în întregul lor tot ca fragment, iar când e vorba de om, e tot așa de neadunat și vegetativ conceput ca și componentele peisagiului. Se răzbună aci lipsa preocupării

de om, precum și acea specific de românească aversiune pentru încordare.

Pe același picior cu literatura stă și pictura noastră. Pe când, de pildă, impresionismul francez era preocupat să redea lumina, peisajul interesând numai ca suport, ca receptorul de lumină, la noi natura e redată pentru fizionomia ei, *portretizată* pentru expresia ei.

Ca și în literatură, lipsește în pictură compoziția; se încheie cadrul întâmplător, se distribuie colorile pe pânză fără a urmări un raport unitar decorativ: toate tablourile sunt tot fragmente, cu aceeași înțelegere specială pentru fiecare particică de natură, pe care am relevat-o în literatură.

Dar din ceea ce e propriu românesc în literatura și pictura noastră contimporană, pentru sculptură nu mai prisosește nimic. Și e firesc: nici interesul pentru om, care e centrul preocupărilor plastice, nu distinge spiritul artistic românesc, și nici energia și preciziunea de concepție de care sculptura, concretă cum e, are în primul rând nevoie. Iar simțul pentru natură, oricât de remarcabil și caracteristic ar fi, nu poate determina o sculptură. Surprinzător e însă că, în sculptura românească, nici adaptabilitatea nu reușește să salveze aparențele; e atât de goală în fond și neîndemânică în formă încât rămâne în domeniul meșteșugurilor, nepermițând până azi nicio concluzie în privința aptitudinilor sculpturale ale neamului nostru.

Arhitectura e singura dintre artele noastre care și-a pus mai accentuat problema caracterului național. E și într-o situație specială, fiind singura care se poate sprijini pe o tradiție de arhitectură cultă românească. Considerând însă rezultatele la care a ajuns, e îndoios că această sprijinire pe trecut a fost cu adevărat prielnică. Imperecherea curentă dintre vila Apusului și stilul nostru mănăstiresc a produs până azi numai monstruoziități.

Numai lipsa unui stil în viața societății românești poate explica cum această arhitectură grotescă a fost răbdată la oraș, când aveam doar suficiente rămășițe de case vechi boierești care puteau fi fericit utilizate. Trebuie avut însă în vedere că ceea ce oferă trecutul nostru drept orientare arhitectului român nu e un stil bine determinat al formelor arhitectonice, ci soluția constructivă la care a ajuns experiența milenară a neamului românesc, spre a adapta elementele esențiale unei case de locuit, la clima, materialul și ambianța oferită de teritoriul țării. Totuși, cum o casă se mulează în deosebi pe viața aceluia care trebuie să o locuiască, e dela sine înțeles că din casa care

corespundea felului cum strămoșii noștri își aveau orânduit traiul, arhitectul de azi are, pentru a corespunde cerințelor actuale, foarte puțin de împrumutat. Deaceia dacă arhitecții noștri viitori vor fi suficient de români în suflet, ori în ce direcție îi va mâna inspirația, ceea ce vor reuși să realizeze nu va putea fi altfel decât *pur românesc*. Înțelege-se că în cele mai multe ramuri de creațiuni artistice, stilul românesc nu este și nici nu putea să fie în trecut, ci este întreg, cu posibilități infinite, în imensul viitor pe care ni-l deschide în față, rezerva de însușiri ce ne-a acumulat-o în suflet toate stânjenirile prin care am trecut.

În sfârșit, în ceea ce privește muzica, e destul de greu de lămurit specificul ei, folklorul nostru ignorând-o aproape cu desăvârșire, până în prezent. Prin lăutarul țigan, care rătăcește din Asia-Mică până la Budapesta și care în orașe a mai „prins” ieri serenada italienească, și azi tango-ul pseudo-american, muzica noastră și-a pierdut autenticitatea.

Elemente arhaice cu adevărat naționale, urmează să fie descoperite în anume crâmpoșe de bocete, colinde, doine și unele hore din regiunile muntoase.

Ca să dea însă compozitorii noștri actuali cuvenita atenție acestor elemente veritabil naționale, ar trebui mai întâiu ca ei să descopere modalitatea de a ieși din impasul în care se găsesc în permanență, când se străduiesc să traducă prin mijloace determinate de o polifonie bazată pe gama diatonică a muzicii culte occidentale, o tematică fundamental diferită, fiindcă în structura ei intră cromatismul redus până la sfert de ton a gamelor specifice muzicii primare, cum pare a fi și aceea veche de caracter autentic românesc.

Ajunși la capătul acestui succint studiu putem de altfel observa că natura afinității naționale desfide analiza, motivarea, caracterizarea sau chiar justificarea.

Specificul național e de ordin instictiv și nu rațional.

Rațiunea poate ajuta să fie conștiința națională trezită atunci când lăncezește, nu poate însă s'o creeze acolo unde identitatea componentilor nu există de fapt.

A analiza specificul național poate numai străinul, autoanaliza fiind în genere falsă, acelaș personaj neputând fi totodată și doctor și cobai.

Înțelegând, pe de o parte prin *națiune* acea identitate de recepționare și reacțiune, pe care o viață în aceleași condiții

și sub imperiul aceluiași năzuinți o imprimă unei colectivități anumite; înțelegînd pe de alta, prin *artă* examenul necesar pe care un popor trebuie să-l dea încontinuu față de sine însuși privitor la ceea ce, din viața prezentului, este valabil și pentru viitor — se poate conchide că:

Un popor piere când încetează să fie o națiune, iar stilul fiecărei epoci nu-l determină artistul în colectivitate, ci colectivitatea în artist, — rolul acestuia din urmă reducându-se la a găsi media dintre ceea ce pretinde masa și poate spiritul său formula pe un plan valabil și dincolo de prezent.

* *Contribuțiuni la o ideologie politică specifică românească* (în colaborare cu A. Beligrădeanu, I. Stoica, Dan Simionescu-Râmniceanu), Editura Impres, București, 1939.

Temele sacrale și spiritul etnic

Câtă vreme însușirile sufletești și spirituale ale unui popor nu răsbat în creații, în vizibile atitudini, sau reacțiuni, fie anonime, fie personale, ele n'au decât caracterul larvar al unor latențe, cari nici nu pot fi abordate. Vom admite în principiu că particularitățile, mai mult sau mai puțin ascunse, ale unui anume spirit etnic, le stabilim în chipul cel mai firesc, orientându-ne după creațiile cari aparțin prin originalitatea lor singulară exclusiv spiritului etnic luat în studiu. Dar resorturile intime ale unui spirit etnic le mai putem scoate la lumină și prin analiza creațiilor cari nu-i aparțin cu exclusivitate sau nu în întregime — prin analiza creațiilor derivând dintr'un proces diformant sau amplificator de asimilare a unui conținut sau motiv spiritual de vastă circulație. Fenomenul asimilării devine însă din cale afară interesant și concludent mai ales când tema sau motivul, căzute jertfă asimilării, s'au prezentat spiritului etnic cu prestigiul intangibilității, cu aureola magică a lucrului tabu, adică a unui lucru supus în prealabil unui regim special de protecție. Când în ciuda intangibilității de natură sacrală și în pofida sancțiunilor, ce le implică orice schimbare a motivului spiritual, impus unei conștiințe etnice ca ceva autoritativ și canonic, spiritul etnic procedează totuși la modificarea, reducerea sau amplificarea motivului, avem de a face desigur cu un proces de asimilare mult mai revelator decât sunt asimilările curente, de fiecare zi. În adevăr, când un motiv spiritual, încunjurat de un halo magic, și astfel dinainte apărat de orice alterare ușuratică, e totuși supus modificării prin puterile creatoare ale substanței etnice, trebuie să presupunem că în asemenea alterări, cari frizează sacrilegiul,

se manifestă însușiri creatoare irezistibile ale substanței etnice. Atingem aici cu degetul un fapt, care deși un simplu fapt, dobândește o neașteptată semnificație metodologică. Asimilarea și modificarea unei teme predestinate intangibilității, sunt pentru cercetători neapărat mai bogate în sugestii cu privire la firea autentică a unui spirit etnic decât asimilarea și modificarea unor motive cari nu opun nicio rezistență schimbării sau cari prin natura lor invită chiar la exerciții de variere. Cercetătorii cari se interesează de diversitatea substanțelor etnice, ne-au rămas încă datori un pasionant studiu despre modul cum au fost și sunt asimilate cultura biblică sau diferite motive dogmatice la feluritele popoare europene.

Literatura noastră populară cuprinde un imens material încă deloc studiat sub acest aspect. Nici aici nu suntem încă ieșiți din fazele începutului. În credința că ne găsim în situația de a da unele sugestii, vom alege din nenumăratele exemple de modificare a unor teme sacrale, ce ne stau la dispoziție, vreo două — trei, după părerea noastră foarte lămuritoare. Exemplele sunt culese la întâmplare.

Iată o legendă, care circulă în diferite variante în diferite regiuni ale țării noastre. „Ci-că la început, când a făcut D-zeu cerul și pământul, s'a brodit de a făcut pământul mai mare decât cerul și nu încăpea pământul sub cortul cerului. Și marginile pământului stând afară de cortul cerului, nu mai vedea nici soarele, nici picătură de ploaie sau fulg de zăpadă. Ce să facă D-zeu ca să dreagă lucrurile? Să ceară un sfat la ariciu! Chiamă pe albină și o trimite la ariciu. Albina se duce și-i spune: „Uite, nene ariciu — cum o fi zis ea acolo — m'a trimis D-zeu să te întreb: cum ar putea să bage tot pământul sub cer?“ — „Și tocmai la mine te-a trimis, la un ghemuit ca mine? Da ce știi eu, zice ariciul cu supărare. Du-te, de-i spune că nu mă pricep eu la asta!“ — Albina pleacă, dar în loc să iasă pe ușă, se așează pe clanța ușii, iar ariciul, crezând că a rămas singur, începe a dondăni: Hm, el, Dumnezeu, după ce și-a bătut joc de mine și m'a făcut așa de ghemuit și de urât, acum ar pofti să-l învăț cum să micșoreze pământul. De ce nu mi-a dat putere multă să strâng pământul în labe, până s'o încreți, să se facă munți și văi, să vezi atunci cum încape“. Sbr! atunci și hoțoaica de albină de pe clanța ușii și fugă cu vestea la D-zeu“ . . . (Tudor Pamfile, Povestea lumii de demult. Socec. Buc. 1913, pag. 25—26). Astfel făcu D-zeu munții și văile. Legenda despre ariciu ca animal al iscusinței circulă în cele mai surprinzătoare variante, din Bucovina până în Muntenia. Putem desghioaca vreun sens mai adânc, ascuns sub în-

velișul pitoresc al acestei legende? Nimic mai simplu. Termenii legendei implică o seamă de înțelesuri. Ni se spune înainte de orice că lucrurile lumii nu au fost făcute toate prin actul creator inițial. Ca întâiu rezultat al genezei se semnaleză o mare disarmonie între cer și pământ, care a trebuit să fie înlăturată printr'un act epigenetic. Unele fapte (munții și văile) sunt creațiuni de circumstanță, de impas, și oarecum simple mijloace de a înlătura un neajuns primar, prea târziu remarcat în construcția lumii. Cosmogonia biblică e chiar și numai prin aceste câteva detalii considerabil depășită și modificată. Din legendă se mai desprinde sensul reconfortant pentru slăbiciunea omenească, că nici D-zeu n'a izbutit din capul locului și cu un singur act să făurească o operă de desăvârșită armonie; dimpotrivă, alcătuirea suferea de o meteahnă deosebit de penibilă. Dar legenda mai cuprinde și un alt sens latent, mult mai grav, și care contrazice temeinic tema sacrală: D-zeu n'a fost în stare singur să îndrepte ceea ce ratase. A avut — zice-se — nevoie de un „sfetnic cosmogonic“. Că acest sfetnic cosmogonic s'a nimerit să aibă o înfățișare atât de insignifiantă, nu trebuie să ne tulbure. Sfântul Duh s'a mai întrupat el și în alte fapte insignifiante. Legenda adâncește deci în chip cu totul neașteptat perspectiva metafizică a genezei biblice prin aceea că imaginează ca prim rezultat al genezei o imensă discrepantă cosmică, a cărei imposibilă prezență cerea neapărat și de urgență un al doilea act, de desăvârșire. Paralel cu această adâncire a perspectivei, constatăm în termenii latenți ai legendei o neașteptată umanizare a Creatorului, care nu mai e privit ca atotștiutor.

Un alt exemplu de variațiune pe o temă sacrală. Acum câțiva ani Nichifor Crainic, într'un prea frumos eseu publicat în „Gândirea“, atrăgea întâia oară atenția asupra unui fapt folcloric nu îndeajuns studiat. În colinde, acele uneori atât de impresionante texte ale unei liturgici laice cu nu știu ce cadențe și aer de ritual păgân, se spune că grâul ar fi făcut din trupul lui Christos iar vinul din sângele lui Christos. Despre această credință populară, care și-a găsit răsunetul în versuri de colind, am dori să spunem și noi câteva cuvinte. Răsfoind istoria cultelor și felurile mitologii, atenția ne-a fost ținută pe loc de niște interesante analogii ale credinței populare românești. Similitudinile sunt cu adevărat ispititoare, și-ți trebuie mult cumpăt să nu sări în combinațiuni pripite, de soiul celor ce sunt atât de dragi filologilor în veșnică și pătimașă goană după „influențe“. În mitul lui Mitras e jertfit un taur, din trupul căruia derivă lucrurile vizibile: grâul din coarnele

taurului, vinul din sângele taurului, etc. Cititorul poate să tragă singur firele de păinjenis ale analogiei între mitul lui Mitras și credința populară. Pentru distracție îi mai oferim un exemplu de comparație. Unul din miturile cosmogonice indice presupune existența la începutul începuturilor a unui om, Purușa, din ale cărui membre și părți trupesti s'a făcut lumea cu tot ce se vede. Evident, tema sacrală, cu care vom aduce în firească legătură credința populară românească despre originea grâului și a vinului, este aceea cuprinsă în taina eucaristică. Abaterea dela temă consistă în împrejurarea că credința populară inversează, ca să zicem așa, raportul definit în formula eucaristică. Termenii formulei sacramentale creștine îndură în credința populară o ciudată dislocare. După credința populară — nu un oarecare grâu se preface în trupul lui Christos, ci tot grâul, element al pâinei noastre de toate zilele, e făcut din trupul lui Christos. Misterul sacramental e prefăcut într'un fel de mit naturalist. Avem sub ochi un gen de cosmogonie în miniatură, fragmentar realizată ca un comentariu în jurul hranei umane. Abaterea dela modelul sacral odată stabilită, suntem îndrumați spre considerații comparative cu mitul mitraitic. Asemănarea e ispititoare până în amănunte, dar și deosebirea e lesne de cuprins: cosmogonia mitraitică are semnificația unui mit integral al naturii, mitul popular echivalează cu o cosmogonie trunchiată. Analogia dintre credința populară românească și mitul indian al lui Purușa e destul de vădită. Dacă gândirea populară nu s'ar fi stăvilit singură la jumătatea drumului și ar fi rămas cu consecvență în exercițiul virtuților sale, cosmogonia la care ar fi ajuns, ar fi culminat poate în afirmația că lumea e zămislită din trupul lui Isus Christos. (Inexactitudinile de cronologie nu supără imaginația populară. Într'o poezie din Maramureș am găsit pe Isus Christos localizat în preajma genezei:

*O făcut Domnul Christos
Pe Adam foarte frumos.*

(T. Papahagi, Graiul și folclorul Maramureșului, pag. 74, ed. Cultura Naț. 1925). Oamenii de catedră, închinați prin profesiune faptelor ca atare, se vor impresiona poate de analogii, cum sunt cele citate, într'atât că le-ar lămuri poate prea bucuros cu „influențe“. Credința populară românească despre originea grâului și vinului ar dobândi astfel greutatea unei rămășițe arheologice a cultului mitraitic, despre care se știe îndeajuns cât de răspândit a fost în părțile noastre. Din parte-ne ne

declarăm mai puțin dispuși să urmăm aceste sugestii lăaturalnice și piezișe ale analogiilor. Oricât cultul mitraitic ar fi înrâurit cultul bisericilor creștine (fapt istoric de necontestat), nu înclinăm deloc spre ipoteza unei influențe mitraitice asupra credinței populare românești despre originea grâului și a vinului. Dar asemănarea dintre mitul mitraitic și cel popular românesc nu pierde din interes nici dacă înlăturăm din capul locului posibilitatea continuității lor prin înrârurare. Asemănarea nu e neapărat o dovadă de contaminare. Ea se poate explica și pe altă cale, ea poate fi de natură accidentală, cum adesea se întâmplă mai ales pe tărâmul gândirii mitice. Din moment ce există o anumite mentalitate creatoare de mituri, mai ales la popoarele nemolipsite încă de maladia raționalizării, identitatea obiectului e chemată să prilejuiască mituri asemănătoare, oricât de distanțate ar fi istoricește sau geograficește regiunile în cari apar aceste mituri. Dacă s'ar analiza o leacă articulația secretă și modul de a proceda ale gândirii mitice, s'ar vedea că analogia adesea tulburătoare dintre miturile aparținătoare unor ținuturi sau timpuri, izolate prin mari intervale, nu e decât un fapt prea firesc, adică un fenomen primar, care nu cerșește altă explicație. Avem suficiente motive să bănuim că acesta e și cazul asemănării dintre credința populară în discuție și mitul mitraitic sau mitul indian. Dincolo de aceste considerații și un pic în altă ordine de idei, existența, unei asemenea credințe populare, care inversează raportul dintre termenii unei teme sacrale constituie o dovadă grăitoare despre prezența încă deosebit de vie în spiritul poporului nostru a factorului pe care-l numim: gândire mitică. Nu e desigur pentru nimenea o noutate să afle că doctrina bisericii creștine a acceptat în alcătuirea ei, prin mascare, sau modificare, o mulțime de elemente păgâne. Procesul de cristalizare a păgânismului a durat multe veacuri. În credința populară, asupra căreia ne-am oprit, surprindem însă un fapt ce face parte dintr'un proces cu mișcarea tocmai întoarsă: e aici vorba despre a păgânizare a unei teme creștine.

Un alt exemplu de variațiune pe o temă sacrală. Raiul și iadul și cu deosebire judecata din urmă au aprins cu putere de obsesie permanentă imaginația populară. Dogma creștină e precisă: la judecată se prezintă *omul*. El e singura ființă pământeană, care se bucură de acest tragic privilegiu. Opunem precizării sacrale — următoarele versuri populare:

Foaie verde grâu mărunț,
Câte flori sunt pe pământ,
Toate merg la jurământ;

Numai spicul grâului
Și cu vița vinului
Și cu lemnul Domnului
Sboară'n naltul cerului,
Stau în poarta raiului
Și judecă florile,
Unde li-s miroasele.

(J. Corbu, Doina, Bistrița, 1925). — Poeziara de față e remarcabilă nu numai ca întruchipare poetică, dar și ca schimbare vastă de orizont a teme sacrale. Oricât de simbolice ar fi aluziile acestui bocet, viziunea resumată cu simplitate și energie primară în cele câteva versuri, ni se impune și ca atare, iar viziunea ca atare cuprinde o escatologie, mult lărgită față de aceea a doctrinei creștine. În planul insondabil al judecării și sfârșitului nu joacă rol numai omul, ci oarecum toate ființele, chiar și regnul vegetal. Plantele încetează de a mai fi simplu stafaj, și participă la misterul și la drama imaginată. Această „escatologie a florilor“, în care regnul vegetal e trimis la judecata din urmă, și în care „miresmele“ dobândesc prestigiul înalt al unor fapte de domeniu moral, cari atrag după sine salvarea sau osânda, implică un original, profund și excepțional simț metafizic. În discuțiile de multe ori sterile, reluate cu pasiune, în preajma firii poporului nostru, s'au încumetat unii să afirme, fără controlul necesar, că poporul românesc ar suferi de o dureroasă deficiență metafizică. Autorii unor astfel de propoziții trec cu vederea împrejurarea că simțul metafizic, dacă există, are ca orice mod popular de trăire, un caracter profund organic, iar nu intelectual-discursiv, și că acest simț se poate consuma și fără retorică, discret, în arzătoare, dar stăpînite viziuni. Am ales din materialul ce stă oricui la dispoziție, un umil exemplu, pierdut fără strigăt într'o colecție oarecare. Nu credem că celelalte literaturi populare europene ne vor putea servi ceva asemănător.

Nu ne-ar fi greu să înmulțim exemplele. Toate aceste variațiuni pe teme sacrale au o semnificație, fie de adâncire fie de lărgire, fie de inversare a perspectivelor temelor sacrale. O mai atentă studiere a materialului folcloric, după teme, ar scoate la iveală linia de mișcare proprie spiritului nostru etnic. S'ar vedea degrabă că poporul românesc nu s'a fixat asupra motivelor sacrale, ci își merge drumul său interior, înscris în structura ce-l diferențiază de altele. Cultura biblică și bisericască sunt asimilate în spirit creator. Surprindem în

funcția creatoare, pe care cultura biblică și bisericească o dobândesc cu prisosință în sufletul poporului nostru, o particularitate, care aparține, precum bănuim, și celorlalte popoare balcanice, dar care ne deosebește de popoarele apusene, mai ales germanice, și nu mai puțin de poporul rusesc. La popoarele germanice, restrângând considerațiile la sufletul popular, cultura biblică e investită mai mult cu o funcție disciplinară decât creatoare. La aceste popoare cultura biblică nu fecundează în sens creator, ci se vrea mai curând izbândă practică. Cultura biblică devine astfel înainte de orice un izvor de precepte și imperative. Ea canalizează și disciplinează energiile sufletului anonim. Poporul nostru asimilează preceptele în chip mai organic și într'un fel mai puțin conștient. — Să mai spunem că din adâncurile subconștiente ale oricărui suflet omenească pân-dește o anume „ispită schismatică“. Interesant e că în genere românul nu prea face saltul în schisma spirituală. Ispita aceasta se istovește în sufletul nostru popular printr'un proces de sublimare, pe planul imaginației legendare și poetice. Tendința schismatică, atât de general și profund omenească, cel puțin între gradele de latitudine și longitudine europene, își găsește la poporul românesc un ventil în creații, cari nu depășesc cadrul unui anume joc al imaginației și cari pot să circule fără nime și fără paternitate. Ispita schismatică se sublimază în vis liber și în viziuni cari nu obligă, și se pierde în anonim; nu se dezvoltă în doctrină și nu ajunge la creația sectară, de noi cuiburi de viață religioasă. Ne găsim în fața unei trăsături psihologice, prin care ne deosebim bunăoară de poporul rusesc. Știut lucru, cultura biblică și bisericească fecundează sufletul poporului rusesc în sensul practic al schismei, al eresului, și al sciziunii sectare. Poporul rusesc aproape că nici nu poate fi despoiat de această notă sufletească. Se poate risca paradoxul că însăși mișcarea „celor fără D-zeu“ are în Rusia ca substrat psihologic „ispita schismatică religioasă“, care a dus și duce acolo la toate înjghebările sectare. Înfloarește și la popoarele apusene sectarismul. Acolo însă sectarismul e un rezultat nu atât al fecundității religioase, ca în Rusia, cât al tendinței prin care am caracterizat sumar rolul culturii biblice și bisericești la apuseni. Cultura biblică se vrea în sufletul popoarelor apusene „realizată“, ca doctrină și stil de viață, și aceasta în forma cea mai „pură“. Din această tendință spre puritate se nasc aci fără curmare mișcările sectare. În Rusia sectele iau ființă nu din năzuința după paradisul pierdut și dorit al doctrinei pure și originare, cât dintr-o fecunditate

religioasă naturală, de proporții explozive, ca să zicem așa. E adevărat că în ultimele decenii și poporul românesc a fost invadat de secte, dar toate sunt străine, nu un produs al pământului. Faptul că invazia a fost cu putință se datorește, credem, în primul rând desinteresului crescând al preoțimii față de nevoile religioase ale poporului.

* *Gândirea* Nr. 1, ian. 1935.

Specificul național

Deși este foarte firesc ca un popor așa de unitar și vechiu să aibă trăsătura lui diferențială, care se și intuește îndată în latura ei inefabilă, punerea problemei notei specifice e primită de mulți cu mare inamicizie. Cei care știu că Francezii sunt raționaliști, Germanii idealști, Englezii pragmatici, Rușii mistici, Orientalii fataliști nu vor să admită că sufletește, deci și culturalicește, trebuie cu necesitate să ne deosebim de alții. Un distins intelectual român înțelegea să scrie aceste lucruri: „Fiindcă cultura românească nu e determinată, specific încă ci abia pe calea de determinare, cred că nu există specific încă nici un tip de intelectual particular român. Aceasta, fără îndoială, nu înseamnă că nu avem ici și colo individualități eminente, intelectuali eminenți. Voiesc să spun că nu avem un *tip colectiv*, comun, de intelectual român. Căci orice s-ar spune, diferențierea tipologică pe națiuni e puternică prin coloratura ce-o dă, nu numai în artă; dar chiar și în filosofie și ideologie. Kayslerling și Nietzsche nu seamănă cu Anatole France. Tipul nostru de intelectual nu e caracterizat prin semne locale. El e tributar apusului, fie că e umanitarist, fie că e, ceea ce e și mai interesant, naționalist integral, importând formula Daudet-Maurras. Ceea ce dovedește încă o dată că până și naționalismul ori antisemitismul tot din străinătate le-am învățat. Obscurantismul ortodox și mistic cu întoarcerea lui la naționalul sovîn și la forțele așa-zise *creatoare* ale instinctului bestial e cel mai prost serviciu ce se poate oferi culturalității haotice și dezorientate în care trăim. Ca și Rușii pe timpul lui Petru cel Mare, ca și Mahomedanii lui Kemal Mustafa, vom învăța să fim Români, învățând mai întâi rațiunea Occidentului.

Sofistica e izbitoare. Nicăiri nu se va găsi un intelectual, chiar și în cosmopolita Americă de Nord, care să afirme că el n'are nici o notă diferențială. Această declarație însăși, semănând cu *Nimeni* al lui Odiseu, formează o puternică notă specifică. Și de altfel se face o eroare însemnată când se socotește că a fi personal înseamnă să te deosebești în totul de alții. Pe tot globul oamenii poartă aceleași veșminte și impresia superficială e de uniformitate. Dar ochiul adânc va distinge stilul propriu. Specificitate nu este echivalent cu pitoresc și o civilizație română cu ișlicuri și benisuri ar fi doar un muzeu. Printr'o logică viciată, întru cât privește pe alții, străinii înșiși privind orașele noastre sunt desamăgiți de influențele exterioare și sunt porniți să admire „ces tziganes authentiques“, spectacol de bălci policrom. Însă nu există decât un tip de oraș în toată lumea și tehnicește și chiar larg stilisticește deosebirea între Paris, Milano și Berlin e inapreciabilă. Specificitatea e a „aerului“. Constatând că în București sunt bulevarde, grădini, mari clădiri, Francezul vede aci un Paris mai mic. Și cu toate acestea impresia e dedusă dintr'un raționament fals. Cenușul pluvios al Parisului, barocul rafinat, îngrămădirea tipică a mii de burlane de-asupra mansardelor n'au nimic de a face cu candoarea văroasă a Bucureștilor, oraș de praf în Bărăgan, cu salcâmi albi și bisericuțe albe. Cu știință sau fără știință, din imperativul material, noul oraș românesc modern se dezvoltă armonic peste vechile metocuri. Stilul brîncovenesc (muri albi, chenare de piatră brodată, stâlpi răsuciți) s'a răspândit atât de mult în orașul românesc modern, încât impresia de împrumut vine probabil din incompetența unor călători de joasă cultură. Din faptul că intelectualul român, ca oricare altul, știe o limbă străină, și simte plăcere să dea lămuriri călătorului de altă nație, aceiași străini au putut trage încheierea că românii nu-și preferă limba, constatare ridicolă și pe nimic întemeiată. Specificul nu e un dat care se capătă cu vremea, ca să se poată afirma că abia suntem „pe calea de determinare“, el e un cadru congenital. Și fiindcă nu se capătă, nici nu se pierde. Oricite eforturi de înstrăinare ar face arhitectul român, prin toate prefacerile orașul românesc se va releva ochiului perspicace egal cu el însuși. Prin urmare este greșit să se afirme că n'avem specific, deoarece raționalismul îl luăm de la Francezi și mistica ortodoxă de la Ruși. O cultură conține în sine toate notele posibile, precum un individ toate aspectele caracterologice. Francezii sînt cartezieni, dar unii sînt mistici, Englezii sînt pragmatici dar mulți sînt niște visători, Germanii sînt romantici și sistematici dar printre ei sunt sceptici și dezordonati.

Specificitatea nu e o notă unică ci o notă cu precădere, Româniilor fiind oameni întâi de toate, deci generici, sunt raționaliști, mistici, naționaliști, fataliști și celelalte. Nu de la Maurras avea să învețe România sentimentul primordial de nație pe care îl avea explicit Miron Costin. Întrebarea este doar care este nota sa mai subliniată, fiind știut că un organism nu imită niciodată nimic, având toate virtualitățile în el. Ceea ce pare imitație este doar o sugestie primită la timp oportun. Spaima că ne-am putea falsifica trebuie să dispară. Garanția originalității noastre fundamentale stă în factorul etnic.

În bună măsură neîncrederea în noi înșine este inculcată chiar de străini. Continuând civilizația Orientului și perfecționând-o, primind din toate părțile elogi și omagii, Occidentalul, dintr'un înțeles amor propriu, a împins mândria până la a tăgădui orice valoare restului lumii pe care îl cunoaște câteodată cu o aproximație scandaloaasă. Nevoind să vadă, el se menține într'un obstinat refuz de a admite existența altora. Pentru el „occidental“ este egal cu civilizat, „oriental“ cu barbar. Și Grecii nutreau acest dispreț, care i-a pierdut, pentru alții. Noi am luat întocmai clasificarea occidental-oriental în alb-negru și zicem despre un bărbat de ispravă că e un om „occidental“, despre o carte bună că e o operă „occidentală“. Naivitate! Occidentalul nu ține deloc să ne contrazică. În 1913 „Noua Revistă Română“, nutrind și ea un cult speriat pentru lumea „occidentală“, a pus acolo întrebări cu privire la evenimentele balcanice. Au răspuns savanți dintre cei mai respectabili. E de prisos a spune că mulți păreau a nu avea decât o noțiune vagă și globală despre geografia Orientului și că opinia lor era dedusă dintr'o prejudecată. Națiunile de aici erau învinuite (semn de înapoiere — se insinua) de atitudini politice care câteva decenii mai târziu deveneau un bun occidental. Un ilustru profesor avea credința că se află în fața unor analfabeți și ne propunea școlile Apusului (XIV nr. 14 din 12 sept. 1913):

„Imitați pe japonezi care au trimes pe tinerii lor la școlile europene și americane, ca să aducă în patria lor, împreună cu știința, civilizația europeană, — și într'atâta s'au ridicat ei încât produsele lor mintale rivalizează cu acelea ale bătrânei Europe“.

„Voi sunteți la porțile școlilor noastre, puteți pătrunde mai ușor în ele și puteți deveni astfel egali cu europenii din Apus.“

„Numai astfel popoarele din Balcani vor putea aspira la idealul uman.“

„Vă cer iertare pentru franchețea mea“ ...

Franchețea aceasta, semn al unei ignoranțe penibile, o au mulți. Convingerea că Japonezii, popor cu o cultură străveche, au venit în Europa să se facă egali cu Europenii, când ei au venit să studieze tehnica modernă, că România e în Balcani, e semnificativă. Ne va trebui multă stăruință spre a modifica noțiunile geografice greșite, datele istorice fanteziste, de a dovedi occidentalului că suferim de prea multă instrucție, că intelectualul român e blazat și privește cu un zâmbet de îngăduință eforturile conferențiarului străin neintuitiv de a fi plat, că noi stăm pe o tradiție culturală neîntreruptă, că prin Cantemir noi simbolizăm nivelul vechiului cărturar român, că toată problema la noi este de a formula personalitatea noastră și de a spori pe drumuri sigure creația de valori. Națiile care vorbesc prea mult de trecutul lor (asemeni senililor) sînt în decadentă și noi trebuie să ne pregătim a le lua moștenirea culturală.

Protestul împotriva afirmării specificului e violent la alojeni, fiindcă aceștia își închipuie că teoria ar putea să ducă la o politică intolerantă. Dar problema nu are nimic de a face cu politica și aparține operației de clasificare pe care o fac toate culturile. Ea nu implică nici măcar noțiunea de valoare. O operă literară se valorifică prin examenul critic. Oricare ar fi naționalitatea autorului, o operă de geniu rămâne o operă de geniu și de am descoperi cumva că Eminescu nu e român, esteticește vorbind, nu s'a schimbat nimic. Nu tot astfel stă chestiunea când facem istorie literară. *Istoria literaturii române* nu poate să fie decât o demonstrație a puterii de creație române, cu notele ei specifice, arătarea contribuției naționale la literatura universală. Numai aceasta ne-ar îndreptăți să ieșim din seaca enciclopedie. Sunt regiuni cosmopolite care produc genii, dar nu au literatură. Noi putem admira statuile din București (în majoritate de sculptori străini: simple comenzi). Cu ele nu se poate întocmi o istorie a plasticii române. Ca critici admitem valabilitatea absolută a dramei lui Ronetti Roman. Dacă am presupune totuși că cinci din zece scriitori sunt niște Ronetti Roman, cu aceeași problemă specifică lumii evree, care e traductibilă ușor în orice limbă, atunci literatura română n'ar fi de fapt decât o ramură a celei ebraice într'un idioș nou. Putem să admірăm ca indivizi și critici aceste produse, nu avem căderea să ne mândrim cu ele. Ele fac mândria cui de drept. Ipoteza nu se va realiza niciodată, căci poporul român e de o masivitate vădită și în majoritate zdrobitoare creatorii în limba română sunt Români de rasă. Proporția aceasta organică, nu impusă din afară printr'o necugetată intoleranță, face ca puțină infiltrație străină să fie rodnică.

Specificul fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o ținută canonică. Singura condiție pentru a fi specific e de a fi Român etnic. Istoricul nu are altceva de făcut decât să urmărească a posteriori fibrele intime ale sufletului autohton. El nu va ținti să înlăture ci numai să clasifice. Ni-căiri și deci nici la noi nu se va putea găsi un tip etnic pur și uniform. Italienii n'au repudiat pe Foscolo și nici francezii pe André Chénier. O rasă e un veșnic proces, ca și limba, care își găsește mereu noi echilibre și s-ar zice că ea e cu atât mai perfectă cu cât au intrat în pastă mai multe elemente (Franța (Celți, Greci, Romani, Franci); Anglia (Celți, Romani, Anglo-Saxoni, Normanzi)). Determinarea specificului e în funcție dar de găsirea nodului de compensație. În jurul unui factor etnic stabil legat de centrul geografic, se desfășoară în cercuri degradante citeva zone de specificitate. Creangă e în nodul vital, dar balcanic Caragiale nu, fără a deveni prin asta mai puțin scriitor român. Granițele unui popor nu sunt rigide și noi Românii ca autohtoni ne găsim semenii pe o rază foarte lungă, cu atât mai mult în lumea tracă. I. L. Caragiale bunăoară e un trac, care nu ne reprezintă total, ci îngroașă numai una din notele noastre meridionale. Asta e un fel a spune că există o specificitate totală și alta parțială și că un alogen chiar poate să ne îmbogățească sufletul, deplasând puțin punctul de echilibru (dar nu în sensul cosmopolit, ci numai al adiacențelor geografice).

Așadar, departe de orice șovinism, în scopuri curat instructive, datul primordial îl vom căuta la Românii din centru, indiferent de părerile lor despre specific. (Specificității adesea nu sînt cei mai specifici, ascunzând sub o teorie complexul lor de inferioritate etnică.) Eminescu, Titu Maiorescu, Creangă, Coșbuc, Goga, Rebreanu, Sadoveanu, Blaga, etc., ca români puri fără discuție (ardelenii mai cu seamă și subcarpatinii au această calitate) sînt consultabili pentru nota specifică primordială. Alecsandri, Odobescu, alții în felul lor, cu tîntură mai mult ori mai puțin grecească, sunt reprezentativi pentru ramura noastră meridională (analogie cu Francezii din Midi sau Italienii din Sicilia). Bolintineanu, Caragiale, Macedonsky, etc., sunt Traci. Prin ei lumea geto-carpatiană face legătura cu familia obștească traco-getică și-și reamintește de structura ei antic balcanică.

Examinînd pe Eminescu, Sadoveanu, Hogăș, am văzut că izbitoare la ei este regresivitatea spre civilizația de mod arhaic, pasivitatea față de natură. Aci atingem probabil punctul fundamental. Mulți au găsit că acest „semănătorism“ e numai o formă

de necomplexitate care trebuie neapărat depășită ca să ajungem la treptele înaintate ale simțirii orășenești. S'a mai adăugat că în tot cazul tipul țărănesc al civilizației noastre e un indicu al tinereții. Iată o judecată falsă. Istoriceste suntem prin substratul nostru traco-getic, care e esențial, dintre vechile popoare ale Europei. Suntem niște adevărați autohtoni de o impresionantă vechime. Indiferența vădită a țaranului român pentru popoarele imediat înconjurătoare vine din instinctul că acestea sunt mai mult sau mai puțin recente. Tipul nostru fizic este total deosebit de al popoarelor vecine și din centrul Europei. Dacă avem afinități cu grupurile meridionale (neotractice sau insulare) nu numai prin împerechere apropiată ci printr'o înrudire atavică, noi nu regăsim similități pentru fizionomia noastră decât în Occidentul extrem al Europei pînă în peninsula iberică și în insulele britanice chiar. S'a vorbit de francizarea păturii noastre culte, însă acela e un fenomen de suprafață. Se poate oricând controla (și evenimentele au ajutat această experiență) că țărănimea română are o simpatie organică pentru lumea vestică. Asta se explică rasial. Celții s'au revărsat acum două milenii și ceva în aceste părți aducând o civilizație nu total străină. Teoria că geții ar fi goți e dezmințită de fețele noastre. Celtismul nostru e deopotrivă confirmat iar în voluptatea de sălbătăcie abruptă a lui Sadoveanu e mult element ossianesc. Indiferent de aceste ipoteze rasiale, popoarele străvechi se caracterizează prin civilizație pastorală, prin retragerea la munte, de unde pot privi și ocoli invaziile, printr'o față brăzdată de vînturile alpine, de experiența milenară, printr'un ochi pătrunzător și neclintit de vultur, prin muțenie. Popoarele noi migrante sunt dimpotrivă zgomotoase, gesticulante și au o vădită predilecție pentru „civilizație“. Venite în căruțe, ele transformă curând vehiculele în corturi și corturile în case. New-Yorkul e un fenomen tipic de lume nouă. Ungurii, popor recent, au înclinări orășenești și voluptatea de a construi, fără a se încadra naturii. Ei nici n'au sate, ci numai orașe mari și mici. Franța, dimpotrivă, nu ajunge să aibă multe mari orașe și Parisul nu e deloc la nivelul progresului tehnic. Englezii fug bucuroși la țară. Regresiunea spre sat e o trăsătură a raselor vechi. De aceea teoria primitivității noastre trebuie să cadă. *Noi nu suntem primitivi, ci bătrîni.*

Creangă, Anton Pann (în măsura în care aduce documente despre poporul român) întăresc aceste caractere ale vechimii. Și ei sunt „muți“ cum s'a observat a fi Sadoveanu, în sensul că n'au o expresie subiectivă a experienței lor. Comunicarea cu lumea se face în proverbe ce condensează o înțelepciune

stereotipată, atât de controlată prin vechimea rasei, încât contribuția individuală este neglijabilă. Creangă arată contemporaneitatea civilizației noastre cu cele mai vechi civilizații din lume, vârsta noastră asiatică. Și e interesant că Creangă a plăcut englezilor.

Muțeniei îi corespunde ritualitatea. Cît de puternic este factorul ritual se constată în G. Coșbuc (*Nunta Zamfirei, Moartea lui Fulger*). Numai în Irlanda mai dăinuie o atât de clară amintire a existenței tribale.

Vechimea se mai confirmă prin fatalismul nostru energetic (care nu-i deloc un aspect oriental). Popoarele mai noi sunt agitate de dorințe, a căror realizare e greu să dureze, în vreme ce românii cultivă un sănătos scepticism față de orice întreprindere nefolositoare. Națiile noi sunt optimiste și la înfrângere inamicale în chip clamoros. Românii sunt discreți, răbdători. Goga exprimă în cel mai artistic fel jalea rasei în fața tragicului național fatal, întru cât ne aflăm la răspîntia drumurilor de imigrație, jale cu grijă învăluită în simboluri impenetrabile. Rasa noastră a căpătat prin marea ei vârstă ca una ce a văzut mărirea și decadența împărățiilor (Celți, Romani, Barbari, Turci, Imperiali) o filozofie de sus:

Ce e val, ca valul trece.

*Din codru rupi o rămurea
Ce-i pasă codrului de ea.*

De altfel această filozofie e unită cu un simț politic miraculos. Cînd privim cu oarecare perspectivă ne dăm seama că instinctul nostru a lucrat totdeauna sigur. Numai noi am scăpat de penetrația otomană administrativă, păstrîndu-ne independența. Poporul știe să-și disimuleze reacțiunile sufletești sub o față nepăsătoare, fără a juca comedie bizantină. În fiecare român e ascuns un Vlaicu-Vodă.

Din cauza marelui concurs de grupuri alogene, poporul nostru a căpătat o silă de străin și de venetic, pe care nu și-o acoperă. El are o vie aspirație eugenică de puritate a rasei. Opera lui Eminescu a lui Goga exprimă această stare de spirit.

În forma noastră de civilizație covârșește factorul colectiv. Românul este o ființă sociabilă. De aceea subiectele cu mișcări de gloată, răscoale, războaie, răzmerițe izbutesc mai bine (vezi Rebreanu).

Eroul care se duce la oraș (Iosif, Brătescu-Voinești) și încă numai într'un mizerabil tîrg, devine un „singuratic“ și se melancolizează. Cauza este că în oraș nu poate avea legături organice de familie și pămînt, orașul fiind bălciul care adună oameni din patru părți ale lumii. Eroul acesta romantic vrea satul cu societatea lui. Acolo el nu-i un învins, cum se vede în opera lui Rebreanu, a lui Pavel Dan.

Mulți, fiindcă Maiorescu a ironizat pe Ardeleni, uită că el însuși a fost un curat Ardelean și cred că spiritul critic nu-i propriu Românilor centrali. Nu le e propriu criticismul analitic, dar critica constructivă le aparține. Românul, în general, deși cu simțul glumei, e serios, măsurat. Zeflemeaua nu-i place. Așa se explică de ce opera lui Caragiale, spre mirarea multora, nu e gustată îndeajuns pe toată întinderea nației. Dacă ține să se desvolte în înfrățire cu geografia, ar fi iarăși greșit să se interpreteze așa ca apatie. Este una din prejudecățile curente. Românul e constructiv, stăruitor și privește tăcut și cu interes progresele altora, împrumutînd tot ce simte că îi e realmente util. Falsa apatie e o criză de desnădejde. Rasa noastră, care a văzut că munca ei este periodic culcată la pămînt de seismica politică, a căpătat prudențe și construiește minuscul, solid și pitit la munte. Ei îi e frică să atragă atenția aruncînd clopotnițe spre cer. Maiorescu simbolizează spiritul Românului central: interes pentru tot ce e adevărat, sănătos, fie și mai modest, repulsie pentru complicațiile inutile, acțiune critică exercitată numai ca un control al principiilor de bază cu evitarea analizei (gen egoist de expresie a personalității criticului) care poate să sdruncine încrederea în faptă. Românul central, Ardeleanul mai ales, suportă mai greu critica nervoasă.

Gravitatea aceasta și elementaritatea ar fi în cele din urmă o primejdie de îngustare dacă alte straturi din organismul nostru rasial nu le-ar corecta. Alecsandri, Odobescu, de exemplu, au fibre grecești. Dar e vorba de stirpea Grecilor de aici, căci amîndoi sunt niște autohtoni. Împrejurarea aceasta le dă niște trăsături bătătoare la ochi. Ei sunt aristocratici în purtări, îndreptați spre epicureism, iubitori de buna societate, de plăcerile delicate, de tihnă, de soare, de călătorii geografice ori istorice. Poezia unuia e zîmbitoare, obsedată de kief și de soare, proza celui-lalt e de un livresc rafinat. Fețele lor ușor măslinii, dar carpatine, viguroase, fără ascuțiturile levantine, sugerează nervuri fine. Alecsandri și Odobescu sunt boieri. Clasa boierească, păstrătoare a fondului național, și-a primenit și îmbogățit sângele așa cum face orice aristocrație. Pe spațiu îngust ea a făcut experiențe eugenice. Spiritul poeziei lui Alecsandri se înrudește

mult cu al poeziei populare de la câmp. Ideea că „plaiul“ ar fi orizontul nostru specific e adevărată numai foarte parțial. Rasă de munte, noi avem viziunea colosului geologic. Poezia populară, redusă la un mijloc de petrecere, nu exprimă tot sufletul nostru, și mai potrivit ne regăsim în Eminescu ori Sadoveanu. Dar, în fine, țăranul de la Dunăre e mai idilic și epicurean, aplecat spre grațios și diminutival. „Jalea“ ardeleană a lui Goga, nu se va găsi la Dunăre și nici ritualul milenar din poezia lui Coșbuc. Aici la Siret ori pe Dâmboviță, oamenii sunt mai hârșiți cu imigrații și se lasă cucerii de soare și ierburile cîmpului. Podgoriile îi fac dioniziaci. Ueberitatea dealului dă spirit panteistic și Blaga aparține acestei zone secundare care excită palmele mâinii cu lâna mieilor și tălpile picioarelor cu iarba udă.

Cât despre Caragiale, el e de la marginea de jos a rasei noastre, el e un balcanic traco-elin. El aduce sensibilitatea excesivă, iubirea de aglomerare citadină, spiritul critic exagerat, zeflemist, preocuparea de politică, apetiția spre o culturalitate maximă, cunoașterea de oameni, mimica repede, teatralitatea, oratoria. Acestea nu sunt elemente dincolo de sufletul nostru ci numai laterale. De aceea Caragiale ne-a îngroșat o notă pe care noi o avem de pe vremea întrepătrunderii prin Scitia minor și Tracia cu sufletul elin. Probabil că Mitică getic exista la Tomis.

Macedonski e și el un trac, fără elenitate, vrăstat cu liniile slave. Intrat în echilibrul rasei, el pune în valoare o notă umană implicită. E grandoman în sensul sublim (notă comună raselor migrante), neliniștit, eroic. Indivizii din ramura lui aduc prudenței noastre mirajul, fabulosul, construcția unei lumi artificiale, instinctul de lux necesar oricărei mari culturi, compensând mișcarea de regresivitate a carpatinilor. Macedonski visează comori, veșminte fastuoase, palate mirifice, tronuri, nestemate, existența superbă. Tot el (împreună cu Caragiale și congenerii, pentru cine observă bine) aduce nota dantescă nu numai prin sborul deasupra paradisului terestru, panteistic, al lui Eminescu, ci și printr-o altă atitudine față de femeie. Nota, e drept, n'a fost adâncită, dar e clar, dacă nu ne lăsăm înșelați de gingășia poetică proprie individului, că Eminescu privește femeia ca și poporul, în suavitatea ei terestră, tipul lui predilect fiind „văduioara tinerică“, bună de strâns în brațe, Femeia — arhanghel ființă metafizică, călăuzitoare în viață, lipsită de concretețe e mai în spiritul Eliade și Macedonski, amândoi utopici violenți, mistici constructori de lumi neterestre.

Evreii, puțini printr'o proporție firească, prezenți și la noi ca în toate literaturile, rămân un factor din afara cercului rasial, făcând puntea de legătură între național și universal. O minte dreaptă, care nu confundă problemele politice cu lumea ideală a creației, nu poate să nu recunoască contribuția lor. Întâi de toate fiind poligloți, din oroare de canonic, sunt contra stilului, a gramaticii, a stării pe loc lexicale. Dacă ei pot comite excese, noi, folosind revolta lor, tragem un concept mai liberal despre limbă. Unii evrei dimpotrivă, din dorința sinceră de a se asimila, cultivă arhaicul și neoașul, dar abuziv. De aici ieșit însă o sumă de filologi evrei (Moses Gaster, Lazăr Șăineanu, A. I. Candrea și încă alții) cărora ar fi regretabil să le tăgăduim contribuția la propășirea culturii. În literatură ei sunt totdeauna informați, colportori de lucrurile cele mai noi, anticlasicști, moderniști, agitați de probleme. Ei compensează inerția tradiției și o fac să se revizuiască. Umanitarismul lor sincer modifică în sensul unei viziuni creștine de sus un spirit de conservare ce poate să degenereze în obtuzitate. Aceste însușiri sunt legate de tipicile iritante cusururi: dezinteres total pentru creația ca scop, „trăirismul“ exagerat, negarea criticii (de care noi, rasă constructivă, avem trebuință), umanitarismul împins pînă la negarea drepturilor și notelor noastre naționale. Prin această lipsă de tact, la noi ca și oriunde, evreii atrag asupra-le, periodic, toate fulgerele.

Și specificul ca și rasa, reprezentând un echilibru, e într'o deplasare înceată dar continuă. Determinarea lui se va face cu vremea și nu s'ar putea azi decît indica metoda și arunca sugestii. E un fel de a spune că începem a lua conștiință de noi înșine. Asta ne va ajuta să înlăturăm și multe prejudecăți-clisee care nu s'au dovedit prea folositoare. Noi am făcut caz de latinitatea noastră, indiscutabilă, dând însă impresia că suntem tineri, și neglijând substanța medulară. Noi însă suntem, Romani ca și Francezii Gallo-Romani, popor străvechiu adică, cu notele lui etnice neschimbătoare esențial, primind limba și cultura latină. În fond suntem Geți și e mai bine a spune că, în felul nostru, am primit și noi succesiunea spiritului roman, pe care trebuie să-l continuăm de la longitudinea reală, fără mimetisme anacronice. Spiritului galic și brit trebuie să-i corespundă aici, prin sporire, spiritul getic. Căci să nu uităm că pe Columna lui Traian, noi, Dacii, suntem în lanțuri.

* *Istoria literaturii române, de la origini, pînă în prezent.* București, 1941, Fundația pentru literatură și artă.

Unghiul juridic

Dreptul român în poeziile populare

1. LEGEA ȘI ÎNȚELESURILE EI

Am pomenit deja de *lege*. Poeziile noastre populare o arată cu înțelesul, ce l-am arătat: de regulă veche, nescrisă:

*C'ășa-i legea din bătrâni,
Din bătrâni, din oameni buni.*

e o terminație frecventă a colindelor; și sub cuvântul de *lege* se înțelege în ele tocmai un obicei vechi, o datină: datina colacului și a vedrei de vin ce trebuiesc date colindătorilor Crăciunului. Un alt înțeles al cuvântului *lege*, este acel de credință. Că sensul general însă e acel de obicei, de datină, nu încapă îndoială. În basmele, care se isprăvesc cu nunți fericite, nunțile țin de regulă trei zile:

*Și țină nunta trei zile
După legea Domnilor
Ș'a'mpărăților.*

e o formă des uzitată în basme și care se repoartă la o datină, nu la un obicei juridic.

Adesea termenii aceștia sînt puși la olaltă:

*C'ășa-i din bătrâni legea
Și legea și datina.*

2. DOMNUL ȘI SUPUȘII SAI

Domnul — acesta este termenul consacrat, prin care este desemnat suveranul Țării Românești — e ales. Timpurile rușinoase ale numirii domnilor de la Stambul și ale investirii lor cu tuiurile turcești nu sunt pomenite în poeziile populare.

Acest domn *ales* e atotstăpânitor. În mâna lui e concentrată puterea executivă, legiuitoare și judecătorească. Neapărat el e înconjurat de boeri sfetnici, el ține divan cu ei, el își delegă lor autoritatea lui. Dar principiul este atotputernicia lui. Alegerea îi dă dreptul de viață și de moarte.

*Cu caftan de Domn
Taie cap de om.*

Iar ordinul lui nu se discută.

*Că porunca e domnească,
Urgie dumnezeiască.*

Imprejurul lui, la curte, la vânători

*cu șoimei
și ogărei,*

la judecăți și la războaie, boerii se strâng. Așa

*În seara de Sîn'Vasile
Toți boieri la curte 'mi vine*

căci în ziua aceea „se împart domnii, rang și boierii“, cum se împart și după enumerarea rapsodului popular:

*lefi la lefegii,
spade la spahii.*

Cu acești boeri alături și cu ostașii, ce se adună la sunetul de bucium, Domnul merge împotriva dușmanilor. Când poposește, când se întinde masa, boerii și căpitanii stau la masa domnească.

Rangurile de boerie, slujbele, corpurile de trupă, slugile domnești sunt aproape toate pomenite și putem să observăm deosebirea mare, ce face poporul, între boeri și ciocoi. Boerii, care sunt „cruce de voinic“, care stau „numa'n aur îmbrăcați“,

care judecă ca Băleanul slugile și țiganii și dau dreptate obijdu-
tului nu sunt nici odată vorbiți rău de popor. Dar nu mai e
acelaș lucru, când e vorba de ciocoi. Sentimentele se schimbă
îndată și sunt exprimate cu vigoare:

*Bată-te crucea, ciocoi
de te-oi prinde'n sat la noi
să-ți dau măciuci să te moi.*

Mai bine orice, decît în serviciul ciocoiului:

*Frunză verde usturoi,
Decât slugă la ciocoi
Mai bine cioban la oi.*

În afară de aceste strigăte de revoltă și de durere, puține
sînt aluziunile la starea țaranului, dacă exceptăm actele relative
la primejdia veșnică a robiei, care amenință pe locuitorii ță-
rilor supuse tuturor incursiunilor hoardelor păgânești. Colin-
dele ne povestesc de războinici care cer să li se dea „țara să
robească”; în basme se vorbește de:

robi și roabe de vânzare;

iar Turcii din balada Badiului nu vor să-și vînză robul: și
Ilicuța Sandului se asvîrlă în Dunăre, căci:

*decît roabă
Turcilor
și slugă
cadânelor
d'o masă
morunilor,
cină bună
peștilor
și mîncare
racilor.*

3. FAMILIA ÎN POEZIILE POPULARE

Să vedem cum își reprezintă poporul în operele sale
raporturile familiale. Puterea paternă este destul de bine ca-
racterizată. Nu numai respectul față de părinți, ci și dreptul de
corecțiune, ea e des menționată în poeziile populare și basmele

române. Dreptul de viață și de moarte nu pare recunoscut pă-
rintelui, dar dreptul de părăsire al copiilor, pe care părintele
nu mai e în stare să-i hrănească, se vede, că e altfel considerat.
Cât despre bătaie, despre dreptul de corecțiune, ea e des men-
ționată în poeziile populare.

Cum se stabilește această putere paternă? Prin căsătorie,
prin adopțiune. Acestea prezintă particularități interesante,
care merită să ne reție.

Întreaga evoluție a legăturii conjugale e redată în poeziile
noastre populare și în basmele noastre. De la raptul primitiv,
de la flăcăii care pleacă:

*la vânătoare,
vânătoare 'nsurătoare
după fete bălăioare;*

de la vitejii, care se duc de fac planuri prin alte țări șiși ro-
besc și „fete mari cu bani pe cap”; dela zmeii, ce răpesc fete de
împărat și le duc pe tărâmul celălalt, dela exogamia veche se
trece încetul cu încetul la căsătoria prin bună înțelegere cu pă-
rinții fetei. Flăcăul îndrăgostit cântă iubitei sale:

*Floare albă colilie . . .
Zi mă-ti să te dea mie
Că'mi ești dragă dintr'o mie*

Și primește răspunsul

*Dacă-ți trebuie muiere
Vin' la maica și mă cere*

Cu schimbarea aceasta a căsătoriei, cu endogamia modernă, cu
pețirea, se ajunge încet, încet de la rapt și de la cumpărarea
soției la căsătoria cu consimțământul părinților:

*dar mi-ii cere zestre, cere
cam vre-o mie de mioare
ce es vara fătătoare
ș'alte zece
de berbece, etc.*

Cu asemenea pretențiuni nu e desigur de mirare, că se
găsesc părinți ca Letinul din balada „Nunul mare”, la cuvinte
răspicat și la fraze cam ciudat.

Relațiunile în căsătorie sunt iarăși bine precizate.

Femeea e „doamna” soțului, „stăpâna” slugilor; ea intră în
familia bărbatului, e „nurora” părinților lui. Ea are drepturi

asupra copiilor săi, și consimțământul ei, chiar de nu e absolut necesar la contractarea căsătoriei lor, este în tot cazul cerut și nesocotirea lui e pedepsită, dacă nu de lege, cel puțin de dreptatea dumnezească. Respectul, ce-i se datorește ei, e tot atât de mare ca cel datorit soțului său de către copiii lor, iar blestemul ei pare că e mai înfricoșat ca al lui.

Totuși puterea maritală e destul de mare și e exprimată cu argumente cât de convingătoare. Cânteculele de lume sunt pline de țipetele femeilor bătute de bărbați,

*Arză-l focul, bărbat
cum mă bate turbat.*

Cu toate dispozițiunile pravilelor Matei Basarab și Vasile Lupu, care spun: că numai bătaia cu toiagul e „cu vrăjmășie“ se pare totuși, că poporul nu s'a mulțumit să bată fără vrăjmășie. Cântecul cunoscut:

*Aoleu mă doare spata
Că m'a lovit cu lopata*

ajunge ca să învedereze aceasta. Nu e de mirare ca afecțiunea conjugală să lipsească în căsniciile cu astfel de soț și să se audă soția, canonică în viață, cântând după moartea bărbatului său:

*dormi dormir'ai somnul lung
că câte am tras îmi ajung!*

Căci deși și la Bizanț și în țara Românească divorțul pentru cauză determinată a fost totdeauna în vigoare, nu se pare să se fi făcut uz de dânsul, în ce privește adulterul. Puținele balade, în care el e privit cu seriozitate, ne aduc și imediată pedepsire a femeii de către însuși bărbatul, răzbunător al onoarei sale și păzitor al credinței juruite. În *Cine bate la fereastră* avem numai amenințarea:

*Nu v'oi prinde p'amândoi
Să vă jupoi ca pe oi!*

Iar în *Ghiță*, Cătănuță pedeapsa e împlinită: soțul taie capul soției, apoi:

*cosicioarele-i tăia
în posunar le băga
eară capu-i ridica
vârf de claie de-l puneă.*

Dacă trecem la adopțiune, găsim într'o poezie populară o curioasă formă de înfiere. Se știe, că adoptatul e numit în regulă generală „fiu de suflet“. Dar *Marcuș Viteazul* după ce sluga lui îl scapă pe paloșul turcului:

*Frumoasă masă 'ntindea
cu sluga lui se cinstea
de trei ori prin sân că-l da
fiu de trup că mi-l făcea*

Cât despre așa numita „adopțiune fraternă“ mai cunoscută sub numele de „înfrățire“, sau „frăție de cruce“, sunt multe exemple în poeziile populare și se găsesc despre ea dese citațiuni.

DREPTUL ROMÂN ÎN ZICĂTORI ȘI PROVERBE

1. DREPTUL ȘI LEGEA

O riguroasă divizie a proverbelor noastre din punctul de vedere juridic ar trebui să le împartă în două mari categorii: acele care cuprind cuvinte de drept; acelea care se referă la materii de drept.

„Drept“; „dreptate“; „lege“; „obicei“; „datină“; „pravilă“, toate le găsim pomenite în proverbele noastre. „Drept“ este în general luat în sensul adjectival. Caracteristica lui pare să fie mai ales, că este conform cu morala căci: „ce e drept nu e păcat“ și cu legea religioasă, de vreme ce: „ce e drept și lui Dumnezeu place“;

„Dreptul“, luat substantival este analog cu „dreptatea“ în sine și ca și ea este greu de obținut pe pământ.

Și totuși există o justiție imanentă în viață și poporul crede într'ansa. Când înfrânge toate cursele, când triumfă asupra răilor și prădătorilor, când biruiește pe inamic, el îi „vine de hac“, își ajunge dreptul hac (haqq cuvânt turcesc însemnând „adevăr, drept, dreptate, rațiune“) iar cele rău câștigate sunt menite la pierdere, „a venit de haram, de haram s'a și dus“.

Acest spirit de îndoială față de dreptate trebuia să se întindă și asupra „legei“. Dealtminteri puterea ei nu e contestată. „E lege“ înseamnă că nu mai e supus discuțiunii. E „în lege“ înseamnă desăvârșit, complet.

Nesiguranța juridică a timpurilor vechi este oglindită în zicătoarea: „Domnitor nou, lege nouă“ și ideea, că „nevoia

schimbă legea“ nu este particulară bătrânului cronicar, ci e răspândită și în popor. Înțelesul de credință dat acestui cuvânt se oglindește în maxima populară: „omul trebuie să cinstească“.

„Legea lui cea părintească“.

„Obiceiul legii are putere“, e iarăși o reminiscență din cronicari. Dar obiceiul are inconvenientul varietății și multiplicității „Câte bordeie, atâtea obicei“ și „cum este țara așa și obiceiurile“.

Autoritatea datinei nu e redată, decât printr'o singură zi-cătoare dar energia ei este impresionantă: „În sânge se preface datina“. Ea devine parte integrantă a conștiinței populare și e iubită. În schimb pravila, legiuirea este suspectă poporului. Ea este expresia autorității și voinței celor ce au putere „să pue pravilă în țară“.

Românul nu se simte legat de ea. Ea e anevoioasă la pricipere, primejdioasă la aplicare.

2. DOMNITORUL ȘI CLASELE SOCIALE

E domn cel ce „a îmbrăcat caftanul“, — proverbele noastre nepăstrând amintirea timpurilor domniilor alese — dar nu oricine este chemat la această onoare și slavă. „Cuca la oricine nu se cuvine, ci numai la unsul lui Dumnezeu“. „Nici doi domni într'o țară nu pot fi“. Domnul cel căftănit însă este suveranul incontestat al țării și al oamenilor; căci pilda lui este urmată de toți cu sfîntenie.

În principiu el este bun, dar este greu de ajuns până la dânsul „până la Dumnezeu te fură sfinții“ și „până la împăratul, rabzi încăeratul“.

Boierii sunt priviți de popor, după cum le e și boeria. Boierii de viță, de neam, „de bună rudă“ sunt priviți cu respect și cu dragoste.

Dar alături de acești „stâlpi ai țării“, sunt și boierii parveniți, boierii de funcțiuni.

Cât despre ciocoi, aluzia cea mai interesantă, ce se face la el, este cea relativă la înmulțirea lui, împuierea lui pe vremea domniilor fanariotice: „ciocoiul e ca răchita, de ce-l tai, de ce răsare“, în care poate se face aluzia și la mlădierea pricipută a ciocoiului care știe să se strecoare prin toate primejdiile și să iasă din toate greutățile și încurcăturile vieții.

Jos e poporul, țaranul, care „muncește tot anul, ca să capete banul“, țaranul care vrea „mai bine fruntea cozii, decât coada frunții“ și „decât codaș la oraș, mai bine la sat frunțaș“

Când se mută la oraș, printre codașii dela mitoc, ajunge „mitocanul“ mahalalelor Bucureștene, începe să râvnească la slujbă. „A mânca din pita lui Vodă“, iată noul ideal, idealul orașenilor. Chiar dacă nu poți ajunge „în capul bucatelor“, tot e bine să fie „pus în pâine“. Și spre pâinea aceasta năvălesc toate apetiturile și se încordează toate năzuințele poporului nostru.

3. LIBERTATEA ȘI FAMILIA

„Sănătate și moarte'n țigani!“ Vechea formulă de salutare arată puțina importanță ce se da robului, țiganului, în vremile trecute. Dealtminterea „țiganul :nu-i om“. Reminiscența robiei lui de veacuri și a consecințelor ei legale s'a păstrat în conștiința populară.

În ce privește familia, tăria legăturii de sânge este afirmată prin maxima: „sângele apă nu se face“.

Și totuși interesul poate să fie mai puternic decât sentimentele de afecțiune: „cu rudele să mănânci, să bei; daraveri să n'ai cu ei“.

Rudenția se consideră „până la al noulea neam“ și ruda depărtată este calificată cu o ușoară ironie, „neam de a noua spiță“. În familie „cheia și lăcata e mama și tata“, dar iubirea familiară șubrezește repede, îndată ce intervine interesul. Între frați se petrece același lucru: „Frate, frate, dar brânza-i pe bani“ și desbinarea poate merge departe. Atunci „cine-ți scoate ochii e frate-tău“. În ce privește rudenia mai depărtată colaterală, ea nu prea e ținută în seamă.

Adopțiunea nu e nici ea la favoare. Afinitatea nu are nici ea putere mare:

Dimpotrivă, „să-ți faci fârtat, să te prinzi frate de cruce“.

Copilul natural, chiar când e legitimat, când poate spune: „am jucat la nunta tatii“ nu este privit cu indulgență și ispășește el vina părinților.

În genere afecțiune, milă, compătimire nu reies din zicătorile și proverbele noastre privitoare la familie și la societate.

Nu numai tatăl are dreptul de corecțiune, dar și „unde dă mama, carnea crește“. Blestemul mamei e „ca fiara de ciumă“ și vai de copilul, ce lovește pe muma sa, „vai de vițelul ce împunge vaca“.

Puterea paternă se dobîndește pentru tată prin căsătorie. Asupra copiilor săi naturali, tatăl nu are nici o putere căci nici

nu sînt rudă cu dînsul. Căsătoria pare să fi ajuns de preferință endogamică, căci găsim zicătoarea: „decît frumoasă din sat străin, mai bine slută din satul meu“.

Căsătoria este considerată ca instituțiunea de căpetenie a vieții sociale, ca bază a familiei. Ea e sfîntă: „Căsătoriile sînt scrise'n cer“. Dar ea e și necesară: „Unde nu-i bărbat în casă, nu-i nici mămăligă pe masă“, iar pe de altă parte, „casa fără conduri e ca o casă pustie“.

În căsătorie însă conform sfintei scripturi, „bărbatul“ este „capul muierei“, „legea muierei“, „crucea muierei“, „stîlpul casei“, „cheia casei“. Bărbatul poate să'și bată soția, ba se, zice chiar că „femeea nebatută e ca moara neferecată“.

În contractarea căsătoriilor bărbatul are rolul cel mai avantajos: „Însori cînd vrei, măriți cînd poți“, „Măritișul“ „te leagă de mîini și de picioare“. Se poate întîmpla să fie traiul rău și „lesne e a se însura și greu e a se densura“. Atunci „hopa țupa cît ținu nunta, chiu, vai patru zeci de ai“, căsătoria devine o lungă și neîncetată tortură morală.

Ideea contrarie pare a fi mai mult născută în mediile orășenești și forma a două din zicătorile relative la despărțenie arată chiar, că sunt de origină bucureșteană.

Soțul nemulțumit, „urcă dealul Mitropoliei“ să ceară liberarea sa din jugul căsniciei. Dar și Bucureștenii nu admit ușurința și graba la un demers atît de grav și au pentru cei prea nerăbdători și zoriți la despărțenie o zicătoare de batjocură: „Duminică cununie și Luni la Mitropolie“.

4. BUNURI ȘI TRANSMISIUNEA LOR

Zicătorile relative la bunuri și la proprietatea lor sunt puține. Dreptul de proprietar e definit în proverbul: „fiecare e stăpîn pe averea sa“, importanța proprietarului se afirmă în locuțiunea „om cu casă“. Dar casa nu ajunge, ca să hrănească omul și familia lui; și moșia, averea în pămînt, este singura care are preț în ochii poporului nostru. Pentru pămînt el se judecă din instanță în instanță, ca acei „răzăși c'un sac de hîrtie și'un petic de răzeșie“. Pentru pămînt el e în stare să comită și o crimă. „Pentru un palmar, moarte fac“ zice un proverb și aceasta nu este o exagerație cum s'ar putea crede. Proprietatea asupra roadelor și asupra ploditului animalelor este confirmată prin zicătorile: „a cui e iapa și mînzul“ „a cui e vaca și vițelul“.

Bunurile se transmit între vii și prin moarte. Cel ce e „din os“ moștenește de preferință rudelor celorlalte. Și moș-

tenește întreg patrimoniul defunctului cu creanțele și cu datoritiile lui. „Cine moștenește, plătește“. Muribundul lasă averea „cu limbă de moarte“, fără să fie nevoie de vre-un act scris pentru ultimele sale dispoziții. El are puterea de a dispune, cum vrea, de averea sa dobîndită; dar, „nu se cade a lua pâinea fiilor și a o arunca cîinilor“. Cât despre averea sa, cît timp este în viață, el este absolut stăpîn pe dînsa; numai „clopotu alege“ ceea ce rămîne pe urmă-i.

5. OBLIGAȚIUNI ȘI CONTRACTE

Ca și în basme este caracteristică importanța ce se dă în proverbe policitațiunei, făgăduielii. „Boul se leagă de coarne și omul de limbă“ și „cine făgăduiește se leagă“. Se spune ca o laudă de un om, că „vorba lui e vorbă“.

Îndată ce te-ai învoit, îndată ce ai bătut mîna și te-ai „ajuns cu tîrgul“, ești sigur de executarea obligațiunei. Zgomotoasa discuțiune a vînzărilor la obor a adus nașterea locuțiunei „ca la ușa oborului“, ce caracterizează larma și gălăgia mare. În privința vînzării zicătorile dau sfaturi: „Nu vinde ce nu-i al tău, să nu-ți vie'n urmă rău“, zice una din ele. Altele recomandă a vinde „peșingea pe ipingea“ iar nu „pe răboj“. Arendarea și încheierea nu sînt plăcute poporului nostru: „Arendășia pierde moșia“ pe de o parte; iar „de cît să bagi un chiriaș rău în casă, mai bine un mărăcine și s'o ții închisă“. Locațiunea de servicii este obișnuită în țările române.

Tovărășia de asemenea nu e la favoare: „tovărășia nu e bună decît cu punga ta“, zice proverbul.

Și tot astfel e bănuit și mandatul. „Vechilul ca omida, pe ce se pune tot istovește“.

Și dăruirea nu e recomandată. De aceea „calul de dar nu se caută la dinți“.

Împrumutul are nenumărate inconveniente. „Cine dă împrumut își face dușmani“. „Dai cu mîna și alergi cu picioarele“, ca să-ți recapeți banii. Critica ce i-o fac împrumutații nu e mai puțin acerbă. Creditorul „cere să-i dai la soroc, parcă te pune pe foc“; apoi e pacostea dobînzii exagerate, „dobîndă turcească“, și trăinicia datoriei, care nu mai piere: „Arde casa și datoria ese pe fereastră afară“. Ba mulți datornici se plîng că „au plătit datoria și tot datorii au rămas“. În fine reaua calitate a lucrului dat în comodat este încă un motiv de amărăciune.

O maximă juridică trecută și în proverb este: că „mai mult

poate datorita decât dania“, care nu e decât formula latinească; „nemo liberalis, nisi liberatus“, prezentată sub altă formă.

Firește că garanția e și ea puțin recomandată: „Chezașul plătește“.

Numai tranzacțiunea este recomandată, lucru curios la un popor procesiv ca poporul român. „Mai bine o învoială strîmbă decât o judecată dreaptă“, înainte de proces sau „mai bine o împăcare strîmbă decât o judecată dreaptă“, după deschiderea procesului, sunt maxime cunoscute, dar puțin aplicate în țara noastră.

Un ultim contract pomenit în proverbe este cel dotal. Zestrea este indispensabilă femeii ce se căsătorește. „Zecile mărită secile, sutele mărită slutele, iar miile mărită urgiile“. Cit despre inalienabilitatea zestrei imobiliare și despre garantarea celor mobiliare avem o zicătoare, care se poate considera ca o maximă juridică transformată: „zestrea femeii nu se pierde nici în apă“.

6. PROCEDURĂ ȘI DREPT PENAL

Jalba, care deschide procesul, nu se face întotdeauna „cu rogojina în cap“, cum obișnuiau cei obișduiți să se plângă lui Vodă, nici „cu hârtia în proțap“ la trecerea lui pe stradă. Ea se face la judecătoria și slujbașii grefelor ți-o pun „la delă“ sau „la dosar“. Pentru citarea părții adverse a rămas reminiscența plății „ciobotelor“ și uneori a „ciobotelor roșii.“ La termen, reclamantul trebuie să fie de față, căci „cei ce lipsesc nu capătă dreptate“. Judecătorul nu e bine privit de popor. De aceea zicătorile ating fie venalitatea lui: „Judecătorul e ca osia la car, cum o ungi nu mai scârție“, fie reaua lui credință: „Judecătorul e ca șarpele, nici odată nu umblă drept“, fie rapacitatea lui: „Judecătorul mănâncă miezul și împricinății coaja nucii“.

La judecată probațiunea celor alegate are mare importanță, în special probele scrise: „Ai carte, ai parte, n'ai carte, n'ai parte“. Mărturia e și ea bună, dar martorul nu vine de bună voie să-și piardă vremea pe la judecățile altora. Un alt mijloc de probă este jurământul.

Dreptul penal se întemeiază pe două principii. Întâiul e: „cine face, acela și trage“, al doilea e: „după faptă și răsplată“.

Sunt pomenite mai ales hoția, insulta și calomnia, violul și adulterul. La furt poporul face deosebire după importanță, în special probele scrise: „Ai carte, ai parte“, alta e pungășul: „Numai gănarii șed la pușcărie“, căci hoții cei mari au mij-

loace de a convinge de nevinovăția lor. În teorie „cine fură își ia răsplata“, dar în practica vieții de toate zilele „hoțul nedovedit, e negustor cinstit“.

Dacă trecem la pedepse, găsim întâi condamnarea răzbu-nării prevăzute în zicătoarea „sânge cu sânge nu se spală“; apoi menționarea existenței compozițiunii în zicătoarea: „a-și scoate capul din mâna cuiva“; în fine reminiscența ordaliilor în zicătoarea: „a-și pune mina'n foc“. „Îl jupoaie de viu“, face aluzie la o veche tortură afecționată în special de turci, iar aluzii la diferite pedepse se regăsesc de asemenea în proverbele române. Astfel este acea relativă la tăerea barbei și acea privitoare la „tăerea nasului“. „Bătaia e ruptă din rai“, arată eficacitatea ei; „bătaia și închisoarea nu se mai întorc“, arată primedjia pedepselor aplicate în pripă. „A scurta d'o palmă“ reamintește tăierea capului; „a vorbi de funie în casa spânzuratului“, e o reminiscență a pedepsei spânzurătoarei. Cel slab și palid „parcă a eșit din ocnă“; Omul cu „bour în frunte“ este omul pecetluit în semn de pedeapsă, iar „a da gloabă“ și „a da deșugubină“ sunt vechi forme ale amenzii. „Vișa cărpinișă“ nu e decât țeapa și pedeapsa aceasta atât de crudă și dureroasă ce a lăsat urme în zicătoarea „țipă, de socoți că'l pune'n țeapă“. „A da prin tîrg“ este vechea pedeapsă a plimbării, despuiat și bătut pe străzile orașului: iar omul rău, când „îi merge vestea ca de popă tuns“, readuce minților noastre amintirea vechei pedepse aplicate preoților nedemni, pe care biserica îi lepăda de la sânul ei.

* *Precis de istoria dreptului român*, Institutul de artă grafică Vreimea, București, 1931.

Originalitatea dreptului român

[...] *Se poate, în adevăr, vorbi de originalitatea Dreptului român?*

Ca să răspundem ar trebui să lămurim mai întâi: *ce va să zică original?* După etimologia cuvântului ar însemna: ceva care apare pentru prima dată, care este începutul, care n'a mai fost. A zice de o regulă de Drept că este originală, ar însemna să fi apărut pentru întâia oară, iar ca Dreptul unui stat să fie original, în acest înțeles, ar trebui să fi fost creat acolo și să nu fi luat nimic dela altcineva.

Dacă s'ar înțelege astfel originalitatea, te întrebi care dintre produsele actuale ale omenirii, în orice domenii, ar mai fi original și cu atât mai mult în acela al Dreptului?

În alt sens, însă, cel mai obișnuit și cel mai just, a fi original înseamnă să ai ceva nou, cât mai mult, fără de a pretinde totul. Poți lua și din alte părți, dar să aduci și părțile tale noi, caracteristice, care să te diferențieze. Și în acest sens originalitatea se poate înfățișa sub diverse forme și grade, poate fi mai puternică și mai slabă; se poate vorbi de oarecare, însemnată, foarte puternică, originalitate.

*
* *

În domeniul Dreptului, ca și în toate domeniile activității umane, sunt atâtea părți comune, care se găsesc aproape la toate neamurile pământului. Cu cât studiul Dreptului comparat se dezvoltă, cu atât se constată și se cunoaște mai bine fondul comun juridic al omenirii. Și este explicabilă existența acestui fond pentru că — în trăsături generale — omul fiind același iar

Dreptul coprinzând rânduelile pentru conducerea lui în societate, ca și anumite facultăți, s'a ajuns aproape peste tot la aceleași reguli fundamentale. Respectul vieții, respectul proprietății — cu toate criticile aduse azi — se găsește aproape pretutindeni; respectul familiei, de asemenea; respectul învoelilor; și nu numai între particulari, ci chiar între Formele de Stat se constată din cele mai vechi timpuri.

Pedeapsa omorătorului, a hoțului, a necinstitorului, a celui ce nu-și ține cuvântul face parte din acest fond comun. Variaza forma și caracterul sancțiunii, modalitatea realizării Dreptului dar ideia comună există.

Cu cât popoarele au avut o civilizație mai asemănătoare cu atât normele juridice sunt mai similare. Un însemnat fond comun de acest fel a fost la popoarele din jurul Mediteranei, unde — afară de un spirit — s'ar putea vorbi și de un *Drept mediteranian*. Împărății și popoare s'au dezvoltat pe acest fond, la care au adăugat fiecare mai puține ori mai multe părți noi. Între toate s'a dezvoltat și a strălucit maiestros Dreptul roman. Și putem să-i atribuim însușirea de original, în sensul absolut, de ceva cu totul nou? Astăzi — contrar de ceia ce se credea odată — este pe deplin probat că Dreptul roman a coprinș părți din Dreptul popoarelor italice, care au intrat în compoziția Romei și a statului roman, ca și din Dreptul neamurilor grecești; nu s'a zis oare că legea celor 12 table este copia unor legi grecești? Mai mult încă, cercetările mai noi de pietre, cărămizi și papyrusuri, au dovedit și o influență serioasă a Dreptului popoarelor orientale. Și cine știe ce surpriză ne-or mai aduce stăruințele de a scormoni pământul Asiei și Africei, și de a cerceta până și Dreptul insulelor din Australia, Dreptul indonesian, etc.? Și cu toate acestea, cine ar îndrăzni să spună că Dreptul roman fiindcă a luat de ici ori de colo, mai multe ori mai puțin, nu este original?

Dacă ieșim din lumea veche, vedem că Dreptul roman devenise un fel de Drept comun pentru aproape toate Statele, care se ridicaseră pe urmele împărăției romane, în Apus ca și în Răsărit.

Pe această bază s'a dezvoltat Dreptul popoarelor moderne, fără a se putea spune că acestea n'au avut un Drept original și că toate n'au decât imitație de Drept roman.

Dreptul de azi al Europei și în parte al Americii are — în ultimă analiză, — la temelii principiile romane; chiar popoarele care au avut mai puțină legătură cu lumea romană și încă au resimțit puternica ei influență. Singure Sovietele se străduiesc să așeze lumea pe alte fundamente juridice, dar nici ele nu pot

înlătura cu totul acea influență, care s-a dovedit mai tare decât toate veacurile scurse peste măreția monumentelor înălțate în jurul Mediteranei și sub auspiciile Romei eterne.

Peste aceste temelii s'au clădit părți noi, s'au dezvoltat părți specifice fiecărui neam dar fondul, în mare parte, e același.

Nimeni însă n'a spus că asemenea forme de Drept sunt lipsite de originalitate.

Lăsând de o parte Dreptul public, în care schimbările politice ne-au depărtat mai mult de fondul roman, găsim chiar în Dreptul popoarelor a căror originalitate nu mai este contestată, părți destule din Dreptul altora.

Dreptul francez nu este format din Drept roman și cu anumite părți de drept germanic?

Dreptul german n'are destul Drept roman, care forma odată legea comună, alături de părțile caracteristice ale popoarelor germane?

Țările latine din Europa — Italia, Belgia, în măsură mai redusă Spania — ca și cele din America centrală și sudică, n'au în genere Drept roman, primit sub forma codurilor franceze? Și se poate spune că Italienii în special n'au un drept al lor, cu o puternică originalitate? Despre belgieni, care au chiar textele franceze, aproape în majoritatea lor, nu se spune oare că există un drept belgian cu caracterile lui speciale?

Să venim la unii din vecinii noștri?

Dreptul austriac cuprinde, în largă măsură, afară de părți germane, fie mai vechi, fie luate din Germania actuală, părți de drept roman, cu care se fălesc într'atât încât și-au numit chiar unele legi de înnoire Novele, iar streinii le consideră codul civil „cel mai mare roman dintre toate codurile“. Și totuși este socotit ca un drept original.

Dreptul maghiar nu cuprinde atâtea părți de puternică influență germanică, cod de comerț, de procedură etc., n'are codul civil austriac, n'are în dreptul cutumiar — oricât s'ar încerca tăgăduirea — influență slavă și desigur și română? N'are în genere, destulă influență streină și în Dreptul public? Vechea organizare a cnezatelor și voevodatelor ce au găsit aici la noi, oricât s'ar încerca știința lor și a prietenilor lor, să spună că am venit din alte părți ale lumii — ca și organizarea feudală a Apusului, să nu fi avut nici o influență asupra dreptului lor?

Și cu toate astea ce s'ar zice dacă ai îndrăzni să spui că nu-i un drept cu originalitate?

Sârbii n'au destul drept strein, de ex.: codul civil, luat după cel austriac? Dar Bulgarii n'au însemnate părți streine

în legile lor, unele și dela noi și o mărturisesc cinstit. Și totuși de aceștia nu se spune cu atâta dispreț, ca de noi, că n'avem un Drept al nostru, ci numai niște contrafaceri apusene!

*
* *

Acesta fiind criteriul — după care se judecă de toată lumea — originalitatea Dreptului unui popor, să-l aplicăm și la Dreptul român, privindu-l sub diversele lui aspecte: public, privat, scris, nescris, doctrină, jurisprudență.

Mai întâi să mergem câteva clipe în *vremurile de odinioară*. În genere noi cunoaștem prea puțin din vechile rânduieli juridice românești, dar din ceiace știm se dovedește că am avut un complex de asemenea rânduieli, de o bogăție, de un interes deosebit și cu caractere cât mai apropiate sufletului nostru.

Și nu numai din timpuri mai noi, — cum ne-am deprins să credem, — ci dintr'o adâncă antichitate.

Cercetările arheologice, preistorice, pun din ce în ce mai mult în evidență vechimea noastră aici cu mii de ani înainte de era creștină.

Istoria noastră se adâncește tot mai mult în întunecimea vremurilor, în care scrierile luminoase ale legiunei de învățați români, elevi ai învățatului Pârvan, ne vor ajuta să citim în viața sbuciumată a străbunilor, de care trebuie să ne simțim tot așa de mândri ca și de Romani.

În Dreptul nostru vechiu, cunoscut mai întâi sub forma celui roman care a guvernat Dacia și care apoi a rămas în forma de Obicei al pământului, sunt desigur și forme preromane de Drept, pe care urmașii noștri, sperăm, că le vor evidenția și care vor înfățișa un aspect cu totul original al acestui Drept, încă de la începutul lui.

Dar așa cum ne este cunoscut, atât cât ne este — foarte puțin — acest Obicei, cu tot titlul lui slavon, are părți de necontestată diferențiere de Dreptul neamurilor înconjurătoare. El era numit *jus valachicum*, de streini, în diversele părți unde aceștia au avut contact cu Românii. El a coprins secole întregi Dreptul sub toate formele. Înăbușit de cotropitori în unele ținuturi, el a trăit și a îndrumat viața poporului, în țările rămase libere, până aproape de zilele noastre, iar în Basarabia până foarte de curând, ca izvor oficial de Drept. El trăiește și azi, fără îndoială, pe tot întinsul neamului românesc, în sufletul mulțimilor de la țară, în care datina veche, *origi-*

nală, fără putință de contestare, s'a transmis neîntrerupt de mii și mii de ani.

Și acest Obiceiu să fie mai puțin original decât al poporului maghiar? Și să fie slav, fiindcă vorba „obiceiu“ e slavă? Și de ce să căutăm origina unora din instituțiile și rânduelile lui la Slavi ori la alți streini, când le putem găsi la Romani, ori poate chiar la preromani, la Traci?

Cercetări serioase, reconstituiri, și afirmații pe dovezi, nu pe simple impresii, asta-i calea ce trebuie urmată de aci înainte.

Când — mai târziu — am început să ne alcătuim legi scrise, pravile, constatăm iarăși un Drept al nostru, nu copii.

Pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab au avut ca izvoare lucrări de Drept roman și bizantin dar, din o sumară comparație, se vede o acomodare cel puțin ca formă, când nu se putea altfel, cu stările de la noi. În câte țări la vremea aceea se făceau astfel de legi?

Manifestări serioase de originalitate găsim apoi în celelalte pravile din sec. XVIII și XIX. Se poate spune chiar de mica pravilă a învățatului domn Ipsilante, că nu-și are originalitatea ei?

Dar a lui Caragea? Spicuită în cea mai mare parte din *dumnezeieștile pravile*, adică din Dreptul roman, cu câteva părți din Apus, cu părți din Obiceiu pământului, ea este o lucrare cu însușirile ei speciale. Nu e la adăpost de orice critică, dar să ni se arate la vecini multe asemănătoare, la acea epocă.

Să mai stăruim asupra originalității manualului lui Donici? Întemeiat pe izvoare romano-bizantine, el se înfățișează ca plan, ca alcătuire, ca limbă, în condițiuni superioare timpului său.

Dar codul Calimach trimis și Universității din Oxford, apreciat de atâția cunoscători, recomandat Grecilor ca lege civilă?

Copie a codului austriac — cum s'a răspândit o părere tot de-ai noștri, desigur din aceeași idee greșită de care ne ocupăm aci? Deschiză-le oricine pe amândouă și să judece.

Admițând c'ar fi luate unele părți din acel cod, încă rămân destule originale și încă destule motive de superioritate pentru cel moldovenesc. Ambele au însă ca temeiul Dreptul roman, care în al nostru este și mai accentuat, așa că — după cum am spus cercetând părerea unui ilustru profesor francez¹ — al nostru nu cel austriac este: *le plus romain de tous les codes*. Poate că pentru asta noi n'avem drept original!

Să mai amintim legislația din epoca Regulamentelor Organice, precursora transformărilor dela 1864, în care adu-

ceam legi din Apus, dar le potriveam timpului și sufletului nostru?

Să mai menționăm atâtea hrisoave domnești, în care s'au pus norme de Drept privat și public potrivite cu nevoile noastre?

Să pomenim — apoi — din Dreptul privat, instituții ori rânduieli care nu se găsesc în multe țări: moșnenii și razeșii noștri, instituție care — oricât s'ar spune — nu este tot una cu mirul, cu zadruga și a cărei origine trebuie pusă în legătură cu așezăminte mai vechi, romane și preromane; hotărnicile noastre, cu atâția boeri, punere de cărbuni la piatra de hotar; jurământul cu brazda în cap, jurători, or, frăția de sânge, *protimisis* la vânzare, la arendare, logodna, despărțenia, cu pedepsirea soțului vinovat, dreptul de corecțiune, chiar sub formă de bătaia soției de către soț, desmoștenirea, dreptul băeților de a moșteni singuri, dreptul la cămin, embatichiul, besmanul etc.

Gândiți-vă și la Dreptul public, mai puțin cunoscut încă. Trecând peste organizarea Cnezatelor și Voevodatelor, am avut State organizate pe baza unui Drept, format mai ales în sensul Împărăției de răsărit și cu nuanțe speciale nouă; nu însă prea mult în sens feudal, cum se afirmă deseori. Am avut un drept să-i zicem constituțional și dacă n'am avut o Constituție scrisă, am avut-o însă în legea nescrisă, pe care o știau și o observau și Domnul și cei mari ai Țării.

Am avut organizație ad-tivă, bisericească, judecătorească, cu grade de jurisdicție, mai târziu cu separația puterilor; am avut forme de conducere, la început mai patriarhale, dar le-am avut. Am fost influențați uneori de ceiace vedeam la vecini, dar care popor nu suferă asemenea înrîuriri? Am avut însă un Drept public românesc, cu notele și caracterele lui speciale.

Iar celor ce ne-ar pretinde și forme scrise le putem oferi: Constituția dela 1822, Regulamentele Organice, Constituția dela 1848, Convenția dela Paris, Statutul lui Cuza, afară de diferite proiecte.

Sper că, față de acest tablou, deși sumar, nu se va mai spune că Dreptul nostru de până acum 70 ani, n'a meritat calificarea de original.

*
* *

Iată-ne la *Dreptul în vigoare*, cel mai ponegriț.

La 1864—65 s'a realizat marea operă a unificării legislative, datorită patriotismului conducătorilor și înțelegerii intereselor superioare ale statului.

Această operă a fost făcută, în cea mai mare parte, pe bază de legi streine. De aci — dar nu imediat, ci mai târziu — s'a răspândit părerea că, în România, n'avem decât copii ale unor modele streine, pe care le-am tradus în câteva săptămâni. N'avem, deci, nimic original.

Încercăm să aruncăm o privire, tot sumară și asupra acestei legislațiuni:

Codul nostru civil, cel mai atacat, s'a dovedit, — pentru cine vrea să citească, să auză și să fie drept — că n'a fost făcut în 6 săptămâni, ci s'a lucrat la el în anii 1862—63 și 64.

Este adevărat, că în cea mai mare parte, a fost tradus din cel francez dar a fost îmbunătățit în foarte multe părți. Sistemul ipotecar a fost alcătuit cu legislația din Belgia, care era mai bună. Pentru alte diverse dispozițiuni, a fost folosit și proiectul codului italian, iar în unele părți și Dreptul nostru vechiu. Între acestea din urmă, cităm dreptul la moștenire al văduvei sărace, pentru care cel francez de atunci nu prevedea nimic.

În genere, s'a căutat și s'a isbutit a se face ceva, care în unele privințe era mai bun, în acel timp, decât cel francez. Comparați cele 2 coduri și veți vedea cât de nedreaptă este afirmația că e o simplă copie a codului francez.

Pe lângă acestea, Codul român a mai suferit modificări de care nu se mai poate spune că sunt luate dela alții, modificări, între care menționăm pe cele din 1906, cu privire la căsătorie, pe care Apusenii le-au introdus mai târziu², adopție, divorț, cu pedepsirea soțului vinovat, ceea ce era o reînviere a dreptului vechiu, etc.

E învechit, i se zise; dar câte nu sunt mai vechi? Și vechimea nu știu dacă e un defect în materie de legi, când ele pot satisface nevoile sociale, fie pe cale de modificări, fie pe cale de interpretare.

În tot cazul, vechimea nu-i o lipsă de originalitate.

Codul de procedură civilă a fost întocmit la 1865, după acelaș procedeu, de a-l face cât mai potrivit cu ceea ce era la noi, și totodată cu îmbunătățiri față de textele streine.

Să nu se uite că reguli de procedură în sens apusean începuseră a fi introduse încă din vremea Regulamentului Organic.

Acest cod, însă, a fost modificat la 1900 în așa fel încât se înfățișează ca unul din cele mai bune pentru acea vreme. Păcatul e că și aci, ca în atâtea alte împrejurări, noi n'am știut să-i punem în evidență calitățile.

Se exagerează calitățile unor coduri de procedură, spu-

nându-se, între altele, că ele cuprind principiul, după care judecătorul are un rol mai activ și conduce procesul. Dar acest principiu îl conține și codul nostru în art. 95. De asemenea, se invoacă, tot ca o dovadă de legislație înaintată, regula care e în al nostru art. 506, după care la o urmărire toți cei ce au anumite drepturi asupra imobilului urmărit, sunt ținuți să și le arate.

Nu mai vorbim de celebra „nemijlocire“, cași cum la noi n'ar fi fost cunoscută și nu i s'ar fi recunoscut avantajile, dar nu se poate aplica totdeauna din diverse motive.

Părerii și judecăți — și sunt destule — fără cunoașterea temeinică a legislației noastre.

Codul nostru de procedură nu numai că își are originalitatea lui dar este foarte bun. Lângă el adăogăm legile de accelerare, care ne fac și mai original sistemul nostru procedural.

Mă întreb însă, dacă nu era și mai bine să rămânem la Cod, aducându-i îmbunătățirile necesare.

Codul comercial, luat dela Italieni, cu diverse modificări în bine, a suferit prefaceri importante de mai multe ori în materia falimentelor, a societăților; a fost complectat prin legea concordatului preventiv și prin alte legi ajutătoare, așa că, neîndoielnic, că are partea sa de originalitate.

Codul penal, iarăși cu diverse modificări, este tot o simplă copie?

În altă ordine de idei menționăm că la 1866 am luat Constituția belgiană ca model pentru alcătuirea *Constituției* noastre. Am arătat, însă, într'un studiu³ — și se poate ușor controla, — că n'am fost niște copietori ordinari, ci am luat texte, am luat principii, dar am și lăsat altele ori le-am dat forma, pe care am socotit-o bună pentru noi și am adăogat altele.

*
* *

Dar dela 1864—66, când ne-am folosit de modele streine, noi n'am mai făcut nimic pe teren legislativ? Am lucrat destul, am votat — poate — chiar prea multe legi. Astea, oare, n'au schimbat nimic, n'au adăogat nimic, ori sunt și ele niște copii?

Cităm câteva din noianul *activității legislative* și cred că vom convinge și pe cei mai dârzi:

1) Regulamentul hotărnicilor, cu norme din dreptul vechiu al țării;

2) Legi de învoeli agricole; legi rurale de împroprietărire; Constituția din 1917 și legile agrare, un adevărat drept agrar, curat românesc.

3) Legi pentru raporturile dintre proprietari și chiriași, între cari: legea proprietarilor din 1903, fără isvor strein; legile pentru chiriași, în care oricât aveam și modele streine dar am legiferat pentru ceace era la noi.

4) Legea persoanelor juridice, în care, între altele, s'a relementat chestia fundațiilor, care nu e legiferată în multe țări.

5) Legi modificatoare în materie de succesiuni.

6) Legea naționalității; 7) Legi fiscale; 8) Legi de organizare administrativă — rămasă multă vreme aceia de la 1864 — iar în ultimele decenii prea des schimbată; 9) Legi referitoare la muncă; 10) Legea clerului și legile pentru organizarea cultelor; 11) Legi privitoare la învățămînt; 12) Legi pentru organizarea diferitelor corpuri speciale; 13) Legi de organizare judecătorească, cu judecător unic și alte diverse încercări în această materie; 14) Legi pentru realizarea unor dispozițiuni din Constituția dela 1923, cu privire la ape, energie, etc. Un loc special ocupă legile referitoare la mine. Și legea din 1895 avea nota ei originală, dar aceia din 1924 și 1929 este, necontestat, o lege originală în care s'a pus multe principii noi, neaplicate altundeva. Nu trebuie uitată nici legea consolidării, care are originalitatea ei, cu concepții interesante, cum este aceia a proprietarului aparent.

Înainte de a termina, se impune să menționăm ca originalitate românească, diverse părți din Constituția cea nouă, ca de pildă: egalitatea, consacrată și pentru femei, concepția proprietății, garanțiile ei și ale drepturilor patrimoniale, înscrise în art. 17, posibilitatea de satisfacere a nevoilor viitoare în materie de utilitate publică, înaintata reformă a naționalizării subsolului, principiile referitoare la contencios, la recursul în casare, la inamovibilitatea magistraturii, etc.

Acestea — oare — nu sunt argumente care ne îndrituiesc să spunem că avem un Drept românesc original?

Și, mai presus de toate, nu este original Dreptul unui Stat, în care s'a luat măsuri pentru a se apăra constituționalitatea legilor? Și asta chiar prin Convenția dela Paris, prin Statutul lui Cuza. Sub imperiul Constituției din 1866, s'a stabilit în jurisprudență că acest drept aparține Justiției, în general, iar prin noua Constituție a fost înscris formal dreptul de a se cerceta, de către Curtea de Casație în secțiuni — unite, constituționalitatea.

În câte țări din lume există acest drept al Justiției, această mare garanție a drepturilor înscrise în Constituție? Sistemul nostru, în această privință, a influențat Constituțiile mai noi; știința și marii juriști ne laudă și ne recomandă ca model de urmat.

Nu rămâne decât să înțelegem și să aplicăm cât mai bine principiile admise la noi spre a dovedi oricui înălțimea concepțiilor noastre și însușirile originale ale Dreptului românesc.

Această producțiune legislativă, mai bună sau mai rea, reprezintă, fără îndoială, manifestări puternice și proprii ale minții românești pe terenul juridic.

Trebuie să adăogăm — apoi — doctrina și jurisprudența noastră, care copriind însemnate părți originale, chiar când se referă la legi, cu isvoare streine. Sunt și părți influențate de produsele streine, dar sunt și din acelea în care, în chip științific, au fost puse în evidență diferențele de texte și s'au dat interpretări originale. S'ar fi putut accentua și mai mult nota originală, dar și acei care au lucrat în aceste domenii, au fost deseori prea influențați de părerea că tot mai bun este produsul strein.

De altă parte, în judecata noastră, nu trebuie să uităm, cum am mai spus, că *legile de origină streină*, prin modificările aduse, prin doctrina și jurisprudența desvoltată și prin aplicarea în timp de aproape 70 de ani, s'au românizat.

Dar chiar dacă situația nu s'ar înfățișa astfel, cum se mai poate repetă că n'avem Drept original, când Dreptul, aproape al tuturor popoarelor are atâtea părți comune pe care și le-au împrumutat? Și cum — în definitiv — se poate face o lege absolut originală, când este atâtea interdependentă în comunitatea omenească și când se năzuește la o unificare juridică internațională și se fac proiecte serioase în acest sens?

De altminteri străinii nepărtinitori, care ne cunosc părți din Dreptul nostru îl apreciază just. Să se citească revistele și lucrările serioase — în deosebi cele de drept comparat — să se facă apropieri și comparații cu Dreptul strein, și se va vedea că Dreptul românesc nu este inferior față de al multor state iar, în unele privințe, este în fruntea evoluției, alături de cele mai înaintate forme juridice.

Oricând, o comparație, făcută cu dreptate, nu va fi în defavoarea noastră.

*
* *

Prin urmare, atât în trecut cât și astăzi, avem un Drept, nu numai cu etichetă românească, ci cu formă și fond românesc, cu părțile lui proprii, originale, destul de numeroase, cu idei la înălțimea vremurilor și cu principii înaintate, unele pot fi chiar prea înaintate.

Ca originalitate, nu este exagerat să afirmăm că Dreptul românesc este — aproape — tot așa de original cași al celorlalte popoare latine.

Este — dar — cu desăvârșire inexact că „n'avem o civilizație juridică și organizatoare“, cum se afirmă într-o carte de propagandă scrisă de un frate italian, în slujba unor vecini ai noștri⁴.

La baza Dreptului nostru stă fondul roman, desigur și ante-roman, peste care s'au așezat, în vremea noastră, forme superioare latine; totul adaptat, însă, în cea mai mare parte, stărilor și ideilor dela noi, transformat și dus din ce în ce mai sus spre progres. Romanitatea și latinitatea sunt componentele hotărâtoare ale Dreptului nostru; și — cu nici un preț — nu trebuie să pierdem aceste elemente așa de strâns legate de ființa neamului.

„Privilegiul romanității și latinității“ îl avem și în Drept cași în limbă; și oricât ni s'ar tăgădui, prin zemflemele, el poate fi probat oricând și nu cu teorii interesate ne poate fi răpit, de cei ce vor să treacă și ei drept latini.

Ceia ce se impune, însă, este ca, în prim rând, să ne cercetăm mai profund Dreptul, să ne convingem de cele arătate aci și să ne schimbăm părerile greșite despre izvoarele și însușirile lui. Nu pretindem favoare pentru că-i al nostru — am spus-o de atâtea ori, — ci apreciere dreaptă, întemeiată pe toate elementele de comparație, necesare unei bune judecăți. Nu șovinism, dispreț, ignorare ori birfire a Dreptului străin.

Popoarele trebuie să lupte pentru a înceta ura și inversurarea dintre ele și să caute apropiere; cunoașterea și aprecierea justă a instituțiilor, a culturii fiecăruia, va înlesni mai mult ca orice apropierea iar elementele juridice vor contribui în largă măsură la strângerea legăturilor.

Pentru aceasta, noi, cei dintâi, să judecăm cu dreptate ceia ce-i al nostru. Și dacă unii străini greșesc în judecata asupra noastră, să nu le mai dăm chiar noi argumente, întemeiate pe afirmațiuni ușoare că n'avem decât legi copiate, că nu suntem buni de nimic pe terenul Dreptului, că suntem inferiori culturalicește.

Din contră, să dovedim, prin studii și propagandă științifică serioasă, însemnătatea și însușirile culturii noastre juri-

dice. Oricine — atunci — va trebui să se închine înaintea Adevărului și va recunoaște că Dreptul românesc nu este mai prejos de al popoarelor civilizate și are o pronunțată originalitate.

* Conferință ținută la Radio la 16 februarie 1932; Reprodușă din broșura *Originalitatea Dreptului Român*, Editura Curierul Judiciar, 1933.

1. Levy-Ullmann în: *Les transformations du droit dans les principaux pays depuis cinquante ans*, p. 36.

2. În Franța de-abia săptămânile trecute s'a introdus dispoziția că la 21 ani o persoană se poate căsători fără a mai avea nevoie de consimțământul ascendenților sau de acte respectuoase.

3. *Influența belgiană asupra dreptului român* (Comunicare la Academia Română).

4. A se vedea și „Universul“ din 16 februarie 1932; articolul celuiului Silviu Dragomir despre alte publicații de acest fel.

Ce este vechiul Drept românesc?

În accepțiune largă, prin vechiu Drept românesc se înțelege Dreptul — fie scris, fie nescris — după care s'a orânduit viața societății românești din timpuri străvechi și până către jumătatea veacului al XIX-lea, când în viața acestei societăți își face loc Dreptul *cel nou*, de spirit *apusean*.

În accepțiune strictă, prin vechiu Drept românesc — subliniez adjectivul „românesc“ — se înțelege Dreptul *nescris, consuetudinar*, după care s'a orânduit viața societății românești din timpuri străvechi și până către jumătatea veacului al XVII-lea, când în viața acestei societăți își face loc Dreptul *scris* de spirit *bizantin*.

De sigur, într'o Istorie a Dreptului românesc, Dreptul scris, Dreptul importat în țările românești începând de prin veacul al XVII-lea, se cere a-și avea locul său, fiindcă și el reprezintă un moment în evoluția culturii juridice românești, fiindcă și el reprezintă un capitol din trecutul nostru juridic. Că în structura lui acest Drept scris nu are *nimic* sau are *prea puțin românesc*, aceasta nu înseamnă că el nu-și are loc într'o expunere istorică asupra trecutului nostru juridic. Când înfățișezi, în evoluția lui istorică, trecutul neamului românesc *sub aspectul Dreptului*, toate acele legiuiri care se însiruie dela jumătatea veacului al XVII-lea până către jumătatea celui de al XIX-lea veac — chiar dacă sunt legiuiri de inspirație străină — cer istoricului Dreptului românesc să facă un popas în fața lor și să consacre și acestui Drept scris, de dată târzie și de spirit bizantin, un capitol de seamă în expunerea istorică a vechiului Drept românesc.

Dar pe noi, cari, în domeniul Dreptului căutăm să des-

prindem *nota de originalitate românească*, ne interesează în primul rând Dreptul cel nescris — *consuetudinar* — de dincolo de introducerea Dreptului scris sau chiar și de după acesta, în măsura în care *tot Dreptul cel vechiu*, cel nescris, a continuat să orânduiască viața acestui neam.

Acesta este Drept românesc. În el se include *conceptul românesc* despre „Drept“.

*
* *

Odată aceste noțiuni definite, să încercăm să fixăm, *în timp*, hotarele vechiului Drept consuetudinar românesc; cu alte cuvinte, să ne întrebăm: până unde se poate adânci — în timp — istoricul Dreptului românesc cu investigările sale?

Pe bază de documente, el nu se poate duce decât numai prin veacul al XIII-lea — în ce privește pe Românii din Transilvania — și decât numai prin veacul al XIV-lea — în ce privește pe Românii din Țara Românească și din Moldova.

Documente mai vechi, anterioare veacurilor al XIII-lea și al XIV-lea, nu avem. Tezaurul arhival românesc nu ne-a transmis știri din epoca anterioară acestor veacuri — deci nu ne-a transmis știri din întunecatul Ev Mediu românesc — și tot atât de puține ne-a transmis din epoca anterioară romanizării Daciei noastre — deci din acea epocă de viață tragică al cărei spirit se regăsește în viața psihică a poporului românesc.

Dar dacă Posteritatea nu a surprins mărturisiri *scrise* din acea vreme, dacă aborigenii Daciei nu ne-au transmis pe marmură sau pe bronz amintirea vieții lor, cine ar putea interpreta această tăcere a marmurei sau a bronzului în sensul că ei nu ne-au transmis *mai mult decât atâta* — și decât marmura și decât bronzul mai trainic — *viața însăși*?

Viața aceasta chiamă *până la sine* pe istoricul de Drept românesc, care trebuie să se adâncească *până la viața aceasta*.

Știu, se ridică obiecțiunea: pe absența sau pe tăcerea izvoarelor reconstructorul istoric nu poate construi. De sigur, dacă am avea mărturisiri scrise care să ne releveze concepțiunea aborigenilor Daciei despre Drept și dreptate, o confruntare între concepțiunea lor și aceea a noastră — scoboritorii lor — ar putea deslega problema vechimii și originii Dreptului consuetudinar românesc. Dar absența sau tăcerea izvoarelor nu pot închide ochiul scrutător al istoricului. Mijloacele investigatorii ale științei reconstituirilor istorice nu sunt *numai* mărturiile epigrafice și paleografice — *izvoare directe*. Științele comparate — și fiindcă suntem în domeniul istoric al Dreptu-

lui vom spune: *Dreptul comparat*, atât de revelator — ajută la împlinirea lacunelor informației directe. Cu ajutorul acestei discipline conexe, putem și trebuie să ne adâncim până la autohtonii Daciei, a căror viață s'a perpetuat până la scoboritorii lor, cari suntem noi Românii.

Cât în ce privește metoda pe care am folosit-o, aceasta e simplă: am cercetat instituțiunile noastre juridice, cu preocuparea de a determina întinderea și adâncimea aportului roman, slav și bizantin și am ajuns, prin eliminarea sau dozarea acestui aport roman, slav și bizantin, să degajem *fondul străvechiu tracic*; am completat apoi rezultatele fragmentare ale acestei cercetări critice, prin examenul *direct* al antichităților tracice — atâtea câte sunt — și prin studiul comparativ al vieții juridice a unor neamuri coboritoare din grupuri etnice coordonate mării familii tracice, căreia îi erau coordonați și străbunii noștri Daci; deci am cercetat viața juridică a descendenților Illyro-Tracilor, cari sunt Albanzii, și aceea a descendenților Frigo-Tracilor, cari sunt Armenii; coroborând aceste rezultate, astfel obținute, cu datele pe care ni le pun la îndemână arheologia, etnografia și științele glotologice, am ajuns la încheierea că dacă în structura Dreptului consuetudinar românesc pot fi discriminate influențe romane, slave și — mai puține — bizantine, în spiritul său însă Dreptul consuetudinar românesc prezintă un *habitus* străvechiu, *pre-roman, autohton, de caracter tracic*.

Au adus elemente de îmbogățire a vieții juridice din ținutul Dacilor pretorii romani cari, consultând auspiciile pe țărmul Adriaticei, s'au îndreptat și statornicit pe țărmul Pontului Euxin; au adus elemente de nuanțare a acestei vieți Slavii ce se așezară peste tot, pe primitorul nostru pământ; au adus elemente de înfrumusețare a acestei vieți reprezentanții strălucitoare metropole a Evului Mediu, care a fost Bizanțul; dar vechea civilizațiune autohtonă nu a dispărut în clipa când fasciile lictorilor romani vestiră sosirea pretorilor peregrini în Dacia, nici când Slavii se statorniciră printre noi, nici când primele reflexe de lumină ale Bizanțului ajunseră pînă la noi.

Civilizațiunea juridică autohtonă a putut fi înrăuită de geniul latin, de suflul slav sau de impulsul bizantin, dar *în spiritul ei* a rămas *ea însăși* — prezentând o dezvoltare istorică fără *hiatus* — a rămas aceea a aborigenilor Daciei, ai căror scoboritori suntem¹⁾.

Iată punctul de plecare al investigațiilor istoricului vechiului Drept românesc, Drept — *în originile sale — autohton-tracic*.

Plecând de acolo, dela ceea ce aş numi *momentul tracic*, istoricul care caută culoarea locală, care caută originalitatea Dreptului românesc, are să-și ducă firul investigațiilor sale până către jumătatea veacului al XVII-lea — momentul importului Dreptului scris bizantin — și poate să-l ducă și mai departe de jumătatea celui de al XVIII-lea veac, fiindcă Dreptul cel nou, cel scris, bizantin, nu a înlocuit Dreptul cel vechiu, cel nescris, românesc.

Se consultă uneori, în deslegarea gâlcevilor dintre oameni, și pravila — și în Moldova și în Țara Românească. Dar în tezaurul arhival românesc nu am găsit decât rare cazuri de aplicare a pravilei, citată ici, colo, mai mult ca un „lux de erudiție“ din partea judeului, decât ca un principiu de Drept. Și este de observat că dacă Dreptul cel vechiu, cel nescris, se ciocnește cu Dreptul cel nou, cel scris, în acest conflict de legi *tot Dreptul cel vechiu* prevală — cum o spune însăși „*Cartea de învățătură românească*“ a lui Vasile Lupu² și cum hotărăște însăși „*Indreptarea Legii*“ a lui Matei Basarab³: „giudețul giudecă câteodată și împotriva pravilei, pentru acest obicei al locului... Lucrurile ce se fac dupre cum iaste obiceiul locului, *măcar de ar fi împotriva pravilei*, iară drept aceia tot nu va certa giudețul pe ceia ce fac acel obicei“.

Pravila cea nouă a fost înfrântă de datina cea veche.

Dreptul cel nou, scris cu chinovarul cel roșu și cu cerneala cea neagră pe hârtia cea albă a pravilei, nu a înlocuit așa dar Dreptul cel vechiu, nescris nicăeri decât numai în conștiința acestui neam. Ci Dreptul cel vechiu s'a insinuat printre para-grafele pravilei celei nou și a rămas *el — nu pravila* — cu putere de viață. S'a dus *ce era străin* — nu aş spune numaidecât: *fiindcă era străin*; dar a rămas *ce era românesc* — și aş spune *numaidecât: fiindcă era românesc*. Între tradiție fără lege scrisă și lege scrisă fără tradiție, a rămas ce n'a fost scris, iar ce a fost scris s'a șters.

De aceea, cine caută originalitatea Dreptului românesc, să n'o iscodească printre literele pravilei, ci sub colb de hrisoave și zapise.

Autohton în originile sale istorice, Dreptul consuetudinar românesc cere istoricului său să ia ca punct de plecare *momentul tracic* și să-și depene firul cercetărilor până către jumătatea veacului al XVII-lea — *momentul bizantin*. Iată hotarele, fixate în timp, ale acestor cercetări. Iată *cadrul cronologic* al studiului Dreptului consuetudinar, românesc.

Să urmărim acum acest Drept românesc, pentru a-i fixa cadrul său geografic, pentru a-i fixa hotarele sale geografice.

Intrebarea care se pune este aceasta: va fi existat un Drept românesc comun tuturor țărilor românești? Cu alte cuvinte, în diferitele teritorii locuite de Români, fie că Românii aceștia formau un Stat — cum au fost Țara Românească și Moldova — fie că aceștia viețuiau în forme de Stat străine — cum a fost Transilvania, supusă regilor unguri — fie că trăiau sub formă de colonii, mai răslețe sau mai compacte — cum erau așezările românești din sudul Dunării sau din Polonia, Lituania și Ucraina — va fi existat un Drept românesc comun tuturor acestor teritorii și tuturor acestor așezări românești? Sau va fi existat o diversitate de Drepturi, de tradițiuni juridice, de cutume — așa cum, de pildă, găsim în Franța o diversitate de cutume sau cum aflăm la neamurile germanice o diversitate de legi?

În ce privește Țara Românească și Moldova, răspunsul la întrebarea aceasta nu se face așteptat. Cu diferențe de amănunt — și încă și în ce privește aceste diferențe chestiunea este adesea controversată — unitatea de concepțiune juridică între cele două țări românești este desăvârșită. Diferențieri mărunte și după regiuni se pot recunoaște, dar ele nu turbură unitatea de concepțiune a vechiului Drept românesc, după cum diferențierile dialectale ale limbii românești nu-i turbură unitatea. Ci, dimpotrivă, ele sunt tot atât de necesare în sinergia culturii românești, cât de necesare sunt diferențierile sunetelor orchestrale în armonia unei simfonii.

Unitatea aceasta de concepțiune juridică românească surprinsese pe toți călătorii străini cari odinioară străbăteau țările românești și cari mărturisesc — cum o face de pildă un călător francez pe la jumătatea veacului al XVIII-lea. Contele de Hauterive — despre „unitatea fizică și morală cea mai absolută“ a vieții moldovenești și munteneste⁴. „Când peste Milcov se întunecă cerul, plouă dincoace de Milcov — zice o vorbă românească.

Înainte de întemeierea Țării Românești, pe la 1320, și înainte de întemeierea Moldovei, pe la sfârșitul veacului al XIV-lea, era aici, în Țara Românească și Moldova, o vieată sătească străveche, care se orânduia după străvechiul ei Drept nescris. Trăiau ai noștri în sate, cu juzii tradiționali, cari juzi erau coboritorii satelor sau înșiși întemeietorii acestora. Trăiau cum apucaseră din strămoși, cu obiceiurile lor, cu tradițiile lor, cu judecătorii lor, „oameni buni și bătrâni“, cari împărțeau dreptatea după străvechiul obicei al pământului, pe care tre-

buiră să-l recunoască Domnii Țării Românești și ai Moldovei. Și Dreptul acesta consuetudinar, obiceiul pământului, este, cu diferențe de nuanțe, același în Țara Românească și în Țara Moldovei — unitatea etnică ducând la creațiuni de fenomene culturale similare.

În punct de vedere teritorial, deci, exista o unitate de concepție juridică între cele două Țări Românești.

Dar să verificăm această constatare și la Românii de dincolo de munți.

Ce putem constata acolo? Constatăm că regii unguri, cucerind Țara Ardealului, au aflat acolo o vieată națională românească, pe care au fost siliți s'o recunoască. Dacă ar fi încercat să înfrângă obiceiurile ancestrale, ar fi provocat răsvrătirea sufletească a unei populațiuni păstrătoare de tot ce-i vine din strămoși.

Documentele cancelariilor ungurești menționează frecvent că regii unguri, găsind pe Români cu o vieată proprie, trăind sub conducătorii lor locali, sub cnejii lor, au trebuit să recunoască și să întărească situațiunea acestora, fie „titulo perpetuo“, fie „nostro durante placito“. Au trebuit regii unguri să recunoască acest „jus valachicum“, „jus Valachiae“, „ritum Valachiae“, „lex Olahorum“, acest Drept popular românesc considerat ca o „lex antiqua et approbata“.

Noi înșine, făcând cercetări în arhivele Sașilor de la Sibiu și căutând prin registrele de „Gerichts protokollen“ ale vechilor judecătorii săsești, am dat de Valahi cari, veniți în fața unor judecători impuși de o stăpânire politică străină, invocau, orgolioși, pentru a-și cere dreptatea, vechiul lor obicei, vechiul lor „gewohnheyt“ — moștenit din strămoși: „wir haben sochen Recht“ — spun ei. Și Românii cer să fie judecați după Dreptul lor național și să li se respecte acest Drept național, pentru că așa l-au apucat ei din strămoși: „von Altern wissen wir das zu sagen“⁵.

Cu toată stăpânirea politică străină de aproape un mileniu, Românii din vechea monarhie habsburgică și-au păstrat în curs de veacuri obiceiurile lor juridice naționale, despre care mărturisesc zeci și sute de documente ieșite din cancelariile ungurești.

O anchetă în Transilvania, o cercetare a stării politice și juridice a Românilor transilvăneni din Evul Mediu, duce la constatarea, și în Regatul Ungariei, a aceluiași Drept consuetudinar românesc pe care l-am aflat la Românii din Țara Românească și din Moldova.

Deci, *unitate de concepțiune juridică la Munteni, la Moldoveni, la Ardeleni.*

Dar sfera aplicării Dreptului românesc se întinde mai departe. Găsim așezări de Drept românesc și în Polonia și în Lituania și în sudul Dunării.

După întemeierea Moldovei se petrece o mare schimbare în condițiunile de viață a locuitorilor din părțile Bistriței, Sucevei, Siretului, Prutului și Nistrului. „Vechii locuitori ai acestor ținuturi nu mai aveau acum aceeași libertate ca pe vremea vechilor voievozi hipotetici; acei dintre ei cari erau mai viteji, mai trufași și mai deprinși cu o viață independentă, simțiră nevoia să-și caute aiurea mai multă libertate. Se produse o emigrare a celor mai întreprinzători și mai siguri de ei înșiși“. (N. Iorga).

Această tendință de emigrare coincise cu un moment interesant din istoria Poloniei: numeroase războaie și năvăliri tătarești depopulară pământul Poloniei. Regii Poloniei, pentru a-și coloniza țara sărăcită de oameni, chemară coloniști; chemară din Europa centrală coloniști germanici, ca să dea orașelor un rost economic real; și în acelaș timp atraseră imigranți din Moldova și Maramureș, pentru a întemeia în câmpiile părăsite ale Poloniei sate noi. Și dacă în Polonia, prin mijlocirea coloniștilor germanici, s'a creat un Drept germanic („*jus teutonicum*“) — după cum s'au creat centre de Drept germanic și în Ungaria și în Rusia și în Transilvania — tot așa în Polonia și chiar prin Ucraina s'au creat, datorită imigranților moldoveni, centre de viață românească, unde cercetătorii de vechiu Drept românesc pot regăsi vechiul „*jus valachicum*“, „*jus et consuetudo Valachorum*“, pe care îl aflăm în documentele polone sub numele de „*voloskiem pravem*“⁶.

Cu alt prilej vom adânci problema Dreptului românesc în părțile Poloniei și ale Ucrainei.

Aici și acum ne mărginim a constata că sfera de aplicare a Dreptului consuetudinar românesc, cu aceeași structură pe care am aflat-o în Țara Românească, în Moldova și în Transilvania, se întinde, prin colonizările românești, până prin Polonia și Ucraina.

Pentru a completa *cadrul expansiunii teritoriale* a Dreptului românesc, trebuie să trecem și în Sudul Dunării, în vechea Serbie, unde se întâlnesc așezări de sate întemeiate pe pământul mănăstirilor, cătune românești trăind sub conducerea unui cneaz național, a unui *primiceriu* — cum se spune cu un termen grecesc — și care era și cel mai bătrân dintre ei, trăind după vechiul Drept consuetudinar românesc, după tradiționa-

lul obicei al pământului, numit în Serbia „*legea cea veche*“, „*zacon Vlahon*“ sau „*Vlascom*“, „*legea Vlahilor*“ — cum spune un hrisov dela Ștefan Dușan, din 1348⁷.

Ba chiar și până prin Dalmația, în regiunea Splitului, întâlnim Valahi cărora la 1435 banul Dalmaților și al Croaților, Hanz Frankopan, le da un hrisov, întărindu-le „obișnuitele lor legi cinstite și drepte de care s'au servit și bătrânii lor“ — „*zakon Vlahon*“.

*
* *

Aici se cuvine o observațiune, pe care o fac îndeosebi pentru acei cari s'ar îndeletnici cu adâncirea problemelor de Drept vechiu românesc.

În izvoarele privitoare la Balcani, termenul *Vlah* se întâlnește frequent. El desemnează pe Românii din Balcani; dar *nu numai pe Români*, ci și pe toți cei ce sunt *romanici*. Numele de Vlah se întâlnește, pentru prima oară, în Vieța lui Metodie din veacul al IX-lea, desemnând pe Italieni. Vlahi înseamnă, la Slavi: a) *oameni romani* (latini, după limbă) și b) *păștori*. Transformarea înțelesului cuvântului Vlah, care desemna pe Români sau pe romanici, în acela de păstor, se explică foarte simplu: Românii din Balcani erau păstori, transhumanți. Îndeletnicirea lor caracteristică era păstoria. Din cauza *specializării* la care Românii ajunseseră în păstoria și, pe de altă parte, din cauza caracterului *general* al acestei îndeletniciri românești, termenul Vlah, care desemna pe Români *în sens național*, a început dela o vreme să desemneze pe Români *în sens tehnic*, în sens de păstor⁸.

Deci, Vlahul era păstor, iar păstorul a ajuns să fie numit Vlah.

Am atras atențiunea asupra acestui termen „Vlah“ și pentru că procesul semasiologic este interesant și pentru ca acei din dvs. cari ar vrea să facă și cercetări mai adâncite, în ce privește pe Românii din Balcani, să poată avea noțiunea exactă a termenilor pe care i-ar putea întâlni prin documente.

*
* *

Revenind la problema *expansiunii teritoriale* a Dreptului românesc, la problema delimitării geografice a acestui Drept, rezum: existența unui Drept consuetudinar *comun* Românilor,

fie că aceștia trăiau în Țara Românească și a Moldovei, fie că ei au trăit sub stăpâniri politice străine — cum a fost stăpânirea regilor unguri în Transilvania — fie că ei trăiau în colonii, mai răslețe sau mai compacte, prin Polonia, Lituania sau în Sudul Dunării, este un fapt istoric constatat documentar.

Am pus întrebarea: a existat un Drept comun tuturor țărilor românești și tuturor teritoriilor locuite de Români? Răspunsul e afirmativ.

Interesantă constatarea aceasta asupra unității Dreptului românesc din punct de vedere teritorial, geografic, unitate pe care n'o întâlnim la foarte multe din celelalte popoare, cum n'o întâlnim, de pildă, la popoarele germanice, ale căror legi erau atât de diferite unele de altele, sau la poporul francez, unde, în Nord, întâlnim un Drept mai mult de esență germanică, iar în Sud un Drept de spirit romanic, fără a mai vorbi de diversitatea de cutume generale sau locale ale acestui popor francez: cutumele din Anjou-Maine, Berry, din Bourgogne, din Bretagne, din Nivernais, cutumele Normandiei, Parisului, etc.⁹.

La alte popoare: diversitate de regiuni — *diversitate de Drepturi*.

La Români: diversitate de regiuni — *unitate de Drept*.

Am fixat, așa dar, și în spațiu — deci teritorial — hotarele Dreptului românesc.

Am fixat deci *cadrul geografic* — după ce mai întâi fixasem *cadrul cronologic* — al vechiului Drept românesc.

*
* *

Dacă teritorial, geografic, se constată la Români un Drept național comun, întrebarea care se pune acum este: din punct de vedere social se poate vorbi de un Drept unitar românesc? Cu alte cuvinte, a existat în viața românească un Drept consuetudinar comun tuturor claselor sociale, așa precum a existat din punct de vedere teritorial un Drept național comun tuturor țărilor românești?

Firește, concepțiunea romantică potrivit căreia viața românească dinainte de întemeierea Țărilor Românești se va fi înfățișat ca o viață de egalitarism desăvârșit, ca o viață care nu cunoaște diferențieri între clase și între oameni, concepțiunea aceasta romantică de viață patriarhală și idilică nu poate fi primită *ad litteram*.

Au existat, în țările românești, categorii de oameni. Au existat:

a) Proprietarii de pământ, proprietarii devălmași, numiți *moșneni* în Țara Românească, *răzeși* în Moldova, din a căror proprietate avea să derive, mai târziu, proprietatea *boierească*, diviză, hotărnicită — proprietari cari mai sunt numiți, după împrejurări, *cnezi* (în Țara Românească) sau *juđeci* (în Moldova), iar altelei *megieși*¹⁰;

b) Cultivatorii pe moșiile altora și cari se numeau *rumâni*, în Țara Românească, *vecini* în Țara Moldovei;

c) Robii, cari însă nu erau de neam românesc, ci erau: în Țara Românească *Țiganii*, iar în Moldova *Tătarii*;

d) Orașenii.

Aici o observație: se vorbește deseori despre *desrobirea* țăranilor. Terminologie oarecum improprie, pentru un spirit juridic. Desrobirea presupune stare anterioară de robie. Or, țăranii români au putut fi năpăstuiți, sărăciți; *robi n'au fost*. Robi au fost, în țările românești, Țiganii și Tătarii. Despre ei s'ar putea vorbi de o *desrobire*; *nu și despre țăranii români*, cari, în înțelesul juridic al cuvântului, nu au fost robi. De o îmbunătățire a stării lor politice și economice, de o emancipare politică și economică, se poate vorbi. De o desrobire, *nu!*

Nu avem să adâncim aici și acum problema acestor clase sociale. Ne mărginim la a spune doar atât: cea mai veche clasă de proprietari de pământ au fost *moșnenii* și *răzeșii* (două cuvinte pentru aceeași noțiune — *moșnean* în Țara Românească, *răzeș* în Țara Moldovei), *moșneni* și *răzeși* coborâtori ai unui *moș* care făcuse cândva luminiiș în pădure și deștelenise pământul, punând stăpânire pe un hotar întreg. Dintre acești *moșneni* și *răzeși* s'au născut, cu vremea — fie prin ridicarea vreunui din ei la o înaltă dregătorie, fie printr'o osebită favoare domnească, fie printr'o stare economică prosperă — proprietarii *boierești* de mai târziu. Cuvântul *moșnean* sau *răzeș* ajunse astfel, cu vremea, să desemneze numai pe vechiul proprietar rămas în devălmășie pe hotarul strămoșesc, iar cuvântul *boier* — care la început de tot se spunea și *celor dintâi* — ajunse să desemneze numai pe proprietarul care începe să-și deosebească, prin hotărnicie, părțile stăpânite până atunci în devălmășie. Dar și unii și alții — și *moșnenii* sau *răzeșii*, și *boierii* — erau guvernați de aceleași principii de Drept, de același Drept consuetudinar. Nu a existat în trecutul nostru un Drept țărănesc, de caracter colectivist, și un Drept nou, de caracter individualist. Nu a existat în trecutul nostru decât un singur Drept de proprietate: al celor în devălmășie, dreptul coborâtorilor din același moș. A eșit din devălmășie *moșnenească* sau *răzeșească* cine a putut, spre a crea o proprietate hotărnicită, boierească.

Aceasta din urmă a putut fi, mai târziu, influențată de Dreptul individualist bizantin din Sudul Dunării. Ceilalți însă au rămas în devălmășie, pe vechiul lor hotar, dar regimul juridic era *același*, fiindcă și cei rămași în devălmășie aveau, teoretic, dreptul de a ieși din devălmășie și cei ieșiți din devălmășie rămăneau legați de îndatoririle decurgând din structura proprietății devălmășe — de pildă de îndatorirea dreptului de precumpărare și răscumpărare.

Cât în ce privește pe cultivatorii pământului altora, pe *rumânii* din Țara Românească sau pe *vecinii* din Moldova, nici în viața lor nu găsim obiceiuri juridice diferite de acelea ale *moșnenilor* și *răzeșilor*. O unitate de obiceiuri juridice se constată și în ce-i privește.

Același Drept țărănesc îi governa și pe unii și pe ceilalți, după cum *același* cuvânt, *aceeași*, expresiune generică — *țărani* — desemna laolaltă și fără distincțiune și pe moșneanul sau răzeșul rămas în devălmășia strămoșească și pe rumânul sau vecinul cultivator al pământului celor dintâi și după cum *același* port, *același* costum, *aceeași* literatură populară și *aceeași* viață se regăsesc și la *moșneagul* din Țara Românească sau la *răzeșul* din Țara Moldovei, și la *rumânul* din Țara Românească sau la *vecinul* din Țara Moldovei.

Cât în ce privește a treia și a patra categorie de locuitori, și anume pe robi și pe orășeni, primii *nu erau* — așa cum am spus-o mai sus — *Români*, ci erau: în Țara Românească Țigăni, iar în Țara Moldovei Tătarii; iar în ce privește pe orășeni, asupra Dreptului orășenesc va veni rândul să vorbim îndată.

Ceea ce se cere reținut este că în Țările Românești nu a existat un Drept *diferențiat* după clase sociale, ci *aceleași* regulile de Drept consuetudinar guvernau pe toți, fără osebire de categorie socială.

Aici, o precizare:

Există — recunoaștem — unele diferențieri de regim juridic după clasă socială sau, cum spune mai târziu pravila, „după obraz“, în materia Dreptului penal românesc. Până prin veacul al XIX-lea s'a aplicat pedeapsa cu moartea, între alte vini, pentru trădare, pentru „hiclenie“ — cum se spunea odinioară — care pedeapsă cu moartea era întovărășită și de confiscarea averii celui vinovat. Am putea cita numele vornicului Isaiia, al paharnicului Negrilă și al stolnicului Alexa, boieri de-ai lui Ștefan cel Mare, cari și-au pierdut capetele în Ianuarie 1471, executați fiind în Târgul Vasluiului. Cu moartea se pedepsea și omorul, tâlhăria, bigamia, furtul repetat, uneori chiar și furtul simplu, etc.

Dar felul morții varia uneori după starea socială a celui vinovat, după „obrazul“ lui adică. Pentru boieri, în mod obișnuit era tăierea capului. Pentru oamenii de rând, era spânzurătoarea¹¹. Dacă se poate vorbi de un privilegiu pentru o clasă socială, de pildă pentru clasa boierească, era acesta: de erai boier, erai executat prin tăierea capului; iar de erai om de rând, prin spânzurătoare. Ba unii Domni, pentru a egaliza și în domeniul Dreptului penal regimul între clasele sociale, cum a fost de pildă Mihnea Vodă cel Rău, aplicau din când în când și pentru boieri spânzurătoarea.

Dar dacă în ce privește pedeapsa cu moartea lucrul se mai întâmpla și după voia Domnului Țării, în ce privește alte pedepse diferențierea socială apărea ceva mai lămurit în pravile; spre pildă, în ce privește aplicarea *caznelor*. Era socotită pedeapsă mai aspră pentru boier decât pentru omul de rând — deci se aplica mai cu greutate — pedeapsa corporală. Sunt însă și fapte pentru care boierul se pedepsea mai aspru, de pildă pentru proxenetism, recidivă în vini care atrag bătaia în târg¹², etc...

Așa dar, în afară de unele diferențieri între clasele sociale în materie *penală*, se poate constata că în trecutul neamului nostru *același* Drept se aplica tuturor claselor sociale. Noi nu am cunoscut regimuri juridice distincte după clase sociale, cum au cunoscut atâtea alte popoare la care *unele* erau principiile juridice care guvernau o clasă socială și *altele* erau principiile care guvernau o altă clasă socială.

Iată, de pildă, la vecinii noștri Unguri: „*Culegerea de legi și obiceiuri ungurești*“ a lui Verböczi (1514), și care culegere constituie tipul legiurii de clasă, nu-și găsește corespondent în trecutul juridic românesc.

La întrebarea dacă, din punct de vedere *social*, exista un Drept *comun* românesc — așa cum din punct de vedere geografic, teritorial, am constatat un Drept comun românesc — răspunsul este afirmativ.

*
* *

O altă întrebare: ce este acest Drept românesc din punct de vedere structural?

Pentru a-l putea cerceta în structura lui, să căutăm acest Drept unde-l putem găsi.

Dela început s'o spunem: să nu-l căutăm — fiindcă nu-l vom găsi — în orașe.

Așezările municipale romane, creațiuni ale stăpânirii Romei în Dacia, au dispărut odată cu stingerea acestei stăpâniri. Regimul municipal caracteristic al Imperiului nu a putut rezista actului istoric din cea de a doua jumătate a veacului al III-lea al erei creștine. El nu a putut supraviețui părăsirii Daciei de către reprezentanții Romei aureliane, a acestor reprezentanți cari, cu vreo sută cincizeci de ani mai înainte vreme, cuceriseră Dacia. Vieța orășenească romană s'a stins. Deci nu în vieța dispărută a orașelor din Dacia pot fi căutate și deci găsite vestigiile Dreptului românesc. De altfel și terminologia romană privitoare la așezările urbane a dispărut: s'au dus *quatorvirii*, *questorii*, *duumvirii*, *edilii*, etc.

Orașele mai noi, creațiuni târzii, nici ele nu pot să ne destăinuiască mai mult despre ce va fi fost Dreptul românesc. Intr'adevăr, aceste orașe sunt, într'o mare măsură, creațiuni ale unor imigrațiuni străine care, venind din părțile Rhinului cu constituțiunile, legile și obiceiurile lor orășenești, au întemeiat aici în Dacia orașe în care nu vom găsi, așa dar, vestigiile unei vieți juridice de concepție românească. Dela Baia Moldovei — fundațiune a Sașilor ardeleni din Scaunul Bistriței — trecând prin Neamțu, care mai păstrează, odată cu numele, amintirea unei vieți săsești ce va fi stat la origina lui, până la Bacău, cu nume străin și cu o obște catolică mărturisitoare despre începuturile orașului, și până la Roman, care ne-a transmis prin vechi scrisori amintirea unor începuturi săsești; delo aceste orașe moldovenești plecând și trecând în Țara Românească — pentru a nu mai vorbi de multe din orașele Ardealului — întâlnim orașe ca Buzăul, în legătură cu care o scrisoare papală din 1237 pomenește că acolo se așezaseră numeroși Theutonici, sau întâlnim orașe cum este Câmpulungul Cavalerilor Teutoni, veniți în cei dintâi ani ai veacului al XIII-lea ca feudatari ai regelui unguresc și cari au dat orașului constituția cu un „Groff“ sau *comes* și cu 12 pângari (cuvântul vine delo germanul: *bürger*), ce s'au păstrat multă vreme¹³.

Așa dar, din această scurtă înșiruire a câtorva nume de orașe — înșiruire care s'ar putea continua — reese o idee dominantă: *nu în orașe se pot iscodi urme de vechiu Drept românesc*. Nici în orașele de creațiune romană — dispărute odată cu dispariția dominației romane în Dacia — nici în orașele de creațiune mai târzie, medievală, datorite în parte unor inițiative germanice.

Ci în satele românești, care reprezintă o lume statornică de *ancestrală așezare*, se pot căuta vestigiile unei vieți juridice românești; în satele acestea în care și astăzi mai poți afla stră-

vechi rituri juridice păstrate în amintirea omenească și unde și astăzi mai poți iscodi ici, colo zapise sau hrisoave de sub colbul cărora mai sclipesc, ca licuricii în noapte, stropi de lumină ce ajută la deslușirea întunecatului nostru trecut.

Acolo, în lumea satului — organism arhaic multiseclar — se cere cercetat vechiul Drept românesc; nu în vieța orășenească și nici printre paragrafele pravilelor de mai târziu.

Conchid în sensul că vechiul Drept consuetudinar românesc este, așa dar, un Drept de caracter *rural*, un Drept *agrar*.

*
* *

O ultimă lămurire, privitoare la caracterul *structural* al vechiului nostru Drept.

Din străvechea vreme care ne-a transmis amintiri și știri ce îngăduie reconstructorului istoric să-și adâncească cercetările până la Tracii stăpânitori ai pământului dacic, a fost aici — în Dacia — o vieță *așezată, agricolă*, vieța unui popor legat de brazdă. Nu aş putea, firește, face demonstrarea acestei aserțiuni în cadrul unei prelegeri, care a reținut poate prea mult o îngăduitoare atențiune. Mă mărginesc să afirm — lucru de altfel unanim admis — caracterul *sedentar* și *agricol* al strămoșilor noștri tracici.

Dreptul de stăpânire asupra pământului! În *acesta* se rezumă și de aici decurg aproape toate instituțiunile de Drept consuetudinar românesc.

*Pentru un palmac
Moarte fac*

— spune Românul, în poezia populară.

Amintirea faptului că vieța Românului se rezumă la legătura lui cu pământul, se întâlnește de pildă și în cuvântul „hotărîre“, derivat din cuvântul „hotar“, ceea ce dovedește că cele mai multe procese se rezumau la fixarea hotarelor, la hotărnicii. De unde, prin extensiune, orice deciziune, fie judecătorească, fie nejudicătorească, se numește „hotărîre“.

Din legătura strămoșilor noștri cu brazda decurge caracterul autohton al poporului nostru, căci aceasta înseamnă autohtonie: legătura cu pământul. De aici decurge și caracterul Dreptului românesc: aproape toată concepțiunea vechiului Drept consuetudinar românesc se rezumă la dreptul de proprietate, la dreptul de stăpânire a pământului, a *moșiei*.

„Moșie!“ În acest cuvânt „moșie“ — etimologic: proprietate moștenită dela un moș — în acest atât de caracteristic cuvânt al limbii românești se rezumă aproape toată viața poporului nostru; sufletul acestui popor agricol este într'atâta legat de pământul din care se hrănește, încât cuvântul „moșie“ a sfârșit prin a depăși sensul inițial și etimologic — proprietate moștenită de la un moș — și, printr'o interesantă evoluție semantică, ajunsese să desemneze însăși țara, însăși patria.

*Căci iubirea de moșie este un zid
Care nu se înspăimântă de-a ta faimă, Baiazid!*

— spune Mircea cel Bătrîn temutului Sultan, în interpretarea celei de a III-a scrisori a lui Mihail Eminescu.

De aceea, când se va izbuti să se alcătuiască un tablou coherent al Dreptului de proprietate, o sinteză a instituțiilor care decurg din instituțiunea însăși a proprietății românești, se va fi reconstituit, cea mai însemnată parte din ceea ce constituia vechiul Drept românesc.

Constatarea că Dreptul românesc — Drept agrar — era un Drept *imobiliar*, că aproape întreaga concepțiune a vechiului Drept românesc se raporta la dreptul de proprietate asupra pământului, se regăsește și în viața juridică a altor popoare, într'o anumită fază a dezvoltării lor. În vechiul Drept francez, de pildă, numai imobilele, „qui ont une assiette fixe“, aveau însemnatate juridică. E o idee care a dominat — ca și la noi — tot vechiul Drept francez. Proprietatea imobiliară, singură, se bucura de toate favorurile cutumei franceze¹⁴.

*
* *

Rezumând, încheiem:

În prelegerea aceasta, încercând o definiție a noțiunilor pe care le întâlnim în domeniul Istoriei de Drept românesc, am fixat *cadrul* acestui Drept.

Dacă, în accepțiune largă, prin „Drept vechiu românesc“ se înțelege Dreptul care a orânduit viața neamului românesc din timpurile proto-istorice ale acestui neam până către jumătatea veacului al XIX-lea — momentul importului Dreptului modern-apusean — prin „Drept vechiu românesc“, în accepțiune strictă, se înțelege Dreptul care a orânduit viața neamului românesc din timpurile proto-istorice ale acestui neam

până către jumătatea veacului al XVII-lea — momentul importului Dreptului bizantin — cu observația că și mai târziu de acest moment Dreptul vechiu consuetudinar a continuat a orândui viața societății românești — uneori chiar și împotriva Dreptului cel nou, scris.

Dreptul cel vechiu, consuetudinar, ca orice Drept nescris, fiind capabil de creațiuni noi infinite și de adaptări la mișcarea ideilor unei societăți omenești, s'a insinuat printre filele legilor noi și s'a perpetuat până foarte târziu.

Odată determinat, *în timp*, cadrul vechiului Drept românesc, prin fixarea punctului de plecare — pe care l-am numit *momentul tracic* — și prin fixarea punctului de ajungere — pe care l-am numit *momentul bizantin* — odată determinat astfel cadrul *cronologic* al vechiului Drept românesc, am trecut la determinarea cadrului aceluiași Drept din punctul de vedere al expansiunii lui *teritoriale*, al extensiunii sale *geografice*.

Din această încercare de fixare a hotarelor geografice în-lăuntru cărora Dreptul consuetudinar românesc și-a afirmat autoritatea — hotare care cuprind Valahia și Moldova, apoi Transilvania, cum și coloniile românești, mai răslețe sau mai compacte, din Polonia, Lituania și Ucraina sau din Sudul Dunării, unde *același* vechiu Drept românesc, *același* „*jus valachicum*“, cu *aceeași* structură, cu *aceleași* tendințe se constată orânduind viața lumii românești — din această delimitare a hotarelor geografice în-lăuntru cărora Dreptul românesc și-a afirmat de-alungul vremii autoritatea, ne-a apărut *minunatul spectacol al unității Dreptului românesc*, acea unitate de *gândire juridică*, pe care să-mi fie îngăduit s'o revendic pentru neamul nostru românesc, acea unitate de gândire pe care n'am putea-o regăsi la popoare așezate mai sus pe scara culturii omenești decât poporul nostru, pe care n'am putea-o regăsi la popoare care în domeniul spiritualității au dăruit mai mult umanității decât noi; nu am putea-o regăsi — și n'am regăsit-o — de pildă la poporul francez, condus de o diversitate nesfârșită de cutume și de norme juridice, sau la poporul german, ale cărui vechi legiuiri ni se înfățișează sub aspectul celei mai bogate diversități.

Fenomenul e același nu numai în domeniul Dreptului, ci și în domeniul lingvistic. Să ne gândim: pe când noi întâlnim în limba românească doar diferențieri dialectale care *nuanțează* — după regiuni — limba românească, în Franța, un Breton, vorbind în limba lui, nu se face înțeles de un Francez auvergnat, un Picard nu va fi înțeles de un Parizian, un Provençal de

un Normand; sau în Germania, un Bavarez s'ar lăsa de multe ori întrebăt pentru a înțelege pe un German din Pomerania care-și vorbește limba lui, limba „platt-deutsch“. Iar în Italia, Italianul ligur nu va fi ușor înțeles de Italianul henet, iar acesta de Italianul etrusc. Câte substraturi ante-romane, atâtea dialecte italiene¹⁵.

Și să privim figura înțelegătoare a unui Maramureșean când îi vorbește un Oltean, sau ochii cuprinzători și șoltici ai unui Moldovean când îi vorbește un Bănățean.

Drept comun tuturor țărilor locuite de Români și tuturor așezărilor românești, vechiul nostru Drept consuetudinar înfățișează, din însăși începuturile sale, *aspectul impresionant al unității sale*, imagine însăși a *unității pământului românesc*, a acelei unități pe care Dumnezeu a realizat-o în domeniul limbii, al rasei și al Dreptului și care unitate a fost realizată, prin vrednicia noastră, sub forma marii uniri politice, care dacă a fost cu puțință e că ea decurge firesc din *unitatea de geografie*, de limbă, de rasă, de Drept.

Unitatea juridică nu este, așa dar, decât unul din aspectele unității românești, începând cu aspectul atât de unitar al pământului însuși, al acestui pământ pe care l-a locuit un popor el însuși unitar *etnic* — așa cum îl constată etnografia — unitar *linguistic* — așa cum îl constată științele glotologice — unitar *juridic* — așa cum, iată, îl constată știința Dreptului.

Pe pământul pe care-l înconjoară Dunărea, Nistrul și Tisa și pe care îl străbat, ca pentru a-l apăra, Carpații, a trăit un neam care a înfățișat din însăși originile sale *imaginea unității*, pe care unitate, în domeniul gândirii juridice românești, o constatăm noi.

Unitar din punct de vedere *geografic*, Dreptul vechiu românesc ni s'a revelat unitar și din punct de vedere *social*, cu unele diferențieri în domeniul penal. Dreptul vechiu românesc ne-a arătat deci acea unitate de *sensibilitate* pe care o revendic iarăși ca un titlu de noblețe pentru el; ne-a arătat și din punctul de vedere *social* imaginea unității. Pe când — așa cum am amintit-o — la alte popoare erau uneori atâtea Drepturi câte clase sociale, Dreptul românesc ni s'a arătat ca un Drept comun tuturor claselor sociale.

Privit *geografic*, Dreptul românesc ne-a mărturisit *unitatea de gândire* a poporului românesc.

Privit *sociologic*, Dreptul românesc ne-a mărturisit *unitatea de simțire* a acestui popor românesc.

Dacă, rezumând, reamintim și caracterul *sătesc*, *agrar*, al

Dreptului românesc, care poate fi căutat și adâncit numai în vieța satelor tradiționaliste și conservatoare — nu în orașe — și dacă mai amintim și caracterul *imobiliar* al Dreptului românesc, care se rezumă aproape exclusiv la dreptul de proprietate — din care derivă cele mai multe instituțiuni de Drept privat românesc — la dreptul de stăpânire a *moșiei* (cuvânt care, printr-o interesantă transformare semantică, a ajuns să însemne însăși „țara“, „patria“), vom fi stabilit liniile mari ale Dreptului românesc: *autohton-tracic*, *din punct de vedere al originilor sale istorice*; *unitar din punct de vedere geografic*; *unitar din punct de vedere social*; *agrar din punct de vedere al lumii din care a răsărit și pe care o stăpânește*; *imobiliar din punct de vedere al structurii sale organice*.

Acesta este ancestralul Drept consuetudinar românesc.

Acesta este Dreptul românesc pe care odinioară îl împărțeau bătrînii satelor, în acel spirit de îndreptățire între oameni și clase care stărnea uimirea călătorilor străini prin țările noastre, cum de pildă uimirea călătorului austriac Ioseph Sulzer, care spunea: „prefer să pierd un proces în Valahia — că-l pierd într'o zi — decât să-l câștig în țara mea, că-l câștig în douăzeci de ani“.

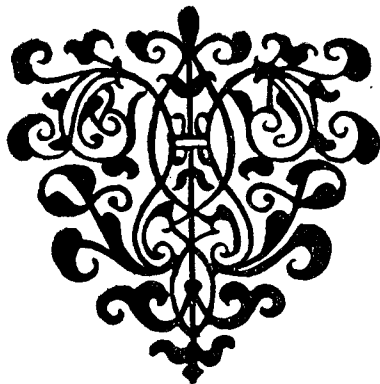
Acesta este Dreptul românesc pe care, în spirit de îndreptățire între clase și oameni, o veche mărturie franceză ne povestește că voevozii țărilor noastre îl împărțeau așa: „au-dessous d'une fraiscade, le Duc assis et tous ses principaux officiers autour escoutoit les plainctes indifféramment de tous les venants, lesquels, à vingt pas de luy, à genoux, faizoint à haute voix, l'un après l'autre, leurs doléances et il les renvoyoit avec la sentence quy luy sembloit la plus juste“¹⁶.

... Par'că aş citi din cronică lui Joinville povestind despre Ludovic al IX-lea, despre Ludovic cel Sfânt al Franței, cum la umbra stejarului din pădurea dela Vincennes „et tout le peuple autour de luy... le saint homme escoutoit les plainctes de tous et les mettaient en droite voie et raisonnable“.

Ci nu din cronică lui Joinville povestind despre Ludovic cel Sfânt al Franței am citit; ci dintr-o veche mărturie a unui călător francez prin țările românești, François de Pavie, Seigneur de Fourquevaux, ofițer și scriitor, care a văzut pe la 1585 pe Petru Șchiopul al Moldovei noastre, pe acest Voievod despre care Letopisețul lui Grigore Ureche și Simeon Dascălul ne spune că era „blând ca o matcă fără ac și la giudeț drept“, împărțind sub umbrar, aidoma lui Ludovic cel Sfânt al Franței sub stejarul dela Vincennes, dreptate românească.

Ce este vechiul drept românesc, Lecțiune inaugurală a cursului de Istoria Dreptului românesc dela Facultatea Juridică din București, 14 Decembrie 1938, Extras din Analele Facultății de Drept din București, Tipografiile române unite, București 1939.

1. Georges Fotino, Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier roumain, Paris, 1926.
2. Glava LVI, par. 3—4.
3. Glava CCCLI, par. 3—4.
4. Mémoire sur l'état de la Moldavie en 1787, București, 1902.
5. Georges Fotino, loc. cit. supra.
6. D. D. Mototolescu, Jus valachicum în Polonia, București, 1916, passim.
7. Ion Bogdan, Un chrisov al regelui serbesc Ștefan Milutin, în Convorbiri Literare, XXIV, 1890.
8. Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, 1933, I.
9. M. Planiol, Traité élémentaire de Droit civil, Paris, 1920, I.
10. Ion C. Filitti, Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864, București.
11. Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, 1937, II.
12. Ion C. Filitti, Legislația Penală, în „Enciclopedia României”, I.
13. N. Iorga, Istoria poporului românesc, trad. din limba germană, 1922.
14. M. Planiol, loc. cit. supra, I.
15. N. Iorga, Istoria Românilor, 1936.
16. N. Iorga, Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor, București, 1895.

PETRE MARCU-BALȘ

Autohtonia ordinii juridice

(Concepția raționalistă și concepția istorică a codificărilor)

În cercurile conducătoare și în lumea juriștilor români se agită de multă vreme unificarea legislativă. O serie de coduri sunt în pregătire. Diverse comisiuni și în special Consiliul Legislativ pregătesc materialul necesar pe baza căruia se vor face desbaterile în parlamentele viitoare. În revistele de specialitate puținii doctrinari pe cari îi avem discută principiile de care trebuiesc însuflețite nouile legiuri, arătând insuficiențele actuale și propunând îndreptări.

Febrilitatea din preajma marilor schimbări de Drept din România ne duce cu gândul peste XV veacuri în urmă. La 13 Februarie 1928 a fost o aniversare neluată în seamă, dar simbolică pentru starea actuală a lumii juridice românești. Justinian, împăratul Bizanțului și una din figurile cele mai interesante ale Istoriei universale, luând frânele conducerii în anul 527 d. Chr. s'a gândit la o sintetizare a instituțiilor și a normelor de drept roman. Geniul Romei lăsase urme nemuritoare mai ales în lege și organizare. Justinian a hotărât, atunci, printr'un decret imperial din 13 Februarie 528 (*const. Haec quae necessario*) întocmirea unei comisii condusă de Tribonian pentru a coordona și sistematiza imensul material juridic adunat în cursul vremii. Declinul Romei avea să primească o nouă strălucire, luminând prin veacuri neamuri barbare venite s'o cotropească prin tinerețe, energie și arme, dăruindu-și generoasă ultimele podoabe năvălitorilor și încredințându-le tezaurile ei scumpe.

Dreptul roman are parcă proprietăți miraculoase de radiu. De două milenii împrăstie forțele lui multiple în toate colțurile lumii și rămâne intact. Toate semințiile au primit lumină din focul lui etern, păzit de vestale invizibile. Barbarii Nordului cari au dat lovitura decisivă imperiului roman de Apus, îmbătrânit de vreme și de prea multă civilizație, n'au putut rezista forței binefăcătoare a instituțiilor de drept ce aparțineau învinșilor și le-au adoptat. Simplă imitație la început, au fost încetul cu încetul încorporate în substanță proprie. Dreptul german și al popoarelor nordice are temelii romane.

Dar sub influența dreptului natural și a școalei istorice din secolul XVIII și XIX, această recepțiune a dreptului latin — în literă și uneori în spirit — a fost înlocuită cu codificări independente în Prusia la 1794; în provinciile din stânga Rinului intră în vigoare codul Napoleon pe data de 1804, renunțându-se la vechile texte ale lui Justinian; 1809 în Baden; 1811 în provinciile germane moștenitoare ale monarhiei habsburgice; 1863 în regatul Saxoniei; și tocmai târziu prin codul civil al Reichului dela 1 Ianuarie 1900 (*Bürgerliches Gesetzbuch für das deutsche Reich — nebst Einführungsgesetz*) s'a abolit dreptul roman cu valabilitate generală sau parțială din Schleswig-Holstein, Hessen-Nassau, Rügen, Hannover, Hohenzollern, Neuvorpommern; în marile ducate Mecklenburg, Oldenburg, Sachsen-Weimar, în regatele din Bavaria și Württemberg, precum și în toate ducatele, principatele și în cele trei orașe libere hanseatice.

Influența dreptului roman asupra celui german a fost așa de puternică, încât adusesse cu sine o isgonire în unele provincii aproape totală a vechiului drept germanic. Tot ceea ce forma originalitatea și specificul în instituțiile juridice ale poporului a fost îndepărtat pentru a se face loc unei terminologii și organizări ce aparțineau altădată Imperiului roman. Autohtononia era disprețuită și se căutau cu insistență în Digestele lui Justinian texte pentru a fi aplicate unui fond străin. Universalismul Romei părea așa de evident, încât ceea ce era nouitate și particularism datorit unor fatalități istorice se îmbrăca în formule vechi de secole.

O explicație a acestui fapt se poate găsi în afară de prestigiul exercitat de perfecțiunea intrinsecă a dreptului roman, în orgoliul Impăraților germani, cari se considerau continuatori ai sacralului Imperiu roman și în sărăcia însăși a dreptului autohton. Desvoltarea virtualităților închise în sâmburele concepției populare era neglijată, fiind disprețuită principial. Corectarea și transformarea cutumelor prin legiferări din partea autorității

centrale nu avea loc. În modul acesta recepțiunea dreptului roman a adus cu sine eliminarea temporară a celui de obârșie, pentru ca la sfârșitul veacului al XIX, odată cu marea mișcare romantică și naționalistă să se revie nu atât la vechile instituții, cât la folosirea virtualităților și la creierea dreptului din spiritul general autohton. Astăzi, Germania, ca și Anglia sau Franța, are legislația ei proprie, însuflețită de un spirit identic, cu o metodică originală și cu interpretări adecvate vieții de-acolo.

*
* *

Se pot deosebi două concepții în felul cum se privesc fenomenele juridice: concepția raționalistă — rest al iluminismului filosofic și al direcției dreptului natural — și concepția istorică, după care aceste fenomene sunt în relație cu stilul specific al popoarelor. Din motive de luptă politică și anume de eliberare a burgheziei, de sub dominația aristocrației, în Vestul european s'a dus o luptă acerbă pe teren ideologic, creindu-se un arsenal formidabil de mituri și argumente *ad hoc* pentru a o îndreptăți. Lupta s'a terminat prin luarea în stăpânire a supremației economice, politice și sociale. Organizarea statelor și momentul istoric sunt astăzi diferite, dar balastul ideologic din acea vreme printr'o supărătoare inerție continuă a circula. În Sud-Estul european stările sunt prin natura lor, ce țin socoteală de mediu și istorie, altfel ordonate. Statul românesc are altă menire de îndeplinit și aplicația concepției raționaliste la codificarea care se plănuiește e complet absurdă.

Ideile Revoluției dela 1789 sintetizate mai ales în Codul Napoleon, deși socotite de Bigot-Preameneu „comme l'expression des sentiments mis par Dieu même dans le coeur des hommes“ (Expunerea de motive a legii din 3 Septembrie 1807) corespundeau în fond unei evoluții și unui stadiu istoric. Sub crusta de universalism se surprinde ecoul local și temporalitatea. Această direcție de drept natural considera elementele juridice ca date ale rațiunii. În natura însăși a omului sunt definite normele care trebuie să conducă comportarea socială. Sediul lor fiind în rațiunea omului, aceeași în toate timpurile și toate locurile, normele trebuie să aibă o valabilitate generală. Dacă există deosebiri, ele sunt datorite imperfecțiunii inerente naturei omului. Școala catolică a dreptului natural — una din ramurile marelui direcții antiistorice — o pune în legătură cu păcatul originar, iar filosofia laică a iluminismului cu

apăsarea tiranilor sau cu coruperea bunătății omului natural prin societate (Rousseau). Dar pe când una așteaptă mântuirea în viața viitoare unde se va realiza „civitas Dei“ (Augustin), filosofia juridică a iluminismului nădăjduște în „civitas terrena“ fundarea pe pământ a unei comunități condusă de principii raționale și justiție omenească, unde divinul și religia se vor despărți de organizarea lumescă.

Școala dreptului natural a pus bazele dreptului ginților, a contribuit la renașterea filosofiei Statului, a îmbunătățit dreptul penal animat până atunci de o ideologie strâmtă și de legea talionului, îndrumându-l spre utilitatea larg-socială, spre solidarism și spre o înțelegere pe latura psihologică a delicventului. Ea a dus la o unificare a lumii civilizate, iar prin direcția catolică la o ordine și la o erarhie în structura gândirii europene. Conceptul apusean al dreptului este un bun general prin principiile lui de organizare, metodă și unitate. Egoismul statelor moderne poruncește astăzi — în urma interdependențelor economice și prin facilitarea acestei ideologii — strânse legături reciproce. În alte vremuri ideea de Stat independent excludea un raport pe picior de absolută egalitate și de mai lungă durată cu alt Stat analog. Închise în cochilia orgoliului propriu nu puteau întinde punțile unei recunoașteri amicale. Autarhia greacă și exclusivitatea romană sunt caracteristicile noțiunii de Stat antic. Numai cu apariția creștinismului în istorie se încheie perioada aceasta și își face loc posibilitatea unei coexistențe pașnice. În această privință, creștinismul pe lângă rolul unei transformări fundamentale a individului și a vieții lui interioare, a influențat adânc structura Statelor, creindu-le alte necesități și dându-le orientări noi. Teleologia etatistă îndreptată spre o protejare sălbatecă a membrilor săi capătă o coloratură religioasă. Smulsă din narcisism, i se dau îndatoriri de etică generală și țeluri extranaționale. Uneori e o sărăcire a specificului, dar prin comparație sau descoperire a unui peisagiu spiritual și criterii variate, s'a delimitat mai precis partea prin raportare la tot. Nuanța dificilă de sesizat a fost scoasă în evidență prin fundalul grandios al umanității comparate. Particularul confundat în mulțimea amănunțelor devine vizibil dintr'o perspectivă convenabilă și e adus într'o lumină adecvată, iar valorificarea lui e mai precisă. Din motive de comoditate particulară se obligă, astfel, la o cooperare internațională; o ieșire din concertul popoarelor echivalând cu o quasisinucidere. Trecerea dela treapta inferioară a autarhiei la consensus mondial și transformarea egoismului în otrăvă proprie este unul dintre cele mai interesante spectacole ale

istoriei, iar accentuarea diferențelor prin dărâmarea zidurilor menite ca să le apere, una din minunile ei.

Ideea care stă la baza dreptului natural e o recunoaștere apologetică a valorii supreme a individului. Deosebit de ramura catolică, cu care nu are comun decât universalismul și de care se desparte pe teren metafizic și religios, iluminismul dreptului natural dovedește o recunoaștere robustă și nelimitată a puterilor Eului. Tăindu-i rădăcinile cu divinul și etnicul, îl ridică la o înălțime de dogmă, exaltându-i funcțiunile raționale și satisfăcându-se cu elementele de cunoaștere pură. Bunurile esențiale sunt, atunci, respectarea libertății de gândire, a libertăților publice, desvoltarea individualismului, toleranța absolută și desfacerea din real și particular pentru a se încadra în universal. Concretul este părăsit pentru abstract și specificul pentru general. În Drept regalitatea persoanei și a libertății contractuale sunt înconjurate de toate onorurile. Suveranitatea populară conferă putere fiecăruia în parte, dându-i posibilitatea de a lua o parte activă la conducerea treburilor obștești în afară și la hotărârile lăuntrice ale comunității.

În sistemul realisto-istoric se observă, că titularul suveranității fiind fiecare în parte în mod nemărginit, această prerogativă vine în luptă cu alte prerogative analoge — anulându-se reciproc în luptă — și mai ales cu puterea și interesele generale, sintetizate în noțiunea compactă de Stat. Pentru susținerea unei ordini juridice în societatea organizată limitarea suveranităților subiective e binevenită, prin subordonarea Eului față de Stat, sacrificând individul colectivității, după cum totul trece înaintea părții. Individualismul iluminismului juridic nu e peremptoriu, fiindcă vine în conflict cu drepturile colectivităților organizate din viața modernă sub diverse și multiple forme, adică cu sine însăși, de vreme ce organismele colective sunt adiționări de interese individuale sublimite, și nici de ale Statului: clauze testamentare de executat lăsate de înaintași și creanțe ale viitorului urmașilor. La baza dreptului colectiv este dreptul individual. Această lege elementară e străină iluminismului ce suferă de exagerare a priorității Eului. Forța câștigată de colectivism e sursă de justiție individuală prin asigurările muncitorești, prin decretarea proprietății ca funcție socială de invaliditate și vârstă și prin atâtea mijloace de îndreptare pe cale autoritară a nedreptăților private.

Dar până la începutul secolului al XIX filosofia și problematica Dreptului era o filosofie și o problematică a dreptului natural. Doctrina lui 1789, încorporându-l în armele sale de

apărare ideologică, i-a dat circulație, prestigiu și influență. Teoretic este de natură ideală și produs logic. În realitate e circumstanțiat și în funcțiune nu de eternitatea rațională, ci de împrejurări istorice și de complexuri de forță socială. Idealitatea lui s'a pozitivat prin favoarea vremii și prin forța categoriei care îl luase ca lozincă. Se dovedește încă odată regula absolută a istoricității Dreptului într'un caz de renegare și de definire contrarie. Dreptul nu este produs logic și rațional, ci produs istoric sistematizat.

* * *

Străduințele pentru unificarea dreptului românesc sunt de-o utilitate evidentă. În urma tratatelor de pace dela Versailles, Trianon și Saint-Germain-en-Laye care au încheiat — în forme discutabile și imperfecte, atât pentru noi, cât și pentru adversari — marele sbucium mondial, situația țării noastre s'a modificat fundamental și ordinea juridică nu poate să rămâie neschimbată. Relația armonică dintre infrastructura economico-politică și suprastructura juridică este necesară, iar în statele moderne influența ei asupra organismului static este imensă. Formând centre și autohtonii bazate pe ideea națională — mitul formidabil al secolului XX — morfologia Statului trebuie turnată în forme noi, violentând tiparele economico-juridice de până acum. Orientarea budapestană a Transilvaniei, vieneză a Bucovinei și moscovită a Basarabiei — în cecece privește viața și organizarea lor publică — trebuie să urmeze poruncile instinctului național, ca împreună cu vechiul Regat să formeze o unitate vie, armonică și completă.

În cecece privește legile, avem patru moduri deosebite de a judeca: legiurile rusești în Basarabia, cele austriace în Bucovina, maghiare în Transilvania și cele de structură neolatină (franco-italo-belgiene) din vechiul Regat. Nu e, însă, posibilă activitate economică și relații normale între indivizii unui Stat cu patru legiuri, decât sub grave inconveniente. Exemplul elvețian care are drept cantonal și exemplul german cu dreptul particular al provinciilor — fiecare locuitor are cetățenia provinciei pe lângă a Republicei, alege și poate fi ales în Landtag și Reichstag, are în sfârșit două categorii de drepturi și îndatoriri — nu poate fi valabil pentru noi. Rădăcina ramurilor cantonale în cecece privește organizarea juridică este identică. Iar în Germania lupta pentru „Einheitsstaat“, împotriva formei de „Reich und Länder“ este dintre cele mai acute. Ceva mai

mult: o serie de legi importante își întind puterea de câteva decenii în tot cuprinsul Reichului și tendințele separatiste post-belice cu centrul în Bavaria — (sub instigație franceză și papală cari doresc din motive deosebite formarea unui Stat catolic independent, împreună cu Austria și Tirolul, desmembrându-se astfel Germania bismarckiană) — au un succes din ce în ce mai mic. Ne arată în aceeaș vreme înrudirea dintre separatism și opunerea la unificarea ordinii juridice.

Necesitatea unei noi legiuri în România este și în legătură cu faptul că avem un nou pact fundamental, o nouă Constituție din 29 Martie 1923, modificare a vechei Constituții din 1866 — cu îndreptările făcute în 1879, 1884 și mai ales în 1917 — care cere imperios punerea în concordanță a celorlalte legi cu prescripțiile ei. Pe lângă o stare de fapt creată de urmările războiului se adaogă o stare de drept. Această discrepanță nu mai poate dura. Modul cum se va înlănțui suprastructura juridică de infrastructură este hotărîtor și va avea influență precumpănitoare în transformarea ulterioară. Extinderea legilor din vechiul Regat în provinciile alipite, așa după cum s'a susținut (Take Ionescu, Prof. Andrei Rădulescu, C. Xenii) nu ține socoteală de modificarea constituțională din 29 Martie 1923 și dacă ar fi pusă în practică ar arunca sâmburele anarhiei juridice printr'o dublă reformă: actuală și viitoare. Prima: din motive de grabă neîntemeiată. A doua: din inevitabile cerințe de punere în concordanță cu pactul fundamental. Reformele de această natură nu pot fi făcute fără temeinice pregătiri prealabile și nici la termene prea scurte. O nouă legiuire este sintetizarea unui Trecut, organizarea Prezentului și reglementarea Viitorului, însuflețită de un spirit unitar, care nu poate fi decât spiritul *autohton*. Într'o lege se oglindește structura sufletească a făuritorilor și a celor cărora se aplică. În ea se găsesc urme din istoria națională, din evenimentele principale, din aspirațiile spre ideal ale neamului respectiv și din realizările obținute. Termenul de tradiționalism juridic ar fi poate impropriu, fiindcă implică acceptarea unor date ale istoriei naționale care în cazul nostru nu există decât sporadic și absolut nesistematizate, iar legiurile propriu zise, aflătoare de-alungul veacurilor, sunt de sursă bizantinoslavonă. Cu mult mai exactă este expresia de „*autohtonie a ordinii juridice*“, care cuprinde pe lângă rezultate ale trecutului cu aderență în psihologia națională (iar nu simple împrumuturi) și acele virtualități creiatoare ce sălășluiesc în spiritul și structura unui neam. Prin însăși existența sa deosebită de

alte seminții, un popor exprimă în sunete, culori, joc, legi, altă vedere asupra lumii, alte impresii asupra universului.

Nu e necesară o legiuire ideală, ci una adecvată împrejurărilor și stadiului evolutiv. *Summum jus, summa injuria*. Dacă se introduc instituții perfecte din punct de vedere teoretic și în curent cu evoluția și trebuințele de ultimă oră ale statelor din Vest, se face o proastă legislație.

Noua reformă pare a fi însuflețită de un spirit exclusiv formal, neținându-se seamă de realități adânci pe care trebuie să le modeleze și după care să se modeleze aparatul juridic. Trebuie insistat că noua reformă va trebui să aibă două atribute: a) să ajute prin elementul coercitiv al normelor juridice la încheierea Statului românesc, b) să isvorască din structura spirituală a neamului nostru. Prima condiție e în aceeași vreme o frână la o arhaizare zadarnică și pur decorativă a Dreptului, căutându-se dimpotrivă a-l împlânta în viața modernă, ținând socoteală de raporturile țării noastre cu civilizația contemporană în cece privește anumite capitole. Dar, deși în aceeași epocă și aproximativ în același ritm tehnico-economic, melodia sufletului e specifică și diversă. Națiile formează regiuni independente, cicluri de viață proprii, sunete adionate în simfonia universală. La noua reformă există însă pericolul unei accentuări exagerate a spiritului formal, deci uniform, datorită necolaborării juriștilor cu alte categorii de ocupație și viață socială, agravat de faptul că autorii sunt mai mult magistrați, cari prin misiunea lor interpretativă sunt cu deosebire aplecați spre text și formă. Dacă din punctul de vedere al tehnicii vor fi cât mai apropiate de perfecțiune, de vreme ce cunosc ca nimeni alții din aplicații constante și zilnice insuficiențele, contradicțiile și asperitățile vechilor codificări, nu tot astfel se poate spune despre conținutul lor viitor.

Una din nostalgiile care străbat lucrările de drept românesc este și nostalgia după vechile instituții indigene pe care neprevăderea și superficialitatea legiuitorilor le-au desființat. Unde sunt frumoasele zile, când femeia adulteră era plimbată pe un măgar, spate în spate cu complicele — ambii goi — și expuși răsului din cătun? Dar pedepsele savuroase pentru sodomie din legiurile vechi?

Regretele sentimentale și cultivarea arhaismelor pot fi gusturi individuale onorabile. Ridicarea lor la rangul de dogmă e neingăduită. De-altminteri păstrarea dreptului indigen era o imposibilitate. Din anul 1829, când prin art. 5 al tratatului dela Adrianopol s'a lăsat completa libertate comercială a Principatelor Române cu negustorii Apusului, dreptul vechiu de-

venea un obstacol și deservea interesele economice. Infrastructura economică schimbându-se cu o repeziune vertiginoasă dela 1829 până acum, prefăcându-se din economie naturală în economie de schimb, era fatal ca și suprastructura juridică să-i urmeze pasul. De-aici provine și cantitatea considerabilă a legilor românești într-o aceeași problemă, căutând a urma curba schimbărilor. Din an în an economia românească făcea salturi. Dela feudalismul agrar din 1830 avem în al treilea deceniu al veacului nostru un capitalism bancaro-industrial destul de dezvoltat. Legislația nu trebuia să fie numai în strânsă corelație cu infrastructura sa, ci țara venind în contact cu civilizația apuseană, încheia tratate și contracte de natură politico-economică, trebuind în modul acesta ca legea să anticipeze și să se puie la același nivel cu cele moderne pentru a inspira încredere. Legăturile juridice presupun unitate, siguranță și afinități structurale. Din tendința de unitate și siguranță se explică codificarea într-o țară a materiilor de drept. Secolul al XIX a făcut, apoi, din toate națiunile o imensă familie. Deci afinitatea e axiomatică și neînduplecabilă. Interdependența aceeași e vizibilă mai ales în Drept. Codul Napoleon este în liniamente generale codul Europei. Păstrarea dreptului primitiv autohton era o aberație. Încheierile de afaceri dintre un negustor din portul Brăilei cu altul dela Birmingham necesită cam același tip de contract. Romantismul juridic ar fi fost, deci, o stavilă unor nevoi prozaice — convenim —, dar imperioase. (Reminiscențe inocente din acest romantism găsim în stilul multor juriști cari-și agrementează scrisul cu cuvinte arhaice, când se știe că preciziunea și proprietatea termenilor e datoria primă a stilului juridic).

Obiecția, că prin părăsirea obiceiului pământului am deformat ceva din „sufletul național“ nu rezistă unei analize. Dreptul e expresia unui fond sufletesc. Acest fond de un veac încoace e într-o continuă prefacere. Din copilăria culturei am trecut spre maturitate. Dacă nu se putea păstra obiceiul pământului cu instituțiile lui primitive, vom păstra esența lui. Ieșind din aceeași atmosferă a pământului românesc, trebuie să ne simțim solidaritatea cu Trecutul și să facem conștiință deosebirea de structură a neamului nostru în comparație cu alte neamuri. Ordinea juridică trebuie să exprime caracterele originale și specifice într-o tehnică adecvată cu economia națională și solidaritatea internațională. E o operație grea și delicată care nu se împacă cu traducerea scandaloasă a altor legiuri străine și cu siluirea constantă prin imperativul normei

juridice a formelor românești. Disonanțele din viața publică sunt urmări ale acestei practici nefaste.

Spiritul provincial este, în deosebi, împotriva unificărilor legislative. Când în 1814 s'a propus în Germania sintetizarea instituțiilor și a normelor de drept într'un cod unitar, principii și ministrii stăruieților feudale au fost, firește, împotriva. Teama îndreptățită de a li se răpi privilegiile de castă a împiedecat încercările de uniformizare și întărire a Germaniei moderne până în pragul veacului XX. Filistinismul și orizontul mărginit al prințșorilor, ducilor și potențaților provinciali nu pot vedea interesele generale. Și trebuie accentuat că „interes general“ nu e simpla adăugare de voturi pe capete de sută. În acest mod egoismul unei generații ar pregăti catastrofa viitoare. Comoditatea actuală e dușmanul feroce pentru adevărul bărbat de Stat și pentru juristul-legiuitor, cari nu se gândesc exclusiv la interesele și buna-starea generației lor, ci au în vedere perspectivele și țelurile indicate în viitor de istoria și compoziția statului respectiv.

*
* *

Să facem o analiză a termenului de „unificare“.

Poate avea în cazul nostru sensul unei reglementări în mod identic a legilor ce există pe tot teritoriul României-Mari. S'ar pune atunci la contribuție principiile și dispozițiile aflate în legislația vechiului Regat de origine neolatină, cele rusești din Basarabia și austro-maghiare din Bucovina și Ardeal. Patru izvoare contopite pentru a da o presupusă unitate. O asemenea metodă nici nu poate fi pusă serios în discuție, fiindcă deosebirile sunt prea adânci, esența lor prea dispartă pentru a putea să formeze un tot organic și armonios. Un amestec al lor ar da la iveală ceva hibrid, contradictoriu în tendințele fundamentale și lipsit de posibilitatea unei lungi viabilități.

Din șapte porții de fasole nu se poate alcătui un menu, de finea cineva cele șapte vieți din *Adam și Eva*, romanul — (dealtminteri interesant) — al domnului Liviu Rebreanu. Plastica și neuitata caracterizare se poate aplica tot așa de bine acestor curioase încercări de „amestec legislativ“, iar nicidecum de „unificare legislativă“.

Trebuie să eliminăm termenul de „unificare“? D-l E. Cristoforeanu dintr'o grijă lăudabilă pentru proprietatea limbajului spune: „... a fost consacrată expresia: *unificare legislativă*, într'un sens însă, care socotesc că nu corespunde exact

noțiunii de *unificare*“ (*Dreptul*, 25 Martie 1928, pg. 89), aducând argumentul că „mai toți autorii prin unificare legislativă înțeleg extinderea legislațiunii din vechiul regat în noile provincii, realizându-se astfel unitatea legislativă de care vorbiam“, dar „a extinde nu înseamnă a unifica, ci a întinde aplicațiunea unei legi; a unifica este sinonim cu a contopi, a împreuna, ceea ce e cu totul altceva; când s'a extins codul nostru comercial în Basarabia, nu s'a făcut o unificare legislativă cum s'a susținut, ci s'a *eliminat* codul comercial rus, fiind înlocuit cu acela din vechiul regat“ (loc. cit. pg. 90). Eliminarea legislației unei provincii se face de-obicei pe baza dreptului de anexiune în urma cuceririi unui teritoriu străin. Aici nu poate fi cazul. Problema se pune, deci, greșit. Nu poate fi vorba de o predominare sau extindere a legiurii imperfecte din Vechiul Regat și nici de amestecul hibrid a patru feluri de legi ci de o nouă codificare care să ajute la unificarea sufletească, economică și politică a Statului român.

Despre urmările începuturilor de unificare grăbită s'au spus lucruri grele: „poporul român este preocupat de dezastrul acestei unificări, care i-a distrus întreaga lui justiție. Nu mai avem legi, nu mai avem tribunale, nu mai avem justiție, fiindcă nepriceperea și pripeala noastră în această operă mare, a făcut din unificarea legislativă, un ghem de ată fină cu care s'au jucat o legiune de pisici“ (Dem. I. Dobrescu, *Curierul Judiciar*, 1 Ianuarie 1928, pg. 1). Iar d. C. Hamangiu: „lipsa de unificare, duce în mod fatal la lipsa de armonie, la conflict între diversele legi existente în diferitele provincii, la creațiunea sporadică și fără nici o justificare reală a unui *drept interprovincial*. Dar nu numai atât: lipsa de unitate a legislației, duce în mod fatal, la lipsa de unitate a Statului și mai ales la neîncrederea pe care o au guvernării față de autoritatea Statului“ (Pandectele Române, caetul I, 1928, pg. VI).

Ar exista următoarele trei soluții pentru a curma această stare de provizorat:

1. *Extinderea* legilor de origine franco-italo-belgiană — cu unele capitole germanice — din vechiul Regat în provinciile alipite. Constituția din 28 Martie 1923 continuă pe cea din 1866 care s'a inspirat — destul de literal — din Constituția belgiană dela 25 Februarie 1835. Codul civil dela 1 Decembrie 1865 e traducerea destul de inexactă a Codului Napoleon, condensându-i cele 2 231 de articole în 1 914 articole, provocând astfel nedumeriri, contradicții și lipsuri. Textul traducerii a fost tipărit defectuos și într'o limbă pașoptistă. Modificările suferite sunt din 15 Martie 1906 și privesc formali-

tățile — simplificând — la căsătorie, divorț, adopțiune și legitimize, apoi legea din 24 Februarie 1924 s'a ocupat de modurile cum se pierde și cum se dobândește naționalitatea în România, abrogând 15 articole (6—29). În mod indirect faimosul art. 7 al Constituției îi modificase deja art. 8, 9 și 16, iar procedura civilă din 1900, art. 13 („cautio iudicatum solvi“ a străinilor). Codul Comercial din 10 Maiu 1837 a fost aplicat cu începere dela 1 Septembrie 1887. Are trei feluri de izvoare: italienești, germane și belgiene. Anume: a) codul comercial italian din 31 Octombrie 1882 și decretul dela 14 Decembrie 1882; b) dispozițiunile legii germane a poliților din 25 Noembrie 1848, codul comercial german din 1869 și legea germană din Iunie 1872; c) legea belgiană din 5 Maiu 1872 ce tratează asupra contractului de comision și despre gajul comercial. Codul penal pus în aplicare la 1 Maiu 1865 se inspiră din codul penal francez, precum și din codul penal prusian dela 1851. După cum vedem origina legislației Regatului este destul de disparată și aleasă cam la voia întâmplării, fără plan prealabil, fără unitate organică.

2. Amestecul legilor ungurești, austriace, rusești și regătene este o altă soluție inadecvată și hibridă.

3. Creiația unei noi legiuri în conformitate cu marile evenimente, cu țelurile Statului nou și cu sufletul românesc e singura soluție cu adevărat salutară.

Cu ce metodă și în ce spirit s'ar putea face noua legiuire? D-l C. Hamangiu se ridică împotriva comisiilor și cere ca fiecare cod să fie creiația unei singure personalități: „după noi, unificarea nu se poate face cu comisii, instituite ad hoc sau cu caracter de perpetuitate (Consiliul Legislativ). Unificarea nu poate fi decât opera unui singur om, în fiecare ramură de drept, a celui mai ales spirit juridic ce-l are epoca noastră. O singură excepție s'ar putea face pentru Codul civil; din cauza nevoii imperioase de a-l avea gata cât mai curând, ar putea lucra două sau trei persoane, strict înrudite din punct de vedere al concepțiilor, împărțindu-și materia. Lucrarea va trebui să aibă la urmă pecetea revederii unui singur om. Astfel s'au înfăptuit marile codice și legile de seamă în alte țări; codul civil elvețian este opera unuia singur, a profesorului Huber dela Berna, adus înadins dela Iena; aceasta-i de altfel și tradiția țării noastre în materie de legiferare. Luați toate codurile și legiuirile Munteniei și Moldovei și veți vedea că ele au drept autor o singură persoană, un jurist de seamă sau un mare cărturar. Ideea comisiilor este o idee nenorocită, pentru că omul, lucrând în adunare, își pierde individualitatea, caută

să scape de răspundere și devine mediocru, adaptându-se mediului. Comisiile au apărut la noi mai mult ca un mijloc de a compensa salariile scăzute ale funcționarilor și de a constitui, în mâna guvernului, o mreață pentru cei ce erau necesari de a fi atrași. Ne ridicăm hotărât împotriva comisiilor datorită căroro legislația țării nu s'a unificat nici până astăzi; cerem ca opera de pregătire a unificării legislației să fie, după diferitele ramuri ale dreptului, opera unui singur om, cu pricepere, suflet și răspundere. Unificarea Codului civil nu va putea fi opera unei comisii, ci va trebui să fie opera unui singur om, al cărui spirit să domine întreaga lucrare“ (În preajma viitorului Cod civil, Pand. Române, caetul 1, 1928, pg. IX). O părere analogă este și a d-lui Consilier la Casație, Andrei Rădulescu (Unificarea legislativă, Cultura Națională, ed. 1927, pp. 38—39). Despre inconvenientele consiliilor se plângea Vodă Caragea în modul următor, dând ordin să se sfârșească odată cu lucrările începute: „fiindcă dela dumnealui vel Logofătul de Țara de Sus, am luat Domnia Mea pliroforie că teoria pravilelor s'au săvârșit, rămânând a se mai face chibzuire la vreo câteva însemnări de adausuri, ce osebitt ați mai făcut Prea Sfinția Voastră și d-voastră, și fiindcă în porunca Domniei Mele, ce este dată prin pitacul de mai înainte, se cuprinde cu cât mai în grabă să se dea sfârșit teoria pravilelor, ca unui folositor obștei, și împotriva vedem că s'au făcut prea multă întârziere până acum, deaceea poruncim ca negreșit să începeți a vă aduna cu toți Marțea sau Sâmbăta, la două ceasuri din zi, la Domneasca Noastră Curte și puind toată silința, fără mai multă zăbavă, să dați sfârșit și chibzuirii ce este să mai faceți asupra acelor însemnări de adausuri, căci îndestulă vreme este de când se prelungește“ (cit. în Hamangiu, loc. cit. pg. IX).

Neajunsurile comisiunilor de legiferare sunt fără îndoială destul de mari, cu deosebire în țara noastră unde conștiinciozitatea și împlinirea punctuală a datoriei este o floare rară dela Vodă Caragea până azi. Neîncrederea nu trebuie, însă, exagerată până la pesimism. Vom contesta cu deosebire afirmația, că în alte țări legiuirea a fost o operă personală. Ea e în cele mai multe cazuri colectivă prin vastitate și obiect. Ceeace e supărător la comisii în ochii doctinarilor citați se referă la tardivitatea cu care se lucrează. Dar, dacă luăm experiența germană, care are cele mai noi și mai perfecte legi din punct de vedere al tehnicii, vom observa greutatea și durata cu care s'au elaborat. La 1 Ianuarie 1900 s'a terminat unificarea prin marele cod civil, iar Conring (Über die Notwendigkeit eines

allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland, 1643) a fost cel dintâiu care a arătat nevoia strângerei în coduri unitare a materiilor de drept pentru Germania, aflată în fărâmițare deplină nu numai juridică, ci și politic-culturală. Ca și opiniile lui Leibnitz în acelaș sens, Conring a rămas fără ecou. Thomasius, interesantă figură de filosof al dreptului natural și Christian Gottlob Biener în „Bedenklichkeiten bei Verbannung der ursprünglich fremden Rechte aus Deutschland und Einführung eines allgemeinen deutschen National-Gesetzbuches“ (1781) actualizează problema pentru epoca lor, tot fără un rezultat prea apreciable. Marea luptă pentru unificare începe de-abia la 1814 odată cu apariția în arenă a lui Anton Friedrich Justus Thibaut, profesor de drept în Heidelberg. Cartea lui „Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland“ — nu s'a sfiit să reia titlul lui Conring din 1643 — a dat naștere la o polemică vestită cu Savigny, punând în discuție largă — în lumea politicianilor, a juristilor și a oamenilor de cultură — codificarea și principiile după care trebuie să se facă.

Thibaut înțelege prin necesitatea unui cod civil general pentru Germania strângerea într'un mănunchi unitar a dreptului privat, penal și a procedurii. Astăzi cele trei discipline s'au separat având obiectul lor propriu de cercetare. Dar în înțelesul lui Thibaut s'a întrebuițat multă vreme în Germania. Chiar în noua Constituție republicană dela Weimar din 11 August 1919 în art. 7 al. 1 se înțelege prin drept civil tot dreptul privat. Fiindcă limbajul acesta e merit să aducă confuzii se întrebuițează acum expresia numai pentru Codul civil propriu zis („Bürgerliches Gesetzbuch“ din 1 Ianuarie 1900), precum și pentru legile speciale care îl întregesc, cealalte formând teritorii și discipline separate.

Polemica Thibaut—Savigny are loc în plină epocă romantică și ca orice produs al spiritului pe lângă aportul individualității creatoare conține elementele vremii și ale mediului. În epoca romantică se născuse un nou simțământ al vieții, o altă înțelegere a lumii. O nostalgie cuprinse brusc sufletele tiranizate de „despotismul luminat“. Din empirismul englezesc și clasicismul raționalist francez, concepții și explicări ale universului, lipsite de mister, de poezie și de generozitate, gândirea europeană face saltul în idealismul și romantica germană.

Dela elenism și Renaștere nu se cunoscuse un elan mai pur. Kant, Fichte, Schelling, Hegel și Schopenhauer sunt momente strălucite, egale cu ale vechilor gânditori elini și cu fi-

gurile înfășurate cu o aureolă plină de patos din Renașterea italiană. Ei au repus la locul cuvenit filosofia idealismului și conștiința că lumea exterioară și vizibilă exprimă numai o parcelă din marea și tainica realitate.

În artă se întâmplase aceeași transformare. Dela canoanele clasiciste de origină și imitație raționalistă franceză are loc înflorirea fără precedent a romantismului în toată Europa. Shakespeare e zeul liberator în numele căruia se galvanizează forțele primăvăratice. Floarea albastră e simbolul înduioșător și nostalgic al acestei mișcări, după cum crinul alb fusese simbolul misticismului medieval și al misticismului, în genere.

Drama revoluționată de Goethe prin „Götz von Berlichingen“ părăsește cele trei legi de timp, loc și acțiune pentru a se dărui extazului, fanteziei și libertății nemărginite. „Hoții“ lui Schiller arată că sentimentele adânci și nobile nu sunt apanajul exclusiv al regilor și prinților din tragedia franceză, ci într'o inimă de bandit sau de burghez (ca în „Kabale und Liebe“) se pot deslănțui drame și aventuri tot așa de complicate și de-o egală înălțime spirituală. Stinsa armonie de culori a clasicismului face loc reliefului, violenței picturale și crudității romantice. Intuiția e opusă reflexiei și instinctul rațiunii.

Astfel se întemeie „Sturm und Drang“. Herder și Savigny demonstrează peremptoriu inexactitatea identităților umane. Dela regula simplificatoare a Rațiunii unitare ascunsă egal în fiecare individ se scot în evidență caracteristicile naționale. Dela spiritual universal ajungem la spiritual popoarelor. Culturile se încheagă organic bazate pe autohtonii, însuflețite de un acelaș ideal și concretizate în forme înrudite. Dreptul nu mai este creația artificială a unui foarte înțelept legiuitor, ci sistematizarea unor date istorice. În urma unei lungi transformări sociale se cristalizează idei și concepte, norme și tendințe normative, pe care juristul le scoate la iveală și le ridică la rangul de legi. Coercivitatea lor își are, astfel, rădăcinile într'un consensus al grupărei din care au ieșit — tacit la cutume sau exprimat în texte la legiferări —, iar nu în absolutul unor fantomatice imperative ale Rațiunii umane.

Pentru o îndepărtare dela formalismul dreptului roman și neolatin introdus în țara noastră s'a recomandat recent în revistele juridice românești, de doctori parizieni, imitarea dreptului german. Nu ca tehnică, care e perfectă — cu toată acuză neîntemeiată franceză de filosofare, balast și abstractizare —, ci ca spirit, care ar fi solidarist, umanitarist și socializant. (Unde-i Bismarck? unde-i Wilhelm II?).

Să surădem puțin. Exemplul german arată tocmai, dimpotrivă, prin evoluția lui, specificitatea ordinii juridice. În legăturile germane curba este dela universalism la autohtonism. Universalismul este reprezentat de dreptul roman, favorizat de împărații germani ce se considerau urmașii marelui împărați romano-bizantine, arogându-și titlurile și prerogativele Cezarilor. La acest fapt istoric, care a adus cu sine preferințe pentru limba latină considerată cu entuziasm limbă universală în regiuni teutonice puțin și aparent catolicizate, se adaugă alte două nu de mai puțină însemnătate și în relație directă cu fascinația exercitată de cultura Romei: fundarea universităților din Bologna și Paris, focare de humanism și drept justinianeu, unde veneau — șiruri, șiruri — tineri blonzi din Nord, grupați după obiceiul lor în asociații și ascultând prelegeri la dascăli vestiți ce vorbeau latinește; apoi, fundarea universităților germane unde dreptul roman și-a găsit puternice cetățui de apărare și difuzie. Împărații germani în mândria lor de presupuși succesori ai Romei își botezaseră țara „Sfântul Imperiu roman de națiune germană“ (Heiliges römisches Reich deutscher Nation). Astfel, influența latinității în Germania duce până la o eliminare a dreptului indigen cu caracterele lui originale.

În secolul XIX și XX condițiile istorice s'au schimbat luând ființă mai întâiu sentimentul romantic al vieții, apoi conștiința diferențelor autohtone și mândria națională. Declarația Drepturilor Omului e înlocuită cu Declarația Dreptului Popoarelor. Trecerea se face dela Robespierre la Wilson, iar în Drept dela Grotius la Savigny. Direcția filosofiei dreptului natural și raționalist cu tendințe de universalizare face loc dreptului istoric unde se pun în evidență caracterele indigene. Codificarea românească care se plănuește nu poate ține seamă, decât de Istorie, autohtonie și imperatiivele noului Stat întemeiat.

Gândirea, Nr. 6—7, 1928.

Unghiul filosofic

Recapitulare și concluzie

Caracterizarea cea mai adevărată a psihologiei și a situației Românilor este admirabil dată în aceste câteva cuvinte: *rasă occidentală cu obiceiuri orientale*.

Pentru a exprima acelaș adevăr, putem zice că condițiile noastre istorice fură așa fel că au dezvoltat în sufletul nostru etnic mai mult defectele, lipsurile pe cari le vom fi moștenit în firea noastră, și ne-au îmbogățit cu noi defecte și însușiri slabe, negative, pe lângă că au împiedicat manifestarea și desăvârșirea celor pozitive. Astfel, ca să rezumăm, împrăștierea în care se găsește încă neamul românesc, ciopârțit și subjugat în state vecine puternice, a împiedicat și va mai împiedica evoluția caracterului și inteligenței românești. Cât timp harta țării noastre va fi încă înjumătățită, și pe teritoriul limbii românești vor exista bariere, cât timp contururile organismului nostru geografic vor fi nedefinite și neisprăvite, sufletul nostru nu se poate isprăvi. Produsele lui de tot felul vor mai purta încă pecetia neisprăvitului.

Și tot astfel, chipul cum se desfășură istoria noastră, lipsa noastră de viață istorică proprie, amestecul istoriei noastre cu a altor popoare, a mai multora, cari au determinat cum au vrut ele cursul istoriei noastre, impunându-ne în toate voința și capriciile lor, a făcut că noi suntem lipsiți oarecum de o personalitate etnică propriu zisă. În consecință, mentalitatea și caracterul românesc sunt lipsite de trăsături proprii distinctive, bine pronunțate, cari să constituie pecetea unei personalități deosebite. Produsele acestei mentalități vor fi slab caracterizate și le va lipsi pecetia personalității etnice.

Pe de altă parte, în timpul năvălirilor, luptele aprige pe cari România avură să le dea cu niște popoare totdeauna mai

numeroase, mai bine pregătite și mai puternice, lupte în cari ei avură să fie mai totdeauna învinși, micșorarea energia lor etnică, cu timpul împrăștierea vigoarea și curajul lor. Strămoșii noștri, loviți puternic și mereu învinși, pierdură cu timpul deprinderea de a mai atacă, se domoliră, și începură a evita luptele, căutând numai să reziste defensiv, sau să se plece. De aci moleșirea voinței, alterarea caracterului și a spiritului de neatarnare, frica și supunerea instinctivă la străin.

În acelaș sens lucrară repețitele răsboaie și năvăliri tătarești și turcești, certurile pentru domnie, și răsboaiele interne, pe cari le deslănțuiau aceste certuri, întetite și complicate cu intrigile și trădările partidelor boierești. În urma acestor năvăliri și răsboaie, voința Românilor eși și mai frântă și mai zdrobită, neatarnarea caracterului și mai micșorată, iar duplicitatea, viclenia, pornirea de a ascunde se accentuară. Dar urmarea cea mai însemnată fu desordonarea și dezorganizarea activității, pierderea obiceiului unei vieți ordonate și al unei activități metodice. Aceste năvăliri și răsboaie, ajutate de un mediu fizic plin de contraste, făcând totul nesigur și șovălnic de azi pe mâine, determinând pe teritoriul țărilor române, cum am văzut, acea geografie mobilă, făcură să se piardă obișnuința unei activități metodice, a sforțărilor continue, a încordărilor îndelungate.

În locul acestora, Românii numai cunoscură de cât activitatea sporadică, sforțările incoerente, încordările scurte și întrerupte la fiecare moment, viața și acțiunea de azi pe mâine. De aci rezultă dezordinea activității Românilor, lipsa de metodă, graba pusă în orice acțiune, și cu deosebire lipsa de prevedere, cu năzuința de a ascunde, de a înșelă și minți, cari am văzut că sunt urmarea prevederii, adică o prevedere dea'ndoasele. Voință slabă, schimbătoare, sforțări nestatornice, scurte, graba în toate și neprevăderea și duplicitatea vicleană sunt resunetul psihologic al chipului în care se desfășură istoria noastră, în ultimile 5—6 veacuri.

Atmosfera morală a Orientului, în care ne afundă dominația și înrăurirea turcească și greco-fanariotă, moravurile orientale, aduse și impuse în țările române, veniră ca să desăvârșească opera trecutului nostru de restriște. Ele copleșiră și enervară și mai mult facultățile și voința Românilor.

În sfârșit, creșterea fără margini a tributului, căderea economică completă a țăranilor, stoarcerea cumplită a muncii lor, despoierile metodice operate de Grecii fanarioți asupra populațiilor sărace, de pe moșiile boierești sau mănăstirești, toate acestea, adăogate la jafurile pe care armatele rusești le

făcură la noi, în ultimele două veacuri, avură un răsunset și mai trist și urmări psihologice și mai dăunătoare. Neprevederea unei activități de azi pe mâne se accentuă și mai mult. Țările fură golite; Românii băjeniră în toate părțile. Dispărură cu totul îmboldirile firești ale acțiunii. Românii nu mai aveau nici un motiv să are și să semene, aveau toate motivele să nu facă nimic. Un fel de lipsă de îndemn la muncă, un fel de lenevire pe care, de altfel, o răspirau și din atmosfera morală a Orientului, luă locul hărniciei de altădată. Sărăcia deveni cumplită. Populația rurală se degradă și își corupse și mai mult caracterul. Năzuința de a ascunde totul, de a nu se încrede în nimeni, de a nu spune adevărul, fiind mijloacele ei de apărare contra despoictorilor ei de tot felul, se desvolară la un grad îngrijitor.

Reformele prea dese, complicate, prea grăbite și prea nestatornice, care avură loc în ultimele două veacuri, sfârșiră prin a complica și a pulveriza și mai mult activitatea Românilor, dizolvară tiparele sale de acțiune, și calapoadele cugetării. Din toate aceste schimbări și convulsii, rezultă, în ultima jumătate a veacului al XIX-lea, un chaos incoherent de acțiune, o viață morală, șovăelnică, nesigură și una intelectuală fără nici o coesiune, un fel de îngrămădire de materialuri fără forme precise și agitate de o necesitate superioară de a se cristaliza, de a se turna în anume tipare și modele care trebuiesc create.

*
* *

Prezentul, trecutul recent din ultimile două decenii ale veacului trecut, par a prevesti o schimbare complectă a cursului istoriei noastre. Câștigarea neatârării naționale ne pare începutul unei adevărate și mari coticuri a istoriei neamului nostru. Dela unirea țărilor surori, și, cu deosebire, dela câștigarea neatârării, ni se face cu puțință o viață istorică proprie, pe socoteala noastră, o desvotare istorică curată, neamestecată cu a altora, și în care voința și capriciile altora să nu mai vie să turbure desfășurarea propriei noastre firi. De-acum pare că istoria noastră devine mai puțin prielnică însușirilor și deprinderilor negative. Semne prevestitoare ne lasă să întrevedem că viitorul istoriei noastre va îndreptă și îmbunătăți unele din însușirile noastre negative și deviate, va umple unele lipsuri. Și mai ales, acest viitor pare destinat să lase loc desfășurării însușirilor noastre mintale pozitive, bogățiilor ascunse în firea noastră, trăsăturilor pozitive distinse, cari de

sigur se coprind, în germeni, în temperamentul și în caracterul nostru.

Istoria însă nu se face singură. Pe ea o fac oamenii, și așa va fi cum vor fi făcut-o aceștia. Istoria noastră viitoare se înfățișează cercetătorului numai ca un plan de acțiune, pe care mintea lui trebuie să-l întrezărească și să-l scruteze în liniile lui cele mai largi. Aceste linii vor fi însă determinate din examenul trecutului, al condițiilor actuale și al celor cari se ivesc la orizont, pentru viitorul mai mult sau mai puțin îndepărtat. Din aceste condiții trebuie să se determine ce poate să fie acest viitor. Și mai ales, dacă examinăm natura și cuprinsul aspirațiilor noastre, trebuie văzut ce anume ar fi bine să fie acest viitor între limitele posibilității întrevăzute.

În acest scop, și ca conlusie la aceste cercetări, să vedem acuma în ce chip și în ce condiții se vor putea modifica însușirile caracterului și mentalității noastre, sub acțiunea istoriei care și-a schimbat în bine cursul ei, începând dela coticura pe care o vedem că a făcut-o în vremea din urmă.

Cu privire la nedesăvârșirea operilor mentalității noastre, — lipsă care decurge din nedesăvârșirea spiritului românesc, rămas încă necomplect din pricina necomplectării organismului nostru geografic, este învederat că această lipsă nu va dispărea decât dispărând cauza ei. Pentru ca produsele spiritului românesc să poarte caracterul isprăvitului și al desăvârșirii, va trebui ca întreg neamul românesc să colaboreze la o activitate mintală unitară, și ca roadele acestei colaborații să se împrăștie, în voe, peste toate colțurile de pământ prin care răsună graiul românesc. Un talent literar desăvârșit, un geniu muzical național, un poet cu adevărat clasic, un pictor de valoare universală nu se vor putea ivi în neamul românesc, atâta timp cât bariere și granițe istorice fără rost vor ridica piedeci de așa fel, încât să oprească libera circulare a operilor românești pe întreg pământul pe care istoria universală îl hărăzi graiului nostru. Căci o revistă, un jurnal, o carte, un roman care nu au, în toată libertatea, numărul mare al tuturor cititorilor posibili, nu se răspândește și nu reușește. Talentele le lipsește atunci prima condiție prielnică desăvârșirii lor.

Pentru a ridica barierele arbitrării ce împiedică circularea ușoară a produselor mentalității românești pe întregul teritoriu al limbei române, va trebui deci organizate eforturile viitoare ale Românilor în această direcție. Unitatea culturală a Românilor este iluzorie și imposibilă în afară de unitatea lor politică. Această unitate politică trebuie să fie ținta, în vizarea

căreia să se desfășoare, în primul rând, energia noastră. Fie că ea se va putea realiza pe calea pacinică a evoluției democratice sau pe alte căi violente, ideea unității politice a tuturor Românilor va trebui să fie trează în mintea tuturor. Nu trebuie să ne facem iluzie și să ne înșelăm singuri: sufletul românesc va rămâne neisprăvit, și nedesăvârșite vor fi roadele mintalității noastre, câtă vreme întregirea politică și socială a tuturor Românilor nu va fi întregită și desăvârșită organizmul nostru geografic, fixând harta Țării Românești pe urmele hărții graiului românesc.

Lipsa de personalitate etnică, care caracterizează în general produsele spiritului și energiei românești, este iarăși o lipsă care începe a dispărea, pentru că pricina din care luase naștere a încetat. Popoare streine ne mai putând de acum veni să amestece viața lor istorică cu a noastră, și să ne mai impue limba ce vorbesc ele, obiceiurile lor și produsele minții lor, în locul graiului și deprinderilor noastre, este învederat că acum avem toată libertatea unei vieți istorice și sociale proprii, neatârinate, personale. Personalitatea, neatârinatea vieții noastre istorice, puțința dată unei vieți sociale proprii, individuale, vor sfârși prin a crea în noi o conștiință sau mintalitate definită, caracteristică, o conștiință națională, care va fi ca o pecetie ce se va întipări pe tot ce va fi săvârșit mintea și energia Românilor, dând operilor acestora și un oarecare caracter de desăvârșire.

Să nu ne facem însă iluzii crezând că aceste condiții de viață istorică și socială independentă vor crea singure, dela ele, această conștiință națională proprie, câtă vreme numărul celor neștiutori de carte va rămâne, la noi, tot de 85—90 la sută. Am arătat dela început că nu există o conștiință națională sau socială propriu zisă. În afară de conștiința naționalilor, a membrilor unei societăți, nu există decât conștiința indivizilor, cari, grupați deosebiți în națiuni, diferă după aceste națiuni. De aceea, nu se poate crea o conștiință națională și socială la noi decât creînd o conștiință luminată și coprinzătoare în fiecare Român. Pentru aceasta se cere o întindere și o lărgire foarte mare a instrucției, o răspândire stăruitoare, continuă a culturii, până în cele mai de jos straturi ale societății; se cere o ștergere a deosebirilor prea mari ce despart azi clasele sociale la noi. Se cere, cu alte cuvinte, democratizarea culturii, popularizarea ei prin mijlocirea unei instrucții îngrijite, date în școli îndestulătoare și de un număr îndestulător de institutori. Aceasta ne duce însă la necesitatea practică

îndelung simțită de toți: complectarea corpului didactic și a localurilor de școală.

Această complectare înseamnă aproape o creare din nou, care a constă în a *întreii numărul institutorilor rurali și a întzeii numărul localurilor de școală*, adică a pune, în mod sincer, în aplicare legea obligativității consacrată prin Constituție.

Continuitatea istoriei neatârinate ce va fi posibilă pe viitor va asigura roadele școlii și urmările instrucției și culturii pentru făurirea unei personalități etnice proprii și unei conștiinți naționale. Să fie deci bine știut că *numai relativa nivelare a claselor sociale, prin lărgirea instrucției în școlile rurale întzeite și prin popularizarea culturii cari vor îngădui și ajută formarea conștiințelor individuale*, se va ajunge la făurirea conștiinței naționale și prin urmare la acea personalitate etnică, care, ca o pecetie, să fie imprimată pe toate operele minții și energiei românești. În același timp, popularizarea culturii prin instrucție va avea răsunset și asupra nedesăvârșirii operilor mintalității noastre.

Întinderea culturii, în cele mai largi straturi populare, va mări la limită numărul cunoscătorilor în arte și al cititorilor de literatură, iar acest număr tare lărgit nu va întârzi să provoace și să desăvârșească talentele, și indirect produsele acestor talente. În această direcție, statul orcât ar cheltui de mult, pentru răspândirea și dezvoltarea culturii în popor, nu va fi niciodată prea mult. Aceste cheltuieli trebuiesc să fie din belșug, căci vor avea ca urmare făurirea sufletului românesc. Pe de altă parte, ele n'au să fie necesare decât la început. Gustul culturii lărgindu-se, prin încurajare oficială, va ajunge o vreme în care va trăi de sine. Greul este numai până a-l forma. De ținut în seamă este, în această privință, inspirația fericită a actualului ministru de instrucție, care a alcătuit o orchestră permanentă a ministerului, pentru cultivarea simțului muzicii și popularizarea culturii muzicale clasice. Dacă exemplul acesta se va generaliza și în alte direcții de cultură, este sigur că cercetătorul psihologiei poporului român, peste un veac, va dispune de o materie mai definită, mai caracterizată, și nu va mai fi nevoit, ca noi astăzi, să definească ființa sufletului românesc prin note negative și s'o întzegească prin caractere vagi, nedefinite.

*
* *

Să venim acum la chestiunea mai grea a elementului voinții. Cum se vor desvolta pe viitor energia și voința Româ-

nilor? Ce condiții vor trebui pentru ca dezvoltarea lor să fie ceace trebuie să fie?

Fără îndoială că cea mai mare parte din cauzele istorice, cari au înfrânt energia și voința Românilor, au încetat, dispărând. Năvălirile barbare, sub forma violentă, azi nu mai au loc; cel mult invazii evreiești din Rusia și Galiția sau coloniștii de greci flămânziți mai pătează ici colo solul patriei. Turcii, retrași umiliți la Constantinopol, numai cernesc călugărind fața țărilor române. Războaiele acelea crâncene, grozave, pe cari ni le făcuseră ei adesea și cari distruseră energia și frâneră voința noastră, sunt de acum făcute cu neputință. Cel mult o luptă economică, mai puțin crâncenă, numai de n'ar deveni adesea prea neegală în condițiile ei, va lua locul acestor războaie și va fi de natură a ațâța energia și a împuternici voința frântă a Românilor.

În locul convulsiunilor istoriei noastre din trecut, cari la fiecare pas zguduiau și stricau întregul rost al societății românești, avem azi, odată cu neatârarea, începutul unei epoci de statornicie, de continuitate, de unitate de dezvoltare. Nimic nu mai vine acum să paralizeze energia, voința Românilor, distrugând fructele muncii lor, sau răpindu-le, pentru că ei să nu se bucure de ele. Gospodăria națională începe a se asigura pe baze temeinice, și face cu putință dezvoltarea gospodăriei particularilor. Energia românească de acum începe a fi încurajată din toate părțile, voința noastră, în loc de a mai fi paralizată prin înfrângeri repetate, câștigă izbândi zilnice în domeniul vieții practice, cari sunt de natură a o împuternici. În locul eforturilor sporadice, paralizate și al încordărilor întrerupte, în locul muncii reduse și a unei griji de azi pe mâine, într-o activitate anarhică, vieța socială și economică de astăzi ne îngăduie, ne cere chiar stăruitor încordări îndelungi, eforturi continue, metodice. Acea înfățișare pasivă, acea rezistență defensivă a voinței și a energiei românești nu mai are nici un cuvânt de a se păstra, căci hordele tătare numai trec Nistru și Ienicerii au uitat drumul la Dunăre. Înfrângerile dela Valea Albă și dela Râșcani au lăsat loc izbândii dela Grița. Este firesc ca voința și energia Românilor, îngrozite și paralizate, să răsufle din nou, să se împuternicească și să se desvolte în toată libertatea. Geografia mișcătoare, ale cărei urmări economice le-am văzut, nu se mai întâmplă astăzi, pentru ca să turbure toată ordinea și să întoarcă pe dos spiritul de prevedere al țăranilor. Satele sunt acum definitiv, statornic fixate. Munca este acum asigurată, rodul muncii nu mai este ars sau smuls prin sabie.

Toate aceste schimbări vor îngădui ca să se transforme și înfățișarea pasivă a caracterului și a voinței românești. Cu atât mai mult cu cât moravurile greco-turcești orientale au încetat de a mai fi urmate, fiind înlocuite, de mult, cu altele aduse din Occident, al căror caracter este tocmai energia dârje și metodică. Un vânt general de energie occidentală a început încă de mult să ne coprindă din toate părțile. Civilizația Apusului pătrunde prin toate intrările Țării Românești. Câte schele avem tot atâtea înaintări ale civilizației în țară. Severinul, Constanța, Brăila și Galați și mai ales valea Prahovei, dela Predeal în jos, sunt ca niște avant-posturi ale civilizației, menite să gonească dela noi până și ultimile urme ale vieții orientale.

Fără îndoială că noile condiții sociale, pe care le determină la noi desfășurarea ultimelor evenimente istorice, vor schimba cu totul înfățișarea sufletului românesc. Energia și voința Românilor, atâta timp înfrânte și slăbite, se vor înviora cu timpul spre a redeveni ce au fost vreodată. Activitatea anarhică și incoerentă, care intrase în obiceiul Românilor, nu va mai avea nici un motiv ca să se prelungească. Caracterul grăbit și efemer al operelor minții și energiei românești, ca și neprevăderea ce stăpânește actele Românilor, vor trebui cu necesitate să dispară, pentru a lăsa loc unei activități metodice, unor eforturi și încordări continue, sistematice, prelungite și unui spirit de prevedere propriu zisă.

Va veni desigur o vreme, când activitatea economică și comercială a Românilor va cuceri lumea, tot așa cum a venit pentru Englezi, cari altădată exportau produsele lor brute, spre a le cumpăra manufacturate, și astăzi absorb și manufacturează ei produsele unei lumi întregi.

Și aici însă nu trebuie pierdut din vedere că schimbarea nu se va face de la sine, ci trebuie oameni, agenți pregătiți și dotați înadins cu anume însușiri, pentru a mijloci și realiza această transformare. Căci trebuie avut în vedere că lipsurile caracterului nostru, relele însușiri negative sunt adânci, fiind opera mai multor veacuri de restriște și nu se pot schimba decât cu mare anevoință în câțiva zeci de ani. Fiind operă de veacuri, tot veacuri ar trebui ca să le dărâme, afară numai dacă energii și inițiative excepționale nu se vor aplica să reformeze și să îndrepte, prin educație și prin îmbunătățiri metodice, voința și caracterul nostru etnic.

Cu deosebire, va trebui o aplicare a clasei culte asupra activității naționale țărănești, pentru a o încuraja, a o lumina

și a o organizație metodic și mai prevăzător. Starea de anarhie, în care se desfășoară ea astăzi, trebuie să înceteze, chiar dacă, pentru aceasta ar fi nevoie de oarecari restricții și interveniri legale și de oarecari modificări aduse legilor, uneori prea liberale, ale țării. Libertatea, fără rost și fără măsură, nu mai este o libertate și nu devine demnă de a fi numită astfel, decât când este organizată prin măsuri democratice în folosul celor slabi.

Spre pildă, libertatea de a ține cârciumele deschise, în zilele de sărbătoare, în care țărani fac neorândueli și excese, nu este o libertate. A restrânge această libertate, cum se face în Bucovina, este a *libera* pe țărani dela multe năravuri rele și curse perfide.

Tot în acest sens trebuiesc luate grabnice măsuri, spre pildă, între altele pentru îmbunătățirea culturii pământurilor muncite de țărani. Nu vedem de ce nu s'ar pedepsi țărani, cari, prin Moldova, duc în gârle gunoiul atât de prețios pentru agricultură. De asemeni, obligația, sub amenințare de pedeapsă a țărănilor, ca să cultive livezi artificiale de lucernă și trifoi; obligația prin lege să are adânc, să alterneze semănăturile, să nu întrebuinteze decât calități bune de seminte, pe care să le sulfatizeze, ar fi măsuri de cea mai vădită trebuință, și aplicate cu energie ar schimba fața lucrurilor numai în câțiva zeci de ani.

Sunt o sumă de alte măsuri de luat și îmbunătățiri de adus, între cari mă mărginesc de a atrage și aici atenția asupra următoarelor. Împeticirea prea mare a pământurilor țărănești este un nesecat izvor de anarhie și de nenorociri pentru săteni. Singur acest fapt dezorganizează și zădărnicește, în chip nebănuit de adânc, munca săteanului. O cultură mai metodică și mai îngrijită este cu neputință de făcut pentru săteanul care stăpânește 3—4 hectare de pământ, împeticite în 25—30 de bucăți. Trebuie ținut seama că acești săteni proprietari, în așa condiții, sunt ca și cum n'ar avea decât prea puțin sau de loc pământ. Nefiind sub ochii lor, munca lor o strică animalele sălbatice sau tot dintre ei, din pricina năsfârșitelor dușmăni ce provin între ei, tocmai pentru mejdinile, prea numeroase, 70—80, ale pământului lor așa împeticit. O măsură de stat trebuie să se ia, pentru ca să forțeze pe țărani să-și adune la un loc proprietățile.

În privința igienei nu vedem margini la măsurile de îmbunătățire ce trebuiesc luate. Să amintim cuvintele lui d'Israeli: *sanitas sanitatis, omnia sanitas*.

În acelaș sens trebuie să gândească la mijloace pentru asigurarea recoltei în potruva grindinei, a secetei și a focului, și mai ales pentru asigurarea vitelor, a căror mortalitate vine periodic să sărăcească satele și, mărind mizeria, să smulgă lingura de lapte dela gura copilașilor țărănilor. De cea mai mare însemnătate ar fi, pe lângă acestea, și peste toate acestea, formarea asociațiilor țărănești pentru punerea în comun a muncii, pentru cumpărarea în comun de unelte și mașini și pentru vinderea în comun a produselor. Încercările ce se fac trebuiesc ajutate metodic, încurajate, luminate și conduse cu energie. Tot ca măsuri restrictive la libertatea anarhică sunt legile cari trebuiesc făcute în potruva cămătuirii țărănilor, care a luat întorsătura ciudată, pe care a studiat-o foarte bine d-l Tache Protopopescu, mai anii trecuți. De altfel, în potruva acestei camete lucrează acum băncile populare sub conducerea unei minți și energii admirabile.

Găsim însă că toate acestea trebuiesc complectate printr-o operă de educație, care trebuie făcută țărănilor, cu privire la gospodărie în propria lui casă. Și mai ales, cea ce trebuie căutată acum sunt mijloacele de a face ca aproape jumătate din populația noastră rurală să aibă astfel de case, căci nu le are, să aibă adică o alcătuire de lemn sau de zid, care să se poată numi sincer o casă de locuit. În enorma majoritate a cazurilor din Moldova, foarte ades în Muntenia, poate mai puțin în Oltenia, țărani locuiesc în niște colibe, cari sunt cea mai din urmă expresie a săraciei și a mizeriei. Am măsurat o casă de acestea, în care stă o familie de 3 membrii, într'un sat din nordul Moldovei, și dimensiunile ei erau 150 cm. înălțimea, 2 m. lărgimea și 3 m. lungime. Într-o și singură încăpere adăposteau trei ființe omenești și un vițel.

Zadarnic vei fi luat toate măsurile de a îmbunătăți traiul și munca țaranului, dacă nu pleci cu aceste măsuri dela temelie. Un țaran trăind ca animalele nu ajunge să muncească, să conceapă, și să înțeleagă lucrurile ca un om. În această privință, nu este decât un leac radical pe care nu mă sfiesc să-l propun: Trebuie să se găsească neîntârziat mijloacele pentru a smulge pe țaran din ghiarele mizeriei ce-l ține în bordee și coșeri ca de vite, cari-l degradează și-l izănesc. Statul singur poate căuta, prin oamenii luminați care-l vor conduce, mijloacele de a clădi case, locuințe omenești pentru țărani cari n'au. Fie printr-o bancă sau orce altă instituție de stat, trebuie să se facă cât de curând schimbat modul mizerabil de a se clădi locuințele țărănești. Statul care a cheltuit, dacă nu mă înșel, 500 000 000 franci pentru ridicarea unor fortificații militare,

pe care mulți le găesc zadarnice, trebuie să știe să găsească cele 2—3 sute de milioane, pe care să le cheltuiască în ridicarea celorlalte fortificații economice naționale, care vor fortifica mai sigur viitorul neamului nostru. Socoteala în elementele ei generale este simplă, și pare a fi aceasta. Din 1 152 813 familii, câte numără aproximativ țara, 11 088 n'au locuințe de loc, aproape alți 48 000 locuiesc în bordeie, iar 350 000, sau o cifră aproape de aceasta, locuiesc în case cu o singură încăpere, și care sunt foarte pe nedrept numite case. În total avem azi aproape 400 000 de familii, cari trăesc în condiții animalice și cari n'ajung să-și clădească locuințe mai bune, chiar nici atunci când ar mai avea cu ce. Pricina este tradiționala nepăsare și neprevădere, «așa au trăit părinții așa voiu trăi și eu». Eră firesc să trăiască așa părinții, cari luau casele și plecau cu ele, cum am văzut, pe un camion sau pe spatele cailor. Însă acest mod de a concepe și lucra nu se poate schimba decât printr'o intervenire energetică și o măsură radicală. Statul singur, printr'o instituție creată într'adins în acest scop, ar putea schimba lucrurile. Dacă s'ar acorda fiecărei din aceste 400 000 familii un credit de cel mult 600 lei, acești bani, puși în valoare de munca familiei, ar face cât o mie de lei. Din această sumă țăranul ar fi obligat și supravegheat a-și clădi casa de locuit propriu zisă, în bune condiții, și ar îngrași o curte și ar putea prinde chiar și ruda vitelor. Numai așa s'ar putea îmbunătăți și ridica cu ceva, cu mult chiar, modul lor de trai, cea ce numesc Englezii *standard of life*. Asupra acestui punct trebuie iar să previu că este zadarnic să ne facem iluzie; nici o îmbunătățire simțitoare și trainică nu se va face în felul de vieață al țăranilor și în caracterul lor, dacă nu se va porni dela această reformă de temeii a vieții lui. Suma totală ce ar costa această reformă, într'un interval de câțiva zeci de ani, ar fi numai de 240 000 000 lei, adică ceva mai puțin decât jumătate din cât costară fortificațiile zadarnice din jurul Bucureștilor, și ceva mai mult decât oferise faimosul miliardar american pe terenurile petrolifere ale statului. Fără îndoială că un Ion Brătianu, care a făcut fortificațiile militare, ar găsi el mijloace și pentru aceste fortificații economice ale viitorului nostru economic. Brătienii din fericire n'au dispărut din neamul nostru.

Într'adevăr, la o stare de lucruri așa de înapoiată, din toate punctele de vedere, trebuiesc energii și inițiative de seamă și puteri de concepție de prima forță, așa cum fură, în trecutul nostru cel mai apropiat, un Brătianu, un Lascar Cărgari și un Rosseti. Necesitățile acestea sunt așa de isbitoare

și adânci, încât ele provoacă din când în când energii și inițiative pentru satisfacerea lor.

În domenii diferite, în direcții multiple se ridică câte un spirit îndrăzneț de inițiativă, neobosit în activitatea lui, fără preget în buna-voința lui, unul aici, altul dincolo, în deosebite colțuri ale țării. În domeniul economiei naționale, al muncii și al culturii țărănești un Iancu Kalinderu; în domeniul educației naționale un fost ministru ca d-l Haret; în domeniul culturii generale și al educației militare a școlărilor, un alt ministru, d-l Vlădescu; în sfârșit, un Ioan Duca în organizarea economiilor și asociațiilor sătești, un Costescu la Mehedintzi, Crăsnaru la Vâlcea ș.a. în gospodăria județelor, în clădire de școli, spitale și locuințe igienice sunt energii și inițiative demne de toată lauda și de toată admirația, sunt semnele prevestitoare ale unei schimbări adânci și radicale în felul activității și caracterului Românilor. Aceste inițiative și energii, organizând munca și educația națională, vor șterge efectele nefericite ce avură asupra voinții neamului veacurile de restriște din trecutul nostru.

Sub îmboldirea unor astfel de *profesori de energie națională*, voința și munca Românilor vor lua un avânt măreț, și ar putea ajunge odată cea ce sunt azi voința și munca Englezilor. Aceștia, înaintea de Elisabeta și Cromwell, nu fură și ei cea ce eram și mai suntem noi și azi?

Chestiunea cea mai greă și cea mai esențială din economia noastră națională este improprietărea îndestulătoare a țăranilor. Am văzut că din lipsa de pământ propriu de muncă, din greutatea nesuferită a tocmelilor agricole, impropriu zic tocmeli, căci ele sunt și azi încă niște despoieri sistematice a celor slabi de către cei tari — țăranimea română a pierdut obișnuința și îmboldirea muncii și a prevederii, a devenit neîndemânică, apatică, vicleană, ascunsă, și leneșe chiar, căci este zadarnic să ocolesc cuvintele adevărului. În tot trecutul nostru, îndemnul la muncă, motivele cari fac să lucrezi au fost răpitate țăranilor noștri. Ei au muncit veșnic pentru alții. Cu timpul, văzând că motivele ce îndeamnă la muncă — roadele muncii, nu-i sunt lăsate, el a început a se codi, a se lăsa moale, încet, a înșelă, a munci rău, a nu munci de loc. Au ajuns cu vremea să nu mai dea decât o muncă foarte mărginită, puțină și puțin variată, o muncă inferioară. Orcare strein, fie chiar Sârbul și Bulgarul, va da o muncă netăgăduit mai mare decât cea a țăranului nostru. Aceasta, fără îndoială, ne pune în stare de inferioritate față de vecini, și vedem azi cum aceștia trec granițele și iau lucrul din mâinile țăranilor noștri.

Acest chip inferior de a munci al țăranului nu s'a schimbat mult în timpul din urmă, din cauză că prea puțin s'au schimbat vechile condiții economice ale țării. Împroprietărirea, emanciparea masei țăranilor, la 1860, 1888 și în urmă, este cu totul neîndestulătoare. Cu aceasta nu s'a înapoiat muncii săteanului motivele și îmboldirile ei necesare. În timpul din urmă, efectele îmbunătățirilor momentane dispărură, și, în ultimii ani, condițiile de muncă se înrăesc îngrozitor pentru țărani. Arendașul grec și evreu, și după dânsul de o potrivă arendașul și proprietarul român, cu rare excepții, și azi ca și altădată, găsește mijlocul de a stoarce toate roadele muncii țăranilor, prin învoeli neomenoase și prin exploatări dibace.

De pildă, arendașul unei moșii, după ce a oprit pentru sine toată partea mai bogată și mai grasă a moșiei, nu dă țăranilor pentru munca lor decât locurile cele mai sărace: coastele, surpăturile, pietrișurile. Aceste parcele el le închiriază pe prețuri, firește, mai mari decât îl costă. Câte odată aceste prețuri sunt chiar prea mari. Or, acest preț, arendașul cere să-i fie plătit în muncă și la anumite zile hotărâte. Pe cât însă prețul închirierii este mai ridicat, pe atâta acela al muncii este mai scăzut. Săteanul muncește toată vara la proprietar, în timpul cel mai prielnic culturii, iar când vine la cultura lui este totdeauna prea târziu. Pământul lui fiind prost și munca întârziată, nu este de mirare că cultura țăranului este totdeauna inferioară. Și azi ca și altădată, țăranului îi lipsește îmboldul, îndemnul firesc la muncă. Și azi muncind pentru alții, muncește puțin, muncește încet, muncește rău. Apatia și lena, lipsa de îndemn cari au intrat adânc în firea lui, nu pot să fie scoase în condițiile economice în care lăncezesc azi țăranii.

Pentru aceasta trebuiesc măsuri de îndreptare tot adânci și radicale. S'a propus, în acest sens, arendarea moșiilor la tovarășii sătești. Măsura este pe cale de punere în practică. Se aude că merge bine pe unele locuri, rău pe alte locuri. Ea trebuie încurajată. Nu cred însă că va deslegă problema. Trebuie tras din ea tot ce poate da, dar nu va da mult.

Concurența arendașilor greci și evrei va ridica prețurile arenzilor la cifre imposibile. Sătenii, lipsiți și de capital și de unitate de acțiune și de mașinile sistematice, vor fi inferiori arendașilor în exploatarea moșiilor plătite prea scump. Prețul prea ridicat, nefiind decât exploatarea țăranilor, nicidecum a pământului, și țăranii, neputându-se exploata neomenos ei pe ei înșiși, nu vor putea plăti arenzile. Cel mult vor înăspri concurența arenzilor tot pe socoteala lor. Din aceasta vor fo-

losi numai proprietarii. Această măsură ar putea folosi și țăranilor, numai dacă s'ar găsi vreun mijloc legal ca să obligi pe proprietar să arendeze cu un preț mai efitin țăranilor.

S'a propus însă altă măsură mai temeinică, cunoscută sub numele de *Casa Rurală*, — o instituție care să ajute trecerea moșiilor din mâinile proprietarilor datori și nevoiași în acelea ale țăranilor harnici cari o locuiesc și nu muncesc. Alte două propuneri s'au altoit pe aceasta, — simple modalități ale acesteia: una, a d-lui Haret, este ideea unei bănci de stat în locul Casei Rurale, alta de curând, a d-lui Take Ionescu, ideea unei bănci particulare. Aceste două modalități diferă prea puțin între ele. Nu este locul să le examinăm aci. Părerea generală însă este că o bancă de stat ar fi o soluție mai rațională și mai sigură.

Cum însuș d-l Haret o recunoștea, această măsură nu este îndestulătoare. «Împroprietărirea țăranilor, citez cuvintele d-lui Haret, pe calea aceasta se va face încet și niciodată nu se va putea face în mod complet...»² Prin urmare, această măsură propusă trebuie ea însăși lărgită, dezvoltată, completată. Ținta ei din urmă, care niciodată nu va fi prea de vreme ajunsă, și la care trebuie să vizeze, este pur și simplu un fel de *naționalizare* a solului patriei. Pronunțăm și subliniem cuvântul, căci este zadarnic să ne mai speriem de cuvinte. Și aici este de observat că nu trebuie să ne facem iluzii, fără pământ îndestulător de muncă, în deplină proprietate a țăranului, nici o îndreptare morală și culturală nu este cu putință în țara noastră. Locuința și ogorul de muncă sunt de o potrivă indispensabile și temeinice în gospodăria țăranului. Astăzi aceste două lucruri lipsesc la mai mult decât jumătate din țăranii noștri. Fără aceste două elemente o vieață adevărată de om, sub toate înfățișurile ei, nu este cu putință la sate.

Acordarea de pământ la cei lipsiți este adevărată și cea mai sigură temelie, pe care se poate clădi un edificiu de reforme economice, sociale și morale în vieața poporului românesc. Împroprietărirea țăranilor nu se poate atinge decât prin ideea naționalizării solului patriei, înțelegând prin aceasta nu vreo măsură revoluționară, ci o îndrumare făcută cu moderație și treptat.

Aici însă știu bine că se vor ridica o adevărată oștire de obiecțiuni și acuzări: nu este pământ destul; se distruge marea proprietate; se va cultivă prost; va săraci țara; vor săraci proprietarii. Recunoaștem sinceritatea onora din aceste obiecțiuni, pe cari trecutul le-a justificat. Spre pildă, una: se va cultivă prost. E drept că țăranii acuma muncesc și cultivă

prost la ei. De ce? Oare nu pentru că arendașul le-a confiscat brațele, tocmai în timpul vipiei muncii, și dacă cultivă prost la ei este pentru ca să cultive bine la arendaș? A împroprietări pe cei cari muncesc azi la arendași este a-i face să cultive bine la ei. Celelalte obiecții sunt sau de rea credință sau naive. Pământ este destul, căci proprietatea mai mare de 20 pogoane este aproape de două ori mai mare decât cea mai mică de 20 pogoane; iar numărul celor cari trebuiesc împroprietăriți n'ar lua nici jumătate din proprietățile acestea mai mari de 10 hectare. Mica proprietate ar sărăci țara; dar de ce nu se ruinează Franța, Bulgaria, etc.? Ar sărăci proprietarii mari, — dar viitorul neamului întreg pretuește mai mult decât capriciile celor 4—5 mii de mari proprietari, cari au gust să chefuească vara la Vichy, Coasta de Azur și de Aur, și iarna la Paris sau la Palermo. Și încă este de văzut dacă marile proprietari nu sunt mai curând ele un mijloc de a sărăci pe cei cari le dețin. Căci dacă ar fi altfel, cum se face că mai toți proprietarii mari sunt azi datori pe la tot felul de credite? Cum se face iarăș că mare parte din proprietarii mari, din boieri, azi au sărăcit cu totul? Poate pentru mulți din proprietarii noștri mari, a-i scăpa de proprietățile lor ar fi să-i faci oameni muncitori și harnici, și să-i asiguri împotriva unei decăderi și degradări premature.

Pe de altă parte, acești *intretinuți ai moșiilor lor*, cum îi numea marele Ioan Brătianu, cu ce merită ei să dețină din teritoriul neamului nostru niște parcele atât de mari? Nu-i vedem, cu foarte rari și onorabile excepții, nici sacrificând pentru problemele mari și arzătoare ale naționalității noastre, nu-i vedem nici cultivând științele sau literile și artele române, nu-i vedem nici protegând pe artiști, pe poeți, pe oamenii de știință, sau munca națională sub orice formă. Cel mult cronica scandaloasă înregistrează sumele asvârlite de ei la jocurile de noroc sau scandalurile la cari se dedau în străinătate. Sunt aceste fapte și acte ale lor titluri care să-i îndreptățască să dețină porțiuni imense din solul Patriei?

Înțelegem să dețină întinderi mai mari din solul patriei, oameni cari se devotează și își sacrifică odihna, sănătatea și toată energia și inteligența bogată, cu care sunt dotați, intereselor mari ale neamului, problemelor grele ale națiunii, necesităților patriei și ale societății. Din fericire avem și cazuri de acestea, din nefericire însă așa de rari. Aceștia singuri ar merită să aibă moșii, ca un fel de recompensă națională.

A face proprietari pe țaranii lipsiți de pământ, este a ridică starea lor mizerabilă, a o îmbunătăți văzând cu ochii,

căci este ale dă înapoi imboldul, îndemnul firesc la muncă, rodul muncii pe care îl deține astăzi arendașul sau proprietarul. În scurt timp, ticăloșia și nevolnicia morală și materială, în care înoată satele de clăcași, n'ar mai fi cu putință. În locul satelor nevoiașe ca Soleștii vei avea sate harnice ca Rădăușanii. Căci întâmplarea singură pare a se fi amuzat să facă experiențe și alăturări de acestea, spre a amuți obiecțiile celor sceptici în urmările acestor măsuri.

În scurte cuvinte, măsurile de îmbunătățire radicală, adâncă, măsurile de natură curat democratică, în toate domeniile și în toate direcțiile, vor fi singure în stare să reformeze însușirile rele, negative ale caracterului românesc, să umple lipsurile sufletului nostru și să ofere ocazii prielnice manifestării bogatei și variatei noastre mintalități, în partea ei care-i pozitivă deși încă latentă. Aceste măsuri democratice vor fi o operă de educație și de formare. Ele vor avea de rezultat să curățe sufletul românesc de stratele de izână, pe care nenorocirile mai multor veacuri de restricte le așternură peste temeiul nobil al sufletului nostru etnic. Ele vor curăți aurul mintalității noastre de toată rugina cu care îl izâniră nenorocirile istoriei noastre.

Și aici iarăși să fie știut că-și fac iluzie, se înșeală singuri aceia cari vor fi crezând că toate aceste numeroase îndreptări și măsuri democratice, în favoarea țăranilor, s'ar putea vreodată îndrumă pe calea realizării, fără ca populația să fie ridicată din starea de tutelă și de nevârstnicie politică în care este părăsită. Până ce țaranii nu vor avea dreptul lor întreg de a vota, de a-și spune cuvântul intereselor lor, prea puțin, sau chiar nimic nu se va face pentru ei.

Oamenii politici, chiar cei mai sinceri, nu le vor da nimic, atâta timp cât nici ei nu vor avea de dat nimic — voturile lor celor cari fac politica țării.

Vom termina aceste pagini, deja prea lungi, cu următoarele scurte observații și reflecții generale.

Societatea și coprintul sufletului românesc se înfățișează astăzi, după cum am arătat, pline de contraste, nedesăvârșite și provizorii sub aproape toate punctele de vedere, neegale și amorfe în multe privințe.

Mintalitatea românească conține materialuri atât de bogate, stări sufletești atât de variate, provenind din atâtea isvoare felurite; în cuprinsul ei s'au revărsat atâtea comori etnice, încât am putut să zicem că este de proveniență și de natură universală. În ea au lăsat urme și găsim ecou toate po-

poarele europene, și invers, operele ei, când se vor desăvârși, vor găsi răsunset la toate popoarele civilizate.

Or, în același timp în care activitatea noastră socială, și mintalitatea noastră au un coprins bogat și prea inform, prea anarhic și chaotic, se naște și trebuința de a fi coprinse și strânse bine, în toată complexitatea lor, pentru a fi condensate și turnate în tipare noi, originale. Aceste materialuri trădează singure trebuința de a fi modelate și armonizate în forme mai statornice, de a se cheltui în opere desăvârșite. Aceasta va face că vor trebui să apară, prea curând, și la noi, acele personalități mari, covârșitoare, acei oameni creatori de forme culturale, intelectuale și politice, care să fixeze și să desăvârșească temeinic liniile spiritului și societății românești. Oamenii aceștia vor trebui să apară cu necesitate în acest secol ce se întinde încăpător dinaintea noastră, provocați de trebuința desvoltării noastre, de anarhia și bogăția mintalității românești, care nu poate să nu fie strânsă și prinsă în forme și clișee noi. Acțiunea acestor personalități va fi cu atât mai însemnată, operele lor cu atât mai trainice și desăvârșite, cu cât materialul pe care au să-l lucreze și să-l modeleze este mai bogat, mai inform, mai anarhic. Poemele simfonice ale lui Enescu sunt o îndrumare și o prevestire, pânzele lui Gri-gorescu sunt un început și o promisiune. Ele ar satisface, poate, și ar asigura puțin așteptările neliniștite ale lui Edgard Quinet, care caută să vadă «venind din Carpați un suflet nou, o inspirație, un avânt original, în omenirea noastră veștejită, care le-ar primi și le-ar sărbători cu bucurie». Acest suflet nou, inspirația și avântul original, ce Carpații vor oferi cândva lumii, vor fi de sigur mintalitatea românească, cu calitățile ei pozitive, turnate și desăvârșite în opere originale și caracteristice, de o valoare universală.

* *Din psihologia poporului român*, Librăria Leon Alcalay, București, 1907.

1. Cunosc deja un eminent om politic care este de această părere.
2. *Chestia Tărănească*, p. 19.

ION PETROVICI

Etnicul în filosofie

Un tânăr profesor dela Cernăuți vorbind despre eventualitatea unor creații filosofice, aci, pe pământul țării noastre, scrie textual următoarele:

„Suntem și noi capabili de cugetare profundă, suntem și noi capabili de creație; — însă un lucru să nu-l uităm: nimic n'are valoare dacă nu e străbătut de seva ce pulsează în organismul poporului propriu. Viabilă și folositoare pentru omenire e numai aceea ce e manifestare a sufletului național. O cugetare adâncă filosofică, va trebui să nască din cugetarea adâncă a neamului. Atât artiștii cât și *cugetătorii* noștri vor putea aduce un aport progresului general al omenirii, numai dacă se vor coborî în adâncurile vieții populare, dacă vor pune urechea ca să asculte bătăile inimii neamului, dacă vor ști și vor putea să se identifice cu aspirațiile acestui mare popor¹.”

Așa dar obligațiunile pe care le are arta, de-a oglindi nota specifică națională, s'ar extinde — după autor — și asupra speculațiunilor filosofice, constituind directiva și călăuză lor firească. Filosofia ajunge astfel și dânsa — cum ar fi de pildă literatura — una din marile expresii ale temperamentului etnic și structurii sufletești naționale.

Într'o epocă preocupată, pentru motive blagoslovite, să dovedească lumii vigoarea sufletească a românismului, — grija ca toate manifestările care pleacă dintre hotarele țării noastre să aibă pecetea etnică, e mai mult decât explicabilă. Totuși problema caracterului etnic în elaborările filosofice nu este chiar așa de simplă și nici cu totul necontroversată. În orice caz, mai puțin simplă decât ar fi la alte manifestări culturale care sunt învederat legate de partea cea mai personală și mai

pitorească a sufletului național, și unde contactul cu această putere elementară este aproape un postulat.

Netăgăduit că dacă examinăm diversele concepții filosofice — chiar mărginindu-ne la acele europene — vom constata la multe din ele raporturi strânse cu structura sufletească a popoarelor respective.

Empirismul englez, întemeiat pe bază de fapte precise și cu excluderea ipotezelor aventuroase, oglindește o latură fundamentală a etnicului englezesc, — pasiunea faptelor concrete, palpabile, și evitarea abstracțiilor vapoaze. Când însă această filosofie empiristă reprezintă cu atâta strălucire de Bacon, Locke, Berkeley și Hume, trăgând ultimele consecințe și eliminând din conținutul cunoștinții valabile orice idee care nu fusese scoasă din experiență, a devenit disolvantă și revoluționară, — atunci o altă latură a temperamentului englez, caracterul *tradiționalist* și conservator, a reacționat cerându-și o altă filosofie mai cumpătată, care păstră mai toate ideile tradiționale, așa numita filosofie a *bunului simț*, reprezentată de Reid, și de urmașii lui.

Sufletul național francez oferă de asemenea mai multe laturi. Una sceptică, îndreptățindu-l pe Alfred să spue: „Parler de ses opinions, de ses admirations avec un demi-sourire, comme de peu de chose, qu'on est tout près d'abandonner pour dire le contraire: vice français“. O alta, raționalistă-matematică, ce implică dragostea de claritate și de logică. În sfârșit mai este și înclinația retorică, mai dezvoltată poate decât la alte popoare, care străbate impetuoasă chiar în genuri literare heterogene, cum este în lirica și teatrul lui Hugo, și chiar la poeții burghezi și cu pretenții naturaliste cum este François Coppée.

Câte-și trele aceste trăsături și-au avut repercusiunea și în domeniul filosofic: *Scepticismul* lui Montaigne, *Raționalismul* lui Descartes și filosofia *oratorică* a lui Royer-Collard și Victor Cousin.

Filosofia germană care ne înfățișează vaste sisteme de ansamblu năzuind să se ridice îndrăzneată în regiunea principiilor supreme, acolo unde contrastele se anulează și divergențele se toposc — ca pildă sistemele lui Fichte, Schelling, Hegel și alții — pare a corespunde și dansa elanului misticometafisic care agită de preferință sufletul specific german.

Însfârșit filosofia *pragmatistă* americană, care face din reușita practică, norma fundamentală a adevărului, — această filosofie nouă care a împins la celebritate numele lui James —

nu este fără legătură cu dispozițiile tehnice și realiste ale poporului american.

Aceste exemple — căroră li s'ar putea adăuga și altele — mărturisesc în deajuns că sistemele și concepțiile filosofice, tot așa precum atârnă de nivelul cultural al epocii, așa cum nu se pot degaja de temperamentul individual al autorilor, *nu stau nici ermetice față de caracterele naționale ale popoarelor unde au apărut.*

Dar chestia e alta: este acest lucru un bine sau un neajuns? Un avantaj sau o scădere? Căci elaborarea filosofică vrea să fie altceva decât o operă literară sau de fantezie, ea urmărește să exprime *adevărul și realitatea*, în forme universal valabile și obiective.

Și cel puțin în unele cazuri, particularitățile etnice, amestecându-se în speculația filosofică, constituie un neajuns. Do vadă că adesea ori, atunci când se înfățișează analitic sistemele filosofice și se constată câte o incoerență sau o idee răzleată care nu se îmbină cu armonia concepțiunii, ea este în genere pusă sau pe seama prejudecăților vremii, sau a tradițiilor și înclinărilor naționale. *Așa dar factorul național e invocat ca scuză pentru lacune și erori!*

Pentru a ilustra caracterul, deficitar în unele privințe, al însușirilor etnice, va fi poate de folos să ieșim o clipă din domeniul pur filosofic și să cităm două pasagii dintr'o carte recentă: Memorialul mareșalului Foch.

Povestind peripețiile încheerii armistițiului cu Nemții, Foch destăinuște că mareșalul Haig, comandantul armatelor engleze, insistă să se impune învinșilor — ceiace ar fi fost foarte primejdios — condițiuni mai blânde și asta fiindcă so-cotea armata germană încă în stare să reziste. Cu prilejul acesta Foch semnalează unele margini structurale ale spiritului englez:

„Englezii au luptat — spune dânsul — într'un chip extraordinar. Au câștigat victorii peste victorii... dar lucru straniu, aceste biruințe le-au câștigat aproape fără să știe. Nu păreau a-și fi dat seama. *O lipsă de suplețe, o oarecare rigiditate în judecată, îi face să fie câteodată în întârziere față de evenimente.* Ei continuau să considere pe germani cașicum victoriile n'ar fi avut loc, cașicum nu i-ar fi învins de atâtea ori“.

Această teamă de a conchide fără verificări migăloase, și care sunt tot o manifestare a empirismului național englez, apare luminos aicea ca o insuficiență, ca o limită.

Întrebat asupra cauzelor eșecului lui Ludendorff, Foch spune între altele, următoarele:

„Germanii au fost încăodată victimele unui sistem definitiv. Acesta este cusurul obișnuit al spiritului german: A crede că odată elaborat, planul valorează prin el însăși, în toate circumstanțele și pentru toate vremurile“.

Clasică zugrăvire a acelei trăsături etnice — un neajuns considerabil și dânsa — că un sistem unitar este încheșat valabil a priori și sub specie aeternitatis!

Și dacă Foch a dominat pe Englezi, dupăcum a înfrânt pe Germani, asta n'a făcut-o probabil cu însușirile etnice franceze, limitative și ele, ci cu geniul său personal, care s'a putut ridica de-asupra contingentelor naționale, ce constituiesc adesea făgășuri înguste și rutinare.

Acum ne putem întoarce la problema noastră. Filosofia, înțeleasă științificește, ca o prelungire convergentă a științelor pozitive, năzuește la o imagine totală despre lume, cât mai obiectivă și cât mai adecuată. În această aspirație către adevărul absolut, către adevărul detașat de negurile subiectivității, spiritul cugetător este trădat totuși de mai multe contingente, care îi pun stavilă, introducând în cercetările sale, tot atâtea *relativități*: credințele și ideile dominante ale timpului (azi unele, mâne altele), dorințe individuale isvorând din propriul temperament, ș'apoi desigur alături de acestea, barierele etnice, care îngrădesc tiranice și ele, lărgimea comprehensiunii și câmpul soluțiilor.

Directivele etnice constituiesc deci în domeniul acesta o limită, și *de-aceia nu pot fi propuse ca un ideal*.

Dela faptul că nu ne putem degaja complect de ele, că operează latent, predeterminând și anticipând adesea rezultatele cugetării filosofice — mai ales la moraliști — nu urmează că trebuie să le și căutăm, să ne constituim sclavii voluntari ai acestor tendințe, așa cum ni se recomandă astăzi de unii și de alții.

Desigur această limitare etnică prezintă câteodată și unele avantagii: în cadrul ei se pot sezisa aspecte interesante ale existenței, cu toate că unilaterale. Și empirismul englez, și raționalismul francez și idealismul german, au reușit fiecare să evedențieze unele nuanțe ale firii, poate tocmai din cauza îngustării câmpului lor vizual.

Dar încă odată, dispozițiunile etnice există normal în fiecare, ele își vor produce rezultatele — rele și bune — dela sine, — însă ceiace *nu trebuie*, e să căutăm a ne îngloda cu voință în ele, luându-le ca îndreptar, și a da filosofiei o lozincă similară cu literatura și cu arta.

Dimpotrivă calea filosofică este a ne degaja, în cât mai mare măsură, de toate ambianțele limitative, de fatalitățile ereditare, și chiar dacă în realitate nu izbutim a destrămă cu totul vălurile relativității, să ne silim totuși în permanență, a ne depăși marginile și barierele, a înțelege gândirea altora și-a îmbrățișa cât mai multe puncte de vedere².

Mai puțin deci, în acest domeniu, scoborări „în adâncurile vieții populare“ și ascultarea „bătăilor inimii neamului“, cât ambiția /ca sezisând problemele filosofice mondiale, să le contempli cu cât mai multă și mai științifică pregătire, cu cât mai deplină detașare și cu cât mai largă comprehensiune...

Nota dispozițiilor etnice, asta se va strecură dela sine: însă ca murmur de acompaniament, — nu ca glas de trâmbiță și mai ales ca inscripție pe drapel.

Studii Istorico-Filosofice, Editura Casa Școalelor, București, 1929.

1. V. Gherasim, „Etnicul în filosofie“, p. 20.

2. Bergson merge și mai departe în direcția aceasta, pretinzând pur și simplu filosofului să se degajeze chiar de condiții tipice și normal-omenești, bunăoară de forma spațiului și a timpului științific (măsurabil și spațializat) întrucât aceste forme s'au zămislit pe baze utilitariste, streine de preocuparea adevărului. „*Philosopher*, spune Bergson, *consiste à invertir la direction habituelle du travail de la pensée*“ și definește filosofarea „*un effort pour transcender la condition humaine*“.

Mergând pe calea aceasta, s'a putut în orice caz săltă până la o doctrină despre care Jacques Chevalier a avut dreptul să spue, într'o frumoasă monografie: „*qu'au lieu d'être, comme tant d'autres, un simple reflet de l'ambiance, est affranchie, en quelque manière des conditions de temps et de lieu dont elle semblait dépendre, parce que c'est la vérité, et non l'occasion qui est sa règle*“. (p. 71).

Implicații etnice

II. Locul unde, țara adică în care se desfășură cugetarea filosofică o mai leagă, pe lângă mediul geografic, și de cel etnic care, fiind diferit la diferiții ei reprezentanți, diversifică de asemenea rezultatele operațiilor intelectuale ce am zis că alcătuiesc discernământul critic. Structura sufletească a poporului, din sînul căruia iese un filosof, nu poate rămînea fără influență asupra cugetării lui. Am zis, e drept, că talentul ar putea să fie o variație bruscă, individuală, o „mutație“, cum numește botanistul olandez De Vries variațiile de acest fel și că, prin urmare, rămînînd înăscut, n-ar mai fi totuși ereditar. Celelalte caractere însă, atît fizice cît și psihice, care mai alcătuiesc individualitatea unui filosof, afară de cele ce îi constituiesc talentul, sunt ereditare și deci de origine etnică. Mutația — la plante, unde a fost studiată mai întîi și mai bine — constă în variația bruscă a cîtorva numai din caracterele lor. La *Oenothera lamarckiana*, bunăoară, pe care a studiat-o îndeosebi De Vries, mutația constă, uneori, numai în schimbarea bruscă a formei și culorii florilor; toate celelalte caractere ale plantei rămîn ceea ce erau, continuă adică a fi acelea ale speciei, din care planta face parte. Tot așa, talentul filosofic, care apare brusc la un individ se găsește înglobat într-un complex de caractere psihofiziologice, care rămîn cele moștenite, și care sunt de origine etnică — sunt adică, în medie, acelea ale poporului din sînul căruia a ieșit individul de care e vorba. Acest complex de caractere însă, de origine etnică, ale individului talentat, nu poate să nu exercite nici o influență asupra talentului său filosofic.

De aceea s-a zis că sistemele filosofice poartă pecetea spirituală a națiunilor în sînul cărora au apărut. S-a susținut, bu-

năoară, că obiceiul vechi și general al poporului britanic, de a-și întemeia întreprinderile numai pe informații precise, pe fapte concrete, bine stabilite, nu pe speculații abstracte sau pe închipuiri sentimentale, a împins cugetarea filosofilor englezi către empirism. De unde, marea linie: Bacon, Locke, Hume, care fac gloria filosofiei britanice. S-a zis, de asemenea, că nevoia latină de claritate logică, ce caracterizează spiritul național al francezilor, a împins cugetarea filosofilor ieșiți din rîndurile lor să întemeieze adevărul pe demonstrații raționale, pentru care forma cea mai perfectă li s-a părut a fi deducția. De unde, introducerea metodei matematice în filosofie, de către Descartes, primul mare cugetător francez. S-a zis, în sfîrșit, că poporul german înclină către speculații metafizice — care să-i dea, nu numai cunoașterea naturii, ci și presimțirea a ceea ce e dincolo de natură — și către misticism, în care, cu ajutorul sensibilității, să poată avea intuiția directă a principiului suprem al lumii. De unde, apariția primilor mari mistici europeni, de la sfîrșitul Evului Mediu și începutul timpurilor moderne, Eckhardt și Böhme, cari au fost germani, și marea linie idealistă, cu Fichte, Schelling și Hegel.

E caracteristică, din acest punct de vedere, cartea lui Wundt *Die Nationen und ihre Philosophie*, în prefața căreia citim: „Pentru felul de a fi spiritual al unui popor, toate domeniile vieții sufletești sunt însemnate. În știință, ca și în artă, în poezie ca și în filosofie, își valorifică fiecare popor individualitatea sa particulară. Totuși, aceste domenii diferite nu sunt, din acest punct de vedere, de o valoare egală. Științele speciale nu sunt, e drept, atît de internaționale cît se crede; totuși, repeziciunea comunicațiilor științifice aruncă deosebiri naționale pe planul al doilea. Același lucru se poate zice — nu în aceeași măsură, dar totuși în parte — despre artă. Numai poezia, întrucît conținutul ei de idei este legat de limbă, posedă o valoare deosebită pentru cunoașterea pornirilor sufletești ce frămîntă un popor. Alături de ea însă, ca expresie a caracterului sufleteș al națiunilor, stă în prima linie filosofia. Nu pentru că, cum s-a zis, ar fi ea însăși o poezie de noțiuni, ci fiindcă ea, în concepțiile despre lume, pe care le scoate din cercetările științifice ale timpului, introduce și pornirile morale, care animă poezia, se poate zice că îi este înrudită. Întrucît caută să aducă la lumina conștiinței aceste porniri obscure, care se agită în sufletul poporului, filosofia ne dă un tablou de ansamblu al valorilor spirituale ale culturii fiecărei națiuni...“ Filosofia adică ne arată ceea ce fiecare popor prețuiește mai mult pe lume și, ca

atare, exprimă în cel mai înalt grad felul lui de a fi, din punct de vedere intelectual și moral.

Nu ne putem ocupa, mai de aproape, de această lucrare a lui Wundt fiindcă nu studiem acum, îndeosebi, ceea ce s-a numit problema „etnicului“ în filosofie. Atrag numai atenția cititorilor asupra ei, rugându-i totodată s-o utilizeze cu oarecare rezervă, fiindcă are un caracter tendențios, care, ce e drept, nu e prea izbitor, dar este totuși real. Lucrarea a apărut în timpul războiului mondial precedent, în 1915, — atunci când germanii credeau încă, cu tărie, în victorie și se pregăteau să impună lumii, nu numai puterea lor militară, ci și superioritatea culturală, pe care și-o atribuiău cu toată generozitatea patriotismului lor înfierbîntat — depășind astfel realitatea, pe care, în limitele ei juste, nu s-ar fi gîndit nimeni s-o conteste.

Influența factorului etnic asupra cugetării filosofice a mai fost susținută, după Wundt, de un cercetător francez mai puțin cunoscut, dar ale cărui argumente merită să fie luate în considerație. Torau-Bayle, directorul colecției de lucrări filosofice în curs de publicație, intitulată *Biblioteque de philosophie moderne*, a relevat în primul rînd faptul că, în deosebire de religie și de artă, care sunt forme de viață spirituală ce se găsesc mai mult sau mai puțin la toate popoarele, filosofia nu se găsește decît la unele dintr-însele. În Antichitate, bunăoară, n-au avut o filosofie decît grecii, și, într-o măsură mult mai mică, romanii; asirienii, babilonienii, egiptenii, fenicienii au fost lipsiți de această formă specială de manifestare a vieții sufletești. În Evul Mediu, stînd în serviciul credinței, sub forma cunoscută a scolastice, filosofia a fost legată mai mult de catolicism, ca organizare bisericească inter- sau supranațională; raporturile ei cu unele sau altele din popoarele timpului au fost astfel mai puțin aparente. Cu Renașterea însă, coloritul etnic a reapărut. Filosofia Renașterii a fost în primul rînd italiană; și dacă ecourile ei au răsunit mai pretutindeni, contribuții de o valoare corespunzătoare n-au dat, în perioada de care vorbim, decît francezii, germanii și, ceva mai puțin, englezii. În timpurile moderne, filosofia a devenit o producțiune exclusivă — sau aproape — a celor din urmă trei națiuni. De abia către sfîrșitul veacului al XIX-lea, Statele Unite ale Americii au putut aduce și ele o contribuție originală destul de importantă.

Pe de altă parte, la grupurile etnice menționate, filosofii ce s-au succedat de la începutul timpurilor moderne încoace au prezentat, în lăuntru fiecăruia dintr-însele, o netăgăduită „înrudire intelectuală“. Ei formează astfel serii a căror continui-

tate este vizibilă. „Descartes, Condillac, Auguste Comte, discipolii lor, cei mai mulți din gînditorii francezi contimporani, pînă la Henri Poincaré, matematicii sau logicienii raționaliști alcătuiesc într-adevăr o linie unică; ei diferă simțitor de englezi, ca Bacon, Hobbes, Locke, Stuart Mill, Spencer, care reprezintă un empirism logic deja destul de depărtat la raționalismul francez; ei sunt și mai departe de filosofii germani, Leibniz, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, care oferă între ei o înrudire intelectuală incontestabilă, întrucît au urmărit întemeierea unei mari filosofii a Voinței; în sfîrșit, filosofii americani manifestă deja tendința unei școli diferite și noi; școala pragmatistă. Pentru francezi, conceptul de valoare fundamentală a fost, de cele mai multe ori, Rațiunea; pentru englezi, Experiența științifică; pentru germani, Energia și devenirea ei, Voința; pentru americani, Viziunea Pragmatistă a universului⁴¹. Torau-Bayle trage din aceste „constatări“ concluzia că, în cercetările acestor diferite grupe de filosofi, a existat o „constantă“ care a fost aceea a „rasei“ lor.

O ultimă dovadă a „temperamentului etnic“ al fiecărui filosof mai este, în fine, după autorul ale cărui idei le urmărim, modul de exprimare, atît de diferit de la unul la altul. „... Niciodată filosofii n-au putut ajunge să creeze un limbaj științific, unic și universal... E o constatare foarte caracteristică; fiecare filosofie trebuie să-și făurească un vocabular special, anevoie de tradus, cu toată exactitatea, în altă limbă. Neputința filosofilor de a descoperi expresii tehnice, susceptibile de a fi universal admise, face să iasă în evidență deosebirile de idei și de sentimente care separă, în mod inconștient, dar adînc, pe gînditorii diferitelor națiuni. Cuvintele sunt o serie de scheme, a căror lipsă de sinonime exactă, de la un popor la altul, varietăți de înțelegere și divergențe de interpretare generală a universului. Cuvintele, cu sensurile lor precise, sintaxele, cu nuanțele lor de gîndire și exprimare, sunt creații inconștiente prin care se manifestează viziuni diferite ale totalității lucrurilor, la diferitele grupe etnice lipsite de identitate⁴².

Aceste argumente au, firește, o valoare ce nu poate fi trecută cu vederea. Dar tabloul asemănarilor și deosebirilor dintre filosofi nu poate rămînea așa cum ni-l zugrăvește Torau-Bayle. Unele „retușeri“ — multe chiar — par indispensabile. Auguste Comte, bunăoară, diferă mai puțin de Bacon sau de Stuart Mill, decît de Descartes, și cu atît mai mult de Cousin, de Renouvier sau de Bergson. Aceștia, la rîndul lor, seamănă mai mult cu Kant, cu Hegel sau cu Schopenhauer, decît cu

Condillac. Iar ca întemeietor al sensualismului, Condillac este un adept mai hotărît și mai radical al „experienței” decît Locke. Kant și Hegel nu pot fi considerați ca reprezentînd, alături de Schopenhauer, o „mare filosofie a Voinței”. Mai mult decît ei reprezintă, desigur, o asemenea filosofie Maine de Biran. Cit despre afirmarea că școala pragmatistă, din Statele Unite ale Americii, reprezintă o „Viziune Pragmatistă” (cu majuscule...) „a Universului”, ea nu este, evident, decît o tautologie. Pragmatismul s-a înfățișat, la origine, ca o variantă a empirismului, deși în evoluția lui ulterioară a tîns a se apropia de apriorism. „Americani” au astfel „înrudiri spirituale” nu numai cu englezii, dar și cu germanii — dacă considerăm ca empiriști numai pe cei dintîi și ca aprioriști numai pe cei din urmă, ceea ce nu corespunde realității.

Dar alte obiecții, de altă natură, se ridică mai cu tărie în fața afirmărilor lui Torau-Bayle. Ca să poată fi vorba de o „constantă a rasei” la un filosof oarecare, ar trebui evident ca rasa respectivă să fie ea însăși constantă. Ca să fie constantă însă, rasa în chestiune ar fi să fie unitară, iar ca să fie unitară ar trebui să fie pură. De la bătrînul Bastian încoace, totuși, etnografia crede din ce în ce mai puțin în existența raselor pure. Unele triburi sălbatice, izolate, în insulele mărilor și oceanelor puțin explorate încă, sau în alte regiuni puțin accesibile ale pămîntului, au rămas poate ferite de orice amestec etnic. Celelalte grupări omenеști însă, marile popoare europene, mai ales, sunt amestecuri, mai mult sau mai puțin vechi și mai mult sau mai puțin întinse, în care au intrat numeroase elemente etnice diferite — cu circumstanța agravantă că contopirea lor e încă departe de a fi, din punct de vedere antropologic, deplină și definitivă.

Nu putem ști, din cauza lipsei totale a documentelor scrise, ce a fost în timpurile preistorice. Atît la începutul timpurilor istorice însă, cît și în perioada marilor migrațiuni ale popoarelor, de la sfîrșitul Antichității și de la începutul Evului Mediu, ca și, în fine, în timpul colonizării noilor continente, de la Renaștere încoace — rasele care, după toate probabilitățile, n-au fost, nici în momentele de care vorbim, în adevăr pure, s-au amestecat și continuă a se amesteca în proporții care au îngreuiat considerabil cristalizarea unor tipuri etnice invariabile — ca să nu zicem că au făcut-o imposibilă. Națiunile ce au rezultat din aceste amestecuri, vaste ca proporții și multimilenare ca durată, din aceste amestecuri ale căror elemente componente nu se pot determina precis, și nici măcar aproximativ, sunt departe de a avea fizionomii psihofiziologice

asa de bine diferențiate, cum sunt tipurile speciilor și varietăților, vegetale și animale.

Iată de ce, la fiecare popor găsim o sumă de caractere, ce ar părea să aparțină mai multor popoare, deosebite de el. Și iată de ce, la fiecare din popoarele ce au avut o filosofie, găsim sisteme filosofice foarte diferite. Mai precis, la fiecare din acele popoare găsim reprezentate toate direcțiile posibile ale cugetării filosofice. La germani, bunăoară, la originea chiar a idealismului, găsim criticismul, care, din punct de vedere ontologic, era realist; alături de apriorismul lui Kant și al succesorilor săi imediați găsim empirismul reprezentanților psihologismului, cu Frics și Beneke, și al reprezentanților pozitivismului, cu Laas, Jodl și Dühring; alături de materialismul lui Vogt și Moleschott, găsim spiritualismul neocriticist al lui Cohen și al lui Natorp. Și așa mai departe. Oricine examinează, din acest punct de vedere, filosofia franceză, cea engleză, cea italiană, poate găsi reprezentate într-însele, fără deosebire, toate direcțiile posibile ale cugetării filosofice. Așa încît, pînă acum cel puțin, dacă putem face unele ipoteze, care să ne ajute să ne explicăm geneza unora din sistemele filosofice, nu putem stabili încă nimic sigur și definitiv cu privire la influența factorului etnic asupra cugetării filosofilor.

De altfel, la amestecul în stil mare al raselor, care a fost totdeauna sporadic, în trecut, și care a devenit, de la sfîrșitul Antichității sau de la începutul Evului Mediu încoace, din ce în ce mai rar, s-a adăugat, în timpurile moderne, amestecul în proporții reduse și cu caracter individual — dar care, cu scăderea prejudecăților și cu înmulțirea comunicațiilor, a devenit din ce în ce mai frecvent — al naționalităților. Așa, bunăoară, ca să lăsăm la o parte fenomenul mai complex al emigranților, care se însoară, atît de adesea, cu femeile din ținuturile unde se așează — statisticile ne arată în toate țările un procent, mai mult sau mai puțin însemnat, de căsătorii în care soții sunt de naționalități diferite. Ele nu înregistrează, firește, și legăturile nelegitime, care duc însă la aceleași rezultate. Copiii, ce se nasc din asemenea căsătorii și legături, sunt, din punct de vedere „etic”, ceea ce biologia numește produse „hibride”, în care adică se amestecă, modificîndu-se reciproc caracterele ambelor „rase” ce se încrucișează. Dacă dar unii din copiii de acest fel ajung filosofi sau artiști, nu se poate ști cu siguranță — în starea actuală a cercetărilor nu se poate ști nici măcar aproximativ — care din caracterele etnice, ale celor două naționalități, din încrucișarea cărora au ieșit, au determinat talentul lor filosofic sau artistic, atît în apariția, cît și în orien-

tarea lui. Sau, ca să întrebuițăm formula, atît de „la modă“ astăzi, nu se poate ști, în asemenea cazuri, ce „specific național“ reprezintă oamenii de talent ce s-au născut din părinți aparținînd unor naționalități diferite.

Așa, bunăoară, Kant a fost considerat totdeauna ca un reprezentant de frunte al spiritului german, în filosofie. Părerea aceasta devine însă discutabilă, dacă ne gîndim că el era, după tată, de origine scoțiană. Printre numeroșii scoțieni care, pentru motive ce nu interesează aici, au emigrat, la sfîrșitul veacului al XVII-lea și la începutul celui următor, în Suedia și în Prusia, se găsea și bunicul lui Kant, care s-a stabilit la Tilsit. Tatăl filosofului, un mic meseriaș care locuia la Königsberg, își scria încă numele cu C ca în englezește; el semna totdeauna: I. G. Cant. Fiindcă însă antecedentele familiei nu ne sînt cunoscute, nu-i putem urmări mai departe originea celtică sau anglo-saxonă. Căci Scoția, vechea Caledonie a romanilor, a fost locuită în antichitate de celți, cu care s-au amestecat apoi, mai ales în sud, anglo-saxonii. Tot așa, ca să mai cităm un caz, Schopenhauer era de origină olandeză. Străbunicul lui venise la Danzig, la începutul veacului al XVIII-lea, ca comerciant și agricultor, păstrîndu-și supușenia străină. Bunicul său obținuse, e drept, titlul de cetățean al vechiului oraș hanseatic; totuși, stăpînit încă de prejudecăți sau cel puțin de preferințe naționale, s-a căsătorit tot cu o olandeză, cu fiica „ministrului-rezident“ al Țărilor-de-Jos, Soermans. De abia tatăl filosofului, Heinrich Floris Schopenhauer, s-a căsătorit cu o germană, Johanna Trosiener. Tot așa, ca să mai luăm încă un exemplu, Nietzsche era de origine poloneză. Pe la începutul veacului al XVIII-lea, un conte polonez, Niecki, care era protestant, ca să scape de persecuțiile catolicismului oficial al țării sale, s-a stabilit în Germania, renunțînd la titlul său de noblețe și scriindu-și numele, așa cum se pronunța de fapt, Nietzki. Se pare chiar că filosoful care se mîndrea uneori cu originea sa aristocratică și străină, avea, destul de pronunțat, tipul slav și că, din această cauză, era luat adesea, în călătoriile sale, drept polonez. În sfîrșit, Leibniz era de asemenea de origine slavă. La finele veacului al XIX-lea, cînd studiile antropologice luaseră un așa de mare avînt, s-a examinat, între altele, și craniul acestui cugetător, considerat ca un reprezentant de frunte al filosofiei germane. După credința răspîndită pe atunci și susținută cu tărie de H. St. Chamberlain, în cartea *Temeliile veacului al XIX-lea*, de care ne vom ocupa, în altă ordine de idei, mai departe, craniul lui Leibniz, ca reprezentant al rasei germane, ar fi trebuit să fie dolichocefal. El era însă hiperbrachi-

cefal, cu un indice de 90.3 — fapt care a pus din nou în discuție originea lui etnică. Examinînd acest fapt dinaintea Societății pentru antropologie, etnografie și preistorie din Berlin, Krause a stabilit că „mic și rotund“, cum se arăta, craniul lui Leibniz nu prezenta tipul „germanic“ cunoscut din așa numitele „morminte în rînduri“. Ca confirmare, Krause a menționat că filosoful însuși, după mărturiile unora din contemporanii lui, se considera ca fiind de origine poloneză și că strămoșii săi își semnavă numele cu o ortografie vădit slavă: Leubnicz. Tatăl filosofului însă părăsise această ortografie și semna: Friedrich Leibnütz³.

La noi, ca să luăm și un exemplu dintre filosofii români, Vasile Conta pare a fi fost de origine armeană. În matricula școlară a „Colegiului Național“ din Iași, unde și-a făcut studiile liceale, elevul Vasile Conta era trecut cu indicațiile următoare: „Născut la 1845, luna noiembrie 15, profesiunea părinților preot, de națiune armeană...“. Octav Minar, cel dintîi editor al *Operele complete* ale filosofului, zice în studiul biografic introductiv că, cu privire la originea lui etnică, n-a găsit „nici o lămurire“. Și adaugă: „A fost după mamă armean; sau după tată poate armin“ — adică român macedonean. În nenumerirea lui, autorul continuă: „Rămîne un semn de întrebare. În tot cazul, numele Conta nu poate fi. . . un nume românesc“⁴. Cu acest prilej, poate fi de folos să relevăm în treacăt atmosfera sceptică în care s-a format, sufletește, Conta, ca copil. Tatăl său, deși preot, nu era credincios. În caietele sale de impresii, ce s-au găsit în păstrarea Mariei Bălușescu, Conta notase că tatăl său zicea uneori, „pe glasul al optulea“, adresîndu-se mamei sale: „Ce vrei femeie, nu mai pot sluji pe un stăpîn pe care nu l-am văzut niciodată și pe care n-o să-l văd niciodată. M-am săturat de atîta tămîie și citanie“⁵.

Istoria literară ne oferă însă exemple și mai izbitoare — literatura fiind mai strîns legată de „specificul național“, din cauză că exprimă ceea ce este mai intim în sufletul unui popor, adică sentimentele lui, și se servește de ceea ce îi este mai caracteristic, adică de limba lui. Goethe, bunăoară, a fost considerat totdeauna ca fiind reprezentantul prin excelență al spiritului german în literatură. După unele cercetări mai noi însă, el pare a fi fost de origine turcă sau siriană. Și fiindcă părerea, pentru cei ce n-o cunosc încă, poate părea surprinzătoare⁶, e necesar să ne oprim un moment asupra-i. Un învățat german, ocupîndu-se cu problema eredității, a avut ideea să examineze realitatea acestui fenomen în genealogia cîtorva familii mai cunoscute, și a scris o carte interesantă, intitulată

Familienforschung und Vererbungslehre. În această lucrare, autorul, Robert Sommer, care e profesor la Universitatea din Giessen, a studiat, între altele, și genealogia lui Goethe, cău-
tînd în special să vadă cu care din ascendenții săi semăna mai mult, pentru ca să poată urmări, pe firul genealogic, originea psihofiziologică a genialității sale. El stabilește, mai întii, că poetul nu semăna cu părinții săi, ci mai mult, izbitor de mult, atît la înfățișare, cît și la gusturi și înclinări, cu bunica sa maternă, Ana Lindheimer. Aceasta, la rîndu-i, semăna mai mult cu mama ei, Caterina Seip. Iar aceasta, prin mijlocirea a cinci generații intermediare, la care se pot urmări caracterele asemănării în chestie, se trăgea din familia Soldan. În sfîrșit, în această familie, a cărei genealogie o studiază, destul de amănunțit, pînă în veacul al XIV-lea, profesorul german descoperă un grup de caractere psihofiziologice, ce se păstrează cu o impresionantă constanță, și pe care femeile din această familie, cînd intră, prin căsătorii, într-altele, îl impun copiilor lor. Acest grup de caractere — e tocmai cel ce deosebește pe Goethe, formînd temelia psihofiziologică a genialității sale.

Explicarea extraordinarei constanțe a grupului de caractere de care e vorba, o caută învățatul german în originea etnică a întemeietorului familiei Soldan — care era un turc sau sirian. La începutul veacului al XIV-lea, un cruciat german, contele de Lechmotir, luase ca prizonier, într-o luptă în Siria, un ofițer turc, Sadok Selim Soltan, și l-a adus cu el în Germania, unde i-a redat libertatea, cu condiția să treacă la creștinism. I-a dăruit apoi un domeniu feudal, făcîndu-l vasalul său și l-a căsătorit cu o fată germană. Dintre descendenții acestui ofițer turc făcea parte Iakob Soldan, tatăl Anei Soldan, din care, prin bunica sa, se trăgea Goethe. Curios este de menționat faptul că, după un arbore genealogic care se păstrează la Hanovra, acest Jakob Soldan pare a fi locuit prin părțile noastre, la „Greberi“ în Valahia.

Prin originea etnică a întemeietorului acestei familii, ne explică apoi Sommer constanța caracterelor ei psihofiziologice. Sadok Selim Soltan era, cum am zis, turc sau sirian. La semințiile orientale însă, atît din cauza vechilor tradiții sociale, cît și din cauza fanatismului, căsătoriile erau „endogame“, se contractau adică numai înăuntrul triburilor respective. Asemenea căsătorii, însă, asigură totdeauna caracterelor etnice un maximum de stabilitate. După veacuri întregi, în care o selecțiune riguroasă se operează astfel fără întrerupere, copiii ieșiți din căsătorii endogame, dacă contractează căsătorii exogame, impun descendenților caracterele lor dominante⁷.

În literatura rusească numele cel mai impunător e desigur acela al lui Tolstoi. Iar prin modul cum a trăit, marele scriitor a rămas poate mai aproape de sufletul poporului rus decît toți ceilalți reprezentanți literari ai lui. El era totuși de origine străină. Întreaga familie Tolstoi se trăgea dintr-un german, stabilit în Rusia prin veacul al XIV-lea. Numele lui adevărat părea a fi fost Indris, dar i se dase, din cauza obezității lui puțin comune, porecla de „tolstoi“ care pe rusește însemna „gros“. Cu vremea, fiind utilizată de toți, porecla a luat locul numelui. Așa a luat naștere neamul Tolstoi, din care descinde autorul celebrelor romane *Război și pace* și *Ana Karenina*.

În sfîrșit, ca să mai luăm un exemplu, la noi, Alecsandri, a fost considerat totdeauna ca un reprezentant tipic al literaturii române. Mai mult chiar, întrucît a cîntat, ca nimeni altul, războiul neatîrnării și gînta latină, a fost privit ca un reprezentant prin excelență al neamului și rasei noastre. Și totuși, originea lui Alecsandri e o problemă, ce n-a fost însă definitiv rezolvată — îngăduind, încă, toate îndoielile. De la *Arhondologia Moldovei*, a lui Sion, pînă la studiile critice ale lui Chendi și Zaharia, — ca să nu mai vorbim de articolele mai mărunte din reviste și notițele informative din gazete, — părerea că Alecsandri era de origine evreo-grecescă, a circulat și circulă fără întrerupere. Încercarea onora din istoricia literaturii române de a înlătura această părere, considerînd-o ca un simplu „zvon“ sau stigmatizînd-o ca un „lucru urit“, a rămas fără efect. De altfel, poetul însuși se considera ca fiind de origine străină; după el, întemeietorul familiei Alecsandri ar fi fost venețian. Din nefericire, această afirmare nu se întemeia pe nici o dovadă. Iar un critic literar mai nou, H. Sanielvici, bănuiește că ea ar fi fost făcută mai mult ca să provoace o diversiune, ascunzînd originea adevărată a familiei poetului⁸. Pe de altă parte, dacă admitem această afirmare* ca adevărată, ne lovim de o altă dificultate. După părerea unora din criticii literari de astăzi, un element constitutiv din cele mai însemnate — dacă nu cel mai însemnat — al „specificului național“ românesc, ar fi ortodoxismul. Cum s-ar împăca această părere cu faptul că strămoșii lui Alecsandri ar fi fost catolici? Iar dacă am examina această părere în sine, ne-am lovi de obiecția că ortodoxismul nu e specific românesc. Ortodocșii sunt și grecii, bulgarii, sîrbii și rușii. Dar nu ne putem opri acum asupra acestei probleme.

Iată dar o sumă de fapte, care ne arată, destul de limpede, dificultățile foarte mari, de care ne lovim, cînd voim să utilizăm factorul etnic în explicarea diferențierii talentelor, în ge-

neral, și îndeosebi în înțelegerea genezei și orientării cugetării filosofice. Unele din aceste fapte sunt, pe drept, controversate. Până la lămurirea definitivă însă a controverselor respective, nu este exclusă posibilitatea ca ele să fie adevărate. Ele rămân dar, alături de cele indiscutabile, exemple posibile de dificultățile eventuale ale utilizării factorului etnic în direcția ce ne interesează.

* *Geneza formelor culturii, Cugetarea, București, 1934.*

1. Torau-Bayle, *Introduction à l'étude de la philosophie*, p. 12.

2. *Op. cit.*, p. 14.

3. *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1902, p. 471.

4. Octav Minar, Filozoful Conta, *Opere complete*, p. XIV*.

* Cercetări mai noi despre biografia lui Vasile Conta, din păcate, nu s-au întreprins de studiosi demni de crezare. Iar pe mărturiile lui Octav Minar, chiar atunci când sînt sprijinite pe citări din documente, nu se poate pune temei întrucît — se știe — acest „cercetător“ neonest a fost demascat de istorici literari cu autoritate recunoscută (G. Călinescu, Șerban Cioculescu, etc.), că a falsificat sau chiar a inventat — ca în cazul lui Eminescu — documente. De altfel, sora filozofului, Ana Conta, care a publicat amintiri despre fratele ei, citate și de Octav Minar, nu pomenește nimic despre originea armeană a tatălui lor (n. ed.).

5. Cuvinte reproduse de Octav Minar în studiul biografic din ediția citată, p. XVI.

6. Deși a fost relevată la noi de cunoscutul critic H. Sanielevici, în *Literatură și știință*, p. 70.

7. Indicații asupra altor „amestecuri de sînge“, ce par a se fi produs la unii din ascendenții lui Goethe, se pot găsi în cartea lui Walther Rauschenberger, *Goethe's Abstammung und Rassenmerkmale*, Leipzig, 1933.

8. H. Sanielevici, *Literatură și știință*, p. 144.

* Întreaga această demonstrație este binișor exagerată și porneste, mai toată, din relatările savuroase, dar pizmătărețe, circotașe și adesea fanteziste ale paharnicului Constandin Sion din a sa *Arhondologia Moldovei* (scrisă prin 1840—1857 și editată postum în 1892). Sion spunea acolo, fără probe documentare, că bunicul poetului dinspre tată „au fost un Mihalachi Botezatu, jidov din tîrgul boilor din Iași, frate

cu Cerbu Ochincariu, care au trăit pînă pe vremea domniei lui Ioan Vodă Sturza“ (ediția Rodica Rotaru, Minerva, 1973, p. 9). În 1906 în *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, N. Iorga respingea, fără a face referiri la Sion, dar neproducînd nici el probe, această ipoteză, scriind: „Era fiul unui Mihail Alecsandri, zis poate Botezatu, pentru trecerea de la altă confesie creștină la ortodoxie; neamul era din părțile Bacăului, unde, în cursul vremilor, s-au botezat destui unguri“ (ed. Rodica Rotaru, Minerva, 1983, vol. II, p. 56). Biografii săi de mai tîrziu, G. Călinescu, G. C. Nicolescu, Ștefan Gorovei — folosind documentele publicate de Gh. Ungureanu, Sever Zotta, Gh. Bezviconi — au clarificat, destul de lămuritor, originea familiei lui Alecsandri. Călinescu documentează că bunicul poetului se numea Mihalache Alexandru, schimbîndu-l apoi în Alecsandri, după căsătoria sa cu o tînără dintr-o familie cu acest din urmă nume. Unul dintre fiii acestui Mihalachi Alexandru (Alecsandri), Vasile, a fost tatăl poetului. Bătrînul Vasile Alecsandri s-a căsătorit prin 1816—1817 cu Elena Cozoni „dintr-o familie — precizează Călinescu — de mici boieri de origine grecească, cum era de altfel și aceea a șătrarului Alecsandri“ (socrul lui Mihalache, bunicul poetului n.n.) (*Istoria literaturii...*, ed. Al. Piru, Minerva, 1982, p. 282). Dacă aceste cercetări nu vor fi infirmate de altele mai noi, reiese că poetul avea ascendenți deopotrivă pe linie paternă și maternă, de origine grecească. Important e însă că poetul a exprimat, prin întreaga sa operă, esența purificată a specificității naționale a poporului român. T. Maiorescu a afirmat-o rîspicat, încă în 1886, în *Poeți și critici*: „În Alecsandri vibrează toată inima, toată mișcarea compatrioților săi, cîtă s-a putut intrupa într-o formă relativă a poporului nostru de astăzi. Farmecul limbei române în poezia populară — el ni l-a deschis; iubirea omenească și dorul de patrie în limitele celor mai mulți dintre noi — el le-a intrupat; frumusețea proprie a pămîntului nostru natal și a aerului nostru — el a descris-o. [...] cînd societatea mai cultă a putut avea un teatru în Iași și București — el a răs-puns la această dorință, scriindu-i comedii și drame; cînd a fost chemat poporul să-și jertfească viața în războiul din urmă — el singur a încălzit ostașii noștri cu raza poeziei. A lui liră multicordă a răs-unat la orice adiere ce s-a putut deștepta din mișcarea poporului nostru în mijlocia lui“ (*Critice*, vol. III, Ed. Socec, 1892, p. 64). (n. ed.)

Vocația românilor

1. — Prin ce fel de manifestări își trădează un popor vocația. — 2. Îndrumarea greșită în studiul vocației Românilor. — 3. Caracterizarea culturii românești din trecut. — 4. Realitatea românească opusă europenizării? — 5. Punerea în valoare a vocațiilor individuale constituie adevărata europenizare a Românilor.

1. — Vocația Românilor n'a format pină acum obiectul unei cercetări speciale în lumea oamenilor de știință. Despre ea s'a vorbit totuși destul de des. Poetii au cîntat-o; istoricii au căutat-o; politicienii au speculat-o. Studiul ei rămîne de făcut de acum înainte. Este un studiu greu, din două puncte de vedere. Poporul român este un popor în curs de formație culturală, neexplorat încă în deajuns de etnografie, demografie și statistică, așa cum sînt alte popoare europene. Ca obiect de studiu, vocația Românilor este lipsită cu desăvîrșire de investigațiile pregătitoare. La aceste greutăți de metodă se mai adaogă, cînd acela care încearcă studiul este însuși un român, greutăți și de natură subiectivă. Un român care încearcă să determine vocația neamului său este totdeauna expus să fie rău înțeles. «Nimeni nu este profet în țara sa», zice proverbul; și vocația este și ea un fel de profetie.

Dar toate aceste greutăți nu sînt numai pentru astăzi. Ele vor fi și miine, și încă multă vreme. Un început la studiul vocației Românilor trebuie încercat. Noi îl luăm asupra noastră, ca o datorie, în urma paginilor consacrate mai sus mesianismului popoarelor. Intenționăm, bine înțeles, o dibuire modestă, pentru a înlesni drumul acelor cari vor încerca acest studiu mai tîrziu.

La începutul acestui început de studiu o întrebare prealabilă se impune, anume: prin ce fel de manifestări își trădează un popor vocația sa? Orice fel de manifestări sînt manifestări de vocație?

Întrebarea va părea unora de prisos. Cu toate acestea ea este hotărîtoare pentru îndrumarea întregului studiu. De aceasta ne vom convinge îndată.

Pare unora întrebarea de prisos, întrucît se presupune, că toate manifestările sufletești ale unui popor contribuiesc la caracterizarea individualității acestuia, și că individualitatea este unul și acelaș lucru cu vocația. Din cel mai neînsemnat gest se cunoaște individualitatea unui om și chiar a unui animal. După felul cum îi strînge mîna, un orb își recunoaște pe fiecare prietin în parte; după tropăitul auzit la distanță își recunoaște ciobanul turma sa. Aceiași strînsă legătură de unitate trebuie să fie și între manifestările sufletești ale unui popor. Din examinarea unei manifestări trebuie să se poată deduce firea individualității întregi. Din firea individualității apoi, natura vocației.

Ei bine, această deducție nu garantează adevărul. Individualitatea sufletească nu cuprinde în mod implicit și vocația. Este drept că un popor, pentru a avea o vocație, trebuie să aibă mai întîi o individualitate sufletească, dar nu totdeauna individualitatea este urmată de vocație. Intr'o insulă rătăcită, sau la adăpostul unor munți înalți, se pot constitui popoare cu individualități caracteristice, fără ca ele totuși să aibă o vocație, în afară de aceea că există. Individualitatea se formează în alte condiții de cum se formează vocația. Popoarele așezate în aceleași condiții geografice, sau care sînt pe aceeași treaptă de cultură, prezintă multe asemănări sufletești și totuși ele diferă din punctul de vedere al vocațiilor. Așa vechii elini și fenicienii aveau, din cauza situației lor geografice, multe asemănări sufletești, dar nu și aceeași vocație. Popoarele sud-americane de astăzi au multe asemănări între ele din cauza gradului uniform de asimilare al culturii europene, dar vocațiile lor sînt deosebite. Apoi cum pe manifestări sufletești asemănătoare se pot altoi vocații diferite, tot așa pe manifestări sufletești diferite se pot altoi vocații asemănătoare. Pubertatea și maturitatea, la acelaș individ, produc manifestări sufletești diferite, și totuși de la una la alta, în cazurile fericite, se continuă aceeaș vocație. Cu un cuvînt, între natura individualității sufletești și natura vocației nu este o dependență de reciprocitate, așa ca din natura uneia să se poată cunoaște cealaltă. Din condițiile asemănătoare geografice, pot

să rezulte în sufletul popoarelor multe asemănări caracteristice, acestea nu implică și o asemănare de vocație. Tot așa, între popoarele de aceeași vîrstă culturală, sînt foarte multe asemănări caracteristice, de suflet, nu însă și de vocație. Individualitatea sufletească și vocația sînt pe planuri diferite. Cea dintîi este pe planul vieții psihologice, cea de a doua pe planul operilor de cultură. Operile de cultură sînt și ele produsul funcțiunilor sufletești, negreșit, dar a funcțiunilor sufletești cu o anumită determinație. Ele nu vin de la sine, cum vin caracterele individualității sufletești. Ele nu sînt simplu reprezentative, ci sînt produsul unei sfortări la muncă. Un popor, fără nici o sfortare deosebită la muncă, poate fi bogat în tipuri reprezentative, dar nu și în tipuri de vocație. Vocația se cunoaște, nu din întipăririle pe care le dă genurile de muncă ale unui popor. Vocațiunea unui popor se cunoaște din contribuția pe care el a adus-o la fondul etern al operilor de cultură.

2. — Intrebarea noastră nu era dar de prisos.

Dacă despre vocația Românilor avem pînă acum păreri așa de puțin întemeiate, cauza este că acestea nu țin seama că una este a avea un suflet și alta este a avea o vocație. Nu orice manifestare caracteristică sufletului românesc îndreptățește fixarea vocației lui. S'a vorbit astfel de vocația Românilor de a fi mijlocitorii între civilizația Apusului și civilizația Orientului. Dar o asemenea vocație cite popoare n'au revendicat-o și n'o revendică? Destul ca un popor să se găsească geograficește între Apus și Orient, pentru ca să se și vorbească de vocația lui de mijlocitor al civilizației. Așa s'a vorbit de vocația Rușilor, de a Maghiarilor, de a Bulgarilor și acum în urmă, cu refacerea Palestinei, de a Evreilor! S'a vorbit apoi de vocația Românilor de a continua civilizația Bizanțului. La baza acestei păreri sînt asemănările care s'au constatat în lucrurile de artă bisericească. Asemănările acestea existînd însă și aiurea, presupusa vocație a Românilor a fost și este disputată, de mai multe popoare. În primul rînd, iarăși de Ruși. Ca mai puțin serioase vin apoi părerile, după care vocația Românilor este dedusă în felul confesiunilor religioase; din genul lor de ocupație agricolă; din manifestările sufletești pe care le încurajează vîrsta lor culturală; în sfîrșit, vin la urmă și părerile, cu totul copilărești, care bazează vocația Românilor pe predilecția multor Români pentru politică, pentru poezie, pentru oratorie, pentru sport, etc., și după care am avea dreptul să vorbim de vocația de politician, de poet, de avocat, de

atlet, a Romînului! Mergînd pe calea aceasta, nu va rămîne vocație care să nu fie atribuită Romînilor.

Unul este însă sufletul poporului românesc în manifestările sale curat psihologice, și altul este sufletul poporului românesc în realizarea vocației sale. Vocația Romînilor începe de unde sfîrșește psihologia Romînilor.

3. — Dacă ne ridicăm pe planul operilor de cultură și privim din înălțimea acestui plan la viața trecută a poporului românesc, un fapt ne isbește din primul moment. La fondul etern al culturii universale poporul românesc a contribuit într'o foarte mare măsură prin munca anonimă a mulțimei celor de jos, și într'o foarte mică măsură prin munca individuală a celor de sus. Rar popor așa de sărac în genii individuale și totuși așa de bogat în bun simț național, ca poporul român. Veacuri în șir el nu se manifestă prin opere individuale care să atragă atenția lumii. Istoricii aproape că nu-i dau de urmă în lunga perioadă a Evului-Mediu. An după an, toate popoarele Europei apusene au sufletul în fierbere prin țîsniri de genii individuale. Cînd un geniu politic, cînd un mare reformator de credință religioasă, cînd un geniu științific sau artist, le schimbă pulsul spiritual, dîndu-le noi încordări la muncă. De numele fiecărui individ de geniu să leagă în Apusul european gînduri sau opere desăvîrșite, pe care mulțimea le imitează și și le însușește. Aceea ce se numește progresul culturii în Apus este format din isvoarele bine diferențiate ale genurilor individuale. Aceștia realizează virtualitățile vocaționale ale popoarelor apusene. La Români, aceea ce s'ar putea numi progresul culturii este format din ploaia măruntă a muncii anonimilor. La ei nu găsim gînduri sau opere desăvîrșite, produse în totalitate de genii puțini și apoi însușite de mulțime, ci găsim mulțimea desăvîrșind prin tradiție aceea ce indivizii au schițat în mod fragmentar. Romîni luau individual, cu foarte rari excepții, nu produc opere desăvîrșite pînă în amănunt, așa cum în Apus găsim petrecîndu-se faptul la Francezi, Englezi, Germani, Italiani, etc.; rare sînt cazurile la Romîni, de vieți individuale în întregime închinete unui singur gînd sau unei sigure opere; și mai rare încă sînt cazurile de suflete originale, cu o încredere nemărginită în valoarea lor proprie, mergînd pînă la sacrificiul vieții pentru a-și apăra o idee personală; la Români, virtualitățile vocaționale se realizează aproape exclusiv prin colaborarea colectivă a mulțimei, sau cel mult, prin o expresivitate exemplară, în felul cum am văzut că se realizează vocația religioasă. Individul și cînd se sacrifică pentru o idee, se sacrifica

pentru o idee națională sau creștină, nu pentru o idee de originalitate personală. Colaborării colective a mulțimei datorează Româniilor limba unitară pe care ei o vorbesc; arta populară, care face admirația lumii întregi; tehnica instrumentală a muncii, care durează de mii de ani, și este mai bogată decât a tuturor celorlalte popoare din Orientul Europei; obiceiurile pământului, în aceea ce privește organizarea lor juridică, obiceiuri mai cu sfințenie păstrate și practicate decât legile săpate pe tablele de aramă ale altor popoare; în sfârșit, acestei colaborări colective a mulțimei datorează Româniilor de astăzi, Biserica și Statul lor întregit, cu toate dușmăniile ce s'au pus în calea formării acestui Stat. În Apusul Europei geniul individual lasă după el urme adânci, care se pot recunoaște și după veacuri. Unul este stilul lui Racine; altul este acela al lui Corneille și altul este acela al lui Victor Hugo. Cît va trăi o limbă literară franceză, vor trăi urmele acestor stiluri individuale. În Apus: «*le style c'est l'homme individuel*». La Români, cu totul altfel. Nici o urmă n'a lăsat creația individuală în comora comună a limbii românești literare. La Români: *le style c'est le peuple*. Limba literară românească s'a format de către anonimia mulțimei. Și așa cu toate produsele spirituale pe care Româniilor s'au întemeiat, pentru a cere un loc sub soarele lumii civilizate, la începutul secolului al 19-lea.

4. — Aceasta pentru trecut. Ce va fi pe viitor? În ce măsură ne putem aștepta la o schimbare în orientarea vocațională a Româniilor? O schimbare totală de orientare, desigur că nu vom putea aștepta să se producă dintr'o dată, căci aceasta ar însemna să admitem o ruptură completă între trecut și viitor și o asemenea ruptură este puțin probabilă. Oricît am presupune că Româniilor, din cauza condițiilor vitregi ale trecutului istoric, n'au putut lua cunoștință de dispozițiile lor sufletești; oricît am pune pe seama vîrstei lor culturale predominarea colectivului asupra individualului, acesta încă nu ne îndreptățește să așteptăm ca pe viitor Româniilor să-și aleagă de la o zi la alta, o nouă orientare. Totuși, noua orientare o așteptăm cu încredere. Pesimiștii numai nu o așteaptă. Ei susțin, că dacă Româniilor și-au realizat în trecut vocațiile, așa cum am văzut, cauza trebuie căutată în adîncul lor sufleteș și nu în împrejurările istorice prin care au trecut. Trebuie să fie, zic ei, în adîncul sufleteș al Româniilor, ceva care oprește ca mutațiunile spiritualității lor să se facă prin originalitățile indivizilor, și care, dimpotrivă, constring ca aceste mutațiuni să se împrăștie pe o mulțime de indivizi. În ce să consiste așa

ceva? În compoziția singelui din care se alimentează sufletul românesc? În precumpănirea în el a elementului feminin asupra celui bărbătesc? În specificitatea endocrină care activează adîncul sufleteș, așa cum ne îndeamnă să cercetăm o numeroasă școală de antropologi contimporani? Un răspuns, pentru moment, nu avem de la ei. Poate că vor răspunde cu succes la aceste întrebări, aceia cari vor întreprinde studiul vocației Româniilor, de aci înainte, cu mijloace tehnice mai perfecționate și cu ipoteze de muncă mai bine întocmite.

Lăsînd la o parte însă contribuția pe care o pot aduce rezultatele cercetărilor făcute asupra adîncului sufleteș al Româniilor, — contribuție care să sperăm că va veni cît de repede și cît de bogată, — să încercăm a ne desluși viitorul Româniilor, în aceea ce privește orientarea vocației lor, din direcția care se întrevede în ultimele lor opere de cultură.

Sînt aproape o sută de ani de cînd spiritualitatea romînă stă sub influența spiritualității apusene, în special a celei franceze. Una sută de ani de cînd individualismul apusean bate la porțile de intrare ale sufletului românesc. Vechile legiuri, sau mai bine zis vechile obiceiuri, au fost înlocuite cu Codul Napoleon, chintesența individualismului juridic. Economia națională a fost silită să părăsească tehnica primitivă a gospodăriilor sătești, pentru a împrumuta tehnica întreprinderilor capitaliste. Mentalitatea românească, mai ales, a fost supusă la încercări revoluționare. I s'a impus să judece și să valoreze după logica occidentală. Să imiteze în producțiile ei, științifice și artistice, mentalitatea franceză, germană, sau engleză. Gînditorii români, să aibă gîndirea sprijinită pe intuiții originale. Artiștii români, să nu se mai confunde în anonimatul artei populare. Cu un cuvînt, de aproape una sută de ani, Româniilor se găsesc la răscruce de drum, între tradiție și europenizare. Ce direcție se întrevede la ei, din producția spirituală a acestor una sută de ani din urmă?

O direcție puțin sigură, cu cît această sută de ani apropie să se încheie. La început, orientarea părea hotărîtă. În 1848, sufletul românesc era entuziasmat de europenizare. A fi intrat în concertul european, era pe atunci suprema aspirație a conducătorilor poporului românesc. În timpul domniei Înteleptului Rege Carol I, entuziasmul a mai scăzut, în schimb școala europenizării a făcut progrese. Războiul mondial din 1914—1918 a găsit România în plină aparență de țară cu cultură apuseană. Aparența putea fi interpretată ca o promisiune pentru viitor. După războiul mondial însă această interpretare nu mai este justificată. România din 1931 este sufletește mai departe de

Apus, de cum era România din 1848. În orice caz, România din 1931 nu are pentru europenizare entuziasmul pe care-l avea România din 1848. Entuziasmul lipsind, critica a ieșit la iveală. De vre-o câțiva ani critica este chiar pătimașă. Din nou se pun în discuție avantajile europenizării . . . Din nou se opune acestei europenizări realitatea românească.

Realitatea românească! O caută mulți, bine înțeles în altă parte decât acolo unde ea există. Unii o văd în ortodoxism; alții în restaurarea drepturilor stăpînirii; alții în revenirea la gospodăriile sătești; în sfîrșit, alții fac din ea o armă de luptă în contra partidelor politice. Realitatea românească trebuie să fie căutată însă, nu într'un fapt istoric, ci în aceea ce produce faptele istorice. Realitatea românească stă în genul original de activitate, prin care sufletul Românilor este chemat să-și întretină cultura. Căci, atîta realitate are sufletul unui popor, cîtă cultură are el. Realitatea fiecărui popor stă în aceea ce leagă în mod permanent viața poporului cu viața omenirii întregi; stă în consolidarea originalității poporului în domeniul eternului spiritual al culturii.

Pe Români, ca să rezumăm cele spuse mai sus, i-a legat pînă acum de eternul spiritual al culturii, munca anonimă a mulțimei. Grație acestei munci ei au o limbă cultă, o artă populară neîntrecută, o organizare politică solidă, judecînd după împrejurările în care a trăit. Istoria omenirii a ales pentru desăvîrșirea finalității sale, în acest colț al Europei, un gen de activitate altul decât al popoarelor din Europa apuseană. În Europa apuseană, procesul de personalizare al energiei pămîntului, care se manifestă prin creșterea culturii, s'a făcut prin mijlocirea individualităților; — la Români, prin sufletul colectiv al mulțimii.

Este acest gen de activitate al Romînilor legat pentru totdeauna de realitatea românească; sau este el legat numai de o fază a acestei realități; să zicem : de faza copilăriei?

Problema vocației Romînilor este soluționată dimpreună cu răspunsul la această întrebare.

5. — Entuziasmul pentru europenizare, am zis că este în descreștere în anul 1931, judecînd după aceea ce el era în 1848. Aceasta este un indiciu; dar un indiciu fără valoare, întrucît nu este interpretat printr'un control riguros al faptelor.

Entuziasmul pentru europenizare poate să fie scăzut în România anului 1931, din mai multe cauze. Nu toate cauzele duc la aceiași concluzie. Și vom vedea îndată că ele chiar se exclud. Entuziasmul pentru europenizare poate să fie scăzut din cauză că europenizarea ar lovi anumite interese personale,

care, deși vremelnice, sînt totuși cu abilitate apărute de reprezentanții lor. În Rusia multă vreme curentul contra europenizării era susținut de nobili și clerici, reprezentanți abili ai intereselor personale. Acesta nu este cazul României. Din punctul de vedere al intereselor personale, europenizarea n'a avut în România să lupte cu adversari stăruitori, necum abili. Din potrivă, interesele personale se împăcau mai bine cu europenizarea decât cu întocmirea veche românească. Cauza scăderii entuziasmului trebuie căutată în altă parte. Să ne ajutăm la găsirea ei iarăși cu exemplul pe care ni-l oferă Rusia. În Rusia, pe lîngă reprezentanții intereselor personale, se opuneau curentului europenizării și reprezentanții unor concepții ideale de viață, propagate de o filosofie isvorită chiar din mediul Europei apusene, și anume de filosofia romantică. Mulți intelectuali ruși urau europenizarea din modă pentru romantism. De pe urma lor n'a rămas o operă pozitivă care să pună în valoare fondul original al sufletului rusesc, ci numai opere negative de dușmănire a Apusului. Este acelaș caz și la noi? Într'o mică măsură, da. Romantismul a alimentat întru cîtva critica pe care Societatea «Junimea» a îndreptat-o în contra liberalismului politic, considerat în România drept o școală a europenizării. Dar într'o mică măsură. Cauza principală a scăderii entuziasmului pentru europenizare stă în rezultatele foarte mediocre pe care această europenizare le-a adus după 1848. Individualismul european, trecut în imitația românească, în loc de a produce opere minunate ca în Apus, a produs opere mediocre. Aceasta trebuie s'o recunoaștem, oricît ar face puțină plăcere și ar aduce apă la moara pesimiștilor. Pe cîmpul economic, individualismul apusean, în loc de a deștepta spiritul capitalismului întreprinzător, a deșteptat poftele la prădare a avutului public. Nici unde, ca în România, individualismul n'a creat mai mulți indivizi lacomi și mai puține vocații individuale. Conștiinciozitatea, perseverența la muncă, aprecierea timpului, toate aceste însușiri pe care le admirăm la oamenii de vocație în Apus, nu s'au revărsat și asupra muncii românești. Europenizarea a adus după sine la noi o industrie parasitară; un comerț bancar putred; o agricultură care ocolește munca pămîntului și trăește din legi de expediente; a fabricat indivizi romîni, plini de poftă și planuri fantastice, pe cari îi întîlnești la fiecă pas, așa de numeroși, că ei au ajuns să împiedice mersul vieții normale, dar n'a fabricat decât foarte rar indivizi romîni productivi și statornici la muncă, indivizi cari să-și ia răspunderea unei opere durabile. După europenizarea începută la 1848, toate instituțiile țării au fost îmbră-

cate în forme noi, dar n'au fost și însuflețite de un suflet nou. Instituțiile n'au fost luate în serios. Fiecare individ când a putut, a încercat să facă din ele instrumente de dominație. Politica apuseană a fost transformată în politicianism românesc.

Aceasta este adevărata cauză a scăderii entuziasmului pentru europenizare. Rezultatele acestei europenizări au fost sub-medioce. Poporul român este decepționat. Conducătorii lui, — formați la școala individualismului apusean, — nu s'au arătat la înălțimea misiunii lor. Ei n'au realizat ceva durabil. Ei sînt mai, mult legiuitori, decît realizatori. A legiui este ușor. Legile se pot face, traducînd. A realiza este greu; fiindcă realizarea cere cunoștința terenului pe care vrei să realizezi.

Concluzia? O altă orientare? De ce nu revenirea la vechea realitate românească?

Iată-ne înaintea marelui enigme: vocația Românilor. O enigmă, pentru cercetătorul științific tot așa de grea, dacă nu mai grea decît aceea a existenței Românilor în Evul mediu.

Soluționarea acestei enigme noi am anticipat-o prin spiritul în care este scrisă această carte. Avem credința că vocațiile individuale sînt pîrghiile necesare progresului omenesc. Popoarele lipsite de vocațiile individuale sînt popoare condamnate să stagneze. Progresul culturii omenesci se accelerează pe măsură ce crește funcțiunea conștiinței; iar creșterea funcțiunii conștiinței atrage după sine o adîncime a rolului personalităților. O cultură ieșită din colaborația anonimilor se poate înțelege ca o fază de trecere, niciodată ca o fază finală. Aceia cari ne sfătuiesc să revenim la realitatea românească, așa cum această realitate s'a pietrificat în cultura trecută, și în consecință ne îndeamnă să aruncăm din viața noastră practică respectul pentru drepturile individului; să readucem la tehnica anonimului întreaga producție națională, îndepărtînd inițiativa individuală, care constituie baza capitalismului european; în sfîrșit, aceia care sub un pretext sau altul ne sfătuiesc să întoarcem spatele europenizării începută cu atîta entuziasm în 1848, uită să ne arate prin ce mijloace o realitate sufletească, odată ce a fost nimicită, mai poate reveni în actualitate. Omul poate reveni într'o veche locuință, dar nici odată în vechile sale deprinderi, afară de cazurile de degenerescență sau de senilitate. Poeții, bine înțeleși, pot face abstracție de greutatea acestei reveniri. Tot așa și capetele mistice. Fiindcă pentru poeți ca și pentru mistici, realitatea se poate crea din nimic, dînd sufletului o altă atitudine. Oamenii, cu scaun la minte, cum zice Românul, nu se poate lua însă după poeți și mistici. Enigma românească pentru viitor va avea o altă soluțiune de-

cît aceea de a reveni la trecut. Revenirea la trecut n'a fost, undeva pe lume, cu puțință. Ea, oriunde s'a propus, s'a dovedit totdeauna ca un simplu pretext, pentru a ascunde planuri in-avuabile.

Dar atunci continuarea mai departe a europenizării așa cum s'a făcut pînă acum? Nici aceasta. Europenizarea de pînă acum nu mai poate merge, fără a periclita viitorul Românilor. Dar aceasta nu din cauză că europenizarea ar fi în sine periculoasă, ci din cauză că europenizarea de pînă acum nu era o adevărată europenizare. Spiritul individualist apusean, pe care Români au voit să-l împrumute, este producător de opere durabile și aduce cu sine aspirațiile vocaționale ale indivizilor, cînd acești indivizi trăesc în mijlocul unor instituții cu viață sinceră și sănătoasă. Spiritul individualist apusean nu este tot una cu capriciul individualist. Pionierii capitalismului, inventatori de idei științifice sau de plămuiuri artistice; propagatorii libertăților politice și religioase, toți inițiatorii de reforme, în urma activității cărora s'a transformat fața Europei apusene, nu au fost împinși înainte de un simplu capriciu, — capriciul nici n'ar fi putut să stabilească o armonie între eforturile lor separate, — ci au fost împinși înainte de aspirațiile vocaționale, care canalizau energiile diverselor instituții sănătoase. Atmosfera în care trăiau acești inițiatori era pătrunsă de respectul ce se cuvine lucrului public. În această atmosferă, imoralitatea intereselor personale nu putea să prospere. Români, dacă n'au reușit, cauza este că ei au împrumutat numai fațada individualismului apusean, fără să-i împrumute și fondul instituțional. Ei au luat anarhia intereselor personale drept individualism. Pe cînd, în Europa apuseană, inițiativa individului era sub controlul unei conștiințe morale; în România, după 1848, inițiativa individului era lăsată la voia temperamentului. «Știi tu cine sînt eu?» Cu această lozincă a temperamentului românesc, era natural să ajungem la decepția Românilor din 1931.

Prin urmare, nu poate fi vorba de continuarea europenizării, așa cum s'a practicat ea pînă acum. Datoria fiecărui bun Român este să critice această europenizare. Curajul, cu care Titu Maiorescu și-a îndeplinit această datorie, încă de acum 50 de ani, constituie pentru el un titlu la recunoștința generațiilor viitoare. Titu Maiorescu a văzut în mod limpede falsificarea europenizării noastre dela început, și mai bine ca el n'a caracterizat-o nimeni. Aceea ce ne rămîne de făcut nouă, cari venim după dînsul, este să repetăm critica lui în cuvinte cit de grele, pentru a fi simțită de toți, fiindcă o sută de ani

de obișnuită a început să tocească simțurile la mulți dintre compatrioții noștri.

Nu egoismul indivizilor, ci vocația indivizilor stă la baza culturii apusene. Europeanizarea noastră ar fi trebuit să înceapă cu punerea în valoare a vocațiilor individuale.

De fapt ea a și început cu vocațiile individuale. Primii tineri români, cari au luat contact cu Apusul, erau în majoritate împinși spre Apus prin vocație. Inapoiți în țară, ei s'au dovedit ca energii productive. Urmele lor se cunosc și azi în instituțiile create după modelul instituțiilor apusene. Dar aceasta n'a durat multă vreme. Chemații au fost coplesiiți de nechemati. O selecție pe dos s'a pus la cale: productivii au fost înlăturați, pentru a se face loc improproductivilor; împrumuturile făcute în Apus, sub diferite forme, împrumuturi de idei și de bani, au fost utilizate pentru a mări beneficiile personale, iar nu productivitatea culturală a țării. A fost de vină pentru aceasta, adâncul permanent al sufletului românesc, cum zic pesimiștii, sau numai împrejurările vremelnice, în care acest adânc sufletesc a fost trezit la conștiința europeană? Acei cari aruncă în mod exclusiv vina pe adâncul sufletului, condamnă pentru totdeauna poporul românesc la decadentă. Căci, cu un suflet refractar vocațiilor individuale, un popor este de mai înainte învins în lupta ce va duce-o cu alte popoare. De luptă nici un popor nu va fi ferit în viitor. Mai ales poporul românesc. Noi credem însă că spiritul individualist a lipsit din cultura trecută a Românilor, nu atât din cauză că sufletul românesc este refractar vocațiilor individuale, ci din cauză că Români, din împrejurări particulare nenorocite, erau constrinși în trecut să-și înăbușe vitalitatea, pentru a-și ascunde mai bine existența. Tot așa, se spune, că sînt și unele plante, care din cauza climatului neprielnic, trăesc prin rădăcinile lor pe sub pămînt, fără trunchiu și fără ramuri, dar că odată ce climatul le permite, ele se ridică falnice la suprafața pămîntului. Cultura neamului românesc începe de acum înainte să intre în condițiuni normale de dezvoltare. De acum înainte factorul vocațiilor individuale începe pentru Români să fie hotărîtor.

Personalismul românesc, condus în ultima sută de ani de un temperament anarhic, este timpul să intre sub conducerea unei voinți luminate pentru a deveni un personalism energetic.

Cu punerea în valoare a vocațiilor individuale se va putea vorbi în sfîrșit de vocația Românilor, ca popor; adică de mesianismul poporului român.

Isbuti-vor aceste vocații să desăvîrșească opere de valoare

universală, care să îmbogățească, cu o nuanță nouă, coloratura spiritualității omenești; sau se vor mulțumi aceste vocații să întărească unitatea națională a manifestărilor colective începute din trecut?

Vor avea Românii vocația să contribuie la realizarea unor idealuri universale, sau vor realiza ei numai idealul culturii lor naționale?

Acesta este secretul pe care va avea să-l desvăluie viitorul.

Pentru prima posibilitate, avem un început de anticipație în religiozitatea, extrem de spirituală, a vechilor locuitori ai Daciei, precum și în tradiția Romei.

Pentru a doua posibilitate, avem trecutul istoric cel mai apropiat.

Între aceste două posibilități vor hotărî vocațiile viitorilor tineri români.

Rîndurile noastre au de scop tocmai să înlesnească tinerilor români înțelegerea rolului pe care ei, prin vocațiile lor, vor avea să-l îndeplinească.

Vocația, Factor hotărîtor în cultura popoarelor, ed. Casa Școalelor, 1935.

1. Comp. C. Rădulescu — Motru, *Cultura română și politicianismul*, 3-a ediție, Socec 1904.

2. Despre personalismul anarhic, mai pe larg în *Personalismul energetic*, pag. 204 și urm.

Autohtonizarea filosofiei

Constatam acum câțva timp, cu o gravă și încă sfioasă jubilară, că în câmpul culturii române a apărut, mai ales în vremea din urmă, un mănunchiu de sinteze, din domenii diferite și fără ca la producerea uneia să se fi știut de cealaltă, dar cari toate se vădese a fi, în fond, expresia matură a unui spirit lăuntric creiator, ce ne dă nădejdi că mergem spre întemeierea critică a unei culturi românești originale și complete.

Căci e vorba de sinteze, a căror structură și tendință trădează o legătură din ce în ce mai intimă cu mediul social local. E semnificativ că deunăzi, cu prilejul trist al morții lui Pârvan, un redactor anonim dar avizat, însemna aceste rânduri: „Este de semnalat că paralel cu scrierile lui Pârvan, și însuflețite de aceeaș credință, merg scrierile unora dintre filologii noștri și chiar ale unora dintre reprezentanții poeziei și filosofiei noastre. *Getica* este înrudită, ca inspirație, cu rezultatele *Filologiei* lui Alexandru Philippide, cu fondul poeziilor lui Eminescu și cu concepția dela baza *Personalismului energetic* al lui C. Rădulescu-Motru. În toate aceste manifestații ale spiritului românesc, ideia autohtoniei răzbate ca un izvor comun de inspirație. Avem dar înaintea noastră un curent general...”

Fenomenul e, în adevăr, destul de interesant pentru ca să ne oprim asupra-i măcar în treacăt. De la Maiorescu încoace se tot vorbește la noi, sub o etichetă sau alta, cu tendințe diferite, dar întotdeauna insistent, de discordanța între formă și fond, care s'a produs în societatea românească odată cu introducerea zorită a civilizației Apusului. De fapt, acesta e un proces frecvent în istorie și chiar azi se poate constata aproape la majoritatea societăților de pe glob. Imperiul roman a fost

un mare agent provocator de asemenea discordanțe; dominația bisericii catolice, sub sceptrul spiritual și politic al căreia au intrat rând pe rând atâtea popoare barbare, deasemenea. Imperialismul civilizației occidentale de azi și ofensiva colonială a marilor puteri au dus acest proces până aproape de limita lui geografică.

Și cu toate acestea, din caracterul natural și frecvent al acestui fenomen nimeni nu poate să scoată o concluzie cu caracter normativ. Fiindcă esențialul e acesta: în toate cazurile când o formă s'a impus unui mediu social eterogen, a fost ceva mecanic, steril, iar faptul creației nu s'a ivit decât când forma și mediul au reușit, într'un timp relativ îndelungat, să facă o sinteză. Îmbogățirea reală a vieții e deci tot de partea continuității istorice și a spontaneității, în pofida tuturor împrejurărilor istorice, cu cari trebuie să se acomodeze, de cari sunt adesea manevrate, dar cari nu pot niciodată să le înlocuiască în procesul creației adevărate.

Prin urmare, numai când forma cade oarecum la fund sau fondul își integrează forma, apare un nou termen istoric creiator. Acest fenomen pare că prinde să se repete acum la noi. Fondul românesc inițial, un timp contrariat și dezorganizat de năvala formei apusene, începe, cel puțin pe alocuri, să-și revină, să ia cunoștință precisă de el, să stăpânească forma și să creieze în spiritul adânc al lui. Acesta e sensul curentului de autohtonizare a culturii noastre, ceace e tot una cu întemeierea culturii noastre, fiindcă nu există, prin definiție, decât cultură autohtonă. Nu există cultură, care nu izvorăște spontan. Cultura se poate cel mult creia din nou, dar nu se poate exporta. După aleasa cultură populară, pe care am avut-o în trecut, începem să ne formăm o cultură în sens modern.

Fenomenul de autohtonizare, de care e vorba, deși nu e general, cum se afirma în rândurile citate mai sus, dar e general prin tendința lui. Dacă va evolua normal, e de prevăzut că el va cuprinde odată toate domeniile culturii de la noi. Căci, la rândul său, e interesant să se constate cum această autohtonizare nu se produce și nu înaintază paralel în toate domeniile. Sunt domenii de cultură ce devansează pe celelalte în chestiune de autohtonizare.

Așa, de pildă, întâia care s'a autohtonizat a fost literatura. În prima jumătate a secolului trecut, literații noștri mai mult traduceau și localizau artificial modele apusene, indiferent din ce școală erau, clasice ori romantice, căci problema selecției nu se punea în toată stringența ei. După aceasta însă, au venit

literații fondului nostru. Iar literaturii i-a urmat istoria, în acest proces de autohtonizare. De la latinismul în acelaș timp filologic și istoric, s'a trecut la istoricii, pentru cari zestrea istorică și protoistorică a pământului acestuia capătă o valoare. Hajdeu, încă din prima parte a activității lui istorice, a pus problema rolului elementelor băștinașe în formarea neamului nostru. Această teză a fost apoi dezvoltată, sub forme proteice și inspirate, de d-l Iorga, pentru ași găsi fundamentarea monumentală în opera lui Pârvan. După activitatea istorică, a venit întemeierea autohtonă a unei științe românești, în sensul în care se poate vorbi de o știință autohtonă, adică depășirea științei înmagazinate, imitate și aplicate și trecerea la creierea de valori științifice.

Însă dintre toate ramurile culturii noastre, cari au început să fie interesate la procesul de autohtonizare, aceea care se întemeiază mai greu și vine la urmă în această privință, este filosofia. Din acest punct de vedere, s'ar putea asemui domeniile culturii românești, în ultimul secol, cu acel fel de compoziții muzicale, numit de tehniciani canon, în care diferitele părți nu încep toate deodată, ci li se dă intrarea în chip succesiv.

Această zăbavă, pe care a avut-o filosofia, pentru a se autohtoniza la noi, este, de altfel, explicabilă până aproape de îndreptățire. Căci filosofia, vorbim de filosofia generală, adică filosofia propriu zisă, nu e, în definitiv, decât expresia superlativă a cunoașterii de sine, fundamentată și armonizată. Iar această cunoaștere nu poate veni decât foarte târziu. Eul e întâiu trăit, practic sau liric, și apoi cunoscut. Cunoașterea non-eului se perfecționează înaintea celei a eului propriu. Chiar autocunoașterea individuală, privită numai din punct de vedere moral și practic, ceeace e mult mai lesnicios, și tot e târzielnică și adesea foarte scump plătită. Dar autocunoașterea în ceeace privește structura sufletească și virtualitățile de reprezentare a lumii, e neînchipuit mai greu de înfăptuit, mai ales dacă se consideră că aici cunoașterea individuală trebuie să meargă mână în mână cu cunoașterea, desigur intuitivă dar efectivă, a colectivității din care faci parte.

Autocunoașterea implică, mai întâiu, o experiență îndelungată, variată, și, mai cu seamă, expresivă, revelatoare. Pentru a face filosofie, trebuie mai întâiu să trăiești. După aceea, trebuie o reflexiune devotată, mesianică, asupra zestrei de viață trăită, realizată. Orice episod de viață conține o filosofie implicată. Dar de aici și până la realizarea și mai ales complectarea și acordarea armonioasă cu sine însuș a acestei fi-

losofii implicate, e o distanță istorică. Filosofia presupune deci într'un fel filosofia, dar dacă se ia în seamă că nici o filosofie implicată nu e unitară și complectă, se înțelege că rolul reflexiunii e cu atât mai mare cu cât, pe de altă parte, e chemată nu numai să mediteze asupra cantității de viață acumulată, ci s'o și modeleze. Deci și în alt sens filosofia trebuie să fie, așa zicând, înaintea filosofiei: pentru ca aceasta să ajungă a se constitui definitiv, trebuie mai întâiu să fie în oarecare măsură efectivă asupra vieții, dând acesteia unitate, caracterizare și largime, fiindcă numai așa, la rândul-i, aceasta din urmă va inspira și va documenta o filosofie armonioasă. Un caracter neprecizat, discordant sau îngust nu va putea nici-odată să ducă la o filosofie.

E nimerit deci să spunem că trebuie și o îndelungă trăire și reflexiune, acestea urmând să se întrepătrundă reciproc, să se stimuleze și să se modeleze una pe alta, pentru ca să se ajungă la o filosofie autohtonă. Acest fapt cere un interval istoric de timp, o frământare locală de date, neputându-se importa odată cu formele apusene.

Societății românești îi trebuia deci mai întâiu o experiență lungă și semnificativă, o reflectare susținută asupra acestei experiențe și o organizare mai mult sau mai puțin armonioasă a caracterului vieții sale, pentru ca să poată aspira la o filosofie proprie precizată. Dar acesta e un proces multiplu și trudnic. Iar dacă se mai are în vedere și faptul că, din cauza prestigiului Apusului, a imitării lui pătimașe, noi am fost foarte puțin dispuși să ne cunoaștem și să reflectăm pe propria noastră temă, înțelegem de ce autohtonizarea filosofiei în societatea românească se anunță târziu. Orice societate care imită nu poate avea o cultură. Dar mai ales nu poate avea o filosofie. Filosofia izvorăște din aplicarea și fecundarea dictonului socratic: cunoaște-te pe tine însuși.

Iată de ce dintre operele cari apar la noi, cele filosofice, chiar când au o seriozitate în sine, dar aproape întotdeauna n'au comun cu mediul nostru decât, după o observație care s'a făcut, că sunt scrise în românește: filosofie străină în limba română. Totuși și în acest domeniu sunt unele apariții bine vestitoare. Ele sunt oferite, ceeace era de așteptat, în primul rând din partea acelor discipline, cari ocupă locul intermediar între filosofie și științe, având ceva dela amândouă. Avem o mișcare sociologică. Avem alta pedagogică. Avem câteva apreciable studii critice și istorice asupra filosofiei altora. În toate acestea străbate ceva, ca un ecou uitat, din structura și atitudinea românească. Dar încercările de filo-

sofie generală, cari tocmai ne interesează mai mult aici, sunt cele mai rare. Deaceea am salutat, cu o încântare în care era sublinierea unei nădejdi, apariția *Personalismului energetic* al d-lui Rădulescu-Motru.

Dar deși filosofia se autohtonizează anevoie, valoarea ei în economia culturii și vieții noastre colective e cu atât mai mare. Mai ales în momentul evolutiv, pe care l-a dobândit cultura românească astăzi, această valoare se înfățișează cu o stringență particulară.

Filosofia, se știe, prin însăși funcția ei de regalitate sintetică, e chemată să facă unitatea de ansamblu între diferitele ramuri, ce evoluează în bună parte pe linii proprii, ale unei culturi. Acesta e principial adevărat oricând și oriunde. Filosofia utilizează materialul câștigat de celelalte discipline și totodată le organizează într'o armonie generală și le dă sugestii noi de dezvoltare. Așa fiind în general și în situație normală, când filosofia e constituită, tot așa va fi și la noi. Însă aspectul istoric particular al culturii românești face încă mai respectabilă această idee a armoniei generale, pe care filosofia poate să o dea culturii noastre.

Filosofia românească nu e încă constituită, abia acum începe acest proces. Celelalte ramuri de cultură s'au întemeiat în majoritate: literatura, arta, o bună parte din științe. Ceeace nu e numai firesc, fiindcă ele implică o maturitate de creație mai ușor realizabilă, dar e și necesar. Căci în toate aceste ramuri sunt cuprinse date latente de filosofie, ideologii vagi și parțiale, și era nevoie ca ele să apară înainte, pentru a da prilej să se cristalizeze temele originale ale filosofiei ce va urma. Vine un timp când s'a creiat un număr îndestulător și variat de asemenea date, când diferite ramuri de cultură au avut o eflorescență durabilă și bogată. Atunci e momentul să apară filosofia, să pună ordine între aceste date — după ce mai întâiu le selectează și le realizează virtualitățile — și să le fecundeze prin raportarea una la alta a ideilor și atitudinilor câștigate în domeniile particulare; raportare ce s'a dovedit a fi întotdeauna plină de rod. De aici înainte, cultura are nevoie indispensabilă de un regulator care să-i armonizeze părțile și să le mențină fecund pe un fâgaș spiritual organic. E nevoie de o atmosferă sufletească comună, conștientă de ea însăși, și aceasta nu o poate opera decât filosofia. Spontaneitatea în oarecare măsură anarhică, de până atunci, din diferitele domenii ale culturii, care era legitimată fiindcă trebuiau să se drezeze datele unei noi culturi încoronată filosofic — și nu e adevărată cultură fără această încoronare — va fi acum ar-

monizată de apariția unei discipline de sinteză, filosofia. Pe urmă, relativă anarhie inițială își găsea, în oarecare măsură, un chezaș în relativă unitate a vitalității primare nediferențiate. Acum manifestările culturale sunt prea bogate și diferențiate, amenințând să iasă din matcă și să ajungă la anarhie propriu zisă, pentru ca acea spontaneitate să mai poată fi lăsată în libertatea ingenuă de la început. E momentul când filosofia capătă un rol organic într'o cultură. Ea devine un fel de prospect spiritual regulator și nu poate vătăma niciodată, dacă e potrivită cu poporul respectiv, ci numai folosi. Căci creația adâncă și mare se împacă cu disciplina, și-o cere chiar. Libertinajul e revendicat, când e revendicat, numai de talentele secundare, îndoielnice ori neoneste. Și apoi filosofia ea însăși evoluează, ceea ce implică postularea unei libertăți, iar această libertate e și mai mare dacă se socotește că evoluția filosofiei este, în parte, determinată de celelalte ramuri de cultură. S'ar zice că prin filosofie celelalte domenii de cultură își creiază propria lor disciplină superioară. Iar disciplina generală, pe care o impune filosofia, nu e exercitată silnic, ci printr'un prestigiu interior. Așa că în cele din urmă ajungem într'o regiune spirituală, în care disciplina se confundă cu libertatea, păstrând privilegiul atributelor fiecăruia: ceea ce însuș mediu creator al adevăratei creații.

În felul acesta, autohtonizarea temeinică a filosofiei la noi va aduce culturii românești, odată cu consacrarea definitivă, darul pe care nu-l poate face decât o disciplină de augustă autoritate, de care dar simțim atât de mare nevoie de la o vreme și care nu trebuie să mai întârzie mult timp: unificarea lăuntrică a tuturor manifestărilor culturale, rezorbirea disonanțelor și hiaturilor din cultura noastră, prinderea zeoasă și îmbelșugată a tuturor domeniilor de cultură în aceeași horă gravă de creație. E caracteristic că azi intelectualii români se deosebesc prea mult după specialități, ca și când domeniile de cultură ar fi tot atâtea universuri ideale aparte, chiar dacă în fond ei păstrează inconștient anume meridiane comune. În Apus, intelectualii, din orice domeniu ar fi, comunică spiritual între ei prin ideologia de ansamblu. Căci acolo filosofia autohtonă funcționează de multă vreme.

De la acțiunea liber ordonatoare asupra mădurelor culturii române, filosofia ar trece, cum e și de bănuț, asupra modelării psihologiei societății. Se vorbește azi câteodată de psihologia poporului românesc sau, mai prudent, de „atitudinea“ ori „spiritul“ românesc. S'au încercat chiar și studii ori simple schițe asupra acestei psihologii. E o întreprindere ce trebuie

încurajată, dar azi ea e condamnată, în mare parte, la neizbândă. Pare paradoxal să zicem că o psihologie complexă asupra întregului popor român ar fi o încercare avortată, dar trebuie să se știe un lucru: după cum caracterul individual nu ajunge să aibă o unitate și prin urmare un fel de filosofie, decât după ce reflexiunea a lucrat asupra acestui caracter într'un timp mai îndelungat, nici popoarele nu pot oferi o psihologie limpede și unitară, până când n'au fost prelucrate de o cultură filosofică. Orice individ care nu se organizează cu ajutorul reflexiunii, are fatal anume contradicții; orice psihologie populară colectivă cuprinde măcar virtualități contradictorii. E adevărat că un individ neprelucrat sau un popor mai aproape de natură, au un fel de unitate biologică, funcțională, acea relativă unitate primară, nediferențiată, de care am vorbit. Dar această unitate, deși poate fi satisfăcătoare din punct de vedere practic, nu se păstrează ca atare decât atât timp, cât e menținută în starea de vag mai mult sau mai puțin inițial. Cultura populară, ce se complăce în contradicții candido estompate de efluviul vitalității instinctive, se proectează pe acest vag colectiv. De îndată ce vagul e precizat în linii sigure și complete contradicțiile și golurile apar cu putere.

E o logică mai adâncă aici: aspectul exterior al vieții e discontinuu și adesea contradictoriu. Acomodarea la viață se va face deci tolerând, multă vreme, atitudini și reacțiuni, ele însăși discontinui și contradictorii, înecate în vitalitatea generală unitară. Chiar la indivizii rafinați, dar lipsiți de reflexiune efectivă asupra vieții lor, contradicțiile nu numai că rămân, dar se exagerează până la disparitate. E nevoie să intervină meditația, pentru ca să descopere, sub masa aparențelor discontinui ori contradictorii, fondul unitar adânc și etern al vieții. Să vadă că multe noțiuni, cari par opuse, chiar contradictorii, devin concordante într'o intuiție mai profundă. Și e nevoie să intervină meditația ca, înțelegând unitatea de fond a vieții, să armonizeze și caracterul, îmbogățindu-l și unificându-l.

Fără această operă hărăzită de reflexiune — cece e un fenomen foarte rar în plenitudinea lui în viața, individuală sau colectivă, nu poate înfățișa o unitate propriu zisă. S'a vorbit multă vreme, de pildă, de contradicțiile sufletului rus, făcându-se din ele un fel de entitate metafizică esențială, eternă, pentru caracterizarea acestui popor. Mai ales estetii filozofizanți se extaziau în fața acestui fapt și scoteau multe efecte stilistice pe socoteala lui. Era pe timpul primei saturări a Apusului de propria lui cultură, când căuta exotismul oriental; și

pe timpul dezamăgirii față de raționalism și al curtării iraționalului, al invaziei slave, timpul generației lui Melchior de Vogüé. În această stare de spirit, se făcea din contradicția slavă un concept în sine și un ideal de cultură foarte invidiat. N'au lipsit chiar filosofi cari să justifice contradicția pentru sine însăși. Nu impietăm aici asupra subiectului dacă contradictoriul rus e ceva așa zicând aprioric, dat pentru totdeauna. Dar e sigur că asemenea contradicții, mai slabe, mai puțin respectabile și mai puțin ispititoare, se găsesc la orice popor neprelucrat îndeajuns de cultură. Contradicția rusă, considerată în calitate de simplă contrazicere, s'ar putea să nu fie specificul rus, în măsura în care se crede. Proportia ei, misterul, nuanțele, timbrul ei și acea atracție quasihalucinantă, pe care o exercită și în care transpare o sublimă perversiune, ce tocmai constituie instrumentul cel mai propriu al imperialismului inconștient al culturii ruse, s'ar putea să fie mai specifice decât contradicția ca atare, care, în orice caz, trebuie pusă în legătură și cu faza actuală de evoluție a poporului rus.

La Români, e adevărat că există un instinct al ordinii practice și un simț al armoniei sufletești cum rar s'a întâmplat la un popor, care, în definitiv, nu s'a bucurat decât de cultura populară. Dar nu e totuș de ajuns. Necesitatea modelatoare a unei culturi filosofice, care să prelucraze caracterul etnic, să completeze, eventual să facă unele eliminări și, în orice caz, să găsească justificări adânci, ar trebui să fie simțită de toți acei cari gândesc, prematur, să stabilească psihologia generală a poporului român. Natural, aceasta nu împiedică să se constate unele date neîndoielnice ale acestei psihologii sau unele generalități și, mai ales, nu împiedică să se adune materialul necesar. Acestea sunt chiar de dorit. Dar înainte de a studia această psihologie cu pretenții, de a se preciza concluzii complete și definitive, ar trebui să se știe că ea trebuie să fie nu numai studiată, dar și făcută, cel puțin în parte. Poporul român nu are nici psihologia etnografică, consumată în felul ei, nici pe cea cultă. Odată intrat pe calea culturii în stil modern, trebuie să așteptăm și să facem ca această cultură să producă o psihologie nouă, potrivit cu izvoarele autohtonice noastre. Aceasta n'o poate face, în ultima analiză, decât filozofia, concepută nu în sens pedant și inutilă ca un fel de epifenomen social, ci ca o funcție culturală a societății, așa cum s'a întâmplat în Occident. Se poate înțelege psihologia poporului francez, de exemplu, fără rolul pe care l-a avut ideologia filosofică? Chiar această psihologie trebuie studiată mai ales în monumentele, pe cari le-au ridicat marii filosofi

precum și în urmările doctrinelor lor. Așa dar, înainte de a avea un suflet românesc modern precizat și înzestrat cu nervuri complete, e nevoie de o activare istorică a funcției filosofice. Desigur, după cum am văzut, nici o filosofie nu se poate crea complet, până când acest suflet nu va fi format. Dar aici e o determinare reciprocă, una din acele corelații în cerc interior între cauză și efect, cum găsim multe în procesul fenomenelor vieții. Un lucru e însă axiomatic: filosofia nu va putea avea acest rol de desăvârșire etnică decât fiind o filosofie autohtonă, sau fiind, pur și simplu, o filosofie adevărată.

Dar importanța unei filosofii autohtone pentru teologia românească? E ciudat că nu ne gândim la acest lucru. Există o religiozitate românească. Putem spune tot așa de convinși că există și o teologie românească? Iar gravitatea stă în faptul că, în epoca modernă, însăși religiozitatea e amenințată dacă nu e susținută de o teologie proprie. Vorbeam de intrarea succesivă a variilor ramuri de cultură românească în procesul de autohtonizare. Dar dacă filosofia a intrat la urmă în acest canon cultural, teologia nici că și-a consolidat măcar intrarea. Tradiționalismul firesc religiei a făcut ca teologii noștri, câți am avut, și întreaga cultură religioasă, să nu intre în faza imitării Apusului odată cu celelalte ramuri ale culturii noastre. Ceeace a fost un mare noroc, căci jocul imitării în chestiuni de credință, e întovărășit de primejdii mult mai mari decât în alt domeniu de cultură. Afară de faptul că această întârziere pe vechile-i poziții a culturii religioase române a reținut în albia istorică și o parte din cultura generală românească. Dar azi avem nevoie de o teologie modernă. Românească, însă modernă. Și procesul de imitare la teologii noștri a apărut astăzi. Ceeace a zăbovit un timp, iată că și face față, deși încă timid sau mistificat. Începutul e mai vechiu, dar azi e vizibil pentru orice observator. Așa se explică nuanțele ce se îngroașă treptat de protestantism, la mulți dintre teologii noștri, pentru a nu vorbi decât de acestea. Se poate însă admite o imitare a teologiei altora, chiar și azi când avem mai mult spirit critic, știind că acest fapt duce fatal și la religia altora?

Întrebarea e chinuitoare nu pentru că răspunsul e greu, ci pentru că e greu să asigurăm condițiile creării unei teologii românești. În adevăr, se poate teologie fără filosofie? Întotdeauna teologia a împrumutat de la filosofie ori a creat filosofie pentru uzul propriu. Istoria teologiei nici nu se poate face fără istoria filosofiei. Mai mult, idei filosofice oficiale au intrat uneori chiar în religiozitatea curentă a societății. Cum deci să încropim o teologie românească plecând de la

filozofiile străine, pe cari le-am adus la noi? Cum să se producă o teologie în adevăr a noastră, dacă nu e încă o bogată filosofie românească, un mediu de filosofare autohtonă? E caracteristică că și unele sporadice coagulări de atitudini teologice românești au venit din partea celor înzestrați și cu o cultură filosofică, fie în formă literară fie în formă oficială, dar, în orice caz, în legătură cu intuiția realității românești.

Privită și din această lumină, se vede cât a devenit de vitală problema autohtonizării filosofiei românești. Fără această autohtonizare filosofică, teologia noastră va fi condamnată să umble pe căi de împrumut. Să fie oare și ea destinată a trece prin toate fazele pentru a ajunge la autohtonizare, să înceapă întâiu a imita, cum au făcut toate celelalte ramuri ale culturii noastre? Dar cine se leagă că ea se va reconverti, căci aici ispitele sunt mult mai grave, chiar când au un suflet mai vădit străin ori că, și aceasta e mai neliniștitor, nu va ajuta, indirect, la destrămarea religiozității noastre, ceeace, din nefericire, e un proces care, în unele puncte, a și fost pricinuit? Recunoaștem că formularea acestor întrebări are o involuntară morgă poate prea amarnică, dar trebuie să ni se admită că ele cuprind un adevăr așa de volnic, încât se desghioacă dela sine din cătușa raționamentului și călătorește obsedat pe propriile-i picioare. Autohtonizarea filosofiei odată începută, nu mai poate deci întârzia. Ea trebuie continuată și împlinită, nu cu grabă stricătoare, ci cu devotament de închinători.

Devotamentul însă nu ajunge, e nevoie și de mijloace. Cel dintâiu e să avem întreaga conștiință a faptului. Filosofia noastră, întrucât se poate întrebuița azi acest posesiv, să și pună complet problema autohtonizării, ca o temă de tehnică spirituală, pe care trebuie să o rezolve. E adevărat că filozofiile ce s'au autohtonizat la alte popoare, n'au plecat de la deplina conștiință a faptului, dar nu e mai puțin adevărat că nouă ne poate fi de folos azi această conștiință. Conștiința scopului și metoda nu pot înlocui spontaneitatea creatoare, singura care decide, dar această spontaneitate poate fi înlesnită, condusă ori ignorată și înăbușită. Filosofiei românești îi trebuie conștiința autonomiei de producție, unica formă cu care ar trebuie să fie apreciată, ca să nu se mai întâlnească, deseori, la cei ce se ocupă cu filosofia, o simplă conștiință de localizare, așa cum literatura noastră cultă avea doar acum aproape o sută de ani. Pe urmă, filosofia noastră trebuie să și dea seama de răspunderea pe care o are prin importanța ei singulară față de vii-

torul culturii și societății românești. Această cultură și această societate nu pot intra într'o fază de constituire mai proprie și mai înaltă fără o filosofie autohtonă, afară de faptul că o asemenea filosofie ar avea valoare și ca produs spiritual în sine.

După aceea, perspectiva filosofiei autohtone ar avea mult de folosit din contactul cât mai strâns cu întreaga cultură românească. Am văzut că aproape toate domeniile acestei culturi au luat-o înaintea filosofiei și că ele cuprind date parțiale, începând și vagi de atitudine filosofică românească. Mai ales la noi deci e nevoie ca cel ce se ocupă cu filosofia, altfel decât pentru a fabrica opusculă de o erudiție mai mult sau mai puțin autentică, să cunoască produsele din cât mai multe ramuri ale culturii societății lui și cu precădere acele ramuri, în cari se găsesc cele mai multe depozitări spirituale specifice mediului său.

Dar însăși cristalizările și nuanțele de filosofie românească, atât cât s'au produs, importante mai ales ca anticipări, oferă un mijloc principal în acest proces. Opera onestă de autohtonizare va da mare atenție acestor prime luări de atitudine, mai mult sau mai puțin formale, mai mult sau mai puțin desvoltate. E o mare greșeală că cei ce se ocupă cu filosofia la noi, se ignorează reciproc, uneori voluntar dar de cele mai multe ori fără nici o intenție. În general progresul filosofiei e un progres al asociațiilor, ale întovărășirilor sau luptelor de idei, căci filosofia s'ar putea defini, într'o privință, o știință a discuției. Cu atât mai mult la noi, unde temele de filosofie autohtonă se oferă așa de greu. Când o asemenea temă apare formulată conștient de cineva, ea trebuie utilizată. Discutând atitudinea filosofică luată de un ostenitor în acest domeniu anevoios, numai să fie o atitudine, cât de timidă, și nu o simplă eșafodare născută moartă de materialuri erudite, folosul pentru autohtonizare poate fi îndoit: constatarea greșelilor, a incongruențelor, prin urmare sugestii de ceace nu trebuie să faci pe deoparte, exploatarea unei directive fecunde nimerit prinse, pe de alta. Aici închipuitele altitudini sceptice ori de un occidentalism dubios și suficient, cari nu se opresc să contemple ceace apare în ogrul local, sunt mai condamnabile ca oriunde. E vorba doar de procesul, sanct în felul său, al întemeierii eroice a unui nou ethos rezolvat filosofic. Și trebuie să fim fericiți când ni se dă un întâiu monument constituit de filosofie românească, așa cum e de fapt *Personalismul energetic*. Ar trebui să utilizăm acest caz, să-l comentăm pe larg, pentru a revizui mișcarea filosofică românească și a o dota cu zestre nouă de autohtonizare: cu acest prilej, prin sugestie directă sau contrară, ar

odrásli nouj atitudini și procesul, de care ne ocupăm, s'ar fierbe mai fecund.

Mai presus de toate însă, izvorul cel mai bogat și mai autentic al autohtonizării filosofiei e spiritualitatea rustică a poporului român. Și aici atingem mijlocul cel mai însemnat pentru ceace ne interesează. Cunoașterea cât mai directă, mai adâncă și mai complectă a acestui suflet popular, afundarea intelectuală în taina lui istorică, va da în același timp materialul și sugerările cele mai prețioase pentru o filosofie autohtonă. Căci filosofia poate pune armonie între datele prime oferite, le poate îndrepta și complecta, poate găsi unitatea ideală, în care ele se valorifică, dar nu le poate inventa ea însăși. În ultima analiză, filosofia e, în foarte mare parte, debitoarea unor date aproape instinctive.

Filosofia, vorbim întotdeauna de filosofia generală sau întrucât e în legătură cu filosofia generală, căci aceasta e filosofia autentică, nu e atât cât se crede obișnuit o chestiune de adevăr absolut, cât o supremă acomodare spirituală, activă, la realitatea ca atare. Deaceea filosofia e întotdeauna în legătură cu individualitatea celui ce a creiat-o, mult mai adânc decât s'ar părea la prima vedere. Am putea spune că filosofia e un fel de sublimare maximă a unei flore sufletești locale, atât individuale cât și colective. Filosofia vine deci dinăuntru, din zestrea cea mai adâncă și mai caracteristică a sufletului local. Așa e cu toată cultura privită în general, dar mai ales cu filosofia, care e cheia ei, mult timp implicată, apoi realizată formal.

Ne amintim cum, în secolul trecut, problema limbei românești și a literaturii n'au putut fi rezolvate până nu s'au descoperit izvorul și în acelaș timp îndreptarul culturii poporane, din cari au sorbit după aceea apă vie. Toate aluviunile artificiale ale școlilor filologice instituite peste realitatea locală precum și imitațiile literare, s'au mistuit în fața prospețimei specifice adusă de cultura poporană. Dar asemenea aluviuni artificiale, deși în mai mică măsură și trecând aproape neobservate, au venit și din partea filosofiei. În bună parte mai vin și azi. O filosofie de import e însă, după cum s'a putut vedea, o adevărată erezie, atât teoretică cât și practică. Teoretică, pentru că o filosofie de import nu e nici măcar filosofie. A spune filosofie autohtonă e așa de adevărat, încât atributul devine în fond de prisos, e tautologic. Din punct de vedere practic, pentru că contrariază și falsifică poporul, presupunând că o asemenea filosofie poate fi efectivă asupra lui.

Și în acest domeniu deci drumul autohtonizării depline trece prin sufletul popular. Acolo vom găsi cele mai însemnate

teme inițiale ale filosofiei românești, acolo e tot ortodoxismul românesc, ce va trebui să intre ca element de frunte în ideologia filosofică românească. Fiindcă doar nu la paznicii oficiali ai ortodoxismului nostru vom găsi adevărata structură a acestuia. Dealtfel, în popor avem remedii, ce trebuie descoperite și prelucrate, aproape pentru întreaga noastră viață. Simțul legalității adânci, care e în popor, poate fi luat ca punct de plecare pentru disciplina morală a societății; bunul simț popular e un model pentru viața politică. În trecutul apropiat, aceeași viață populară a dat putința să se întemeieze întreaga noastră cultură literară. Totul e să cunoaștem, să valorificăm și, mai ales, să nu pervertim aceste avantagii ale sufletului poporului nostru. Filosofii români la rândul lor, pentru a nu fi amenințați de sterilitate sau de incongruență, trebuie să studieze și să se lase inspirați de cultura specifică a acestui suflet popular, cel puțin în aceeași măsură în care o fac față de filosofii Apusului. Din fructificarea mai ales a atitudinilor filosofice implicate în cultura noastră poporană, concepută în sensul cel mai larg, într'o conștiință care e în același timp în curent cu gândirea Apusului, va ieși autohtonizarea definitivă a filosofiei românești. În felul acesta, sufletul popular se va fi dovedit încă odată izbăvitor, cum s'a dovedit în repetate rânduri în trecut. Tot el ne va scăpa și de erezia filosofică.

* „Gândirea“, anul VII, nr. 11, noiembrie 1927.

VASILE FÂNCILĂ

Etnicul și logica modernă

Drama cunoașterii e multiplă. Deosebit de faptul, des invocat, că nu putem cunoaște deloc sau nu putem cunoaște desăvârșit realitatea metafizică, drama cunoașterii are și alte aspecte aproape tot atât de grave. Vom schița aici câteva din ele, cele mai însemnate, pentru a le pune în legătură cu perspectiva înțelegerii etnicului.

Cunoașterea e condamnată, în foarte multe cazuri, să nu poseadă suficient tocmai obiectul pe care vrea să-l studieze. E cunoscut cazul metodei introspective din psihologie și critica principală, ce i se aduce. Faptele sufletești, în momentul când sunt trăite, nu sunt propriu zis cunoscute; iar în momentul când sunt cunoscute, nu mai există propriu zis, deci cunoașterea, ce se aplică asupra lor, lucrând, cel puțin în mare parte, asupra unei absențe, nu mai e o cunoaștere autentică, cu adevărat directă, așa cum îi place metodei în chestiune să se numească. În privința aceasta, e o mare deosebire între oamenii de știință și poeți. Pentru aceștia din urmă, faptele sufletești nu devin creatoare de adevărată poezie decât în amintire ori măcar după ce momentul prim de trăire a fost trecut. Altfel, violența sentimentului ar strica armonia poeziei sau, în cazul când sentimentul e domol, n'ar avea timp să se adune și să creeze o stare sufletească poetică. Oamenii de știință însă nu ar putea realiza ceva cu adevărat mulțumitor, decât dacă ar prinde faptele sufletești chiar în timpul când se produc, ceea ce e cu neputință, fiindcă lanterna cunoașterii, de îndată ce intervine, transformă aceste fapte. În știință, pentru a cunoaște obiectul, trebuie mai întâiu să-l constitui, adică să ieși din el. Această operație e perfect valabilă când e vorba de obiecte

fizice căci acestea rămân, în lumea externă, identice cu ele însele. Nu tot așa e cu obiectele sufletești. Constituirea lor pentru cunoaștere, ieșirea din ele, poate echivala cu desființarea lor.

Dar introspecția nu e singurul caz când cunoașterea riscă să nu poseadă obiectul, pe care-și propune să-l studieze. Pentru a merge deadreptul la idea, pe care vrem s'o expunem, vom face o afirmație, care poate părea curioasă: atunci când, într'o epocă, se studiază o realitate, e semn, de foarte multe ori, că această realitate ori nu mai există ori, într'un fel sau altul, e în declin. S'ar putea stabili dacă nu o lege, dar o regulă cu mare aplicabilitate, formulată astfel: ceea ce nu mai e actual, se transformă în știință. E adevărat că reciproca — ceea ce e obiect de știință, nu mai e actual — nu e tot atât de adevărată, dar e adevărată și ea în foarte multe împrejurări. Epoca noastră, de pildă, e plină de studii științifice sau filosofice asupra religiei. Nu e aceasta semnificativ? Femeile, cu instinctul lor sigur, își dau întotdeauna seama că atunci când partenerul lor sentimental face prea mult considerații teoretice asupra iubirii; e dovadă că aceasta e mai mult simulată ori pe ducă. Iar epocă noastră e invadată de asemenea considerații, ceea ce trebuie pus în legătură cu artificializarea sentimentului. Astfel, în vremea pe care o trăim, s'au dezvoltat o serie de discipline, cari sunt într'o situație stranie: etică fără moralitate, teologie, în sens larg, fără credință, pedagogie fără educație, în parte chiar estetică fără adevărată frumusețe, metafizică fără mister... și lista s'ar mai putea continua. E aici o nevoie de compensație istorică: atunci când ceva dispăre, cel puțin să se facă știința lui, pentru a-i păstra imaginea sau pentru ca să se încerce, cu ajutorul științei, reproducerea lui. Fenomenul nu e lipsit de patetism. El ne amintește de cazul acelor odoare păstrate intacte timp de sute și mii de ani în pământ, dar cari, în clipa când sunt scoase la iveală și încep a fi studiate, se transformă în scrum. E aici parcă un blestem, care apasă asupra cunoașterii. De aceea, dacă oamenii de știință ne dau singura cunoaștere metodică, în schimb ei nu ne dau adesea decât o cunoaștere iluzorie.

Nu vrem să spunem prin aceasta că acum se încearcă o știință a națiunii fără națiune. Afirmația își are însă adevărul ei, indicând greutățile principiale ale unei asemenea științe. Epoca noastră e o epocă prezumțioasă căci pe deoparte, părintele ei spiritual e orgoliul, iar, pe de altă parte, ea a vădit mari neputințe lăuntrice și, pentru a le masca, își exagerează prezumțiile. O astfel de prezumție e aceea că ea a descoperit etni-

cul. Natural, principiul doctrinar și științific al etnicului e modern, dar nu și idea lui. Rar a fost pe lume o realitate mai adâncă, de care să se fi luat mai târziu conștiința formală. Totuș, o conștiință a etnicului a fost. Iată câteva versuri din literatura sanscrită, prezentate de marele Coșbuc:

*Foc celor ce-au ucis și fură!
Bogaților, plumb cald în gură!
Pumnal celor mândriți cu rangul!
Și cui își vinde țara, dați-i ștreangul!*

Și e vorba doar aici de oamenii cei mai metafizici și ezoterici de pe lume, reputați ca detașați de lucruri și lipsiți de revoltă socială! Desigur, «țara», mai ales în acest caz, nu se poate identifica cu etnicul, dar e cu neputință ca sentimentul și viziunea etnicului să nu fi fost dela sine implicate în acest termen. Ce să zicem apoi de folklorul românesc, în care o bună parte vorbește de străini și de nostalgia pentru fragmentul de cosmos colorat de intimitatea vrajei etnice și consfințit de bucuria vieții, pe care numai el o dă? E destul să ne gândim apoi la vechimea poporului evreesc. Dar acesta a avut o conștiință despre el, pe care nimeni nu o poate tăgădui. Oamenii de altădată vorbeau de seminții, istoricii și geografii vedeau popoare pe spinarea globului. Apostolii apoi, dacă nu mă înșel, s'au adresat popoarelor, iar nu statelor, nu cu scopuri etnice, dar cu intuiția deosebiriilor dintre neamuri. Mântuitorul însuș a spus: «Drept aceea, mergând învățați toate neamurile...». E aici, pe lângă o dumnezeiască sete de încreștinare a făpturei, și o supremă vedenie etnografică a lumii.

De fapt, etnicul a trecut prin trei faze: faza întâia, cea mai lungă, în care etnicul și-a trăit proprietatea lui primordială, dar nu era obiect de reflexiune; faza a doua, în care era obiect de revendicări și de doctrină, dar fără a fi propriu zis o problemă științifică așa cum a fost în secolul trecut; și ultima fază, cea de azi, când el e constituit obiect pentru știință, continuând, pe de altă parte, să fie motiv de revendicări. Astăzi etnicul și-a pierdut, în parte, ingenuitatea de trăire. La aceasta se adaugă două fapte agravante, cultura modernă are, în general, prea puțin adevărat simț istoric; și familia e acum în criză. Căci nu munții de istorie livrească și nici cultul individualului sunt istorismul autentic, după cum nu trista arcă, pe care s'au refugiat două egoisme, reprezintă adevărata familie. Familia adevărată e o continuă creiere de geografie și de istorie. Ea cuprindea pe deoparte, trei generații, pe de alta, o implicare

de înrudiri și relații în așa măsură, încât se putea considera, atunci când a apărut, ca prima coagulare metafizică colectivă, etnicul devenind, în această perspectivă, o familie mare. Familia în acest înțeles și simțul istoric sunt de altfel în legătură, presupunându-se reciproc. Astăzi familia e în multe locuri săracă și, pe de altă parte, membrii ei sunt adesea prea deosebiți ca suflet. Pe când odinioară familia era nu numai bogată în membri, dar aceștia erau organic asemănători ca structură spirituală, așa că puteau alcătui o stare de spirit comună. Azi familia se prezintă frecvent ca o coabitare de membri puțini și disperați. Ea nu mai poate fi o bază puternică pentru etnic. Suferința familiei e deci suferința etnicului. Și acelaș lucru e cu simțul istoric. Etnicul e în primul rând istorie — și poate fi înțeles ca o radiare organică a familiei în vechea ei calitate de captare umană a spațiului și timpului.

Și cu toate acestea, etnicul e o imensă realitate și are un mare viitor. Căci dacă intelectualii sunt adesea prea alambicați pentru ca să nu mai fie ceva, poporul a rămas adânc etnic, cu toată mediocrizarea modernistă de suprafață. De altfel, intelectualii întotdeauna, astăzi și în trecut, au fost mai puțin etnici decât poporul. Organicitatea istorică și familia în înțeles patriarhal sunt și acum puternice în popor. Iar unii intelectuali, deși asvârliți în curentul culturii și vieții sociale moderne, descind prea direct din popor și-i trăiesc măcar o parte din sedimentările spirituale. Așa că, din acest punct de vedere, s'ar putea afirma că greutatea unei științe a etnicului e tocmai fiindcă etnicul e prea puternic... Am spus doar că ceea ce nu mai e actual se transformă în știință. Dacă, prin urmare, nu avem o știință proprie a etnicului, poate fi și pentru că acesta e prea actual și acțiunea de trăire și impunere a lui primează asupra științei. De altfel, exagerând, dar nu cu mult, s'ar putea zice că viața puternică n'are nevoie de știință. Numai când nu mai e viață intensă, e nevoie de cărjele științei. Viața viguroasă și maiestuoasă își este sie-și propria ei știință și nici o știință nu o poate suplini. În acest înțeles, viața e cunoscătoare prin ea însăși, posedă implicit funcția cunoașterii, datorită căreia a dat adesea peste cap propozițiile oamenilor de știință și și-a realizat expansiunea. Știința autonomă, pur abstractă, rezultă mai degrabă dintr'o dezagregare a vieții, care eliberează cunoașterea în stare izolată cu avantajii de precizie, dar cu mari riscuri spirituale. Nu insistăm însă asupra acestor lucruri, pentru că aici intervine un alt aspect al dramei cunoașterii, pe care trebuie să-l punem în legătură cu etnicul.

Sunt momente în istoria culturii, când deși obiectul de studiat are o mare realitate și deși cunoașterea poate ajunge până la el, nu-l poate sesiza în intimitatea lui, fiindcă de data aceasta cunoașterea a devenit improprie pentru el. Sunt epoci cari înțeleg anume lucruri și epoci cari nu le înțeleg, deși lucrurile au rămas. Între înțelegerea naturii etnicului și tipul înțelegerii moderne e, în foarte mare parte, o incongruență. Etnicul e ceva adânc real, unic, complect când nu e falsificat, esențial: e o existență profundă, împletită în urzeala cosmică, e ceva am zice ontologic. Dar logica modernă e, în general, periferică, compozită, unilaterală, individualizată la exces și cu ceva de venetic în lume, cu o psihologie de bastard față de realitate, de îndată ce e vorba de realitatea pură, organică, și nu de realitate confecționată în laborator. Logica modernă e formală, aritmetică și generalizatoare pe când logica etnicului este existențială, nedisociabilă, iar universalismul ei provine nu din generalizare, ci din adâncime. E deci foarte explicabil că știința modernă în multe cazuri, când studiază ceva, începe prin a-l distruge. Căci falsificarea, înlăturarea specificului, schimbarea lentilelor proprii, echivalează cu o distrugere, cu o stranie denaturare. Faptul acesta e prea important pentru ca să nu insistăm asupra lui. Cu știința etnicului nu se ocupă, în majoritatea cazurilor, cei cari au spirit etnic. Căci spiritul etnic real e în popor și în câțiva intelectuali. Știința etnicului o fac oamenii de știință. Dar oamenii în general, n'au intuiția vieții. Atomismul spiritual și intelectual modern, empirismul, care ating de obicei pe oamenii de știință, fac să dispară a percepția realităților sufletești generale, a entităților oarecum. Aproape totul e redus la fenomene. Ce nu e fenomen izolat ori ce nu se poate pune în teascu de fenomene, care e logica inductivă, riscă să rămână neînțeles. Logica științifică modernă e stăpânită de ideea de fenomen, de unde decurge ideea de influențe și ideea de componente, pe cari oamenii de știință ai epocii le caută în orice. Dar, în felul acesta, nu se vede tocmai specificul și tocmai generalul. Generalul unic, nu generalul fabricat de industria generalizării. Generalul real, nu generalul artificializant al inducției. S'a ivit chiar și teoria că nici individual nu mai e o realitate, ci o succesiune de stări și ecuații. Însuș principiul individualității e amenințat. Individualul e dizolvat într'un flux de stări, senzații, fapte, conjuncturi. Și dacă e așa, cu atât mai mult etnicul o să apară ca ceva de neînțeles, ca o realitate străină, ca un drum cvasiconvențional de valori tranzitorii, ca o matcă de variabile istorice, ca o inconsistentă cale a laptelui. Devenim neînstare să mai cunoaștem valorile aces-

tea supraindividuale și supraempirice. Le-am pierdut aproape sensul. Nu mai suntem realiști adânci, ci zgomotoși, nu mai suntem realiști contemplativi, ci dinamici, cari, în beția mișcării cu orice preț, alunecăm pe deasupra realului: aruncăm bobul pentru a reține pleava, fiindcă aceasta e mai «sensibilă», mai aparentă! Spiritul modern devine astfel inapt pentru a înțelege, în fond, etnicul.

De fapt, neînțelegerea etnicului sau înțelegerea lui exterioară, ceea ce e aproape acelaș lucru iar uneori mai rău, e numai o varietate a unei neînțelegeri mai generale, pe care o are epoca modernă, față de religie, mister, istorie — etnic. Neînțelegerea religiei e un fapt cunoscut. Nu tot așa de cunoscut e însă celălalt fapt: neînțelegerea etnicului. Aici am fost sclavii unei iluzii: am crezut că — de vreme ce despre etnic s'a vorbit atât, de vreme ce am asistat la atâtea doctrine naționaliste, la atâtea revendicări și lupte, de vreme ce au apărut savante tomuri sociologice — etnicul e pe deplin și fidel înțeles. S'a făcut atâta caz de etnic, încât am crezut că l-am cunoscut. În realitate însă, cunoașterea necesară pentru a înțelege etnicul e în mare măsură identică cu aceea necesară pentru a înțelege religia, așa că atingem aici un destin în foarte mare parte comun! Se poate vorbi deopotrivă aproape de tragedia religiei și a etnicului în epoca noastră, cu toată aparența contrară. Într'un fel, nici o epocă n'a fost mai opacă pentru spiritul etnic propriu și n'a devorat mai multă substanță etnică neînlocuibilă, mai mult spirit etnic, decât epoca aceasta în care trăim și care s'a intitulat adesea ca fiind timpul «naționalităților». Căci etnicul și religia, bine înțelese, sunt realități spirituale frățești: ele s'au născut împreună în istorie. Totemul era semnul religios și semnul etnic. Ele au concrescut în timp. Religia a adăpostit etnicul într'o vreme când acesta ar fi fost, altfel, distrus de propriile-i spaima și impreciziuni; etnicul a hrănit religia cu vitalitate mereu proaspătă într'o vreme când aceasta avea mai multă nevoie de ea. Religia și etnicul au înfrățit ca două fire din acelaș grăunte de grâu sufletesc. Născute din polivalența sufletului uman, ele au rămas înrudite chiar când, din neînțelegere ori rătăcire vremelnică, s'au războit și s'au opus în lupte fratricide. Atunci etnicul a combătut religia cu un patos religios, iar religia a combătut etnicul cu o vitalitate etnică, cu aproximativ aceeaș lungime de undă spirituală, adresându-se de cele mai multe ori aceluiași suflet, cu o anume structură. De aceea religia și etnicul trebuie să se sprijine reciproc căci s'ar putea ca moartea unuia să fie moartea celuilalt. În istoria etnicului și a religiei, se poate aplica cu succes metoda varia-

țiilor concomitente din logică, căci în acest caz s'ar privi aceste două realități din afară, deci logica științifică e aplicabilă. Dar această variație concomitentă a etnicului și a religiei, spune enorm. În Evul Mediu, etnicul de fapt n'a fost slab, ci a fost pur și străbătător, la umbra «luminoasă» a credinței religioase, de vreme ce atunci s'au născut masivele etnice moderne. Ghioce-lul care pătrunde prin straturi de frunze și zăpadă, nu e slab, ci e mai tare decât stânca ce se lasă mâncată de vreme. Dar vă închipuți că astăzi, în această Europă științifică, uniformizatoare, tehnică, mai e posibil să se infiripeze din nou un izvod etnic, o nouă creație de popoare, afară dacă nu din distrugerea altora?

Asocierea etnicului cu religia în conceperea unei logice, e merită să aducă o mai bună înțelegere a amândurora. În orice caz, devine mult mai ușor de înțeles acum că etnicul, de vreme ce e înrudit cu religiosul, nu a fost atât de mult favorizat, precum se crede, în ființa lui dinăuntru, de epoca modernă, epocă ce a suflat peste realitate un poleiu de abstracții, a stricat frăgezi-mea individualului și, ceea ce trebuie puternic subliniat, a nimic-it în mare respirația și creația folklorică... O epocă cu astfel de voluptăți nu poate avea tocmai o proprie înțelegere a etnicului. Incongruența între știința modernă și logica etnică e dată în vileag de definițiile ce s'au adus naturii etnicului. Astfel, sau s'a dat o definiție unilaterală, spunându-se că etnicul e istorie ori limbă ori tradiții ori rasă ori teritoriu, etc.; sau s'a dat o definiție empiric-eclectică, spunându-se că toate acestea la un loc formează etnicul; sau s'a dat o definiție relativistă, spunându-se că pentru unele etnicuri e caracteristică limba, pentru altele istoria, pentru altele rasa...; sau s'a dat o definiție generală, formală și funcțională, spunându-se că etnicul e o «voință». N'a lipsit nici o definiție pur convențională ori politică a etnicului. Pentru Constituție, de exemplu, nu există deosebire între Român și cetățean român, deși această confundare silește textul Constituției la unele ambiguități, căci realitatea faptelor e mai puternică decât teoria.

Dintre acestea, mai tipică ni se pare tendința de a identifica etnicul cu rasa. Această tendință întrunește cele două caracteristici ale spiritului modern: pozitivismul, în domeniul teoretic, imperialismul, în domeniul practic. Rasismul are desigur temeiurile lui serioase: acela că sângele are mare importanță în etnic și acela că politica rasistă poate fi, la un moment dat, necesară ca valoare de reacție. Dar altfel a greșit fiindcă rasa are o sferă mai mare decât etnicul și fiindcă reducerea etnicului la rasă e o coborîre, o materializare a tainei

etnice. Dar e aici logica pozitivistă modernă, care interpretează astfel etnicul; după cum tot ea, dar în sens invers, tăgăduiește etnicul în alte împrejurări, ajungând la internaționalism. Neputând înțelege misterul etnic, îl tăgăduiește ori îi dă o valoare de accident efemer. Acelaș spirit pozitivist mai poate realiza o ispravă: aceea de a concepe un etnic și un naționalism fără Dumnezeu, adică o doctrină etnică laică, fiind incapabil să observe că numai religia dă etnicului suprema spiritualizare, valorificarea maximă și, mai ales, acea armonie, care-l ferește de excese imorale ori deadreptul patologice. Știm că au fost și sunt patrioți luminați, deși laici. Dar aceștia au profitat, pe deasupra, de zestrea ereditară religioasă, ceea ce, în loc să combată, confirmă ideea noastră.

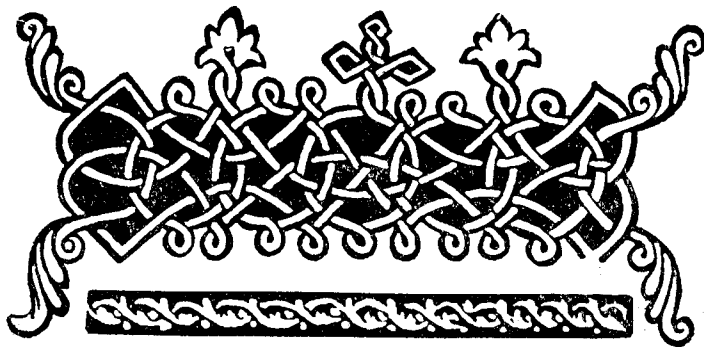
Așa dar, epoca modernă, empirică, pozitivistă, juridică și democrată, nu înțelege sau înțelege parțial și greu etnicul, care e ceva esențial, organic și aristocrat. Există desigur și o democrație a etnicului, dar aceasta are cu totul altă configurație și altă orientare decât democrația modernă. Etnicul nu e, prin urmare, chiar la el acasă în vremea noastră. Iată de ce azi se face de cele mai multe ori chiar etnicism cu mijloace, psihologic și spiritual vorbind, neetnice? Ceea ce, în ultima analiză, nu e o bucurie pentru etnic, căci duce la o deformare a lui. Acelaș e cazul și pentru religie, susținându-se viața religioasă cu mijloace nereligioase, deși poate ceva mai puțin. De înțelegerea ființei etnicului, mai mult s'au apropiat poeții sau cei cu logică de poeți, fie în cântecele lor fie în unele încercări filozofice pe cari le-au dat. Opera unor anumiți poeți ar trebui foarte atent studiată și trăită, pentru a se obține acel sentiment rar al prezenței etnice, al ființei aeriene a etnicului, al purității lui primordiale de apă ne-ncepută, pentru a se avea beneficiul unor sugestii de valoare în cunoașterea firii etnicului. Aceste afirmații nu trebuie să surprindă. Căci doar poeții au mai păstrat vechea logică de înțelegere directă și esențialistă a omenirii. De aceea când un Renan sau un Valéry vorbesc de națiune, simți ecoul a ceva autentic. Dacă însă n'au putut merge până la capăt, e fiindcă s'au lăsat influențați de spiritul modern. Când oamenii de știință vorbesc de etnic, de cele mai multe ori e ceva impropriu. De obicei, ori etnicul s'a retras din ei, ori logica lor a devenit fără putere asupra acestor lucruri. Ei ignorează că pentru a înțelege etnicul trebuie mai întâi o reformă a logicei. E plină de semnificație, din acest punct de vedere, cartea remarcabilă a unui filozof român, apărută recent, care se ocupă pe sute de pagini cu etni-

cul, bate la toate ușile, încearcă toate lacătele, pentru ca la urmă să propună suspendarea judecării, fără ca mai întâi să fi încercat o descindere eroică în intimitatea chestiunii — căci logica acestei cărți, altfel de o mare onestitate și de o rară armonie, e pozitivistă. Epoca noastră nu e deci fericit dotată pentru a înțelege etnicul. Cred că mult mai adânc l-ar fi înțeles Evul Mediu, dacă el și-ar fi putut pune astfel de probleme. Evul Mediu avea o înțelegere esențialistă, calitativă, înțelegerea prototipurile și realitățile generale și adânci și avea la dispoziție misterul vieții etnice ingenuie în primul ei avânt de infiripare și armonizare sub soare. Dar sunt idei la cari o epocă nu poate să se gândească, deși le-ar înțelege, și sunt idei la cari o altă epocă se gândește, deși nu poate sau îi e greu să le înțeleagă.

În sfârșit, mai e un aspect al dramei cunoașterii, care interesează etnicul. De data aceasta, el e de natură morală, dar angajează tot atât de adânc perspectiva înțelegerii etnicului. Când e vorba de cunoașterea realităților spirituale, e indispensabilă o însușire, de care nu e nevoie pentru cunoașterea realităților fizice. Această însușire e *simpatia desinteresată*. Un necredincios n'are dreptul să vorbească despre religie, nu numai din motive morale sau religioase, dar în primul rând din motive științifice: lui îi lipsește *obiectul*. Sunt trei atitudini cari pot vicia înțelegerea valorilor spirituale: ori indiferență ori simpatie interesată ori antipatie. Cea mai rea, din punctul de vedere al cunoașterii, e cea dintâi. Dar în vremea noastră e multă indiferență, căci sunt mulți oameni cari au sărit din realitate sau au fost eliminați de ea. Tot așa, e și multă părținare și ură. Față de etnic, se întâlnește nu rareori una din aceste trei atitudini: sau simpatie subiectivă, care merge până la excese de narcisism etnic; sau antipatie violentă, care merge până la excese de satanism fie în raporturile internaționale, fie în luptele sociale ori culturale interne; sau absență, răceală, de heimatlosism spiritual. În aceste trei cazuri, etnicul suferă un întreit martiraj și o întreită necunoaștere. Înțelegerea lui cere o mare simpatie obiectivă căci, din fericire, există o astfel de simpatie. Dar o epocă ce a început cu distrugerea unui popor și a sfârșit cu masacrarea altuia, nu poate pretinde că are această simpatie, oricât caz ar face de ea. Așa că dacă, recapitulând, adăogăm acestea la cele precedente, nu va apare fără fundament să vorbim de răstignirea etnicului în timpul nostru, alături de anume izbânzi certe, pe cari le-a avut. — Oamenii de cultură, cari au păstrat înrudiri intime cu natura

etnicului, sunt datori să lucreze, prin promovarea unui nou spirit în cunoaștere și în morală, pentru înmulțirea acestor izbâni. În această direcție, se pare că îi va ajuta orientarea actuală a reflecțiunii filozofice. În adevăr, să nădăjduim că noul ontologism, ce se anunță, va crea în sfârșit un statut spiritual, care să aducă zile mai bune pentru adevărata înțelegere a etnicului.

* *Gândirea*, Februarie 1935

D. D. ROȘCA

Mitul utilului

Există, la toate neamurile, cuvinte revelatoare de atitudini relativ constante în fața vieții, atitudini hotărâtoare pentru directivele generale ale civilizației lor. Repetate cu persistență și monotonie de majoritatea inteligențelor unei națiuni, întâlnești aceste cuvinte mai ales în discursurile celor chemați — sau celor care se cred chemați — să decidă de destinele culturii ei. Stăruința robustă a acestor cuvinte în vocabularul limbii și poziția afectivă ce-o iau spiritele gânditoare în fața sensului ce ele închid, revelează anumite nevoi sufletești și obiceiuri esențiale de gândiri și de sentiment. Acestea, la rândul lor, fiind expresia semnificativă a unei întregi concepții de viață. Există, altfel spus, cuvinte cu destine glorioase. Atât de glorioase încât, impunându-se unei generații, sau mai multora, conținutul lor nu sărăcește prin folosire și obosire — cum ar fi în legea lucrurilor — ci, dimpotrivă, suferă o crescândă inflație de valoare. Și neliniștitoare inflație de valoare.

Astfel de vorbe sunt în limba noastră expresiile: om de realizări, talent organizator, om de acțiune, minte realistă, spirit pozitiv, și — nu vă speriați! — om de Stat. Și alte câteva, rude apropiate ale acestora. Toate noțiuni ce intră în clasa încăpătoare a categoriei numită *acțiune*, ea însăși înghițită perfect de și mai încăpătorul *util*.

Și toate sunt cuvinte intrate cu vitalitate brutală în rândul vorbelor cu semnificație și rol de mit. Asemenea „kolossal“-ului nemțesc de pe vremea lui Wilhelm al II-lea, asemenea „clar“-ului și „precis“-ului francez de totdeauna și-al naivului și ridicolului „cel mai mare din lume“ american, „acțiunea“ și „utilul“ sunt cea mai economică expresie a unui mit care

guvernează cu preponderență destinul culturii românești. Această, dela începuturile europenizării noastre. Mai tiranic dela războiu, încoace. Exclusiv și barbar, totdeauna, în Ardeal.

Impus generațiilor care au făcut România Mică de eri și România Mare de azi, cu o înțelegere destul de clară a momentului istoric și a nevoilor lui urgente de unii dintre conducătorii destinelor culturale ale țării, în Ardeal mitul utilului, împreună cu scara de valori pe care el o implică, a fost acceptat — înainte de războiu și după — instinctiv, fără șovăire și spirit critic, ca o dogmă intangibilă, dictată poate de instinctul de conservare al rasei.

Două generații de cultură — căci nu e vorba aici decât de rolul și rostul categoriei utilului în domeniul riguros al culturii propriu zise; — au trăit inspirate din acest mit. Și din el și-au scos motive suficiente de activitate și de entuziasm.

Problema pe care am vrea s'o discutăm în cele ce urmează este dacă generația mea și cele ce-i vor urma, trebuie sau nu trebuie să venereze și mai departe ca *exclusiv* diriguitor al destinelor civilizației noastre de mâine mitul utilului; al utilului imediat și al acțiunii directe? Ce atitudine ia generația tânără, — aceea mai ales care n'a putut colabora la crearea României Mari — în fața acestui mit? Îl acceptă ca pe un precept de sacrosanctă înțelepciune națională, sau va căuta să-i slăbească domnia tiranică și exclusivă prin adoptarea unei alte scări de valori?

De această atitudine va depinde coloratura, mai mult: însăși substanța culturii românești de mâine.

I

Dar să privim lucrurile ceva mai de aproape.

Ce vrem să spunem când afirmăm că generațiile care au făcut România de eri și de azi au ascultat ca de o dogmă revelată, în mod exclusiv în Ardeal, și aproape exclusiv în România veche, de categoria de gândire exprimată prin cuvintele „acțiune“ și „util“? Ce sens are constatarea pe care o facem când susținem că utilul a imprimat pecete caracteristică tinerei noastre civilizații, și când afirmăm că generațiile care au creat-o au crezut cu tărie că găsesc în categoria utilului răspunsul cel mai mulțumitor la marea întrebare: ce rost are viața noastră ca Români, și viața ca atare?

Credem că vom putea preciza sensul constatărilor noastre subliniind că la noi prin util se înțelege utilul imediat, utilul

direct: O viață de Român, câștigă un rost, e vrednică să fie trăită numai atunci când este *utilă imediat* nevoilor colective ale momentului, ale zilei chiar. Și ea devine utilă imediat prin *acțiune directă* în — să zicem o vorbă răsufletă, căci repetată până la saturație — ogorul național.

Acestei concepții, explicabilă de sigur și justificată, poate, de contingente istorice specific românești, i se datorește faptul curios și tulburător că, la noi, utilul direct, din domenii de activitate omenească unde-și are rostul de valoare determinantă (economie, politică), a trecut, cu rol de categorie creatoare de ierarhie de valori, în domeniul pur cultural (știință, artă, filosofie, religie chiar), domeniu unde n'are ce căuta și unde, departe de a deschide orizonturi largi inteligenței, încercă și întunecă lucrurile. Să reținem de altfel că faptul caracteristic de care vorbim îl găsim și la vecinii noștri imediați: la Unguri, la Cehi, la popoarele balcanice, neamuri care au trăit în condiții istorice asemănătoare cu cele ce-au prezidat la mersul istoriei noastre naționale.

Datorită acestei extensiuni a utilului și nejustificatei inflații de valoare pe care acesta a suferit-o prin amintita extensiune, o anumită atmosferă spirituală a apăsător și apăsător încă la noi, asupra conștiinței insului, descurajând și făcând să se vestejească orice intenție de creație în domeniul a căror utilitate directă nu este întrevăzută imediat. Mediul nostru cultural — să-i zicem, prin abuz, intelectual — dar mai ales mediul ardelenească, a înăbușit, și continuă să înăbușe, în germene, printr-o atitudine numită „bun simț“ și „simț de realitate“. exteriorizată când prin batjocură, când prin excludere brutală, orice preocupare de gândire — științifică (știință pură, nu aplicată), artistică, ori filosofică — ce nu pare a avea legături directe sau indirecte cu preocupările, sau cu nevoile presupuse ale zilei specific românești, respective specific ardelenești.

În Ardeal, teroarea exclusiv și direct utilului, a fost neasemănat mai mare decât în Vechiul Regat, pentru excelentul motiv că Ardealul a fost, și e, în domeniul care ne interesează aici, într-o fază de evoluția inferioară treptei pe care s'a găsit și se găsește Vechiul Regat.

Pentru a caracteriza starea de spirit de care vorbim, fac apel la memoria și experiența „națională“, a cititorului — sau chiar la convingerea profundă a multora din conaționalii mei — și-i întreb dacă n'au constatat la majoritatea conștiințelor românești, până și în mintea celor cu posibilități reale de a da directive civilizației noastre, înclinări intelectuale, nu tot

de-auna formulate clar și precis, dar foarte înrădăcinate, și care se concretizează în nedumerirea ce cuprinde mintea Românului: când aude cuvintele „teorie pură“, „fire contemplativă“, „natură visătoare“, „ideolog“ și, Doamne păzește, cuvântul „filosofie“? Iar când sensul acestor noțiuni ia contururi precise cu ajutorul expresiilor: „știință pentru știință“, „teorie de dragul teoriei“, „artă pentru artă“, „efort contemplativ fără aspirații către rezultate concret și direct utile, sau național utile“, Românul neaș și cu bun simț își surprinde în adâncurile sufletului sentimente de dispreț și desgust — când e „deștept“, sentimente de revoltă sau de spaimă — când e ceva mai puțin deștept...

Scurt: nu există în credința, clar manifestată sau ascunsă, a mediului nostru cult, animal mai straniu și mai vrednic de oprobriul public, ca intelectualul pur, ca intelectualul îndrăgostit de idee de dragul ideii. (Nu importă dacă acest intelectual de rasă se cheamă om de știință [neaplicată], artist, poet sau filosof.) Și, dacă noi Ardelenii, la care această atmosferă spirituală este atotstăpânitoare, am vrea să fim sinceri de tot, am da tocmai noi formula pregnantă și cu destine glorioase care ar exprima lapidar echivalența, între noțiunea „intelectualitate pură“, sau „intelectualitate gratuită“ și conceptele „decadență“, „boală“, „perversitate“ sau altele și mai, compromițătoare. Această formulă ar avea marele merit să condenseze cu economie, într'o singură propoziție, calitatea dominantă și determinantă a unei civilizații întregi. Sau, mai precis, a spiritului profund ce animează aspirațiile permanente, ale acestei civilizații.

Scara de valori imanentă mentalității de care e vorba, ar putea fi stabilită, în modul următor: în frunte, sau sus de tot, valoare supremă, valoare providențială, stă omul politic; ar urma „organizatorul“ de toate felurile, în cap, firește, cu „organizatorii culturali“ (valoare descoperită de noi dela războiul încoace). Ar veni apoi economistul și financiarul, urmat de inginer și medic (oameni de știință aplicată cu rezultate palpabile și cât se poate de imediate). Sar acum câteva trepte pentru ca să pot întâlni și valori „inferioare“ ca: omul de știință neaplicată. (Domeniu al științei cultivat de spirite „mai puțin dotate“, lipsite de „talentul realizărilor“; dotați în suprem grad nu sunt teoreticienii puri, adecă aceia care descopăr și creează ce va fi aplicat practic mai târziu, ci mai înzestrați decât ei sunt cei ce aplică!) De câte ori nu ni s'a dat s'auzim, la noi în Ardeal, printre reprezentanții generațiilor mai în vârstă, pronunțată sentențios și fără drept de apel judecata:

Greu e nu să inventezi teorii, ci să le aplici! Lucru mare e nu să gândești clar și lucid, ci să acționezi! Și, ca să nu uit nici treapta cea mai de jos a scării, aceea pe care se pot urca și rațele: aici sunt contemplativii puri, „visătorii“, adecă artiștii în sensul cel mai larg al cuvântului. Cât pentru filosofie, ea nici nu are loc pe scară, fiind exclusă ca non-valoare. Aceasta, considerată ca plictisitoare încurcă-lume, și crezută ca cea mai îndepărtată de realitate, este privită de sus de tot. Cu milă și silă. Personalități cu merit și mare rol cultural în istoria civilizației românești fac un merit din această silă și dispreț. A nu avea preocupări de ordin filosofic, a nu vrea să înțelegi rostul filosofiei în ansamblul preocupărilor intelectuale ale unui neam, a nega chiar acest rost, este echivalent cu a fi om deștept, cu a fi om cu mintea așezată la locul ei, om care știe ce vrea și nu-și pierde vremea cu copilării. Pentru că, vedeți D-voastre, numai marile popoare de cultură din Occident, producătoare de gândire filosofică, au vreme de risipit și cu astfel de lucruri neserioase...¹

Să menționăm că toate categoriile înșirate mai sus întră în două mari clase: în fruntea scării este clasa celor „activi“, a oamenilor realiști, utili; capul de jos al scării e ocupat de clasa mai puțin numeroasă — și și de aceea crezută poate mai puțin importantă — a celor „numai“ intelectuali.

Rețineți, vă rog, concesiile exprimate de acest „numai“!

Categoria utilului direct și imediat, transplantată din domeniul economicului — unde-și are rostul perfect justificat — în împărăția culturii propriu zise și-a imprinat apoi timbrul ei specific și Universității românești. Fapt ce-l constatăm de altfel și la vecinii noștri amintiți mai sus.

În tendințele ei fundamentale și caracteristice, Universitatea noastră nu este marele laborator unde s'ar face în primul rând știință pentru știință, ci mai întâi de toate e un mare institut de educație. Numai pe al doilea plan, ea e și locul unde se elaborează știința teoretică. Ca atmosferă generală, Universitatea noastră, asemenea celei ungurești (ca să aduc un exemplu), înclină să fie înainte de toate o prelungire pe plan mai înalt a școalei secundare și primare, și să satisfacă exigențele practice pe care și acestea căutau, prin însuși rostul lor de altfel, să le satisfacă.

Se întâlnesc, evident, între studenții noștri și de aceia care n'au venit la Universitate să găsească exclusiv cunoștințele date de-a gata și ocazie bogată să-și exercite numai memoria. Dar numărul acestor exemplare studențești de lux este până azi destul de redus în proporție cu numărul enorm al

celor ce obțin diplome. Nu e deci mirare că aceste excepții n'au reușit decât în măsură disparent de mică să contrabalanseze efectele spiritului general care domnește în Universitatea noastră, și care face ca aceasta să ia mai mult aspect de școală de aplicație a științei, decât de cetate unde se creează știință teoretică și se cresc intelectuali de rasă pentru ziua de mâine.

Atmosfera spirituală creată de transplantarea utilului direct în domeniul pur intelectual explică apoi — în parte, căci au acționat aici și cauze de ordin istoric, și acestea au avut poate rol de prime cauze, cum vom încerca să arătăm mai jos — nu numai faptul că inteligența românească s'a îndreptat în măsură excepțional de mare către studiul istoriei, și în special al istoriei naționale, dar această atmosferă spirituală explică și felul anumit cum s'a făcut până bine de curând istorie la noi — și la vecinii noștri de altfel.

Și aici resortul ultim, vreau să zic: principal, al cercetărilor nu pare a fi fost cunoașterea pură și obiectivă a trecutului ci în primul rând credința în adevărul vechiului adagiu că istoria ar fi învățătoarea vieții. La noi, și'n măsură și mai mare la vecinii noștri, raționamentul tezist pare a fi primat față de raționamentul pur teoretic, singurul cu adevărat științific. În drumări înțelepte în vederea *acțiunii* ce-o reclama prezentul și argumente pentru anumite teze de ordin practic, iată ce-au căutat intelectuali români în cunoașterea trecutului, iată ce-au cerut ei înainte de toate istoricilor noștri.

Motivele de satisfacție sentimentală pe care le-au cerut ei uneori trecutului intră și ele în această ordine de exigențe neintelectuale.

Iar aceste servicii practice cerute istoriei, și date de ea, ne-au obișnuit și credem cu tărie că istoria este cea mai „reală“ dintre științe. Cea mai „obiectivă“ și mai „pozitivă“ dintre științe, cea mai problematică știință! Aceasta, pentru puternicul motiv că istoria ne-a apărut drept cea mai utilă știință pentru nevoile noastre specifice.

Tot atmosfera intelectuală pe care încercăm s'o descriem în prezentele pagini explică faptul, — semnificativ, pentru că frecvent la noi, — că oameni angajați în tinerete pe drumuri altele decât acelea ale cercetărilor istorice, își părăsesc la un moment dat preocupările inițiale, pentru preocupări mai mult sau mai puțin „istoriografice“. Această trecere o fac de obicei în momentul când, părăsiți de minunata și sfânta beție a tineretii, nu mai au forța să meargă *contra* curentului dominant, și, instinctiv, sau perfect lucid, se adaptează exigențelor generale ale mediului (acesta distruge, se știe, organismele

neadaptate când nu sunt destul de tari să-l transforme ele pe el). „Adaptarea“, care costă mai puțin efort, este botezată apoi, ipocrit sau cu bunăcredință, „bun simț“, sau și „simț al realităților“. Istoria fiind considerată ca o disciplină ce are legătură mai directă cu realitatea (cu realitatea românească bineînțeles căci alta nu... interesează!) decât alte discipline (fizica teoretică, sau filosofia, d. ex.), un om cu simțul și interesul realităților, și cu dorința de a acționa mai eficace și direct asupra acestor realități, va începe să facă istorie...

Categoria utilului direct — o categorie între multe altele ale inteligenței omenești — devenită categoric constitutivă de lege a spiritului nostru ardelenesc, mai explică semnificativ pe care l-aș numi „superstiția medicului“; în clasa cultivată ardelenescă, bine înțeles. Nu e vorba de clasa țărănească unde fenomenul este natural și se întâlnește în clasele țărănești ale tuturor neamurilor. Faptul că medicina apare ca știința cea mai direct utilă și cu efecte practice imediate împrumută celor ce-o cultivă un prestigiu de care nu se bucură la noi nici o altă categorie de oameni de știință. E lucru știut că în societățile primitive medicul este mag dotat cu lumini supranaturale și ca atare poate fi foarte util, ca și extrem de primejdios. La noi, medicul a încetat să aibă prestigiu de mag, are prestigiu ceva mai mic, dar numai ceva mai mic...

Sunt însă semne care prevestesc înlocuirea „superstiției medicului“, cu „superstiția inginerului“. Această nouă etapă a istoriei culturii noastre pare a fi tocmai la începuturile ei.

Este mai departe natural și inteligibil ca un mediu intelectual astfel timbrat în însăși substanța lui, să condamne și, pe cât posibil, să elimine ca sterile și inutile, căci fără aplicații directe la realitatea zilei trecătoare, orice interes prea pronunțat pentru realități și probleme ce par a fi în legătură prea îndepărtată, sau în nici o legătură, cu problemele și nevoile noastre locale. „X studiază instituțiile unei țări cu care n'avem nici o legătură, Y vrea să scrie o carte despre Inzi, Z., prof. universitar, a întreat pe-un student la examen despre constituția Australiei și n'a pus nici o întrebare despre constituția României! Dar *de ce folos* pot fi aceste străduinți și interese pentru luminarea și deslegarea problemelor noastre?“ Iată îndecăți pe care le întâlnești la fiecare pas și moment!

Rămânând pe același plan de gândire, înțelegem și scuzăm fenomenul straniu care a fost discuția de pe vremuri în jurul întrebării: Cine e poet mai mare, Eminescu sau Coșbuc? Cum s'a putut pune această problemă de măsură între două valori încomensurabile? Simplu: Coșbuc a cântat cântința și satul ro-

mănesc, în timp ce Eminescu n'a cântat cătrînța românească și a cântat, întâmplător, satul fără nici un epitet.

*

În rezumat, constatările noastre pot fi concentrate în propozițiile: Prin înclinațiile lui profunde, spiritul general ce animează eforturile noastre de cultură este analog spiritului din care s'au inspirat eforturile culturale ale popoarelor ce locuiesc teritoriile fostei monarhii habsburgice, peninsula balcanică și marea stepă rusă. Acest spirit de civilizațiilor acestora coloratură pragmatistă.

Am avut și continuăm să avem obiceiuri de raționament și judecată pragmatistă. Suntem un fel de pragmatisti prin instinct, adecă pragmatisti care se ignorează pe ei înșiși. Căci, să fim sinceri și să recunoaștem că în conștiința majorității zdrobitoare a conaționalilor noștri cu bacalaureat, utilul tinde să se confunde cu adevărul, întocmai cum confuzia aceasta este făcută — principial aici — în celebra filosofie a americanului James.

Nu cred să fie cetitori care să nu fi întâlnit în gura sau condeiul atâtor oameni ce-și simt pe umeri povară de diriguitori ai culturii românești faimosul argument în favoarea ortodoxiei: Trebuie să fim recunoscători ortodoxiei, căci ea ne-a conservat individualitatea națională! În ochii intelectualului nostru, cu sau fără pretenții, dar mai ales în ochii celui cu pretenții, ortodoxia nu este valoare spirituală venerabilă pentru c'ar fi expresia adevărului, singura expresie a adevărului, ci este valoare *pentru noi*, și 'n primul rând pentru că — ați auzit — ne-a fost utilă!

Adevărul, Domnii mei, este ceea ce ne servește, sau ne-a servit. Să așezăm deci în fruntea ierarhiei de valori pe slujitorii adevărurilor utile!

Ne putem întreba acum dacă acest mit al utilului — mit care *ne-a fost util!* — nu este oare expresia celui mai hotărât materialism etic? Întrebare pe care o punem cetitorului în treacăt, cadrele prezentului eseu nepermițându-ne alte desvoltări.

II

Evident că atmosfera spirituală și toate aspectele ei analizate în cele ce preced, își are, ca orice fenomen, cauzele ce-o explică, și explicând-o, o scuză. Aceste cauze pot fi, eventual,

multe și nu de același fel. Noi vom reține aici una de ordin și istoric și biologic-psihologic, și alta de ordin pur istoric. Cea dintâi e autohtonă, cea din urmă a acționat de departe.

Cea dintâi e constituită de condițiile istorice speciale în care am trăit și crescut ca popor. Condiții, cum știm, extrem de vitrege. Nu ne-am putut înjgheba un Stat care să fie expresia naturală și robustă a întregului trup al neamului, decât abia în zilele noastre. Am avut trup îmbucătățit și n'am avut răgaz, da, răgaz, să ne gândim secole de-a rândul la suflet, cum au putut face națiunile din Occident. Libertatea de mișcare, trupească și sufletească, ne-a lipsit.

Dar cultura adevărată, cultura valoare autonomă, urmărind scopuri proprii și liberate de nevoile instinctului și-ale utilului biologic, e rodul răgazului și-al libertății. Este lux; ieșit, ca orice lux, din prisos de energie vitală și sufletească. Sub biciul permanent al nevoilor dictate de instinctul de conservare al neamului, nu ne-a putut rămâne energie de prisos. Și când am început să achiziționăm valori spirituale, ne-am văzut nevoiți să le căutăm cu grabă aplicări imediate și utile.

Este lucru prea știut și greu de contestat că rădăcinile și îmboldurile inițiale ale culturii, ale oricărei culturi, vin din adâncuri, din substratul biologic al ființei omenești. Într-o fază de dezvoltare rudimentară — a fost și cazul nostru — inteligența în special și cultura în general este în serviciul comandat al instinctului de conservare. Pe această treaptă de dezvoltare nu poate fi vorba de cunoaștere desinteresată, și nici de artă autonomă. Individul învață pentru a-și fi util șieși și colectivității, a cărei fracțiune nu prea personală este în epoca acestor începuturi de cultură. Adevărul se confundă cu utilul.

Problemele de existență și neexistență ce ni le-au pus până azi împrejurările istorice ne-au menținut, în special în Ardeal, pe o treaptă de civilizație pe care spiritualul devine mijloc pentru scopul suprem aici: conservarea biologicului. Acesta își creează adevărurile lui specifice: Pe acelea care-l ajută să persiste în ființă.

Împrejurări istorice, independente de voința și ființa noastră, au contribuit deci la constituirea fizionomiei specifice a civilizației noastre, fizionomie schițată sumar mai sus și concretizată în scara de valori de care a fost vorba. Fizionomie-rezultat, care, la rândul său, a întărit și mai mult jocul cauzelor istorice, creînd obiceiuri intelectuale și sentimentale ce-ar putea eventual să nu mai aibă rost în noua etapă de dezvoltare în care ne angajăm.

Cu alte cuvinte, datorită anumitor împrejurări istorice, dacă din punct de vedere social asistăm la o diferențiere progresivă de clase, din punctul de vedere al înclinațiilor intelectuale am rămas — cu excepții neînsemnate — țărani cu toții: judecățile noastre de valoare se mișcă și acum pe planul pe care se mișcă mintea „sănătoasă” a țăranului de pretutindenea. Am zis „sănătoasă”, „sănătos” fiind valoarea biologică prin excelență și utilul suprem.

*

La întărirea efectului acestor cauze autohtone au colaborat, spuneam mai sus, și cauze îndepărtate. Acestea din urmă sunt imanente faptului întâmplător că noi, ca toți vecinii noștri de altfel, am „descoperit” Europa și am inaugurat merituosul efort de a-i asimila civilizația tocmai în momentul când Europa occidentală descoperise la rândul ei o mare și poate fatală abstracție: pe *homo oeconomicus*. Abstracție care, de atunci, mit diriguitor al civilizației europene americanizante, a devenit, cum se știe, categorie de interpretare a evenimentelor istorice. Printr-o iluzie naturală și proprie omului de totdeauna, o tendință tiranică a zilei fu proiectată în trecut și găsită pretutindenea ca factor determinant și explicativ al evenimentelor hotărâtoare ale istoriei universale.

Știm foarte bine că principiul economic își scoate puterea de agent activ în mersul evenimentelor din cultul satisfacției personale, al satisfacției instinctului celui mai puțin controlat și controlabil al naturii omenești, din cultul dorinței de plăcere fizică în sensul cel mai larg al cuvântului, din *venerația utilului* celui mai concret și mai exclusiv în același timp. Ideea omului economic, așa cum a fost ea elaborată în cursul secolului al XIX-lea, are drept corolar însoțitor ridicarea utilului direct la rangul de principiu determinant și explicativ al tuturor activităților omenești.

De aici pasul spre declararea utilului ca supremă valoare și sens al vieții s'a făcut natural și cu ușurință.

Ceea ce ne interesează aici sunt numai acele elemente implicate în ideea de „*homo oeconomicus*” care au găsit în chip natural și necesar teren prielnic de influență roditoare la noi.

Unul din aceste elemente este mașinismul. Acesta să nu fie confundat cu exploatarea simplă a mașinii. Mașinismul este o întreagă concepție de viață, concepție care presupune un anume fel de a face uz de mașină, căci ceea ce importă, nu e

folosul pe care omul îl trage din mașină, ci atitudinea *afectivă* ce-o ia față de mașină. Pornind dela gândul, lămurit sau obscur, că sensul vieții trebuie căutat și găsit în augmentarea nesfârșită a confortului fizic și în multiplicarea crescândă a trebuințelor economice, mașinismul este concepția care crede că economicul odată reglementat în chip perfect, fericirea omului e realizată, și rostul vieții împlinit.

Această atitudine în fața vieții a atras după sine o răsturnare a scării de valori religioase-filosofice — deci scară de valori eminamente spirituală — venerată de Europa până în secolul trecut. Răsturnare pe care am vrea s'o caracterizăm cum urmează: Din scop ce era, viața a devenit mijloc, iar mijloacele de traiu au devenit scop. Omul a devenit sclavul mijloacelor de traiu și și-a pierdut viața propriu zisă, pierzându-și până și gustul de viață, puțința de a-și trăi viața în profunzime.

În civilizația europeană anterioară mașinismului, au pri-mat, timp de secole multe, valori de ordin pur spiritual: valori religioase, umaniste, artistice, filosofice. Gândiți-vă la prestigiul pe care l-au avut, până și la curțile capetelor încoronate ale Europei de pe vremuri, un Descartes, un Leibniz, un Voltaire, un Diderot, un Goethe. Mașinismul, și filosofia implicată în el, tinde să-și aservească spiritul și valorile autentice ale acestuia.

Situația în care sunt puși azi toți aceia ale căror interese și preocupări nu sunt în slujba utilului direct, întărește destul de semnificativ această afirmație . . .

Și iată că întâmplarea a făcut ca noi să ne îndreptăm privirile spre Europa tocmai în momentul când caracterul dominant al civilizației ei tinde să devie mașinismul. Astfel, faza în care se găsea cultura europeană descoperită de noi a venit și vine să întărească efectul cauzelor locale. Căci era natural ca dintre elementele constitutive ale acestei Europe capitaliste și mașiniste să ne izbească imaginația mai tare armătura ei exterioară și oarecum gălăgioasă, și să ne scape componentele vechi și mai ascunse ale spiritului european, componente înăbușite de carapacea exterioară, dar încă pline de sevă și vitalitate. Popor sărac în țară bogată, nu era inteligibil să visăm, după exemplul dascălilor la școala cărora ne angajăm, economie și iar economie? Utilul, pentru Europa o categorie a momentului istoric, categorie de altfel — fie spus în treacăt — nu eternă cu necesitate, a intrat în spiritul nostru de popor de țărani cu valoare umflată de categorie inițială și constitutivă a inteligenței omenești de totdeauna.

În rezumat: o atmosferă spirituală general europeană și contemporană începuturilor civilizației noastre a venit să în-tărească obiceiurile de gândire și simțire implicate în natura trep-tei elementare de cultură pe care tocmai ne aflăm.

III

Dar, spre deosebire de noi — și deosebirea este capitală — în Occident mitul utilului imediat, împrumutat dela homo oeconomicus și epoca istorică ce-i corespunde, nu e decât o ultimă porțiune, și încă relativ scurtă, dintr'o foarte lungă curbă de evoluție. În epoca de cimentare a fundamentului culturii sale, Occidentul și-a adus materialul de construcție solidă de pe alte meleaguri decât cele unde mitul utilului direct domnește cu suveranitate necontestată. Spiritul în care s'a plă-mădit substanța primă a civilizației occidentale n'a fost cel din care a luat naștere mașinismul cu miturile și superstițiile lui homo oeconomicus, această abstracție care a ridicat dorul de satisfacție materială la valoare de necesitate mondială, nu se născuse încă. Exemplarul uman ideal care exprima aspira-țiile profunde ale civilizației europene a fost, înainte de homo faber americanus, rând pe rând, omul religios, cavalerul, uma-nistul, filosoful, omul de știință desinteresată.

Toate acestea sunt expresii care, pe planuri numai la apa-rență diverse, implică o unică și minunată afirmație: *primatul spiritualului*. Primat ce, la rândul său, fixează cu forță o scară de valori ce se găsește la antipozii aceleia de care am vorbit atâta până acum.

Venerarea, de secole multe, a altui fel de homo decât cel oeconomicus și a idealurilor impuse de el, a creat în Occidentul luminat o anumită tradiție intelectuală. Ea s'a exteriorizat într'o atmosferă spirituală cu înclinații afective și de gândire ce tin-dea să elimine din domeniul creației spirituale categoria utilului direct. În orice caz, o împingea pe al doilea și al treilea plan. Și cu toată tirania ce-o exercita de un secol economicul, spre fericire, obiceiurile intelectuale și înclinațiile afective de care vorbesc n'au dispărut nici azi. O experiență personală făcută timp de zece ani la fața locului ne face să credem că nici nu vor dispărea, deși teroarea mitului satisfacției materiale va mai dura. Ea nu va putea dura însă etern, căci prin ce decret al divinității a fost declarată această categorie a activității ome-nești ultimă, definitivă și exclusivă?

Tradiția spirituală de care e vorba are drept trăsătură

fundamentală un ce imponderabil, dar foarte real. Acest ce se face simțit într'o atitudine de simpatie și încurajare pe care o ia inteligența occidentală față de „*inutil*“. Vreau să zic: față de ceea ce e desinteresat, „*gratuit*“. Activitățile spirituale ne-aservite utilului sunt considerate ca valori omenești supreme. Aceasta, prin înclinație intrată în instinct. Teorie pentru teorie, adică știință pentru știință, artă pentru artă, adică artă neaservită unor scopuri streine de ea însăși, se face și azi multă în Occident, cum s'a făcut și acum trei și patru sute de ani. Și avem credința — la care nu vom putea renunța niciodată — că *atitudinea de simpatie și de încurajare a „inutilului“ a fost și e principalul agent creator de cultură înaltă*. A fost în Antichitatea elină și e în marea civilizație europeană: pe care nu homo oeconomicus a creat-o.

Aici voiam să ajungem. La acest discurs în favoarea „*inu-tilului*“. Discurs care va risca eventual să apară fără rost în ochii spiritelor „*positive*“ și îndrăgostite de energiile realiză-rilor imediate. Paradoxal poate. Dar nu importă!

În cele ce urmează am vrea să arătăm, în schiță, două mari virtuți ale „*inutilului*“:

Rămânând pe planul de judecată al economicului, să ară-tăm cum „*gratuitul*“ poate să devină cauză creatoare a uti-lului.

Să arătăm, în al doilea rând, cum omul s'a descoperit pe sine ca ființă calitativ deosebită de celelalte viețuitoare numai în momentul când a descoperit gratuitul, creindu-l; numai în momentul în care inteligența lui homo faber — animal mai tare decât celelalte animale, și atât — născut sub apăsarea tiranică a nevoilor biologice care se supun umil utilului, din servitoare a intereselor animale ale speței devine slujitoarea propriilor ei nevoi, devine inteligență a lui homo sapiens. *Altfel spus, am dori, în al doilea rând, să arătăm că nu există condiții suficiente de naștere și dezvoltare a unei culturi înalte, producătoare de valori universale, decât acolo unde este înțelegere simpatică pentru rostul și marea valoare a inutilului: decât în măsura în care există într'o țară oarecare gândire desinteresată.*

IV

Dacă deschidem istoria științelor și a filosofiei — istoria inteligenței, cu alte cuvinte — constatăm un fapt care, repe-tându-se, ia valoare de lege ce se verifică în toate marile mo-mente de evoluție a culturii omenești.

Iată faptul: știința reală n'a putut face omul decât în momentul când a știut să facă abstracție dela aplicațiile utile eventuale ale științei pe care voia s'o întemeieze. O știință care nu știe să despartă aceste categorii e condamnată să rămână în stare de dezvoltare rudimentară. Condiții superioare de propășire nu sunt create decât atunci când, utilul imediat înlăturat, gândirea e condusă de scopul desinteresat de a cunoaște pur și simplu, când se face știință pentru știință.

Astfel, știința orientală, nefiind în stare să se ridice deasupra preocupărilor utilitare și grăbită să facă aplicații practice imediate, a rămas rudimentară și a fost depășită repede de știința elină care, în teză generală, n'a căutat decât indirect — și pe deasupra — secretele unei acțiuni posibile în speculația rațională desinteresată.²

Deasemenea, dacă știința Evului Mediu a rămas fragmentară și elementară, faptul se datorește metodei greșite de cercetare. Dar această metodă își are cauza ultimă în caracterul interesat al științei medievale. Interesat, în sensul că ea urmărea scopuri streine de ea însăși, aservită fiind dogmei. Știința modernă, reală, pozitivă s'a constituit în momentul când suflul liberator al Renașterii a sugerat științei obiective de cercetare desinteresată.

Tot astfel, se știe că biologia, în sensul larg al cuvântului, nu și-a putut câștiga caracter de știință adevărată decât în momentul când s'a diferențiat de medicină. Adecă în momentul când a renunțat la rezultate imediate utile, la aplicații, supunând organismele vii investigației conduse de gândul desinteresat al cunoașterii pure.

Și cazul se va repeta în ce privește raporturile dintre sociologie și politică.

Dar tocmai această uitare a aplicației utile a făcut apoi posibile progresele accelerate ale științelor aplicate de care e vorba. Medicina ar fi rămas artă rudimentară și riscantă fără concursul pe care i l-a dat și i-l dă biologia emancipată de sub tutela ei înăbușitoare. Pe de altă parte, n'am avea azi tehnica orgolioasă pe care o avem, dacă nu s'ar fi putut constitui matematică și fizica teoretică. Fără Maxwell n'ar fi existat Marconi.

Iată deci câteva exemple care ne arată cum inutilul, gratuitul devine util negratuitului, utilului.

*

Faptul este psihologiceste explicabil: cu gândul la folosul eventual, inteligența cea mai lucidă se strâmtează. Reține din

realitatea ce-o supune cercetării numai elementele care servesc scopul util, celelalte îi scapă; și e natural să fie așa. Se prea poate însă că ceea ce i-a scăpat a fost elementul esențial al porțiunii de realitate studiată. De cele mai multe ori, lucrurile se întâmplă tocmai așa. Iar în momentul când această inteligență utilitară vrea să schimbe realitatea pe care crede c'o cunoaște, se arată neputincioasă, pentru excelentul motiv că nu cunoaște realitatea...

Nu există deci acțiune eficace în măsură mare, decât acolo unde, mai înainte, inteligența cea mai desinteresată a luminat cu razele ei puternice drumurile și țintele. După cele dezvoltate până acum, putem spune fără să dăm eventual impresia că ne jucăm cu cuvintele: *nu există util mare fără mare inutil premergător*.

Iată de ce, cu tot mitul și cultul utilului direct pe care-l întâlnim la noi, continuăm să fim și'n împărăția utilului niște neputincioși. Și vom continua atâta vreme cât nu vom înțelege că oameni de acțiuni eficace de primul plan, oameni de realizări într'adevăr mari, nu se nasc decât în mediile culturale care fac posibilă nașterea intelectualilor „numai“ intelectuali. Nu există generații de acțiune reală — care nu e tot una cu acțiunea lui Iliuță a lui Caragiale — decât acolo unde au putut și pot trăi generații de intelectuali puri. De acești „numai“ intelectuali, considerați, în mediile culturale nu prea evolute, oarecare... condescendență.

Dacă vom continua să credem, cu mintea „sănătoasă“ a țăranului de pretutindeni, că gândirea și valorile create de ea n'au valoare decât în măsura în care ele sunt trambulină de acțiune directă, dacă vom continua să arătăm neînțelegere și dispreț pentru o gândire ce și-ar trăi vieața proprie, independentă de nevoile practice (individuale sau naționale), nu vom ajunge niciodată să facem să se nască acea atmosferă spirituală specifică care ar da putință și ocazie insului român să descopere satisfacțiile minunate ce le dă exercițiul gândirii desinteresate. Cel mai îmbătător „joc“ dintre toate jocurile.

Ci, conaționalii noștri continuând să creadă că numai „acțiunea“ te face să trăiești cu intensitate, vor continua, chiar și atunci când vor fi fost chemați din naștere să fie intelectuali de rasă, să părăsească ogorul în aparență sterp al inteligenței neaplicate și „neaitive“, pentru acela al acțiunii cu aparențe de activitate foarte directă care este: politica. Aceasta pare a fi una din cauzele psihologice ale politicianismului românesc.

Cauza primă a lui trebuie însă căutată pe plan sociologic. Și anume în acea atmosferă generală creată de mitul utilului

și al acțiunii, el însuși datorit cauzelor istorice amintite mai sus. Atmosferă care plantează în fruntea ierarhiei de valori pe așa numiții „oameni de realizări“. E natural deci ca mediul românesc astfel colorat să răsplătească — în toate sensurile — mai îmbelșugat pe purtătorii valorii supreme care îi este proprie. Individul găsește astfel în „acțiunea“ politică ce-o întreprinde și motivele de satisfacție amintite adineaori și motive de încurajare venite dela mediu.

Cu alte cuvinte, nu un anumit fel de a fi al insului român, nu indivizii sunt la noi creatorii politicianismului, ci acesta, expresie a mitului ce guvernează cu preponderență societatea românească în general și pe cea din Ardeal în particular, este cel ce creează indivizii politicieni. Aceasta explică de ce dorința de afirmare — sau să zicem: de prevenire — inerentă majorității oamenilor de toate rasele, la noi, spre deosebire de mediul occidental, își face loc în chip preponderent, prea preponderent, pe plan politicianist.

V

În al doilea rând, spuneam c'am dori să arătăm că *nu există condiții suficiente de dezvoltare a unei culturi creatoare de valori universale, în domeniul activității spirituale decât acolo unde „utilul“ este înlăturat din fruntea scării de valori și înlocuit cu „inutilul“.*

Să precizăm că nu ignorăm de loc faptul că inteligența și toate funcțiunile sufletești ale omului sunt de proveniență biologică. Sunt instincte vitale subțiate, ca să zicem așa. Sunt instrumente în serviciul utilului, cu alte cuvinte. Dar să nu se uite pe de altă parte nici faptul de experiență reală că inteligența și alte funcțiuni sufletești, ca și rezultatele activității lor, după ce au atins o treaptă relativ înaltă de evoluție, încep oarecum să trăiască pentru sine, creindu-și domenii de scopuri, finalități proprii. Din instrumente ce-au fost la începuturi, devin scopuri autonome. Luând naștere sub presiunea brutală a unor nevoi streine de el însuși căci exterioare și, deci, prin însăși natura lor, fatale, spiritul se desprinde, la un moment dat al creșterii lui, de aceste cătușe și-și cheltuește o parte din forța lui pentru scopuri create de el, pentru idealuri gratuite. În momentul acesta se naște omul creator de cultură în sensul mare al cuvântului.

Eforturile care tind către realizarea acestor scopuri — ce nu sunt de loc fatale, căci omul ar fi putut foarte bine să

continue să trăiască ca membru al regimului zoologic, fără să fi inventat aceste tulburătoare obiective ale voinții lui de creație — și rezultatele progresiv atinse constituiesc ceea ce se cheamă cultură adevărată.

În această concepție a noastră, cultura nu e deci o prelungire a biologicului³.

Fără îndoială că ceea ce face din om animalul cel mai tare, este suplețea cu care știe să se adapteze la cele mai complexe și mai nefavorabile condiții de viață. Privită din acest punct de vedere, inteligența noastră nu e decât o prelungire și o afirmare a biologicului. Dar această suplețea a inteligenței sale nu-l diferențiază pe om de animal decât cantitativ. Ceea ce-l diferențiază calitativ este darul binecuvântat pe care-l are uneori de a gândi și plâsmui în chip gratuit. Fără silă exterioară, fără a fi terorizat de porunca oarbă a nevoilor de conservare, ci împins de un imbold interior ce se aseamănă întrucâtva cu mobilul sufletesc care a creat jocul.

Această construcție ideologică sau plastică poate fi instinctivă. Dar nu aceasta ne interesează aici, ci creația ideologică și plastică perfect lucidă. Singura absolut liberă; singura, operă a lui homo sapiens.

Scopurile acestea autonome și „inutile“ pot fi realizate în forme care se numesc: forma artistică, filosofică sau științifică. Acestea din urmă sunt condiționate de cea dintâi, de pre existența celei dintâi. Devin însă, la rândul lor, izvoare de sevă hrănitore pentru cea dintâi. Artă producătoare de valori universale n'a existat decât acolo unde a existat și gândire mare și... desinteresată. Și viceversa. Artiștii mari sunt în felul lor și gânditori mari. Și viceversa.

Convingerea noastră profundă este că *singure aceste creații desinteresate dau vieții omenești un rost și un sens.* Prin ele singure omul este om. Astfel, încât, inversând o scară de valori preavenerată, și păstrind formele de stil folosite până acum, îndrăsnim să afirmăm: *ceea ce importă înainte de toate, este inutilul. Utilul nu are valoare și sens decât în măsură în care servește inutilului. Utilul, în toate formele lui (acțiune politică, economică, organizație — oricum s'ar numi ele), nu e într'adevăr util decât în măsura în care poate servi drept mijloc pentru crearea gratuitului.*

Să precizăm însă. Am zis că ceea ce importă înainte de toate este inutilul. Prin aceasta e clar că nu ne gândim să preconizăm neglijarea și cu atât mai puțin abandonarea completă a utilului. Nu ne gândim de loc să afirmăm că acesta este non-valoare; cu atât mai puțin cu cât experiența pe care

o face de treizeci de ani încoace întreaga planetă ne arată cât este de determinant, de puternic utilul, atât de determinant de efecte încât poate omori vieța spirituală...

În general deci, ne dăm bine seama că utilul nu poate fi neglijat. Mai ales de noi care avem și'n această privință atât de făcut. Ceea ce cerem este o *schimbare de accent*: Adecă, să înțelegem că utilul, sub toate formele lui, e, cum ne arată analiza logică a însuși conceptului lui (*util pentru ceva*), mijloc, nu scop. Și, după credința noastră adâncă, el e mijloc pentru crearea unor valori de ordin spiritual.

Tocmai această natură a lui de a fi mijloc pentru valori superioare face din el o valoare. Dar o valoare-condiție, o valoare subordonată.

*

La lumina celor susținute aici nu va părea, credem, absurd să afirmăm că generația cu adevărat utilă culturii românești, generație real creatoare, va fi o generație de contemporativi puri: artiști, gânditori, savanți netehnicieni, și nu o generație de „oameni de acțiune“. Aceasta, pentru că sunt conștienți, că generația de „numai“ intelectuali, fără să caute să acționeze direct asupra destinelor noastre naționale, le-ar servi în cel mai înalt grad. Am încercat să arătăm mai sus cum inteligența neaservită scopurilor imediat practice, inteligența desinteresată, întărește forțele și eficacitatea inteligenței căutătoare de realizări practice. Căci nu e lucru întâmplător faptul că popoarele care sunt mai tari în domeniul utilului sunt totodată și popoarele cu speculație filosofică și științifică mare.

Pe plan spiritual, cuvintele lui Isus par a avea valoare de lege eternă: Îngrijiți-vă mai întâi de cele sufletești, căci celelalte vi se vor adăuga vouă!

De altfel, se știe că neamurile care creează Istoria universală, adecă acelea ale căror realizări pe teren spiritual mână mersul lumii mai departe, sunt cele care au creat valori de cultură universale. Dar acestea nu se pot produce decât unde există libertate spirituală, unde spiritul se consideră pe sine drept scop și nu mijloc pentru utilul local, sau alte feluri de util. Și noi vom intra în istoria civilizației universale cu *Miorita*, cu Eminescu, cu'n Luchian și nicidecum cu Mihai Viteazul sau cu Brătianu, oricât de mari ar fi fost meritele acestora pentru noi.

În această legătură, îmi vin în minte o comparație pe care am putea-o face, *sub specie aeterni*, între doi oameni mari de tot și contemporani, între Napoleon și Goethe.

Și unul și altul au fost cauze de fermentație mare în durata reală a epocii pe care au deschis-o. Cu toate acestea, ce-a rămas viu azi din „tulburarea“ istorică produsă de Napoleon; ce va rămânea *positiv* în câteva secole din „organizările“ și „desorganizările“ enorme făcute de el? Nimic, sau aproape nimic: abstracta amintire istorică. În timp ce gândurile și plâmurile lui Goethe vor dăinui, ca puteri hrănitore de suflet, atâta timp cât va exista civilizație pe această planetă.

*

Se desprinde, în concluzie, din tot ce-am spus mai sus ideea fundamentală formulabilă astfel: Atâta timp cât activitatea spirituală gratuită va fi considerată de mediul românesc ca valoare de ordin secund sau chiar drept non-valoare, nu vom reuși să întemeiem o cultură românească superioară, producătoare de valori universal omenești. Se impune deci ca generațiile române care intră de-acum în vieța conștientă a neamului, să lupte din toate puterile și cu tot talentul lor — oricare vor fi împrejurările exterioare de vieță — pentru întronarea unei noi scări de valori în sufletul națiunii noastre. Scară de valori care, *fără să elimine din întinderea ei utilul de toate genurile, ar proclama cu hotărâre și absolută sinceritate primatul spiritualului*¹.

Ce atitudine vor lua noile generații în fața problemei ce ridicăm aici? Ar fi greu să facem prognosticuri sigure. Este neîndoielnic însă că substanța și calitatea culturii noastre de mâine, precum și locul pe care ea îl va ocupa în civilizația europeană, vor depinde de această atitudine².

Puncte de sprijin, Editura „Țara“, Sibiu, 1943.

1. Cf., în ce privește motivele „autohtone“, care explică în bună măsură această repulsiune a generațiilor mai vechi față de discuția filosofică, partea din urmă a eseului nostru publicat mai jos cu titlul: *Interesant tineret ardelean*.

2. Cf. în această privință și eseul nostru *Miracol elin*, în *Linii și Figuri*, ed. „Țara“, Sibiu, 1943.

3. Cf., în această ordine de idei, dezvoltările mai ample ce se găsesc în cartea noastră de sinteză, *Existența tragică* (v. cu deosebire cap. III).

4. Cititorii care vor fi răsfaiți și alte scrieri de-ale autorului prezentului eseu, știu că noțiunea de „*gratuitate*” joacă rol de idee fundamentală în concepția sa generală despre lume. Ca atare, ea revine ca un leit-motiv pe numeroase pagini ale cărții *Linii și Figuri*, în studiul nostru despre raporturile tineretului român cu filosofia și cu deosebire în *Existența tragică*. În această carte de sinteză, ideea gratuitului primește și fundamentarea metafizică necesară.

5. În ziua primei lor publicări, aceste pagini au fost închinare foștilor mei elevi Grigore Popa și Bucur Țincu. Activitatea desfășurată de ei de-atunci nu mi-a servit motive de regret pentru gândul din care a pornit închinarea de-acum zece ani. Adaog azi aici și numele unora care au venit ceva mai târziu: Zevedei Barbu, Anatolie Chircev și Dumitru Isac.

LUCIAN BLAGA

Apriorism românesc

În ciuda influențelor, care-și dispută inutil pământul nostru, în ciuda interferențelor, care își fac jocul nestatornic în țara și în sufletul poporului nostru, există un „românism”, în înțelesul superior al unui complex, sau al unei constelații, cu totul aparte, de determinante spirituale. Dincolo și mai presus de misterul sângelui, românismul e un patrimoniu stilistic, alcătuit în parte din determinante, ce-i aparțin exclusiv, în parte dintr'un raport intim, de natură funcțională și de dozaj, al unor determinante, care-l depășesc. Există o vie matrice stilistică, în lumina căreia românismul ne apare ca un ansamblu, conturat din latențe și realizări. Nimic nu ne prilejuiește, ca această matrice stilistică, posibilitatea de a vedea în românism un complex susceptibil de a fi cuprins într'o imagine ideal sporită. Ne-am făurit despre acest românism, spiritual, dincolo de faptele și de jocul de ape al folclorului și al istoriei, o viziune, menită poate unui destin pragmatic. E viziunea unui cristal viu, a unui complex de potențe creatoare. Care sunt aceste potențe? E înainte de toate un anume ondulat orizont spațial, cel mioritic, și la fel un orizont de avansare legănată în timp. Ele formează coordonatele unei spiritualități. Fuzionează cu aceste orizonturi înainte de orice un sentiment al destinului, trăit tot ca o undulare, ca o alternanță, de suișuri și coborâșuri, ca o înaintare într'o patrie siderală, unde se urmează ritmic dealurile încrederii și văile resignării. Vine pe urmă șiragul celorlalte determinante: o preferință arătată categoriilor „organice”, ale lumii, și o tendință de transfigurare „sofianică” a realității. Năzuința formativă se conturează și e activă îndeosebi ca orientare spre forme geometrice și stihiale, aceasta într-un

chip organic atenuat. Adăogăm mănunchiului o invincibilă dragoste de pitoresc și de asemenea un foarte vădit simț al măsurii și al întregului. Pentru rotunjirea complexului să mai notăm că toate determinantele se realizează oarecum sub surdină; parcă în izbânda lor se pune un mare frâu; totul se înfăptuiește cu un uimitor simț pentru nuanță și cu tot atâta simț al discreției.

La constituirea viziunii abstracte despre românism, ne-am refuzat aportul cert sau problematic al elementelor de natură istorică. Nu operăm decât cu elemente transcrise — în spiritul teoriei noastre stilistice — după realități folklorice-culturale. Nu ne-a interesat nici un moment geneza istorică a acestor fapte, ci faptele, esența și substratul lor. Ne-am ferit de speculații în preajma unor elemente de situare istorică, precum, dacismul, slavismul, romanitatea. Deocamdată întrebările: ce e dac, ce e romanic, ce e vechiu slav? — nu sunt tocmai vitale pentru noi. Nici vitale, nici prea invitatoare pentru deslegătorii de ghicitori. Astfel de întrebări ne asvârl, în situația actuală a cercetărilor, într'un imens labirint, pentru care Ariadna nu și-a tors încă firul salvator. În adevăr, certitudinile în acest domeniu încetează de îndată ce depășim bunăoară hotarele filologiei, iar filologia nu avem impresia că ne-ar putea conduce până în pragul substanțelor. Am crezut deci că ne găsim pe un teren mult mai sigur, încercînd să circumscriem doza de determinante, de-o vădită eficiență, și să reținem câteva aspecte singulare, care fac din noi o relativă entitate. Ne-am dat însă în același timp seama, dintru început, că ne mișcăm pe un tărîm de fenomene plastice și într-o atmosferă de imponderabile și de arome. Axele acestei zone elastice, de spontaneitate și de interferențe, pot fi arătate ca linii certe de orientare, numai printr'un ușor exces de imaginație abstractă. Ne-am îngăduit și această licență, de care nu se poate scuti nici o ideologie. În studiul nostru *Orizont și stil*, am arătat cum toate potențele care se îmbină în mănunchi, pentru a alcătui împreună o matrice stilistică, joacă de fapt pentru duhul uman rolul unor „categorii“. Ele se imprimă inconștient tuturor creațiilor umane, adică viziunii despre lume a omului. Ar fi vorba așadar despre un fel de „apriorism“ al spontaneității umane în genere, spre deosebire și mai presus de apriorismul simplu al „cunoașterii“. Apriorismul stilistic, al cărui cuib și vatră e inconștientul, îl închipuim variabil de la o regiune la alta sau de la un popor la altul. Expunerile, care ocupă toată întinderea acestui studiu, ne îndreptătesc să enunțăm teza despre existența unui apriorism românesc. Să nu ne sperie terme-

nul. În fond acest apriorism nu înseamnă altceva decât o circumscriere filosofică mai pregnantă a afirmațiunii despre existența unor factori stilistici activi, care-și pun pecetea neîndoielnică pe produsele geniului nostru etnic.

Imprejurarea că pînă acum „matricea stilistică“ a fost împiedecată de vicisitudinile veacurilor să se manifeste în întregime și consecventă cu sine însăși, altfel decât pe plan minor, ajungându-se doar la o foarte înfloritoare cultură populară (mai înfloritoare decât a popoarelor apusene), nu constituie un element de bilanț definitiv. Judecând după unele simptome, avem suficiente motive să sperăm că duhul inconștient al nostru se va manifesta în viitor și pe un plan major. Am afirmat mai sus că „istoria“ noastră nu mai poate fi o succesiune de forme ingenuae, din ea însăși, partenogenetică, pură, nealterată. Tot atât de adevărat e însă că o matrice stilistică, existentă, rămîne un puternic organ de asimilare a influențelor străine. Ea poate să se afirme în pofida tuturor inducțiilor spirituale de aiurea. Matricea noastră stilistică nu va mai putea fi, firește, pusă la adăpost de asemenea inducțiuni. Prinsă în rețeaua determinațiilor continentale, ea va utiliza de acum totdeauna și un material și forme de împrumut. Nu mai puțin însă ea va putea să-și afirme suveranitatea.

Răsfoind cu atenția cuvenită istoria popoarelor apusene, remarcăm că desfășurarea ei are un caracter eminentemente ritmic. Istoria poporului francez, a celui german, a celui italian, ni se înfățișează ca o alternanță, ca o cadență, de „epoci“. Totul se petrece ca și cum popoarele apusene și-ar desfășura posibilitățile, formative și materiale, în chip succesiv. Acest gen de istorie, dinamică dialectică, absolut temporală, succesiv-ritmică, reprezintă un tip de istorie, propriu în orice caz popoarelor apusene. Ne întrebăm însă, dacă istoria de linie majoră trebuie neapărat să aibă un caracter succesiv-dialectic. Din frecvența istoriei altor popoare, asiatice în primul rînd, culegem impresia că ar exista și o istorie, în care posibilitățile, formative și materiale, ale unui popor, se realizează, în timp ce-i drept, dar simultan, paralel și rectiliniar; adică nu succesiv-dialectic, cu faze mai mult sau mai puțin unilaterale, ci ca o creștere masivă și de aspect continuativ. Posibilitățile inerente unei matrici stilistice se pot deci înfăptui pe plan major, fie într'o istorie succesiv-dialectică, fie într'o istorie simultană, de creștere dreaptă. Ce drum va apuca matricea stilistică românească, e greu de întrezărit. Dar câte odată o simplă constatare poate să țină loc de profeție: noi nu ne găsim nici în apus, și nici

la soare-răsare. Noi suntem, unde suntem: cu toți vecinii noștri împreună — pe un pământ de cumpănă.

Animatorii culturii românești, flăcări de sacru elan în poarta vânturilor, își întind, de un secol și mai bine, unul altuia, moștenirea de îndemnuri. Nici unuia dintre ei nu i se poate reproșa sumeția, sau uitarea de sine, de a fi atribuit poporului nostru o misiune mesianică în lume. Ei s-au ținut departe de asemenea ibride extazuri, și bine au făcut. Cunoaștem îndeajuns, din colindările noastre prin Europa, iluminările caraghioase, și grimasele jalnic lipsite de duhul autoironiei, ale unora dintre mesianicii noștri vecini. De acest steril foc lăuntric ne-a apărut până acum Dumnezeuul bunului-simț. Să nădăjduim că ne vom putea cuviincios îndeplini rolul nostru sub acest petic de cer și fără de a îmbrăca mantia mesianică. De la o vreme această mantie pare o haină de confecție, care nu împrumută o prea frumoasă figură nici măcar popoarelor cu putere de inducțiune mondială. Până acum nici un popor nu a devenit mare — pornind de la un program mesianic.

Examenul atent și stăruitor al culturii noastre populare ne-a dus la concluzia reconfortantă despre existența unei matrici stilistice românești. Latențele ei, întrezărite, ne îndreptățesc la afirmațiunea că avem un înalt potențial cultural. Tot ce putem ști, fără temerea de a fi desmințiți, este că suntem purtătorii bogăți ai unor excepționale posibilități. Tot ce putem crede, fără de a săvârși un atentat împotriva lucidității, este că ni s'a dat să luminăm cu floarea noastră de mâne un colț de pământ. Tot ce putem spera, fără de a ne lăsa manevrați de iluzii, este mândria unor inițiative spirituale, istorice, care să sară, din când în când, ca o scânteie, și asupra creștetelor altor popoare. Restul e — ursită.

* TRILOGIA CULTURII (ORIZONT ȘI STIL, SPAȚIUL MIORITIC, GENEZA METAFORE ȘI SENSUL CULTURII), Fundația Regală pentru literatură și artă, București 1944.

ȘT. BĂRSĂNESCU

Încercare asupra spiritului românesc

Introducere

Titlul acestui studiu desvăluie atât obiectul cât și semnificația lui: în paginile ce urmează, ne propunem să examinăm resortul interior, acea forță profundă a întregii noastre culturi și civilizații naționale care e *spiritul românesc*. În fond vrem să știm ce este acest spirit? Care sunt *constantele* lui sau, în imposibilitatea stabilirii acestora în mod riguros, care sunt cel puțin *dominantele* lui, așa cum ele se desprind din cultura românească de până azi? Această problemă ni se impune ca un examen de conștiință, în deosebi azi, în condițiile grave ale istoriei contemporane, ca să știm *ce suntem, ce puteri spirituale* avem.

Sugestia pentru încercarea de față ne-a dat-o însăși tragica panoramă a lumii contemporane. De cinci ani de zile, partea cea mai însemnată a omenirii este angajată într-o luptă cruntă; zi de zi, al doilea război mondial crește ca îndârjire și ceas de ceas propaganda de întreținere a focului general se întetește. Privind acest tablou, ai sentimentul că omenirea dă azi dovada celei mai puternice tensiuni de distrugere și a voinței celei mai tari de a nimici atât o civilizație care a fost rodul unor lungi efortări omenești, cât și popoare înzestrate cu puteri creatoare de cultură. E natural ca, în aceste vremuri, tragicul tablou al umanității să ne fixeze gândul asupra problemei: ce perspectivă rezervă oare viitorul apropiat poporului român? Puterea noastră de rezistență și de afirmare ca neam, fi-va la înălțimea impusă de vremuri și de necesități? Fi-vom noi oare, faurii minunați care să adăugăm o nouă cupolă și să sporim cu o partitură nouă istoria națională, mărindu-i frumuse-

tea și armonia? Și, în acest scop, de ce forțe spirituale dispune neamul nostru?

Spiritul unui popor se poate compara cu un munte mareț, din care pornesc la vale tainice isvoare, poene și păduri. În fața muntelui înalt stăm uimiți și în această stare de suflet, se trezește în noi dorul de a-l cunoaște. Dar priveliștea cunoașterii lui din vârf și până'n vale ne-o pot asigura numai anumite drumuri de ascensiune. La fel, în fața spiritului popoarelor, cercetătorii se găsesc în situația călătorului care privește muntele. Doritori de a-l cunoaște, ei caută drumuri de ascensiune. Nu e de mirare că sunt nenumărate metodele cu care astăzi învățații își propun să descopere natura spiritului etnic al diferitelor popoare.

Spiritul românesc, asemenea unui munte încântător a deșteptat și el multor români și străini curiozitatea de a-l cunoaște. Așa se explică de ce literatura noastră de psihologie etnică și filosofie a culturii posedă deja destul de numeroase studii care-și propun să-l examineze. Acestei teme i-au consacrat interesante cercetări filosofi ca: C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu, L. Blaga, M. D. Ralea și N. Ionescu, istorici ca N. Iorga, filologi ca A. Philippide și O. Densușianu, geografi ca S. Mehedinți, critici literari ca G. Ibrăileanu, D. Caracostea și G. Călinescu, sociologi ca St. Zeletin, poeți ca N. Crainic, precum și mulți alți gânditori, folosind în acest scop variate metode pentru determinarea sufletului românesc. Existența atâtor cercetători poate constitui pentru noi, pe deoparte dovada sigură despre importanța subiectului, iar pe de alta, un avertisment asupra oportunității unei încercări de a prinde într'o formulă nouă esența acestui spirit. Când există deja atâtea publicații asupra aceleiași teme, ce rațiune ar putea justifica lucrarea de față?

Adevărul nu se naște dela început, sub forma unei scânteii ex nihilo, ci dintr'o frământare de durată a minții; dezvoltarea unei idei se face încet și printr'un proces de continuă perfecționare, adâncire și fundamentare. Adesea o idee, construită parțial de unii, trebuie dusă mai departe de alții; numai așa s'au dezvoltat filosofia, dreptul, arta, dar cu deosebire știința. Acestei legi de dezvoltare a adevărului s'a supus și lucrarea pentru stabilirea esenței spiritului românesc, care, începută de școala ardeleană, prin observații sporadice de psihologie etnică și continuată de numeroși gânditori, s'a desfășurat în

epoca actuală cu multă perseverență, cu metode variate și rezultate deosebite. C. Rădulescu-Motru stabilea caracterele sufletesti ale Românilor mijlociu pe bază de observare psihologică și de interpretare sociologică a fenomenelor politico-sociale și culturale. N. Iorga făcea aceeași lucrare pe bază de intuiție istorică. D. Drăghicescu se silea să descopere însușirile sufletesti ale Românilor din analiza psihicului popoarelor, care au contribuit la formarea lui, din cercetarea evenimentelor istorice din trecutul poporului român ca și din opiniile străinilor despre Români. L. Blaga deschidea o sugestivă geană de lumină pentru înțelegerea sufletului românesc și a istoriei naționale, folosind metoda egalizării spiritului etnic cu o mare garnitură de categorii abisale, dominate de spațiul mioritic. M. D. Ralea proceda geopsihologic, când explica prin clima continentală alternanța dintre muncă și repaos, dintre viața de energie și de apatie a Românilor. N. Crainic folosea metoda psihologiei folklorului religios, iar St. Zeletin metoda materialismului istoric. Interesante sunt apoi încercările filologilor A. Philippide și O. Densușianu de a desprinde caracterul românesc din folclor, a lui D. Caracostea de a porni dela studiul limbii pentru cunoașterea sufletului etnic, ca și metoda lui S. Mehedinți de a conchide însușirile etnice pe baza studiului uneltelor de muncă sau aceea a criticului literar G. Călinescu, de a vedea în istoria literaturii române o demonstrație a puterii de creație română.

Cu toate acestea, munca lor pentru stabilirea specificului etnic românesc nu-i terminată; dimpotrivă, ea trebuie continuată și făcută cu noi metode, superioare atât intuiției ocazionale, istorice sau statistice, cât și metodelor obiective, dar parțial folosite până acum. Ori, tocmai această operațiune intenționăm aici: să ducem mai departe lucrarea lor, căutând să descifrăm natura spiritului românesc prin folosirea unei noi metode: a *psihologiei culturii*.

În orice lucrare, ce urmărește stabilirea adevărului, e necesar să fim logici, adică să lucrăm cu noțiuni clare și raționalmente juste; apoi să fim documentați. Acolo unde știința sau filosofia pierd din vedere această premisă și lucrează cu noțiuni neprecise sau cu material insuficient, ele rătăcesc. Și posibilitatea de a aluneca pe panta erorilor e cu atât mai mare cu cât se examinează chestiuni în care participarea afectivă poate interveni mai ușor. De aceea, pentru a preîntâmpina astfel de primejdii, e necesar să începem studiul de față cu o lucrare

prealabilă: să precizăm noțiunea *spirit* și aceea de metodă a *psihologiei culturale*.

Conceptul *spirit* e o noțiune care se bucură în gândirea contemporană, de un interes deosebit, realizând un sens propriu care ține de o nouă interpretare a capacității de cunoaștere. Multă vreme, dela Aristotel la Kant, concepția despre cunoaștere făcea distincție între sensibilitate și intelect, apoi între acte și conținuturi (Th. Lipps) și între conținuturi și fenomene de intenționalitate (W. Dilthey). Dela un timp însă, sub presiunea dificultăților de interpretare a vieții sufletești, filosofia contemporană face deosebire între *funcțiuni psihice* sau suflet și *funcțiuni spirituale* sau spirit. Primele sunt activitățile prin care lumea ne e dată în percepții și reprezentări și e prelucrată în gândirea rațională; ultimele sunt funcțiile sau actele spirituale sub forma de *năzuinți după valori* și ele formează conștiința orientată¹.

Kant stabilise un sistem aprioric de legi raționale, de care omul nu se poate elibera după bunul său plac, dacă vrea să cugete pentru a realiza adevăruri și legi; la rândul ei, filosofia culturii dă și ea un sistem impunător de rândueli apriorice de sub tutela cărora omenirea nu poate ieși dacă vrea să trăiască. Kant deosebise douăsprezece categorii ale cunoașterii, în timp ce filosofia culturii a deosebit mai întâi cu Grecii trei năzuinți fundamentale după valori (năzuința după *adevăr*, *bine* și *frumos*); cu Medievalii adaugă valoarea *divinului*, iar cu gânditorii contemporani realizează o tabelă de șase valori: adevărul, binele, frumosul, divinul, dreptul și utilul.¹ În concluzie: spirit nu înseamnă deci intelect, ci eternă căutare și luptă²: căutarea adevărului (știința), a binelui (morală), a frumosului (arta), a divinului (religia), a dreptului (politică) și a utilului (economia). „Evidența și caracterul universal normativ al acestor adevăruri — observă D. D. Roșca — nici un popor și nici un individ nu le pot nega fără să renunțe în același timp la omenia lui și, în consecință, fără să caute să înlăture condițiile care fac posibil un început de bună învoire între neamuri. Negarea principiară a acestor valori ar face ca împreună viețuirea popoarelor să continue a rămânea un fapt al simplei întâmplări și al purei Naturi, fapt a cărui existență precară ar fi neîncetat amenințată de mereu alimentate intenții de exterminare reciprocă“³.

Aceste năzuinți sau porniri după valori se prezintă la origine ca stări emotive, ca doruri și credințe: ele sunt solicitări interioare după tot ce face valoarea eternă a existenței umane. Prin asimilarea culturii, ele se pot manifesta sub influența inteligenței, a ideilor, ca năzuinți după idealuri culturale, sau ca

voința culturală, realizând forma cea mai înaltă a spiritului uman. Prin ele, omul diferă de animal și-și statornicește omenia, adică specificul său⁴. „Pentru animal — observă G. Kerschenshteiner — nu există nici un sens al vieții și de aceea nici un scop ales de el însuși pentru existența proprie. El își duce viața animalică, până ce aceasta se încheie, așa cum râul curge în albia lui până ce se varsă în mare; în schimb pentru omul care s'a bucurat cu adevărat de bunurile spirituale ale mediului, viața capătă sens și scop în conservarea, extinderea și realizarea imperiului valorilor spirituale, pe scurt într-o viață după cerințele ființei spirituale. Da, în adevăr, omul devine om numai printr-o atare viață după normele care se înalță irezistibil din valorile spirituale“⁵.

Actele spirituale sau spiritul au căpătat cu vremea dela comunitatea de viață a poporului, de la ideile și sentimentele care se prelungesc din secol în secol o coloratură care face ca spiritul să varieze, realizându-se tipuri de spirit. Astfel mai de demult s'a stabilit un spirit *latin* și altul *germanic*; unul *nordic* și altul *sudic* sau *mediteranean*; mai recent un spirit al Europei *Occidentale*, altul al Europei *Centrale* și un al treilea al Europei *Orientale*⁶; în fine azi se vorbește de spiritul *etnic*, înțelegându-se prin el suma actelor sau năzuințelor după valorile culturale sub forma particulară în care ele apar la un popor.

Toate aceste precizări ne dau posibilitatea să pășim acum la o primă formulare a temei noastre. Dacă spiritul etnic reprezintă suma năzuințelor după valori ce caracterizează un popor, atunci obiectul acestei cercetări e limpede: noi urmărim să examinăm aci raportul Românilor cu valorile culturale pentru a găsi un răspuns la întrebările: *ce fel de tensiune* după valorile culturii probează Românul? Cum *trăește* el valorile culturii adică spre ce formă de artă și religie, de drept și economie, de filosofie și știință se orientează el? Care e receptivitatea lui pentru valori, adică în ce forme se deschide el pentru a le asimila și crea?

Pentru o cât mai justă înțelegere a obiectului acestui studiu e necesar să reținem că, în paginile ce urmează, nu ne preocupă sufletul poporului român, adică Românul din punct de vedere al percepției, memoriei, asociației de idei, imaginației, gândirii etc., ci numai Românul sub latura actelor lui spirituale. Altă trăsătură caracteristică a lucrării va fi și aceea de a arăta măsura în care noi, Românii, avem sau cel puțin tindem a avea o formă spirituală proprie, așa cum lumea a cunoscut un specific grecesc și roman sau cum se afirmă azi un specific francez, german, englez sau italian.

După fixarea obiectului acestui studiu, operația cea mai de seamă dintre lucrările pregătitoare e aceea a stabilirii metodei de lucru. Problema e clară: cum descoperim spiritul românesc? În minereul românesc, unde putem surprinde mai clar acel bob de aur care este spiritul nostru etnic? Îl vom căuta la orice Român sau numai la unii din ei? La Munteni, la Moldoveni și Basarabeni, sau la Ardeleni? La rurali sau la urbani? La funcționari sau lucrători? La tineri sau bătrâni? La cari din toți aceștia, el se poate găsi mai clar, adică în forma cea mai accentuată și mai incontestabilă?

Problema e dificilă, dar experiența vieții ne dă aci o cheie pentru rezolvirea ei. Din practică, știm că putem identifica mai ușor un parfum acolo unde el e mai concentrat și invers, că acolo unde e mai slab, putem face confuzii. Tot practica ne învață că deosebim mai ușor la o ștofă calitatea ei de ștofă de lână când firele de lână sunt mai dese decât cele de bumbac și invers. Prin analogie cu aceste date putem stabili un prim răspuns la problema noastră: spiritul etnic nu ne întâmpină clar și puternic oriunde, ci numai la oamenii care se bucură de plenitudinea și frumusețea maximă a dezvoltării lor: la personalitățile unui popor, ca unele care produc „cultura majoră”. E sigur că reprezentanții cei mai puternici ai unui neam exprimă mai bine spiritul acestuia decât omul de mijloc. Se poate infinit mai bine recunoaște natura spiritului roman în Caesar, Marius sau Cicero decât într-un roman de mijloc, a celui francez, în Montaigne, Descartes sau în Voltaire, a celui german în Goethe, Fichte sau Kant sau a celui rusesc în Tolstoi sau Dostoievski, decât în mii de ruși mediocri. Și, deoarece spiritul etnic e mai puternic la oamenii mari, acolo el trebuie cercetat și descifrat. Ca atare metoda de lucru, pe care urmează să o folosim pentru a descoperi spiritul românesc, e aceea a examinării personalităților mari ale poporului nostru.

Dar cum vom degaja din intuirea marilor figuri ale neamului românesc caracterele spiritului etnic? Ce aspecte ale ființei lor vor trebui în deosebi cercetate?

Pentru rezolvirea acestei noi probleme trebuie să recunoaștem că nu suntem lipsiți de ajutoare. Încă de mult, un adevăr biblic vine din depărtările istorice ale înțelepciunii umane eterne, ca să ne indice drumul: „după roadele lor îi veți cunoaște pe dânșii”. Asta înseamnă că, pentru a descoperi spiritul românesc, trebuie să examinăm realizările marilor Români și din studiul comparativ al datelor adunate, să extragem constantele sau măcar dominantele spiritului etnic. Procedeu, reluat după Hegel de filosofia culturii, constituie azi o metodă

folosită pentru a degaja din spiritul obiectivat spiritul subiectiv, din „natura naturata”, „natura naturans”. În studiul de față vom face deci aplicarea acestui procedeu de lucru cercetând operele de cultură — de filosofie și știință, de poezie și artă, de religie și morală, de politică și economie — pentru ca, din examinarea creațiilor marilor Români, adică din spiritul obiectivat, să desprindem spiritul subiectiv sau spiritul etnic românesc.

Metodei de lucru, pe care am fixat-o, i s'ar putea totuși ridica obiecția că operele de cultură nu pot fi considerate ca expresia pură a spiritului autorilor lor, că mai curând ele trebuie privite ca realizări mixte la care au colaborat și factori externi, plus influențe sau necesități generale sufletești, că filosofii, literații, artiștii și cu deosebire oamenii de știință și conducătorii politici n'au lucrat numai pe baza unui material authton, ci prin folosirea unui însemnat material cultural de proveniență internațională și că prin urmare realizările lor nu pot fi specifice. Obiecția e întemeiată, căci în adevăr, un tablou de artă mai înainte de a fi opera lui Dürer sau Grigorescu, e o formă artistică ce s'a realizat prin respectarea legilor generale ale spiritului, iar un sistem de filosofie sau o lucrare literară, mai înainte de a fi opere naționale — opera lui Racine, Goethe sau Eminescu, țin de psihologia generală umană. Aceste obiecții sunt desigur posibile, dar ele nu-s întru totul îndreptățite. E neîndoios că filosofia, știința, morală, religia, dar cu deosebire arta sunt, cel puțin până la un punct, realizări care fac uz de un bun internațional; totuși ele poartă nu mai puțin o coloratură etnică, pe care o cunoaștem cu toții din contactul cu operele culturale ale diverselor națiuni⁸.

SPIRITUL ETNIC ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

„Panteonul gloriilor românești este deosebit de populat. Această constatare ne izbea cercetând fotografiile Românilor iluștri din secolul trecut, înșirate unele lângă altele. Figuri și atitudini de oameni, tipice secolului al XIX-lea, deopotrivă răspunzători în chip felurit de repede dezvoltare a unei țări, care a lăsat cu hotărîre în urma ei Evul Mediu numai de un secol⁹. Această măgulitoare impresie, pe care filosoful italian Giovanni Villa o avea contemplând tabloul Românilor iluștri din veacul trecut, crește și se întărește desigur prin marii Români, care s'au distins mai recent, în veacul nostru. Filosofi noi și numeroși oameni de știință, poeți și literați, ale căror

opere se bucură de o caldă primire și la alte popoare prin traduceri, pictori și sculptori de real talent, gânditori politici și exponenți ai vieții economice vin să sporească azi prin numărul lor tabloul personalităților culturale românești. E deci neîndoios că există numeroase chipuri de Români străluciți, prin studiul cărora să putem descifra natura spiritului românesc.

I

Ce foc mistue oare sufletul marilor personalități românești în creația lor culturală? Care este ritmul și elanul lor de lucru în domeniul măreț al filosofiei și artei, al științei și religiei, al politicii, moralei și economiei?

Marile personalități culturale românești ne întâmpină cu o primă însușire comună: toate realizează lucrări *multe* sau, când condițiunile externe nu le dau această posibilitate de muncă, ele fac proiecte de lucrări *multe*. Tipic e cazul lui D. Cantemir, prima noastră personalitate culturală: el a realizat în cursul unei vieți relativ scurte, multe opere (*Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea, Istoria Hieroglifică, Istoria Imperiului Otoman, Descriptio Moldaviae, De Vita Constantini*), plus alte lucrări de dimensiuni mai mici ca: bucăți muzicale, un sistem de adnotație pentru muzica turcească etc., precum și planul de a scrie toată Istoria Românilor¹⁰. Același tablou îl înfățișează creația culturală a reprezentanților școlii latiniste dela finele sec. XVIII: tustrei reprezentanții lui — Samuel Clain, Gh. Șincai și Petru Maior — au elaborat fiecare în parte numeroase opere: dela manuale de școală la întinse traduceri, dela opere de terminologie și de predică, la studii de filologie, filosofie, istorie și dicționare. Enormă apare apoi opera lui Alecsandri, care realizează o diversitate de lucrări — dela poezie la teatru și nuvele și dela folklor la teoria literară și politică; așa dar *multe* opere. Această impresie ne-o întărește însăși opera eminesciană, care, deși a fost realizată într'un timp scurt, e foarte bogată și variată: dela poezie la filosofie și politică și dela folklor la traduceri. Chiar și în domenii ca acel al filosofiei de ex. unde puterea de creație e în genere mai puțin prolifică, la noi aceasta s'a manifestat la fel: prin a produce opere multe. Un V. Conta scrie ca și Eminescu, într'un timp relativ scurt, numeroase opere de filosofie (*Teoria Fatalismului, Teoria Ondulației Universale, Origina Speciilor, Incercări de Metafizică, Bazele Metafizice și Întăile principii care alcătuiesc lumea*), fapt care îl determină pe N. Bagdasar să inchee capi-

tolul închinat lui Conta în a sa „Istorie a Filosofiei Românești“, cu observarea: „câți filosofi ar mai fi fost filosofi și mari, dacă ar fi murit la vârsta gânditorului nostru Conta“¹¹? Cu toții am rămas apoi uimiți de gradul înalt de prolificitate culturală pe care l-au atins N. Iorga în istorie, O. Densusianu în filologie, I. Simionescu în știință, C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, I. Petrovici sau L. Blaga în filosofie, M. Sadoveanu și L. Rebreanu în literatură. Chiar scriitorii și gânditorii români mai puțin importanți au probat aceeași tendință de a realiza multe lucrări: Gh. Asachi sau D. Bolintineanu, Al. Vlahuță sau Duiliu Zamfirescu.

Prin această formă de creație culturală se manifestă un prim aspect al spiritului românesc: *tensiunea lui de a realiza multe lucrări*. Altfel se prezintă spiritul german sau francez. Primul tinde să realizeze opere mari, masive, probând, așa cum dealtminteri s'a remarcat adesea, tendința spre colosal. Al doilea, cel francez, pare a se comporta invers, tinzând spre concentrare și limitare și cultivând mai înainte de toate originalitatea. Tipic, de exemplu, e cazul unor mari filosofi francezi, care au scris relativ puțin (J. Lachelier, F. Ravaisson și chiar E. Boutroux ale cărui principale opere sunt doar „De la Contingence des lois de la nature“ și „De l'Idée de loi dans la science et la philosophie contemporaine“¹²).

Acest aspect al creației culturale românești, care e neîndoios semnul unei mari tensiuni spirituale, se însoțește de altul: creația noastră e și una *plină de febrilitate*. Așa de exemplu opera unui D. Cantemir a crescut pagină cu pagină și volum cu volum în cursul unei munci îndârjite. „Cea mai mare mângâere — scrie I. Minea — (D. Cantemir) o găsea în scris. Se scula dimineața la 5 ore, bea cafea și un ciubuc după obiceiul turcesc. Studia apoi până la ora 12, când lua masa. După dejun dormea puțin, apoi studia până la ora 7 după care timp se dedica familiei“¹³. La fel cu D. Cantemir, lucrau și latiniștii ardeleni, despre al căror mod de a munci ne stă mărturie o interesantă confesiune a lui Gh. Șincai. „Mă scol — scria el — în cartierul meu din cetate, la Wiener Thor, des de dimineață, și după ce mă închin, la 4 mă așez la masă, corectez, scriu sau cetesc până la 8 și jumătate. Apoi mă duc la Pesta și la 9 intru în bibliotecă și până la 12 lucrez mai cu seamă la manuscrise, unde foarte cu greu am pătruns. Mă duc apoi în cetate și mănânc. După masă pe la 2 mă odihnesc o jumătate de ceas, plimbându-mă cu unul și altul. La 2 și jumătate mă întorc la Pesta și stau în bibliotecă dela 3 până la 6. După 6 mă întorc apoi la Buda, într'o jumătate de ceas și aici lucrez până la 8, dar asta

nu întotdeauna, căci adeseori mă duc să-mi văd cunoscuții, ori vin ei la mine. La 8 ceasuri seara mă duc la plimbare și mănânc și beau dacă am ce. Însfîrșit la 10 mă duc la culcare¹⁴. Sunt cuvinte clare, conduită de viață bine definită și mai ales doveditoare pentru caracterul febril al activității unei originale personalități din cultura noastră, De adăugat e însă că ceea ce se constată la Gh. Șincai sau la D. Cantemir se repetă cu toate personalitățile românești. Marele M. Eminescu, a avut o viață plină de creație literară, la fel V. Alecsandri, B. P. Hașdeu, Gh. Coșbuc, iar recent C. Rădulescu-Motru, I. Simionescu, M. Sadoveanu, L. Blaga și mai presus de toți N. Iorga, ilustrul istoric, care uimea prin intensa și febrila lui activitate culturală.

Românii, ca și Francezii, Germanii și Englezii lucrează mult dar primii diferă de toți, ceilalți prin aceea că, lucrând în multe domenii pot realiza multe lucrări, însă munca depusă pentru realizarea fiecărei lucrări în parte prezintă hiatus-uri prin faptul că nu i se dedică exclusiv. Germanul, francezul și englezul sunt muncitori perseverenți în realizarea de durată a unei lucrări mari; în schimb Românul este activ în realizarea febrilă a mai multor lucrări, fiecare din ele acordându-i o muncă discontinuă¹⁵.

Dar ochiul cercetătorului personalităților românești din punct de vedere al creației culturale descoperă un nou fenomen: natura *multilaterală* a creației acestora. Mărturisim că studiind pe marii noștri oameni, am fost izbiți de faptul că toți produc lucrări în mai multe domenii de cultură, fără tendința de cantonare într-o specialitate. Așa D. Cantemir scrie de toate: filosofie, istorie, geografie, muzică, etnografie, etc. La fel Latișiștii ardeleni care publică tot felul de opere de teologie, istorie, filologie, omiletică, etc. Iar dacă ne apropiem de epoca mai nouă dela finele veacului XIX și dela începutul secolului nostru, cercetătorul găsește un nesfârșit șir de Români, care confirmă prezența aceleiași particularități: T. Maiorescu¹⁶, face filosofie și critică literară, istorie și filologie, politică și pedagogie, la fel B. P. Hașdeu, M. Eminescu, Spiru Haret (ultimul trecând dela matematică la sociologie și dela politică la pedagogie), apoi S. Mehedinți care face știință, literatură, pedagogie și filosofie, inclusiv politică, I. Simionescu și cu deosebire N. Iorga și în fine I. Petrovici care lucrează în filosofie, literatură și politică. Activitatea lor arată că Românul e omul care tinde să palpate în orizontul culturii întregi, că nu-l atrage dispoziția spre izolare în specialitate și spre singularizare, că-i place în schimb să rămână deschis unui orizont cât mai larg de cunoaștere și de creație și să se prezinte ca un spirit complex.

E adevărat că intelectualitatea românească mai tânără tinde tot mai mult spre specializare și că ea manifestă cu evidentă voință de a avea o preocupare esențială: acești intelectuali năzuiesc de a fi pe primul plan filosofi, oameni de știință, artiști etc. Totuși și la ei se observă păstrarea unui contact cu cultura generală, încadrându-și specialitatea într'un orizont mai larg. Astfel D. D. Roșca, specialist în istoria filosofiei, își extinde sfera de preocupări la probleme generale (Cf. Puncte de sprijin, 1943): la fel cu D. D. Roșca procedează N. Bagdasar, Al. Claudian, M. Eliade, C. Noica ș.a.

II

Cu această constatare ne găsim în fața altei probleme: cum trăește și crează spiritul românesc? Spre care forme se orientează el în procesul de trăire și de realizare a culturii?

Noua temă ar părea unora ca prematură. Sunt desigur mulți care ar putea susține că toată producția noastră culturală e prea tânără sau săracă și că deci ea stă încă departe de perspectiva de a avea un contur lămurit. Și fără îndoială, că, până la un punct, aceste obiecții au un sămbure de adevăr, dar numai un sămbure, deoarece e neîndoios că azi există o cultură românească, că o lume de poeți și filosofi români, de gânditori și artiști lucrează în diferite domenii, realizând opere prețuite nu numai la noi în țară, dar și în altele. Ori, cel ce acceptă astfel realitatea este perfect îndreptățit a o lua ca bază de discuție și a trage toate concluziile. Așa vom proceda și noi mai departe, cu recunoașterea însă a adevărului că peste un timp dat, când creația culturală românească va fi mai însemnată, altele vor fi posibilitățile unui studiu de natura celui de față.

1. Vom începe cu examenul *filosofiei* românești și pentru problema noastră, acest interes e dela sine înțeles. Filosofia e conștiința omului, formulată din punct de vedere teoretic, despre sine și raportul său cu lumea. În opera sa, filosoful exprimă înțelesuri și crezuri despre univers, viață și om. E adevărat că filosofie fac puțini oameni; dar tot așa-i de just că prin acești puțini vine la lumină ceea ce doarme în popor și-i aparține acestuia ca ceva propriu.

Văzută din acest punct de vedere, filosofia românească prezintă un prim și interesant aspect: ea îmbracă cu precădere forma de învățături sau de *prelegeri*. Învățăturile lui Neagoe

Vodă Basarab, prima lucrare de filosofie românească, e ceea ce titlul o spune, adică „învățăture”. Aceeași structură o are „Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu lumea” de Cantemir; iar mai târziu, când gânditorii români tipăresc, ei publică prelegeri. Așa de ex. T. Maiorescu, după ce vine profesor la Iași și organizează „Junimea”, în cadrul ei ține prelegeri, pentru ca la oarecare interval de timp să publice o parte din prelegerile lui universitare ca manual de logică sau să compună studii de critică literară, în același spirit: un fel de prelegeri. Operele filosofului român C. Rădulescu-Motru sunt în cea mai mare parte prelegeri universitare, în frunte cu acel „Curs de psihologie”, „Elemente de Metafizică” și „Vocația”, etc. Același caracter îl înfățișează, ba uneori în forme chiar mai pregnante, operele lui P. P. Negulescu și cu deosebire ale lui Ion Petrovici. Fenomenul se repetă și cu alți specialiști români din sfera filosofiei ca D. Gusti, N. Bagdasar, T. Vianu, Al. Claudian, L. Blaga etc., ale căror opere constituiesc de regulă sau măcar în parte cursuri făcute la universitate. Așa dar, în vâltoarea fără încetare după adevărul filosofic, pe când gânditorii francezi au cultivat cu precădere eseeul, scris pentru anumite persoane (dela Montaigne și Descartes până la Ravaisson), pe când filosofii germani scriu tratate sistematice și masive destinate lecturii tuturor, cei români scriu învățăture sau prelegeri.

Acest caracter se explică de sigur în mare parte prin faptul că filosofii români au fost și sunt încă profesori de filosofie. Odată cu apariția de elemente tinere, încă neincadrate în învățământul superior, această caracteristică se estompează, dar nu în totul. Ea încă reapare la unii din ei, cel puțin în unele din lucrările lor (de ex. la Gr. Popa, C. Noica, M. Eliade, Em. Cioran). În schimb când filosoful român se ridică la examinarea de probleme de interes european, atunci nota de prelegere dispăre, pentru ca lucrarea să ia înfățișarea de studiu strict.

Mărturisim că această proprietate specifică a creației filosofice românești nu ni se pare lipsită de valoare. Evident că în toate formele de creație filosofică — adică și în cea franceză și engleză și în cea germană — vedem același izvor sufletească ca și în cea română: nobila tendință a autorilor de a instrui și indicația luptei pentru înălțarea omului; totuși în forma de prelegere a filosofiei românești mai intervin și alte elemente: tonul mai liric, expresia vădit oratorică, prin care autorul urmărește pe lângă apelul la rațiune, apelul la inimă. De aceea, filosofia românească sau cel puțin o însemnată parte din ea tinde să culmineze într-o expunere poetică, într'un sin-

cretism de confesiune și de apel spre deosebire de cea germană, abstractă și gravă.

Să vedem acum și ce probleme filosofice sunt trăite cu precădere de gânditorii români.

Tematica filosofică e largă și spiritul român a îmbrățișat-o în toată sfera ei, dela metafizică la logică și teoria cunoașterii și dela filosofia istoriei la filosofia religiei. Există totuși unele preferințe de care nu-i străin nici filosoful român. În generalitatea ei, filosofia noastră manifestă un interes mai viu pentru filosofia practică decât pentru cea teoretică, mai mult pentru problema raportului omului cu viața și societatea decât pentru metafizică; mai mult pentru problema voinții decât pentru aceea a cunoașterii. Cu acest caracter debutează filosofia românească prin opera prezumtivului Neagoe-Vodă, care-și instruește fiul în vederea acțiunii prin cunoașterea vieții și societății. „In viziunea lui Neagoe — observă C. Noica — omul trebuie să acționeze. Oricât ar vorbi de „slava cea deșartă a lumii, Neagoe nu poate spune fiului său să părăsească lumea; și chiar dacă l-ar îndemna la călugărie, el încă i-ar da sfatul să făptuiască. „... Vieța noastră nu numai că poate, dar trebuie să fie lucrătoare”¹⁷. În „Divanul”, Cantemir instruește pe lector pentru viață, pagină după pagină și rând după rând, cerându-i stereotipic să-și impună o viață cu „conștiința trează”. Cât privește filosofii români contemporani, aceștia pun la fel accentul mai curând pe o filosofie practică. C. Rădulescu-Motru desbate în „Personalismul energetic”, teza formării personalității active, pentru a o relua în „Vocația”. „Eul — scrie el — este licărirea de fulger care desvăluie încotro merge anticipația sufletului. Personalitatea este mașinărie solidă, care mijlocește realizarea anticipației”¹⁸. Omul superior e după C.R.-Motru, omul de vocație. El este „acela care corespunde pământului pe care trăește; în primul rând conducătorul de neam și făuritorul de civilizație”¹⁹. Aceeași orientare se desprinde din cugetarea altor filosofi români. P. P. Negulescu e autorul unor lucrări de proporții (*Partidele politice, Destinul Omenirii și Geneza formelor culturii*), cu vădit caracter de îndrumare a omului în viață și cu preocupări de a-l convinge că evoluția omenirii este un progres și că motivul acestui progres e omul. St. Zeletin susține că „forma adevărată originară a sufletului este tendința sau năzuința, sau alt termen pe care-l preferă gânditorul nostru, pornirea”²⁰. Plină de semnificație din acest punct de vedere e concepția lui D. D. Roșca despre filosofie.

„În forma ei exteriorizată concret, filosofia este — scrie gânditorul român — încercarea de motivare cu argumente luate din cunoaștere, a unei atitudini moral-estetice în fața existenței ca totalitate, atitudine ale cărei resorturi secrete sunt de natură sentimentală. Ca religia, metafizica izvorăște din nevoia de a lua atitudine față de marele „Tot“²¹. Și tot așa de prețios pentru cercetarea noastră ni se pare felul în care D. D. Roșca fixează rostul filosofiei că „filosofia poate purifica moral sufletul nostru“ exaltând... „puterea noastră sufletească și forțele noastre vitale“²². Aceeași centrare a filosofiei în jurul omului din punct de vedere practic se observă și la V. Băncilă. Cugetarea filosofică a acestuia izvorăște din credința că omul trebuie făcut să înțeleagă că este un pelerin pe drumul vieții, drum ce trece „printre mari meridiane sau printr'o împărăție a scopurilor grave“²³, cu concluzia că „omul trebuie să se conceapă ca energie nouă, critică și încadrată, ca un fel de orgoliu subordonat în stare să-și fructifice vieța lui pe fundalul Totului“²⁴.

Sub această latură, orientarea spiritului românesc în filosofie diferă în mod hotărât de cea franceză, care e mult mai desprinsă de ordinea practică a vieții, fiind îndreptată spre problemele de metafizică și filosofia științei și care cultivă cu precădere teoria pentru teorie. În schimb filosofia românească e mai apropiată de orientarea germană în filosofie, în care cugetarea culminează cu problemele privitoare la voință și activitatea practică (Kant, Fichte, Schopenhauer, Nietzsche).

Există totuși o deosebire între orientarea filosofiei românești și a celei germane: pe când la Germani, această preocupare este o însușire structurală a spiritului etnic, la Români ar fi greu s'o considerăm ca un caracter specific. În adevăr, la noi orientarea spre activitatea practico-socială nu aparține numai filosofilor, ci se întâlnește și la oamenii de știință: la istorici, geografi, chimiști etc. În afară de aceasta, ea n'a dobândit în operele filosofilor, cu excepția prof. C. Rădulescu-Motru, o fundamentare metafizică sistematică. Deaceia, această orientare a filosofiei românești s'ar putea considera mai curând ca fiind impusă de necesitățile vieții sociale și de nivelul ei; prin urmare nu se poate spune că, odată cu dezvoltarea culturală, această notă va persevera.

Imbrățișând mai departe printr'o privire tot cursul gândirii filosofice românești, ne mai isbește tendința ei de a orienta spiritele către o înțelepciune a vieții. I. Petrovici se străduiește cu deosebit talent să concilieze filosofia și religia și să legitimizeze drepturile metafizice, L. Blaga ține să lămurească omu-

lui marile valori ale culturii, D. D. Roșca să-l încurajeze în fața existenței tragice, V. Băncilă: să-i desvăluie sensuri. În dezvoltarea și desbaterea problemelor, această filosofie nu se orientează spre atitudini extreme sau unilaterale. Ținuta de echilibru — evitarea extremelor — în gândirea filosofică românească, face ca această filosofie să se deosebească din nou de filosofii celorlalte națiuni, în care coexistă doctrinele cele mai opuse și extremele cele mai isbitoare (Materialism-Spiritualism; Idealism-Realism; Misticism-Ateism; Monism-Pluralism, etc.). Și aici vom păstra aceeași rezervă, pe care o făceam și mai sus, cu privire la orientarea gândirii românești spre practică: până mai aproape de noi în câmpul acestei filosofii nu s'au desbătut la nivelul filosofiei apusene marile probleme ale gândirii, cu tendința de a se ajunge la *atitudini* originale. Când acest fenomen se va produce — și după toate semnele, am și intrat într'o asemenea fază — atunci s'ar putea ca absența extremelor, pe care am găsit-o în filosofia românească de până azi, să nu mai existe.

2. Atitudini interesante și linii definite se pot degaja cu privire la spiritul românesc și din examinarea *științii*, deoarece, de aproape un veac iau și Românii parte la lupta omenirii pentru sporirea ei.

Desigur că în acțiunea lor de creație, savanții români respectă, alături de toți ceilalți savanți ai lumii, obligațiile spiritului științific; totuși ei vin și cu unele note, care-i diferențiază.

Tineretea e una din caracterele științei românești. Ca tot ce e tânăr, ea a atras spiritele și le-a ademenit asemenea fructelor încă verzi și cu gust acru, făgăduind plăceri și umplând inima de speranțe. Nu e deci de mirare că într'un timp relativ scurt, poporul român a dat mulți savanți și încă unii cu renume european: N. Iorga și V. Pârvan în Istorie, A. Philippide, O. Densusianu și S. Pușcariu în Filologie, Dr. Gh. Marinescu, I. Babeș și Parhon în Medicină, V. Teclu, I. Simionescu, E. Racovită, Gh. Constantinescu și H. Hulubei în Științele Pozitive, Gh. Țițeica și Pompei în Matematică, etc. etc.

Interesant și demn de reținut e aci și faptul că mulți dintre aceștia sunt în prima sau cel mult la a doua generație de intelectuali. Realizarea acestui proces de transfigurare, adică actul Românului de a urca repede scara dela situația de școlar, fiu al unei familii simple, fără carte, până la aceea de savant cu prestigiu european, e un semn că spiritul românesc se deschide *cu ușurință* pentru știință; totodată că e capabil de *suiri rapide*

până la nivelul cel mai înalt al creației științifice. El dovedește astfel o extremă capacitate de *intelligență* și de *adaptare*.

Dar oamenii de știință români nu numai se adaptează, ci și crează opere, unele de valoare europeană. Horia Hulubei e un creator în microfizică, E. Racoviță e fondatorul Speologiei, Dr. C. Paulescu e descoperitorul insulinei, Dr. G. Marinescu e unul din marii specialiști ai lumii în studiul celulei nervoase, D. Parhon un specialist în endocrinologie, tot așa Dr. Șt. Nicolau în microbiologie, Gr. Moisil în logică iar N. Vaschide în psihologie. Prin atari creațiuni, ei dovedesc lumii întregi capacitatea superioară de dezvoltare a spiritului românesc, puterea lui de înălțare rapidă la nivelul cel mai ridicat al științei. Dintre toate popoarele, vecine nouă, cu care am luat odată contact cu știința apusului, noi Românii am produs cele mai mari și cele mai însemnate contribuții în știința universală. Cărui spirit strein obiectiv nu i-ar impune acest caracter al spiritului românesc?

În năzuința lor după valoarea adevărului, savanții români dovedesc o nouă notă: veniți proaspăt la lumină, cei mai mulți nu fac numai știință, ci *știință plus popularizarea ei*. Vasta știință istorică a lui N. Iorga, bogata știință naturalisto-geografică a lui I. Simionescu, variata creație științifică a lui S. Mehedinti, iar mai departe aceea a unui Dr. G. Marinescu, Murgoci, O. Densușianu și alții s'a înfățișat la început ca operă de specialitate strictă; cu vremea însă, ea și-a schimbat înfățișarea, fiindcă aproape toți acești savanți români au pășit la o nouă lucrare: la popularizarea științei lor, fie prin broșuri și opere scrise pe înțelesul tuturor, fie prin conferințe publice. Faptele acestea sunt așa de cunoscute, încât nu se simte nevoia unei documentări. Așa dar savantul român nu poate rămâne continuu numai om de bibliotecă sau de laborator ca de ex. mulți dintre savanții germani; el ține să facă și operă de popularizare cu știința sa. O atare comportare înseamnă o dăruire, un serviciu față de aproapele, iar acțiunea lor se desfășoară cu entuziasm, cu o notă lirică, ce se oglindește și în forma poetizată a expunerii lor, făcând din savanții români figuri foarte simpatice poporului. În această privință, se știe cu câtă reală și caldă iubire, Românii au înconjurat pe N. Iorga, I. Simionescu, S. Mehedinti și în genere pe marii săi cărturari.

Particularitatea savantului român de a se dedica popularizării științei s'ar putea să fie o calitate structurală, după cum ar putea fi și o deviere trecătoare spre o muncă de interes social, determinată de diferite motive: unii, fiindcă n'au avut condiții materiale pentru a continua lucrările de cercetare

științifică, alții dintr'o generozitate față de propriul popor, conștienți de faptul că fără o ridicare prealabilă a nivelului intelectual al Românilor, nu e posibilă o muncă științifică creatoare autohtonă. De sigur că și aici timpul va arăta dela sine dacă e vorba de o constantă sau de un accident, în dezvoltarea spiritului românesc în știință.

3. Pentru cunoașterea spiritului românesc cu metoda psihologiei culturii, *creația artistică*, înțelegând prin aceasta poezia, și proza, plus artele, nu-i mai puțin importantă decât filosofia și știința. Ba în unele privințe această creație poate fi chiar mai concludentă prin faptul că în literatură și în artă, pe lângă că se exprimă mai mulți, se traduce mai puternic decât în filosofie și știință subiectivitatea autorilor și ipso facto a nației. Trebuie să recunoaștem totuși că paralel cu eliminarea mai puternică a individualității în literatură și arte sporesc și greutatea de a găsi sub acea bogată diversitate de creații, constantele spiritului etnic.

Spiritul românesc s'a scaldat în poezie și s'a nălțat prin ea; aceasta îl atrage și îl transportă asemenea unui torent irezistibil și-l face să ardă în forme interesante. O trăsătură caracteristică a poeziei românești, așa cum ea apare la marii noștri poeți e aceea de a fi o poezie preponderent *lirică*. În literatura românească, elementul liric e așa de puternic, încât el ocupă un loc însemnat chiar în poezia epică sau dramatică (de ex. în „Lucefărul“ lui Eminescu, în „Apus de Soare“ și în multe din romanele sau nuvelele lui M. Sadoveanu. Faptul nu-i lipsit de importanță. După L. Rusu, profesor de estetică la Universitatea din Cluj-Sibiu, „lirica corespunde tipului simpatetic, după cum epica celui demoniac echilibrat și drama celui demoniac-anarhic“²⁵.

Cu aceste note, poezia românească, dominată de lirism, adică de dispoziția spre confesiune, se întâlnește cu caracterul de prelegere în care se înfățișează filosofia românească și cu activitatea de popularizare a omului de știință română. Toate la un loc ar exprima parcă o năzuință originală a Românului de a comunica dela suflet la suflet, de a se mărturisi, de a-și dărui fondul său de gânduri.

Această caracteristică a poeziei românești e strâns legată de alta: de a fi o poezie de *confesiuni* și de *apeluri*. Poeții își traduc în versuri simțirea lor, provocată de tematica vieții, confesându-și punctul de vedere și idealurile și prin aceasta, făcând o adevărată operă de instruire și înobilare a lectorului. Eminescu, în majoritatea poeziilor sale („*Împărat și*

proletar“, „Inger și Demon“, „Mortua est“, pune probleme de conștiință; la fel în *Satire*, el critică forme de vieață și proectează idealuri înalte și nobile. Cu o impresie analoagă rămâne lectorul din *poesia de iubire* a lui Eminescu, care poate fi considerată o operă merită să sugereze adevărate modele de simțire superioară omenească. Spre aceeași concluzie te mână și *cântecele* din Goga, precum și *idilele* lui Coșbuc. Iar când citești *pastelurile* lui Alecsandri și descoperi cu ajutorul lor atâtea frumuseți din natură, pe care până atunci încă nu le observaseși, impresia e aceeași: poetul a ridicat vâlul de pe o realitate pitorească, pe care până atunci nu o putuseși observa, iar el te-a instruit. De această proprietate ține și caracterul poeziei românești de a fi adesea o poezie de idei (Glossa, S'a dus amorul).

Nu mai puțin decât poezia, proza și îndeosebi, romanul e și el o oglindire a unor anumite aspecte spirituale. Se știe că romanul german are forma tipică de „Bildungsroman“ adică de istorie a vieții unui individ care s'a format pe sine (ne gândim de ex. la Wilhelm Meister, la Heinrich von Ofterdingen, la Maler Nolten). O însemnată parte din cel francez are un caracter social, înfățișând societatea în mari tablouri (ca de ex. „Comédie humaine de Balzac și „Histoire naturelle et sociale d'une famille du second empire“ de Em. Zola), cu eroi care reprezintă anumite tipuri psihologice (Père Goriot-tipul sgârcitului; Tartarin din Tarascon²⁶ tipul provincialului vorbăreț și lăudăros). Spre deosebire de acestea, romanul românesc face impresia unor biografii de oameni care sunt chemați să ducă până la capăt o acțiune în serviciul unui scop precis. Tipic e romanul lui Rebreanu „Ion“, în care eroul principal e stăpînit de o voință puternică: el vrea pămînt și în jurul acestei teme se centrează povestea întregului roman²⁷. La fel, romanele lui Sadoveanu, ne înfățișează oameni de voință în continuă agitare și alergare, după o vieață aprigă. Așa de ex. în „Neamul Șoimăreștilor“ eroul T. Șoimaru, e răzeșul de luptă crâncenă, sau în „Frații Jderi“, Ionuț Păr-Negru zis Jder cel Mic este eroul care luptă vitejește pentru Alexandru, fiul Domnului țării, cât și pentru iubită. Altă confirmare e aceea din „Baltagul“ unde eroina Vitoria, soția ciobanului Lipan, constatând dispariția bărbatului său, dus cu oile și bănuind că a fost ucis, face planul de a afla adevărul, îl pune în aplicare, pleacă să-și caute soțul și aleargă fără încetare până ce descoperă atât trupul celui ucis cât și pe criminal, împotriva căruia ia cu energie măsuri de sancționare. La fel în „Zodia Cănelului“, în care beizadeaua Rosetti, stăpînit de dragostea care-l

mână spre iubita lui, fiica Domnului, nu cunoaște nici un obstacol, care să-l împiedice de a o vedea și a-i mărturisi dragostea.

Teatrul românesc, poate chiar mai mult decât romanul, urmărește să ne înfățișeze oameni de acțiune, eroi cu voință tare. În „Răzvan și Vidra“ a lui B. P. Hasdeu, Vidra e „figura de femeie, care împinge pe erou pe calea ambițiilor“, iar Răzvan e „un om de voință și de putere“²⁸. Aceeași notă răsare cu evidență din „Despot-Vodă“ al lui V. Alecsandri care ne prezintă „pe aventurierul ambițios, pornit de jos, dar cult, inteligent, mare seducător de oameni“²⁹; sau din „Ovidiu“, în care tot V. Alecsandri înfățișează un anumit tip de voință: voința de a iubi. Eroul se consideră „îndreptățit să iubească orice femeie, fără a fi urmărit de gelozie și să-și ridice ochii asupra nepoatei împăratului“³⁰. Despre „Apus de Soare“ de B. Delavrancea, s'a zis, și pe drept cuvânt, că „această dramă desfășoară conflictul dintre o mare energie ce nu vrea să piară și moarte“³¹. Spre aceeași concluzie ne conduce și „Vlaicu Vodă“ de Al. Davila: „ea analizează scenic și cu o maturitate tehnică desăvârșită arta de guvernare a unui domn. Eroul nu este numai un om de voință și un fin diplomat, ci și un voevod român, pus adică în niște condiții politice tragice, în care e nevoie de simulație și mai ales de răbdare și de înfrânare a mândriei“³², adică în fond tot de voință. La fel, în „Năpasta“ de Caragiale eroina e expresia unei voințe dârze, care acceptă dragostea lui Gheorghe numai pentru a deslega adevărul cu privire la uciderea soțului ei.

Dar nu numai teatrul românesc mai vechiu, ci și drama nouă evoluează în aceeași formă. Acelaș caracter se întâlnește la eroii lui L. Blaga. În drama sa „Avram-Iancu“, eroul își mărturisește cu fermitate voința de acțiune. „Nu mai pot — declară el — să aștept dela nimeni nimic. Fiecare casă, un fiu și mai mulți mi-a dat. S'a irosit sângele, s'au mistuit sufletele, iar nădejdea fiecăruia era atunci mare. Astăzi nădejdea, unde nu e stinsă, abea de mai pălpăe. Cum ași mai putea să cer ceva? Nu, nu pot“. Pentru a conchide: „vreau să fac totul eu. Vreau să merg. Vreau să merg până la capătul drumului. Trebuie! Trebuie să mă duc până la capăt! Toți sunt la capăt! numai eu încă nu! Vreau să știu cel puțin, vreau să știu că n'am lăsat nimic neîncercat. Pe urmă vom vedea — pe urmă pot să mor ca un câine fără așternut, alungat din poartă în poartă“³³.

Pentru caracterizarea spiritului românesc, romanul și teatrul, deși se prezintă și cu unele influențe streine, sunt im-

portante prin revelarea direcției în care merg preferințele autorilor. Dacă toți acești eroi sunt oameni care urmăresc cu îndărătnicie un scop *precis*, e o probă că tipul de om, pe care autorii îl prețuiesc, este *cel voluntar și conștient*. Dacă analizăm mai departe scopurile pe care și le propun îndărjiții eroi mai ales din Sadoveanu, Blaga și tragedia lui Caragiale, constatarea care se impune este că niciunul din acești eroi nu urmărește scopuri în legătură cu buna stare proprie sau cu ordinea materială; ei se dedică mai curând unei activități care tinde să salveze un principiu moral, și de cele mai multe ori *justiția*³³.

Notele care se degajează din poezia, romanul și drama românească, caracterul lor de a lăsa să se oglindească în ele voința de a realiza ceva de *seamă* și precis, ca și dispoziția autorilor de a ridica vălul de pe realități și fenomene ale vieții sau naturii, ca și cum ar dori prin aceasta să ne instruiască, apar și în pictura românească. Grigorescu — creatorul cel mai prețuit din pictura noastră națională — eternizează pe pânzele sale acțiuni din războiul dela 1877 „deși temperamentul său nu era războinic”³⁴. Apoi galeria lui de evrei, pe care i-a pictat, sunt oameni *în acțiune*, cu mișcările și gesturile lor caracteristice; „ciobanii lui Grigorescu nu sunt oameni bătuți de nevoi, ci sprinteni și vioi, care merg, parcă ar merge drumurile, parcă s’ar deplasa cu potecile și poenele deodată, iar trupul lor are unduiri ce reproduc ceva din forma colinelor”³⁵.

Sub latura tratării, opera lui Grigorescu parcă ar vrea să ne desvăluie frumuseți din natură și să ne înfățișeze tipuri ideale de copii, ciobani, fete și vieață românească și să ni le impună ca modele și idealuri. De aceea când o privești, simți cum „un val de vieață, care te înalță și te înseninează, te învăluie contemplând opera. E o operă care concordă cu natura unui suflet idealist”³⁶. Cu drept cuvânt, L. Rusu observă că opera lui Grigorescu parcă ar vrea să ne spună: „dacă ești sortit să trăiești această vieață, cel puțin să ai mulțumirea că te-ai înălțat, sorbind cu nesațiu din tot ce este bun și frumos. Ciobanii, țărănuțele, întreaga natură la Grigorescu sunt frumoase, gingașe, pline de delicatețe și de bunătate”³⁷.

Ca o consecință a acestor caractere, pictorul român are culori preferate. „Grigorescu cultivă culorile dulci, fără contraste, pe-o pânză care trăește prin armonia originală a ansamblului; la el e o curgere lină dela o nuanță de culori la alta, e un joc luminos de raze blânde”³⁸. Și, ceea ce se observă la Grigorescu, se confirmă și la ceilalți pictori români mari, la Andreescu, Luchian, Tonitza, Popovici sau Băncilă.

Ce contrast e din acest punct de vedere între pictura românească și marea pictură germană! Pe când un Dürer caută subiecte în „*Apocalips*“, un Holbein în „*Dansul morților*“, iar un Rembrandt redă figuri din „*Amurgul fantastic*”³⁹, pictorii români reprezintă scene și chipuri idealizate de oameni și manifestă goana după pitoresc; apoi, pe când pictura germană lucrează cu culori mate și violente⁴⁰, cea românească preferă culorile dulci, clare și cu tranziții line. Această notă a picturii românești pare a fi expresia în pictură a tendinței mai generale a spiritului nostru etnic, de a evita extremele și contrastele violente.

S’ar putea ca notele mai sus stabilite să constituie nu elementele constante ci ecoul curenților sub a căror influență s’au format pictorii români și să reprezinte numai un moment din evoluția acestei picturi. Viitorul singur va stabili dacă ne găsim cu aceste caractere în fața unei *constante* sau numai în fața unei dominante de *fază istorică* sau de *școală*.

Spre constatări analoage ne conduce examenul *sculpturii* românești. În această privință, sculptura unui Brâncuși, fiul Gorjului, stabilit la Paris, e tipică. În opera sa, el nu redă omul, nu-l copiază, în schimb, el ne înfățișează omul în *năzuințele* sale mari și întreaga lui operă e o redare de *sensuri* profunde. *Portretul domnișoarei Pogani* reprezintă cultul coloanei, iar coloana e simbolul omului, care *tinde* spre înălțime. Prin ea, autorul redă destinul femeii spre excelsius. *Statuia păsării de aur*, simbol al infinitului, traduce figura sborului. Nimic din atributele păsării statice nu apare în acest bolid fusiform. Totul e *tensiune* spre zenit, *Capul muzei dorminde* pare o piatră roasă de timpuri și de lupte; iar *Monumentul funerar*, e o cruce care indică o ondulare a brațelor, deci *mișcarea*.

Caractere asemănătoare prezintă și *muzica* românească, printr’un G. Enescu, G. Muzicescu, C. Porumbescu ș.a. Melodiile ei, par a fi o *chemare* la joc sau luptă, la vis și iubire, la fapte mari și pasiuni. Ea cultivă de aceea mai mult melodia vocală și mai puțin muzica instrumentală cum e de ex. cea germană care stimulează mai curând „organizarea de idei și tablouri fantastice”⁴¹; mai mult *monofonia* de cât polifonia. Sub această latură, muzica românească seamănă cu cea italiană, care la fel cultivă cântarea *solo*; totuși între ele există și o deosebire: muzicantul italian, pune și o notă retorică în cântul său. Deaceea Românul e mai personal; el cântă parcă numai pentru sine, furat de frumusețea melodiei, sau împins de un dor propriu; cântecul lui e o revărsare pur lirică.

De un timp, cam imediat după războiul mondial, în sfera

muzicii românești s'au produs creații noi ca: sonate, simfonii, operă; totuși ar fi greu să ne pronunțăm deocamdată dacă ele exprimă caracterele întâlnite în celelalte genuri de creație culturală, dacă ele sunt o necesitate proprie a autorilor sau dacă sunt mai curând expresia sugestiilor venite din afară. E firesc de aceea să fim cât mai prudenți cu caracterizările muzicii românești.

4. Alături de filosofie, de știință și artă, altă importantă valoare a culturii e desigur *religia*, care desvăluie și ea unele din proprietățile spiritului nostru etnic.

Operele românești cu caracter religios sunt, cu excepția traducerii cărților sfinte, cărți de *predici* sau de *învățăături*. Mitropolitul Varlaam scrie „Cazanii”, Samuel Clain publică „Propovedaniile” iar P. Maior „Didahiile”. La fel procedează Iacob Putneanul, autorul lucrării „Cerească floare” și toți acei călugări sau clerici care tâlmăcesc și tipăresc în sec. al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea. „Hristoitia”, „Pareneticile lui Agapet” și „Învățăturile lui Vasile Macedoneanul”, „Vieța lui Esop” și alte lucrări pentru ca toată această activitate să culmineze cu opera Prea Fericitului Patriarh Nicodim, care tipărește o întreagă bibliotecă de cărți religioase-morale proprii sau traduceri: „Ce să crezi și cum să trăiești”, „Să-l urmăm”, „Nu din partea aceea sau datorie de episcop”, etc.

În schimb, acești exponenți ai vieții noastre religioase au consacrat mai puțină atenție examinării problemelor abstracte de teologie pură. Chiar și aceste preocupări, când ele s'au produs, au la origină nu un interes teoretic de cunoaștere, ci unul practic, de orientare. Așa de ex. Mitropolitul Varlaam a scris o carte privitoare la diferențele dogmatice dintre ortodoxism și Calvinism („Răspuns la Catehismul Calvinesc”), dar el a făcut-o din obligația de a-și apăra turma duhovnicească de amenințările răspândirii unei confesiuni creștine recente. Din aceeași necesitate, a răsărit și „Mărturisirea ortodoxă” de Mitropolitul Petru Movilă, dar în ea totul — formulare, demonstrație, intenție — oglindește aceeași nevoie: orientarea ortodocșilor, pentru a-i apăra de năvala Protestantismului, care se întindea în Răsărit. Toate acestea ne îndreptătesc să conchidem că marile noastre personalități religioase lucrau în direcția unui creștinism al acțiunii de cultivare religioso-morală a credincioșilor, că stăteau în serviciul unui pronunțat „Bildungshumanismus” de ordin religios și moral. Și faptul nu-i lipsit de importanță. Desigur că lui îi datorăm pe deoparte

slaba orientare teologică a poporului român, dar pe de alta o incontestabilă dezvoltare a sentimentelor de *bunătate*, de *ospitalitate* și de *toleranță*, efect al grandioasei morale creștine. Există din acest punct de vedere o însemnată diferență între Occident și noi. Occidentul, și în primul rând Catolicismul, a consacrat o mare atenție dogmelor și examinării lor cu metode raționale; în consecință, Occidentul a cunoscut aprige lupte dogmatice, care au dus la producerea marilor mișcări religioase: Husitismul, Calvinismul, Protestantismul, Jansenismul — consecințe ale conflictelor isvorite din diversitatea de interpretare a dogmelor. Când toate aceste acțiuni se produceau în Apus și după aceea, poporul român, stând departe de asemenea preocupări, trăia pe Dumnezeu nu pe baze de multe demonstrații, ci din intuirea cerului și a misterului care-i ducea gândul la Creatorul etern. Particularitatea Românului de a nu arăta interes subiectelor dogmatice, care reprezintă în fond preocupări de gândire teoretică, probează manifestarea aceleiași ținute, indicate în capitolul despre filosofie: că în primul rând spiritul românesc se orientează spre problemele conduitei vieții și apoi spre speculații metafizice.

Ca o completare a cunoașterii năzuinței religioase la Români e necesar să amintim observația care s'a făcut mai de mult, că în sânul poporului nostru nu s'au produs nici curente atee și nici tipuri excesiv religioase, care să poată fi asimilate sfinteniei. În această moderație a religiozității la Români, s'ar manifesta încă odată aspirația la echilibru, întâlnită cu ocazia studiului și altor valori culturale.

5. Un astfel de spirit iubitor de fapte morale, trebuie să aibă și în *politică* și în *vieța socială*, manifestări analoage, căci există și între formele psihice o corelație sigură. Și în adevăr ele are, așa cum o confirmă marile personalități românești, care au meditat asupra politicii. Cum se manifestă aceasta sub latura voinței în politică?

Răspunsul, pe care ni-l dă întreaga istorie națională, e categoric: personalitățile românești au probat în politica externă mai întâi grija de *libertățile naționale*. Prima exprimare fermă a acestui mod de gândire politică o datorăm lui Miron Costin. „Când în preajma anului 1673, armata turcească lua Camenița dela Poloni și când vizirul ceru să vadă un boer român, la întrebarea acestuia, să spună sincer dacă le pare bine Românilor că Turcii au luat Camenița, Miron spuse aceste memorabile cuvinte: Suntem noi Moldovenii bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile, cât mai mult, iar peste țara

noastră nu ne pare bine să se lățească⁴². Această voință de libertate se oglindește la toți marii gânditori români, care au reflectat asupra politicii, devenind un leit-motiv al poeziei românești dela Văcărescu, A. Mureșanu și D. Bolintineanu până la L. Blaga (*Zamolxes, Pașii Profetului, La cumpăna apelor*), și N. Crainic, pentru a obține cu Eminescu cea mai interesantă formulare în declarația pe care Mircea, Domnul Țării Românești, o face Sultanului:

„Eu îmi apăr sărăcia și nevoile și *neamul*“.

(*Satira III*)

De sigur că această năzuință după libertatea națională se poate explica prin situația politică a poporului român, care nu trăește nici izolat pe o insulă ca Anglia, nici la marginea continentului ca Franța, pentru a fi ferit de tendințele de dominare ale vecinilor mai puternici. În schimb, felul cum au înțeles Români, politica națională e plină de semnificație: nici în cele mai favorabile împrejurări ei n'au manifestat tendințe de expansiune, dincolo de granițele neamului lor, făcând totdeauna o demarcație între ceea ce le aparține și ce nu. E foarte aproape de noi de ex. actul de refuz, pe care Români l-au săvârșit, de a nu beneficia nici de disoluția statului cehoslovac, nici de a celui jugoslav.

Ar mai fi de observat că această aspirație la libertatea națională caută a se satisface prin acte de energie, iar nu prin beneficii sau aranjamente diplomatice. În acest mod s'au obținut independența țării (1877) și unitatea politică a neamului (1918).

Aceasta ar fi forma voinții politice românești, când se pune problema raportului cu alte state. Cum se prezintă această voință când ea e orientată spre viața *interioară* a neamului? Cum se comportă sub această latură, marile personalități românești?

Semnificativ pentru voința politică la Români, e dispoziția marilor personalități de a face o vie critică preventivă și reprobativă în materie politică. Când Neagoe-Vodă dă în „Învățăături“ sfaturi politice fiului, îi atrage atenția asupra comportării lui astfel: „eu am fost pribeag și deaceea vă spun că este traiu și hrană cu anevoie pribegia. Pentru aceea să nu faci așa, că mai bună este moartea cu cinste, decât viața cu amar și cu ocară... Nu fire-ați ca pasărea aceea ce se chiamă cuc, care-și dă ouăle de le clocesc alte paseri și scot pui, ci fiți ca

șoimul și vă păziți cuibul vostru. Că șoimul are altă pildă, și are inima vitează și bărbată⁴³.

Una din primele critice cu caracter represiv ale spiritului românesc în materie politică o găsim la Gh. Șincai, acel cărturar înzestrat din Ardeal. Experiența vieții proprii și mai ales persecuțiile episcopului român Bob, îl făcuseră să observe că Români „după ce se ridică puțin, mai toți își uită de sine, își uită de sângele din care sunt prășiți și numai pe cei mișei înaltă, pe aceea îi ridică dintre noi, iar pe cei vrednici îi urgisește⁴⁴. Aceste critici se împletesc mai tîrziu cu apeluri la o trezire a conștiinței naționale (A. Mureșanu, V. Alecsandri și M. Eminescu) sau cu acțiunea de a critica cu violență aspectele compromițătoare ale vieții politice (Gh. Asachi, I. E. Rădulescu, V. Alecsandri, în comedii și I. L. Caragiale), pentru a culmina într-o violență critică a vieții politice cu M. Eminescu.

Pe cât par de impresionante aceste forme de manifestare în politica internă, pe atât de interesant e substratul lor. În orice critică onestă, autorul își spovedește de fapt tensiunea spre ideal, năzuința după o viață superioară, dorul său după ameliorarea relelor care bântue un stat. Frecvența și tensiunea criticii politice la Români oglesc astfel al doilea aspect al năzuinței lui politice: spiritul românesc probează, pe lângă voința de libertate națională, voința de viață națională *organizată pe principii înalte*.

Dacă raportăm această particularitate a spiritului românesc la cele ce am stabilit mai sus, aflăm că ea se asociază cu orientarea acestui spirit spre problemele de conduită a vieții, pe care vrea s'o subordoneze unor norme superioare. Tot astfel se explică faptul că în materie politică, poporul român a avut prea puțini teoreticieni, care să dezbătă problemele la un nivel înalt de doctrină sistematică, ci mai mult îndrumători și militanți politici. Tocmai deaceea diferențele dintre partidele politice se enunțau în primul rând ca diferențieri de ordin moral, fiecare partid anunțând o nouă etică, nu o nouă politică economică, sanitară, culturală sau externă.

6. Tabloul raportului dintre Români și valorile culturale îl încheem studiind tensiunea acestora după *valorile economice*. Noua problemă s'a bucurat până în prezent de o cercetare mai atentă decât altele, soluțiile aliniindu-se pe două poziții opuse: în timp ce unii admit că Românul dispune de însușirile cerute de viața economică, alții le neagă⁴⁵. Să pornim și de data aceasta dela personalitățile ce s'au distins în sfera econo-

mică, spre a degaja din realizările lor concluzii pentru problema ce ne preocupă.

În trecutul acestui popor, situația de personalități, ce s'au remarcat în viața economică, au fost domnii și boerii țării. Aceștia adunau averi și probau dorința de a le strânge. Tensiunea lor, după bunuri economice se manifesta în forme tipice. Ea nu reprezenta ca la Italiieni sau Franceji. năzuința de a aduna bogății pentru a-și asigura o viață veselă și rafinată, care să se oglindească apoi într'o civilizație complexă, strălucitoare și costisitoare, în construirea de palate, parcuri și împodobirea lor. În schimb, din averile pe care le moșteneau sau le adunau, ei ridicau biserici, făceau danii, întemeiau spitale (după 1700). În inima lor nu stăruia dorul profund de viață *pământescă*, ci dimpotrivă gândul lor se îndrepta dincolo, spre *mântuire*.

Prin această orientare a spiritului spre *cer* se explică prezența atâtor biserici în detrimentul palatelor și locuințelor particulare fastuoase din trecut. Spiritul Renașterii, care în Apus a stimulat agonisirea averilor pentru trăirea vieții pământesti, în sensul larg al cuvântului, la noi este o apariție relativ târzie. Deci o primă cauză a lipsei de manifestare economică la noi a fost o anumită orientare ideologică.

În al doilea rând, tensiunea după bunuri materiale nu s'a putut desfășura la noi, și din cauza împrejurărilor politice și sociale în frunte cu lipsa de independență a poporului. Așa se explică faptul, că în urma războiului de independență (1877), și mai ales a celui de întregire națională (1918), starea economică a progresat vertiginos. De aici tragem concluzia că dezvoltarea dispoziției economice este în funcție și de un regim de libertate.

Ceeace a avut loc în trecut cu boerii și domnii țării, se repetă în veacul al XIX cu personalitățile mari economice: Anastase Bașotă, boerul din Nordul Moldovei, ziditor de biserici și de școli, fondatorul liceului din Pomârla (Dorohoi), Em. Gojdu din Oradea Mare, sau Meșianu din Brașov, Roșca-Codreanu sau Vasile Stroescu din Bârlad, iar recent marii bogătași Mihail (Craiova) sau Stănescu (București). Toți aceștia au izbutit să strângă averi mari — case, moșii, păduri, etc. — făcând astfel proba că și Românul e capabil de o mare tensiune economică. Odată aceste averi adunate, ei le-au dat o anumită întrebuințare: au înzestrat școli, spitale, azile, cămine de studenți și alte instituții de binefacere.

Felul în care Românii mari și-au adunat averile e deosebit de interesant: cele mai multe dintre personalitățile men-

ționate și le-au adunat nu prin moștenire, ci prin munca lor proprie: comerț, agricultură sau industrie. Asta dovedește că în împrejurările date, când năzuința după economie e *trezită* în Român, el suie repede drumul dela lipsă la avere, și că acolo unde ea nu s'a produs, e un indiciu al absenței condițiilor de trezire a pornirii latente.

Deci problema sporirii economiei românești care a dat naștere la atâtea discuții, pare să fie pe planul întâiu o problemă de pedagogie națională, în care un loc însemnat trebuie să-l ocupe o zguduire a cunoștinței Românului, o trezire a capacității lui economice și o oferire de condiții de libertate.

III

Proprietățile spiritului românesc — așa cum ele s'au degajat din analiza de mai sus — sunt frumoase și pline de promisiuni, dar se pot găsi unii care să ridice obiecția: dacă acest spirit reprezintă o sinteză de atâtea calități, de ce până azi el n'a realizat o operă culturală de proporții, limitându-se în schimb, la producții relativ puține și târzii? Nu cumva exemplele de Români, pe baza studierii cărora s'au stabilit datele de mai sus, sunt simple excepții? Întrebarea e firească; de aceea socotim necesar să examinăm o nouă problemă: modalitatea în care spiritul românesc se trezește și se îmbogățește pentru a se manifesta în cultură. Să întreprindem această lucrare tot cu metoda psihologiei culturii, prin studiul personalităților românești, privite de data aceasta din punct de vedere al *formației* lor.

Se știe că cel dintâiu cărturar român, cu reputație europeană indiscutabilă, a fost D. Cantemir. Cui își datorește oare acest principe calitățile lui spirituale? Părinților? Desigur, dar numai până la un punct. Tatăl său nu știa carte; abia putea să se iscălească. Cantemir însă a avut o tinerețe studioasă, de care a beneficiat atât la curtea domnească, — unde, printre preceptorii lui se număra vestitul Cacavela — cât și în străinătate, la Constantinopol, unde a făcut studii strălucite, învățând multe limbi străine și asimilându-și o vastă cultură. În contact cu aceasta, spiritul său s'a trezit, s'a dezvoltat și a putut deveni el însuși un creator de cultură. Va să zică, proprietățile spiritului etnic s'au trezit în cazul de față prin *ciocnirea* lui cu o *mare* cultură. Asemănător e și felul în care s'au dezvoltat cei trei frunțași ai mișcării culturale ardelenе dela finele

sec. XVIII: Samuel Clain, Gh. Șincai și P. Maior. Din miile de fii de Români, ei au avut norocul să învețe atunci în școlile Ardealului, pentru a pleca apoi — în vederea continuării studiilor — la Viena și Roma, de unde se întorc mari cărturari și spirite creatoare de cultură românească. Cui își datorează ei oare această situație intelectuală? Desigur că tineri dotați ca și ei se mai găseau în Ardeal, în momentul în care ei au plecat la studii și că diferența s'a produs și s'a accentuat numai în urma studiilor făcute: studii mari, lungi și grele. Cu ei se repetă deci fenomenul care a avut loc și cu D. Cantemir: spiritul românesc s'a deschis numai în urma ciocnirii lui cu o mare cultură. Dacă ne raportăm la alte personalități din istoria noastră mai recentă, constatăm cum cazul se petrece în mod analog. Titu Maiorescu a jucat un mare rol de îndrumător al culturii noastre naționale; dar se știe ce strălucite studii făcuse la Theresianum din Viena, apoi la Berlin, Paris și Giessen. În această privință „Însemnări zilnice“, recent tipărite, stau mărturie că, pentru a se desvolta și a deveni creator, spiritul acestui tânăr a trebuit să vină în contact cu mari culturi, că a depus o muncă neobișnuită, că nu s'a realizat pe sine decât cu eforturi ce ne uimesc. Și fenomenul s'a repetat cu M. Eminescu, al cărui spirit s'a dezvoltat grație aceleiași dârze ciocniri a culturii autohtone din casa lui Aron Pumnul la Cernăuți cu marea cultură germană și universală la Viena și Berlin. Ne putem oare închipui un Eminescu fără această legătură cu culturile menționate? Generația mai nouă a fost uimită de capacitatea de creație culturală a lui N. Iorga și pe drept cuvânt; dar și dezvoltarea acestui geniu românesc a urmat același drum, spiritul său s'a trezit, s'a putut desvolta și a creiat numai printr'o enormă ciocnire cu cele mai mari culturi; și exemplele se pot înmulți. Toți oamenii noștri de cultură au încercat aceeași evoluție. Prin urmare, ca să se desvolte și să devină creator, spiritul românesc trebuie să întâmpine rezistența unei mari culturi, care să-i spargă crusta ce-l acopere și să-l fecundeze. Fără această ciocnire, darul nativ se închircește și rămâne steril. Câți alți fii de Români, cu o înzestrare analoagă cu aceea din care s'au dezvoltat marile personalități, au rămas în umbră din lipsa de condiții favorabile de dezvoltare! Spiritul românesc e „la belle au bois dormante“, pe care cultura, — ca un crainic din poveste — vine să-l deștepte.

Desigur, contactul cu o cultură superioară este necesar fiecărui popor și — în cadrul lui — fiecărei individualități pentru a deveni creatoare de cultură. Ceeace în acest proces deosebește pe Români de celelalte popoare — în afară de

proprietatea de asimilare, pătrundere și de capacitatea de a duce mai departe știința europeană descrisă mai sus — este importanța pe care o prezintă pentru dezvoltarea lui *școala disciplinei muncii*. Dacă aproape toți Români, care au fost în străinătate pentru studii, și-au asimilat cu mare rapiditate bunurile culturale europene — astfel încât Francezii sau Germanii veniți în țară la noi se simțeau ca'n mediul lor intelectual — în schimb, creatori de cultură n'au devenit decât acei Români care au beneficiat peste graniță și de un regim de muncă disciplinată, de-o școală a metodei de muncă intelectuală. Faptul se ilustrează prin numeroase personalități românești: N. Iorga s'a format în școala de istorie a lui Lamprecht (Leipzig), C. Rădulescu-Motru în școala lui W. Wundt (Leipzig), Dr. I. Cantacuzino în institutul Pasteur din Paris, Dr. N. Leon cu Haeckel, ș.a.m.d. Rezultă deci că în procesul de școlire a Românelui necesară e în primul rând pentru el școala disciplinei muncii.

Forma de dezvoltare a spiritului românesc, așa cum rezultă din demonstrația de mai sus, ne lasă impresia că acesta s'a format numai prin contactul cu culturi străine. De aici concluzia, — nepotrivită de altfel — că am susține ideea utilității inevitabile a culturii străine pentru trezirea și rodirea spiritului etnic. Unde-i adevărul?

Orice cultură, ca să se producă, are nevoie nu numai de înzestrarea nativă a indivizilor, dar și de o *conștiință a valorilor culturale*. Această conștiință este un rezultat fin, care presupune existența de valori culturale cât și un proces pentru punerea lor la dispoziția individuală. Trebuie deci bunuri culturale și instituții de cultivare, în primul rând școli — bine înțelese serioase — pentru a satisface astfel de cerinți. Deci dacă personalitățile românești s'au realizat prin atingerea lor cu culturi mari din Apus, faptul e dela sine înțeles; numai acolo erau adunate comori întregi de bunuri culturale în toate domeniile, acolo erau școli și mijloace bogate de educație. Că astfel s'au petrecut lucrurile, rezultă și din faptul că în momentul în care s'au creat și la noi condiții favorabile de dezvoltare, s'au putut forma și în țară personalități creatoare de cultură.

Cercetarea personalităților culturale românești, ne-a pus în fața unei noi constatări: numărul acestora e foarte mic în trecut; el crește după unirea din 1859, sporește și mai mult după realizarea independenței (1877), pentru ca să se înmul-

țească într'o formă extrem de îmbucurătoare, în urma unirii tuturor Românilor într'un stat liber (1918). Și această constatare, că pe măsură ce s'a format și dezvoltat statul românesc liber a crescut și numărul personalităților noastre de cultură, arată că acest spirit se dezvoltă numai într'un regim de *libertate națională*, că numai existența unui stat român independent poate să garanteze înflorirea și afirmarea spiritului românesc.

Concluzie

La capătul unui studiu, dictat de interesele cele mai vii de cunoaștere și desfășurat cu maxima intenție de a surprinde soluția unei mari probleme, apare firească dorința de a reuni rezultatul cercetării într'o scurtă concluzie: numai astfel avem dintr'odată și în bloc adevărul stabilit, iar nu așa ca mai sus, împrăștiat pe diferite pagini sub forma de concluzii parțiale. Înaintea minții noastre răsare de aceea din nou, problema cu care am început și care trebuie să fie a oricărui suflet doritor să-și cunoască neamul din care coboară, în partea lui cea mai nobilă: ce e spiritul românesc? Ce este acesta în ultima analiză?

Cu cititorul, care ne-a urmărit cu atenție și înțelegere întreaga analiză a faptelor de cultură ca opere ale marilor noastre personalități naționale și a vibrat de interes pentru această temă, am constatat că ne aflăm puși în fața unui șir întreg de concluzii.

Privit în *generalitatea* sa, spiritul românesc ne apare la marile noastre personalități de cultură cu următoarele proprietăți: *tensiune* puternică pentru a realiza multe lucrări, printr'o creație plină de *febrilitate*, dar *discontinuuă* și *multilaterală*; privit în formele sale *speciale* de creație culturală, același spirit se manifestă astfel: în *filosofie*, el preferă forma *didactico-retorică* (retorică în sensul clasic) și orientarea spre o filosofie care să fie „vitae dux“, cu atitudini de echilibru; în știință dovedește capacitatea de *înălțare* și *asimilare* rapidă a culturii universale și de creație *originală*, plus dispoziția de-a o populariza; în *poesie*: cultivarea cu predilecție a *genului liric* — poezie de confesiuni și apeluri; în *roman* și *teatru* urmărește înfățișarea unor tipuri de eroi care se disting ca oameni de *acțiune aprigă*, cu viziunea *clară* a scopului și cu hotărârea de a *salva prin acțiunea lor un principiu*, de cele mai multe ori justiția; în *pictură*, el arată predilecție pentru oameni în *acțiune* sau

pentru a desvălui privirii noastre aspectele frumoase ale naturii; prin folosirea de culori armonice, clare și cu tranziții line; în *sculptură*: dispoziția de a reda un om *dinamic*, în năzuința lui spre ideal sau *sensurile* profunde ale vieții; în muzică o preferă pe cea *melodică* și manifestă tendința spre monofonie, care pare să fie echivalentul lirismului din poezie; în religie: nu orientarea spre desbaterea de probleme dogmatice, ci trăirea pur și simplu a ideii religioase, cu evitarea atitudinilor extremiste (nici tipuri de atei, nici tipuri excesiv religioase, care să poată fi asimilate sfințeniei); în *politică*, năzuința după *libertatea națională* în politica externă, și dispoziția pentru *critica* preventivă și reprobativă în materie de politică internă, din nevoia organizării statului pe principii înalte; în *conomie*: *capacitate comercială și industrială*, care se dezvoltă numai în condiții ideologice favorabile, plus dispoziția de *utilizare generoasă* a bunurilor economice. În sfârșit, spiritul românesc devine creator numai în anumite condiții; prin *luarea de contact cu o cultură mare*, în cadrul unei *școale de disciplină a muncii* și într'un regim de *libertate națională*.

Stabilind toate aceste concluzii, o nouă problemă rămâne mai departe deschisă: oare caracterele enumerate sunt ele niște *constante* ale spiritului românesc sau simple *dominante*, dependente de-o anumită fază istorică a acestui spirit? Formează ele toate specificul etern românesc sau dimpotrivă numai unele sau numai câteva dintre ele intră în compunerea aceluia nucleu?

Dela început trebuie să recunoaștem adevărul de fapt, că multe din aceste note nu pot fi considerate drept constante ale spiritului românesc, ci numai *dominante*. Așa de ex. nu poate fi considerată o constantă a acestui spirit dispoziția lui de a realiza lucrări multe printr'o activitate *discontinuuă*, întrucât azi se afirmă personalități românești care dau dovada unei mari puteri de concentrare la o anumită operă de cultură. Tot așa, nici dispoziția multor personalități culturale românești de a se menține în orizontul unei culturi generale nu ni se pare o constantă, ci mai curând un caracter ce ține de faza lui istorică de manifestare, întrucât azi se afirmă și printre Români elemente culturale de valoare care se specializează și se cantonează numai într'un anumit domeniu de cultură. Toate aceste rezerve, că aspectele stabilite ale spiritului românesc sunt mai curând dominantele decât constantele lui, le-am formulat pas cu pas și în cursul expunerii în măsura în care ne obligau însăși fenomenele culturale examinate. În asemenea condiții e necesar să ne întrebăm din nou: care sunt

atunci constantele acestui spirit? Mai precis: ce fel de tensiune după valorile culturii caracterizează spiritul românesc? Cum trăește el aceste valori? Și în ce formă se deschide el pentru a le asimila și spori?

S'a observat de mult că prezența fumului e un indiciu sigur de existența focului. Prin analogie, și dominantele stabilite sunt ca și fumul pentru spiritul românesc: ele sunt un indiciu despre constantele lui. Pe acestea ultime să încercăm a le degaja cu metoda generalizării, eliminând particularul și variabilul și reținând elementele comune.

În ceea ce privește prima problemă: ce fel de tensiune după valorile culturii probează Românul — răspunsul e ușor de stabilit: dacă o serie de caractere ale acestei tensiuni reprezintă simple dominante — la unii încordare după lucrări multe, la alții dispoziție de concentrare la o lucrare, la unii o activitate discontinuă, la alții una continuă — un fapt e cert și anume că: la toți Românii, care s'au impus în cultură, e prezentă o tensiune puternică după valorile culturii, în forma unei încordări tari, ferme și plină de febrilitate. La toți, ea se înfățișează ca un fel de voință culturală, care atinge cu unele personalități forma unui *entuziasm* fierbinte, a unui fel de *consacrare* și de adevărată devoțiune față de cultură. Românul e deci capabil de o mare tensiune culturală.

Dacă privim mai departe toate personalitățile culturale românești, observăm că ele își seamănă prin forma creației lor culturale: toate cultivă forma de confesiuni și de apeluri. Această notă apare cu evidență în filosofie, în poezie, proză și politică, în pictura și muzica noastră. Se degajează de aici, din preferința acestei forme, un fel de dispoziție lirică ce face din spiritul românesc un spirit dominat de credințe și idealuri, capabil de o bogată viață afectivă și, eo ipso, de actul *dăruirii* proprii. De această proprietate se asociază desigur modalitatea lui de a se manifesta chiar în domeniul economiei și al politicii, unde spre deosebire de spiritul altor popoare, care procedează realist și în mod pozitivist, el rămâne un *idealist* și un *generos*.

La toate aceste proprietăți constante ale spiritului românesc trebuie să adăugăm pe acelea stabilite în partea III-a a expunerii: acest spirit devine creator numai în anumite condiții: prin luarea de contact cu o cultură mare, care să-i spargă crusta ce-l acopere, în cadrul unei școli de disciplină a muncii și într'un regim de libertate națională. Altfel, fără aceste condiții, el nu se poate afirma.

Odată ajunși la stabilirea constantelor spiritului românesc, ne simțim parcă obligați să căutăm acum o formulă de sinteză a acestor constante, o etichetă pregnantă, care să exprime sugestiv și just natura lui. E posibilă oare o astfel de formulă? Și în ce mod s'ar putea obține?

Când învățați străini și-au pus această problemă pentru neamul lor, unii din ei, în dorința de a concretiza o definiție, au rezolvit-o prin indicarea unui erou de legendă sau a unei personalități, în care spiritul etnic s'ar fi afirmat mai pur și mai puternic. Astfel, spiritul german a fost definit ca *spirit faustic*, cel francez ca *spirit voltairean, pascalian* sau *biranian*, după eroul sau omul cel mai reprezentativ al spiritului poporului respectiv. În mod firesc, cititorul nostru s'ar putea aștepta ca, pe baza studiului întreprins și în urma nenumăratelor constatări stabilite, să încercăm a exprima în mod analog, prin-o formulă, clarificatoare natura spiritului românesc. Și așteptarea lui e legitimă. Noi înșine am fost tentați să stabilim după procedeul francez sau german o personalitate, care să traducă intuitiv spiritul românesc, oprindu-ne privirea, când la T. Maiorescu, omul de mare cultură și de echilibru sufletesc, când la C. Brâncoveanu, domnul care se remarcă prin voința lui culturală, prin bunătatea, finețea și spiritul de mare diplomat, când chiar la Ștefan cel Mare, domnitorul de mare voință și superioară inteligență, spre a afirma că în esență spiritul românesc echivalează cu spiritul maiorescian sau brâncovenesc, de pildă; ba într'un moment ne tenta și personajul de basm „Făt-Frumos“, în care poporul a sintetizat calitățile unui om ideal: voință și iubire de dreptate, frumusețe și curaj, pentru a-l declara ca specific, ca forma lui ideală. Cu toate acestea, un spirit critic, poate prea excesiv, ne-a reținut dela astfel de concluzii, pentru considerentul că formulele de acest gen, cu toată puterea lor de sugestie, pot încurca spiritele, cum de ex. s'a petrecut cazul cu formula că spiritul german are drept echivalent spiritul faustic. Încântate pentru moment de claritatea expresiei, aceleași spirite și-au pus problema: dar de spiritul cărui Faust e vorba? De Faust din partea I-a a celebrei drame goetheene — de acel spirit mereu agitat de dorul de a obține fericirea, — sau de Faust din partea a doua, care reprezintă spiritul plin de devotament față de aproapele, spirit hotărît să stea în serviciul binelui comunității umane.

Credem de aceea că e mai prudent să rămânem la concluziile de mai sus, nutrind totuși speranța că din sânul poporului nostru se vor ridica elemente așa de reprezentative, încât

unul din ele să devină exponentul și expresia cea mai perfectă a spiritului nostru etnic.

* revista *ETHOS*. Anul 1 (aprilie—iulie 1944, Iași — evacuat la Alba Iulia).

În mod analog, E. Otto făcea observarea că „gândirea romantică niciodată n'a găsit teren în țările romanice; chiar unii termeni o indică: civilizația vine dela civis și are deaface cu latinul eruditio și ratio, cu cetățenia mondială (civis romanus) și cu universitatea“, pe când cultura personală „apartine germanului și ea se referă la grija de corp și de suflet“, la grija de „omul credincios“, (op. cit. p. 9). La fel, „o cunoscută glumă susține că, dacă variatele popoare ale Europei ar trebui să scrie o carte despre Urangutan, englezul ar trata despre „Urangutanul și football-ul“; francezul despre „Urangutanul și femeia“; polonul s'ar ocupa de „Urangutanul și problema națională polonă“; iar germanul ar scrie despre „Urangutanul și metafizica“ (*R. M. Freienfels*, op. cit. p. 205). Și astfel de probe sunt multe și ele pot fi luate din toate domeniile culturii, dovedind că filosofia și știința, arta, religia și morala, dreptul și economia dobândesc dela autorii lor o culoare națională. Trebuie totuși să recunoaștem că, dacă în ultimele domenii spiritul etnic se oglindește mai clar (în artă, politică, religie și economie), în schimb în altele — în filosofie și știință de ex. — el apare mai puțin distinct.

1. Cf. *E. Otto*, *Wert und Wirklichkeit*, Berlin, 1941, p. 37—42.

2. *Siegfried Behn* dă în „*Philosophie de Werte*“ (München, 1934) un adevărat tratat al problemei valorii și al tabelor de valori.

3. Cf. *E. Otto*, op. cit., p. 19.

4. Cf. *D. D. Roșca*, *Puncte de sprijin*, Sibiu, 1943, p. 67.

5. *W. Sombart* dă în opera sa grandioasă „*Vom Menschen*“ 1938, un vast studiu de antropologie filosofică, în care stabilește că specificul omului e năzuința după valorile culturii.

6. Cf. *G. Kerschensteiner*, *Theorie der Bildung*, ed. II Leipzig și Berlin, 1928, p. 11.

7. Cf. *H. I. de Vleeschauwer*. *Die nationalen Unterschiede in der europäischen Philosophie*, *Kantstudien*, vol. 42, c 1—3, 1942—43, p. 68.

8. Ca ilustrare dăm aci câteva exemple: „Teoria evoluției, — observă *R. M. Freienfels* — are la Darwin și Spencer o culoare pur engleză (învinge cel mai tare); cu francezul Lamarck, ea poartă caractere pur franceze (evoluția se face liber) trăsături care se deosebesc fun-

damental de forma teoriei evoluției la Herder, Goethe, Hegel și la alți germani“. (*Psychologie des deutschen Menschen und seiner Kultur*, ed. II, München, 1930, p. 71.)

9. Cf. *Giovanni Villa*. V. Conta văzut de un italian, *Revista de filosofie*, 1943, nr. 1—2, p. 81.

10. Cf. *S. Pușcariu*, *Istoria Literaturii Române*, vol. I, 1921, p. 158.

11. Cf. *N. Bagdasar*, *Istoria Filosofiei Românești*, București, 1941, p. 83.

12. E adevărat că opera lui Boutroux e mai întinsă, dar cu excepția acestor lucrări, celelalte sunt în marea lor majoritate studii de istoria filosofiei. Desigur că au fost și francezi care au produs mult (V. Hugo, Voltaire, Molière); orice generalizare forțează puțin faptele.

13. Cf. *I. Minea*, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, p. 17.

14. Cf. *Gh. Pascu*, *Istoria Literaturii Române din sec. XVIII*, Iași, 1927, p. 166.

15. Printre nenumăratele cazuri probante că Românul lucrează în mod discontinuu se poate folosi și volumul recent apărut „*Reconstrucția filosofică*“ (1914) de *M. Florian*, el nu e un volum, ci de fapt numai un mănunchiu de studii, o serie de lucrări variate. E neîndoios că volumul dovedește o muncă grea și nobile, o muncă împrăștiată însă la mai multe lucrări.

16. *G. Călinescu*, studiind pe *T. Maiorescu*, face următoarea observație: „este invederit că el avea să înfăptuiască universalitatea goetheană; să fie scriitor și om de stat, experimentator mereu tânăr al femeii și om de lume, exaltat cu conștiința de a scrie și senin-subiectivat“. *Istoria Literaturii Române*, București, 1941, p. 348.

17. Cf. *C. Noica*, *Pentru o altă istorie a gândirii românești*. *Saeculum*, An. I, 2, p. 38—57.

18. Cf. *C. Rădulescu-Motru*, *Personalismul energetic*, București, 1927, p. 45.

19. Cf. *C. Rădulescu-Motru*, *Vocația*, ed. II, p. 18.

20. Cf. *N. Bagdasar*, op. cit., p. 151.

21. Cf. *D. D. Roșca*. *Existența tragică*, p. 18—19.

22. *Ibidem*.

23. Cf. *V. Băncilă*. *Ideea de destin*, *Gândirea*, 1937.

24. *Ibidem*.

25. Cf. *L. Rusu*, *Estetica Poeziei lirice*, 1938, p. 12.

26. Cf. *R. M. Freienfels*, op. cit., p. 116.

27. *G. Călinescu* observă că Ion „vrea pământ“ adăogând că „orice țaran voește zestre în pământ și vite, o însurătoare dezinteresată fiind o adevărată înstrăinare de la legile de conservare ale familiei rurale. Flăcăii din sat sunt varietăți de Ion“ (Cf. *Istoria Literaturii Române*, pag. 648).

28. *Ibidem*, p. 326.

29. Cf. Ibidem, p. 326.
 30. Cf. Ibidem, p. 282.
 31. Cf. Ibidem, p. 283.
 32. Cf. Ibidem, p. 579.
 33. Cf. *L. Blaga*, Opere complete, vol. II, Sibiu, 1942, p. 350.
 33. Am fi dorit ca degajarea elementelor constante din literatura și arta românească să fie făcută din studierea comparativă a curentelor, care s'au manifestat în respectivele domenii, dar aceasta presupune existența studiilor de specialitate. În lipsa lor, am adoptat metoda privirii *generale* a creațiilor noastre culturale.
 34. Cf. *V. Băncilă*, Moment grigorescien, Gândirea, iunie, 1938, p. 283.
 35. Ibidem, p. 284—285. Continuând, *V. Băncilă* scrie: „fenomenul de care ne ocupăm se vede însă cel mai evident și cu cel mai mare efect la boii pictorului. Dacă aceste splendide animale fac atâta impresie, e pentru că sunt cosmice, e pentru că în mersul lor e o legănare geamănă cu eternitatea, legănare care e un reflex din mișcarea stelelor, din rotația astrelor. Mișcarea la Grigorescu nu e un amănunt pentru el însuși și cu atât mai puțin un automatism, nu e nici măcar expresia unei voințe psihologice ci e un moment din ritmul cosmic, o localizare fluidă a universului. Figurile și amănunțele trăind astfel prin totalitate, împrumută ceva din caracterul august al acestuia, devin grave și diafane și în același timp, se cosmizează.
 36. Cf. *L. Rusu*, Din problematica sufletească a lui *N. Grigorescu*, Revista de filosofie, 1933, p. 147.
 37. Ibidem.
 38. Ibidem.
 39. Cf. *R. M. Freienfels*, op. cit., p. 126.
 40. Ibidem, p. 125.
 41. Cf. *R. M. Freienfels*, op. cit., p. 146.
 42. Cf. *G. Călinescu*, op. cit., p. 22.
 43. Cf. *Șt. Bărsănescu*, Istoria Pedagogiei Românești, 1941, p. 24.
 44. Ibidem, p. 56—57.
 45. O interesantă rezolvire a acestei probleme, dacă Românul are sau nu aptitudini economice, aduce *C. Rădulescu-Motru*. „Istoria — observă filosoful pomenit — arată că în trecut României făceau un comerț întins, ceea ce probează posesiunea de calități comerciale. Dacă în industrie ei nu s'au remarcat, e din altă cauză: industria presupune cunoașterea legilor naturii, ori aceasta reclamă cultură științifică, ce a lipsit Românilor“. Cf. Însușirile sufletești ale populației României în viața economică. Enciclopedia Română, vol. III, p. 63—71.

MIRCEA VULCĂNESCU

Dimensiunea românească a existenței

— Schiță fenomenologică —

Lui EMIL CIORAN

I. INTRODUCERE: Obiecțiuni prealabile: 1. Sensul dimensional al existenței. 2. Caracterizarea ei națională. 3. Interesul cercetării. 4. Preșupusa ei sterilitate. 5. Primejdiile ei. 6. Planul.

II. FIINȚA FIINȚEI: 1. Ființa ca întreg: Firea ca lumea și vreme. 2. Ființa singuratecă: întâmplarea, insul, Dumnezeu.

III. FIREA FIINȚEI: 1. Ființa ca însușire: Faptul și felul de a fi. 2. Tăgăduirea ființei: împotrivire și limitare.

IV. URMĂRILE: 1. Nu există neîntâlnire. Nu există imposibilitate absolută. 3. Nu există alternativă: Ce ne arată modurile verbului? 4. Nu există imperativ. 5. Nu există iremediabil. 6. Ușurința în fața vieții. 7. Lipsa de teamă în fața morții.

I

Pretenția de a vorbi despre o „dimensiune românească a existenței“ poate surprinde din două puncte de vedere.

În primul rând, ce sens are ideea de dimensiune, aplicată la existență? Ce înseamnă dimensiune a existenței? Dimensiunea e un termen de măsură aplicabil lucrurilor cantitative. Existența este o calitate. Ce sens poate avea pretenția dimensionării ei?

A doua nedumerire e de alt ordin. Ce sens are caracterizarea românească a existenței? Caracterizarea „românească“ e o caracterizare națională. Existența este însă o însușire gene-

rală a lucrurilor independentă, cel puțin la primul aspect, de orice determinare națională; sau, dacă ești solipsist, ea poate fi — sub un anumit raport — cel mult o însușire generală a lucrurilor, constituită pentru un anumit subiect cunoscător. S'ar putea deci vorbi, în acest sens, de concepții deosebite ale existenței, dela un asemenea subiect la altul, de pildă la un anumit literat sau filosof. Să zicem: la Eminescu. Națiunile însă nu par a fi asemenea subiecte cunoscătoare. Ce sens are, atunci, încercarea unei asemenea caracteristici?

Obiecțiile ni se par destul de grave spre a justifica oarecare lămuriri prealabile.

1. *Sensul dimensional al existenței.* — Ideea de dimensiune reprezintă o cale pe care se măsoară un lucru după altul; adică un mod de a judeca, după o direcție sau o orientare anumită, alte direcții sau orientări; sau, mai pe scurt, o judecată după care judeci.

Este aplicabilă această idee de dimensiune, existenței? Da. Într'un sens abia lărgit, ca să nu comporte un înțeles exclusiv cantitativ.

Vom numi deci, în cercetarea de față, dimensiuni ale existenței, acele orientări și înțelesuri ale ei, care servesc la măsurarea sau aprecierea altor înțelesuri și orientări în existență. „Dimensiune a existenței“ are deci aci, sub o formă intuitivă, sensul precis de criteriu de judecată, de normă, pentru alte existențe.

2. *Caracterizarea ei națională.* — A doua nedumerire: Poate fi caracterizată existența din punct de vedere național? Cred că da.

Nu încapă îndoială, că existența e o însușire generală a lucrurilor. Nu e însă mai puțin adevărat, că felul în care este înțeleasă această însușire atârnă de cel care cugetă. Diversitatea de păreri pe care o arată câmpul istoriei filosofiei în această chestiune, justifică perfect pe acei care vorbesc, cum am văzut, de concepții particulare despre existență, atârnând de subiectul cunoscător. Concepția lui Kant, sau a lui Nietzsche, de pildă.

Dificultatea apare însă, în acest punct, din partea celor ce contestă existența națiunilor ca subiecte gânditoare. Nu vom întreprinde aci să demonstrăm în ce măsură națiunea e o persoană, capabilă să servească drept suport unei gândiri proprii. E suficient să constatăm că se poate vorbi, și se vorbește mereu în filosofie, de concepția despre existență a cutării școli,

sau cutării mișcări filosofice, definite de obicei prin referire la o provincie, un oraș, sau o cetate: Școala din Elea, din Megara, dela Marburg, ori dela Cambridge. Există deci cazuri concrete în care se atribuie unei poziții filosofice un suport inter-subiectiv. Prin dimensiune românească a existenței s'ar putea deci înțelege, fără dificultăți, concepția despre existență a gânditorilor români, în măsura în care ar putea servi drept criteriu și măsură de apreciere a ideilor despre existență ale gânditorilor altor neamuri.

Nu ne vom limita însă aci la concepțiile cristalizate despre existență, ale *filosofilor* români. Nu vom pune nici chiar accentul principal pe ele. Nu doar că lucrul nu ar fi cu puțință. Unii l-au și încercat. Ni se pare însă mai interesant și mai de folos să facem altfel. Materialul pe care se poate sprijini o atare cercetare ne poate fi dat, firește, și de reflecția filosofică a gânditorilor principali ai neamului românesc. Ne poate fi dat însă mai ales de ceea ce preexistă, în oarecare măsură, activității gânditorilor și anume: de configurația limbii și de structura simbolurilor expresive cu circulație generală în poporul românesc, altfel zis, de calapoadele de gând pe care s'au croit cuvintele. Un gânditor poate încerca să se abată dela acest calapod în raport cu o vedenie sau interpretare personală. Mijloacele prin care se exprimă îl vor trăda însă și-i vor crea impasuri pe care cercetarea le poate desluși ori explica.

Știm că sunt și cercetători sfioși față de instrumentul lor propriu de expresie, care, constatând nevoia purificării acestuia de toate prejudecățile tribului, au încercat să făurească diverse algoritme cu pretenții de mantize universale. Confruntarea acestora, de când s'au înmulțit, le-ar dovedi mult mai legate de prejudecățile etosului originar, decât le este veleitatea. Discuțiile din jurul strictei implicații sau disjuncții ar putea-o dovedi cu prisos, chiar pentru filosofi de talia unui Russell!

Cercetarea noastră se așează pe terenul preocupărilor de tipologie a culturii, alături de alte studii, mai mult sau mai puțin reușite, de același fel: de pildă acel strălucit: *Nationale im Denken Frankreichs* al lui Scheler; sau acea încercare de *Psihologie a poporului român* a D-lui Drăghicescu. Ori poate, de studiile mai vechi și mai noi, cu orientări oarecum deosebite, ale Profesorului Rădulescu-Motru, despre *Cultura română și politicianismul*, despre *Țărănism*, sau *Românism*, ale d-lui I. Petrovici despre *Etnicul în filosofie*, ori de al lui Vasile Pârvan asupra *Gândurilor despre viață și moarte la Daco-Romanii din Pontul stâng*, sau ale lui Ovid Densusianu despre *Viața păstorească în poezia populară*. Ori, în sfârșit, cele mai

recente, ale Domnului Lucian Blaga, despre *Spațiul mioritic*, ori ale lui Dan Botta despre *Unduire și moarte*; ale lui Vasile Băncilă și E. Bernea despre *Calendar*; ale lui C. Amzăr despre *Gând și Cuvânt*; O. Papadima despre *Viziunea românească a lumii*, și altele la fel cu ele.

Obiectul la care tindem să ajungem este deslușirea profilului unei mentalități colective cu privire la o anumită problemă; mai precis: degajarea prejudecăților generale cu care spiritul românesc în genere își pune problema existenței, într'un fel care face din ea un criteriu de judecată și măsură a concepțiilor despre existență ale altor indivizi, grupuri sau popoare.

Adevărul celor spuse aci va fi deci un adevăr generic, tipic, valorând ce valorează orișice apriorism etnic. Contrazierea lui de cazuri răslețe, individuale, nu va putea infirma valoarea lui tipică.

3. Interesul cercetării. — Rămâne de lămurit o a treia problemă: Ce interes are o întrebare de acest fel?

Impresia dela care plecăm este următoarea: Fiecare popor are, lăsată de Dumnezeu, o față proprie, un chip al lui de a vedea lumea și de a o resfrânge pentru alții. Fiecare își face o idee despre lume și despre om, în funcție de dimensiunea în care i se proiectează lui însuș existența. Cine se îndoiește oare că existența e clară și logică pentru francez; adâncă și nebuloasă pentru german; năvalnică și desechilibrată, dar plină de rezonanțe nostalgice pentru slav; practică și individuală pentru anglo-saxon; ordonată și ierarhizată pentru chinez? Mediteraneanul are o viziune ușoară și colorată a existenței, lipsită de tirania imperativelor. Nordicul, dimpotrivă, o viziune dramatică, plină de tensiune interioară. Un lucru care ar trece neobservat pentru mediteranean, poate fi un prilej de catastrofă spirituală pentru nordic.

Mai mult decât atât — și aci încep devierile — fiecare popor e absolutist în felul său de a vedea. Judecata lui despre existență constituie un tipar cu care judecă pe alții. Franțuzul consideră de pildă, profunzimea neamțului, nebuloasă; farmecul slavului nesănătos; spiritul practic al anglo-saxonului, absurd și lipsit de discernământ. La rândul său, germanul consideră claritatea franceză „superficială”; oscilația afectivă a slavului pierzătoare de ființă; practicisul anglo-saxon, fără sistem. În sinea lui, anglo-saxonul judecă dimpotrivă pretenția francezului de a pune logică în toate, plicticoasă și arbitrară; adâncimea neamțului, voință artificială de sistem; misticismul

slav, periculos și inutil. În sfârșit, pentru slav, dimpotrivă: logica și claritatea francezului apare ca o meschinărie interesată, lipsită de generozitate și omenie; profunzimea germană, metodică și artificială; iar practicisul anglo-saxon, plat, lipsit de răsunset interior și fără zare metafizică.

În toate pildele de mai sus, claritatea și logica sunt pentru francezi dimensiuni privilegiate ale existenței, perspective absolute, norme, în numele cărora sunt judecate etic, realizările înfăptuite în celelalte perspective. Și, la fel: seriozitatea, profunzimea și spiritul de sistem, sunt criterii după care neamțul judecă manifestările altora și le socotește rele și de neadmis, în măsura în care nu se potrivesc cu perspectiva lui proprie a existenței.

Tăria spirituală a unui neam se măsoară după gradul în care e în stare să impuie altora perspectiva lui proprie a existenței, e în stare să desagrege pe a altora, s'o desarticuleze, să-i pună în evidență lipsurile și, cu voie sau fără nevoie, să facă pe strein să încline spre chipul lui de a lua atitudine. Asta înseamnă cucerire spirituală!

Nu există contact între culturi, care să nu aibă asemenea consecințe. Și acesta este și avantajul, dar și primejdia schimburilor între culturi.

Pe planul spiritual, tot ce există are un profil absolut: o efigie imperială; sau nu este. Altfel zis, dacă noi existăm într'adevăr nu numai ca o colectivitate biologică, dar și ca o ființă spirituală, nu se poate să nu avem o față a noastră proprie, un chip neasemănat de a resfrânge lumea aceasta a lui Dumnezeu la care să voim să reducem pe toate celelalte, care chip ne este, oarecum, justificarea existenței noastre deosebite pe lume, în mare cea mare a făptuirilor lui Dumnezeu.

Fără să vrem, gândurile acestea ale noastre, aparent fără legătură cu realitatea, își desvăluie un interes acut. Suntem, cu ele, în centrul împărăției românești adevărate: împărăția valorilor românești. Căutăm axa de orientare a spiritului românesc în existență și rațiunea prin care ne justificăm dreptul de a fi români în fața spiritului pur. Lucrurile acestea simple și filosofice de care ne ocupăm aici, sunt deci, în realitate, lucruri foarte importante și foarte legate — cum vom vedea — de sensul a tot ceia ce facem, voit sau nevoit. Lucrurile acestea au mai ales interes astăzi, într'o lume aflată într'o imensă prefacere, în care o mulțime de lucruri sunt puse în joc, în care fiecare individ și fiecare neam este imbiat de fel de fel de formule de ancorare în existență, în care speră

să poată să-și toarne viața în viitor și în care fiecare ispită este o ispită de a ne pierde.

Iată, de pildă, unii ne propun să sărim în gol, în viitor. Alții să ne întoarcem, la 1880, la Titu Maiorescu. Unii ne propun să mergem pe aici, alții pe dincolo. Unii ne propun să ne facem iarăș pașoptiști; alții să ne depășim pe noi înșine. Este deci de un mare interes, să știm pe ce drum să umblăm. Adică: ce înseamnă că un lucru se petrece românește? Și în ce condiții, ceia ce facem e al nostru și are sorți să ne facă să fim în adevăr ce suntem ori riscă a ne năimi! Mai simplu spus, obiectul întrebării noastre de astăzi ar suna așa: „Când zicem că ceva care se întâmplă, se întâmplă românește?” Avem noi un asemenea tipar? Îl folosim noi pentru a ne judeca pe noi? Îl folosim pentru a judeca pe alții? E un lucru care nu e clar pentru oricine.

Nu urmărim să fixăm noi înșine, definitiv, care este această dimensiune românească a existenței; ci mai de grabă să evidențiem un drum, să stărnim interes pentru cercetările de acest ordin. Studiul de față are deci mai mult un caracter metodic, decât un caracter dogmatic, de sistem. Nu e deci atâta vorba să inventăm ceva, cât să descoperim ceva care este în noi înșine, o reacție a noastră tipică.

Cercetările de această natură sunt abia începute și ceia ce am voi este mai curând să deschidem o perspectivă asupra metodelor de folosit în această cercetare și poate să arătăm, în câteva cazuri, la ce ne duce, ori ne poate duce, fiecare mijloc folosit, mai curând decât efortarea de a desprinde a priori, definitiv, un anumit caracter al nostru. Dacă un asemenea caracter se va desprinde totuși, pentru unii cetitori, el cată a fi luat mai mult ca un izvor de reflecție, decât ca un adevăr definitiv câștigat.

4. *Presupusa ei sterilitate.* — Dar, ni se va obiecta, cercetările de asemenea natură sunt sterile. E inutil să introducem asemenea preocupări într'o cultură. Să lăsăm spiritul creator să lucreze și caracterele naționale ale creației se vor manifesta singure!

Este, de sigur, ceva adevărat în această obiecție. Monitorii sunt în general plicticoși și funcția lor e să umble totdeauna pe urmele creatorilor. Este de asemenea adevărat, că nu propunându-i să înfățișeze anumite caractere etnice, dobândește creația răsunetul ei esențial uman; ei, în pofida acestor intenții, prin reacția nealterată a sufletului, prin vibrația lui directă

în fața lumii. Recunoaștem. Și nu în intenția de a impune aci creatorilor un program, semnalăm aceste gânduri.

Dar, nu e mai puțin adevărat alt lucru. Că, pentru a reuși, orice creație are nevoie de aderențe în spiritul mulțimei, că aceste aderențe sunt create ele însele, și că există un fel de locuri comune spirituale, în care cei ce primesc se regăsesc și regăsesc pe cei care creează. Fără de ele, opera creatorilor riscă să rămână oarecum fără răsunet. Aceasta nu înseamnă că cei care creează nu pot sparge aceste tipare de așteptare, și nu isbutesc chiar, uneori, să-și atragă ascultătorii după ei, în alte cadre de înțelegere a lumii. Asemenea izbânzi există și sunt adevărate aventuri ale ființei naționale. Alteori, aceste locuri comune există, dar nu sunt încă revelate. Și atunci, răsunetul lor întârzie în mintea ascultătorilor. E cazul „precurso-rilor“. Totdeuna însă, ele sunt. Concluzia? E numai o lecție de contact cu isvoarele naționale autentice. O altoire nesimțită în ceia ce ne-a făcut să fim ce suntem. Și de aceia, creația este un fel de precipitat spiritual al istoriei, precipitat în care spiritul retrăiește, în formă condensată, ceia ce datorește unei întâmplări, sau unui complex de întâmplări, adică unei epoci. Și tot astfel, se explică de ce fazele, sau influențele istorice suferite de un popor, lasă în sufletul lui anumite aplecări, anumite înclinări nemărturisite, care-i alterează ființa, fecundând orice contact spiritual nou cu rezonanțe ancestrale.

S'ar putea deci porni la descoperirea succesivă a înclinațiilor care caracterizează un popor, prin cercetarea precipitatului rezidual al fiecărui contact istorico-biologic, fiecare popor constituind o ierarhie specifică de asemenea ispите înteroare.

Structura acestor ispите poate fi foarte variată, chiar atunci când elemente comune intră în compunerea a două suflete populare, prin faptul că felul lor de îmbinare le poate da configurații deosebite. Iată de pildă, în paralelă, felul în care se îmbină elementele similare: slav și latin, în structurile deosebite, ale sufletelor polon și românesc. De o parte, un fond ancestral slav, vădit prin toate caracterele categoriilor constitutive, peste care se suprapune, prin catolicism, lumea romană, ca spirit organizator. Deci, o lume fundamentală tulbure și tulburată, în echilibru nestabil, cu năzuinți nemăsurate, supusă ordonării unui factor voluntar din afară, care ține cumpenile. De altă parte, aceleași elemente, dau în altă combinație, o sinteză răsturnată: un fond ancestral traco-latin măsurat și echilibrat, un om care este stăpân pe el și sociabil, chiar în afara

oricărei ierarhii; un om cuviincios, cu frica lui Dumnezeu, cum se cade în toată puterea cuvântului; peste care se suprapun însă categoriile regulative slave, cu desechilibrul lor interior și cu lipsa lor de măsură și ordine. Rezultatul? Acea „țară bună“, peste care se va așterne „rânduiala“ și „tocmeala“, vai de ele!

Fiecare popor reprezintă o asemenea sinteză nerepetabilă de evenimente. Și dacă fiecare contact lasă în sufletul popular, un precipitat specific, se poate spune că sufletul fiecărui popor, nu e decât o anumită arhitectură de ispite.

Fiecare influență suferită de neamul nostru ar putea fi analizată separat și ispita rezultată ar putea fi cercetată în ea însăși, spre a vedea ce contribuție poate da la lămurirea dimensiunii românești a existenței. Am suprapune astfel: ispitei tracie, o ispita romană, una slavă, una greco-bizantină, una franceză, una germană, care ar veni să aducă, fiecare, o anumită calitate structurală sufletului românesc.

Rezultatul, cercetat de noi cu alt prilej pentru unele din aceste ispite, e, fără îndoială, destul de interesant ca să îndemne pe cercetători să stăruiască. E, desigur, și aceasta, o metodă. Dar e o metodă exterioară: constituirea unui eu, printr'o ierarhizare specificată de non-euri. Aci, vom încerca însă altă cale, mai simplă, care privește lucrurile din lăuntru, intuitiv, așa cum sunt trăite în faptul limbajului, și care încearcă să le reducă la funcțiuni și semnificații. O cale apropiată de metoda fenomenologică.

5. *Primejdiile ei.* — Se va mai spune: Formularea unor asemenea tipare constituie o primejdie. Descoperirea specificităților și prefacerea lor în îndreptar, pe lângă faptul că stânjenește creația, precipitând în calea ei ceia ce nu e decât fața încremenită a trecutului, procedează la transformarea în normă, a ceia ce nu e, pentru moment, decât normal. Se răpește astfel posibilitatea invenției în cultură și posibilitatea de a îndrepta ceia ce ar putea constitui un rău în structura psihologică a națiunii. Mai ales când istoria pe care o precipită nu e, în sine, prea fericită!

Riscul există evident. Dar el pleacă dela o concepție pedagogică a națiunilor, în care acestea sunt comparate cu niște ființe neisprăvite, educabile. Părerea noastră este că portretul moral al națiunilor, felul în care resfrâng, fiecare, chipul lui Dumnezeu, nu este pasibil de aceleași aprecieri morale ca indivizii. Dar chiar dacă ar fi așa, încercarea de a discerne un atare profil spiritual, nu strică. Pentru că, deși ereditatea spirituală, ca și cea biologică, e uneori produsul unei tragice

fatalități, — nu e mai puțin adevărat că numai cunoscând această fatalitate, în rădăcinile ei, poți judeca în ce măsură este mutabilă întrucât se pot smulge din suflet urmările ei, fără pierderea însăși a ființei. E aci o perspectivă, la care amatorii de noutate exclusivă în culturi nu par a fi reflectat îndeajuns.

În afară de aceasta; mai pledează pentru înlăturarea temerilor care ar voi să ne împiedece de la cercetarea acestor tipare, faptul că obiectul culturii este ermeneutic. Scopul ei este să ne facă să înțelegem, adică să comunicăm în spirit cu cei de care suntem legați prin legături de sânge, de țară, de limbă, de îndeletniciri, de lege, ori de soartă, alături de care trăim, sau care ne-au stat înaintea.

Și dacă, în calea acestei înțelegeri, stă tragica fatalitate a prefacerilor gândului sub înfriurirea împrejurărilor care prefac toate, nu e mai puțin adevărat, că numai în măsura în care ne regăsim în comunitatea lor, suntem ce suntem.

Fiecare din noi își poate trăi, desigur, aventura proprie, pe căi încă neumblate, care pot îmbogăți pe ceilalți, cu iscodiri de rosturi și de perspective noi; dar pentru ca ea să ne intereseze ca români, trebuie să se refere neapărat în vre-un fel la această comunitate cu semenii și cu strămoșii, de n'ar fi decât prin punerea în lucrare a aceleiași structuri de funcțiuni și de simboluri pe care o implică folosirea aceleiași limbi. De aceea, oricare ar fi perspectivele mutațiilor spirituale, și poate tocmai din cauza lor, cercetarea se cere întreprinsă.

6. *Planul.* — Cetitorii ne vor ierta dacă am fost aduși să dispunem materialul acelor reflecții după un plan dincolo de care vor găsi tabla categoriilor kantiene.

Intenția noastră în cursul acestor considerațiuni nu este critică, ci descriptivă. Nu ne propunem să aflăm condițiile în care e posibilă orice metafizică românească, și nici să încercăm pe teren kantian o deducție transcendențială a categoriilor românești ale înțelegerii (ceea ce din punct de vedere criticist ar cuprinde poate chiar o contradicție în adjecto). Ceea ce urmărim, este mai curând o descriere fenomenologică a ideii de existență în gândirea românească, adică desprinderea cătorva cotituri și răspântii esențiale ale acestei gândiri atunci când reflectează asupra existenței așa cum ni se înfățișează experiența imediată a gândirii fiecăruia, de îndată ce încearcă să se formuleze în românește.

Dacă am urmat planul unei analize categoriale, nu este pentru că nu am fi putut urma altul, și nici pentru că, în

această ordine, articulațiile orânduirii românești pot fi surprinse mai ușor de către cei deprinși cu ale filozofiei. S'ar putea totuși ca procedeul kantian, de a folosi felurile de judecăți pentru a caracteriza tiparele prin care înțelegerea ia stăpânire asupra ființei, să fi surprins ceva esențial din natura înțelegerii, constituind astfel un punct de trecere obligat pentru orice expunere de acest fel.

Nu ne facem totuși iluzii asupra acestui lucru. Planul nu este desigur cel mai potrivit pentru desfășurarea descrierii fenomenologice a gândurilor românești despre existență și, odată parcursă materia, acest lucru va apărea limpede cetitorului, care va surprinde desigur, chiar și de mai înainte, greutatea adaptării unora din reflecțiile românești de acest fel, la aceste tipare categoriale, și care-și va da seama de faptul că, în unele aspecte ale ei, structura gândirii românești despre existență luptă chiar să spargă unele din tiparele tablei clasice de categorii. Lucrul e adevărat mai ales pentru categoriile din grupa relației și a modalității și atinge în chip deosebit ideea de categoric și ideea de disjuncție.

Un plan de desfășurare a gândurilor românești despre existență ar fi putut pleca, mai potrivit, dela existența particulară a întâmplării, cu substratul, pricinile și prilejurile ei, spre a se ridica până la ins, ființă sau lucru, cu stările, lucrările și păaniile lui, cu însușirile, firea, chipul, rosturile și soarta lui, spre a se ridica la existența întreagă, în sens de fire, privită sub îndoitul ei aspect de lume, și de vreme, și prin ele, la Dumnezeu, operând pas cu pas, desprinderea atentă a ce reprezintă faptul de a fi al fiecăreia din aceste ființe. Sau, ar fi putut pleca dela cercetarea simptomatică a acestui fapt în cazul fiecăreia din cele două existențe.

Ordinea în care se înfățișază gândurile acestui studiu, impusă de forma inițială a conferinței, nu ne mai satisface deci azi în totul. Cum însă scopul cu care a fost formulată schița acestor reflecții e mai mult să sugereze o serie de cercetări, decât pretenția să rezolve toate problemele iscate de ele, studiul se poate înfățișa și cu această rânduială.

Am stabilit deci îndreptățirea formulării chestiunii, înțelesul ei și sensul în care ne-o putem pune. Să trecem acum la conținut.

Ideea de existență este o idee complexă, care poate fi gândită în mai multe înțelesuri.

O putem gândi cantitativ, material, concret, referindu-se la cuprinsul însuși a ceiace există, la câtimea de ființă pe care o are tot ce este, ori fiecare din lucrurile care sunt; și o pu-

tem gândi calitativ, formal, abstract, referindu-se la însușirea de a fi a tot ceiace este, ori a fiecăruia din lucrurile care sunt.

E firesc deci, ca studiul acestei idei să cuprindă două părți deosebite, care reproduce, în linii mari, deosebirea clasică dintre existență și esență.

II

Cantitativ, existența poate fi gândită din punct de vedere al unității sau al multiplicității, din punct de vedere al întregului și din punct de vedere al părților. Din primul punct de vedere, ceia ce vom descoperi e firea, în îndoitul ei aspect de lume și de vreme. Din al doilea, ceia ce vom descoperi e insul sau ființa, întâmplarea sau faptul.

Firea e una, bogată, plină, statornică dincolo de prefaceri, tare, vecinică, pururea la fel cu sine; măcar la prima înfățișare; iar ființa e multiplă, slabă, nestatornică, schimbătoare, trecătoare și amenințată de nimicire. Vorba poetului:

*„Numai omu-i schimbător,
Pe pământ rătăcitor,
Iar noi locului ne ținem,
Cum am fost, așa rămânem...“*

O suferință congenitală, o neîmplinire organică, pare legată de faptul împărțirii și al subsistenței separate. Întâmplarea pare uneori fără șir și fără noimă, alteori are un rost și desvăluie o soartă. Lumea are deci un caracter complex, la care poate fi util să ne uităm de aproape.

1. *Ființa ca întreg: Firea ca lume și vreme.* — Noțiunile de spațiu și timp — cele dintâi prin care trece mintea omului, ca printr'o sită, ideea de existență — nu sunt obișnuite poporului român, în vorbirea lui zilnică.

Românul, când vrea să se situeze un lucru în spațiu, vorbește de „loc“ și când îl întrebi de timp, îți răspunde despre „vreme“. Ce legătură are însă acest timp și acest loc, cu ceia ce este? Răspunsul nu e greu la prima înfățișare. El a fost dat, și ceia ce vom spune aici nu e nou.

Locul și timpul apar ca două vaste receptacole ale existențelor particulare, care cuprind tot ce este, ca două cadre, sau două vase, pe care aceste lucruri le umplu cu ființa lor.

Totalitatea acestor ființe care umplu timpul și spațiul cu

ființa lor, alcătuiește, firea, sub cele două aspecte ale ei: „lumea“ și „vremea“ și această fire este primul obiect asupra căruia poartă înțelegerea românului a existenței.

Nu știm încă și nu voim să prejudicăm asupra întrebării dacă tot ce este, este într'un loc și la o vreme; adică dacă existența se petrece toată în spațiu și în timp; dar global, pentru moment, lumea așa o găsim fiind: în timp și'n spațiu.

Prima caracteristică. Lumea nu e pentru român nici numai un receptacol spațial, nici numai un receptacol temporal, ci un receptacol temporal și spațial, în care ce este, își face cunoscută ființa.

Lumea petrecându-se în spațiu și în timp, ea nu e numai o arhitectură ierarhică de esențe, ci o devenire, o curgere. După cum gândul ființei ei se proiectează spațial ori temporal, firea e o petrecere în lume ori în vreme.

Locul și timpul sunt deci cele două mari receptacole ale firii. Lumea e alcătuită în primul rând din tot ce este în vre-un loc și din tot ce se petrece oareunde. Și poate... și din altceva. Nu putem să nu stăruim asupra ideii acesteia de petrecere (și nu e fără interes că această curgere ia nume de ceremonie) pe care o reprezintă această devenire procesivă, acest alaiu mare al lumii care umple timpul și spațiul.

„Locul“ și „vremea“ sunt însă și *dimensiuni* ale lumii; adică ele sunt mijloace pentru a putea rândui, așeza, situa, ființele care sunt în ea. Cartea Ecclesiastului, atât de vorbitoare sufletului românesc zice: „Dormitul își are vremea lui, și sculatul își are vremea lui...“ Iar vorbirea obișnuită spune că toate lucrurile se fac „la vremea lor“, așa cum toate lucrurile se pun „la locul lor“.

Există deci un fel de prejudecată în vorbire, că lucrurile ar avea în lume, un loc și un timp anumit al lor. Altfel zis, că firea este o alcătuire de ființe, rânduită, până la un anumit punct. Zicem „lumea aceasta este rânduită“, dar zicem numai „oarecum“, pentru că rânduiala acestei lumi nu este desăvârșită. În orice caz, nu e actual desăvârșită. Pentru că, dacă e adevărat că, pentru român, până la urmă, „dreptatea iese totdeauna deasupra ca untdelemnul“; tot pentru el, până atunci, „dreptatea umblă în lume cu capul spart“.

Există — după cum vom vedea — în această lume, oarecare „lucru slab“, oarecare principiu de mișcare, de desordine, oarecare libertate, care face că nu toate lucrurile să fie întregi, la locul lor, și nici să nu vină totdeauna la vreme, ci să impună o căutare sau așteptare. Dar aceasta nu însemnează totuși că nu există puțință de rânduială.

În „spațiu“, rânduim deci lucrurile care stau nemișcate și spațiul ne-ar ajunge pentru asta, dacă lucrurile ar sta. Dar cum lucrurile se mișcă, adică se schimbă și se prefac, alături de cadrul stării se constituie și un cadru al schimbării, și lucrurile care se așează alături, în, sub sau peste altele, se așează acum, în timp, unul după altul, în șir.

Spațiul are dimensiunile lui, cunoscute: lungime și lărgime, adică întindere; și înălțime și adâncime, adică încăpere. Din acestea, adâncimea, înălțimea și poate lărgimea, par a fi mai deosebite, nu numai pentru că abia ele dau lumii înțelesul ei deplin de cuprindere; dar și pentru că aduc în lumea întinderii, o idee de prețuire și de ierarhizare calitativă a ființei. Adâncimea, ori înălțimea unui lucru, implică, într'adevăr, o fire mai aleasă de ființă, decât aceia a unui lucru obișnuit.

Timpul are și el, dimensiunile lui. La prima vedere, timpul n'ar avea decât o singură dimensiune: lungimea. Lucrurile așezându-se unele după altele, adică alcătuind un șir, lungimea timpului ar apare ca singura lui dimensiune posibilă. La o mai aproape vedere, timpul are însă și el volum, adică grosime. Căci lumea existând toată deodată, ca o cuprindere de multe lucruri date în același timp, toate lucrurile își au șirurile lor de întâmplări succesive specifice. Firea, în totalitate, desfășurată în timp, nu mai poate fi deci, cum s'a arătat și de alții, un singur șir, ci o colecție de șiruri, care împreună constituie un șir global de șiruri parțiale.

În realitate, lumea are toate dimensiunile spațiului, plus desfășurarea în timp. Vremea nu e deci altceva pentru român decât lumea în prefacere. Și de aceia, „vremea“ are pentru el, nu numai un fir, dar și un cuprins.

Înțeleasă astfel, nu numai ca un fir, dar și ca un receptacol de existență, vremea mai are un caracter. Ea nu se deșiră numai fără de sfârșit, dar ea se și împlinește.

Faptul că vremea are adâncime mai este foarte important și pentru că deschide o problemă nouă. Dacă toate lucrurile trec, și dacă fiecare lucru are șirul lui de prefaceri, adică dacă există în lume desfășurări paralele, sau care se întrepătrund, noi putem prinde nu numai firul unei singure petreceri, ci putem apuca de capătul mai multora asemenea fire, care se deșiră în aceeași direcție și le putem lega între ele. Astfel, devine posibil „gromovnicul“, adică tâlcuirea „semnelor vremii“, nu numai a ploii și a viscolului, ori a vieții, dar și a vremilor mai mari: a răsboaielor, a evurilor, ba chiar a „eonilor“.

Ceia ce domină toată această concepție a lumii românești e, cum vedem, sentimentul unei vaste solidarități universale. Fiecare fapt răsună în întreaga lume, fiecare gest își propagă muzica în tot, așa cum se spune că răsună viorile cremoneze în cutii, ori de câte ori cineva cânta pe una dintre ele. Viața unui om e legată de soarta unei stele. Fapta rea a unui om întuneacă soarele și luna. Lucrul acesta, pe care cercetătorii etosului românesc l-au pus mai de mult în evidență, constituie primul caracter românesc important, al existenței privită ca totalitate.

Lucrul și-ar găsi ușor explicația dacă „lumea“ românului ar fi o ierarhie perfectă de substanțe, guvernate de esențele lor. Se înțelege că atunci, orice clintire a unei părți, ar face să fremete întregul.

Adevărul e că lucrurile sunt mai complexe și vedenia românească a lumii lasă, cum am văzut, destul loc pentru imperfecțiune și libertate în structura ei interioară. Dacă totuși există aceste răsunete, faptul presupune desigur că în această concepție a lumii există o interdependență pre-ordonată de întâmplări și o ierarhie prestabilită de ființe; dar că în lume intervine ceva care-o tulbură.

Al doilea caracter al acestei lumi, legat de cel dinainte, este acela pe care-l regăseam cândva la temelia întregii gândiri medievale: ideea că toate lucrurile au un sens, că lumea este o carte de semne, un „trepetnic“.

Întrebările: „E semn bun?“, ori „e semn rău?“ însoțesc, la român, orice întâmplare a acestei lumi. Și lumea lui nu este o lume neutră de întâmplări, fără sens și legătură; ci este o lume plină de puteri rele ori binevoitoare, de chemări și de tăceri, de arătări și de ascunderi. Într'un sens, toate lucrurile acestei lumi sunt ființe și au ceva de spus cui știe să le asculte. Umbra copacului care te îmbie; pământul care-ți rezistă uneori, când vrei să-l despici cu plugul și care se lasă despicat alteori; fântâna care te chiamă să bei; pomul care te îmbie la poame; pasărea care-ți cântă a bine sau a rău; iepurele care-ți taie drumul; zânele care te prind în horă, dacă întârzii nopțile pe la răspântii... Totul este însuflețit, proaspăt, neconținut viu, în această lume concretă. Totul se referă la tine, te îndeamnă, te îmbie, te mângâie, ori te amenință!

Toate lucrurile sunt ființe, cu intenționalități și gesturi proprii. Ele nu constituie o alcătuire statică de esențe ierarhizate, după gradul lor de ființă; ci o vastă procesiune, în care simbolul desvăluie insul și insul acoperă simbolul. Lumea văzută, în care lucrurile se petrec ca niște semne de

dincolo către noi, nu desvăluie numai o lume nevăzută, față de care e în raport de substrat la aparență; ci lumea văzută și cea nevăzută se întrepătrund cu eficiențe schimbătoare, ca și în mitologie.

Plinătatea aceasta dinamică și schimbătoare, a existenței românești, nu ne întâmpină numai în lumea noastră dela țară. Numai că, în orașe, unde lucrurile s'au laicizat și unde lumea a devenit „pozitivă“, lucrurile iau altă formă. Căci ce altceva este dorința de a afla, alergarea aceasta continuă după „noutăți“, a românului din orașe, setea lui de svon și chipul în care se satisface de îndată ce fantezia lui îi arată că ceea ce i se par a fi faptele, se înclină către un înțeles care-l liniștește, ori ia atitudinți amenințătoare, la fel cu iecele dela cotitura drumului, pentru călătorul întârziat în noapte? Pornești în cotidian și, fără să vrei, te pomenesti în legendă.

Să reflectăm puțin la tot ce e specific în această atmosferă de acțiune și reacțiune vie, de convorbire între om și evenimente, care face foarte des pe streinii care coboară printre noi — și pentru care faptul brut, evenimentul, are cu totul alt sens, statornic, grav și verificabil — și vom înțelege că existența românească se desfășoară într'un fel de lume de basm, în care ceea ce numim „realitate pozitivă“ se destramă într'o pluralitate dinamică și animistă, în care interpretarea își caută totdeauna semnele bune sau rele. Și acesta este alt caracter și altă dimensiune prin care existența românească dobândește un profil propriu. De ea se leagă desigur observația că „Românul e născut poet“, ori că „Românul e deștept“. Și tot de ea, se leagă teama că „Românul nu e statornic“, ori constatarea așa numitului „scepticism românesc“, a „caracterului nepractic al românului“, ori a „lipsei lui de stăruință“...

Existența românească nu cuprinde însă numai lumea de aici, ci și lumea de dincolo. Faptul că această lume e definită printr'un adverb, rămas fără referință, e plin de semnificații. Lumea de dincolo are pentru român o situație stranie față de cea de aici. Te-ai aștepta s'o găsești despărțită printr'un hotar spațial: aici, dincolo. O afli despărțită printr'o schimbare de fire a ființei. Lumea de dincolo, nu e pentru noi „afară“ din lumea de aici. Ceia ce ne desparte de ea, este un fel de opreliște internă, de vamă, de deosebire de domeniu existențial, de experiență a ființei, asemănătoare aceleia care ne îndreptăția să vorbim, înainte de celălalt răsboiu, de frații „de dincolo“. Își închipuie oare cineva pe un francez, numind pe alsacian, înainte de 1918, cu expresia: „frère de l'au delà?“

Nu. „Au delă“ implică, la francezi, un prag fără întoarcere, care face aplicarea termenului impropriu oricărei folosiri imanente, pe când la noi, între „aici“ și „dincolo“, rămâne vamă.

Lumea de dincolo o cuprinde și pe cea de aici. Ea e un receptacol deschis, care cuprinde lumea de aici din toate părțile, o pătrunde, o umple și o împlinește. Lucrurile nevăzute sunt ca și cele văzute, chiar dacă nu sunt date în spațiu. Dar dacă ele sunt date uneori în timp, și ca atare apar în lume ca întâmplări înșirate pe firul vremii, șirul acesta nu este sfârșit. Ca atare, el nu cuprinde lucrurile care vor fi fiind fără șir, minunate, și nici pe cele de peste șir, de după „împlinirea vremii“. Existența ca totalitate, „lumea în genere“, depășește deci din toate părțile timpul și spațiul, locul și vremea, în care se așează lucrurile din „lumea de aici“.

Sub raportul cuprinsului, acum, orizontul lumii românești nu e limitat de faptă, de încercare, ori de interesul acțiunii. El e un orizont concret, pe care însă altul îl depășește din toate părțile și pe care acesta îl străbate deasemeni, în toate sensurile.

Nu există deci ruptură existențială, prăpastie, pentru român, între lumea de aici și lumea de dincolo, între vremea de acum și vecinicie, ci numai vamă, adică poartă de trecere.

Deosebirea acută dintre prezența existențială a individului concret, supus pieirii, care știe că va muri și se teme de aceasta, spaima lui constituind adevăratul indice existențial, și existența impersonală a lumii, în care totul se face și se desfășoară, este înlocuită la noi, într'un sens, printr'o deosebire între două lumi: lumea de aici și lumea de dincolo. Dar deosebirea dintre cea ce e aici și cea ce e dincolo se face după ca totul alte criterii decât deosebirea dintre „sunt“ și „sunt ceva“, în metafizica apuseană.

Mai întâi, lumea „de aici“, nu e, totuși, o lume de „prezență“ în sensul metafizicii actualiste. Ea cuprinde lucrurile care „au fost“, dar „nu mai sunt“. Cași lucrurile care „pot fi“, dar „nu sunt încă“. Acestea întind sfera lumii de aici, către praguri care pentru „logica occidentală“ par absurde; căci pentru ea, ce nu mai e, nu poate fi „nicăieri“, de oarece „a fi“ înseamnă „a avea loc“. La fel, lucrurile ce „pot fi“ nu sunt pentru ea, pentru că posibilitatea e, la ea, amestec de ființă și de neființă, adică afirmarea simultană a conjuncției și disjuncției existentului și non existentului, altfel zis existența a ceea ce relativ este ori nu este, și care deci, în sens absolut, și este și nu este.

Pentru existența românească, pentru care lucrurile care

sunt nu sunt legate de prezență, adică de existența „hic et nunc“, întrebările subsistă stăruitor. Ce se face cu faptele făcute? Și ce e cu cele de făcut?

Ele sunt totuși „în lume“. Și dacă „lumea de aici“ e prea mică spre a le cuprinde, — atunci există altă lume, „dincolo“, pentru ele. Și iată cum lumea „de dincolo“ se constituie natural, ca o depășire a celei de aici, ca un loc al aceleiași treceri. Și aceasta e de reținut. În adâncul lucrului, par'că nici nu ar fi două lumi, altă lume.

Deosebirea dintre lumea de aici și lumea de dincolo nu conferă celei de aici, „prezenței“, nici un privilegiu existențial. Lumea de dincolo făptuește și are eficacitate, ca și cea de aici. Ba, privite lucrurile în adânc, mai mare. Oricât ar părea lucrul de paradoxal, această depășire, această trecere, apare în existența românească, în chipul unui proces immanent, săvârșit însă în existența deplină, care nu e aceea a acestei lumi, și a celei de dincolo.

Tăietura ce există între „prezență“ și „neprezență“ nu afectează pentru român „esența lumii“. Întreaga desfășurare calitativă a lumii este independentă de tăietura dintre lumea de aici și lumea de dincolo. Întreaga „petrecere“ a lucrurilor se desfășoară simultan pe planul de aici și pe planul veciniciei. Ideile de înălțime și de adâncime sunt bune și pentru rai și pentru iad, cași pentru lumea văzută, deși raiul ar trebui să nu fie „aici“, ci „dincolo“.

Ideea de „nicăieri“ chiar, nu înseamnă ceva afară din lume: ci neputința de a situa ceva în lume. Lumea e tot, dar e și „peste tot“. Lumea e plină, dar plină cu o trecere. Lucrurile din ea nu sunt definitive, la locul lor. Ele „se duc“ și uneori „se întorc“.

Între lumea de aici și lumea de dincolo este deci un fel de întrepătrundere. „Dincolo“ nu înseamnă propriu zis „în afară“, ci „altfel“. Cei de aici trec uneori „dincolo“ în vis, ori în trezie. Cei „de dincolo“ stăruie pe aici. Nu este deci între „aici“ și „dincolo“ prăpastie, ci vamă, pe care dacă o plătești, treci. „Dincolo“ nu definește un hotar spațial, ci o calitate a ființei.

„Nesfârșitul“ lumii e o problemă de perspectivă. În fond, lumea de aici, are un sfârșit. Dar unde sfârșește lumea de aici începe lumea de dincolo. Mai mult decât atât, lumea de dincolo începe chiar înainte de a se sfârși cea de aici. Lumea de dincolo pătrunde și o pătrunde pe cea de aici.

„Sfințenia“ chiar, apare și ea, oarecum immanentă. Ea străbate totul. Soarele e sfânt. Oaia e sfântă. Casa e sfântă.

Tot ce e la locul lui și la timpul lui, în ordine, cu rost, e sfânt. Sfânta dreptate, sfânta țară, ba chiar și sfânta bătaie!

Ce bogate sunt discriminările care însemnează pe românește, această idee de petrecere continuă, care umple timpul și care chiar îl depășește! Începând cu metafizicul și quasi-spinozianul „tot de a una“, care e timpul în care totul e dat dintr'odată, pentru care vecinicia nu e decât unitatea totului, ci nici de cum „nesfârșitul“ lui; adăugând pe continuu curgătorul „mereu“, sau pe sinonimul său, care arată chipul în care continuitatea curgerii topește clipele (atomii de timp) „într'una; ori, depășind marginile timpului lumii de aici, pentru a cuprinde și pe cea de dincolo, în această continuitate de petrecere, și sfârșind cu religiosul „pururea“, care însemnează „totdeauna mereu“, adică timpul și vecinicia date împreună, ori cu indicativul său derivat „de-apururi“; — ce bogăție de nuanțe!

Ne amintim tresărirea pe care am avut-o acum cincisprezece ani, când, încercând să traducem întâia oară un text din Péguy, am constatat cum, pentru noțiuni pe care el se căsnia să le făurească pe franțuzește, prin alăturare de concepte de felul lui: „continuellement toujours“, sau „éternellement toujours“, pentru care ar fi trebuit să traducem „totdeauna mereu“ sau „vecinic într'una“, — noi găsim în limba noastră, gata făcute, pe aceste „pururea“ și „deapururi“, discriminări pe care limba alor noștri le făcuse cu veacuri mai înainte.

Reflecția asupra acestui „tot de a una“, de pildă, e plină de interes, pentru că ea ne pune pe calea unui fel de eleatism funciar al sensului românesc al existenței, care coexistă însă, paradoxal, paralel și concomitent cu un heraclitism tot atât de funciar, în sentimentul neconținutei petreceri a întâmplărilor în lume.

Nu ne putem opri să nu semnalăm aci, dificultatea în care se află chiar marele Eminescu, atunci când încearcă să îmbrace în trupul limbii românești, concepții streine de acelea ale neamului nostru, de pildă în versurile:

*„Nu erà azi, nici mâine, nici ieri, nici totdeauna.
Căci unul erau toate și totul era una“.*

Dacă „tot de a una“ însemnează într'adevăr „totul de a una“, adică „totul dintr'odată“, atunci, în loc ca versul să zică, cum zice, ar fi trebuit să fie: „Nu erà azi, nici mâine, nici eri, ci totdeauna“. Versul următor ar fi fost astfel, efectiv, explicarea acestui „todeauna“, adică atunci când: „unul erau toate și totul era una“; ci nu contrazicerea lui.

Atunci ar fi apărut însă altă dificultate. Cum ar fi putut oare să identifice poetul, cu simțul lui adânc al limbii și al ideilor, confuzia tuturilor lucrurilor în neantul inițial, din versurile următoare:

*Pe când pământul, cerul, văzduhul, lumea toată,
Erau din rândul celor ce n'au fost niciodată*

cu termenul românesc: „todeauna, care, cu rădăcinile lui și cu aceeași construcție ca și elinescul $\epsilon\nu\ \kappa\alpha\lambda\ \pi\acute{\alpha}\nu$ însemnează exact contrariul acestor versuri, adică inexistența neantului, ba chiar imposibilitatea lui, de oarece reprezintă tocmai permanența indestructibilă a ființei, iar nu nimicirea ei?

Lămurirea ar sta poate în derivarea formulării eminesciene dintr'un prototip francez: versurile raciniene similare din „Les plaideurs“:

*„Le monde, l'univers, tout, la nature entière
Était ensvelie au fond de la matière,*

în care „materia“ are sens platonice de „neființă“, desvoltând ovidianul:

Unus erat toto naturae vultus in orbe ...

Greutatea turnării neantului vedic în rostirea de tip eleat s'ar lămuri.

Aceiași reflecție ar putea-o sugera incongruența din versurile în care se spune că: pământul, cerul, văzduhul, lumea toată, erau din rândul celor ce n'au fost niciodată, în care se vedește deasemeni neputința limbii de a exprima fără contradicție faptul ca un lucru „să fi fost“, și faptul de a nu fi fost „niciodată“.

În limbile în care prezența are o poziție privilegiată în existență, versul acesta ar putea avea un sens necontradictor, căci „existența“ ar avea înțeles de „prezență“; pe când în limba noastră, în care existența nu are decât un foarte slab asemenea înțeles, și unde prin urmare nu se poate defini „existentul acum și aci“, proiectat înapoi logic, ca neexistent în nici un fel, — sensul versului se găsește într'un serios impas.

2. *Ființa singuratecă: întâmplarea, insul, Dumnezeu.* — De unde vine acest caracter proteic, necontestabil, al existen-

ței? De unde această deosebire între ceia ce e aci și ceia ce e dincolo? Care sunt rădăcinile acestei înșurupări speciale, nepozitive, poetice, a românului în existență, în care lumea gândită și închipuită dobândesc acciași însemnătate cu existența de fapt, devin nedeosebite de aceasta?

Pentru a ne lămuri trebuie să părăsim ființa întregului și să ne ocupăm de ființa părții, de ce se înțelege prin existența fiecărui lucru?

Desvoltarea acestor gânduri oprită în acest punct, în conferința de anul trecut, prefăcută în studiul de față, își cere o întregire, prin considerarea amănunțită a felului în care se înfățișează ființa singuratică în metafizica românească. Continuându-ne reflecțiile asupra acestui subiect, isvorite din gândurile însemnate în capitolul următor asupra întâmplării, ca pățanie, în loc de fapt de a fi, credem a fi ajuns să discernem structura filosofică-particulară a acestui fel de existență în metafizica românească.

Ca idee călăuzitoare, ne-a slujit aceea de „ins“, aspect relativ stabil al existenței concrete, opus întâmplării, ca un substrat permanent și unitar de însușiri, întâmplări și fapte, la care a ajuns evoluția ciudată a latinescului „cns“ în românește.

Definind acest ins, ca o singurătate de existență proprie, l-am găsit totuși legat de totalitatea existenței, prin locul și timpul său.

În căutarea caracterelor acestui ins, am deosebit cele două forme de existență particulară: ființa și lucrul, stabilind precumpănirea celei dintâi asupra celei din urmă, în esența insului românesc.

Mai departe, am aflat o confirmare a caracterului personal al existenței, în deosebirea chipului bărbătesc și femeiesc, constatând că această deosebire nu privește o singură regiune a ființei, ci merge la rădăcinile ei. Am aflat apoi esența „bărbătescului“ în firea lucrătoare, și a femeiescului în firea pătimitoare. Lipsa genului neutru în românește, ne-a confirmat impresia că ideea de existență nu s'a constituit aci pe tipul lucrului, ci pe al ființei; iar existența ambigenului ne-a descoperit în locul existenței de primul tip, o anumită slăbiciune a „bărbătescului“ față de starea de multime.

Cercetând elementele necesare caracterizării insului, am înălțurat mai întâi „firea“, găsim în ea o determinare prea generală a limitelor de variație a însușirilor acestui ins, din care poate fi scos unori de împrejurări și care nu poate fi opusă lucrării Dumnezeirii. Am reținut totuși firea, ca instrument logic de clasare a ființelor, înălțurând-o însă ca rădăcină a faptului de a fi; situație care ne-a îngăduit să explicăm lipsa unui șir întreg de controverse apusene în această mentalitate.

Am aflat apoi, puțința de determinare deplină a individualității

ființei, pe plan logic, prin „chip“, prin „rost“ și prin „soartă“, definind succesiv pe cel dintâi drept cheia a însușirilor insului, pe al doilea, ca integrală a posibilităților acestuia și pe a treia ca șir exhaustiv al pățaniilor lui. Pe planul existențial, singurul principiu de individualizare a insului, a apărut lucrarea lui Dumnezeu.

Trecând la rădăcinile ființei, metafizica românească ne-a desvăluit în Dumnezeu o ființă concretă, paradoxală, singuratică, dar peste tot fiitoare, de ins, mai presus de fire, dar a tot făcător în fire, prototip al bărbăției, individualizat în trei fețe lucrătoare, față de care restul existenței nu face decât să-i resfrângă lucrarea.

Astfel, cu toate că ideea de existență concretă nu a generat în românește un tip de existență de felul aceleia a lucrurilor, ci unul de felul aceluia al persoanei, — ea nu s'a putut desvolta în sensul unui personalism energetic, ci în sensul unui personalism teofanic, insul în sine, vădindu-se, în ultimă analiză, ca și întâmplarea, un reflex, o iluzie, un fenomen neautonom al ființei universale.

De unde, „fatalismul“ românesc, definit nu ca indiferență față de condițiile concrete ale faptei, ci ca integrare a fapturii în ritmul universal, socotit ca arătare a voinței dumnezeiești. De unde și caracterul ritualist al fapturii românești, în sensul nerealist, derivat și simbolic.

Nu putem desvolta acestei idei aici. Le indicăm totuși, fiindcă perspectiva lor vine să întregească ansamblul considerațiilor schițate în acest studiu, asupra dimensiunii românești a existenței, cu capitolul existenței particulare, incomplet tratat în conferința de anul trecut.

III

Pornind dela ideea cantitativă a existenței, am privit-o ca tot, apoi ca parte și treptat în cursul acestei cercetări am aruncat unele sonde asupra calității ei.

Se cuvine acum să ne oprim mai aproape la această calitate și să încercăm să deslușim observațiile făcute asupra ei.

I. *Ființa ca însușire: Faptul și felul de a fi.* — Filosofii au încercat de mult să deosebească două înțelesuri ale verbului a fi: Într'adevăr „este“ poate să însemne două lucruri, aparent deosebite: felul și faptul de a fi.

În prima accepție folosim verbul a fi când zicem: cerul e albastru, problema e grea, omul e animal. Ori când zicem cu poetul:

„*Toate-s praf, lumea-i cum este, și ca dânsa suntem noi.*“

În aceste cazuri verbul a fi nu face decât să lege un subiect cu un predicat, adică atribuie unei ființe, o însușire. În toate

aceste cazuri, judecata respectivă exprimă un fel de a fi, starea sau firca subiectului gramatical și o legătură de apartenență logică.

Există însă și altă întrebuintare a verbului a fi. Atunci când de pildă exclami cu poetul:

„A fi, nebunie și tristă și goală!“

ori când te întrebi cu el:

„Și-apoi cine știe de este mai bine
A fi, sau a nu fi...“

ori când zici: Eu sunt, lumea e, gândul meu e, Dumnezeu e.

Primul sens nu are în el nimic misterios. Sau, mai exact, verbul a fi, mijlocește și leagă, cum am spus, un atribut de o ființă. Verbul a fi atribuie o însușire unei ființe, ori constată că o însușire aparține unei ființe, că o ființă are, posedă, o însușire. Al doilea sens e mai greu de lămurit. Căci deși ni s'a părut tutulor că-l înțelegem, în realitate ne va fi foarte greu să-l definim, adică să arătăm exact ce înțelegem printr'insul. Dificultatea e legată de însăși natura definiției. Și iată de ce: A defini, însemnează a lămuri un lucru prin altele. În cazul special al existenței în al doilea înțeles, al existenței de fapt, ontologice, acest lucru e foarte dificil, dacă nu chiar imposibil. De ce? Pentru că, în această a doua accepție, ideea de existență este ideea cea mai generală pe care o putem forma despre un lucru. Ori și ce lucru, luat în vreun fel oarecare în considerație, admite acest predicat. Nici o altă idee nu-l va putea deci lămuri pe deplin.

Că ideea de existență este ideea cea mai generală pe care o avem despre orice lucru, nu e greu de înțeles. În acest sens, general, orice lucru despre care vorbim, este. Este, pentru bunul motiv că „dacă n'ar fi, nu s'ar povesti“. Dar aci încep dificultățile. Așa, generală, ideea de existență e complet nedeterminată. Și ca atare, de nici un folos. Dacă și eu sunt, și lucrul acesta din fața mea este, și dacă este deopotrivă și ceia ce gândesc despre el; și ceia ce-i doresc, deasemeni; — atunci ideea de „este“ e echivocă și nu folosește la nimic. Și totuși, acest lucru nu e cu totul adevărat, de vreme ce răspund cu înțeles, la întrebarea dacă un lucru „este“ ori „nu este“. De aci nevoia de a încerca o determinare a acestei idei de existență cu scopul de a o reduce la un înțeles acceptabil.

Filosofii au încercat să reducă deci această a doua idee de existență la altele, începând cu Parmenide, care a afirmat că existența e unitate, trecând — peste mulți — cu Berkeley, la ideea că existența este percepție și sfârșind, pentru moment, cu Heidegger, care afirmă că existența e tema subiectului individual de nimicire. S'a constituit astfel, treptat, o listă de idei generale, o tablă de categorii, menite să lămuirească ideea de existență.

S'a deosebit astfel, cantitativ, existența unică a lumii, de existența ființelor particulare; existența totului, de a părților lui. S'a deosebit, calitativ, ființa actuală, de ființa gândită, existența afirmată, de cea negată, existența mărginită, de cea nemărginită. S'a deosebit ființa care există în sine, de ființa care există în legătură cu altele și, în relație, s'a deosebit: relația univocă dela cauză la efect, de relația reversibilă, funcțională, de acțiunea reciprocă. S'a deosebit substratul neschimbător al lucrurilor, de întâmplările schimbătoare și de relațiile lor, substanța de accident. S'a deosebit apoi ceia ce face ca un lucru să fie (cauza), de ceia ce-l face să fie ce este (esența), sau chiar acel care este (persoana). S'a deosebit ființa care poate fi, de cea care nu poate fi, și de aceea care este. S'a deosebit apoi ființa care este, dar ar putea să nu fie, de aceea care nu poate să nu fie. Posibilitatea, imposibilitatea, realitatea, contingenta, necesitatea, au îmbogățit astfel arsenalul discriminărilor existențiale, cuprinsul felurilor de a fi.

Fie-mi iertat că mă opresc asupra acestor precizări școlărești. Amintirea lor e însă necesară pentru buna înțelegere a celor ce vor urma. Ceia ce trebuie reținut, e faptul că la rădăcina tuturor acestor distincții existențiale, a rămas însă dificultatea creată de opoziția inițială dintre sensul lui „a fi ceva“ și al lui „a fi, pur și simplu“. Pentru că toate încercările de a determina înțelesul lui „a fi“, prin altceva, au prefăcut pe acest altceva, într'un fel de „a fi ceva“, în care cel dintâi „a fi“ s'a dizolvat; în vreme ce sensul dintâiu, sensul existențial, a continuat să-și pretindă autonomia, concretizată prin posibilitatea de a nega, de a nega existența pură și simplă a cuiva ori a ceva: E? Nu e.

Existența în sensul puternic al cuvântului, existența concretă, de fapt, ființarea, — deși atârnată, istoric, de mai multe idei deosebite, cum ar fi acele de act, ori de formă, de materie, ori de substrat — e legată strâns în metafizica apuseană, de timp și de spațiu. Un ins ori un lucru există, în acest sens, când ființa lui poate fi individualizată „hic et nunc“; aci și acum. Și sensul cel mai curent al existentului e folosit în ac-

ceptia în care existența poate fi afirmată ori negată „hic et nunc“. Și dela această existență concretă pornindu-se, se definește ideea de existență ca ceva care „are loc“. Astfel, cu toate că neamțul o gândește pornind dela ideea de acțiune (Wirklichkeit), pe când francezul o gândește pornind dela ideea contrară de obiect (réalité), ei se întâlnesc în precizarea acestei idei, prin legarea ei de timp și de spațiu. Într'adevăr neamțul numește această existență de fapt: „da sein“ (a fi aici, a fi de față, prezentă de fapt), iar francezul zice despre un asemenea fapt că „are loc“. Noi românii, când voim să indicăm un fapt de acest fel, zicem: „se întâmplă“. Nu zicem că „are loc“. Așa zic gazetarii, care traduc gândul lor direct din franțuzește. Românii însă zic: „se întâmplă“.

Prezența este desigur și o situație în timp: în timpul nostru și la momentul vorbirii, în amândouă limbile europene. Ceia ce trebuie să observăm, e că pentru a defini acest „timp“ special, se recurge de obicei la spațiu. De altfel și pe românește, când strigăm: „prezent“, noi înțelegem „de față“. S'ar părea deci că nu este nici o deosebire. „Prezența“ lucrului ar însemna pe românește tot una cu germanul „da sein“ și cu francezul „avoir lieu“. Odată ce lucrul e identificat în spațiu, situat, odată ce „are loc“ și e aci, — este!

Ce înseamnă însă pentru român acest „se întâmplă“? Cei ce s'au ocupat de el îi conferă două rădăcini. După unii, „întâmplare“ nu înseamnă decât „situație în timp“. După alții, termenul n'ar avea, originar, decât aceiași accepțiune de determinare a unui anumit loc de trecere, „în templo habere“, însemnând momentul astronomic în care o stea atinge apogeul, în care e prinsă de viziune la meridian. E vorba, totuși, de același lucru? Nu. Și iată de ce. „Se întâmplă“, nu înseamnă de loc că un lucru capătă un plus de ființă, că se face, că iese din nimic; ci înseamnă numai că: „se preface“, se transformă, sau mai pregnant legat de timp, că „trece“.

Deosebirea se manifestă deci în aceia că, în vreme ce pentru apusean, odată ce un lucru e constatat, adică situat, „în spațiu“, odată ce „are loc“, odată ce se petrece, acel lucru, acel un fapt este; pentru român, cea ce se 'ntâmplă are par'că ființă „înainte de a fi“, și și-o păstrează și după ce nu mai este în lume, în sensul acesta de „hic et nunc“. Intrarea lui în lume e ca o cădere din altă lume, o „trecere“, nu o „înființare“.

Nu poate fi numai o întâmplare, faptul că ideea aceasta care înseamnă „eveniment“ și care ar trebui să fie plină de

toate bogățiile ființei de fapt, mai are și sensul de „hazard“, de apariție ocazională, de accident, de eveniment fără noimă.

Dacă ar fi adevărat că faptul că un lucru „se întâmplă“ înseamnă că un lucru vine din neant și capătă existență, cum ar voi acei care încearcă să tragă asupra „întâmplării“ românești toate accepțiile „evenimentului“ ori „faptului“ metafizicei apusene; și dacă acest caracter s'ar capătă efectiv prin inserția în timp, prin „înfățișare“, adică prin pătrunderea în lume și'n vreme, atunci de ce un lucru „vremelnic“ este un lucru trecător, precar, o existență micșorată, care nu are nimic din consistența pe care o capătă, în apus, existența temporală, față de cea gândită, și nu e un lucru eficient, tare, sigur, existent în toată puterea cuvântului?

Lucrul trebuie să ne pună pe gânduri. El confirmă ceia ce am spus până aici că, pentru român, „a fi prezent în timp și spațiu“, adică „a se întâmpla“ și „a fi în lume“, nu reprezintă nici un fel de plus de ființă, față de a fi pur și simplu, în oricare timp și'n orice loc, ba chiar dincolo de timp și de loc.

Ne lovim aci de un element de intemporalitate și de aspațialitate a existenței, cu care noi, cei care ne-am format în duhul filosofoilor apuseni, trebuie să ne deprindem, și față de care rămânem mereu cu oarecare nedibăcie.

Slaba însemnătate a realității pentru român apare și din aceea că vorba care înseamnă pe românește real, „vorba „aevea“ nu a dat loc la nici o dezvoltare filosofică proprie, filosofia românească înregistrând năvala „realului“, abia odată cu filosofarea de structură apuseană. Dar chiar faptul că rădăcina probabilă a acestui cuvânt folosit pentru a desemna realul, este „ab aevo“ ablativul lui „aevum“, adică „existența de todeauna“, „din veac“, iar nu de acum și de aici, confirmă cele ce am spus până acum.

Ca și „întâmplare“ vorba care înseamnă pe românește existența reală, derivă deci dela „durata continuă, care nu are sfârșit, vecinicie, timp, vreme lungă“. În rădăcinile lui, „aevea“ înseamnă deci existent, „din veacuri“, de veacuri, iar nu prezintă actuală. Cât despre dezvoltările filosofice care ar putea porni dela existența aevea, cred că atunci când acest aevea e numai un adverb, posibilitatea limitată de a-l nega, din care ar putea porni dezvoltarea filosofăriei, constituie desigur o altă indicație de slăbiciune a acțiunii problematice a acestei noțiuni.

Există o altă noțiune prin care românul pare a distinge între ce e și ce nu e, și prin care pare a arăta uneori că un lucru realizează. E ideea cantitativă de plinătate de care am

mai vorbit. „Mi s'a împlinit visul“, sinonim cu „Mi-am văzut visul cu ochii“, are sensul clar de „realizat“, de întâmplat aievea, nu numai gândit. Dar tocmai recursul la o noțiune cantitativă pentru a exprima ceea ce constituie calitatea esențială a existenței, dovedește dificultatea cu care se mișcă spiritul românesc pe acest teren. Oricare ar fi geneza acestui termen, se petrece, pentru român, acest lucru curios, că „a fi“ nu înseamnă nici a fi cândva, într'un timp privilegiat, nici a fi undeva, într'un loc privilegiat. Pentru ideea românească de existență, e suficient să fi fost cândva și undeva, oricând și oriunde și, pentru că viitorul e neștiut, chiar numai „să fi putut fi“.

Lucrul acesta nu aparține exclusiv românului. Aventura aceasta s'a mai întâmplat desigur în lumea veche și pentru alții. Dar acolo, sensul existenței al lui „esse“ a disolvat sensul lui predicativ, așa încât tot efortul filosofiei mai noi, s'a desfășurat mai ales sub forma preocupării existențiale. E aci desigur o prefacere legată de o întreagă transformare a civilizației europene. Românii au păstrat însă vechea atitudine esențialistă. La ei, atitudinea existențială a fost topită de aceea predicativă.

Caracteristica românească a întâmplării, mai cere însă o precizare. Pentru metafizica actualistă a Apusului, o întâmplare este mai presus de toate, un fapt, o acțiune, o lucrare. Pentru român, dimpotrivă, întâmplarea este mai mult o schimbare de stare, adică rezultatul unei asemenea lucrări, înregistrat de către un ins, ființă ori lucru, ceva care ți s'a întâmplat, care s'a petrecut cu tine, adică o pățanie. Ci nu o faptă pe care ai săvârșit-o.

Insertiunea evenimentelor în vreme, nu apare, cum am mai spus, ca rezultatul făpturii unui subiect, ci ca acel al unei pățanii. Că „pățimire“ nu înseamnă în românește numai suferință, în termenul restrâns de durere, ci alterare metafizică a ființei, adică pățanie, suferință a lucrării altuia, înregistrare a ei în ființa proprie, primire, — o atestă expresia cântării bisericești care vorbește chiar și de „pățimirea bucuriilor“.

Categoria aristotelică a pasivității, a pățaniei, a pățimirii, în sens de suportare, de primire, de afecțiune metafizică, disolvată în metafizica apuseană, sub presiunea făpturii, cel mult în ideea „acțiunii reciproce“ — domină la român, asupra celeia a lucrării, acțiunii, sau energiei, cel puțin întrucât privește „lumea“ și toate ființele ei. Nu un subiect de acțiune apare existența, pentru el, fie generală ca firea, sau particulară ca insul și întâmplarea, ci un suport de pățimiri și de pă-

țanii, o schimbare de stări sub puterea altuia. Nu altceva exprimă cronicarul prin expresia: „sub vreme“.

Mai mult decât atât, constatarea acestui caracter înlesnește înțelegerii românești să urce dela întâmplările acestei lumi la făcătorul a toate, „încercarea“ nefiind pentru el iscodirea practică a posibilului în perspectiva intereselor ființei particulare, ci deslușirea intențiilor făcătorului față de această ființă.

E aci, cum spuneam, o orientare dispărută treptat din metafizica actualistă a Apusului, pe măsura triumfului științei experimentale, ce a consacrat acolo triumful lui „homo faber“.

2. *Tăgăduirea ființei: Opoziție și limitare.* — Ne apropiem acum de un punct hotărâtor în lămurirea celor spuse până aci și anume, de ideea de negație.

Românul, știe oricine îl cunoaște, este un opozant innăscut. Orișice lucru i-ai propune, tendința lui inițială, ispita gândului lui, este să se împotrivescă. Lucru curios, opoziția lui nu desființează însă, ce neagă, ci creează, alături de ce tăgăduiește, o realitate care îmbogățește, în loc să pustiască.

De ce este spiritul românului negativ? De ce nu este negația lui eficace?

Faptul acesta mare al negației, posibilitatea de a zice: nu, de a te opune, este semnul, bariera, prin care gândirea occidentală triază posibilitățile de existență, de imposibilități și existențele contingente, de cele necesare. Ei bine, această barieră nu funcționează la români în acest sens. Pricina? Negația românească nu are caracter existențial, ci esențial. Românul se opune totdeauna la un fel de a fi, nu la faptul de a fi. El opune deci totdeauna unui fel, alt fel de a fi. Nu e deci negativist, ci limitator! Spirit esențialmente concesiv este românul, dacă-i precizezi planul în care îți propui să ai dreptate! Ceea ce nu-ți îngăduie el, este să ai dreptate în bloc, sau în perspectiva lui.

Acest fapt lămurește și excesiva îngăduință — poate neasemănată — a românului față de altul. E pentru că, în fond, nimeni nu este pentru el, absolut altul. Cum nu e pentru el, nimeni absolut altfel...

Oridecâte ori românul tăgăduiește, zicând: „Nu e“, tăgăduirea lui este numai relativă. Presupus e totdeauna că: „nu e aici“, ori că: „nu e acolo“, ori că: „nu e așa“, ori că: „nu e încă“, ori că: „nu e așa“. Negația românească este totdeauna tăgăduirea unui „quomodo“, ori a unui „quod esse“, ci nu a lui „esse“ pur și simplu, în sens existențial. Chiar atunci când spune că ceva nu e de loc, românul tot nu-i tăgăduiește ființa.

Pentru că chiar acest „de loc“ dovedește despre ce fel de „nu“ este vorba.

„A nu fi“ nu are pentru român deci un înțeles absolut. Toată ontologia e pentru el regională și toată ființa, fel de a fi.

Funcțiunea negației este să tăgăduiască existența într-o anumită regiune a lumii, sau a ființei, adică să tăgăduiască o atribuire, ori o situare; ci nu un fapt. Chiar atunci când tăgăduiește un fapt, o întâmplare, românul nu tăgăduiește decât tot o nesituare a unei existențe la un nivel așteptat.

Fiindcă „prezența“, neavând, la el, privilegiu în devenire, pentru că pe baza ei, să poți deosebi ce e, de ce nu e, negația pierde privilegiul de a mai deosebi altceva decât deosebiri de lucruri, de esențe. Funcțiunea ei devine pur determinativă și limitativă. Prin simplul fapt al căutării atestii existența, într'un plan, care e și el un plan de existență. Cea ce implică negația, este numai o nepotrivire între un plan și altul: între un „aici“ și un „dincolo“.

Dacă ne-am închipui chiar, că cel care tăgăduiește prin definiție, care nu e decât întruparea de negație, Diavolul, ar fi fost român și s'ar fi aflat în fața scaunului dumnezeesc de judecată, el nu ar fi putut opune niciodată poruncii lui Dumnezeu, un: „non fiat“, un: „ba“, un: „să nu fie“; ci i-ar fi demonstrat mai curând, lui Dumnezeu, că el vede lucrurile altfel și mai bine decât el. Cea ce nu l-ar fi făcut mai puțin diabolic, și nici mai puțin primejdios ispititor de puțin.

E important de reținut acest caracter luciferic și nu satanic, al tăgădei românești, în forma ei absolută. Pentru că Satana singur e cel care zice: „ba“, care luptă să desfacă voile lui Dumnezeu, care reprezintă deci un negator activ, existențial; pe când Lucifer speculează numai asupra posibilităților, adică asupra însușirilor și putințelor de a fi, închise în firile lucrurilor.

Că aceasta e orientarea românească a minții, când neagă, o dovedește și faptul că negația pură și simplă se poate conjuga în românește, cu afirmația, în expresia „ba da“, adăugarea împotrivrării, accentuând, paradoxal, afirmația, în loc s'o tăgăduiască.

La fel, tăgăduirea negației: „Ba nu“, nu o preface în afirmație, cum face în orice limbă, iterația negației; ci tăgăda rămâne opoziție existențială, pe când negația își continuă funcția proprie de limitare logică. Sensul acesta mai e confirmat și prin posibilitatea limbii românești de a nega fără a folosi

pe „nu“, folosind numai pe „de“, cu indicarea regiunii negate: „de fel“, „de loc“ etc.

Că timpul, în ansamblul lui, e privilegiat față de spațiu, se vede din aceea că nu poți să zici „de vreme“ negând, cum zici „de loc“, sau e „de fel“, „de vreme“ însemnând însă precis: înainte de timpul hotărît. Se poate vedea exact sensul limitativ relativ, în care necesită prepoziție e folosită și în cazul negației. La fel conjugarea acestui „de“, cu „tot“ în sensul de absolut, fără rezerve, conferă și „totului“ privilegiul vremii, prefăcând de astă dată, ca prin iterație expresia într-o afirmație absolută. Ceea ce ne așteptăm.

Slăbiciunea negației românești de a atinge existența actuală, oricât ar fi de caracteristică, nu este însă absolută.

Românul cunoaște, am văzut, cuvântul „aveea“, prin care distinge realul de ireal. El zice și pe acel „ba“, care reprezintă opoziția existențială, tăgada activă, împotrivrarea etică, ontologică și care, în opoziție cu „da“, poate formula nu prea grațioase alternative. Românul are în sfârșit, ideea de „nimic“, al cărui caracter relativ poate fi discutabil; dar are mai ales ideea de „nimicire“, care are un sens existențial netăgăduit.

Dar, ca și în cazul „plinătății“, acest „nimic“ își trage rădăcina dela o idee cantitativă, care înseamnă „nici o bucată“. Lipsa de calitate și caracterul mărginitor al negației rămân deci confirmate pe deplin ca tendințe ale spiritului.

Cele expuse mai sus nu trebuiesc judecate, firește, decât ca niște aplecări, sau tendințe ale spiritului românesc, ci nu ca poziții absolute. Faptul însă că nici „aveea“ nici „ba“, nici „nimic“, nu au generat distincții filosofice, în afară de acțiunea de a „nimici“, sau „desființă“, accentuează însemnătatea acestor tendințe.

Abia ideile de „nimicire“ și „desființare“ atestă tendințe mai consistente ale spiritului românesc, de negație a ființei. Dar dacă aceste negații ale ei, au un caracter mai apropiat ontologic — întrucât nu mai tăgăduiesc, în aparență măcar, numai felul, ci însuș faptul de a fi — ele sunt legate de un înțeles incontestabil faptic, artificial, practic, de ideea unei operații, sau acțiuni de distrugere, de nimicire, de desființare.

Cum însă, puterea lucrătoare e înțeleasă de român, nu atât ca o putere de a scoate ceva din nimic, cât ca o putere de a zidi, adică de a aduna și orândui, din elemente preexistente, construcțiuni și chipuri noi, — și conceptele de „desființare“ și „nimicire“ vor implica mai mult o idee de desfacere a întregului în părți, de descompunere, de destrămare a lui, decât o ideea de aneantizare.

Ceia ce dispăre prin această operație de distrugere, e „faptul“ agregatului, al chipului, sau structurii; iar nu „existența“ lor.

Se poate concepe „desființarea“ unei reguli, sau a unui stat, conceput ca „alcătuire“ de un anumit fel, „nimicirea“ anumitor moduri de a fi, ba chiar suprimarea anumitor existențe particulare. Însul însuș poate încetă să fie de față, ori să mai fie activ. „În lume“, se înțelege. Prin aceasta însă nu dispăre cu totul orice existență al lui. El nu încetează cu totul de a fi. El nu „mai“ este, în vreme. Dar întrucât „a fost“, el e totuși mai mult, decât dacă n'ar fi fost „de loc“. Prin simplul fapt al trecerii sale prin lume înainte de desființare, prin simplul fapt că „a fost“, el a căpătat un plus de ființă, care-i rămâne și, undeva, într'un plan al sinei sale, care e desigur altceva decât planul prezenței active în lume, dar care nu e mai puțin un plan de ființă, el este încă, de vreme ce poate fi deosebit actual, de ce nu este, în sens că nici nu e și nici nu a fost.

Ori de câte ori românul zice că a „nimit“ ceva, el se strămută cu gândul din planul de existență al lucrului însuș pe care l-a nimit, în planul de existență temporală, în planul în care subsista încă elementele lui risipite. Numai aci, pe acest plan și în planul operației care unea aceste elemente, s'a săvârșit pentru el „nimicirea“. Numai aci, lucrul nimit, nu mai este, a încetat de a fi. Ci nu în planul lui propriu de chip, sau de structură, unde nici o clipă n'a încetat de a fi, în care adică nimicirea nu l-a atins și în care subsistă întocmai ca și mai înainte. Se poate pretinde oare că un cântec, a încetat să existe, când glasurile și instrumentele care îl execută au isprăvit de cântat? Cum ar fi atunci posibilă, „reexecutarea“ lui?

În măsura deci în care, puterea de făptuire, se lovește în rămănește de slăbiciunile pe care le-am cercetat mai sus, se înțelege că această împotrivire activă rămâne ineficace contra ființei în sensul ei general și plin.

Desființarea nu atinge astfel ființa însăși, nici în acest înțeles tare. Ea nu urcă până la miezul ei.

IV

Sensul special al negației românești este plin de consecințe. Chipul particular de înțelegere a negației se resfrânge din plin, asupra modalității existenței. Sub acest raport, se petrece, pentru român, un fel de contopire între existență și posibilitate, foarte interesantă în ce privește coloratura pe care o dă ființei lumii precum și a consecințelor ei. Anume: pentru român, tot ce poate fi, adică tot ce poate fi gândit, tot despre ce se poate lega un subiect cu un predicat: este. Este, firește,

totdeauna, numai întrucâtva, într'un anumit fel, cu un anumit fel de existență, fiindcă nicăeri existența nu este decât regională, relativă. Dar este. Așa cum sunt toate lucrurile. Trecerea aceasta nesimțită dela planul existentului la acela al posibilitului, este ceea ce umple existența românească de poezie, adică de libertate și de irealitate, și apropie veghia românului de vis, de un vis lăuntric, fără sfârșit, care-i situează mentalitatea, din punct de vedere filosofic, nu numai pre-critic, ci mai mult decât atât: antipozitiv: mitic.

Consecințele acestei topiri a existenței în posibilitate, sunt foarte importante și pline de urmări pentru lămurirea altor atitudini fundamentale ale românului în fața existenței. Cea dintâi e că nu există neant, a doua că nu există imposibilitate absolută, a treia că nu există alternativă existențială, a patra că nu există imperativ, a cincea că nu există iremediabil. Sunt aci pozițiuni de cea mai mare importanță pentru fixarea profilului omului românesc în Cosmos. Să privim deci, o clipă, pe fiecare, mai de aproape.

1. *Nu există neființă.* — Inexistența neființei poate fi ușor înțeleasă din cele ce s'au spus până acum. Ideea de neființă nu are un plan absolut de existență. Ea e lipsită de cuprins, în sensul că despre nimic nu se poate spune că „nu este“ în sens absolut, adică, „în nici o privință“.

Ideia de neființă nu este lipsită cu totul de înțeles. Dimpotrivă. Ea atestă existența unui anumit hotar existențial, a unui anumit prag al ființei, peste care aceasta își schimbă firea. Alăturată, ca negație, ideii de existență, „desființarea“ vădește existența unei posibilități a ființei de a se depăși pe sine însăși, de a aluneca în afara ei, adică puțința de a înceta să mai fie. Ea arată că o ființă aci, nu e așa, sau nu mai este. Altfel zis, indică alunecarea ființei de la felul ei de a fi absolut, la felul de a fi în lume, ori căderea ei sub vreme.

În acest sens, ideea nu se aplică însă decât ființei singuratice. Chiar atunci când vorbești de „sfârșitul lumii“, înțelegând prin aceasta sfârșitul lumii întregi, ești nevoit să privești această lume în perspectiva ființei sale singuratice, adică s'o individualizezi, ca făptură a unei ființe mai puternice și mai vaste, care i-a stat înainte și care o petrece oarecum, și care ea, n'are început, nici sfârșit. Numai față de existența unei asemenea ființe, „sfârșitul“ lumii poate avea un înțeles.

„Neființa“ înseamnă deci o anumită perspectivă de alunecare a ființei dela întreg la concret; perspectivă care măsoară deosebirea dintre felul de a fi al întregului și al părții; înseamnă căderea ființei în existența regională: spațială, ori modală,

sau numai căderea ei „sub vremi“. Numai în această perspectivă limitată, am văzut, poate să fie negată existența.

Dacă existența nu se desfășoară pentru român în esență, pe planul faptului, ci pe acela al felului de a fi, și dacă negația nu are funcțiunea de suprimare a existenței, ci numai de ordonare a posibilităților, de limitare a felurilor ei de a fi, — se înțelege că pentru român orice tăgăduire a existenței nu poate avea sens absolut ci relativ, limitat la un anumit fel de existență. Nimicul, tăgăduirea absolută a existenței, nu are deci conținut pentru acesta. El apare cel mult, la fel cu nesfârșitul, ca o limită construită de spirit prin hipostazierea propriei sale atitudini de negație în regiune, sau, în sens mai restrictiv, practic, ca rezultatul unei operațiuni de distrugere, de desființare. O negație rămâne însă totdeauna pentru el — cum e și firesc pentru o mentalitate substanțialistă — negația a ceva. Negarea existenței nu poate avea deci sens absolut, ci e totdeauna derivată, referită implicit, la o existență care o precede și care, dată fiind slăbiciunea negației de care am vorbit îi supraviețuiește ontologic.

Cât privește pe cei ce au încercat, în românește, descrierea fenomenologică a neantului, credem că fenomenologia fiind reducere la esență și neantul caracterizându-se tocmai prin lipsa acestei esențe, descrierea aceasta a neantului nu poate fi decât o descriere a *funcțiunilor* logice ale conceptului neființei, adică a relațiilor lui cu ceea ce nu e el însuși (deci nu o descriere fenomenologică). Altfel, n'ar putea fi decât o simplă împreunare de sunete: „flatus vocis“.

2. *Nu există imposibilitate absolută.* — O altă consecință imediată a acestei slăbiciuni a negației, strâns legată de cea dinainte, este inexistența, pentru român, a imposibilității absolute.

Dacă existența are un sens esențial regional, adică dacă tot ce este, e într'un anumit fel, și dacă negația, operând asupra a ce este, nu poate pune în discuție decât felul lui de a fi și regiunea, iar nu faptul de a fi — se înțelege că nu există, imposibilitate absolută de a fi. Orice poate fi luat în considerație într'un fel, este, cel puțin într'un sens, acela în care e cel luat în considerație; iar discuția nu poate purta, filosofic, asupra existenței lui, decât în înțelesul de a lămuri felul în care este. Planul existenței adevărate nu este deci pentru român planul în care lucrurile se fac și se desfac, planul unde își actualizează posibilitățile lor de ființă. Planul adevărat al existenței este planul virtualităților, planul tuturor putințelor, planul plină-

tății dumnezeiești, care premerge într'un sens, chiar lucrarea dumnezeiască, planul vastei nedeterminări existențiale sub raportul actualității, în care toate lucrurile există cu toate felurile lor de a fi, adică: actualizate și neactualizate, ba chiar actualizabile și neactualizabile.

Românul are ca tot orientalul, conștiința că ceea ce se vede nu e decât o parte, și nu cea mai bogată, din ce este. Că dincolo de ceea ce e concret, stă ceea ce poate să fie, și că, în fond, antica devenire nu este adaus de ființă, ci imputinare de posibilități, — cum zicea un dascăl al meu — „cădere în cosmos“.

La rădăcina concepției românești despre ființă, găsim această suprațitudine a virtualului asupra actualului, ideea unui sân purtător al tuturor virtualităților, ideea unei mari mame, care constituie suma chipurilor posibile ale insului și, așa zice, fața lui de slavă. În acest sens, ci nu în acela al neantului vedic, gândirea românească se 'ntâlnește cu gândirile teologice și mitice, orientale, și se opune celor occidentale pozitive și antropologice.

E suficient să ne gândim la ce implică ideea aceasta, că devenirea în lume, acumularea de manifestări și experiențe — care îmbogățesc soarta insului, pentru apusean — este, pentru român, în fond, o imputinare de ființă, o scădere de posibilități, o alegere între a fi așa și a fi altfel, și o fixare a ființei într'un singur fel de a fi, trecut prin ciurul contradicției, care consolidează oarecum existența concretă — sărăcind-o de tot ce nu poate fi totdeauna, — spre a vedea pe ce plan transcendent pune gândirea românească problema existenței însuși, și în ce sens imposibilitatea absolută nu are sens pentru dânsa.

Imposibilitatea, legată de contradicție, are un sens existențial, concret, redus la lumea sensibilă; ea nu atinge absolutul ființei, nu-i alterează chipul etern, chipul de referință al înțelegerii. Ceea ce o ființă împlinește din ea, pe lume, nu-i măsoară și nu-i istovește posibilitățile, nici statura lui de slavă. Asta și lămurește poate, de ce românul este atât de insensibil la nereușita încercărilor lui, la experiență, precum și de ce nici o decepție nu parvine să-i altereze virtutea lui despre rostul lucrurilor. Și tot asta explică poate și faptul că tragicul oricărei alternative, atât de sensibil oricărei conștiințe orientate existențial față de lume, nu are asupra românului prea mare priză, fiind repede dizolvat în perspectiva — cu funcție salvatoare aci — a proiectării lucrurilor în planul staturii lor de slavă, a existenței lor mitice, adică a visului, în care se regăsește tot ce e amenințat, ori e pierdut, și de unde nimic nu le poate smulge. Și unde sunt trăite mai plin, mai „real“ decât în existența vremelnică, în existența „avea“.

3. Nu există alternativă: Ce ne învață modurile verbului?

Predominarea aceasta a ipoteticului asupra categoricului și disjunctivului, este vizibilă în ceia ce am numi gradul de intensitate cu care sunt trăite în limbă, modurile verbului.

Caracterul esențial nepractic al românului e vădit de frecvența cu care stăruie forme verbale care vădesc speculații asupra posibilului ori viitorului condițional, acele: „Ce ar fi fost, dacă ar fi fost, altfel decât cum a fost?“, pe care orientarea actualizantă a metafizicii le condamnă fără leac, cu latinescul: „Factum fieri infectum non potest“, dar care stăruie, la român, chiar dacă i se dovedește că nu puteau să fi fost făcute, cu întrebarea pur ipotetică: „Totuși, ce ar fi fost, dacă...“

Asemenea speculații ipotetice despre ce ar fi fost să fie, sau ce ar fi fost de făcut, sunt cu mult mai intense decât reflecțiile despre ceia ce trebuie făcut efectiv în viitor. De aceia optativul devine, în românește, modul privilegiat al verbului, substituindu-se ori colorând, cu spiritul său, toate celelalte moduri.

Astfel, modul desiderativ și condițional (aș fi, aș fi fost) domină și suplinește deseori, în vorbirea curentă, indicativul viitor (voiu fi), ori viitorul anterior (voiu fi fost), ca și conjunctivul prezent (să fiu). Optativul (o fi), sau conjunctivul (să fie), folosit însă tot în sensul condițional (va fi fiind), este mult mai intens trăit, decât indicativul prezent (este), sau cel viitor (va fi). Trecutul isprăvit al indicativului (fusei, sau am fost) domină asupra prezentului (sunt), sau trecutului neisprăvit (eram) și asupra viitorului (voiu fi). Și ce bogăție de viitoruri anterioare! Viitorul simplu, indicativ (voiu pleca) e, de pildă, cu totul neproblematic. Ce desvoltări problematice apar însă posibile pentru gând, cu viitorurile anterioare (voiu fi plecat, sau chiar: voiu fi fost plecat! Ca și cum românul s'ar referi într'una, în reflecțiile sale, la un plan în care lucrurile stau înaintea gândului gata împlinite, dar ca niște ispite, încă nealese pentru faptă! Toate acestea domină, firește, planul imperativului (Fii!). Putința substituirii formei proprii a acestui imperativ: „Fă!“, „Fie!“ prin forma conjunctivului prezent: „Să faci!“ „Să fie!“ și apariția din această pricină, a unui fel de imperativ perfect: „Să fi fost!“, „Să fi făcut!“, în sensul de: „Trebuja să fi fost“, ori de: „Trebuia să fi făcut!“, descopere deasemeni, planul cu totul ipotetic, nepozitiv, în care se realizează sensul tuturor acestor ziceri.

Lucrurile acestea confirmă desigur relativa îndeterminare în acțiune, și predominarea speculației asupra posibilului, față de întrebarea asupra aceia ce este de făcut concret în viitor,

caractere care ne explică o seamă de aplecări ale firii gânditoare românești.

A decide, adică a opta într'o alternativă, a alege, înseamnă a te opri asupra uneia dintre posibilitățile formulate disjunctiv cu ajutorul negației (ori laie, ori bălaie) și a o realiza, sau dobândi, adică a o coborî prin faptă din existența ei ideală, în existența concretă (laie).

Dar dacă lucrurile sunt trăite sub aspectul de posibilități pentru gând, mai mult decât sub aspectul realităților de împlinit, ce sens mai poate să aibă alternativa? Și ce sens capătă faptul rezolvării ei, al ieșirii din ea: decizia?

Într'adevăr a decide, adică a opta, nu are sens decât într'o lume în care posibilitatea stă față în față cu prezența, adică în care fapta alege dintre posibilități pe aceia pe care o realizează, o împlinește, în fapt, operând asupra împrejurărilor.

Dimpotrivă, conștiința că existența e posibilitate, altfel zis, că toate planurile ei sunt echivalente pentru gând, conștiința că e suficient doar să le gândești, ori să le 'nchipui, pentru ca să le și ai, are drept urmare inevitabilă, suprimarea, odată cu aspectul tehnic, a sensului existențial al alternativei; dispariția necesității de a alege între posibilitățile care se exclud numai în perspectiva trecerii lor în faptă. Negația absolută a uneia din posibilități, care e cheia prin care se asigură celeilalte coborîrea în real, ciurul prin care se alege neființa de existența de fapt, nu mai funcționează în acest caz. Hotarul dublei negații, acel: „nu se poate să nu“, care caracterizează „necesitatea“, devine o sită care nu păstrează nimic, un butoi al danaidelor.

Într-o asemenea lume de posibilități, „decizia“ nu poate avea deci decât un înțeles dianoetic, asemănător aceluia al negației, de hotar logic, de opunere abstractă de posibilități, de închizătoare de domenii. Nu trebuie deci să ne mirăm că alegerea între alternative, care caracterizează decizia, se chiamă pe românește „hotărîre“, termen care presupune funcțiunea așezării hotarelor, a mărginirii.

4. Nu există imperativ. — De aci, decurge pentru român, o semnificație schimbată a imperativului.

Lucrul apare evident, comparând „Fiat“-ul latinesc, cu „Fie!“ ori cu „Să fie!“ ale românului. Zicând: „Fie!“ românu nu manifestă nici una din veleitățile demiurgice ale imperativului latin. El nu exprimă o poruncă, nu proclamă voința de a face ceva, nu decretează; ci acceptă ce se întâmplă, consimte. Întocmai ca și cum ar zice: „Fie și așa!“, sau ar

confirmă: „Așa să fie!“ Uneori el accentuează chiar, că acest consimțământ e cu totul deslegat de orice năzuință proprie, ba chiar cu totul indiferent urmărilor lui. De pildă când zice: „Fie ce o fi!“ Imperativul românesc înseamnă deci cu totul altceva decât „Fiat“-ul latinesc, care exprimă voința constrângătoare a persoanei I a vorbirei, El e foarte apropiat de acel: „Amin!“, cu care sfârșesc toate și care nu e decât mărturia acceptării voinței altuia: „Facă-se voia Ta!“.

Observația e vrednică de reținut și pentru că ne dă cheia ideii românești de împărăție, care nu e aceea a unci stăpâniri silnice, asupritoare, ci a unci comunități de rost și omenie. „Cuceritor“ înseamnă oare, în românește, cel care siluște voința altora, poruncind; ori cel care capătă adeziunea celorlalți, robindu-le inimile?

Care este, atunci, temeiul respectului normei și al rânduiei la români, dacă le lipsește sensul imperativului? Cercetarea răspunsului împinge analiza în miezul justificării acțiunii rituale.

Ceiace caracterizează în primul rând, împlinirea normei, la români, este faptul că conștiința omului de a fi în rând, și în genere conștiința rânduiei, nu e o determinare practică, ci o stare de cunoaștere. Imperativul nu-l simte românul ca pe un comandament, ca pe o poruncă a altuia, ci ca pe o lipsă de ordine în existență, ca pe o nepotrivire, ca pe o neîmplinire, ca pe o chemare a cuiva, sau drept ceva care îi dă ghes să pună lucrurile la loc, ca pe lipsă. Așa cum cheamă, în basme, grădina fermecată pe fata de împărat, să o curețe de omizi, ori fântâna pe Făt Frumos, ca să o sleiască!

Astfel, starea de legalitate nu e trăită ca un efort de conformare cu o regulă, ci ca un sentiment intuitiv de potrivire organică, de armonie a firii cu ființa, de libertate, de „la tine acasă“, de intimitate.

Măsurați cu gândul, tot ce desparte acel prag de absolut care este sentimentul kantian de respect față de legalitate, tirania neumană a imperativului necesar și universal, de sentimentul omenesc de libertate, de mlădiere, pe care fiecare român îl simte în fața normei; și veți putea judeca până în ce adânci cute ale structurii realului coboară consecințele acestei nedcosebiri fundamentale a existenței de posibilitate.

Consecințele sunt și de alt ordin. Românul nu e aplecat spre lucrul practic, spre ceea ce isbutește. Frumusețile drumului îl ațin și adesea stăruie asupra unor locuri de trecere, fără însemnătate pentru țintă. O statistică arată că numărul cel mai mare de căutători ai perpetuum mobil cră dat odi-

noară de români — și căutarea perpetuum-ului mobil este una din pildele notorii de căutare a imposibilului practic.

Activitatea românului, nu e deci legată rațional de rezultatul ei, ci numai simbolic, magic. Prezența actuală, provocată, „încercarea“, nu e o dovadă de existență și nici o garanție de repetare a faptului. Căci „lucrurile“ singure se repetă. Nu inșii și nici ambianta lor intimă care, în fond, singură există. La ce ar folosi atunci repetarea fizică a gestului?

Lumea nu e totuși incoerentă pentru român. Ea păstrează un fel de conivență intimă cu puțința de înțelegere a omului.

Omul se regăsește în prefacerile lucrurilor, dar nu pentru că lucrurile se repetă în totdeauna la fel, ci pentru că soarta lor alcătuiește un fel de gest, de ciclu, care definește chipul lucrului, — cum am văzut — care are corespondență în viața omului și al cărui înțeles omul îl poate afla.

Omul discernе astfel ciclul zilei. Și regăsește același ciclu al împlinirii, în an, în viața omului, în plante, în case, în neamuri și în lumi. Ciclul se poate intrerupe. Mersul lui e morfologic variat. Și omul se poate pierde! Dar omul știe, cam la ce soroc se află fiecе lucru, tocmai prin aceste „semne“. Predilecția românului pentru calendar n'are alt rost, și s'ar putea spune că toată existența lui e oarecum calendarizată. Repetiția, regăsirea în lume, recunoașterea lucrurilor, neschimbarea lor, i-o dă ritul. Fapta omului e deci comunicare, semn, gest ritual, măsurat de funcția lui, nu de rezultat. Iar moralitatea e „rânduială“.

5. *Nu există iremediabil.* — Adunarea tuturor caracterelor pe care le-am văzut că definesc orientarea esențială a sufletului românesc în existență, mai are o consecință. Românul nu are sentimentul pierderii absolute, sentimentul iremediabilului. Pentru el nimic nu se poate strica definitiv, nimic nu e condamnat fără apel, nimic nu e pierdut definitiv, nimic nu este nereparabil.

Cum ar putea oare avea alt sentiment, câtă vreme realitatea aspră a faptului nu exercită, pentru el, cenzura dintre ce este și ce nu este, și câtă vreme realitatea cea mai adevărată este pentru el, aidoma aceleia care se petrece 'n vis?

De aceea românul, care este un atât de teribil oponent pe tărâmul ideilor și al posibilităților, este nespuse de concesiv cu faptele. Sentimentul care-l animă față de ele, e acela că, în fond, ele nu au mare importanță! Că sunt „încercări“ ce-i stau

în cale, ori poate „ispite“ sau „vămi“; dar nu realități de neînfrânt, pe care să fie nevoit a le lua în seamă ca atare.

E poate aci una din pricinile pentru care e atât de greu să ai, în România, o statistică exactă. Nu metodele folosite sunt de vină, ci lipsa de respect față de fapt, împrejurarea că evenimentul de numărat nu are consistență în mintea celui ce-l constată!

Prea cunoscută — și fără nevoie să insist — este, de asemeni, trebuința românului de a reclama, de a se plânge. La fel, tendința lui de a nu considera nici odată un lucru definitiv judecat în defavoarea lui și de a relua procesele dela capăt, oridecâteori împrejurările par a-i deschide o nouă perspectivă de câștig! Dar tot atât de cunoscută e tendința lui de a face concesii, și de a se mulțumi, pentru moment, cu orice soluție omenească, înțelegătoare, preferând împărțeala strâmbă, dreptei judecăți.

Sub acest raport, românul nu se agață, ca alții, cu disperare, de rezultatele faptei sale. „Fă binele și dă-l pe apă!“ zice un proverb. Pentru că ceiace-l face să făptuiască, nu este sentimentul că rezultatul atârnă de faptă, ci nevoia de a se pune în regulă cu rânduiala lucrurilor, nevoia de a-și împlini rostul, răspunzând chemării ce i se face, nevoia de a fi în rând. Deaceia îl vom vedea făptuind, chiar în cele mai absurde circumstanțe și stăruind de faptul, chiar atunci când considerarea rațională a împrejurărilor faptei lui, l-ar îndreptăți poate să desnădăjduiască. Și ce-l mai face să făptuiască uneori, în sfârșit, cum vom vedea, e împrejurarea că nu are încotro!

Două lucruri decurg de aci:

Unul e lipsa sentimentului de gravitate a existenței, ușurința în fața vieții, altul lipsa de teamă în fața morții.

6. *Ușurința în fața vieții.* — Starca normală a românului e lipsită de sentimentul gravității existenței. Existența lui desfășurându-se pe un plan cu lucrurile vecinice, se desfășoară lin și fără drame.

Nu doar că împrejurările dramatice ar ocoli soarta lui! Dar el nu le valorifică, astfel!

Existența fiind pentru el un joc de posibilități, și omul având ori când recurs aci împotriva vicisitudinilor existenței concrete — prin această conversiune în virtual — el nu mai ia lucrurile de aci prea în serios. El va fi nepăsător, neatent, necalculat, surizător, fără grije, și încrezător în Dumnezeu, în lucrurile mici, ca și în cele mai grave. Ca și cum perspectiva

marilor zări i-ar îndreptăți nebănuite ironii asupra vieții imediate! Dar acest dezinteres nu este indiferență. Sub ironia amintită, descoperi sentimentul unei proaspete duioșii pentru soarta concretului.

Dar cum s'ar îngriji el prea mult de vremelnicii, atunci când lumea în care se mișcă nu e decât un fir de praf, din lumea cea mare a firii, în care îl poartă gândul! O singură preocupare, în lumea de aci și e de ajuns: să-ți ții rându! Și asta te robește destul!

„Ce poate fi, va fi“ și ce nu e, n'a putut fi aci, „dar va fi în slavă“. De ce s'ar grăbi, el deci, dacă lucrurile și totul își are vremea lui? Crește oare sămânța mai de vreme? Și încolțirea poate fi grăbită altfel decât în silă?

Trebue totuși să constatăm însă apariția periodică în mediul românesc a unor agenți care trezesc acest sentiment de gravitate a existenței, care pun pe om față în față cu sine și cu răspunderea lui. Sentimentul acesta acut al istoriei, al prezentului care nu iartă, ci îți cere să intervii „acum, ori niciodată“ sub amenințarea că altfel pierzi unele posibilități, pentru todeauna și în chip iremediabil, — nu e în esența lui, un sentiment românesc. El e cel mult, simptomul unei febre de o clipă, al unui sentiment special că vremea a ajuns la limită, s'a împlinit, ori a unei ispite din afară, care încearcă să scoată din firea lui, omul românesc. La aceasta „tulburare de ape“, conștiința românească răspunde cu toată inerția reacției sale atenuante și, mai curând sau mai târziu, apele se întorc în matcă. Omul eșit de sub vreme, își reia dialogul întrerupt, cu vecinicia.

E curios că ideea aceasta a deșteptării, sentimentul acesta „kairotic“ de „acum ori niciodată“ este o idee care tulbură periodic neamul românesc. Ea se întetește, cu ispita modernizării și a prefacerii lui occidentalizante. Nu e de mirare deci, că pașoptismul plin de ideologie activă și actualistă a Apusului, reprezintă — fie el nou, sau vechi — efortul cel mai coerent pentru trezirea sentimentului gravității existenței și a preluării răspunderilor istorice, consecvent în aceasta, cu întreaga ideologie care pune în fruntea „Românului“ lui Rosetti, maxima: „Voește și vei putea!“, „Luminează-te și vei fi!“.

După acest pașoptism, dimensiunea românească a existenței e aidoma unui „somm“, din care neamul trebuie deșteptat la „realitatea prezentului“. Tema cântecului lui Mureșanu revine aidoma la Alecsandri, în *Deșteptarea României*:

„Sculați frați de-acelaș sânge din adânca letargie“.

Poeții aceștia pașoptiști simt că se adresează în fond, unei realități vecinice, intemporale, unei vieți care se petrece oarecum în afară din timp, — în orice caz fără „prezență“. Și ceia ce se trudesc este să o sguduie, să o trezească la viața prezentului, să o introducă în istorie.

Din cele spuse până aci, se poate desluși ușor tot ce pare funciar strein în această ridicare pe primul plan, a optării și a alternativei: „croiește-ți altă soartă“. Ca și cum n'ar fi omul sub vreme!

Strigătul acesta de deșteptare, sfâșierea perdelei somnului, spargerea zăgazurilor inimii și plecarea apelor din ochiurile limpezi ale lacurilor dela munte, în zăpor revărsat, pustiitor, peste șesuri, — luarea de atitudine existențială, activă, în fața lumii, accentuarea kairotică a prezentului, — așa cum le aflăm exprimate în strigătul cu care începe cântecul lui Mureșanu, ori în ordinul de operații al Iancului, care-i răspunde imediat: „No, hai!“ — ar putea înfățișa o funcțiune autentică, periodică, o impulsune dinamică originală, nestatornică, a sufletului românesc în fața anumitor praguri violate.

El ar putea însemna reflectarea, asupra sufletului românesc, a caracteristicii esențiale a sufletelor statice, care — cum observa cândva D-l Rădulescu-Motru — nu se pot adapta treptat, schimbărilor, prin acele mii de ajustări nesimțite ale indivizilor, ci numai în loc, prin întoarcerea dintr'o dată, prin modificarea unu anumit resort lăuntric, prin schimbare la față, prin conversiune, prin salt, — atunci când o anumită presiune interioară, sau exterioară, susținută, le-a adus, cum aduce soarele vara roadele pomilor, să dea în pârg.

Dar să luăm bine aminte, ce înseamnă la român, acest moment dinamic, această iminentă revărsare a ființei lui în acțiune! Ea se simte numai în clipa în care unitatea ființei a ajuns imposibilă, adică s'a sfâșiat între realitate și vis, în clipa în care conștiința omului s'a desdoit, într'o trăire dureroasă a actualului, despărțită de vedenia posibilităților, alungate la curțile îndepărtate ale dorului și poate chiar dincolo de ele, în clipa în care, visul însingurat, izolat în gol și lipsit de împăcarea ființei, a devenit tiran pentru cugetul omului; iar realitatea — lipsită de sațul pe care i-l dă prezența bucuroasă a dorinței și nădejdea visului împlinit — i-a ajuns de nesuferit.

Atuncea și numai atuncea, exigența visului se adună majoră la hotarele voinței, pentru a provoca trecerea la faptă. Românul numește această stare: „amar“ și ea îl împinge la faptă.

Nu e oare stranie însă această „trecere la faptă“, nu în virtutea împrejurării că „poți“, cum se întâmplă la toată omenirea Apusului, ci în virtutea stării în care „nu mai poți“?

Prin urmare, și în aceste clipe, tot nevoia de prezență vecinică sentimentul desmoștenirii actualului în fața ființei adevărate, căderea dela fața visului, neîncrederea că vei mai putea împlini ceia ce ai de făcut, că vei mai putea atinge un anumit chip etern al ființei, neputinta de a-ți regăsi, în fond, chipul de om, sentimentul acesta de risipire în ceva „lumesc, prea lumesc“, rămâne mobilul adevărat care generează, în asemenea clipe, sentimentul impulsiv al iminenței acțiunii. (Chiar atunci când ia chipul pâinii.)

Așa încât și această bântuire pragmatică a sufletului românesc, vădește numai un „moment nespiritual“, o alunecare din starea de plinătate, belșug și har; ci nu o situație stabilă și permanentă, o întorsătură pragmatică originară, asemănătoare aceleia a Apusului extrem, unde această „desnădejde“, care a generat pe „homo faber“, pare a fi devenit, de câteva sute de ani, temelul legii morale și pâinea zilnică a sufletului omenesc.

O dovadă că e așa, o constituie caracterul chinuit, desperat, de icnet, de convulsivune, de crispație interioară, pe care îl au aceste întoarceri active ale sufletului românesc, ci nu de belșug interior, de regăsire de sine, de liniște și de har, cum ar trebui să se înfățișeze, dacă ar fi liniile lui firești de desvoltare.

Și deopotrivă dovadă, stă și faptul că, odată pragul trecut și prea plinul amarului revărsat peste zăgazuri, apele își revin în matcă, se limpezesc și omul își regăsește fața proectată pe cer în oglinda nemișcată a lacului dela munte.

Ce piatră ar putea să-i tulbure fața prea mult timp? Și ce încruntare ar putea rezista la noi unei dimineți de vară, ori unui cer instelat?

Și dacă amarul, cu asta, nu se risipește cu totul, ci omul îl poartă totdeauna în sân, — e pentru că el este metafizicește legat de neîmplinirea însăși a lumii de care am vorbit la început. Dar una este luciditatea acestei „așteptări“ de împlinire a „dorului“ de întreg în care sunt toate lucrurile și care constituie fondul sentimentului metafizic al românului și justificarea făptuirii lui rituale; și alta este „amarul care nu mai poate fi răbdat“, care-l împinge la „deșteptare“.

Nu mai cineva pentru care neînița a dobândit un sens absolut; cineva care a pierdut sentimentul existenței întregului și s'a chircit asupra ființei sale singuratice, străduindu-se s'o sustragă amenințării înfrigurate a neîniței; cineva care a desnădăjduit, care a căzut cu capul în jos din planul în care, pentru român, există toate lucrurile, — numai acela își poate afla în acțiune un refugiu față de sentimentul neantului propriu.

Atât mi se pare îndeajuns, spre a vădi caracterul de moment trecător, neesențial, de moment intermediar, de criză, de ispită, de scoatere din fire, pe care o asemenea stare — devenită permanentă în Apus,

și tocmai prin aceasta micșorată în „criză de toate zilele“ — o poate avea pentru sufletul românului.

„Somnul“ acesta impresionează în deosebi pe străini, când vin în contact cu ai noștri.

„Nous sommes aux portes de l'orient, où tout est pris à la légère“ mărturisirea, într'un moment de decepție agresivă, fostul Președinte al Republicii Franceze, meticolosul și silitorul Raymond Poincaré, constatând lipsa de priză asupra judecătorilor români a vastului șafodaj al argumentării sale în vestitul proces Hallier, felul în care dilemelor, concluziile, logica lui vîguroasă de jurist, încercă zadarnic să prindă în clește fumul.

Sau, mai aproape de noi: Un german metodic pricepe cu mare greutate, cum de nu se petrec accidente de cale ferată, într'o țară de oameni inexacti. Serios, cum e el în tot ce face, nu pricepe cum se poate ca niște oameni care surăd și par a glumi întotdeauna asupra propriei lor poziții în existență și a nu o lua în serios — chiar atunci când sunt în primejdie — se lasă uciși pe loc, mai curând decât să clinească de pe o poziție unde i-a uitat un ordin! Tipicari și respectuoși față de absolutul imperativelor, acești streini se miră cum de poate isbuti o administrație care umanizează norma, sau o întreprindere purtată în iureș, energie, dar în perfectă neorânduială? Și, la fel, foarte greu poate pricepe un slav, voința noastră de a distinge lucrurile limpede, și de a nu ne mulțumi cu echivocuri; ori un anglo-saxon, putința noastră de a făptui numai după ce ne-am ancorat fapta într'un principiu, ori de a gândi numai după ce am precizat bine sensul lucrurilor.

Lucrurile acestea nu le înțeleg și ni le țin drept vini, mai ales popoarele *grave*, popoarele care au ridicat — în zădărnicia lor — istoria deasupra cosmosului, pretinzând omului să-și asume răspunderi dumnezeiești. Dar aceste lucruri sunt bunurile noastre spirituale și nu vedem de ce le-am schimbat, dacă nu plac unora și altora. Ele dau vieții noastre românești o dulceață pe care viața altora nu o cunoaște, împacă pe om cu sine și cu firea și-i dau un echilibru și o măsură în gest, care, dacă sunt lipsite de crispația tragicului, nu sunt lipsite de nobletă. Sub chipul brăzdat de cutele vecinicii liturghii a acțiunii sale rituale, românul va fi fost mai atent poate decât alții, la „ce ne învață crinii câmpului și pasărilor cerului“.

Cheia acestei atitudini a românului o știm acum. Ea vine din faptul că purtarea lui e totdeauna ancorată'n vecinicie, că totdeauna, românul are în fața lui, nu exigențele mărunte im-

puse de condițiile de fapt, ci ființele stihiale, vedenia de slavă a esenței tuturilor lucrurilor, care atârnă de îndurarea lui Dumnezeu, ci nu de fapta omului. La antipodul atitudinii practice a englezului, care nu lucrează decât pentru împrejurările zilei de mâine, în imediată dependență de rezultatul acțiunii, românul are sentimentul, în tot ce face, că ia atitudine în vecinicie, și integrarea omului în vecinicie nu o dă fapta eficientă, ci purtarea simbolică sau rituală.

De aceea e românul, totdeauna, atât de bun făcător de planuri, combinator de ipoteze, iscoditor de posibilități și de resurse, admirator de streini și suspinător după caractere. Dar tot de aceea, e el nebăgător de seamă la ce face (ce-o fi, o fi!) disprețuitor al urmărilor faptei sale, neatent la împrejurări și deci, — scos din ale lui și neîndemnat din afară — relativ puțin bun de treabă.

Alături de acest sentiment de ușurință a existenței, există însă la el, și o a doua înrîurire, care o completează și o compensează el.

7. *Lipsa de teamă în fața morții.* — Sunt uncele popoare mai ales cele nordice, care trăiesc cu intensitate dramatică grija morții ca isprăvit absolut, spaima în fața neantului, a nimicirii. Și sunt unii gânditori contimporani, care au făcut din acest sentiment rădăcina esențială și caracteristica tragică a ființei.

Lucrul acesta nu e potrivit mentalității românești. Gândiți-vă la ciobanul, atât de des citat, din „Miorița“ lui Alecsandri. Ceia ce-l preocupă, în clipa când află că i s'a pus gând rău, nu e teama de nimicire. În lumea de dincolo, continuă să se desfășoare, pentru el, lucrurile de aici. „Posesiunea existenței“ nu încetează pentru el prin moarte.

*In strunga de oi,
Să fiu tot cu voi:
In dosul stânii;
Să mi-aud câinii:*

„Spaima de neființă“ nu-l determină să ia aici măsurile elementare de prudență, sau de pază. Ceia ce-l preocupă este numai împlinirea unei anumite ordine, a unui anumit ritual, care să-i asigure mai departe legătura cu cele de aci, odată ce va fi trecut vămile:

*Acestea să le spui,
Iar la cap să-mi pui...*

Plângerea chiar, nu este rupererea sfâșietoare a ființei împotriva neantului, ci este clamare pentru integrare în liniștea a toate, așezare, împăcare. Deslușim, prin filtrul acestor lucruri, sensul în care istoricul grec va fi vorbit despre „nemurirea geților“.

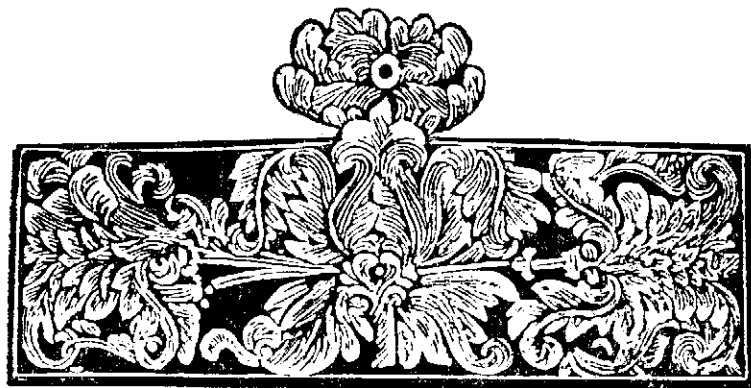
Și această atitudine răscumpără, ori de câte ori e vorba de a pune preț de vieți, pe cea ușoară dinnainte.

Acestea sunt, înfățișate fugar și cu insuficientă ordine și dibăcie, câteva din aspectele care ni se par a caracteriza orientarea fundamentală a afirmațiilor românești despre existență.

Dacă faptul de a fi urmărit aceste însemnări va fi stârnit interesul câtorva să întreprindă mai departe cercetări de această natură și dacă aceste cercetări vor duce pe cineva să formuleze cândva, altfel, mai strâns, mai bine și mai frumos, o parte din aceste lucruri, vom fi avut în ce ne privește, recompensa și poate și scuza de a-i fi plictisit cu ele.

1940—1944.

* *Izvoare de Filozofie*, vol. II, București, 1943.

Unghiul culturii populare

Arta țaranului nostru

Multe învinuiri s'au adus țaranului român, mai ales în vremea din urmă. Iar însușirile lui frumoase s'au dat uitărei, mai curând decât s'ar fi convenit. Și totuși nu e îndepărtată vremea de când, mulțumită bărbăției lui mai ales, am putut dobândi neatârănarea noastră de astăzi. De asemenea și pe terenul cultural, tot prin el am atins cele mai frumoase rezultate. Ar fi fost oare posibilă, de pildă, o regenerare a limbii românești fără tezaurul bogat al graiului popular? Desigur că nu. Căci încercările cărturarilor, cari voiau să nascocescă o limbă nouă pe temelii pseudo-latine, s'au dovedit neputincioase și chiar hazlii. Au trebuit să iasă la iveală splendidele comori ce ascundeau poeziile și basmele populare, pentru ca prin ele să se statornicească limba noastră literară. Căci pe când limba scrisă a claselor domnitoare s'a tot preschimbat, după înrăuirile politice ale vremilor, graiul poporului a rămas nealterat. Hrisoavelor și pisaniilor slavonești ale Voevozilor, iar mai în urmă ceasloavelor grecești ale călugărilor sau tipăriturilor franțuzite mai noi, le-a corespuns întotdeauna, în masa poporului, limba cea curată românească. Și deși aceasta din urmă n'a fost mai de loc eternizată prin scrieri totuși s'a păstrat cu tot farmecul ei original numai prin tradiția orală. Întocmai ca poemele homerice s'au transmis și doinele și legendele românești din generație în generație, nefiind transcrise de cât în zilele noastre.

Menținerea neclintită a graiului său este cea mai bună probă a tăriei caracterului Românului. Și nu e singura. Căci și în domeniul artei s'a întâmplat la fel. Pe când stilul bisericilor și palatelor s'a tot prefăcut după placul ctitorilor și a

numeroaselor influențe din afară, arta populară singură a rămas neatinsă de înrăuriri străine. Nedepășind rolul modest ce-l ocupă, ea și-a urmat o dezvoltare a ei proprie. A avut chiar să lupte împotriva disprețului claselor stăpânitoare, mulți fiind în toate timpurile acei cari o ignorau. Astăzi nimeni nu mai îndrăznește, cred, să-i mai nege existența, deși cu puțin ani în urmă deabia era cunoscută cător-va inițiați.

Ca și limba populară, arta țărănească și-a cucerit în fine locul ce i se cuvine în rândul preocupărilor noastre culturale. Căci și ea este una din manifestările caracteristice ale poporului nostru. Prin ea, întocmai ca și prin graiul său, țaranul român se deosibește de vecinii săi de alt neam. Și dacă, printr-un cataclism neînchipuit, s'ar întâmpla să amuțească toți Românii, dela Pind și până în Carpați, ei totuși s'ar deosebi prin înfățișarea, prin casa și portul lor, de streinii cu cari trăesc amestecați. O dovadă neîndoelnică a existenței unei arte propriie neamului nostru.

De când datează și de unde se trage însă această artă populară? Răspunsul nu e tocmai ușor. Mai întâi pentru că unei arte populare în genere nu i se poate spune vârsta exactă. Ea se naște odată cu primele necesități, iar transformările ei succesive cu greu se pot urmări, mai ales la noi. Prefacerile cuvintelor au fost fixate prin scrierile diferitelor vremuri, iar reproduceri ale produselor artistice ale strămoșilor ne lipsesc aproape cu desăvârșire. N'avem documente grafice ale traiului intim și deci a artei înaintașilor noștri. Căci picturile bisecești nu ne dau nici o lămurire în această privință, iar gravuri și picturi profane din trecut n'avem. Vechimea artei noastre țărănești trebuie să fie aceeași ca și a primelor așezări mai stabile ale poporului nostru. Perfectiunea tehnicilor și mai ales complicația măestrită a unora din izvoade sânt cea mai bună dovadă a unei vârste înaintate. Căci asemenea forme desăvârșite nu se nasc spontan. Sânt ultima treaptă a unei dezvoltări succesive. Și chiar atunci când modele mai vechi nu se mai găsesc, totuși ele se pot reconstitui de cele mai multe ori prin produsele mai noi, cari nu sânt decât o copie servilă a unui izvod foarte vechiu, care s'a repercutat nealterat până în zilele noastre. Căci respectul tradițiunii este una din caracteristicile artei populare. Reproducându-se într'aceiași localitate mereu aceleași forme, vârsta modelelor e deci greu de stabilit.

De asemeni nu este ușor a se hotărî origina artei noastre populare. Ne lipsesc încă elemente suficiente de comparație. Admisibil însă se pare că asupra elementelor constitutive trace și romane s'au altoit în urmă influențele slave. Din contopirea

tuturor acestor elemente, neamul românesc și-a căpătat fizionomia sa particulară și așa de lesne distinctivă.

O caracteristică a artei românești, care constituie în același timp o probă a vechimei ei, este marea ei varietate după diferitele regiuni. Deși aceeași în trăsuri generale, totuși arta munteanului diferă de a celui dela câmp. Aceasta se explică foarte lesne prin condițiunile diferite în care se dezvoltă fiecare din ele. Mai greu însă se pot lămuri deosebiri foarte frecvente ce se întâlnesc în aceeași regiune. Sânt districte în care aproape fiecare comună își are particularitățile sale artistice. Mai ales întru cât privește portul. E natural ca costumul din regiunea dealurilor să difere de acel de pe malurile Dunărei. Deosebiri sânt motivate atât prin diferențele de climă cât și prin influența vecinilor de neamuri distincte. Nemotivate par însă diferențele între comune absolut la fel condiționate și dispunând de aceleași materiale. Variantele se explică totuși, în asemenea cazuri, prin tendința de originalitate și rivalitate dintre diferitele familii, cari se iau la întrecere în crearea unor motive tot mai frumoase. Astfel, nenumăratele izvoade deosebite atât în alesăturile femeilor cât și în combinarea culorilor nu sânt decât o nouă probă a variațiilor însușiri artistice, cu care este înzestrat țăranul nostru. Respectarea tradițiunii în tehnica și în motivele locale este chiar una din stăvilile înmulțirii diferențelor dintre produse; de n'ar fi această constrângere, am avea de înregistrat variațiuni și mai numeroase. Cele constatate sânt însă suficiente pentru a da cea mai strălucită ilustrare a simțului artistic al poporului român. Subtilitățile prin care se disting mai ales porturile femeilor sânt în acelaș timp o dovadă a vechimei respectabile a acestor lucrări de artă. Căci desigur mai multe generații de-a rândul au contribuit la perfecționarea atât a izvoadelor cât și a materialelor și modului lor de producere. Dela pânza groasă de in și până la borangicul cel diafan al maramelor, evoluția e mare și desigur că nu s'a produs de-odată.

Aceleași observațiuni se referă la toate manifestările artei populare, care nu e redusă numai la costume. Artă e strâns legată de întreaga existență a țăranului. El se îngrijește să dea o înfățișare frumoasă și osebită nu numai portului și casei lui, dar și bisericii satului. Arhitectura acestor mici temple de lemn este din cele mai originale. Fără să fie direct influențate de monăstirile sau bisericile mai mari de piatră și cărămidă, ele constituie tipuri a parte, cu un stil foarte unitar condiționat de materialul de construcție. Cele mai multe sânt numai din lemn, fără niciun adaos de metal sau piatră. Chiar și

în interior totul e de lemn, până și potirul și policandrul. Într'una din ele și cristelnița de metal era înlocuită printr'una de pământ. Detaliurile sculpturale ale acestor biserițe sânt de cel mai mare interes. Și chiar când ornamentele lipsesc, totuși aceste biserițe de lemn, cu clopotnițele lor ascunse în verdeața copacilor, produc o impresie din cele mai plăcute. De ordinare ele serveau de capele ale țințirilor și sunt împresurate cu cruci admirabile prin formele lor naive și totuși atât de bine construite. Variantele așa de bogate ale acestor cruci sau troițe par a fi o specialitate a țăranului nostru. Nicăieri aiurea nu găsim o așa mare varietate a combinațiilor. Unele din aceste troițe se impun prin formele lor simple, monumentale.

Caracteristică în felul ei e crucea dela fântâna din Ogretin-Prahova, aci reprodusă. Pe partea superioară a brațului mijlociu sânt săpate monogramele Mântuitorului și numele abreviate ale celor 4 evangheliști. Iar slovele din mijloc ne spun că «cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu îndemnarea Sfântului Duh rădicatu- s'au această sfântă cruce în vremea Unirei Principatelor de robu lui Dumnezeu Ion Tinca Nicolae...» Pe o muche laterală e săpată data: 1859, Mai 21; iar jos: «capul (lui) Adam». Crucea are dar pe lângă necontestata ei valoare artistică și importanța unui document istoric. Era menită să eternizeze Unirea țărilor române. Blagoslovită fie memoria patrioților din Ogretin, cari ne-au lăsat pe lângă interesanta lor inscripție și cea extraordinară formă de cruce, care se înalță ca un splendid argument al originalității artei noastre țărănești în această a ei particularitate.

Dela acest colos trecând la cele mai mărunte lucrări în lemn, vom dezvălui iar alte aptitudini surprinzătoare ale Românului. Furcile de tors, înflorate cu încreștăturile cele migăloase dar minunat îmbinate, sunt adevărate opere de artă. Și cu toate acestea nici ele nu-s eșite din mâna vre-unui artist de meserie. Sânt rezultatul imaginațiunii ciobanului dela munte, care păscând oițele și ducând dorul mândruței sale, îi crestează, din gând, o așa furcă măcastră. Dar nu numai la atât se rezumă arta ce întâlnim chiar în stâncile izolate de pe munți. Bătele ciobănești cu împletituri savante, caucurile încrestate și mai ales păpușarii pentru presat brânzeturile conțin, cu toată naivitatea lor, neprețuite motive de artă.

O dovadă și mai complectă a năzuințelor de artist ale Românului ne dă locuința lui și în special a munteanului, cu casele sale de bărne și tinda cu stâlpii cei mândri. Casa lui Antonie Mogoș, din Muzeul de Etnografie și artă națională, e

cea mai categorică dezmințire față de aceia cari nu de mult afirmau că locuințele țaranului nostru se aseamănă cu ale trogloditilor. Mai avem într'adevăr și bordee; dar nici acestea nu formează majoritatea cazurilor, după cum însă nici artiștii desăvârșiți ca Mogoș nu sânt o excepție rară. În satul lui chiar mai trăește meșterul Gheorghe Vizantie; iar în cătunul vecin, e bătrânul Ion Rățoiu, care nu se lasă mai pe jos de moș Antonie. Și toți aceștia, ca și atâția alții necunoscuți, au marele merit de a nu fi, ca în alte țări mai civilizate, artiști de meserie. N'au trecut prin nici o școală și de cele mai multe ori nici nu știu să citească. Și totuși, în răgazul ce le lasă munca grea a ogorului, ei își procură plăcerea de a-și infrumuseța casa și poarta lor, satisfăcând astfel năzuințele lor artistice.

Sânt într'adevăr minunate satele dela munte cu casele lor de lemn, de o arhitectură foarte simplă dar surprinzătoare prin variantele ei așa de interesante. Fiecare cătun are, se poate zice, stilul său. După poartă numai, sau chiar numai după un singur stâlp sau un ștenap, cunoscătorul poate să determine localitatea de unde provine. Casa lui Mogoș și cele câteva porți din Muzeu nu sânt decât un specimen al bogăției ce ascund vâlcelele de prin Gorj și aiurea. Dacă la Expoziția generală s'ar fi avut simpla idee de a se aduce câteva asemenea case, s'ar fi dat o bună ocazie țaranului nostru să dovedească frumosele sale însușiri, pe cari chiar cei mai mulți dintre ai noștri le ignorează încă. Și pe streini asemenea case i-ar fi uimit, căci ele nu sunt întru nimic inferioare Blockhaus-urilor de prin Svițera și Tyrol. Se disting și se impun chiar și mai mult prin porțile monumentale frumos încrestate. Nici la gospodăriile bogate ale țaranilor germani, n-am văzut așa splendide porți ca în Gorjul nostru. Exemplele din Germanisches Museum din Nürnberg sânt cu mult mai simple ca cele din micul nostru Muzeu dela Șosea. Și acestea nu sânt simple excepții. Porțile, mari ca niște arcuri de triumf, se regăsesc atât la Românii din Bucovina și Moldova muntoasă cât și în Muntenia și dincolo de Carpați. Mai generale și în deosebi mai frumoase sunt prin Oltenia. Aci s'au păstrat modelele vechi, pe când pe aiurea s'au modernizat, simplificându-se. Un exemplu tipic, despre sfințenia cu care Gorjanul în special respectă tradiția formelor, am întâlnit în Bălăneștii cei cunoscuți prin porțile sale frumoase. Unul singur dintre săteni, o fostă ordonanță de pe timpul războiului — deci om călătorit, mai cioplit și în consecință mai pretențios, — s'a încumetat să introducă la poarta sa motive

văzute pe la balcoanele de prin București. Această încercare, cu motive streine satului, n'a găsit imitatori. Azi încă, deși aproape în ruină, poarta bătrânului Constantin Torop e unică în comună.

Asemenea cazuri de influența nefastă a orașului asupra artei populare sânt, din fericire, destul de rare în generația trecută. Azi însă ele se generalizează și în curând barbaria orașenească va poci și distruge estetica satelor. Cu atât mai demni de laudă sânt aceia, cari păstrează încă tradiția cea bună. Preoții și învățătorii ar putea să îndemne în acest sens. Dar mai ales prin faptă, nu numai cu vorba. Pilda preotului Negrescu, din Iașii Gorjului, merită să fie semnalată în această privință. Sfinția sa, fiu de țaran, și-a lucrat singur poarta cea frumoasă ce se vede reprodusă aci, salvând astfel un tip particular ce nu se mai uzită în satul său. Cu bucurie am mai constatat de asemeni că, în gospodăria acestui demn preot, concurența orașului nu a înlocuit încă nici unul din produsele industriei casnice, atât de înfloritoare altă dată. Mobilele din casă sânt toate lucrate de însuși părintele; stofele de mobile, scoarțele și îmbrăcămintea toată e țesută de harnica preotcasă. Și satul Iași e la câțiva kilometri numai depărtare de Târgul Jiului. Această bine-cuvântată și îmbelșugată gospodărie curat românească dă cea mai puternică dezmințire pesimiștilor, cari nu cred în o reînviere a industriei și artei țărănești. Din fericire cazul din Iași nu e izolat și e nădejde că el se va generaliza tot mai mult.

Căci țaranul nu a renunțat a recunoaște superioritatea produselor sale casnice față de produsele străine. Trebuie însă să i-se dea o mână de ajutor. Să se înlesnească pe cale practică procurarea materiilor prime și să se instituie premii pentru cei mai harnici. Un foarte bun început a făcut în acest sens tânăra Societate Domnița Maria. Succesul concursului de olărie din Mai trecut a fost neașteptat de mare. S'a dovedit că și apelul către țesătoare a dat rezultate satisfăcătoare. Scopul urmărit de Societate e ca pe deoparte să se încurajeze industria casnică și totdeodată să se redestepte izvoadelele și tehnicile bătrânești atât de frumoase și azi cam părăsite.

Cred că cu înlesnire se vor putea învinge diferitele influențe străine, cari au pervertit așa de tare arta populară. Căci din fire țaranul nostru e înzestrat nu numai cu mult bun simț, dar și cu frumoase năzuinți artistice. Acestea se manifestă în toate apucăturile lui. Întreaga lui înfățișare și în genere toate mișcărilor lui au o grație naturală care îl distinge de stângăcia târgoveților. E splendidă silueta țărancei în costumul ei sim-

plu, care ca și hitonul antic învăluie admirabil formele corpului, lăsând însă întreaga libertate mișcărilor. Și, fie că stă rezemată în poartă, răsucind firul din furca prinsă în brâu, fie că vine dela fântână purtând ulciorul pe cap, sau e cu pruncul în brațe, în totdeauna țărancă română prin înfățișarea ei grațioasă și demnă ne evocă cele mai frumoase exemplare ale statuariei antice sau ale madonelor italiene. Aspectul acesta de grație și armonie îl are țărancul român nu numai când e la horă și în haine de sărbătoare. Chiar la munca câmpului sau în gospodăria zilnică, bogatul costum național, în afară de care țărancul nu cunoaște un altul, înviorează scenele cele mai monotone altfel.

Și cerința de a da un caracter de artă chiar celor mai simple vestminte se regăsește la toți românii, fie ei din Macedonia, Banat, Ardeal sau Bucovina ca și din Regatul nostru. Peste tot locul, pe unde mai răsună o doină sau un cântec bătrânesc, se mai găsesc frumoase documente ale sentimentului estetic înăscut al Românului.

Dar ceace mai ales trebuie să admirăm este îndemânarea mâinilor și siguranța gustului în alegerea izvoadelor și potrivirea culorilor. Și toate aceste combinații ce ni-se par atât de savante și calculate, țărancă le urzește și le coase din gând, fără un model direct. Iar schimbările, ce mereu introduce în izvodul ce a văzut vre-odată, intervin fără vre-o combinare migălită. Întrebați pe vre-o femeie de ce a variat râurile dela o ie, sau pe un olar de ce a înflorit într'altfel o strachină, și niciodată nu va ști să dea alt motiv, decât că așa i-a venit mai bine. Ca și artiștii desăvârșiți, și ei lucrează sub imboldul lăuntric al celor stăpâniți de acel foc sacru, pe care-l numim talentul natural.

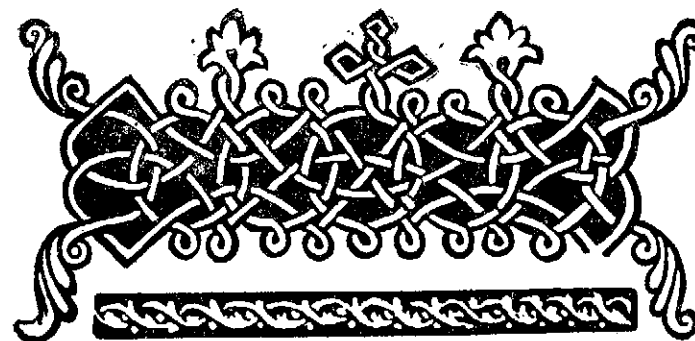
Dar asemenea însușiri frumoase ori cât de răspândite și ereditare ar fi, se pierd totuși prin concurența zdrobitoare a târgurilor și influența răufăcătoare a semiculților. Exemplele rele ale orașelor și lipsa totală a unei educații estetice în școală distrug aplecările artistice naturale ale poporului.

A menține tradiția artei strămoșești, acolo unde ea mai persistă și a reinvia pe unde a dispărut, e o datorie sfântă ce ni se impune. Căci numai cultivând și dezvoltând arta populară, vom putea năzui să avem vre-odată o mare artă românească. Aceasta va trebui să pornească dela studiul amănunțit al elementelor populare, căci numai astfel își va păstra un caracter propriu și național.

Într'acest scop să adunăm fără întârziere rămășițele vechei noastre arte pământene. Ele vor fi cel mai bun testimoniu al

îndemânării și stărei de cultură a țărancului nostru din trecut și vor servi tot deodată la întemeierea unei arte viitoare. Muzeului de etnografie și artă națională îi incumbă datoria de a colecționa și a populariza cât mai mult izvoadele bune românești. Pentru ca o așa de mare operă să se poată realiza cât mai curând, ea trebuie să fie ajutată de toți aceia cari doresc menținerea caracterului nostru etnic. Și de aceea, în afară de sprijinul oficial, se reclamă concursul tuturor bunilor Români. Numai printr-o colaborare comună se va putea ridica acea casă mare a românismului, care ar trebui să fie Muzeul nostru național.

* *Arta în România*, Minerva, 1909, București.

Folklorul cum trebuie înțeles

Filologia are, cum se știe, numeroase puncte de atingere cu folklorul; la ajutorul lui trebuie să recurgem când urmărăm unele probleme de istoria limbei ori literaturii, și cu deosebire în studiile de dialectologie se vede bine legătura între un gen și celălalt de cercetări.

Asupra chipului cum este înțeles de obicei folklorul nu am avut încă prilej să mă exprim mai de aproape în lecțiile mele; numai incidental am arătat acum cinci ani, în cursul de istoria filologiei române, cât de lipsite de orientare, de metodă riguroasă, sînt cele mai multe din culegerile de literatură populară ce ni s'au dat pînă acum. Pentru că în anul acesta am anunțat un curs în care voi trata cîteva puncte de istoria limbei, în special de semantică, în legătură cu fapte din domeniul folklorului, cred că este momentul să vedem ce interpretare s'a dat pînă acum acestui cuvînt, în ce direcție au fost îndreptate cercetările și întru cît ele corespund scopului urmărit. Din analiza diferitelor definiții ce s'au dat folklorului se va vedea că o modificare a lor se impune astăzi și că cercetătorii trebuie să se îndrumeze pe altă cale decît aceea pe care au urmat-o, prea fideli concepției unilaterale ce i-a stăpînit atîta timp.

Nu e tocmai mult de cînd termenul de folklor a fost adoptat în literatura universală pentru ramura de studii inaugurată de Herder și frații Grimm. Cuvîntul se întilnește pentru întia oară la scriitorul englez W. J. Thoms care, sub pseudonimul Ambrose Merton, a publicat la 1846 în revista *Athenaeum* (col. 862—863) un articol unde propunea să se înlocuiască termenii de „popular antiquities, popular literature“, obișnuți

pînă atunci, cu acela de „folklore — the lore of the people.“ Cu toate obiecțiunile care s'au adus acestei denumiri — între altele că ar fi o formațiune hibridă¹ — ea avu norocul să primească aprobarea celor mai mulți. Adevărat că accepțiunea ce i se dă astăzi nu corespunde în totul celei dela Thoms, deoarece dînsul înțelegea prin „folklore“ — după cum indicau cele două părți ale cuvîntului — materialul ce se culege din popor (poezii populare, credințe etc.), pe cînd astăzi se vede o deviere spre altă semnificație, înțelegîndu-se prin el și specialitatea celor care se ocupă cu adunarea și cercetarea producțiilor populare. Cu toată această alterare de înțeles, cuvîntul a ajuns să fie socotit mai propriu decît oricare altul pentru denumirea studiilor ce pasionează pe atîți cercetători și a reușit să se impună de vreo douăzeci de ani pretutindeni unde s'a deșteptat interesul pentru producțiile poporului.

Afară de fixarea termenului generalizat astăzi, Thoms nu a adus nici o contribuție însemnată la studiile de care ne ocupăm și nici el nici alții din timpul lui n'au îmbrățișat problema în întregimea ei, căutînd s'o discute mai cu de-amănuntul și să precizeze domeniul folklorului. Culegătorii și-au urmat, mai mult ori mai puțin sistematic, munca lor, adunînd materialele ce le steteau la îndemînă și care aveau să servească cîtorva din ei la formularea de îndrăznețe teorii mitologice. Numai în cei din urmă douăzeci de ani unii și alții au căutat să-și dea mai bine samă de ce este specialitatea pe care o cultivă și să însemne hotarele pînă unde se întinde ea. Discuțiile care au urmat pe atunci caracterizează cu deosebire activitatea folkloriștilor englezi, francesi și germani; ei au stăruiet mai mult în lămurirea noțiunii de folklor, fără să ajungă cu toate acestea s'o înțeleagă în toată complexitatea ei. O expunere mai amănunțită a părerilor împărtășite de ei se impune deci de la sine și va arăta pentru ce motive cred că trebuie să dăm folklorului altă interpretare.

Pentru învățații englesi folklorul este un fel de „știință a tradiției“²; ca atare, el se ocupă cu adunarea și cercetarea relicviilor păstrate în popor din timpuri imemorabile (basmе, poesii, tradiții, credințe, superstiții și obiceiuri). Acesta e punctul de vedere urmărit de *The Folklore Society*, fondată la Londra în 1878, și în același fel se exprimă în studiile lor A. Lang³, G.L. Gomme⁴ și Ch.S. Bourne⁵. Numai excepțional întilnim o părere deosebită, cum este aceea a lui A. Nutt⁶, care definește folklorul un fel de antropologie și introduce în domeniul lui cercetările asupra artei și industriei populare și

chiar asupra limbei, părere pe care o vom vedea revenind la folkloriștii germani.

Mai puțin s'a discutat asupra folklorului în literatura franceză; cu toate acestea găsim și aici o direcțiune bine hotărâtă în felul ei, și printre puținii care au căutat să-și dea seama de natura studiilor pe care le urmăresc, amintim pe P. Sébillot și A. Gittée. Părerea lor este că folklorul are ca scop cercetarea tradițiilor — Sébillot îl consideră chiar ca o enciclopedie a acestora⁷. Deci aceeași concepție ca și la învățații englesi.

În Germania, problema folklorului a dat naștere la o literatură și mai bogată decât în Anglia. S'a întâmplat însă — cum se întâmplă de multe ori în discuțiile învățaților germani — că chestiunea a fost complicată prin introducerea de elemente cu desăvârșire inutile, cu adausuri care nu au nici o legătură directă cu folklorul. Constatăm și o divergență mai mare de păreri decât la folkloriștii englesi și franceși.

Părerea care citva timp a avut cei mai mulți adepți este aceea a lui K. Weinhold. În articolul cu care dînsul începea să publice, în 1891, seria de volume din *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, astăzi sub conducerea lui J. Bolte, studiul folklorului era conceput după un plan mult mai vast decât cel pe care l-am văzut pînă acum. Weinhold cerea folkloristului să cerceteze nu numai producțiunile populare, ca basme, poezii, credințe, obiceiuri, superstiții, ci și modul de trai al poporului de jos (indeletnicirile lui, portul, locuința, etc.), precum și particularitățile lui fizice — și chiar graiul⁸. Weinhold nu făcea aici decât să dezvolte punctul de vedere pe care-l formulase cu altă ocazie, cînd definise folklorul: „studiul tuturor manifestățiunilor de viață ale poporului de jos”⁹.

După Weinhold chestiunea folklorului a fost mereu pusă în discuție în reviste și alte publicațiuni. Unii ca A. Strack¹⁰, A. Hauffen¹¹, E. Hoffmann-Krayer¹², R. Kaindl¹³, au admis fără restricțiune părerea învățatului din Berlin; alții au obiectat că a înțelege în chipul acesta folklorul este a întinde prea departe atribuțiunile lui. Astfel A. Dieterich¹⁴ eliminează din cercetările folkloristice informațiile asupra artei populare și portului de la țară, observînd că acestea pot într'adevăr să servească uneori folkloristului, dar nu trebuie să fie obiectul special de investigație a lui. Tot astfel K. Voretzsch, într'o comunicare făcută acum cîtiva ani la congresul filologilor și profesorilor germani, a insistat asupra exagerărilor în care cad cei mai mulți și a propus să se renunțe în studiile de folklor la chestiuni ca arhitectura populară, îmbrăcăminte, ș.a.¹⁵

Reducerea folklorului la mai puțin decât admisesese Wein-

hold este deplin justificată și ea se impune fără contestare dacă luăm în samă starea actuală a diferitelor ramuri de cunoștințe.

Cînd cercetările asupra particularităților fizice ale unui popor formează astăzi obiectul unui studiu special, al antropologiei, de ce le-am introduce în folklor? Tot astfel, ce rost pot avea informațiile asupra artei populare, asupra îmbrăcămintei și chiar asupra graiului, cînd aceste chestiuni privesc pe etnograf și pe dialectolog? Folkloristul are fără îndoială uneori nevoie și de informațiuni de natura aceasta, dar nu urmează de aici că el singur are să se ocupe cu adunarea lor — ca orice specialitate, folklorul trebuie să recurgă la științe auxiliare, în cazul nostru la etnografie și dialectologie, fără a se confunda însă cu ele, cum voia Weinhold.

Nu mai încapă deci discuție că felul de a înțelege folklorul pe care l-am văzut la cei mai mulți din școala germană este cu desăvârșire în desacord cu direcțiunea studiilor de azi și trebuie să se renunțe definitiv la el.

Mai puțin contestabilă apare atunci părerea celor din școala engleză și franceză. Putem însă subscrie la ea fără nici o rezervă, corespunde ea la ce trebuie să fie într'adevăr studiile folkloristice? Vom vedea că răspunsul nu poate fi decât negativ și că alt ceva sîntem în drept să cerem folklorului de acum înainte.

Pentru a ne convinge cît de discutabil e criteriul admis pînă azi în aceste studii, cît de unilaterală e direcțiunea pe care au urmat-o toți și cît de insuficiente sînt rezultatele obținute, n'avem decât să comparăm ce ni s'a dat de folkloriști cu ce ni s'a spus că trebuie să așteptăm dela ei.

S'a afirmat dela început și se repetă mereu că scopul folklorului este de a ne arăta felul propriu de a simți al unui popor, viața lui sufletească în toate manifestațiile ei mai caracteristice și așa cum se resfrîng în diferitele lui producțiuni păstrate din timpurile cele mai vechi. Folklorul este chemat prin urmare să ne ducă la stabilirea de fapte psihologice, și de aceea orice culegător de basme, poezii populare, credințe, ș.a. trebuie să vadă în materialul adunat contribuții prețioase, sigure, pentru conclusiuni de etnopsihologie.

Dacă acesta este obiectul investigațiilor folklorice, rămîne să vedem întru cît ele — așa cum sînt făcute azi — își ating ținta.

Folkloriștii singuri au constatat că cele mai multe din motivele populare se întîlnesc, aproape neschimbate, la toate popoarele; ce povestește țăranul nostru povestește și țăranul,

din alte părți ori chiar sălbaticul din Africa și din America. Basmelor cu deosebire circulă din loc în loc, cu aceleași fapte fantastice, cu aceiași eroi legendari — uneori chiar cu aceleași imagini, cu aceleași expresii, și asemănările acestea merg adeseori dincolo de timpul de azi, pot fi urmărite pînă în epocile cele mai îndepărtate —, se știe că mare parte din poveștile noastre erau cunoscute și vechilor locuitori ai Indiei și Egiptenilor și Grecilor. Aceeași constatare și pentru multe din credințele, obiceiurile, superstițiile actuale, așa că întrebarea firească pe care trebuie să ne-o punem este: poate servi asemenea material la concluzii psihologice sigure, la aprecieri temeinice asupra sufletului unui popor? Dacă am răspunde da, ar urma că psihologia țaranului nostru este aceeași cu a vechiului Egiptean ori a Grecului din antichitate, pentru că constatînd o uniformitate de motive populare trebuie să admitem implicit și o uniformitate de dispoziții sufletești. Nimeni însă nu poate admite așa ceva, și totuși la această concluzie sîntem duși dacă stăruim în felul de pînă acum de a înțelege folklorul.

Sînt fără îndoială și povestiri care se întîlnesc numai la unele popoare, găsim cîteodată chiar în motivele stereotipe, amănunte caracteristice, locale, un fel de a-și reprezenta lucrurile propriu unui popor¹⁶, dar nici aceste elemente prea sporadice ori prea vagi — nu ne autorizează să vedem în ele temeuri pentru deducțiuni precise, categorice.

O parte de superioritate din acest punct de vedere au desigur poeziile populare. Aici elementul psihologic, individual ori colectiv, caracteristic unei anumite grupări etnice, iese mai bine în evidență și poate fi luat mai mult în seamă la stabilirea de diferențieri sufletești. Să nu uităm însă că și în poezia populară sînt motive care nu sînt circumscrise între anumite granițe, că teme comune circulă la mai multe popoare, vecine ori îndepărtate, că împrumuturi numeroase de subiecte poetice s'au făcut de la unii la alții, așa că prezența lor într-o anumită regiune nu poate spune tocmai mult, nu poate îndreptăți concluzii de natură psihologică pe care să se poată pune mult preț. Nu trebuie de asemenea pierdut din vedere că unele poezii se păstrează în popor prin obicei, prin puterea tradiției, continuă să fie cîntate chiar atunci cînd nu mai corespund unui mod special de a simți, concretizat în ele.

În fața unui asemenea material, prea uniform ori prea sărac, mai poate fi vorba de cercetări psihologice care să ne dea icoana sufletească întregă a unui popor, tot ce-l impresionează și-i stăpînește gîndul, tot ce călăuzește viața lui de fie-

care zi, de fiecare clipă? Să nu ne mirăm dar cu toată grămada de culegeri populare care s'au făcut de atîția ani, și la noi și aiurea, nu s'a ajuns să se dea, sub raporturile psihologice, nimic temeinic, nici o sintesă care să justifice necesitatea atîtor fapte înșirate în mii de volume și să ne convingă că folklorul a ajuns să realizeze ce i se cere, a trecut de perioada dibuirilor și s'a îndrumat pe calea adevărată.

Renunțînd deci să mai credem în temeinicia formulei aplicate pînă acum, încetînd de a ne mai ilusiona cu păreri care au fugit de controlul criticii, care este noul punct de razim pe care vom putea așeza mai bine cercetările viitoare, spre ce alte orizonturi va trebui să ne îndreptăm pentru ca să emancipăm și folklorul de concepțiuni învechite și de metode sterpe?

Printr'un defect de optică — obișnuit mai ales cînd o specialitate începe să se constituie alături de altele — folkloriștii n'au văzut în jurul lor decît o parte din mulțimea de fapte ce așteptau să fie luate în seamă. Mulțumiți cu atît, ei au continuat să se preocupe de aceleași veșnice manifestațiuni care li se păreau mai demne de înregistrat, și cînd au venit în atingere cu poporul au uitat un lucru elementar, așa de evident că te miri că a putut fi pierdut din vedere. Au uitat anume că cineva nu trăiește numai din ce moștenește, ci și din ce se adaugă pe fiecare zi în sufletul lui, și că aceasta este mai ales partea ce merită să fie explorată. Ca moștenire de sute și mii de ani ni se înfățișează toate basmele, credințele, superstițiile, și tot ca o moștenire trebuie socotite cele mai multe din poeziile populare. Dar oare la atîta se reduc manifestațiunile sufletești ale poporului, acelea în special pe care el și le exprimă prin grai? În viața de fiecare zi, în cercul restrîns al familiei sau cel mai larg al satului, țaranul nu primește impresii de tot felul, sufletul lui nu este mereu atins de realitatea care-l încunjură? Dacă este prin urmare vorba de a înțelege și reda psihologia poporului de jos, se poate oare trece peste această parte vie, veșnic în mișcare, din ființa lui sufletească, și nu este tocmai ea cea mai interesantă de prins, cea mai prețioasă, față de cealaltă, tradițională, prea artificială?

A fost deci o greșeală a folkloriștilor cînd au înlăturat din cercul lor de observație părți așa de însemnate din viața, din sufletul celor simpli; pentru constatările psihologice este absolut indispensabil să se dea și acest material, să se culegă de la țaran, în afară de ce s'a cules de obicei pînă acum, tot ce dînsul exprimă prin grai, tot ce alcătuiește ju-

decata lui asupra diferitelor împrejurări în care trăiește, tot ce crede el despre actualitate.

Precisînd, colecțiunile de folklor trebuie să ne aducă informații din care să se poată vedea ce crede omul de la țară despre cei mai apropiați sau mai îndepărtați de el, cei din satul lui ori cei de la oraș, despre neamurile streine cu care vine în atingere, despre biserică și școală, despre armată și administrație, despre unele evenimente la care a luat parte, sau despre care a auzit povestindu-se, cum l-au impresionat unele lucruri pe care le-a văzut în afară de satul lui, ce-și mai amintește din copilărie, care personalități însemnate se impun mai mult simpatiei lui, cum și le înfățișează și ce cunoaște din viața lor, etc. Numai în chipul acesta putem ajunge să cunoaștem pe țăran așa cum este, în toate prilejurile care pun în lumină felul lui de a gândi și de a simți, la muncă ori la petrecere, printre ai lui ori printre alții, vesel ori întristat.

Cu alte cuvinte, *folklorul trebuie să ne arate cum se resfrîng în sufletul poporului de jos diferitele manifestatii ale vieții, cum simte și gîndește el fie sub influența ideilor, credințelor, superstițiilor moștenite din trecut, fie sub aceea a impresiilor pe care i le deșteaptă împrejurările de fiecare zi.*

În felul acesta am înțeles folklorul în culegerea de texte *Graiul nostru*, publicată împreună cu D-nii Candrea și Speranția. Materialul adunat acolo poate da o idee de mulțimea de fapte care așteaptă să fie înregistrate de cei care vor căuta să petreacă printre țărani, nu numai pentru a culege basme ori poesii, cum s'a făcut mai bine ori mai rău de alți folkloriști, ci pentru ca să-i cunoască în lumea lor de fiecare zi și să însemne tot ce li se va părea că merită să nu fie dat uitării.

Dînd folklorului această interpretare, nenumărate vor fi foloase pe care ni le va aduce, și oricine va putea găsi informații mai bogate, nouă, asupra vieții, sufletului celor care trăesc mai departe de cultură.

Din ce am spus pînă aici s'au putut în general întrevădea aceste foloase; să căutăm totuși să le punem mai bine în lumină, pentru ca să se vadă deosebirea între ce s'a făcut și ce rămîne de făcut de acum înainte.

Culegerile de folklor în felul arătat, dîndu-ne informații directe și sigure asupra sufletului poporului, vor face să ne schimbăm multe păreri, multe prejudecăți. Pentru noi în special vor fi de mare folos constatările la care vom ajunge pe această cale, pentru că se știe cît de adînc înrădăcinate sînt și azi unele credințe despre cei din popor. Ne-am deprins să

vedem pe țăran altfel de cum este în realitate, să-i atribuim însușiri pe care nu le are ori să trecem cu vederea peste păcate inerente firii lui. În chipul acesta de a judeca e ceva din ușurința obișnuită cu care luăm drept bune afirmări necontrolate ori repetăm mereu ce altora li s'a părut într'o zi adevăr nediscutabil. Se vede însă aici și un sistem întreg de gîndire, am putea spune general pentru că a stăpînit despotoc mințile din veacul trecut și dăinuiește și azi, sub o formă sau alta, făcîndu-ne să pierdem măsura dreaptă a lucrurilor. Nu este o paradoxă, cînd vom spune că în toată mișcarea intelectuală de vreo sută de ani încoace a dominat tendința de a falsifica norma după care avem să judecăm valorile sufletești. Sub influența unor concepții nebuloase și a unui entusiasm care a degenerat în retorism romantic s'a ajuns să se dea despre cei de jos o icoană zugrăvită în colorile cele mai luminoase, cele mai atrăgătoare: omul simplu, de la țară ori aiurea, ne-a fost prezentat ca o ființă înzestrată cu calități fără număr, cu un suflet în care natura a lăsat din belșug să cadă sămînța tuturor gîndurilor și sentimentelor bune. Înălțîndu-se cei mici, cei umili, s'a căutat în sens opus să se coboare cei care s'au ridicat deasupra mulțimii, au realizat idealuri de *summa humanitas*; niciodată ca în timpurile noastre nu s'a văzut mai multă stăruință, uncori inconștientă, cele mai deseori premeditată, de a se înjosi figurile oamenilor de acțiune superioară din trecut ori de azi; sistematic s-a căutat în viața și opera lor să se descopere punctele întunecoase care să slăbească entusiasmul nostru pentru ei. Între aceste exagerări, între asemenea tendințe dăunătoare, judecata e chemată astăzi să îndrepte cumpăna și să înlătore eresiile de care ne-am lăsat amăgiți.

Un corectiv la aprecierile greșite de pînă acum asupra celor de la țară îl va aduce chiar folklorul. Și ca să ne referim la noi, cîteva constatări pe care le dăm mai departe vor arăta ce preț trebuie să punem de acum înainte pe ce se spune mereu, cu aceleași cuvinte exagerate, despre sufletul sateanului nostru, despre comoara lui de însușiri alese.

Se vorbește despre dragostea de țară a țăranului, despre ura pe care o are împotriva streinului. Cine vine însă în atingere cu el se poate convinge la ce se reduc aceste sentimente ale lui.

Un țăran din Dolj, pe care-l întrebam ce crede despre starea lucrurilor de azi, îmi spunea cu o neîngrădită sinceritate:

„Mai bine ierea pã vremea Turcului, făceam 12 zile pã

an și dam dijmă la porumb; încolo nimic. Durmiam cu boii
pă livezi pînă'n Sfintu Ghiorghe și pînă să făcea la loc și ni-
mîni nu măntreba. Mă apuca namiazu pă cîmp și nu mă'n-
treba nimîni de unde viu și unde mă duc¹⁷

O mărturisire și mai elocventă găsim la un țăran din
Tulcea:

„În vremea Turcului tot și pisti tot iera slobod; ti duceai
în pădure, puneai căciula p'o ureche și tăiai di undi vrei și
ce vrei. Scoteai un bilet pântru o sută di doage și tăiai trii
suti și nimen nu ti'treba.

Trecînd pă la casa pădurarului îi lăsai un lemn, două,
și'nainte, băiete.

Vitile le pășteai pă undi vrei. Cu pămîntu era mai ghini
ca az: să plătea dijmă numa pântru pămîntu sămănat; pân-
tru ăl nesămănat nu lua nimic.

Pântru stuț din baltă iar nu te'ntreba nimîni¹⁸

Iată-i deci pe acești țărani spunînd că lumea trăia mai
bine pe vremea Turcilor, pentru că, după credința lor, erau
mai puține sarcini atunci și fiecare se putea duce pe unde
voia cu vitele la păscut. E caracteristică această mărturisire
pentru mentalitatea țăranului nostru: dacă ceva îi turbură
socotelile, dacă folosul lui iese micșorat dintr'o împrejurare
oarecare, iată-l răzvrătit, cîrtitor. Numai ce-l privește direct,
ce i se pare pe placul lui, numai aceea există pentru el. Că
țara a scăpat de stăpînire streină, că multe lucruri s'au schim-
bat în bine — ce-l interesează pe el, dacă i se pare că pentru
vieața lui de toate zilele era mai bine altădată? Și e de re-
marcat că aproape la fiecare pas întîlnești la țară oameni care
se tînguiesc după vremea mai bună, traiul mai din belșug de
odinioară.

Tot din punctul acesta de vedere, absolut egoist, privește
țăranul și alte împrejurări dela noi. Se știe că amintirea lui
Cuza este încă vie în sufletul țăranilor și mulți îi pomenesc
cu evlavie numele. Credeți însă că această amintire este le-
gată de faptul însemnat, petrecut în timpul domniei lui, uni-
rea principatelor? V'ați înșela... nicăiri n'am întîlnit vreun
țăran vorbind de Cuza — ori de Kogălniceanu — cu recunoș-
tința cuvenită omului care a înlesnit înfăptuirea unei idei
mari. Cuza există pentru țărani numai pentru că le-a dat pămînt,
și cuvintele unui satean din Ialomița concretizează bine
sentimentul tuturor:

„Cuza, sireacu, ăla domn! Iel a făcut multe bunătăț pin-
tru noi și ni-a iubit mai abitir ca un părinte. Dă nu iera el,
nu mai aveam az pămînt și tot clăcași iera să murim¹⁹

Datoriile pentru țară, obligația de a lăsa cîtva timp afa-
cerile tale pentru a sluji spre binele tuturor sînt iarăși, în
general, noțiuni streine de mintea țăranului. De aceea servi-
ciul militar este pentru el o pacoste, și nu pierde prilej să-l
blesteme, cum se vede din atîtea doine ori cum arată și cu-
vinte ca acelea pe care mi le spunea un bătrîn din Argeș:

„Altădată erea mai bine ca acuma. Nu mergiai la șorț ca
acuș; la șaizăci a ieșit cu șorții-ntii²⁰

Cînd cineva gîndește astfel, să nu ne așteptăm să înțe-
leagă însemnătatea unui alt fapt din istoria noastră, războiul
de la 1877. N-am întîlnit, cît am umblat prin mai multe ju-
dețe, un singur țăran care să-mi vorbească despre acest eve-
niment cu bucuria, cu entuziasmul pe care-l deșteaptă cre-
dința că ai luat parte la o faptă mare. Vedeam și aici expri-
mată mai mult sila pentru un lucru la care te-ai supus pen-
tru că ți s'a poruncit; chiar amintirile despre război sînt foarte
vagi în mintea țăranului ori sînt legate de ceva cu desăvîr-
șire personal, vreun neajuns întîmplat atunci — un bătrîn
povestea:

„Of... Atunci să prăpădi și ghietu Stan, hi-nio. Sărma-
nu, ce băiat bun iera! Al mai bun ni să prăpădi și ni-a rămas
dracii, ca să-ni mănînc amaru cu iei²¹

Acestea sînt cîteva pilde din care putem vedea care e
adevărutul suflet al țăranului și cîte lucruri rău judecate sau
nebănuite ne poate învăța folklorul.

Pentru cunoașterea felului în care anumite întîmplări,
fapte petrecute de curînd, se resfrîng în sufletul țăranului,
pentru a vedea cum ele se modifică după chipul lui de a în-
țelege, și cum imaginația naivă intervine, într'un chip sau
altul, să schimbe realitatea, este interesant să amintim ce ne
spune un alt text. Un țăran din Tulcea istorisea călătoria pe
care Cuza a făcut-o la Constantinopol:

„Cuza-l strîmtora Sultanu să-i dea ghiru. Iel s'apucă și
face sfat cu boerii lui. Ș-a ales v'o douăzeci di oameni voinici
di-ai lui, ș'a purces. Da li-a zis că „di-oi muri să-ni trimiteț
trupu să-l îngropaț aici“. Și s'a dus cu vaporeș iuti ș-a ajuns
acolo la Constantinopole. A luat cu iel v'o zeci oameni di-ai
lui și s'a dus la palatul Sultanului... Sultanul toma ședea'n
tronu lui și bea cafea, și l-a găsit, a intrat la iel și i-a dat
bonjur și i-a pus cartea și condeiu pă masă:

— Iscălești colea ca să nu mai plătească țara ghir; iscă-
lești or te tai!

Ș'a scos saghia, și Sultanul di frică să nu-l taie a iscălit.
Ș'a luat cartea și nișcă, băete! S'a suit în vapor, și drumu'na-

*inte la București. Cică să hi luat după iel, da nu l-a putut ajunge. Ș-așa a scăpat ghietu Cuza țara di ghîr.*²²

Comparînd această povestire cu ce se știe despre călătoria lui Cuza — în special așa cum ne-o descrie Bolintineanu — vedem cum fantasia oamenilor simpli alterează faptele, adăugînd fel de fel de incidente închipuite de ei. Cuza ne e reprezentat aici ca un erou legendar, de baladă, care pleacă la Constantinopol cu o ceată de voinici să scape țara de bir și sultanul intimidat e silit să se supună la tot ce-i poruncește domnul român. Nu este aici un cas tipic de elaborare fantastică în mintea poporului, a întâmplărilor reale, și nu putem deduce, din adunarea unor asemenea motive de folklor, cum s'au creat și în trecut multe din legendele populare? Iată dar cum culegerile făcute în spiritul nou pot să ne lămurească și alte puncte din procesele sufletești ale țaranului și să ne explice mai lesne genesa producțiilor populare din trecut.

Dar foloasele folklorului nu se opresc aici — vom mai avea de relevat altele.

Se spunea mereu pînă acum că va veni un timp cînd folkloriștii nu vor mai avea ce culege, cînd producțiile populare vor dispărea, înecate în formele nouă de cultură care pătrund tot mai mult de la oraș. Să ne oprim puțin asupra acestei păreri și să vedem întrucît este îndreptățită.

În folklorul tradițional trebuie să distingem două categorii de producțiuni: 1) cele care stau în strînsă legătură cu viața practică (credințe, obiceiuri, superstiții) și 2) cele care ar putea fi numite de ordine ideală, pentru că se raportă la sfera superioară de gîndire și simțire a omului simplu, la partea poetică a vieții lui (basmе, tradiții, legende, poezii)²³. Producțiile cele mai expuse pieririi sînt firește cele din categoria întii pentru că ele, fiind o rămășiță a condițiilor primitive de trai, nu vor mai putea avea cu vremea substratul pe care se întemeiasе și față cu progresele culturii vor pierde însemnătatea, rolul lor de mai înainte — să ne gîndim la soarta descintecelor în urma progreselor medicinei. Să nu ne închipuim totuși că aceste motive populare vor dispărea cu desăvîrșire: unele superstiții vor continua să trăiască, pentru că n'avem decît să ne gîndim cum și printre oamenii cei mai culti de astăzi — printre artiști mai ales — întîlnim adeseori credința în superstiții. Trecînd la al doilea grup de producțiuni, va trebui să recunoaștem că acestea, prin însăși natura lor, se presintă în condițiuni mai favorabile de a se păstra mai departe. Orice s'ar zice, basmele nu vor amuți niciodată:

ele sînt farmecul anilor de copilărie — și ne putem oare închipui vreun copil chiar din secolul al XXX-lea căruia să nu i se fi povestit minunatele fapte ale vreunui Făt-Frumos? Nu vor putea dispărea cu desăvîrșire nici poeziile populare: nu vor mai fi împletite pe aceleași teme, dar poezii populare vor fi totdeauna, ori că vor continua de departe pe cele de astăzi, ori că vor rezulta din transformarea celor introduse de la oraș — și vor fi, pentru că nu vor înceta niciodată să existe — după împrejurările proprii fiecărei epoci — oameni mai simpli, alături de alții, cu suflet deosebit, cu o cultură superioară. După cum nu vor dispărea basmele și poeziile, tot așa vor continua să trăiască și unele legende. Putem spune chiar mai mult: pe lîngă legendele vechi, își vor lua naștere altele nouă. Imaginația populară nu rămîne niciodată inactivă: ea se amestecă mereu în realitatea de fiecare zi și încetul cu încetul ajunge să schimbe faptele cele mai bine cunoscute, cele mai apropiate de noi — am văzut mai sus cum a fost transformată în popor figura lui Cuza. Și chiar printre cei culti se vede adeseori această tendință pentru făurirea de legende: viața scriitorilor ori altor oameni însemnați, chiar dintre cei mai recentî, ne dau nu o singură dată pilde de asemenea legende legate de numele lor²⁴.

Nu poate fi deci vorba de o dispariție completă a folklorului vechi, ci numai de o reducere ori de o modificare a lui. Grija culegătorilor a fost și este prin urmare exagerată. Și va părea cu atît mai puțin întemeiată de acum înainte, cînd folklorul își lărgeste domeniul. Într'adevăr, prin culegerea de material nou, în felul celui arătat, folkloriștii vor găsi totdeauna drum deschis pentru studiile lor și niciodată nu le vor lipsi faptele nouă, actuale, asupra cărora să-și îndrepte atențiunea: fiecare epocă e caracterisată prin manifestațiuni proprii de viață, și urmărind aceste manifestațiuni, așa cum ele se reflectează în sufletul contemporanilor, folkloriștii vor avea totdeauna un cîmp întins de cercetare.

Iată dar un alt folos: lărgirea orizonturilor folklorului aduce cu sine asigurarea pentru viitor a unui material totdeauna interesant de cules.

Și acest material va întrece în bogăție, în varietate, tot ce s'a dat pînă acum. Cînd se va ajunge să se alcătuească cît mai multe asemenea culegeri, vom avea la îndemîna izvorul cel mai prețios de informație ce s'a dat vreodată: vom găsi acolo icoana sufletească adevărată a fiecărui popor, după localități și timpuri, și vom putea pași mai sigur în studiile de literatură, de psihologie ori de sociologie — culegerile aces-

tea vor fi adevărate arhive vii în care și istoricii să găsească mai mult decât în atâtea documente seci, fără suflet care nu le îngăduie azi să pătrundă mai adânc în sufletul multîmilor.

O parte mare de folos vor avea și filologii. Publicațiile din școala veche au lăsat în umbră o latură însemnată din viața limbilor. A aduna numai basme, poezii ș.a. este a oferi cercetătorului un material lingvistic prea redus, cu desăvîrșire unilateral. Oricine a putut observa că țaranul întrebuintează de multe ori în povestirea unui basm ori în versuri unele cuvinte sau întorsături de frasă la care nu recurge în graiul obișnuit, de fiecare zi: limba basmelor ca și a multor poezii — mai ales baladele — este în mare parte o limbă tradițională, convențională, cu forme stereotipe, și de aceea este o greșală de metodă cînd în studiile de sintaxă se pleacă constant dela asemenea texte. Trebuie să cunoaștem pe țaran așa cum se exprimă el în graiul zilnic, în conversațiile cu alții, în povestirile libere — singurele în care se poate vedea mai bine spontaneitatea lui în ce privește limba, ca și spontaneitatea lui sufletească. La aceasta nu putem însă ajunge decât prin texte de folklor în înțelesul lui nou. Și cît nu rămîne de făcut în această direcție pentru ca să putem în sfîrșit pune pe temelii mai sigure multe observații privitoare la graiul popular... În ce ne privește pe noi, în special, să ne gîndim că dialectul Istro-Românilor, Megleniților, ca și în mare parte al Aromânilor — după textele tuturor culegătorilor de pînă acum — ne este cunoscut numai din frase de povești și de poezii populare²⁵. Cu cît mai interesante ar fi fost însemnările luate după vorbirea în care se exprimă de obicei țaranul. Decît pagini întregi de basme mai bine cîteva frase vii, prinse într'o convorbire.

Toate considerațiile pe care le-am arătat ne duc deci la o altă interpretare a folklorului. Direcțiunea care a fost urmată pînă acum nu mai încapă îndoială că trebuie părăsită.

La o îndrumare nouă trebuie însă să corespundă o schimbare de metodă, de mijloace de lucru. E o necesitate care se impune fără întîrziere în cercetările folkloristice cu atît mai mult cu cît ele au suferit — și mai ales la noi — de lipsa unei discipline serioase. Diletantismul a tronat neturburat pînă acum în folklor: oricine s'a crezut în stare să culegă texte populare și, sub pavăza ocrotitoare a serviciilor aduse literaturii ori a dragostei pentru popor, am văzut îngrămădindu-se atîtea volume printre care abia descoperi din cînd în cînd cîte unul mai de samă. Epoca de culegere cu grămada, fără sistem, fără orientare, fără pregătire științifică, trebuie să se

încheie. Folkloriștilor de mine sîntem în drept să le cerem altă pregătire. Pentru a și-o însuși, vor trebui să se formeze la școala vreunei științe care să-i deprindă cu metodele riguroase. Și care poate fi această știință, dacă nu filologia, cu care folklorul are atîtea puncte de contact și care-i poate arăta mai mult decât oricare alta calea sănătoasă pe care să se îndrumeze²⁶. Spre a asigura o mai bună pregătire celor care vor voi să se consacre folklorului va trebui chiar să se dea acestui studiu la loc în învățămîntul universitar — și să sperăm că nu va întîrzia prea mult pînă ce catedre speciale de folklor vor asigura alături de cele de filologie.

Nu voiesc prin aceasta să spun că folklorul va trebui considerat ca o simplă anexă a filologiei. Domeniul lui, cu toate legăturile pe care le are cu această știință, se apropie mai mult de al psihologiei și al sociologiei. Chiar gena sa este datorită unui mod nou de a vedea, care s'a introdus în considerațiunile psihologice și sociologice. Interesul pentru folklor s'a deșteptat cînd din analiza sufletului nostru am văzut că în el trăiesc unele moșteniri ale epocilor primitive și cînd, prin cunoașterea mai de aproape, a păturilor de jos sau a popoarelor mai înapoiate în cultură, ne-am convins că diferitele aspecte ale vieții acestora merită să fie studiate și ele — e deci o parte de adevăr în ce spune, în legătură cu alte considerațiuni, folkloristul Machado y Alvarez, cînd formulează astfel părerea sa: folk-lore has, in my opinion, most certainly a sociological aspect²⁷. A considera astfel folklorul este a pune în acord domeniul lui cu condițiunile în care s'a dezvoltat.

De la filologi vor avea așadară prilej folkloriștii să-și apropieze disciplina intelectuală care singură îi poate emancipa de rutina și diletantismul de pînă acum; și tot mulțumită lor vor ajunge să înțeleagă mai bine rostul și însemnătatea cercetărilor ce așteaptă să fie făcute de acum înainte. Cum spuneam în lecția de deschidere de acum doi ani²⁸, în filologia de azi se accentuează din ce în ce mai mult interesul pentru faptele încunjurătoare, pentru present; prin studiile de dialectologie se caută să se observe și să se înregistreze fenomenele lingvistice actuale, pe cînd mai înainte învățații se mărginau numai la studiul monumentelor vechi de limbă: aveau cultul trecutului. Spiritul nou care regenerează filologia trebuie să însuflețească în viitor și pe folkloriști, cu atît mai mult cu cît și ei, după cum am văzut, au fost stăpîniți de același exclusivism, de același interes mărginit numai la trecut, la tradiție. Putem chiar spune că ceea ce este dialectologia

pentru filologia nouă sînt — sau mai curînd vor trebui să fie — pentru folklor, cercetările pe care le-am adăugat la domeniul lui.

Aceasta nu înseamnă însă că va trebui să ne întoarcem privirile de la trecut; ar fi o lipsă de înțelegere a cerințelor științei și o nouă exagerare. A avea ochii ațintiți numai spre trecut, cum — printr-un fel de manie arheologică — s'a făcut, mereu pînă acum în atîtea ramuri de studii, este desigur o exagerare ale cărei urmări le resimțim astăzi; dar a veni să spui: „destul s-a scormonit în ruinele trecutului — lăsați-l și ocupați-vă numai de prezent“ — ar fi o exagerare tot așa de primejdioasă. Cercetătorul trebuie să cuprindă în cîmpul lui de observație și actualitatea și trecutul; mintea lui trebuie să fie veșnic gata să cunoască și ce se întîmplă și ce s'a întîmplat altădată, pentru că nimic nu poate fi pătruns în toate tainele lui dacă e izolat în timp, ca și în spațiu; fapte de azi pot fi mai bine înțelese dacă le cunoaștem pe cele din timpuri depărtate, după cum trecutul ne apare mai limpede la lumina prezentului. Între ce este și ce a fost, mintea noastră trebuie să întindă mereu punți de lumină — și numai cine înțelege aceasta este adevărat om de știință; ceilalți, care nu văd decît o parte mică din infinitatea de fapte, care iau în samă ori numai prezentul ori numai trecutul — aceia sînt „jumătate-învățați“, ca „jumătate-oameni“ despre care vorbesc basmele.

* Lecție de deschidere la Facultatea de litere la 9 noiembrie 1909.

1. Thoms caută să o justifice amintind că un cuvînt analog a fost introdus de Disraeli: „remember I claim the honour of introducing the epithet folk-lore, as Disraeli does of introducing fatherland, into the literature of this country“.

2. Astfel îl definește E. Hartland în *Folklore; what is it and what is the good of it*, Londra, 1899, p. 3: „folk-lore is the science of tradition“.

3. „The science of folk-lore examine the things that are the oldest, and most permanent, and most widely distributed, in human institutions“, *The Folk-lore Record*, II, 1879, p. I — „Folklore... collects and compares the... relics of old races the surviving superstitions and sto-

ries, the ideas which are in our time but not of it. Properly speaking, folklore is only concerned with the legends, customs, beliefs of the folk, of the people“ — *Custom and Myth*, Londra, 1884, p. II.

4. (Folclorul e) „...the comparison and identification of the survivals of archaic beliefs, customs and traditions in modern ages“, *The Hand-book of Folk-lore*, Londra, 1890, p. 5, cf. *The Folk-lore Journal*, III, 1885, p. 14.

5. (Folclorul studiază) „all that the folk believe of practise on the authority of inherited tradition, and not on the authority of written records“, *The Folk-lore Journal*, III, 1885, p. 103.

6. *The Folk-lore Journal*, II, 1884, p. 312.

7. „La nouvelle science ... peut être définie: une sorte d'encyclopédie des traditions, des croyances et des coutumes des classes populaires ou des nations peu avancées en évolution, avec les répercussions réciproques de la littérature orale et de la littérature cultivée; c'est l'examen des survivances qui, remontant parfois, ainsi que l'a démontré l'étude du préhistorique comparé avec l'état social similaire de certaines tribus, jusqu'aux premiers âges de l'humanité se sont conservées, plus ou moins altérées, jusque chez les peuples les plus civilisés et parfois, inconsciemment, chez les esprits les plus cultivés“, P. Sébillot, *Révue d'anthropologie*, seria a 3-a, I, 1886, p. 293. — Părerăa lui Sébillot se apropie totuși de aceea a lui Nutt și a învățaților germani cînd dînsul spune mai departe că folclorul cuprinde și studiile privitoare la arta populară; în același fel e privit folclorul — „démologie, traditionisme“, cum mai e numit acolo — în programul publicat de *Révue des traditions populaires*, vol. I; această părere este însă părăsită azi de școala franceză — ultimele volume din *Révue des traditions* nu mai dau nimic din domeniul artei populare.

(Obiectul folclorului e) „la tradition populaire, dans l'acceptation le plus large du mot, comprenant ainsi tout ce qui se transmet dans le peuple d'âge en âge. Elle se présente sous les formes les plus diverses: chanson populaire, conte ou légende, proverbe, dicton ou formulette, devinette, usage ou coutume, cérémonie ou fête populaire, croyance ou superstition“, A. Gittée, *Révue de Belgique*, LIV, 1886, p. 225—226.

8. Iată categoriile pe care le distinge: Einleitung: Die physische Erscheinung des Volkes (Knochenbau, Muskelausbildung, Gesichtszüge, etc.) — I. Aussere Zustände: Die Volksnahrung, die Tracht, die Wohnung. — II. Innere Zustände: 1) Lebensitte a) in Haus und Sippe, b) ausser dem Hause: α) Jäger- und Fischerleben, β) Hirtenleben, γ) Bauernleben, δ) Hnadwerkleben; 2) Recht; 3) Religion (Sagen, Märchen, Zaubersprüche); 4) Sprache (Wortkunde); 5) Poesie (das lyrische und das epische Volkslied, Sprichwort, Rätsel, Musik und Tanz).

9. „Die Volkskunde hat die Aufgabe, das Volk, das ist eine be-

stimmte, geschichtlich und geographisch abgegrenzte Menschenverbindung von Tausenden oder Millionen, in allen Lebensäusserungen zu erforschen“, *Zeitschrift für Volkerpsychologie*, XX, p. 2.

10. „Das Leben und Wachstum der Sprache, die Entstehung der religiösen Vorstellungen, der Künste und der Poesie, der Sitte und Sittlichkeit, so wie deren Entwicklung bis zu der Grenze, wo das Einzelindividuum bestimmend und beherrschend eingreift, das sind die grossen Probleme, deren Lösung, die Volkskunde uns geben soll“, *Hessische Blätter für Volkskunde*, I, p. 156.

11. „Volkskunde nennen wir die Wissenschaft, deren Aufgabe es ist, die physische Erscheinung, die Lebensweise, Sitte und Recht, Sprache, Poesie und Glauben eines Volkes zu erforschen und zu schildern, und alle diese Erscheinungen in ihrer geschichtlichen Entwicklung, sowie in ihren Beziehungen zu verwandten und fremden Völkern zur verfolgen“, *Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde*, Praga, 1896, II, pag. 11.

12. Folclorul studiază „die primitiven Anschauungen und die volkstümlichen Überlieferungen: Sitte, Brauch, abergläubische Vorstellungen, Dichtung, bildende Kunst Musik, Tanz, Sprachweise usw. in ihren niedern, auf weite Schichten sich ausdehnenden Stufen“, *Die Volkskunde als Wissenschaft*, Zürich, 1902, pp. 6—7.

13. „Die Volkskunde... hat... alle Mythen und alle Ausserungen der lebenden Volksreligion, alle Sagen, Märchen, Lieder, Sprüche, die sogenannten Aberglauben, Sitten u. dgl. zu sammeln, sie hat alle Überbleibsel (survivals) der früheren älteren Anschauungen aufzudecken, die zur Erkenntniss des ursächlichen Zusammenhanges der menschlichen Geistesentwicklung unumgänglich notwendig sind“, *Volkskunde*, Leipzig, 1903, p. 19—20; la aceasta Kaindl adaugă mai departe, p. 22, că folclorul cercetează „die Sitten, die Gebräuche, die lebendige Volksreligion, die Kleidung und die Lebensweise, das Haus und dessen Geräte, die Volksüberlieferung und die Volksdichtung“.

14. *Hessische Blätter für Volkskunde*, I, p. 186.

15. După părerea sa folclorul trebuie să studieze numai „die aus der geistigen Art und Anlage des Volkes fliessenden Ausserungen und Ueberlieferungen: Sitte und Brauch, Glaube, Aberglaube und Vorstellungen, Sagen, Märchen, Lieder, Kinderspiele, Schaspiele und Kunst“, *Verhandlungen der 47-ten Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner*, Leipzig, 1904, p. 130.

16. Ca să cităm vreo două exemple, într-un basm din Prahova, cunoscut și de aiurea, povestitorul a introdus ceva particular vieții de la noi, incidentul unui mocan care dă în judecată pe un țaran pentru că-i prinsese niște oi ce trecuse în vie. *Graiul nostru*, I, p. 181; într-un alt basm vedem pe erou prădînd pe cîțiva moșieri și întrebînd, după

această faptă, de care pare mîndru, dacă mai sînt prin apropiere moșii „ciocioești“. *Ibid*, I, pp. 375—376.

17. *Graiul nostru*, I, p. 49.

18. *Ibid.*, I, p. 356.

18. *Graiul nostru*, I, p. 210.

19. *Ibid.*, p. 105.

20. *Graiul nostru*, I, p. 211.

21. *Graiul nostru*, I, p. 354.

22. Mi se pare necesară această diviziune cu atît mai mult cu cît ea nu se face nici cînd se studiază folclorul din alte puncte de vedere. Se uită de obicei că primele culegeri folcloristice au fost, și la noi și aiurea, cele de poezii și de basme — numai mai tîrziu au început să fie adunate credințele, obiceiurile ș.a. De aici a urmat că folclorul a fost privit de la început numai sub prisma idealistă și această impresie dăinuiește pînă azi: s-a zis, „cîtă bogăție de imaginație în popor, ce suflete pline de poezie etc. etc.“ — și acest entuziasm a făcut ca tot ce venea din popor să fie preamărit, după cum însuși poporul să fie considerat ca păstrătorul celor mai alese calități. Am văzut însă mai sus cît de păgubitoare a fost această exagerare alimentată de folcloriști și cum este timpul să ne desfacem de ea.

23. G. Batault cita de curînd în *Mercure de France*, LXXX, p. 444, cazul unei legende formate în jurul lui Nietzsche: „je sais, quant à moi, une touchante légende — déjà — au sujet de Nietzsche; je l'ai entendu raconter a plusieurs reprises par des Allemands. Nietzsche, au dire de ce récit, n'aurait pas naufragé dans la folie; ce que l'on rapporte de sa crise et de son internement ne serait qu'une histoire mensongère; considérant son oeuvre comme terminée, il se serait retiré dans la solitude pour voir, sans plus se mêler a la fièvre des luttes, ses idées les plus chères fructifier et conquérir le monde.“

24. Un text aromân deosebit de acestea s-a publicat în *Graiul nostru*, II, p. 173; o comparație a lui cu alte texte poate arăta diferența între ele.

25. Pentru o pregătire mai serioasă a folcloriștilor se exprima și Weinhold — din punctul lui special de vedere — cînd spunea în *Zeitschrift für Volkerpsychologie*, XX, p. 1—2: „es gehört zur Volkskunde eben mehr als die Herren Folkloristen ahnen. Es gehört Vertrautheit mit Geschichte und Sprachwissenschaft, mit Anthropologie und Psychologie, mit historischer Rechtskunde, mit Geschichte der Volkswirtschaft, der Technik und der Naturkunde, der Literatur und der Kunst dazu, und vor allem ein natürlicher klarer Verstant“.

26. *The Folk-lore Journal*, III, p. 106.

27. *Locul filologiei în viața noastră intelectuală*. Viața nouă, III, p. 500.

Arta românească populară

O schiță a principiilor

La noi este mai puțin greu decât aiurea să desparți arta populară de arta cultă, fiindcă aproape de la sine se granițează. Arta oficială de cele mai multe ori ne-a venit, și n'am făcut nimic altceva decât s-o replămădim, s-o facem, din ce era, gotică sau bizantină, a noastră și pentru noi. Straturile ei se mai simt, astăzi încă se pot stabili etapele, treptele de suflet și de tehnică prin care a trecut, încercându-se mereu cu elementele noi descărcându-se mereu de elementele vechi, pînă a ajuns, pe la începutul veacului al optsprezecelea, să se atingă și pe alocuri să se înfrățescă, original câteodată și câteodată umoristic, cu arta populară. În răspasul de timp de la 1750 cam pînă la 1850, când maiștrii din străinătate nu mai veneau pe meleagurile noastre decât ca să schițeze cîteva litografii, cum au făcut Raffet, Bouquet și Preziosi, sau să arunce transparent cîteva sugestive aquarele, adormite de obicei prin colecții particulare, necunoscute de țaranul cu fruntea asudată aplecat peste brazdele de pămînt, care numai ele îi rămîneau dreapta ocină de moștenire, și numai ele mai păstrau, alături de semințele de grînă, firul de trei ori răsucit al tradiției, fiorul de basm, de cântec și de figurație; cînd maiștrii veniți, lăsau în urmă-le cîte un portret mai degrabă documentar, al vreunui boier cu comănac sau al vreunei boieruțe cu mîna odihnită visător pe o carte străină; cînd privirile celor mai mulți, atrase magnetic de amiaza de civilizație din Apus, dacă nu-i desprindea de sufletul, pe cît de ascuns pe atît de nemlădios, totuși îi fură în port și în limbă înfățișările sale, deprinzîndu-i nu înțelegerii noi a ritmurilor de viață nouă, ci

aspectului fugar al acestora, îndeajuns ca să uite înțelegerea cea bătrână; cînd societatea era compusă din entuziaști neofiți și din învățați temători; și cînd întăia oară se făcu intradevăr despărțirea de clase ca și de interese intelectuale, înainte necunoscută la noi, de fel, sau necunoscută în latura sa dureroasă; cînd producția artistică, unitar națională, se innisipa fără de veste și parcă fără de explicație, căci în așteptarea unei arte culte, în pas cu a Occidentului, nu se mai zidiră minăstiri și nu se mai zugrăviră biserici în care să se închine tot norodul, și care să răspundă cerințelor de frumusețe și ale protipendadei și al umiliților, și să le aducă întrucâtva modele, motive noi, plăcerii și creației lor de podoabă — atunci, ca un semn că evoluția artei nimic nu poate s'o întrerupă cu desăvîrșire, arta populară se înmulți, se diversifică după regiuni, mai deosebită și de a popoarelor vecine, mai înfloritoare și bogată decît oricînd.

Răspasul de timp, neutru pentru cultura artistică și profilul artistic al înaltei înțelegerii cu frumosul, este veacul de aur al artei noastre populare. De la 1750 cam pînă la 1850 ea este legătura, ea face trecerea, ea este puntea de vreme și vădește continuitatea spiritului și a necesității de artă a conștiinței, continuitatea care altminteri, ar lipsi lăsând un gol de întuneric și de destrămare, ca o rană fără de leac. Această o mărginește oarecum și în timp, dă o oarecare precizie de dată apogeei ei, datează de asemeni și despărțirea de producțiile belle-artistice, și mai ales îi dă un loc de seamă, un capitol special în desfășurarea istorică a artei noastre, nu arătînd-o ca o primitivă înțelegeri și o tendință spre frumusețe mai rudimentară, alături de cea oficială și rafinată, nici cot la cot cu învingerile și înfrîngerile aceleia, ci în însăși aceea, inel de legătură în veșnica înlanțuire din sine și în sine a artei. Caz unic poate, sau caz în orice caz rar.

Acolo unde se întîmplă acest fenomen, religiozitatea poporului este neapărat adîncă, sau ceea ce tot un fel de adîncime este, nu există conflict religios. Păgânismul cel vechi nu se opune creștinismului, iar creștinismul nu ia formă activă și politică, ci se oprește, sau mai bine zis își păstrează neatînse elementele sale de transcendență, așa cum mai mult decît orice altă biserică, izbutește s-o facă biserica ortodoxă. De asemeni, acolo unde se întîmplă acest fenomen, arta populară este în genere și mai originală și mai originară, își are mai mult decît aiurea viața sa proprie, și de aceea are și mai mare preț în evoluția artistică și în studiul ei. Căci, prin suprapu-

nere de opere, arta populară ajunge să-și constituie monumente proprii și să se constituie în monument, și deci se învecinează mai mult ca oriunde aiurea cu mitul, formă pur artistică, formă care nu trebuie confundată deadreptul cu tradiția și mai ales nu cu folklorul. Acolo unde se apropie de mit ea este incomparabil mai vie, și ajunge să fie purtătoarea cea mai calificată a caracteristicilor naționale, care sînt prin urmare de căutat aici îndeobște dinspre arta populară înspre cea cultă, iar nu dinspre aceasta înspre aceea, și trecînd prin arta oficial decorativă, cum este de procedat mai ales în Occidentul catolic.

La noi, arta populară desparte și unește dînsa lămurit peste un veac și mai bine arta veche, din care nu ne-a rămas aproape nimic afară de arta religioasă, în întregime bisericască, și arta modernă, aproape în întregime civilă și particulară. Pe când aiurea ea urmărește cu bonomie destul de des realistă mersul din plin al celei așa zise înalte, când mai original creatoare, când cu întîrzieri care o fac să copieze, și care ne explică de ce în Italia de pildă, în țesăturile și broderiile sardinieze sau abruzzese întîlnim târziu, în lucrări cam de pe la 1600, motive heraldice în gustul cel mai gotic primitiv cu puțință. Dar dacă ea nu întîrzie, atunci când numai avea cum să întîrzie, atunci când ceea ce i-ar fi fost model înceta să mai trăiască productiv, și se stinge în sine ca o flacără din cele care după cum se spune joacă fără să ardă pe cămori, aceasta nu însemnează că artistul, poate mai puțin naiv decît anonim, nu a folosit, la noi ca și aiurea, averile date uitării de către acei ce totuși odinioară le strânseseră.

Urmărirea unui simplu motiv, cum este al șarpelui pe tîmplele oltenești, balaurilor, unul de o parte, altul de cealaltă, față în față, sprijinind în cozile lor întortochiate sau în boturile lor crucea vorbește fără înconjur. La început venit, ca stilizare și caligrafică și floreal decorativă, din Italia Renașterii, balaurul, la început în stucatura de tencuială pe tîmpla de zid masivă, ia o formă ceva mai grea pe tîmpla de lemn săpat în înflorituri și aurită, adusă la noi din Orient pe drumurile Armeniei, și ia o formă din ce în ce mai grea, în trei etape succesive, din ce în ce mai puțin ornamental însă mai înfiorător, pînă se toarnă sau mai bine zis se topește, se asimilează înfățișării sale pe tîmpla cutării sau cutării biserici de țară, încă și mai greu, dar infinit mai simplu, încă și mai puțin ornamental, mai disproportionat, mai turtit, chit și porc mistreț totodată, mai de spaimă ca oricînd, dar pătruns grotesc parcă și de zîmbetul din gene al neîncrederii, pe care nu-l avea în bisericile boierești, elegante, și domnești, dogmatice. Și dacă se

ține seama că arta noastră populară, cu clăria, cu scoarțele, cu țesăturile și fotele, creștăturile și zugrăvelile, troițele, crucile de pe drumuri și de la fântâni, crucile din cimitirele sătești, pe morminte amestecate bălăriei, cu ornamentele sale în tencuială, mai firave sau mai bătute și cu schematicile sale chipuri de lemn din colțurile dungilor acoperișurilor ascuțite, s'a desvoltat, în deosebi acolo mai din belșug unde erau monumente puternice, ridicate de vovezi cu artiștii calificați ai curții lor, unde în aceeași regiune se îngrămădiseră în trecut și monumente de artă oficială, și unde veștile de forfot ale lumii nu mai pătrundeau decît în zvon de legendă, iar poporul mai apăsat de socială nepăsare, și deci în singurătatea izolării mai părăsit propriilor sale puteri, nu se poate afirma că arta noastră populară face excepție la lege și este cu totul neatârnată de arta cultă mai veche. Dimpotrivă, ea se supune aceluiași legi întrucît privește raportul ei cu arta înaltă a păturii culte; singurul care poate fi legiferat în acest câmp, în care și numele artiștilor și datele lucrărilor sau lipsesc în genere cu desăvîrșire, sau nu pot fi stabilite decît ca ipoteza cea mai ipotetică. Și legea, cu cele două momente dominante ale sale, este aceea că, întocmai ca la noi în Oltenia și Bucovina de pildă, acolo unde arta belle-artistică a fost practică, însă nu a avut viață istorică îndelungată în regiune, și unde regiunea a căzut în desuetudine socială, sau de pildă ca în Sardinia, acolo unde era un centru mai depărtat, (cum era Pisa care absorbea în sine, modernizîndu-se mereu, forțele neîncercate ale periferiei, netrimîndu-i în schimb decît operele care nu i se mai potriveau gustului său nervos), tiranic pentru periferia care, parcă în surghiun, copia numai modele învechite, acolo tocmai înflorește mai sinceră și mai puternică arta populară, netăgăduit națională, căci se copiază mereu aceleași modele pînă cînd nu mai rămîne aproape nimic dintr'insele, dezgheocîndu-se tot mai mult din sine spiritul de asimilare, spiritul etnic asimilator, caracteristicul specific popoarelor, fiecăruia în parte, și baza oricărei alte activități mai autonom artistice. Se izolează astfel acolo, și sub presiune și în libertate spiritul pămîntului sau felul unic de pricepere asimilatorie, izvorul și pecetluitorul artei populare.

Ceea ce se numește naționalitate artistică sau expresia națională în artă, așa zisul stil național, nu este „stil“ în adevărată accepție a cuvîntului, ci este felul propriu, felul specific și caracteristic de asimilare. Asimilîndu-se mereu același lucru, același motiv, motivul însuși ajunge să fie complet disociat, și nu mai rămîne decît asimilarea, profilul asimilării, diagrama

pură, care este chiar arta populară. De aceea arta populară, când are, ca de pildă la noi, epocă de sine stătătoare, are dublul aspect și de clișeu în stilizare extremă și de creație, și de construcție disociativă, disociație constructivă. Aceasta permite surprinderea fondului sau a esenței, și permite deci, prin chiar atitudinea asimilării care ajunge să fie direct creatoare, recunoașterea și stabilirea a ceea ce este și rămîne înrăurire, adaus asimilat pe alocuri, însă nicăieri ridicat și înviat în creație. Totodată, numai acolo unde profilul asimilării este creator, se dezghioacă într'adevăr originalitatea în arta populară, care numai acolo, sau mai ales acolo își păstrează și gustul său original, recomandîndu-se astfel din nou ca purtătoarea caracteristicilor, și îngăduind chiar și trasarea lor înspre arta cea cultă, sau surprinderea și izolarea lor în aceasta, care prin definiție este mai complexă, și de aceea oferă și mai numeroase primejdii metodologice.

În felul cum ceva este mai asimilat, și numai asimilat, creator fără tendință de întrecere, în diagrama pură și asimilării, se lămurește mai bine cel care asimilează. De aceea, de ciucurii de la fote, de fireturi și de mărele în cusături nu este de ținut seama într'o privire de sinteză asupra artei românești populare, fiindcă importurile au rămas totdeauna ceva străin, și încă și mai puțin este de ținut seama de ele într'o sinteză a spiritului său. Originalitatea, abstractă în curăție de neatins, este un deziderat abstract. Covoarele noastre, unele de prin Basarabia aduc aminte, îndeosebi cele tunse, de unele din Polonia, din Lituania și din Finlanda. Cele tunse rămîn izolate și de aceea, calificîndu-se ele înșile sporadice înrăuriri, pot fi excluse deopotrivă și din sinteza căutată, însă nu pot fi excluse alături de tehnică și unele din motivele lor, deși amintesc pe alocuri de motive asemănătoare celor din prin țări vecine.

Poate că pe același drum ca și ornamentele arhitecturale, prin Nord, străbătînd Scandinavia, au ajuns pînă în Finlanda covoarele tunse; poate că au luat drumul de jos și au suit pe mări cu navele hrăpărețe ale Normanilor; poate că trecînd pe la noi, și străbătînd ca o suveică Polonia și Lituania, au ajuns în Finlanda, unde au devenit ceea ce sunt și azi — *rya* — cu caracterul lor propriu. Cercetările pun tot mai mult în lumină că artisticește Europa, și cine știe dacă nu întreg pămîntul locuit, este mereu într'o mare înfrățire cu sine. Și înfrățirea se poate urmări pînă în timpurile cele mai vechi, preistorice cum se spune, făcînd scrisul inițială a istoriei, pînă în epoca de

piatră, la noi ca și aiurea. Pe ulcioarele și ulcelele roșii de pămînt ars, din Oltenia și din câteva județe de munte din Muntenia, se întâlnește astăzi încă frecvent motivul bentițelor, punctate sau nu, ușor scobite și vopsite cu alb, sau numai vopsite, jur împrejur trei sau patru rînduri pe umerii vasului și perpendiculare pe toarte, motiv care în michenean se crede a fi de origine nordică, motiv al megalicului germanic. Pe de altă parte însă, motivul meandric de pe vasele de la Cucuteni, lângă Iași, și de pe vasele de la Ariusd în Transilvania s'ar părea original pămîntului nostru, din el născut și în el desco-perit de săpăturile arheologice, motiv autohton; și aceasta cu atît mai mult cu cît motivul meandric predomină și astăzi în stilizările olăriilor noastre, deși incomparabil mai floreal și mai gracil decît podoaba neoliticului, și amintind ici colo ceva din grația de îndoială și rigidă, de frunzărie despletită, a dipylonului. Pe cînd în olăria transilvănească se simte pe alocuri modelul săsesc; floarea lată și cu mai multe nuanțe.

Asemeni tuturor celorlalte arte, a noastră a suferit și dănsa felurite înrîuriri, a căutat și dănsa încet, și poate mai anevoios decît aiurea, din pricina războaielor necontenite și a necontenitelor năvăliri, să se diferențieze caracterizîndu-se, adică așezându-se în sine ca să răsară din sine. Încercă, nu vrînd cu voință programatică, și nici călăuzită de altceva decît de apăsarea izolării, și de aceea izbuti cu fatalitate. Ceea ce o face atît de originală este faptul că asimilarea nu s-a făcut treptat, continuu, în aceeași atmosferă de liniște grea care îngăduie expansiunea normală, exprimîndu-se asimilarea mereu în arta populară, însă fără ca aceasta să aibă un răspas de timp al ei și numai ale ei, singura față de sine, stăpâna. Ci în zbateri fără de sfîrșit, nu a putut fi cunoscută expansiunea, și de aceea evoluția și asimilarea fiind încete, fiecare palmă de loc a avut destul răgaz ca să-și însemne cea mai ușoară diferență regională, cu toate că elementele date asimilării erau mult mai unitare și mai puțin variate decît oriunde aiurea. Și mai ales, ceea ce o face atît de originală, și iarăș a ajutat și diversității sale, este faptul atît de rar ca la noi arta populară a fost lăsată un veac și mai bine singura călăuză a spiritului său, singura lege și model sieși. Aceasta i-a și îngăduit să nu se mărginească numai la obiceiuri de uz, mărunte, ci să ridice și cîteva monumente de artă populară cum este biserica de lemn de la Grămești, făcută la începutul veacului al șaptesprezecelea, zugrăveala nouă, din veacul trecut, a schitului Mănăilești, biserica de la Vioarești, biserica Patruzeci de-

Izvoare din aceiaș regiune, și Găneasa din satul Gănești, mai veche, toate în Valcea.

Stratificarea în monument atrage întotdeauna atenția asupra faptului unei epoci proprii, precum epoca proprie, numai dânsa, îngăduie și îndeamnă arta populară la stratificare în monument sau la linie de-a dreptul monumentală, cum poate fi întâlnită la noi în crucile cimitirelor oltenești, atât în formă lor generală, înaltă și cu ștreasăină, cât și în podoaba lor lineară și colorată. Monumente, prin stratificare, pot fi considerate și cimitire întregi, cum sânt cel de la Brâncoveni, și cel de la Cezieni, amândouă în Romanai, în care se întâlnesc, și alături și îmbinate, toate sau aproape toate motivele de cruce și de podoabă grafică răspândite și risipite stingher prin Oltenia. Fapt care din nou reliefează importanța artei populare în acele locuri, cum și în genere la noi, cu atât mai mult cu cât arată neîndoielnic că și dânsa cunoaște și urmează aceleași legi de centru și de periferie ca și arta cultă, pentru care le-am studiat îndelung în *Teoria criticii*, în partea privitoare la *Analiza Stilurilor*. Și fiindcă pe opera monumentală, pe înlănțuirea operelor monumentale este de construit schema evoluției artistice, ea este de construit și pe arta populară, dar numai în acele cuprinsuri în care ia asemenea formă, și în care prin consecință are o valoare sistematică mult mai însemnată decât aiurea.

Însă oricâtă diversitate ar fi, sufletul este același în toate regiunile, și nimeni cred că nu se va mira că sufletul este ai-doma caracteristicii artei sale. De aceea arta populară este atât de interesantă de studiat, și mai ales de adâncit în sinteza de spirit cristalină, fiindcă printr'însa mai bine ca oricând se înțelege sufletul popoarelor, în ceea ce au mai omenesc și mai curat de zgura vrăjmășiei. Războaie politice au fost, războaie religioase au fost și au fost și războaie științifice, războaie artistice încă niciodată. Cum se înfrățește omenirea dealungul prăpastiei de veacuri în evoluția artei, așa în priceperea artistică ar putea să se înfrățească și mai mult și mai conștient înțelegând omenirea ca valoare de mentalitate, înțelegând-o ca valoare mitică de arta impersonală, și dând totodată fiecărui neam, fiecărui popor, fiecărui individ locul său, și omenesc și unic, pentru că numai el este acela, și pe care-l are și este dator să-l aibe, de vreme ce este.

La noi nu putea să fie vrăjmășie, fiindcă nu era nici expansiune. Totul se schimbă într'o melancolie transparentă, îndrăgostită de detaliu, de înfloritură mărunță, care însă nici dânsa nu câștigă nicăeri valoare de plată, ci se mărgini la plă-

ceea de linie. Coloarea subtil se alătură de altă culoare, mozaicând parcă, însă în realitatea căutând un rafinat linearism, și primitiv original și cu tendințe de clișeu care îngăduie repetarea în diversitatea arabescului. Iar melancolia plutind ceea ce ar fi răzvrătite se îndoi în suris de înțelegere depărtată, dulce și amară; și nimic nu izbucni dominând, în proporție, în înălțime, ci răbdător, și oarecum deasupra obidei, oarecum străin de răbdare, fiindcă aceasta era primită conștient ca o lege, se așternu într'o simetrie de vizualitate și directă și frontală, puțin instabilă, puțin disimetrică. De aceea spațiul nu este la noi în arta populară, clădit ca un bloc, spațiu sie-și, văzut din afară, cum este spațiul plastic al Grecilor, nici mărginitor ca blocul de echilibru lăuntric al Renașterii italiene, nici împletit dintr-un nucleu, rupt dintr'însul cu tendințe excentrice sau pornind din toate unghiurile spre dînsul, cum s'ar părea că este cel germanic de planuri întretăiate, ci într'un joc de linii deschise, spațiul este fixat par'că în momentaneitatea sa mereu schimbătoare par'că într'o neîncetată prefacere de sine, spațiul este încercuit, sau mai bine zis conturat în mersul său liber, desprinzându-se numai ca linie.

Aceasta dă artei populare românești și înțelesul acela de bucurie, căci melancolia nu exclude bucuria, atât de puternică și de concentrată, atât de închisă în sine, încât prin latura sa tragică atinge culmile unui misticism popular, greu de elemente naturaliste. La covoarele basarabene, după fondul lor se poate ști dacă au fost țesute într'o regiune unde pământul este mai negru, căci atunci și fondul este negru, sau dacă pământul județului este mai galben, sau dacă moșia satului este mai bogată de pajiști sau în apropiere de ape, căci atunci și fondul are diferite nuanțe de galben, sau este verde sau albastru. Iar prin latura sa lirică, bucuria este purtată spre idila fluidă, în întregime topită în sugestie, precum purtătorul de culoare, în covoarele și în olăriile noastre, în ouăle încondeiate și în chipurile săpate cu un cui și apoi vopsite de pe crucile cimitirelor de sat oltenești, nu este fondul, oricât de puternic ar fi, ci este mai ales linia, oricât de neutră ar fi dînsa, fondul păstrând numai rostul unei valori subsidiare, însemnătatea unei evidențieri a conturilor.

Misticismul naturalist alături de lirismul deschis, dornic de o precizie imprecisă, au dat scepticismul tacit, și aspectul contradictoriu, dar fermecător ca un descântec, al unei credințe adânc religioase, legănată pe un iaz de ateism. Artă noastră populară, care și-a înălțat monumente, și apogeul și l-a trăit între arta veche, bisericească, ortodox dogmatică, și între arta

nouă, civilă, în căutarea de sine și areligioasă, punte de un veac între ele, este și punte de suflet, exprimând prin aceasta totodată, și chiar prin locul ei, religiozitatea cea mai adâncă a poporului. Ea, între amândouă, este sceptică fără paradă, ca înțelesul firei. În troițe sunt și cruci care se mișcă, vântul și copiii pot să le învârtescă, sființindu-se vântul și vânturînd crucea credinței. Credința poporului românesc fundamentală este contradictorie fără conflict, precum simetria-i este ușor disimetrică, precum proporția nu domină, și deaceia nici nu îndrăznește relieful, ci îl oprește în faza de creștătură, iar pictând caută să-l dea stilizat la extrem, câteodată geometric, în linie. Aici, tehnic, a fost punctul de contact și de atracție cu stilul Bizantin, pe care noi l-am împrumutat, fiindcă ni se potriveau, și tot aici a fost, sufletește, momentul de reciprocă pătrundere cu bogomilismul care ne-a înrăurit, face parte din noi, de aproape că nu-l mai putem recunoaște și nu-l cerțăm. Pe un covor moldovenesc din 1851 se vede arborele vieții cu păsărele pe crengile sale, și la rădăcina doi șerpi în loc de unul ca în Sfînta Scriptură; în bisericile de țară se vede pe perdelele de la altar, deoparte luna, de cealaltă soarele; iar în stilizări, oricît de tăios ar fi câteodată labirintul de linii, el totuși nu se întretaie crud, ci ascuțiturile și le domolește prin culoare, ca într-un joc de-a v'ați ascunselea cu spațiul.

Contradictoriul fără conflict își află paralelă și în violența alături de blîndețe, și în judecata care nu uită, însă este aplecată spre iertare, a poporului nostru. O largă înțelegere încearcă să-și răsucescă pretutindeni firul, înțelegere până la deslipire de lume, care se exemplifică în siguranța și hotărîrea atît de calmă că poate să fie crezută asemeni unei leneșe nepăsări. Poporul nu chiamă prin dorul său, ci așteaptă pentru că știe dinainte că va veni ce așteaptă. Și aceasta dă tuturor obiectelor relieful iconic, limpezimea intangibilă, ca aceea a cântecului repetat de veacuri de muncitorii transilvăneni din munții Abrudului:

*Lumea asta nu-i a mea,
cealaltă nici așa;*

*Lumea asta-i cum o vezi,
cealaltă cum o crezi;
până vine binele
'ți mîncă răul zilele.*

Fără dominantă proporției, desprins înțelepțește de lume, și din pricina misticismului naturalist și a idilei sugestive,

amîndouă laturi care se ating în scepticismul și credincios în ortodoxie și bogomilic, omul nu este niciodată el motivul principal în arta românească populară. Mult mai mic decît florile de care stă alături pe covoare, în creștăturile și în figurile schematice de pe acoperișuri i se preferă animalul. Când totuș este arătat e doar într'o stilizare completă. Precum însuș costumul-fote strînse pe coapse și pe șolduri — desface trupul și-l clădește din nou prin geometrismul liniilor, în momentaneitatea mișcării, așa că oricât de aderente corpului, vestimentele păstrează un caracter discret de decentă, fiindcă par'că depersonalizează pe purtătorul lor; și sunt vii, fiindcă artei noastre populare îi lipsește adevărata constructivitate, căci opoziția lăuntrică tot atît cât și felul cum este văzut spațiul nu i-o permit. Deasemenei casa de țară este pierdută în curtea ei cu pomi, și ornamentele de tencuială sau de văruială o desfac și mai departe în luciri de arabescă; iar în zugrăvelile bisericilor pomenite și în deosebi în acea din satul Gânești, în Vâlcea, relieful este căutat impersonal, aproape cubic, prin linie, contur de spațiu deschis în îmbrățișarea a ceea ce este mitic.

Dintr'alt punct de vedere aceasta poate să apară și mai lămurit dacă se consideră cu luare amînte data cronologică a apogeului artei noastre populare, integrînd-o în însăș evoluția generală a artei europene. În acea epocă în care ea rămîne singură la noi, aiurea, în întreg Occidentul frămîntat, în toate domeniile de activitate, și practice și spirituale, se vedește o puternică și hotărâtă pornire spre burghezie. Este preziua Revoluției franceze, zbaterea și urmarea, este pregătire, efectuarea și concluzia. Paralel și pe urmele istoricismului, arta burgheză cîștigă teren, apare strivitor într'însa clasa socială căreia i se adresează, și corespunzător unei stări de spirit, dar și fiindcă aceea mai era în legătură cu rămășițele artei populare, fu descoperită și ea, constituindu-se folclorul. Acolo burghezia exista; și era firesc să se formeze burghezia de sine stătătoare dintăiu tocmai în acele țări care, ca Franța, văd și construiesc spațiul într-o exfoliere succesivă a spațiului, sau ca Germania, într'o rupere și izbucnire dintr-un nucleu. Pe cînd la noi, unde spațiul este apropiere mereu neatînsă, de'ndată ce începu să se constituie burghezia și se făcu deosebirea de clase, poporul rămase în voia Domnului, și canonul artistic fu scuturat, însă nu burghezia apăru, ci arta populară. Ceiace probează lipsa la noi a unei adevărate burghezii și civilizații istorice, din care pricină și lipsa de conflicte sociale, susținute, nu însă totodată și a unei culturi. Aceasta este și poate fi în legătură cu canonul, și este sau aristocratică sau

populară, niciodată burgheză, cum sunt civilizația și civilizația.

Astfel atmosfera locală ca și locul artei noastre populare în linia evoluției, își găsesc corespondență în felul vizualității, precum și acesta în acelea. Spațiul este conceput ca într-o oprire dinamizată, vegetativ și organic în abstracție, inconcludent și prins ca într-o plasă deznodată, neimitativ. O curgere care nu trece, o plecare ce se întoarce în sine. Lumea stăpânită fără ca să fie prețuită în același timp, și stăpânită numai prin și chiar prin aceasta. Și jocul în doi, opoziția necontradictorie, nefuncțională, sau contradicția neascuțită până la conflict, ci împăcată, sau mai bine zis amănată ca în orfism, și îndulcită de neinterventie — ca în bogomilism, într'un cuvânt nemișcarea străină de fixitate, este însăși inima din care izvoresc celelalte principii. Căci dacă pe această cale s-ar putea interpreta opoziția fără necesitate, decorativă parcă și aproape gratuită a contraforturilor culei, și dragostea de amănunt, dar nemigălit, tot din aceeași atitudine decurge și disimetria ușoară în simetria stabilită și linia ca purtător de culoare. Și în același fel de vizualitate pornește și neîntrebuințarea alăturării complimentarelor, sau nealăturarea lor în valoare deplină, ci în diferențieri deosebite, cu ecrane deosebite, într'o ușoară discordanță care le apropie de culorile locale, și care pe cât permite păstrarea unitară a planului, totuși mișcat interior, pe atîta concordă și răspunde simetriei discret disimetrică și linearismului spațial, ca și spațiului mărginit de propria sa mișcare, dar fără cadru, spațiului odihnit în schimbare și prefacere de sine. Lege a nealăturării, care îngăduie repetiția, și variații în repetire, un fel de improvizație calculată, potrivită deosebirii generale față de fixarea adusă întotdeauna de efectele de contrast, lege deci pe măsura aceleiași atitudini centrale, de spațiu deschis fără să se piardă, de spațiu ritmat linear, de spațiu de vegetație parcă — din care pricină floarea îi este motivul de preferință — lege după care s'ar putea, cum nu s'a făcut până astăzi, deosebi covoarele românești, basarabene de cele, fie rusești, fie înrăurite de Ucraina, provincii amândouă dedate altor procedee.

La noi complimentarele nu sînt alăturate, fiindcă acesta ar da relief spațiului, un altul decît acel câștigat sau căutat prin rămurarea cursivă și ritmică a arabescului, și pe cât ar introduce un element deadreptul constructiv, clădindu-l, opus caracterului său de libertate fără nemărginire, pe atît s-ar opune și calificației liniei față de culoare. Principii strîns legate, și atît de caracteristice nouă, încât printr'o oarecare folo-

sire a lor este Luchian înaintașul picturii adevărat românești, și precum mulțumită lor este zis înaintașul, de asemeni pe elucidări asemănătoare este de interpretat și românismul cîtorva pictori de astăzi, indiferent de subiectul sau de subiectele tratate. Alăturarea directă s'ar împotrivi, poate chiar nimicind-o, intangibilității apropiate a spațiului și a formelor, intangibilitate întemeiată lăuntric pe lăuntrica opoziție fără conflict, și de aceea fără intervenția necesară a sintezii, intangibilitate orbică și bogomilică dualitate, care se întâlnește și în spațiul basmelor și al legendelor, și în dansul legat în dezlegare pe loc și în melodicul doinei, și dănuie, deși destul de slăbită, până și în poezia și în construcția strofei lui Eminescu, deși nu s'a apropiat atîta cât ar fi dorit el — și aceasta din pricină că introduce o bună doză de funcționalitate în miticul atît de viu acolo.

Revista de filosofie, aprilie 1925—1926.

Originea artei populare

În studiul artei populare problema originii ei constituie un capitol foarte interesant. Multe asemănări și analogii, multe ciudățenii chiar, s'ar explica, dacă am fi bine lămuiriți asupra cauzelor ce determină pe țaran să se exprime prin culori și forme, a căror folos imediat nu se poate vedea întotdeauna.

Dar și în această chestie, ca în multe altele în legătură cu arta populară, suntem reduși la ipoteze. Chiar și acolo unde această problemă a preocupat pe cercetători mai mult decât la noi, tot nu s'a putut ajunge la concluzii indiscutabile. Pe lângă că avem de-a face cu produse a căror fabricare presupune o lungă tradiție, uneori de mai multe ori seculară, și a căror origine este cu totul învăluită în întuneric, apoi nu trebuie uitat că *poporul* și manifestările lui au intrat de puțină vreme în istorie, iar cercetările asupra lui se găsesc oarecum în prima lor fază. *Literatura populară* a părut interesantă numai după Revoluția Franceză și mai ales pe vremea curentului Romantic; *arta populară*, și mai târziu.

De aici dificultățile în legătură cu obiectul de studiat în-suș, cu întunericul în care se pierdeau începuturile lui, dificultățile și mai mari din pricina tinereții disciplinei, a lipsei de metodă și de tradiție, a lipsei de coordonare în silințele tuturor cercetătorilor. Căci un obstacol serios pentru găsirea adevărului în aceste chestiuni — și asupra acestei greutăți sînt nevoit să revin adesea — provine mai ales din faptul că fiecare, după cum se preocupă de latura sociologică, psihologică sau etnografică a problemei, n'o vede decât dintr'un anumit unghi, și îndârjindu-se să creadă că concluziile sale singure pot explica totul, își strămtează considerabil orizontul. Cum

se întâmplă de multe ori, și aici, adevărul întreg nu e într'o singură explicație.

Dificultățile mai proveneau și din faptul că o mulțime de noțiuni aveau nevoie de o prealabilă lămurire.

Ce e arta populară? Unde începe și unde se sfârșește domeniul ei? Este ea o manifestare cu totul deosebită de arta cultă, un curent străvechiu, alături de al acesteia, influențându-l uneori și lăsându-se influențat de el, sau numai o formă întârziată a celui din urmă?

Fiindcă la aceste întrebări sîntem datori cu un răspuns, vom căuta să-l dăm în câteva cuvinte, mai înainte de a intra în domeniul propriu zis al studiului produselor artei populare. Cred că nu greșim considerând — cu Haberlandt, de a căruia excelentă lucrare a fost vorba — ca făcând parte din arta populară orice obiect de îmbrăcăminte sau de întrebuințare casnică, ori în legătură cu preocupările sufletești ale țaranului (inclusiv casa și biserica lui de lemn, când ea a fost construită de mâna lui sau după concepția lui), la executarea căruia s'a avut în vedere nu numai foloasele, ci și procurarea unei plăceri prin forma sau împodobirea lui, fie că a fost făcut de țaran însuș, fie că a fost făcut de un meșter de sat, pentru uzul și pe gustul țaranului.

Originea tendinței de a înfrumuseța lucrurile utile, de a nu ne mulțumi numai cu ceea ce e absolut indispensabil pentru ca ele să corespundă scopului practic pentru care au fost create, este felurită. În primul rând este cerința organică, darul înăscut, care face ca ochiul să nu fie satisfăcut decât de anume forme, de anume proporții, de anume combinații ornamentale, *însușire pe care natura a acordat-o unor popoare și de care a lipsit pe altele.*

Această predispoziție organică, întărită printr'o lungă tradiție, este înviorată, ațâțată, de un sentiment puternic, în special de *iubire*. Cu gândul la cineva scump, mâna execută broderii minunate, creștături în lemn ori altfel de obiecte, care vor fi admirate sau se vor schimba la hora din Dumineca următoare. Dar și dorința de a face plăcere printr'un obiect deosebit de frumos, unei rude mai în vârstă sau unei persoane respectabile, sentimentul religios, nevoia de a lăsa urmașilor o amintire, sărbătorile mari, praznicele și ceremoniile (în primul rând cele unice în viața omului ca: nunta, înmormântarea ori botezul unor ființe dragi), sau chiar numai mulțumirea de a fi deosebit de ceilalți, sunt și ele puternice stimulente în creațiunea artistică populară.

Cum sentimentul joacă un rol precumpănitor, e natural

ca vârsta în care el va fi mai viu să fie și cea mai favorabilă producției artistice. Tânărul e mai înclinat spre ea decât omul matur, femeia mai mult decât bărbatul. Și cum fiecare din obiecte are nevoie de timp și răbdare spre a fi executat, bătrânii, mai puțin ocupați, nu rareori se improvizează artiști și se îndeletnicesc cu fabricarea lor.

Aceste lucruri mi se par că se pot afirma cu oarecare siguranță despre originea artei populare.

Iar în ce privește raportul dintre ea și arta cultă, am impresia că teoriile extreme sunt la fel de false amândouă. Nici cei care susțin că arta populară este numai un reflex al artei culte n'au completă dreptate, nici cei care susțin că ele s'au dezvoltat cu desăvârșire independent una de alta. Efectuarea produselor populare s'a făcut, după împrejurări și felul obiectului, când conform unor norme menținute în popor din timpuri străvechi și transmise din generație în generație, independent deci de arta claselor culte, când ca o reproducere, cu mijloace de multe ori imperfecte dar cu un simț decorativ incontestabil, a unor modele, produse ale artei burgheze similare.

Fiecare teorie în parte este incapabilă să explice totul și să se aplice în tot largul domeniu al artei populare. Împreună însă, ele se completează și pot ajunge la acest rezultat.

LEGĂTURA DINTRE ARTA POPULARĂ ȘI SITUAȚIA GEOGRAFICĂ A ROMÂNILOR

Țara Românească se găsește la întretăierea drumurilor care merg de la nord la sudul și de la răsărit la apusul Europei.

E de așteptat deci, din punct de vedere cultural și artistic, ca, pe de o parte, curente pornind pe aceste drumuri să-și dea întâlnire pe pământul nostru, iar pe de alta, ca influențe de tot soiul să apară în dezvoltarea noastră: să formăm, cu alte vorbe, terenul unor interesante observațiuni.

Din studiul artei populare s'ar părea că acest lucru se confirmă.

Știm că pe fondul primitiv de sentimentalitate și de impresionabilitate tracă, moștenire de la Daci — era poezie până și în beția Tracului, a spus Renan — de echilibru și armonie romană, au venit să se adauge multiple influențe posterioare, unele mai profunde, altele mai superficiale. Această împrejurare dă o valoare deosebită tuturor manifestărilor noastre și mai ales celor artistice, și face din ele lucruri prețioase și demne de studiat.

De aici însă provine și greutatea de a da răspunsuri limpezi și hotărâte, ori de câte ori ne întrebăm, cu privire la multe manifestațiuni între care și arta noastră populară: Ce e al nostru? Ce e împrumutat sau venit de aiurea? Ce am pus de noi din bogăția sufletului nostru, la tezaurul artei populare din Orientul Europei?

În orice caz, un lucru pare sigur: toată arta noastră populară trebuie studiată alături și în comparație cu arta vecinilor și, deși luată în totalitatea produselor, ea reprezintă la noi o înflorire de o bogăție și varietate fără analogie la cele mai multe din neamurile ce ne înconjoară, în detalii și în dezvoltarea ei, nu va putea fi pricepută dacă o considerăm numai în chip izolat.

Pentru aceste motive e nevoie de mult tact și de cunoștințe din domeniul artei vecinilor noștri ori de câte ori se face o afirmare.

CONCLUZIE

Recapitulind constatările făcute în cursul acestui mic studiu în care atâtea chestiuni interesante au trebuit să fie așa de sumar tratate, un lucru mai ales ne izbește cu privire la manifestările de artă populară ale neamului nostru: legătura dintre fiecare manifestare în parte și toate celelalte, adică logica și unitatea dezvoltării lor artistice. Artă noastră populară apare ca un tot absolut organic, în care dacă nici o parte nu s'a dezvoltat astfel încât să întrecă manifestările similare ale tuturor vecinilor, toate împreună constituie un exemplu rar de înflorire artistică, armonică și admirabil echilibrată.

Sunt desigur în jurul nostru popoare care pe unul sau altul din tărâmurile artistice ne întrec: Sașii au o ceramică mai variată și mai conștiincios lucrată; Balcanicii au covoare mai bine țesute, mai subțiri și de mai mari dimensiuni; Secuții o sculptură în lemn, în ce privește poarta și obiectele mai mari, mai cu îngrijire făcută; Macedonenii și unii Slavi dalmatini broderii; pare că, și mai fine. Nici unul însă din aceste neamuri nu se poate lăuda să fi produs lucruri așa de remarcabile ca noi, în *mai toate ramurile artei populare*.

În monotonia și meschinăria vieții zilnice, ținând mai ales seamă de mizeriile ce a avut să îndure în cursul istoriei sale, poporul român s'a silit să introducă întotdeauna zâmbetul alinător al artei. Sentimentul frumuseții însoțește multe din actele vieții și înobilează cea mai mare parte a produselor mâinilor lui. Iată de ce am fost așa de recunoscători reprezentantului Spaniei când, cu ocazia inaugurării Universității din Cluj, ne-a

adus aminte că am produs una din cele mai însemnate civilizațiuni populare din lume.

Din marele număr de obiecte ce posedăm, cele ce se disting prin calitățile lor artistice aparțin mai ales celei de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea. Dar, pentru ca în tehnica lor să se ajungă la o execuție așa de îngrijită, trebuie să presupunem o perioadă destul de lungă de pregătire, de dibuire, care a precedat epoca executării sigure. Ea ne-ar duce până la începutul secolului al XVIII-lea. În acest interval, aproximativ de la 1700 la 1850, trebuie pusă înflorirea artei populare române.

Această constatare este destul de surprinzătoare căci, pentru ca arta să se poată desvolta, este necesar ca viața materială să fie cel puțin asigurată. Nu se poate concepe ca oamenii să se gândească la scoarțe, la case cu stâlpi sculptați, la oale, câni și farfurii frumos împodobite, atâta vreme cât mor de foame.

Epocile de mari mizerii fizice, sunt în general cele în care arta dispare aproape cu totul.

Însă tocmai în acest timp aveam în România domnia Fanarioților. Ar trebui deci să presupunem că viața materială a țaranului nu a fost așa de nenorocită cât ne-am aștepta și cât se crede în genere.

Produsele cele mai remarcabile ale artei populare și viața cea mai intens artistică am găsit-o în Oltenia; pe malul stâng al Oltului, mai ales în regiunea Muntoasă, până prin Prahova; apoi în Ardeal, de-a lungul Carpaților, și în Banat. Această regiune este tocmai teritoriul în care s'a încheșat nația română. În chestiunea așa de importantă a locului de formațiune a poporului nostru, rezultatele geografice, istorice și filologice se confirmă și prin constatarea de mai sus.

Toate aceste obiecte de artă națională, constituind cel mai însemnat al nostru titlu de noblețe, se pierd. Gustul oribil al mahalalelor orașelor a invadat satele. La mulți dintre țărani a dispărut înțelegerea și iubirea pentru prețioasele *vechituri*, care se aruncă la gunoiu și se înlocuiesc cu produsele industriei moderne.

Scumpetea și distrugerile ultimului războiu au făcut ca și cele mai din urmă țesături și broderii să se scoată de prin lăzi și să se poarte, din lipsă de alte haine. Multe babe n'au așteptat să moară pentru ca să se îmbrace cu cămașa pe care o puseseră de o parte, pentru toaleta din urmă. În lipsa teribilă de bumbac și pânză, orice vechiu petec era bun de îmbrăcat.

Din punctul de vedere al artei, această stare de lucruri e îngrijorătoare, mai ales dacă ne gândim că regiuni întregi au părăsit portul național, ne mai contând în producerea obiectelor de artă națională, iar pe acolo pe unde rădăcina ei este încă puternic înfiptă, viața nouă are totuș o înceată dar nefastă influență.

În aceste condițiuni, rolul nostru, al celor care iubim arta, este clar indicat. El devine o adevărată îndatorire națională: păstrare a tot ce a mai rămas.

Acest rol mi se parte chiar mai frumos și mai ușor de îndeplinit decât încercarea de a da o viață nouă artei, prin asociațiuni de protecție. Nu vreau să spun că aceste asociațiuni ar fi inutile, ci numai că, depinzând cu totul de comitetul sau persoana care le insuflă viața, obiectele executate vor avea atâta valoare artistică cât gust vor dovedi aceste persoane, și că o conducere fără tact, ușor poate deveni un izvor de rătăcire. Am mai multă încredere în gustul celor cari au fost, neinfluențați de nici o altă manifestare artistică și lucrând conform unei vechi tradiții corectată uneori de observarea naturii decât în gustul celor care sunt.

Arta populară întreținută prin mijloace artificiale ușor se va comercializa, adică va face concesii detestabile publicului cumpărător, în mare parte lipsit de gust. Ea va avea oarecum aerul unei plante crescută în seră. Ceea ce vedem prin atelierele mânăstirilor noastre este mai mult decât demonstrativ în această privință.

Să strângem dar fiecare din noi cât putem și unde putem, sistematic și cu râvnă. Teritoriile noi au fost slab sau deloc cercetate. Produsele lor artistice vor veni acum să îmbogățească tezaurul așa de însemnat al artei vechiului regat, vor completa cunoștințele noastre asupra ei, vor ușura cercetările de ansamblu. Multe din ele considerate pe nedrept ca manifestări ale artei populare până eri dominantă, își vor lua locul alături de produsele similare necontestate ale regiunilor cu adevărat românești. Publicațiile îngrijite vor apărea și ele, așa cum s'a făcut aiurea și îndeosebi la Unguri. Statul le va sprijini și poate că nici Comisiunea Monumentelor Istorice, căreia îi datorim atât de mult cu privire la arta trecutului nostru, nu se va dezinteresa de această producție care are atâtea legături cu obiectul grijilor sale directe.

* *Arta țărănească la români*, Ed. Cultura Națională, 1922.

Aportul folklorului în poezia nouă românească

Literatura română se deosebește de marile literaturi, europene, — de cele apusene în special — nu atât prin faptul unei dezvoltări mult mai tardive, datorită unui alt mediu istoric și cultural — ci prin însuși izvorul care a adăpat-o și i-a hotărât cursul. La noi, n'am avut, în trecut o perioadă de strălucire literară de așa natură, încât să poată să-și impună forma și caracterul veacurilor următoare, creind astfel o tradiție, clasică națională, cum au fost bunăoară Renașterea italiană, poezia și drama elisabetană engleză, „secolul de aur“ spaniol, veacul al XVII-lea francez sau clasicismul german din a doua jumătate al secolului XVIII.

La noi, Evul Mediu oriental s'a prelungit în Principatele Române până la 1821 și înainte de veacul al XIX-lea nu se poate vorbi de o literatură românească scrisă în sensul apusean al cuvântului — ci numai de opere legate direct sau de biserică (Psaltiri și Viețile Sfinților) sau de istorie (Letopisețele vechilor cronicari). Exista în schimb o foarte bogată și foarte originală literatură nescrisă, orală, a poporului românesc care împreună cu datinele, obiceiurile, credințele și eresurile sale formau comoara neprețuită a sufletului nostru etnic, singurul tezaur — în lipsa unui alt trecut literar — care ne-a transmis și ne-a păstrat de sute și sute de ani, valorile etice și estetice ale acestui neam.

Era firesc deci, ca poezia populară și folklorul să reprezinte pentru noi ceea ce au fost pentru alte popoare perioadele lor literare clasice — posibilitatea unei tradiții și hotărârea unor

modeluri și motive de inspirație valabile pentru un neam întreg. Și într'adevăr dela începutul acelei adevărate renașteri literare și naționale, care a fost mișcarea romantică românească — pe lângă imitarea unor prototipuri streine (de obicei franceze), apare foarte reliefată și adesea covârșitoare influența versului popular ca și preponderența motivului folkloric. Cea mai bună pildă ne-o dă *Sburătorul* lui Eliade, despre care îndrăznim să spunem că e actul de naștere al liricei moderne române — tocmai fiindcă reușește să contopească într-un tot armonios și într-o formă estetică valabilă și astăzi — datini și credințe străvechi ale poporului nostru cu sentimente permanente și adânci omenești. Poezia mai e interesantă și prin faptul că motivul luat din folklor al „Sburătorului“ păstrează într-o epocă romantică un caracter realist netăgăduit.

Tot astfel Alecsandri nu culege numai, întocmindu-le cu un simț artistic neîntrecut, *Poesiile populare ale Românilor* — simț estetic căruia îi datorim cea mai frumoasă variantă a *Mioriței* — ci întrebuințează adesea în propriile sale creații versul și ritmul popular, făcând și cel mai larg uz de motivul folkloric.

Exemplele sunt la îndemâna tuturor și prea cunoscute ca să insistăm mai mult.

Mai târziu Eminescu, în poemul *Călin*, adâncește aceeași vână de inspirație și-i dă, cu farmecul versului său o strălucire nouă. Tot Eminescu, prin întrebuințarea chibzuită a metrelui popular în tainică armonie cu însuși ritmul sufletesc al poetului, reușește să închege *Ce te legeni codrule...*, *Revederea*, *La mijloc de codru des* și *Doina*, ca să nu pomenim de atâtea postume și de minunatul și enigmaticul colind de un sentiment atât de modern în subtitlul său primitivism:

*Colinde, colinde,
E vremea colindelor
Căci ghița se 'ntinde
Asemeni oglinzilor.
Și tremură brazii
Mișcând rămurelele,
Căci noaptea de azi-i
Când scânteie stelele.*

*Se bucur copiii,
Copiii și fetele,
De dragul Mariei
Își piaptână pletele ...
De dragul Mariei*

*S'al Mântuitorului,
Lucește pe ceruri
O stea călătorului.*

Coșbuc — ca să jalonăm această fugară privire retrospectivă doar cu numele cele mai caracteristice — dacă se slujește rar de versul popular, în schimb, întreaga sa operă nu e decât transpunerea directă, pe o liră încercată, a specificului etnic al țaranului și al satului ardelenesc. Fără să mai invocăm arhicunoscuta *Nuntă a Zamfirei*, adevărată antologie de obiceiurile poporului dela țară cu ocazia nunții — sau acei „Colindătorii“, evocându-ne datinele sfinte din preajma Crăciunului, ar fi poate locul să pomenim versuri mai puțin citate ca *Mănioasele* din *Fire de tort* sau strania poezie intitulată *Lumănărica* din *Ziarul unui pierde-vară*, — care aduc în lirica noastră cultă, fiorul și noutatea unor credințe din vremea de dinainte de Christos.

Dar Coșbuc, ca și ceilalți doi mari poeți ai Ardealului: Iosif și Goga, tocmai prin faptul că-și leagă inspirația prea strâns de folklor și de sat și că astfel nu pătrund dincolo de materialul etnic și social, până în altarul însuși al sufletului omenesc — așa cum o face Eminescu — nu reușesc decât rar acea armonizare desăvârșită a fondului și a formei, a particularului și a generalului, a specificului național și a eternului uman, al cărui veșnic prototip rămâne la noi *Miorița* în varianta lui Alecsandri.

Înrâurirea poeziei populare și a folklorului se poate urmări ușor în tot cursul secolului trecut și până la război în dezvoltarea liricej culte. Dacă la Alecsandri, la Eminescu sau la poeții „Sămănătorului“, hrăniți cu această literatură, populară și reprezentanți ai tradiției noastre etnice era firesc să găsim aportul folklorului, e mai curios să-l întâlnim — într'o măsură desigur mai mică — până și la acei poeți care prin ideologia și arta lor păreau mai departe de el: la Duiliu Zamfirescu, la Anghel și la Macedonski. Nu e locul să facem aci dovada celor înaintate, dar o răsfoire atentă a volumelor lor de versuri e edificatoare.

Lirica nouă de după război nu putea deci să nu înfrunte și ea problema (fundamentală, am văzut-o, pentru poezia română) a relațiilor sale cu comoara datinilor și credințelor strămoșești cristalizate în versul popular. Cum, prin ce metodă și până la ce punct, a soluționat ea problema, rămâne să vedem.

În literatură ca și în viață, generațiile succesive sunt vic-timele unei iluzii — iluzie fecundă de altminteri și fără de care traiul ca și creația artistică ar fi imposibilă. Fiecărei ge-

nerații i se pare că i se prezintă probleme de rezolvat necunoscut generatiilor anterioare. Adevărul e, că problemele rămân aceleași și că numai unghiul sub care sunt privite se schimbă cu timpul.

Astfel, problema ce ne ocupă acuma a fost abordată diferit de epocile succesive ale poeziei române. Epoca Văcăreștilor și a lui Conaki n'a văzut în poezia populară — cunoscută prin intermediul lăutarilor la vre-un chef boeresc — decât cântece amoroase întretăiate de lungi oftaturi, înjosind-o la promiscuități de taraf țigănesc.

Epoca lui Alecsandri, a lui Costache Negruzzi și a lui Alecu Russo, însă, a pus în valoare mai ales elementul epic: cântecul bătrânesc, balada — căreia în colecția lui Alecsandri i se dă un loc de frunte.

Lucrul era firesc căci generația dela 1848 în dorul ei de ridicare a neamului românesc, căuta tocmai să insuflă virtuți războinice de vitejie — în parte amortite sub domniile fanariote. De aci și prețuirea baladelor haiducești, în care epoca întreagă se regăsea în dorul ei de libertate și de demnitate națională.

În generația „Junimii“ Eminescu, și, paralel în proză, Creangă și Slavici, au abordat poezia populară pe latura ei lirică. Proeminența dată doinei e vădită. Sentimentul patriotic din epic devine liric: se interiorizează. Pentru Eminescu, doina reprezintă ceea ce germanii cheamă „Lied“ sau englezii „Song“ — un cântec sufletesc. Coșbuc, poeții „Sămănătorului“, prețuind mai ales literatura sătească, socială și de pitoresc etnic al folklorului, era natural ca genul baladei să-și recapete întâetatea.

Dar, Alecsandri, ca și Eminescu, ca și Coșbuc, Iosif și Goga, în tratarea motivului folklorist fie că întrebunțează chiar versul popular, fie că-i schimbă ritmul, păstrează acest motiv intact, sau dacă îl prelucrează, nu ajung niciodată la o schimbare a substanței lui însăși, așa că în opera lor filonul popular, eșind mereu la suprafață, se poate ușor izola.

Din acest punct de vedere ca și din multe altele, noua lirică română ocupă o poziție proprie. Chiar atunci când împrumută marile motive populare tradiționale, legate fie de codru (motivul haiduciei), fie de munte (motivul pastoral), prin părăsirea pitorescului exterior numai al descrierii pentru corespondențe interioare mai tainice, și mai adânci — poezia nouă, punând altfel problema aportului popular, o soluționează diferit. Priveliștea se interiorizează, fapta devine sufletească.

Dar ca să demonstrez această poziție nouă a lirice de azi față de aportul popular, voi cita două poezii de doi poeți porniți amândoi dela cea mai curată tradiție românească: Nichifor Crainic și Vasile Voiculescu.

Prima e chiar *Țara de peste veac* care deschide volumul, cu același titlu, al lui Crainic:

*Spre țara lui Lerui-Ler
Nu e sbor, nici drum de fier, —
Numai lamură de gând,
Numai suflet tremurând
Și vâslaş un inger.*

*Spre țara de peste veac
Nesfârșire fără leac,
Vămile văzduhului,
Săbiile Duhului
Pururea de strajă.*

*Sus, pe sparte frunți de zei,
Șovăelnici pași ai mei!
Piscuri de 'ntrebări — momâi
Să-mi rămână sub călcâi
Și genuni de zare!*

*În țara lui Lerui-Ler
Năzuiesc un colț de cer.
De-oi găsi, de n'oi găsi
Nimenea nu poate ști —
Singur Lerui-Ler!*

Poezia, cu împletirea ei măiastră a motivului popular creștin și a eresului păgân, cu evocarea aceluși tainic Lerui-Ler al mitului strămoșesc, reușește într'un ritm de vers potrivit, să ne dea dela început acea atmosferă de țară de peste veac, adică de peste marginile lumii noastre, acel turburător mister care învăluie fermecător orice producție autentică a poporului. Vedem și cât de departe suntem de o simplă redare aidoma în sensul poezilor „sămănătoriști“ sau a lui Coșbuc și Alecsandri — sau chiar a lui Eminescu, deși câteodată geniul acestuia sparge convențiile vremii sale și ne dă *Colindul*. Fenomenul de transpunere sufletească întrezărit abia pe vremuri, azi în lirica noastră s'a desăvârșit.

O a doua convingătoare pildă o iau din noul volum *Destin* al lui V. Voiculescu, e intitulată *Poezie*:

*M-am băgat surugiu la cuvinte:
Le momesc cu vâpăi, le hrănesc cu jăratic,
Le strunesc în ham de gând, când lin, când sălbatic
Le 'ncing cu harapnicul dorului și mână 'nainte!*

*Ca să nu zboare la cer ca puricii din basm, pripite,
Mă plec la fiecare, migălos faur.
Și 'ncalț agerile versuri la copite
Cu potcoavele rimelor de aur.*

*Oprim în nouri, la palatul de cleștaruri
Să furăm umbra frumoasei din vis fără trup, nici sânge.
Dar scorpia-i după noi. Arunc în urmă zaruri.
Coif și buzdugan, toate grelele-mi daruri:
Inima, sufletul, mințile nătânge.*

*Loc, loc! Rădvanul coboară pe pământ,
Dar aci se destramă crăiasa de imagini.
Amuțesc, speriați, zurgălăii de rime 'n vânt,
Chingile se rup, caii răzvrățiți, cuvânt de cuvânt,
Strâng aripile și fug înapoi prin pagini.
Rămân negre dărele roților pe albele pagini.*

Aici, Voiculescu reușește minunea de a reda întregul conținut liric al basmului românesc transpunându-l simbolic, dar fără a-i răpi acel caracter neaș de primitivism naiv. Poezia, situată pe două planuri sufletești se poate urmări concomitent în real și în abstract, pe pământ și dincolo de el — ca un basm adevărat. Acest rar amestec, departe de a strica unității interne a poemei, dimpotrivă o întărește. Și aici farmecul îl face taina păstrată. Din aceste două exemple, ne dăm seama dela început care va fi poziția și mijloacele lirice noi față de tradiția poporului.

Mai întâi, o transpunere sufletească însemnând o interiorizare a motivului popular — o inhibiție a poetului particular de către poezia tuturor sau mai exact de către atmosfera ei. Apoi, menținerea rezonanței de taină, de vrajă, de misterioase posibilități, de surpriză rodnică și de destin neașteptat al acesteia poezii. Poeții „sămănătoriști“ nu ținuseră seamă de ea și opera lor de aceea, chiar când împrumută vocabularul și ritmul popular, nu reușește să ne înfioreze cum o face, cu aceleași mijloace simple, Lucian Blaga de pildă în *Colinda* luată ulti-

mului său/volum: *La cumpăna apelor* cu neașteptatele opt versuri finale:

*Noaptea-i neagră, ceasu-i lung,
stă măicuța lângă prunc.
Să le ție de urât
înger nalt s'a coborît.
Și în noapte înadins
degetul i l-a aprins.
Arde îngerul lui Dumnezeu
ca o lumânare de său.*

Poemul modern păstrează tocmai printr-această violentare a cititorului surprins, după realismul descrierii dela început, atmosfera adevărată și sufletul însuși al colindelor. Ar fi interesant de studiat într'un cadru mai vast, neîngrădit aici, importanța influenței colindei, al bocetului și al descântecului în lirica de azi și cum aceste genuri populare au luat în parte locul pe care îl dețineau, pe vremea lui Alecsandri și a lui Eminescu, balada și doina.

Când Lucian Blaga se apleacă pe adâncimile lor nebănuite, acestor forme străvechi, pline de ființa unor mituri pierdute, încărcate și petrificate de taine ce ne depășesc, el le dă viață într'o atmosferă de început sau de sfârșit de lume. Aici — după mine — stă explicația sentimentului de măreție și de autenticitate ce ne copleșește când intrăm în miezul acestei poezii. De aci, puterea ei primitivă și misterul ei firesc.

Să luăm de pildă bocetul popular din Almăj—Citez sfârșitul (Maica Precista vorbește în lumea cealaltă lui Ioan — adică omului — pe care îl respinge de la viața de veci pentru păcatele sale).

*„... Atunci vei veni
Când jugul va inverzi.
Când cerbii vor ara
Și ciutele vor semăna.
Atunci vei întorcea.
Pământete, pământete!
Ia să-i fii părinte
De azi înainte.
Că Ioan își va da
Spatele lui
În brațele pământului.
Tu să nu grăbești*

*Să le putrezești.
Ție ți l-am dat
Lumea el a lăsat“ —
Ioan de măr s'a răzimat.
Cu spinare
Către mare,
Cu fața la răsărit.
Fața albă a 'negrit
De razele soarelui.
Spinarea i-a putrezit
De valul mărilor,
De ceața veacurilor.
Dumnezeu să-l ierte!*

În acest bocet, admirabil prin tragicul său suprauman, omul e redat de divinitate, elementelor. Zadarnic se razimă Ioan de măr: pomul cunoștinței, șubred, nu-l poate apăra de razele soarelui, de valul mărilor, de ceața veacurilor. Brațele pământului îl iau pe vecie ...

Și acuma să cităm din poezia lui Blaga: *Un om se apleacă peste margine* din volumul *În marea trecere*:

*M'aplec peste margine:
nu știu — e a mării
ori a bietului gând?*

Sufletul îmi cade în adânc ...

.....
*Pe coate încă o dată
mă mai ridic o șchioapă dela pământ
și ascult:
— apa bate 'ntr'un țârm,
Altceva nimic, nimic,
nimic.*

Să mai cităm din *Lauda Somnului*, sfârșitul poeziei *Tăgăduiri* unde pe „căile vremii“, la îndemnul ceresc al albelor și negrelor fecioare simbolice „să fim încă odată“, poetul exclamă:

*Dar eu umblu lângă ape cântătoare
și cu fața 'ngropată în palme — mă apăr:
Eu nul Amin.*

E destul să comparăm bocetul popular cu citatele de mai sus ca să constatăm o profundă înrudire de structură sufletească. Înrudire atât de apropiată încât peste zeci de veacuri poate, dar pe același pământ, omul de azi aplecat peste marginea mării răspunde omului „cu spinarea către mare, cu fața la răsărit“ din stihul bătrân ca lumea. Infioratorului: „Dumnezeu să-l ierte!“ corespunde „Aminul“ turburător al ultimului vers din *Tăgăduiri*. Vremurile se schimbă, ideile și învățăturile se înosesc — albia sufletului singură rămâne neschimbată. Și când în *Cumpăna apelor* Lucian Blaga cântă, întrebându-l chiar metrul poporului:

*Stă în codru fără slavă
mare pasere bolnavă.
Naltă stă sub cerul mic
și n'o vindecă nimic...
numai rouă dac'ar bea
cu cenușă, scrum de stea.
Se tot uită'n sus bolnavă
la cea stea peste dumbravă.*

Poetul regăsește acel fond de neliniște sacră și de taină a versului popular:

*În grădina lui Ion
Toate păsările dorm
Numai una n'are somn
Cată să se facă om.*

Viers straniu și răscolitor ca sunetul împătritei sale asonante.

Dacă am insistat prea mult asupra aportului folklorului în poezia lui Blaga față de poezia unui Crainic, Voiculescu sau Maniu de pildă, nu am făcut-o fiindcă acest aport ar fi mai puțin evident acolo, ci dimpotrivă tocmai fiindcă la Blaga ar putea scăpa unui cititor neprevenit.

Misticismul straniu al colindelor și al bocetelor, curioasele lor simboluri și localizări pe deoparte, extraordinarul relief verbal al descântecelor, puterea lor de expresie neașteptată, bogăția fără seamăn a unui vocabular a cărui gamă se întinde dela suavul rugii la trivialitățile blestemului, pe de alta — le-au apropiat de antitezele în umbră și lumină ale sufletului modern. Când, cu puterea sa verbală neîntrecută, Tudor Arghezi bunăoară ne dă în „cuvinte potrivite“, acele „Bles-

teme“ de foc și sgură, el nu face decât să reia un motiv foarte vechi popular, tot atât de expresiv în primitivismul său.

Dacă Arghezi, ca și minerul care caută cu târnăcopul în fundul băii, pe sub filonul exploatat, alt filon mai adânc și neînțeput, ajunge adesea la expresia originală de dincolo de vorba uzuală — tot astfel în experiența sa întreprinsă în suflet, Adrian Maniu pătrunde dincolo de tradiția creștină a poporului nostru până la eresul păgân, până la matca adâncă și imuabilă a credințelor ancestrale în „blajinii“ hrăniți cu coaja ouălor roșii de Paști aruncată pe ape curate de râu și în „Kaloienii“ de lut, tainice întrupări și rămășițe ale unor mitologii dispărute.

Iată această poezie adâncă și misterioasă ca și eresul pe care îl evocă. E intitulată *Lumină vie* și e luată din volumul *Drumul spre stele*. O citez fiindcă nu știu să fi fost remarcată de critică așa cum s'ar fi convenit.

*Au fost aruncate coji de ouă în râu
Să vestească blajinilor, subt pământ, Învierea.
A început să cânte ciocârliă în grâu,*

S'a risipit în lumină tăcerea.

*Numai un cârd de copii, bocind,
Duc spre fântâni păpușa de lut,
Plângând pe împăratul, zeu necunoscut,*

În descântece, sfârșite chiuind.

*Pe arături proaspete picături de cer:
Pălcurile nesfârșite de albăstrele,
Sus departe, au venit rândunelele,*

Jos, pânjeni mari, se târăsc grapele de fier.

*Iar soarele, din ce în ce mai dogoritor,
Desmiardă pământul greu, care naște
Din frunze putrede și globul iernilor,
În sunetul clopotului de Paște.*

*Și numai împăratul îngropat de copii
Se odihnește lângă blajini pentru veșnicii.*

Din poeziile citate — și așa fi putut, dacă mi-ar fi permis spațiul, să mai adaug multe altele din aceiași sau alți poeți — vedem clar că acolo unde Alecsandri, Coșbuc și chiar Eminescu căutau pe vremuri să facă românism, sau patriotism

folkloric, lirica nouă se străduie să redea mai mult latura adânc omenească a sufletului nostru primitiv. Acest caracter de primitivism îi dă de altminteri și caracterul național, specific, mai bine decât l-ar putea face toate evocările eroismului strămoșesc.

O altă influență a folklorului și a poeziei populare asupra liricei noi române, iese la iveală și prin preponderența motivului religios și sentimentului naturii, care păstrează transpuse caracterele lor originale. Toată poezia nouă e o poezie de priveliște sufletească. Apoi, motivul pastoral, atât de caracteristic unei poezii care începe cu *Miorița*, păstrează în ea, ca întregul nostru popor, ceva însă din străvechiul dor al păstorilor transhumanți de altă dată.

Astfel, Arghezi ne spune în *Închinăciune* (citez fragmentar):

„Când păstoream cu turmele pământului
Și ne mutam ușor din loc în loc,
Și nu știam unde ne-o fi mormântul
Și viețuiam cu zarea la un loc
Și ne sculam cu soarele deodată
Și ospătam pe-o margine de apă
Și ne urma — vecia ca o roată.

.

Și ne simțeam acasă în cer, ca'ntr'o odaie“.

Sau exprimând aceeași nostalgie după un trecut care mai dăinuie încă în sângele nostru ca și în fluierul ciobanilor, Crainic își începe astfel o poezie intitulată *Patriarhală*:

*In vremuri când Patriarhii cu turmele'n șiraguri
Sorbeau din zare pacea și zâmbetul din struguri,
Sporia credința'n suflet ca mierea blondă'n faguri
Pe-atunci Dumnezeirea grația prin jar de ruguri . . .*

Același sentiment pastoral unit cu sentimentul Dumnezeirii inspiră următoarele versuri din *Ciobanul bătrân* al lui Maniu:

*Un susur de muls se ridică în naltul văzduhului,
Apoi se desluși calea Laptelui.
Moșul ar fi vrut să înțeleagă povestea slovelor
De aur scrise în rotunda carte a cerurilor,
Sau Domnul să îl întrebe ce-mi cei
Ca să păzești turma asta de miei?*

Dacă poezia lui Maniu mai păstrează legături cu lumea creștină, versurile lui Blaga desprinse din *În Munți* ne duc în plin eres păgân:

„La rădăcinile brazilor, lângă blestemul cucutelor
ciobanul pune pământ
peste miei uciși de puterile codrului“

și sfârșește legând credințe ciobănești cu fapte de basme:

„Sub scut de stânci, undeva
un balaur cu ochii întorși spre steaua polară
visează lapte albastru furat din stâni“.

Această evadare spre alt tărâm de astă dată lăuntric, sufletească, legată de strămoșeasca transhumanță pastorală ne-o dă și Voiculescu *Pe Drumul Ciobanilor*, din care citez prima strofă și ultimele versuri:

„Păstor și frate-al poeziei mele,
O mână la șesuri și o urc la munte,
S'o răcorească vânturi, ploi s'o spele,
Și'n zori pornim cu soarele în frunte.

Din albe piscuri de singurătate
Luăm drumul sufletului și ieșim din lume.

Astfel drumul oii a devenit pentru poezia nouă română, drumul sufletului. Constatarea este prețioasă când e vorba să arătăm aportul folklorului și al poeziei populare în lirica noastră de azi, tocmai fiindcă știm — d-l Profesor Ovid Densusianu a demonstrat-o cu vasta d-sale competență și cu o intuiție estetică de poet — rolul covârșitor pe care l-a jucat păstoritul în formarea folklorului național.

Chiar atunci — și lucru e interesant — când lirica nouă împrumută teme sociale, nu poate scăpa de stăpânirea motivului popular al *Mioriței* dintr'una din cele mai desăvârșite variante ale sale. Citez pentru frumusețea lor, versurile intitulate *Peste creste ude* din ultimul volum *Printre oameni în mers* al lui Aron Cotruș:

*Peste creste ude
s'aude, s'aude
turmă fără urmă*

pe căi ce se curmă
coborînd spre baltă
în zarea cealcaltă ...

io, cioban lunatic
cu piept de jeratic,
ce să mă mai fac
pe vârful sărac?! ...

viscocele latră
prin copaci, prin piatră ...
ai vântului căni
m'au mușcat de mâni ...
asprul vremii lup
m'a mușcat de trup ...

mi-au rămas merinde
doine și colinde
pe pustii poteci
spre zăpezi de veci ...
ce să mă mai fac
pe vârful sărac,
pe vârful sărac?! ...

Din repetarea generală a unui același motiv popular la poeți de temperamente și formațiuni atât de diferite — și experiența am fi putut s'o facem și cu alte motive: sentimentul naturii, al întrupării religioase, al haiduciei, ș.a. — putem trage o concluzie despre însuși caracterul liricei noastre de azi. Anume poezia nouă română se prezintă ca un fenomen colectiv — același ca motiv și adesea ca suflet — diferențiat numai prin personalitatea și stilul fiecărui poet, fără a-i distruge însă puternica unitate specifică neamului și pământului nostru.

Aci stă marea și adâncă sa afinitate cu poezia populară, diferențiată și ea doar în variante, adesea foarte personale ca stil.

Un fenomen de suflet colectiv atât de general la liricii noștri, la cei plecați dela tradiție cum sunt un Crainic și un Voiculescu, ca și la cei întorși la ea cum sunt Maniu și un Blaga — la poeți de expresiune nouă ca Arghezi sau Ion Barbu (vezi *După Melci*, în special) ca și la poeții socializanți cum e Cotruș — nu poate fi explicat doar prin imitație sau interinfluențe, ci printr'o împărtășire adâncă, autentică și spontană

la un acelaș izvor: tradiția etnică a neamului. Ceeace au încercat și n'au reușit în așa măsură — cu tot geniul lor — un Alecsandri, un Eminescu, un Coșbuc, fiindcă au fost, împreună cu ceata imitatorilor, niște izolați — îmi pare că efortul colectiv al generației lirice de azi e pe cale să o ajungă. Asistăm la creiarea unui stli liric românesc, valabil pentru un neam întreg, fiindcă e expresia vie a propriul său suflet — și care în desvoltarea și purificarea sa va putea da în Sud-estul european un clasicism nou, tot atât de roditor pentru omenire, cum au fost și sunt și azi marile literaturi naționale din Apusul și din Centrul continentului.

* *Tradiție și literatură*, Casa Școalelor, 1942.

Renașterea artei populare?

Este caracteristic pentru gradul nostru de cultură artistică faptul că intențiunile cele mai frumoase, transpuse în practică, se sfârșesc timpuriu și fără rezultat. Eșecul, totuși, departe de-a stinge entuziasmul, prilejuiește inițiative noi ce sunt câteodată încercări de realizare, fără ca ele să fi izbutit încă să treacă dincolo de importanța unor experiențe rămânând sterile în consecințele lor practice.

Este vorba de inițiative cu scopuri de educație și îndrumări artistice cu caracter național. Le-a lipsit acestor încercări finalul, încoronarea operei, adică succesul. Și le-a lipsit, fiindcă succesul e legat de perseverența în intenții și de priceperea împrejurărilor speciale în care se exercită o activitate. Aceste două calități sînt inerent trebuitoare oricărui fel de activitate omenească ce râvnește la un rezultat apreciabil. În artă ele trebuie să existe în măsură maximală.

Arta poporană a fost câmpul pe care inițiatorii și-au exercitat, cu dragoste și incompetență, activitatea, pe care o considerăm apostolică. Aci au constatat, într'o bună zi, că pe unde vine drumul de fier, nu numai că pier toate cântecele, dar că piere totodată și toată poezia gospodăriilor rurale. De când drumul de fier aduce stămburi colorate, țărancă nu mai toarce și țese, deci furca de tors, nemaivând întrebuintare, flăcăul nu mai „încristează“ alta nouă, iar cea veche este dată negustorului ca să fie vîndută colecționarilor snobi la București. Ce tristețe! Este trist într'adevăr că țăranul, făuritorul și depozitarul tezaurului artistic național, singurul de valoare indiscutabilă, îl înștrăinează și se lipsește de folosința lui. Amărât, poporanistul constată decăderea gustului artistic în popor și

pornește la remedierea răului prin înflințarea unei societăți de încurajare a culturii viermilor de mătase.

Dar prin cine s'a viciat, în definitiv, gustul poporului decât tot prin popor, prin poporul orășenesc? Contactul cu orașul a fost funest prin consecințele sale nu numai, în general vorbind, moralului poporului, dar a influențat dezastruos și asupra gustului său artistic. Cine altul decît anteprenorul de case, tapițerul, croitoreasa, tîmplarul, etc. au furnizat modelele și modele ce încep a sluți întocmirile gospodăriei sătești? La oraș, săteanul a văzut multe și sensibilitatea sa s'a resimțit de gusturile orășeanului. Satul se prennoiește cu încetul, cu o oglindă aurie sculptată rococo sau baroc, cu o „broșă“ ce ia locul salbei, iar ghetele capătă toc „luchenz“, fotele ce se înfloresc cu trandafirii și macii din caietele de broderie pe canava dacă nu sunt înlocuite cu fuste de stambă sau chiar de mătase de croitoreasa din bariera orașului. Săteanul pleacă de la oraș cu gustul pentru acoperișul de tablă la case și cu crîmpeie de ornamentație, „fițaraie“ rău înțeleasă și executată pentru po-doaba prispei lui.

A fost vreodată astfel? Da, de mult, atunci când săteanul trăia în izolarea satelor. Pe atunci izolarea a născut arta poporană, crescută ca floarea cîmpurilor, fără grădinar.

Azi, starea lucrurilor tinde spre o așezare sufletească în sens invers. Orășeanul se refugiază la țară, în mijlocul naturii căutînd repausul și o regenerare fizică și morală, țăranul se stabilește la oraș făcînd precupeție și chefuri; cucoana de la oraș, în vilegiatură fiind, se îmbracă țărănește, iar tînăra țărancă își pune brățară de alamă și fustă de satin verde cu crețuri și volănașe albe. Noi ascultăm *Rapsodia română* sau *Doina de peste Olt* cîntată de Filarmonica, iar muncitorul se delectează ascultînd la gramofon *Suzana mea*.

Este învederat că poporul nu mai prețuiește și nu mai vrea lucrul popular pe care îl prețuim noi și îl vrem, acum. Poporul e cuprins de nostalgia obiectului de esență superioară, a obiectului care pe noi ne îndispune prin calitatea lui ordinară și de prost gust, care pe el însă îl încântă fiindcă i se pare lucru deosebit și fiindcă seamănă cu cele văzute în casa boierului. Preferința țăranului se duce spre tot ce are aspectul de aurărie, bogăție, spre tot ce-i este necunoscut, sclipitor și care îi excită fantezia și aviditatea. Și toate acestea le găsește la negustorul de „mardă“ din țîrg.

Noțiunea artei populare pentru noi, orășenii, conține și convingerea că este bine și de dorit ca poporul românesc să-și aibă arta lui, să și-o păstreze ca fiind un izvor de satisfacții

senzoriale cu repercusiune morală. Noi cei ce am avut de toate cele care îl încântă, azi, pe țăran, le-am recunoscut nimicnicia, iar acum nu mai prețuim decât ce este simplu, sobru. Arta lui, pe care el o pierde din nepricepere a binelui, să ne-o însușim și la rândul-ne să i-o redăm. Să-i dăm ce după generații de cultură și aspirații false am recunoscut ca mântuitoare: arta poporană'.

Așa grăiește poporanistul.

Pe teren practic problema renașterii artei poporane este mai complicată decât s'ar crede.

Ne trebuie mijloace materiale enorme pentru crearea de industrii de artă.

Încercările făcute pe acest teren nu au reușit și nu pot reuși, atât timp cât inițiatorii nu au în vedere decât satisfacerea unui capriciu al modei. Căci, formele în care se evidențiază dragostea pentru lucrul țărănesc se prezintă cu aspectul caracteristic mișcărilor modei: o adoptare lipsită de simț critic. Creațiile artistico-țărăniști sînt groaznic de barbare prin întruchiparea lor formală: o mobilă construită în stil *Renaissance* sau *Empire* este înflorată cu creștături țărănești combinate, de multe ori, cu ornamente de mobilier bisericesc. Asemenea combinații, de stil și concepții diverse, le-am găsit iscălite de arhitecți titrați și nu sînt nicidecum opera vreunui lucrător, obscur în năzuințele sale artistice. Colecționarul avizat preferă neapărat o ladă, un tron, un scaun autentic țărănesc emanațiunilor artistice datorite fanteziei inculte a arhitectului, cu diplomă totuși. Mobila de acest fel umple așa-numitul și mult gustatul *interior românesc* instalat în casele-cule de la oraș.

Modei țărănești i se mai datorește și înființarea fabricilor de olărie de artă create ad-hoc pentru satisfacerea snobului existent pe lume, parcă anume, ca să fie exploatat ultima mode. Aceste fabrici imitează patina, provocată obiectelor de către timp și uzură, prin trucuri tehnice, care să producă amatorilor impresiunea lucrului autentic; fără să reușească. Tot modei i se datorește și bluza românească care privită izolată în vitrină e o creație fericită, îmbrăcată însă nu își produce tot efectul, ea fiind în contrast cu restul îmbrăcămintei femeiești. Un costum întreg creat pe principii de croială și ornamentație poporană, cu rafinare artistică, putea însemna „une trouvaille“, cu un farmec cu mult deosebit de al creațiunilor pariziene ce ne oferă, azi, un amestec caraghios de elemente moderne și orientale în croiala și ornamentația costumului femeiesc. De mobilierul și obiectele de interior de prost gust ale

fabricii Brumărescu abia dacă putem pomeni, la urmă, cu dezgust.

Întreprinderi de felul acesta nu pot trăi, în orice caz nu pot provoca un curent popular, ele adresîndu-se numai amatorilor; mai ales amatorilor cu mijloace bănești și lipsiți de gust.

Propaganda verbală și scrisă pînă acum a putut da naștere unui sentiment, dar nu a găsit o idee aplicabilă în practică. O industrie ce se aplică exploatării comorilor țărănești cu caracter artistic, ca să fie viabilă trebuie să se adreseze masei. Numai masele pot susține prin consumul lor clientela necesară. Azi simțul artistic în Occident se aplică, cu artă, fabricării de obiecte destinate unui uz practic oarecare. Prin împrăștierea unui produs în masele populației el devine nu numai rentabil, dar și susceptibil de a fi un produs național. Național, nu atât prin origine cât prin caracterul deosebit pe care i-l imprimă originea. De aceea, întreprinderile, pe lângă o conducere tehnică, reclamă și o conducere artistică care să nu piardă din vedere că orice obiect util, deși destinat uzului practic, poate fi conceput original prin formă și ornament. Conducerea artistică, inteligentă și conștientă, a creat manufacturile de la Sèvres, Saxa, Copenhaga, ca să pomenim dintre întreprinderile vechi pe cele mai cunoscute. Întreprinderile moderne pentru fabricarea obiectelor uzuale cu caracter artistic, destinate populației, sunt multime în Occident.

Numai marile întreprinderi pot executa lucruri ieftine și bune. Întreprinderile mijlocii ar merge la faliment ușor, cheltuielile neputînd fi acoperite, fiind vorba de producții în masă. Și numai prin cantitate se poate produce ieftin și intens spre a ajunge la popularizarea unui produs. Confectionarea de către micul industriaș sau meseriaș ar acoperi abia necesitățile amatorilor excepționali, deci el se exclude de la sine de la o operă de propagandă. Ne-ar trebui industria de mobile, țesătorii, olării etc. care să ne producă mobila, casa, haina etc. românească. Ne trebuie meseriași cultivați în meseria lor. Ne trebuie artiști inspirați, care să creeze un stil în armonie cu viața românească, studiind trecutul artei poporane, însă inspirîndu-se de la natură. Adaptarea motivelor poporane, mecanizate, prin stilizare, după cum s'a încercat nu constituie decât o sterilă pastişă și nu vor duce niciodată la crearea unui stil. Avînd la îndemînă materialul folcloristic, putem studia spiritul care le-a creat și, pătrunzîndu-l, să creăm forme noi. Stilizarea scolastică a elementelor de folclor nu duce la nimic.

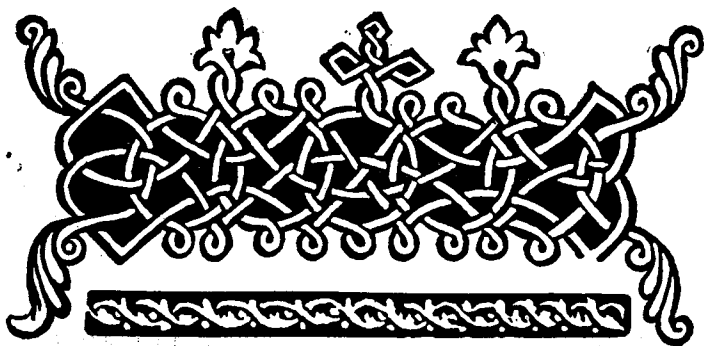
Numai *noul* ar mai putea excita dorința de posesiune, naturală la om.

Și mai presus de toate ne trebuiesc generații noi de oameni care să fi fost educați în spiritul unei arte simple, generații puternic convinse de frumusețea formei naționale de artă.

Să nu mai vorbim deci de o artă poporană pînă nu o vom adopta și sufletește. Dacă generații întregi vor produce și alte generații vor cumpăra, prețui, iubi, folosi lucruri simple, veritabile în esența lor românească, atunci și poporul va recunoaște și va reveni la frumusețea formelor de artă părăsite și atunci vom avea un stil cu caracter național individual.

1922 Septembrie

Cugetul Românesc Nr. 6.

G. BREAZUL

Muzica populară românească

Numeroase și felurite sunt darurile artistice care împodobesc viața țaranului român. În apriga luptă, din revărsat de zori până'n asfințit, — în violenta pasiune a pământului, a țăranei căreia îi smulge rodul, pe care o frământă cu sudoarea frunței și sângele său, — în tihna zilelor de sărbătoare, — în senina contemplare a splendorilor naturii în care-și duce traiul, care-l împresoară, căreia se dăruiește și în care se contopește cu un atotcuprinzător și naiv panteism, — înfrățindu-se cu pământul, codrul și vietățile, — păstrându-și dreapta credință în Dumnezeu și datinile străbunilor săi, — făcând din pieptu-i zid de apărare al „legei“ și „moșiei“, apărându-și „sărăcia și nevoile și neamul“, — în sbuciumul dramaticei istorii a neamului său și în tot orizontul ființei lui, în tot, ori-când și oriunde, țaranul român află prilej spre a-și manifesta puternicul său instinct artistic.

Coliba în care se adăposteste, unealta de muncă, vasele, sunt atâtea motive pentru manifestarea, demonstrarea și afirmarea simțului pentru frumos al țaranului român. Cusături, țesături, alesături, crestături, ceramică, arhitectură, sculptura în lemn, minunatele troițe, fantasticele basme, eroii legendelor, sunt elocvente mărturii și tot atâtea podoabe care isvorăsc din adâncurile firei Românilor. Potolindu-și cu cumpătare exaltarea veseliei și resemnându-se cu nobilă cuviință sub copleșirea durerilor, tăinuindu-și, interiorizându-și cu grije și sfială efectele emoționabile, îndurând cu supunere greul muncii, refugiindu-se și cufundându-se în metafizica sa particulară, — în forma generoasă și mângâietoare a artei își revarsă țaranul român prea plinul inimei sale: plâsmuindu-și „Feți-frumoși“ și

„Cosinzene“, isvodind creștături spre a-și împodobi monumentală poartă a curței sale, leagănul noului născut și crucea depe mormântul celui adormit în Domnul, mărtacia dela casă, grindeiul plugului, până și jugul boilor ce-i poartă poveri, bățul de păstorit și cavatul de doinit, alegând scoarțe, încondeind ouă roșii, cusând alțițe, înflorindu-și vestmintele cu șabace și cu râuri, până și brăul sau betele ce-i încing mijlocul.

De aceia, nici o altă preocupare în afară de apriga, dar tihnită luptă pentru traiu, nu stăpânește firea poporului român ca arta sa. Și nimic nu este mai popular, în poporul nostru, ca arta populară românească.

Întă atmosfera, ambianța în care ar părea că trebuie să ne transpunem spiritul, spre a putea distinge înfiripările muzicale, măcar cât de firave, ce am bănuir că există în ansamblul producției artistice a poporului. Atâtea manifestări de artă, reale, concrete, prețuite acum în toată lumea presupun o bogată sursă sufletească, o caracteristică sorginte de firești dispozițiuni, de însușiri originale în care își află obârșia comună atât de variate întruchipări artistice.

Aci trebuie să fie și izvoarele unei muzici populare românești; prezumție, deci, pentru existența acestei muzici, pentru ființa muzicală a poporului. Iar, date fiind atâtea producțiuni artistice, acelaș sistem de prezumțiuni ne-ar putea conduce din capul locului, la concluzia existenței unei tot atât de bogate și specifice muzici populare românești.

Astfel pusă, tema pare a fi cu deosebire atrăgătoare, mai ales pentru reprezentanții cercetărilor comparative, atât de frecvente în instrumentul metodic al științei de azi. Cine contestă ce bogăție de sugestii și speculațiuni poate oferi bunăoară studiul unui chenar de covor, al unei hōrbote, al unui brău, considerat în atmosfera sufletului românesc și cercetat în ceea ce presupunem că trebuie să fie corespondentul său acustic: o linie melodică, un cântec sau numai un fragment, o parte de cântec, un lanț de podoabe sonore, brodate pe șiragul de momente psihice prinse într'o expresie muzicală! Și totuși, pe cât de ispititoare, pe atât de riscată și amăgitoare este o astfel de pūneră a problemei. Nu pe această cale se poate ajunge la descoperirea și cunoașterea muzicii populare românești. Nu plecând dela minunata comoară a plasticei populare se poate ajunge la muzică. Întăi, pentru motivul că, dacă toate manifestările artistice enumerate pot fi grupate și considerate, sub un unghiu de privire unitar, acel al artelor vizuale, plastice sau spațiale, muzica se exclude categoric dintr'o asemenea grupare; al doilea, pentrucă, dacă manifestările plastice menționate

pot fi cuprinse și înțelese ca având o funcție artistică anumită; apoi, în niciun caz, exteriorizările muzicale nu pot fi socotite a fi având aceeaș sau o asemănătoare funcțiune estetică sau spiritală cum au celelalte producțiuni artistice, ale poporului. Ceeace, așa dar, ne obligă a privi cu circumspecțiune generalizările și deducțiunile logice, așa de îmbietoare, ce abundă în tot ce este discuțiune asupra artei noastre populare, generalizări cu care încep și prizările de știință muzicală românească.

Absorbindu-și seva organică din acelaș izvor comun al firei românești, flora artistică a poporului nu este totuși redusă la un singur tip de vegetațiune, oricât de original și valoros ar fi el și oricât de minunat în ochii privitorilor. Ci, fie din pricina naturei diferite a fiecărei arte, fie din pricina materialului artistic utilizat pentru obectivarea unei fărâme de suflet sau a unei suficient închegate concepții de artă, fie, în fine, din pricina funcțiunilor spirituale ale genurilor de artă, o abundență și o varietate neobișnuită de manifestări sunt de constatată în producția artistică a poporului român, fiecare specie păstrându-și caracterele distinctive și valorile deosebite, necondiționându-se reciproc și neinfluențându-se, ci, mai de grabă, diferențiindu-se. Ceeace hotărăște deosebirea categorică între producțiunile de artă populară și muzică este, înainte de orice, caracterul acelora de artă decorativă, aplicată, industrială. Ideea de artă pură, independentă, aflându-și un scop estetic în sine însăși, se descoperă cu anevoință în plastica românească. Pentrucă ea este de natură ornamentală: împodobește, decorează, înfrumusețează un obiect casnic: un blid, o unealtă, un vestmânt. Prin urmare, arta aceasta este în funcțiune de un obiect material, uzual, pe care se grefează, grație căruia își poate afirma o existență și revela o valoare specific estetică. Chiar caracterul artistic este înrăurit, dacă nu pe de-a'ntregul determinat, de proprietățile materialului constructiv al obiectului pe care se anină, precum și de funcțiunea practică a obiectului, de necesitățile uzuale la care obiectul, prin existența sa răspunde. Fără a contesta în plastica românească resfrângerea sufletului românesc, să concedem că această resfrângere se produce mai greu și indirect; ea este supusă la restricțiuni și piedici ce provin din condițiunile deosebite ale obiectului uzual pe aripile căruia sunt purtate valorile artistice, cum și din natura materialului de realizare artistică.

Nu este același lucru cu muzica, — cu manifestările muzice ale poporului, am zice mai de grabă — înțelegând prin aceasta tot ce este artă a acusticului și timpului, arii instrumentale de dans, apoi cântec, vers și viers, nedespărțită înge-

mănare de melos al vorbei și viers muzical, organizată în curgerea timpului sub principiul universal al ritmului. Căci, să mai spunem încă odată dacă mai este nevoie: nu există poezie populară românească, nu există decât cântec popular românesc, contopire ideală de vers, viers și ritm românesc. Revinând la comparația cu plastica, vom constata că muzica, prin însăși natura ei, nu poate fi artă industrială, nu poate fi aplicată ca decor, ca podoabă marginală la un obiect uzual, material. Ea există și ființează prin sine însăși ca o formă de viață aparte, ca artă independentă; iar dacă i se atribue un rol de podoabă ornamentală, apoi funcțiunea ei ornamentală va fi fixată în cadrul vieții sufletești și se va împlini în virtutea unor legi de pură esență spirituală ce germinează în adâncurile firii și conștiinței neamului nostru, realizându-se apoi prin vagul, etericul și imprecizia materialului sonor, propriu să redea cele mai delicate inflexiuni ale unduirilor vieții sufletești.

Așadar, producțiunile atât de bogate și prețioase ale artei plastice țărănești, sunt irelevante în privința muzicii populare, în privința bogăției, varietății și originalității ei. Proprietăți structurale și funcționale deosebesc considerabil artele plastice de cele muzicale ale poporului nostru. Motiv pentru care, și în studiul lor, metodele trebuiesc să fie diferite, potrivit spiritului fiecăreia din aceste categorii artistice. Muzica populară românească isvorăște sau are directe legături de proveniență și existență, cu viața sufletească a poporului. Ceeace muzica noastră populară poate reda sau resfrânge este de natură eminent psihică: interioritatea sufletească, adâncimea de conștiință, acea intimă și permanentă umanitate specifică a poporului nostru. Ea reoglindește freamătul undulațiilor sufletești, abstractul, etericul și totuși realul și caracteristicul svon de tălăzuiri ale firii românești. Numai în acest chip, de altfel, muzica este înțeleasă a fi artă de fină sensibilitate și înregistrarea și redarea dinamice sentimentelor și a tuturor mișcărilor sufletești.

După ce se topește zăpada, la primele raze ale soarelui de primăvară, când pământul umed își desvelește trupul de sub neaua ce-l înveșmântă ca un giulgiu ocrotitor, de când se sparge mugurul de clocotul sevei, răsar ierburile și până târziu în April, — este și azi obiceiul în Oltenia — fecioarele, în unele părți copii, în altele și flăcăiandri, desmormându-se la viața nouă a pământului și a firii, ies la câmp, în luncă, în coastă și, în svăcnetul imn al primăverii și al fecundațiunii, un așa zis „hălăuit“, „hăulit“, „huhurezat“, sau „aguguit“, fără cuvinte, câteva silabe ilo-

gice, cu predilecțiune deosebită pentru vocala *u*, un imn de adorațiune pentru pământ, pentru soare, pentru primăvară, pentru rodul pământului și al pântecului. În alte părți oltene, când ierburile mai cresc și grâul verde se mai ridică, la Sf. Gheorghe deobicei, tineretul își plimbă picioarele goale prin roua dimineții, în înviorarea naturii, în universul de miresme primăveratice, străbătut de fiorul frumuseții și vieții, huhurezând, cântând alături de pasările cântătoare, făcându-se glas articulat al impulsurilor firii, al tumultului de viață năvalnică ce sbucnește în primăvara naturii și a vieții.

Oamenii cu carte de prin părțile locului se și grăbesc să caracterizeze acest imn: cântec indian, reminiscente păgâne, influențe... etc. Nu, nu este un cântec indian! Păgân, da! Mai bine zis, primitiv, primar, original, țâsnind spontan și torențial din străfundurile de conștiință, de viață și aspirații ale poporului nostru. Exuberantă, exaltare, neînfrânate doruri de viață exprimate în flexibilitatea și puterea magică a sunetului, — astfel apare cântecul, — tot atât de firesc și, poate, în aceeași funcțiune biologică, cum apare cântecul pasărilor, cum circulă seva, cum incolțește planta în tainele seminței, cum slomnește un isvor de apă limpede din rărunchii pământului, cum palpită viața în natură. Cântecul exprimă viața, belșugul de viață, spiritualitatea pură a omului dela țară.

În aceste condițiuni, pentru a putea surprinde natura și chiar valoarea manifestărilor muzicale populare, va trebui să pornim dela însăși caracterul vieții sufletești a poporului. Căci în nici un alt gen de exteriorizări, sufletul neamului, geniul națiunii, nu se oglindește mai clar și nu se relevă mai complet și mai original ca în muzica populară. Și, deasemenea, nicio altă artă nu este mai general și mai adânc pătrunsă în manifestările vieții spirituale a poporului nostru, cum este arta muzicii. În sonorul muzical își află țaranul român mijlocul de predilecțiune pentru a-și exterioriza bucurii și necazuri, humorul, satira, jalea adâncă și desnădejdea, aspirațiunile, încrederea în soartă, în steaua sa. Dar mai ales, — ceea ce este de ținut în deosebită luare aminte — în melosul popular și numai în el, se poate exprima cea stare sufletească, cea dispozițiune de spirit specifică psihologiei poporului nostru, acel tainic, nelămurit și coplesitor „dor“, care pare a închide în el, într'o splendidă quintezență, întreg tulburătorul tumult de sentimente deslănțuite în Romantism, dar care, totuși, este poate una din cele mai reale și mai caracteristice trăsături ale sufletului românesc: dor de țară, dor de pământ, dor de părinți, de copii și de ne-

vastă, dor de iubită, în sens de duioasă și melancolică dorire, după cum este în sens de caldă, fierbinte, pasionată iubire:

Ară neica la ogoară
Dorul vine și-l doboară...

„Mor de dor“, — este o expresie curentă în poporul nostru, care acumulează și comprimă în sine resurse de energii și încordări dramatice, mult mai ample și mai violente, decât tot ceea ce cunoaștem ca motiv unitar stând la baza unei opere dramatice; mult mai nobil, mai pur de senzualism, mai uman și mai spiritual chiar decât acea „moarte de iubire“ din *Tristan și Isolda* a lui Richard Wagner.

Este o coincidență, simptomatică pentru cele ce spunem aci și am scris altădată, că o carte franțuzească de impresii din țara noastră, apărută zilele acestea în vitrinele librăriilor, poartă titlul atât de sugestiv: *Roumanie, terre du Dor*. De unde și putem desluși porunca pentru psihologia românească de a studia și cuprinde în patrimoniul științei originală și caracteristică înfățișare a sufletului românesc: dorul.

În ceea ce privește subiectul nostru să constatăm că în niciuna din bogatele și variatele producțiuni de artă plastică enumerate în trecut, dorul nu poate fi mai clar și caracteristic exprimat ca în vagul, indefinitul și eteric al artelor sunătoare, și, de fapt, în nici-o altă manifestare artistică, dorul nu se exteriorizează mai definitiv ca în muzica populară românească. Țăranul nu creiază arta plastică, nici n-o contemplă sau admiră de dor. Nu! De dor el cântă; își pune tot dorul în cântec. Numai în sens ironic, înțelegând uluire, lucru de mântuială, se face ceva... în dorul lelei, distrat, neatent, sabotând, cu gândul dus aiurea.

Astfel, individual și colectiv, vocal sau din fluer, caval, cimpoi, trăstie, buciom, tulnic, vioară, cobză, nai, până și din frunza copacilor, din solzi de pește, din trestie, țăranul român cântă, își poartă cântând aleanul, își domolește și uită necazurile, își gonește urâtul, își mărturisește credințele religioase, creștinătatea sa, alta decât cea din cărțile de dogmă, își varsă focu'n cântec, își cântă dorul. Din gură sau dintr'o unealtă muzicală, poporul cântă. Chiar pentru cântarea din instrument, poporul nostru are aceiași expresiune: „a cânta“; graiul românesc nu conține termenul de „a juca“ întrebuițat în alte limbi pentru sensul de cântare din instrument. Românul nu joacă din sau pe instrument, cum spune critica muzicală românească. Ci Românul „cântă“, spiritualizând, păstrând termenului „cân-

tare“ toată savoarea magică primitivă, toată ardoarea, melancolia, nostalgia turburătoarelor și impreciselor dorinți închise în dor. Dacă manifestările plastice ale poporului nu pot fi desprinse de obiectele uzuale care le poartă, apoi să observăm aceeași legătură organică, intimă și indisolubilă a cântecului popular românesc cu însăși viața sufletească a poporului. Vrând să culegem bocete, bunăoară, femeia dela țară își cere iertare că nu poate „spune“ bocetele, jeletele, fără să nu plângă. Aceasta este caracteristica de căpetenie a cântecului popular românesc. Nesocotirea acestui adevăr explică insuccesele celor ce cred a putea cunoaște și reprezenta în arta cultă cântecul popular fără acest suport, fără acest substrat psihic, în care germinează, înfloarește și prin care își duce viața, muzica populară românească.

* *
*

Să ne ducem acum cu gândul la hotarul de începătură al vieții omului nostru, în preajma pruncului abia născut. O casă umilă de țară, în care lumina de-afară nu pătrunde'n voie; în interiorul sărac și întunecos, dar curat și mirosind a busuioac, adeseori la vatră, lângă focul depe vatră, de multe ori singura sursă de lumină și căldură în toată casa, pe scândurile acoperite cu un țol, pe o rogojină, sau chiar pe paie, — iată decorul în care se schițează tabloul: „mama cu copilul“. Mama, marele geniu al duioșiei și marele maestru al lului, revărsă în atmosfera din jurul copilului, caldă efuziune a duioșiei sale, avântul liric, vraja nespasă a *cântecului de leagăn*. Se leagă două-trei sunete, așa cum îngână pasările primăvara când își dreg sau potrivesc glasul pentru a începe să „cânte“ — cum zice țăranul român, — și se'nfiripează cântecul de leagăn. Pentru a atipi, copilul are nevoie de o ușoară legănare a corpului, de line mișcări ritmice, care se și reflectă în ritmul calm, odihnitor ce predispune la reverie și somn; legănare pe brațele mamei, într'o trochiță sau în leagăn. Ritmul acesta lin și liniștitor poate fi derivat în însăși mișcările brațelor, ale copăiții sau leagănelului, cadențat de necurmata grijă iubitoare a mamei. O formulă introductivă, una sau două silabe, nani-nani, lui-lui, lu-lea, luică-luică, — ce corespunde cu expresiile mono — sau bisilabe din alte limbi: nana-nina, do-do, eia-popeia, haide-popaide — o asemenea formulă determină succesiunea metrică, de obicei ternară, trohaică, a cântecului. Ea este des repetată, devine element constructiv, *nexus formativus*, încheie o strofă sau de-

rivă în refren. Pe acest nani-nani, sau lui-lui se brodează nu numai elementele ritmice, ci și cele melodice care au să reflecte cât mai desăvârșit vraja de lângă odorul mamei, liniștea adormitoare, șoapta desmierdătoare, lirism temperat dar concentrat, redat în intervale melodice apropiate, restrânse, sobre, modeste, despărțiri ale liniei melodiei de centrul tonal, gingașe împletituri de viers românesc contopite în podoaba câtorva versuri delicate, de o cuceritoare simplitate, dând un cântec de o negrăită distincție expresivă: *cântecul de leagăn*.

Să pășim acum dincolo, la celalt hotar al vieții, la apusul ei, în jurul tronului, cosciugului celui repauzat întru Domnul. Luminile lumânărelelor nu sunt decât semne exterioare ale locului unde are să se reverse jalea adâncă a *bocetelor*, a *jeletelor* sau *jelaniilor*. E un moment de legătură între viață și moarte, o punte între ființă și neființă, între lumea vieții de-aici și întinșurile infinite ale morții, exprimat în viersul de tânguire al bocetelor. Mustrarea morții, împăcarea cu ea, amintirea celor ce se odihnesc în plaiurile vieții de după moarte, elogiul vieții pământeste a mortului, încredințându-i-se misiuni pentru cei morți mai de mult, — iată sbuciumul de gânduri și sentimente ce gem și plâng în jalnicul viers al bocetelor. Aprinde fiecare femeie lumânărica și jelește; iar la priveghiu, în zorii zilei, ori unindu-se în acele sguuitoare bocete, numite „zorii”, se aude în jurul tronului plânsul prelung, de o redusă bogăție de sunete, dar cu atât mai concentrate de emoție și mai pline de suflul tragic al morții, un fel de „aubade” a morții și nemuririi. Sensul adânc al morții, mai ales în versurile bocetelor se arată; metrica este a cuvintelor, din accent înflorește un grup restrâns de sunete, întretăiate de suspinuri adânci cu sughiturile de sbucniri în plâns, pentru ca apoi silabele să fie repezite ca un gălgâit, ca un vârtej ritmic în scocul unei note prelung ținute, ca taina adâncă și nepătrunsă a misterului din jur. Bocetul nu încetează cum se crede și se știe în general cu aceste cântări de prohodire și de îngropăciune. Multă vreme apoi, poate toată viața, lucrând, torcând sau țesând, femeia dela țară este prinsă de amintirea dușilor depe lume și de porunca ce isvorăște din sufletul ei, a cultului morților. Acele daruri de pomană și pomenire, din pânga rodului, cele dintâi fructe coapte, fruntea recoltea, sunt abia o vagă indicațiune pentru momentele de intensă și ideală trăire și manifestare a cultului morților în viersul suspinat în taină, o slujbă în adâncurile inimii, viers mai potolit, mai pur de tragicul morții, mai blajin, mai elegiac, al acestui gen de bocete. Sunt copii dela țară în spiritul cărora cântecul de leagăn se confundă în viersul boce-

telor. Mai mărișori, trecuți de vârsta leagănelui, întrerupându-și jocul, cu capul la pieptul mamei sau încolăciți în poală, ascultă înmărmuriți sub unda molcomă de tristețe pătrunzătoare a bocetelor. Duminica și sărbătorile, înainte de răsăritul soarelui, când se 'ngână noaptea cu ziua, purtate de gândul pomenirii morților, femeile părăsesc tăcute casa și merg la morminte, la tămâiat: un adevărat exod al femeilor către cimitirele din marginile satelor. Un grăunte de tămâie se aprinde; mireasma ei se ridică pe aripile bocetului, jelitului:

*Iarba crește și 'nflorește
Mămuleana 'mi putrezește ...*

jelește o basarabeancă.

Este atunci cimitirul plin de fiorul credinței, al grijei pentru sufletele neadormite ale celor adormiți după trup, al afirmării legăturii cu totul, a contopirii în infinitul nepătruns al întunerecului morții și lumina vieții. În aerul tare al dimineții, în adierea svonului de gânduri și emoții, un grandios imn al morților se ridică deasupra mormintelor, cimitirul întreg geme de viersuri de jale.

Iată hotarele vieții țaranului român, răsăritul și apusul vieții sub semnul muzicii concepute: cântec de leagăn — bocet. Sunt atât de naturale, atât de pur psihice, spontane, genuine și veridice, — cum e o interjecție, un chiot sau un oftat —, atât sunt de firești aceste manifestări de melos popular încât te temi să nu impietezi asupra candidiei lor nevinovății și fragedei naivități, nu cutezi să le numești cu termenul obișnuit: muzică. Așa e muzica populară românească; aceasta este natura ei.

Între aceste țărături ale vieții, câte prilejuri pentru ca geniul creator al poporului să se manifeste în voie! La muncă, la prașila porumbului, la cules de vii, la cosit fân sau coborât bușteni din munte, la stână, în apropierea satelor când, pâlcuri-pâlcuri, muncitori se 'ntorc cu sapele, secerile la spinare dela câmp sau deal, la nuntă și la reuniuni familiare, individual sau în grup, muzica este cadrul spiritual preferat în care se „petrece” viața țaranului român. Să nu uităm însă acea sursă nesleită de inspirație a cântecului românesc, acel nedeslușit vârtej de dorință și iubire, de clocotitoare și ardentă pasiune, — să nu uităm dorul. Cine zice muzică românească, zice doină. Ei bine, cine zice doină, să 'nțeleagă dor, să 'nțeleagă răstriște, sbucium lăuntric, exaltare și apoi lină mângâiere, tresăriri de bucurie, zâmbete 'n lacrimi: doina noastră. Cine-o poate prinde în măsura vorbelor? E sufletul nostru în tremurul lui cel mai

cald, în unda lui cea mai vie, în pulsul sângelui fierbinte și nobil al firii românești, este concentrată aci sublima sinteză a durerilor și aspirațiilor noastre, vibranta apoteoză a geniului muzical al neamului nostru; în viersul de foc al doinei noastre își află desăvârșita întruchipare artistică dorul. Lirismul firei noastre, elanul ardent, entuziasmul, contemplarea frumuseților naturei și, în fine, tot dorul, — iată doina. De ducă, de jale, de pribegie, de haiducie, de deal, de luncă, de ciobănie, de coborât oile, de cătănie, de dor, de horit, hore lungi sau numai hori, și chiar cântece, — sunt expresiuni sub care urmează să înțelegem același caracteristic și original gen de muzică populară românească: doina. Astăzi chiar, puterea creatoare a poporului dă la iveală doine, dar mai ales cântece, de ritm mai regulat, de structură formală și metrică mai puțin liberă, cântece rediate ca manifestări în latura muzicii, a impresiunilor produse de un eveniment, un accident de muncă, o întâmplare deosebită, o de-raiere de cale ferată. Revoluția țărănească dela 1907, războiul, o moarte năpraznică, un înec, un incendiu, sunt „puse în cântec“.

Să nu ne despărțim însă de prilejurile în care se cântă. Ci să ne îndreptăm gândurile spre ulițele satului. La șezătoare. Pentru a afla unde este va să ațintim urechile. La clacă sau șezătoare, începând pe seară și durând până spre miezul nopții, flăcăii și fetele, cu bărbații și femeile mai tinere din sat, se strâng la o muncă în comun — la curățatul de foi al porumbului, la dărăcit, la torsul fuioarelor de cânepă, în sau lână. Lumina este slabă; un opait, o lampă mică de petrol sau un căpețel de lumânare răspândește puține raze de lumină, dacă nu cumva este deajuns lumina ce vine dela lună și dela stele. Mai nu se disting chipurile, abia se conturează imagini omenești. Se zăresc doar traectoriile ștuleților curățați de foi sburând ager spre grămadă, sau furcile prinse în brâul torcătoarelor ca niște lănci de conspiratori. Se simte hărnicia muncitorilor, svonul lucrului, foșnetul discret al muncii voioase și cu toată inima făcută. Nimic nu se vede clar. În palul luminei, în poezia umbrei și penumbrei se desenează claca; abia se lămurește în fondul obscur al înserării și nopții. Nu e aci imperiul vizibilului. Lumea dela clacă trăește în universul auzibilului. În ritmul viu al muncii, lumea cântă. Este unită și stimulată la muncă prin cântec. Cu sau fără profesionistul muzical al satului — lăutarul, — cântecul pare a fi motivul esențial care a strâns această lume la clacă. Pentru străinul neobișnuit cu viața muzicală a satelor românești, ca și pentru sociologul muzical, care ar căuta corespondentul rural al concertului public și al sălii

de concert orășenești, claca ar părea nu o schiță patriarhală de organizare a muncii comune ci, pur și simplu, un veritabil concert. Doine, apoi cântece la unison, cântate de bărbați și femei, sau cântece solo, calme și senine, înseilări lirice, explosive avânturi ritmice, involburări sonore, irumpând torențial din zeci de glasuri, rostogolite ca un iureș de luptă peste un sunet de cadență, prelung și domolitor. Toți cântă. Rari sunt cei ce numai, cu urechile ațintite, ascultă. Se isprăvește cântecul într-un chiot sau un suspin. Urmează un basm, o snoavă, o ghicitoare, frământături de limbă, chihote de voie bună. Apoi alt cântec. Uneori un cântec nou, atunci eșit. Îl începe o fată sau un flăcău care l-ar fi auzit la o nuntă sau la vre-o clacă într'un sat vecin. Încet, încet, îl învață toți. Și cântecul circulă din gură 'n gură, trece mai departe. Din când în când trupurile se desmorțesc în sprintenul și energicul ritm al dansului. Nu trebuie să rămănem însă cu imaginea imperfectă a șezătoarei. Comparația cu concertul public nu este în favoarea ideii muzicale de clacă sau șezătoare. Ci dimpotrivă, poate fi defăimătoare. Ceeace degenerază viața muzicală curentă este pasivitatea, inactivitatea, secătuirea surselor de activitate comună și concretoare la producerea faptului muzical. Auditorul, publicul concertelor și audițiunilor muzicale, se găsește în această stare permanentă de pasivitate, în această situație de așteptare. Nu ia parte nici la actul de creațiune, nici la interpretare. La clacă lumea este activă, are un rol creator bine definit, ia parte directă la producerea muzicii; muzica nu ia naștere decât în puterea acestei activități creatoare a poporului.

Mulți din noi am privit un cioban, un văcar, un om dela țară, rezemat în ciomag sau stând într'o rână, cu privirea împărășiată în zarea nemărginirilor, sau chiar stând de vorbă. Nu pare concentrat în sine, ci mai degrabă difuzat în natura înconjurătoare. Nu e el în mijlocul naturei, ci natura este una cu el, forțele ei străbătându-l pe el și totul; el este o parte, un fragment al naturei în care este absorbit ca în armonia și ritmul universal. Gândurile i-se torc în voie, liber și liniștit. Dar mâinile n'au astimpăr. Degetele se mișcă nervos într-un necurmat ropot, par'că ar bate o tobă imaginară. Într'una saltă degetele-i vioaie, sburdă voios ca un sglobiu joc de figurine. Este simțul ritmic al țaranului care își va afla toată vigoarea de expresie ritmică în tot ce e cântec popular; în doine și în cântece, în balade, în colinde și cântece de stea; dar mai ales în *muzica sa de dans*.

Să observăm însă muzica de dans cu prilejul trecerii pela „horă“. În locul central al satului, la răscruci, în fața primă-

riei, a școlii sau chiar a bisericii, se strânge în zile de sărbătoare tot tineretul gătit în vestmintele cele mai alese, la hora satului, un fel de bal rural. Pot fi și două sau trei hore în sat, — după cum e satul de mare. Pentru cei mai în vârstă care rămân la marginea horei, este prilej să privească la jucători și să asculte la lăutar. Întreaga după-amiază, tineretul frământă pământul în sute și mii de forme de jocuri, toate cu structura ritmică și melodică proprie. Strigăturile asvârlite în timpul jocului sunt aluzii comice și satirice, glume și ironii, adesea recitative, cu caracteristic rost dramatic. Până la asfințit ține hora. Dar jocul nu isprăvește și muzica. Vreun dor s'a aprins în inima flăcăului, de bună-seamă. S'a spart hora, dar până noaptea târziu se mai aud ecouri din cântecele flăcăilor:

Dorul de cine se leagă...

doinind de dor, cântându-și focul și cine știe? comunicându-l pe această cale iubitei. Este epilogul muzical al horei, în care se concentrează manifestarea de sărbătoare și de artă a țaranului român.

Dar la nuntă? Nunta fără lăutari, fără muzică, nu se poate. Un belșug de forme, un pompos ceremonial dirijat și spiritualizat de muzică; totul la nuntă se săvârșește sub zodia artei sonorilor. Zile și nopți de-arândul, dela fragedul și feciorelnicul cântec al sovonului miresei, până la dionisiacul „ca la fundul buții“, dela acel eroic cântec al nașului, în formă de baladă în care este preamărită bravura și puterea de sacrificiu, până la mășcările toboșarului — bufonul, rolul comicului în practica muzicală românească mai veche — și apoi acele nesfirșite și pline de etosul curajului și bărbăției românești, acele profund impresionante „cântece bătrânești“, „baladele“ în care este cuprinsă epica poporului, acele forme mari de desfășurare a fan-teziei, a lirice și epice populare, cristalizate într'o unitate muzicală, vocală și instrumentală.

Și tot ne mai rămâne, cel puțin de amintit, pentru a completa cu un al treilea element liric și epicul — acele scenete dramatice, cu caracter religios, Irozii, Vicleimul, și a obține astfel un trias liric-epic-dramatic al muzicii populare.

Iar acest șirag de pietre scumpe ale melosului românesc nu ar fi complet dacă nu ar interveni în copilăria și maturitatea primei tinereți un nou ciclu de cântări, un nou gen de muzică, ciclul *colindelor*, *sorcovei*, *cântecelor de stea*. Sărbătoarea Sfântului Nicolae trezește gândurile copiilor, flăcăilor, în unele părți chiar fetelor mari, pentru evenimentele

muzicale ce se apropie: Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza, cu colindele și steaua. Se formează cetele, se încep pregătirile. În termeni muzicali: se organizează corurile, fixându-se personalul participant. Se încep repetițiile. Se strâng copilașii și flăcăii satelor și o pornesc spre căsuța mai ospitalieră a vreunuia din ei: iapa se va numi acel ce va adăposti aceste pregătiri. Se alege conducătorul, veritabil *regens chori* cel ce începe cântecele, după care se iau toți ceilalți. De multe ori căsuța ospitalieră de care vorbim nu se găsește cu ușurință. Apoi este incomodă: părinți, frați și surori, mai mari și mai mici, nu sunt totdeauna tovarăși serioși ai stelarilor și colindătorilor, și formează deci o gravă piedică pentru preparativele colindelor. Mai ales că steaua, ca și sorcovele, chivările și mășcile Irozilor trebuie lucrate, construite, făcute, ca și repetițiile: în tihnă. De aceea, chiar în fericita împrejurare că au la dispoziție o încăpere primitoare, copiii, mai ales, preferă un alt interior. De cele mai multe ori într'o coșare, în staulul vitelor, lângă ieslea sălășluirii pruncului divin, se instalează atelierul de construcții și se organizează sala de repetiții a stelarilor și colindătorilor. Aci, sgribulindu-se de frig, amestecând aburul respirației cântărilor cu aburul din boturile vitelor, așa strejuiesc sfânta datină a divinelor cântări, copii și flăcăii; aci este de aflat atmosfera exterioară de geneză și viață a colindei. Și apoi repetițiile. Se reamintește viersul cântecelor. Dacă s'a uitat, mai marii, părinții sau bătrânii sunt consultați. La fel cu versurile. Se reconstituiesc astfel în fiecare an cântecele de stea și colindele. Caracterul lor sacru este suficientă garanție asupra relativei autenticității în care se păstrează și se transmit colindele.

Așa au străbătut veacurile minunile muzicale care sunt colindele și cântecele de stea. Ne-am pomenit cu ele. Și până'n vremurile noastre răsună în tot orizontul așezărilor noastre și-și află ecou în firea băștinașilor viersul nevinovat, domol, legănat și senin al colindelor și cântecelor de stea. În multe părți ale țării, inițiativa perpetuării cântecelor de stea și colindelor aparține exclusiv copiilor. Din propriu impuls ei își poartă cu grije această sarcină. Părinții nu mai înțeleg destul de clar nobilul impuls al copiilor. Atâta vreme smulși din făgașurile desvoltării noastre firești și românești, nu am prețuit cum se cuvine viersul înaripat și sfânt mângâiat de gurile copiilor noștri. Nu am deslușit porunca ce se rostia prin graiul lor de „mași“, de crainici ai românității noastre, dar și purtători tainici de vești mari ai muzicii noastre.

* * *

Căutând a determina funcțiunea estetică și psihologică pe care muzica populară o are în spiritualitatea românească față de celelalte arte, am trecut grăbit prin vastele dumbrăvi ale melosului românesc. În grăbitul nostru drum, am făcut popasuri de prea scurtă durată, pentru a putea să ne aclimatizăm atmosferei, aerului tare și înviorător al muzicii noastre și, cu atât mai puțin, ne-am integrat firei din care sbucnește vulcanic lava arzătoare a cântecului și jocului românesc. Ne-am apropiat smeriți, dar în pripă, mai mult asupra rădăcinilor falnicului arbore al melosului românesc, fără a ne fi putut îngădui răgazul și tihna de a-i privi și admira podoaba coroanei. N'am făcut, astfel, decât o schiță sumară a resurselor psihologice în care-și află obârșia muzica populară românească. Și cu atât mai palidă va apărea această schiță, fiind nevoiți a renunța la o mai temeinică discuțiune estetică și artistică a minunatelor documente de suflet specific și veritabil românesc, cuprinse în muzica noastră populară.

* „Gândirea“ An XI, nr. 5, mai 1931.

OVIDIU PAPADIMA

Cosmosul prieten, în viziunea folclorică

I. PURITATEA NATURII

Natura îi poate ajuta omului atât de mult, fiindcă e învrednicită și ea cu har înaintea dumnezeirii. Harul acesta se apropie de sfințenie, — și de multe ori poporul nostru îi dă acest nume. Numai că sfințenia omului e cu totul de altă esență decît aceea a celorlalte făpturi ale firii. Sfințenia omului e un pisc; cea a firii, o realitate cotidiană. Sfințenia omului e dure-roasă înfrîngere de sine; a firii e o stare nativă, cu o singură rădăcină: puritatea. Sfințenia naturii e început; a omului e un sfîrșit. În concepția folclorică, toată firea afară de om e sfințită prin puritatea ei, prin neștiința ei de păcat. Această puritate poate atinge desăvîrșiri îngerești: „Albina, ca și oaia, e sfîntă. Ei nu-i poate face diavolul nimic“. „Furnica e nepoata lui Dumnezeu și slujnica precistei“. De aceea, firea nu poate răbda păcatul. Credința în puritatea fapturilor naturii se vede puternică tocmai în mîile de griji și precauțiuni mărunte, pe care le are omul de la țară, ca să ferească de suferință atingerii cu păcatul omenesc făpturile celelalte, care i-s dragi sau care îl ajută: „E bine să prind roii numai un om curat, un bărbat bătrîn și evlavios, pentru că la acesta trag mai iute albinele decît la altul și dacă le prinde nu pier.“ „Oamenii cei bolnavi sau nervoși, precum și cei răi la inimă, nu e bine să se apropie de dinsele, căci se zice că nici pe aceștia nu-i suferă“ „Peste proțapul carului să nu treacă femeia care poate are alt bărbat, care-i batjocorită; aceea e păcat să treacă, căci poate

să piară ori să se sîngere vreo vită, căci vita-i sfintă, nu-i păcătoasă ca omul". — „Un om din Mihalcea a văzut cum un flăcău și o fată ședeau în cîmp în finul lui; omul a dat foc căpiței, ca să nu o deie la vite, că se puteau primejdui". Paza aceasta a purității firii ajunge astfel pînă la concepte de un extrem rigorism moral. O concepție aproape ascetică a vieții se încheagă din teama de a nu întina prea mult cu păcatele omenesți blîndețea și puritatea firii. Căci nu numai animalele suferă fără vină în apropierea păcatului omenesc, ci și pămîntul întreg, cu toate ale lui. Am pomenit la credințele despre creație cum pămîntul la început a fost transparent ca sticla și s-a înnegrit numai după crima lui Cain. Domnul a vrut să ascundă chipul îngropat al lui Abel. Deși negru astăzi, pămîntul arată cu aceeași oroare păcatul, fiindcă nu-l poate răbda: „Cînd o față prăpădește un copil și-l îngroapă, — pe locul acela musai să se facă piatră [grindină]. Ea sfarmă pămîntul, ca să descoperă ce s-a făcut". Tot ceea ce rodește acest pămînt umilit de păcat, vestejește: „Femeia care trăiește în fărădelege, pe unde calcă, pămîntul arde sub picioarele ei. Pe cîmp să n-o trimiți la lucrat, la prășit, căci nu va fi nimica în urma ei, totul se tulbură și nu-i spor". Aceeași credință o mărturisește și poezia populară. În ea, codrul răspunde astfel voinicului care, urmărit de poteră, îi cere adăpost împreună cu mîndra:

*Voinice, voinicule,
Sub umbră nu te-oi lăsa,
Că ți-i mîndra tinerea
Și-i face păcat cu ea
Și mi-ei vesteji frunza.*

Setea asta absolută de puritate, a firii, săteanul nostru o înțelege, fiindcă în sufletul său a rămas în adînc nostalgia propriei sale curății inițiale: „Sufletul cînd vine de la dumnezeu e așa de strălucitor, ca o lumină strălucitoare și frumoasă". Tot așa e și cînd se întoarce în sinul firii. În lumea asta se poate tăvăli în noroi, fiindcă e sortit păcatului ca și iertării. Dar cînd pornește către lumea de dincolo, cînd caută să lase aici odată cu trupul tot ce a fost negru al greșelii — cu nădejdea că se va izbăvi cu ajutorul bunătății divine și al întregului furnicar de rude, prieteni și animale care caută să-l salveze de pînda iadului — trebuie să fie curat nu numai în substanța sa de scînteie divină, dar chiar în înfățișarea sa: „Pe lumea asta omul poate să umble orișicum; și rupt, și flen-

duros și negru; dar pe ceea lume trebuie să fie curat, să-l îmbrace curat cînd moare, — că nu-l primesc celelalte suflete între dîsele".

E interesant de subliniat veșnicul, același amestec specific, de concret și abstracție, de tragic și de liniște mărunță, — în credințele noastre. În timp ce sufletul e așa de grijuliu de înfățișarea lui vădit materială în lumea cealaltă — haine, încălțăminte — tot el are o mișcare de groază față de trupul inert, potrivită mai mult asceților bizantini de odinioară: „Sufletul cînd iese din om, îi este așa de greață de trup și n-ar intra, doamne ferește, înapoi. Zice: doamne, în ce hoit am șezut pînă acuma". Nu-ți poți stăpîni un sentiment de uimire, găsind în gîndul poporului acesta — și mai mult, concretizată în ordini, în obișnuințe mărunte de viață, și ca atare nespus de puternică — o concepție a păcatului atît de tragică în rigurozitatea ei ascetică, în consecințele către care îndreaptă. Se vorbește atîta tocmai de lipsa conștiinței păcatului în neamul nostru, se accentuiază atît de mult pofta lui ne-bună de viață și înclinarea de a-i gusta din plin toate bunătățile, — încît cred că e necesar să ne oprim mai mult și să stăruim asupra acestor trăsături morale neașteptate, pe care ni le relevă folclorul. Ca să găsim un echivalent al rigorii lor, trebuie să mergem tocmai la viziunile zbu-ciumate între extreme ale mujicului din romanul rus, — de care am fost alăturați totdeauna în privința aceasta, tocmai pentru a ne defini prin contrastul cu el. Nu vom afirma desigur aici că am aflat o identitate. Oricît de grave accente ar închi-de, gîndirea românească nu își părăsește nici aici echilibrele senine. O simți repede evadînd din umbră, către împăcare prin-tr-o ușoară izbăvire: „Fata care a venit întinată la bărbatul ei aduce pagubă și nenorocire la casă; focu-i arde, boul pică. Dar mai ales de nuna mare se leagă, că i-a încoronat. Focul la spate, mare însemnare este: [lumina raiului]. Dar dacă spune adevărul, — nu strică nimănuj nimic". Sufletul românesc nu iubește tensiunile tragice. Chiar dacă etica creștină are toate rigorile — așa cum le are aici, neașteptate — chiar dacă aceste rigori respectate intră în conflict cu setea lui, în adevăr păgînă, de viață, își găsește salvarea în acea conștiință specific folclorică, că fiecare fapt are undeva pe altul care să-l cumpănească, răscumpărîndu-l. Bunăoară în această credință, unde păcatul greu își g sește ușor cumpăna, senină și dreaptă, prin mărturisire.

Văzute astfel, multe din reacțiile sufletului românesc —

care par de neînțeles — se lămuresc. Nu voim să afirmăm aici că această repede evadare în împăcări — din conștiința tragicului, pe care o avem totuși — este o însușire care trebuie să ne bucure sau, mai bine zis, care trebuie să ne onoreze. Dar că ea există incontestabil, asta credem că e important în primul rînd. Căci lămurind-o lucid, am putea să căutăm să-i facem îndreptările de cuviință. Iar dacă aceasta nu e posibilă, să scoatem din ea măcar încheierile care se pot scoate. Că această conștiință tragică a păcatului omenesc — în luptă grozavă cu puritatea inițială a firii — există, asta credem că nu se poate tăgădui. În cele ce am însemnat aici, am folosit nu speculații de minoră filosofie țărănească, — ci eresuri, credințe cu o mare sferă de circulație în viața practică a satului. Prin urmare, niște adevăruri etice care au ajuns atît de organice, încît s-au încorporat vieții rurale cotidiene.

Totuși sfera de circulație astăzi nu coincide cu sfera de înrîurire. Adică astăzi oricare cercetător al satului constată — cu o surpriză cu atît mai dureroasă cu cît a fost mai încîntat de frumusețea morală a acestei gândiri folclorice — că există de multe ori o prăpastie între aceste adevăruri și viața reală a țărănimii noastre. Dacă aceasta se întîmplă adesea, — înseamnă că există o problemă a valabilității de azi a folclorului, *ca instituție de viață*. Am analizat această problemă în introducerea cărții. Îi amintim aici numai concluziile. Dacă procesul de dezorganizare a vieții ancestrale a satului, prin influența orașului în ce are ea mai rău, va continua în același ritm distrugător; dacă procesul de fărîmarea a sufletului rural va progresa ca în ultimul timp, — în curînd, a face cercetări folclorice va mai însemna observație a vieții, dar și arheologie, adică dezgroparea unui trecut mort. Acesta e adevărul. Folclorul nostru e un organism în care uneori se moare pe încetul. Părți din el mai trăiesc, multe, — altele sînt însă inerte.

Aici căutăm să-l reconstituim întreg, în toată armonia lui organică. Ne mulțumim cu atîta, dîndu-ne seama că e foarte mult, ca încercare dintîi. Dacă vor veni alții, care vor confrunta realitatea aceasta veche — pe care o descifrăm aici lucizi și totuși cu pietate — cu realitatea brută a actualității rurale, le vom fi recunoscători. Dacă vor veni alții care să facă mai mult — să reînvie în sufletul țărănimii noastre toată acea splendidă închegare de *norme de viață* — nu va mai fi nevoie să le mulțumim noi, fiindcă le va fi recunoscător neamul întreg.

OVIDIU PAPADIMA

O altă atitudine față de cosmos: respectul

Din sufletul pe care îl simte asemănător cu al lui în toate făpturile universului, din solidaritatea nesfîrșită pe care o vede întemeindu-se pe această identitate adîncă, din conștiința sfințeniei neîntinate a acestei firii care îi este atît de prietenă, — prind contur în gesturile cotidiene ale țaranului nostru sentimente nu numai de dragoste și de ocrotire față de natură, ci și atitudini de profund respect față de ea. Și dacă ele cîteodată sînt numai pitorești și semnificative pentru atîtea daruri de gingășie și fantezie cîte are sufletul românesc, altele, sînt însă și profund lămuritoare pentru multe din gesturile lui, pe care noi nu putem să le înțelegem de obicei, calificîndu-le ca simple inerții, îndărătnicii, sau chiar stupidități. Bunăoară, vom vedea că multe din încăpățînările rurale față de practicile moderne ale tehnicii agricole, în acest respect față de fire își au izvorul. Bineînțeles, că tot aici sînt și punctele cele mai vulnerabile ale viziunii folclorice. Și de la ele a început dărîmarea acestei viziuni, pe care o constatăm azi atît de grăbită. Angrenat din ce în ce mai mult, chiar fără voie, în ritmurile producției moderne, țaranul nostru a lăsat de multe ori și lasă încă la o parte aceste poetice sfieli. Noi le însemnăm aici cu atenție întrucît ele mai există și mai lămuresc ceva, atît cît mai pot lămuri.

Atitudinea aceasta de respect se manifestă firesc întîi față de marile energii cosmice. În Muscel și în Vilcea astfel, femeile nu îngăduie nimănui să mînințe în asfințitul soarelui, fiindcă în timpul acesta e credința că soarele prînzește. Și e de

notat că, în imaginația populară, soarele oficiază în sfințenia lui, zilnic, împărțându-i, îmbucînd numai un corn de prescură și bînd doar un pahar cu vin. După bobotează, două săptămîni nu se spală albituri în rîu, fiindcă apele sînt sfințite și e păcat să le întinezi puritatea. De aici, respectul se prelungește față de toate chipurile mari sau mărunte ale firii. Astfel, e păcat a face să sufere lemnul, — despre care unul dintre țărani întrebăți afirmă că și el e „un fel de om”. Și povestește că un tăietor de lemne a lăsat toporul înfipt în inima lemnului, seara cînd a plecat acasă. Pe drum, întîrzie și-l apucă noaptea. Vede într-o casă un om întins pe pat, cu un topor înfipt în piept... E în această mică povestire — ca și în multe altele la fel — în afară de sentimentul pe care îl cercetăm, una din cele mai obișnuite înfățișări folclorice ale păcatului. Lui îi este dat nu numai să întipărească cu umbra lui grozavă locul unde a fost săvîrșit. Am văzut cum ar cădea piatra mereu pe locul unde a fost îngropat un prunc lepădat. Mai mult decît atîta, păcatul trebuie să însoțească aievea pe făptașul lui, în viață. El ia chipuri din cele mai concrete. Nu pentru ca să chinuie, să înnebunească ispășitor conștiința acestuia. Și aici, sufletul poporului nostru evită încordările tragice. Ci pentru a-l face să priceapă, să-și dea seama făptașul că a păcătuit. Îndată ce s-a ajuns la revelația păcatului, imaginea lui atît de concretă nu mai apare.

Unele din atitudinile cele mai emoționante ale acestui respect față de fire se pot sesiza ușor, în felul cum se poartă țăranul nostru cu vitele și cu celelalte făpturi de lingă casă. Pînă astăzi, sînt în destule sate destui oameni care n-au pus niciodată carne de vită în gură, socotind aceasta drept păcat: „Vita te hrănește, cu boul lucrezi și te înavuțești, și încă s-o mănînci?” Pentru hrana casei, rămîn porcul și mielul, — căroră așa le e rînduit, să nu muncească dar să fie hrană. Dacă nu mai poți să o ții, dacă nu te mai poți sluji de ea, — vita o vinzi. Să o folosească alții, sau dacă o taie să fie al lor păcatul... Familiaritatea cu care țăranul nostru își consideră vitele este cunoscută. A fost și admirată și ironizată literaricește. Dacă viața îl silește să locuiască în aceeași încăpere cu vițelul, aceasta e pentru țăran un simplu și mic inconvenient material, de limitare a spațiului, — dar nicidecum un semn de degradare socială și morală. Chiar dacă starea lui bănească nu-l va obliga la o atare nehygienică conviețuire, — în zilele solemne ale anului el va ține să-și trateze vitele cu respectul datorit oamenilor. Am pomenit în alte capitole cîteva ceremonii de crăciun care arată aceasta. Să însemnăm aici una de bobotează. În această zi se stropește cu aghiazmă și mîncarea pentru vite și

ieslea cu tot finul din ea. Numai după aceea mănîncă și gospodarii. Căci acest sentiment față de vite coboară pînă și la lucrurile din preajma lor: „Jugul nu se dă pe foc, se dă pe apă, că acela-i munca bouului; omul care arde jugul, nu poate muri pînă nu-i pune jugul sub cap”. Mița și ciinele au o nostimă stare de drept în familie, justificată nu atît prin munca lor — care față de aceea atît de grea a țăranului și a vitelor sale, nu poate apare decît ca prea facilă — ci printr-o credință care așează o uriașe și surprinzătoare ipotecă asupra omului: „Dumnezeu la începutul lumii a dat pîinea, că era ciucalăul de jos de la pămînt și pînă în vîrf, și spicul era cît paiul de la rădăcină și pînă sus. Dară o femeie a făcut batjocură de pîine și dumnezeu a văzut-o și de minie a apucat griul și păpușoiul cu totul, să nu mai aibă oamenii ce mîncă. Atunci maica domnului a sărit și a prins cu mîna de spic și de ciucalău și a zis: Doamne, îndură-te măcar atîta și lasă cît să fie pentru mița și ciine! ... Și cît a apucat atunci în mînă, atîta a rămas păpușoiul și spicul de mare; iar noi azi de pe partea cîinelui și a miței trăim, de aceea se cuvîne să-i hrănim bine“... Însă nu numai cînd omul se simte apăsător de o asemenea datorie de recunoștință, are gesturi de infinită delicatete față de lumea umilă. Să cercetăm bunăoară cum caută gospodina să scape de greierii din casă. Ia și face mai multe furci minuscule, așează lîngă dînele cîte un fuior de cîlți și un fus de potrivă, pune totul în colțul unde-s greierii și le vorbește:

*Dacă-n casă mi-ați venit,
Trebuie să lucrați,
Nu numai să mîncăți și să cîntați.
Ori toarceți,
Ori vă-ntoarceți
Pe unde-ați venit.*

Și există credința că greierii — rușinați, dar în neputință să-și învingă firea leneșă — preferă să plece.

Dar respectul acesta pentru natură este îndeosebi de subliniat acolo unde — după cum am spus — lămurește multe din îndărătniciile țăranului nostru în munca agricolă. Așa, cel care culege omizile și semințele lor din pomi n-are voie să le ardă, fiindcă bine nu-i va fi pe lumea cealaltă, va arde și el în foc. Cel mult, să le dea pe apă. Se crede deasemenea încă, pe alocuri, că e păcat grozav cînd oamenii văruiesc grîul și stropească via, — „că tare o ustură ochii pe maica domnului“. Îndrăgind-o, omul apăra instinctiv puritatea firii, căutînd justi-

ficarea ce-i venea mai ușor la îndemână, — cum era aici asocierea grîului și viței de imaginea trupului lui Isus, prin ideea cuminecăturii, așa cum se întîmplă adesea și în iconografia populară pe sticlă. Și firește, de astădată consecințele acestei atitudini frumoase, nu sînt deloc fericite, în perspectiva necruțătoare a vieții moderne.

De multe ori însă, respectul acesta față de ființe și lucruri are un alt izvor: conștiința sfințeniei muncii. Despre chipul sub care apare munca în folclor, de prețuirea aproape de religiozitate pe care i-o dă acest neam socotit de atîția ca lenes, am vorbit cu toată atenția cuvenită, într-un capitol aparte. Amintim aici doar că în viziunea folclorică munca apare ca un dat necesar și firesc al vieții, nu numai al celei de pe pămînt, dar chiar și al celei din înălțimile sfinte ale „lumii celeilalte”. Munca — înțelege însă numai ca mijloc de existență și nu de cîștig, adică ferită de lăcomie — este cea mai sfîntă justificare a vieții tuturor, de la uneltele omului pînă la sfinți. În lumina acestei concepții, țaranul nostru respectă adinc tot ceea ce poartă pecetea trudei, — ființă, plantă, lucru: „E păcat de scormonit furnicarele, căci furnicile le fac cu multă trudă” ... „Cînepa e mare lucru. Ea e sfîntă, căci îl îmbracă pe om și e așa de chinuită! La cînepă cîtă muncă e! Femeii care lucrează la cînepă îi iartă Dumnezeu din păcate. De aceea nu este mai mare păcat decît a fura cînepă; pe ceea lume umbli s-o dai, dară n-o ia”.

E de reținut aici accentul pus pe sfințenia muncii. Ea mijlocește pentru păcatele omului. Accentul acesta e și mai evident în următoarea credință: „Dacă ai vreo cerere la Dumnezeu să iei dela cineva și să torci, și cu banii aceia cîștigați pe tors să dai liturghie la biserică, că e tare bine primit”. Sfințenia cerei de albine și puterea ei de interpretă a gîndurilor sfoase ale omului pornite către Dumnezeu, tot de noțiunea de trudă răscumpărătoare se leagă: „Ceara e sfințită: albina atîtea locuri umblă și adună ceară pentru biserica lui Dumnezeu. Pîinea tot de aici își are partea ei de venerație, în viața de la țară: „Pîinea să nu stea cu fata în jos, că e mare păcat. Casa să o vezi că arde, să nu ieși pînă nu vei întoarce pîine, ca să stea așa cum trebuie”.

Această venerație se proiectează și asupra lucrurilor neînsufletite, ce stau în legătură cu marile și sfintele trude ale vieții. Am văzut cum jugul stricat nu trebuie pus pe foc, fiindcă el a fost sfințit prin truda boilor. Tot așa e cuptorul, sfințit prin chinurile prin care a trecut pîinea, pînă să se facă: „Cuptorul dacă îl strici cumpănește a moarte, doar e lut! Cit ți-a

făcut treabă și te-a hrănit, a fost bun; și cînd nu-ți mai trebuie, să-l arunci?” Pînă și cenușa capătă în jarul acestei venerații a muncii lumini cu totul surprinzătoare: „Lunia să nu împrumuți cenușă, că cenușa e mai scumpă decît pîinea; tot binele e în cenușă, — e ca și cum ai lua mana din casă, pentru că cenușa-i foc și focul e al lui Dumnezeu”.

Cu izvoare complexe — în conștiința identității spirituale a tuturor fapturilor cosmosului, în sentimentul de solidaritate ingenuă cu aceste fapte apropiate prin suflet, în intuiția desăvîrșitei purități a firii care o apropie de sfințenie, în adîncă venerație a muncii — respectul pentru aproape orice fărîmă a lumii sale este o realitate în folclorul nostru, adică în sufletul acelei țărâni care mai este încă integrată în disciplinele acestea străvechi. De această realitate — cîtă încă mai este — trebuie să ținem seama și cînd laudăm și mai ales cînd infierăm atîtea din gesturile vieții țaranului nostru. Gesturi care ni se par de obicei doar pitorești, alteleori naive, cînd nu chiar stupide și demne de combătut cu biciul.

* O viziune românească a lumii. Studiu de folclor, Colecția „Convorbiri literare”, București, 1941.

Teme folclorice și creație artistică

Oricine om de bun simț care cercetează producția artiștilor și scriitorilor români așa ziși de „inspirație populară“ trebuie să recunoască generala lor mediocritate. Stilul Brumărescu în plastică și artă decorativă, stilul Rodica în teatru (de la Alexandri la *Chemarea Codrului*), stilul Mihail Lungeanu în epică (reprezentînd toate elementele necreatoare din sămătorism) — toate acestea sînt bine cunoscute; și, din fericire, depășite de elitele românești.

Care a fost cauza acestei lamentabile eșuări este lesne de înțeles. „Inspirația populară“ s-a fabricat într-un mod automat și exterior. S-au copiat motivele folclorice, s-a reproduș ritmul poeziei populare (genul *vilă*). Dar toate acestea sînt forme moarte; și poezia populară, și jocurile populare, și costumul național — toate sînt expresiile perfecte, ale unei anumite forme de viață colectivă. Și ca atare, fiind ele înseși expresiile perfecte, realizările definitive ale acestei vieți — nu mai pot servi ca izvor de inspirație pentru alte realizări artistice, nu mai pot juca rolul de teme. *Miorița*, cît este ea de perfectă, nu mai poate fecunda o inspirație poetică. Orice s-ar scrie în ritmul și cu lexicul *Mioriței* nu va fi decît o pastişă. Ca să crezi ceva în stilul *Mioriței*, trebuie să treci dincolo de formele poeziei populare, să cauți și să te adapți de la izvorul din care s-a născut *Miorița*. Dan Botta a încercat această tehnică poetică, în *Cantilenă*, și a izbutit.

Dar care este izvorul acesta din care s-a născut și poezia populară, și plastica și coregrafia, și arhitectonica populară? Care este izvorul viu care alimentează întreaga producție folclorică? Este *prezența fantastică*, este o experiență irațională, alimentată veacuri de-a rîndul de o anumită viață

asociată. Tocmai această prezență fantastică, acest element irațional, a fost trecut cu vederea de către acei care s-au inspirat din arta populară. Ei au „interpretat“ temele folclorice, au căutat „simboluri“ și „eroi“, au încercat să fie „originali“ răsturnînd perspectivele sau valorile. Au făcut din zmeu un om cumsecade, din Făt Frumos un cinic blînd, din Ileana Cosînzeana o demi-mondenă. Au vrut să „interpreteze“ folclorul — fără să-și dea seama de sterilitatea și frivolitatea acestei operații. În inspirația din temele populare n-are ce căuta originalitatea. Tot ce poate face un artist modern față de temele folclorice este să le adîncească, regăsind izvorul irațional care le-au dat naștere. Prin interpretare și căutare de simboluri, se pierde caracterul irațional al folclorului; se pierd, deci, elementele sale universale.

În alte cazuri, artiștii și scriitorii n-au intervenit de loc în materialele folclorice cu care au lucrat. Le-au adus pur și simplu pe scenă, în cărți, în opere plastice. Rezultatul a fost înspăimîntător; pentru că nu mai era creație, ci pastişă. Erau forme folclorice perfecte — deci moarte — reproduse sub numele autorilor moderni. Artiștii și scriitorii români au fost orbiti de strălucirea cîtorva mari producții populare (*Miorița* doina, jocul, costumul, decorația) și au încercat să le imite. Dar niciodată nu se imită formele, expresiile, realizările; se „imită“, dacă vreți, tehnica și izvorul. Ori izvorul era tocmai acea „prezență fantastică“ de care vorbeam; și tehnica era o tehnică magică, de creație în adîncuri, de pătrundere în zonele obscure și fertile ale duhului popular.

Pînă la Lucian Blaga, nu exista o dramă românească alimentată de folclor. Și cu toate acestea, de cîte ori nu se pusesse în scenă *Legenda Meșterului Manole!* Dar toți aceia care prelucraseră această legendă au năzuit să-i dea o „interpretare originală“. Ori, ceea ce constituie farmecul pur al acestei teme este însăși legenda în sine, fără căutare de simboluri și de interpretări. *Legenda* singură „realizează“ acea prezență fantastică, irațională; ea singură — iar nu simbolica ei gîndită printr-un efort personal — ne introduce într-un univers folcloric, în care lumea anorganică posedă o viață însuflețită și legi aidoma lumii organice; unde casele și bisericile sînt ființe vii și ele pot dura dacă o viață omenească le este jertfită, ca din singele și sufletul ei să trăiască ele în veci.

Și ce se întîmplă de obicei cu meșterul *Manole* pe scenă? Se întîmplă că asistăm la un spectacol searbăd, unde bietul meșter își pune probleme de conștiință (ca și cum conștiința lui, individuală, ar constitui drama destinului) sau caută el

însuși „simbolul“ jertfirii. Autorii noștri dramatici pornesc de la o părere greșită: că povestea lui Manole *se cunoaște*, și că, deci, ei trebuie să-i descopere aspecte și simboluri noi. Acesta e un raționament care n-are nimic de a face cu legenda în sine. Căci nu anecdota contează, ci prezența fantastică a desfășurării legendei. Drama și misterele grecești se întemeiau, toate, pe legende cunoscute pînă și de către copii. Dar emoția o provoca simpla lor desfășurare dramatică; căci numai atunci se actualiza fantasticul lor. E ca un joc; pe care îl știi, și care e totuși nou de cîte ori îl joci, căci *experiența*, nu cunoașterea formală, alcătuiește „fantasticul“ jocului.

Sînt unele teme din literatura noastră populară extraordinar de bogate din punct de vedere dramatic. De pildă, *Poarta*: care împlinește în viața poporului român rolul unei făpturi magice, care veghează la toate actele capitale din viața insului. Prima trecere pe sub poartă înseamnă aproape o intrare în viață, în viața reală de afară. Poarta veghează la căsătorie, și pe sub poartă mortul e dus, solemn, spre lăcașul de veci. Este, atunci, o reîntoarcere în lumea dinții; ciclul e închis, și poarta rămîne mai departe, cu un om mai puțin, să vegheze alte nașteri, alte nunți, alte morți. Gîndiți-vă ce superbă ar fi o dramă desfășurîndu-se la umbra unei porți. Simpla ei prezență ar înălța acțiunea dramatică mult deasupra nivelului conștiinței diurne. Prin mijloacele tehnice și regiei moderne, emoția de vis, de suprafiresc, de fantastic — ar putea fi ușor realizată. Și în această emoție colectivă, cuvintele ar suna mai greu, asociațiile ar pătrunde mai adînc. Ar participa nu individul cu conștiința lui diurnă — ci ar participa la dramă toate treptele somnului, toate puterile visului, toată acea viață subconștientă, latentă, din care se nasc marile opere și care e prezentă în orice act hotărîtor al vieții noastre...

Dar cîte teme folclorice nu ne stau la îndemînă pentru crearea unei drame fantastice românești! Priveghiul morților, jocurile de copii (care sînt resturi din ceremonialele inițiatice și riturile agricole), Noaptea Sfîntului Andrei, solstițiul de vară, misterul topitoriilor metalelor prețioase — și cîte altele. Fiecare din aceste teme ne conduc către izvorul etern de creație: prezența fantastică. Fără această prezență, orice „inspirație populară“ este o simplă pastîșă.

1933

* *Insula lui Euthanasius*, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943.

416

Perspectiva estetică

Stilul nostru

Dacă e o parte de adevăr în părerea cunoscută că „stilul e omul“, tot atât de adevărat e că stilul reflectează firea unui popor. Să ne gândim numai la stilul Francesilor și al Germanilor; dacă lăsăm deoparte deosebirile individuale de la scriitor la scriitor, vom găsi că e un fond comun stilului acestor popoare — fondul care imprimă fiecăruia nota lui distinctivă.

Cel puțin la scriitorii care trăesc în acelaș timp se poate constata acest fond comun — dela o epocă la alta se introduc și în el schimbări, pentru că într'un fel sau altul se preface și firea poporului, manifestările lui. Ce numim caracterul unui popor nu e ceva absolut — timpul îl modifică după împrejurări de cultură, după amestecul cu elemente eterogene. Cîtă deosebire, de pildă, între Francesii de azi și cel din evul mediu — și ce deosebire iarăși între noi, Românii de azi, și mai ales din unele părți, și între cei de acum cîteva sute de ani.

Stilul nostru nu se poate spune că e ceva ușor de precizat; cum nici în alte părți n'am ajuns să ne întipărim bine individualitatea, tot așa și în exprimarea literară. Și am impresia că nu exagerez cînd spun că majoritatea scriitorilor de la noi nu sînt încă deplin orientați pe acest teren — nu știu ce formă să dea stilului, prin ce mijloace să-l ducă acolo unde tindem să îndreptăm și dezvoltarea noastră literară.

Cînd desfacem cărțile vechi, bisericești sau ale cronicarilor, găsim un stil așezat, ce se înșiră încet în frase tăiate în liniște, cu socoteală, dar e un stil ce nu se desfășură în mișcări libere — de cele mai multe ori un stil greoi, naiv. Și chiar stilul mai curgător al altor scrieri, al unor documente, nu se distinge prin o vioiciune deosebită, prin însușiri rari de expresie. Mai povestesc

astăzi în felul acesta bătrînii din colțul vreunui sat, în vorba lor tărăgănată, simplă, fără podoabă.

Așa scriau cărturarii noștri vechi pentru că așa le era sufletul, așa putea să se exprime după învățătura pe care o căpătase, după dezvoltarea la care ajunsese limba. E stilul românesc al epocii de atunci, deși și în acest calificativ de românesc ar trebui să distingem un lucru care s'a uitat și se uită mereu. E românesc numai în parte stilul cărților bisericești și chiar al cronicarilor. Traduse din slavonește, în ele au trecut întorsături de frază care n'au fost românești; numai cu timpul au devenit și au trecut mai departe. E o iluzie de care ne mai amețim de multe ori cînd credem că în cărțile religioase trebuie căutată adevărata limbă românească. Nu, românească nu e în totul, e mult amestec strein în ea și nu totdeauna bun, pentru că de la Slavi s'au transmis și perpetuat multă vreme la noi, și tocmai prin literatura religioasă, chipuri încurcate, silite de exprimare. Tot așa, dar firește în măsură mai slabă, e și stilul cronicăresc. Sub înrîurirea fraselor artificiale ale limbei bisericești și a vreunei limbi streine, cronicarii au scris adeseori într'un stil care numai în parte poate fi considerat românesc. Și pe unde înrîuririle streine au fost mai pronunțate sau au durat mai mult, acolo găsim acest stil — așa s'a întîmplat în Moldova, pe cînd în Muntenia unde cultura literară a fost mai la adăpostul influențelor din cealaltă parte, stilul cronicarilor apare mai natural, mai românesc.

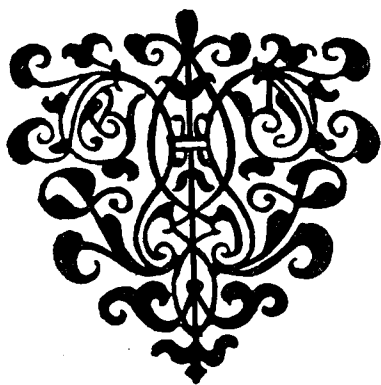
De acest stil de altădată, unii au fost și mai sînt fermecați, au încercat chiar și mai încearcă să-l imite. Îmi place și mie să mă opresc pe paginile scrise în trecut, pentru că văd în ele o parte din sufletul românesc, oglindit în cuvinte vechi, așa cum bătrînii se pricepeau să le alcătuească mai bine. Dar mă opresc aici — mania de a le imita, cu naivitățile lor și chiar cu ceea-ce am spus că cuprind nu în totul românesc, o las altora — va veni timpul cînd se va încheia și cu ea ca și cu alte manii literare.

Ca să scriem ca cronicarii de altădată ar trebui să ne întoarcem în lumea lor, să ne desbrăcăm de sufletul de azi, pentru că stilul dacă nu-l prefacem în meșteșug de afectare, trebuie să rămînă totdeauna icoana sufletului nostru, a timpului în care trăim.

E vremea să ne vindecăm și de aceste rătăcirii stilistice și mai ales cînd ele merg și mai departe, cînd ni se vorbește mereu și de stilul românesc al scriitorilor populari, pe care iarăși nu-l putem urma cu singurul model bun, pentru că scriitorii nu pot lua roluri de actori cărora li s'ar impune să vorbească numai într'un fel.

Cînd ne vom desface de aceste ilusii vom înțelege mai ușor ce trebuie să fie stilul nostru, ce îndrumare să-i dăm pentru ca să putem zice că avem în adevăr un chip de scriere hotărît, caracteristic românesc. Stilul acesta va reproduce modul nostru propriu de a simți, așa cum se va limpezi cu vremea din frămîntările prin care am trecut și mai trecem, din ciocnirea de curențe care ne mai duc într'o parte sau alta. Și ar trebui să căutăm ca acest stil să fie cît mai expresiv, mai energic, limpede, cumpătat, ales — stilul care se desface în linii nuanțate cu măiestrie, în contururi vii. Aceste însușiri ar pune mai bine în lumină firea noastră de latini, ar arăta că am păstrat și dus mai departe simțul măsurii, al formelor plastice, armonioase... Pare că pînă acum n'am dat dovezi destule că timpul n-a șters din sufletul nostru dragostea pentru ce e senin și sobru, cultul pentru efectele de artă ce se impun prin noblețea și simplitatea lor, așa cum îl aveau cei de la care am moștenit numele.

* „Vieța nouă“, (1905), 8.

MARIN SIMIONESCU-RÂMNICIANU

Caracterele naționale ale artei românești

Prin încercarea de a cercetă și preciză caracterul național al artei, intelectualismul nu face o concesie de oportunitate spiritului general politic de după războiu, ci cată să răspundă acelei griji mai vechi, provocată de excesul individualismului modern, stabilind dacă ceea ce manifestă artistul corespunde unui fond general omenesc, deci dacă artistul e alesul naturii, prin care o colectivitate etnică își exteriorizează sufletul, — sau dacă e numai o singuratică escrescență fără rădăcini mai adânci decât cele ce-i îngăduie conturul personalității sale. Și pornește problema dela națiune, fiindcă această convenție etnică prezintă în genere caractere mai precis definite și mai marcante spre a-i putea controla manifestările; nu tinde însă să se oprească la națiune, ci cată să recunoască apoi, într-un stadiu mai înalt, caracterul universal, general omenesc, ca astfel sufletul fracțiunii naționale să poată fi socotit totodată și component și ferment al sufletului umanității. Căci așa cum individualitatea pronunțată nu e protivnică caracterului precis național, tot astfel nici caracterul pronunțat național nu suspendă pe acela general omenesc. Dimpotrivă, e necesară individualitatea în marginile naționale, tot așa ca și caracterul național în universalitate, spre a fecunda sufletele celor ce nu's la fel, cu însușiri care tocmai le lipsesc. Pentru a putea fi însă percepută și pentru a putea vastiza cu adevărat sufletele cele mai diverse, peste marginile putințelor lor firești, — fi trebuie artei acea general omenească formă de exteriorizare, în stare să devină revelație oricărui om cult, indiferent de na-

ționalitatea sa. O operă care nu se desvăluie decât unui grup special de indivizi, nu e o creațiune în adevăratul sens al cuvântului. Creațiunea artistică trebuie să devină natură ca muntele, copacul, prăpastia, — natură însă elucidată și amplificată de spiritul omenesc, așa că dacă ea se rezumă numai la indicii sau la semne restrâns convenționale, ea nu are o existență reală, ci trăește numai prin ce sugerează celor inițiați, e numai în cei ce și-o creează singuri. Astfel, dacă opera lui Dostoiewski n'ar fi suflet național împărtășit în formă universal valabilă, n'ar putea fi marea epopee a secolului al XIX-lea, cum ajunge s'o considere tot omul care i se apropie. Că fiecare ins, dintr'o operă general omenească, ia numai ce e potrivit firii sale, este indiferent, fiindcă aceasta privește numai pe cel ce primește impresia; pentru operă însă, această valabilitate nețarmurită, această vastitate pentru toate gusturile, o face demnă să se preocupe toată omenirea de ea, ca de pildă de opera lui Shakespeare. În sfârșit, dacă arta n'ar aduce în fondul ei specificul individual și național și ar fi de valoare regională și'n formă, atunci toată istoria artelor — pe urma căreia secolul din urmă a descoperit adevărata istorie a civilizației — ar fi o minciună, care a falsificat mentalitatea istorică a lumii de astăzi. Și un rod tocmai al acestei mentalități istorice e chiar ideea de naționalitate, prin care se încearcă a stabili un raport de determinare între mediul natural sau împrejurările de viață și constituția sufletească a unei populațiuni. Neputându-se deosebi caracterele marcante decât prin generalizare, e firească necesitatea de a proceda uneori prin eliminare, așa încât, pentru a distinge caracteristicul național, se pun de multe ori în primul rând talente comune, ca fiind tipice, iar personalitățile marcante sunt înlăturate, ca excepțiuni ce întrec marginile unei reguli. Așa de pildă ar fi cazul cu Paul Claudel pentru Franța, cu Mestrowicz pentru Serbia, cu Eminescu, Mincu și Enescu pentru România. Și cu drept cuvânt. Preocuparea de general omenesc și universale într'unele spirite înalte devine așa de predominantă, încât tot ce are caracter mărginit local, tot ce poate fi sugestiv ca o convențiune numai pentru cei ce cunosc datele naturale e înlăturat, drept un amănunt, care dacă reușește să acrediteze opera la conaționali prin astfel de însușiri secundare, o îndepărtează de omenirea întreagă și astfel nici sufletul propriu al nației nu reușește să contribuie a vastiza sufletul lumii întregi.

Mărginindu-ne acum numai la cazul României în ce privește determinarea caracterului specific național în producția ei artistică contimporană, se impune dela început ciudata con-

statare că tot românul luminat, cu ușurință poate enunța ce e specific francez sau german în pictură, literatură sau muzică, pe când ce ar fi specific românesc nu numai că-i scapă (ceea ce ar fi îndreptățit, dat fiind că nu poate avea perspectiva distanței care permite unui străin să distingă esențialul), dar se pare că nici nu-l interesează, dacă ținem seamă că această problemă încă n'a fost discutată între români. Și doar în România chestiunea prezintă mai mare interes decât aiurea, nu numai fiindcă lipsind traducerile din românește în limbile străine, cât și participările celorlalte arte românești la expozițiile din Apus, nu avem încă indicii despre ce anume înțelege străinătatea din sufletul românesc, dar și fiindcă în arta actuală a țărilor românești predomină în așa măsură asemănările cu arta și curentele tuturor celorlalte țări europene, încât se impune deslușirea a ce mai pot conține și specific național aceste parafrăzi ale Apusului, spre a da astfel unei manifestări artistice ce pare că se întemeiază numai pe îndemănare, și o justificare adânc sufletească.

În realitate până azi, neamul românesc nu a arătat o deosebită predilecție pentru o artă anumită. Toate sunt practicate paralel, așa încât o caracterizare a spiritului românesc după artele care i-ar fi mai apropiate, nu se poate la prima privire formulă. Rămâne deci a deosebi specificul românesc din considerarea tuturor artelor laolaltă. În această privință, tocmai egala îndeletnicire cu toate artele, precum și egala repercușiune a curentelor străine, ar putea constitui o primă notă caracteristică, anume: *adaptabilitatea*. Românul nu imită, ci — cu o unică facilitate — *se identifică* dela primul contact cu culturile altor țări, oricât de diferite ar fi ele.

De cele mai multe ori nici nu e nevoie de o reală viețuire în mediul străin; câteva cărți, câteva tablouri ajung să acorde pe scriitorul sau pe pictorul dela București, cu cine știe ce manifestări de sfârșit de cultură ale vreunui mare centru european, — ca și în trecut și astăzi caracterul său specific manifestându-se mai mult prin ceia ce alege din influențe.

O explicare a acestei adaptabilități ar fi de găsit poate în maturitatea sufletului românesc, căruia evenimente cu totul independente de noi, i-au întârziat în decursul veacurilor posibilitățile de dezvoltare. Oricum, chiar dacă această însușire nu pare prielnică dezvoltării unei arte categoric naționale, ea totuși nu poate fi socotită ca o infirmitate care ar osândi pentru totdeauna la infertilitate sufletul neamului nostru; căci același român, care cată să se afirme azi prin această posibilitate de adaptare, deci să ajungă peste evoluția obiș-

nuită, culturile cele mai înaintate, a existat până'n vremea din urmă tocmai prin *neadaptabilitate*, atunci când numai prin rezistența la influențele culturale străine, putea să păstreze fondul național (cazul Transilvaniei și al Basarabiei). A știut astfel românul, în decursul istoriei, să deosebească — de ar fi și numai instinctiv — influența în stare să-l fecundeze, de ceea care ar fi putut să-l descompună etnic.

Adaptabilitatea, de care dă dovadă toată arta modernă românească, fixează astfel numai un moment din dezvoltarea culturală a țării noastre și anume momentul tuturor posibilităților în ce privește aptitudinile și al nici uneia, în ce privește concepțiunea. Ținând însă, seama că un fond specific românesc trebuie să existe, dacă a fost cu atâta înverșunare apărât veacuri de-a rândul, încercarea de a distinge caracteristicul românesc, în producția artistică contemporană aservită străinătății, nu poate să nu dea cel puțin unele indicii.

Astfel, privind în ansamblul ei toată arta românească, s'ar impune ca a doua caracteristică națională, o anume discreție, o *jenă de a împărtăși procesul sufletesc*. O lipsă totală de conflicte sufletești, de pasiune, de încordare psihică, de fanatism, ia în arta noastră forma unei îngrijitoare absențe a ceea ce se cheamă spiritul dramatic. Constatarea aceasta nu are în vedere numai faptul că toată literatura noastră nu are o singură dramă care să se susțină, ci se referă deopotrivă și la o pictură, care evită continuu episodul, la modestia romanelor noastre, la sculptura noastră care n'a creat până acum nici o grupă, la muzica noastră care n'a formulat până acum nici un motiv, fără să țină seama de utilizarea motivelor populare, ceea ce în cazul acesta ar fi tot imitare ca aceea a motivelor culte franceze, germane sau ruse.

S'ar părea deci că e superficialitate, și totuși întreaga noastră poezie populară dovedește nu că-i lipsește înțelegerea pentru conflictul sufletesc, ci că exclamația, revolta, ieșirea patetică sunt evitate ca ceva diform, urât, necuviincios. Pătimeste românul în artă, reținut, închis, ascunzându-și aproape sufletul, iar în poezia populară revolta sufletească se refugiază în genere în humor, lăsând să se simtă o nuanță de resemnare, de supunere la soartă, ce amintește vag fatalismul oriental.

Dar dacă arta noastră populară e hotărâtoare pentru determinarea psihologiei etnice a poporului român; apoi pentru explicarea artei noastre culte, ea poate fi complet neglijată, — deoarece arta noastră cultă nu se naște într'o evoluție directă din arta populară, ci apare ca un răsad exotic lipsit de continuitate culturală cu trecutul, și la care de câte ori s'au

adăugat elemente ale artei populare, acestea din urmă au rămas numai ca niște ciudate aplici exterioare, exagerând impresia totală de hibrid. Firesc ar fi fost ca această discreție sufletească pentru cele sufletești, ca această stăpânire — care poate fi socotită drept o ținută demnă a celor greu încercați, cum dovedește istoria, — să fi determinat o înclinare spre reflecție, spre o artă îmbibată de idei. Totuși această adâncire nu s'a produs, poate din pricina țării prea îmbelșugate pe care o stăpânim azi și care neobligând insul la vreun efort, nu-i silește nici gândul la încordare. Toată gândirea e doar izbânda spirituală pe care o câștigă omul, în luptă cu natura ce i se arată aripelnică, sau chiar i se opune.

Avem astfel, în locul unei arte încordate de gând, o artă destinată, a beatitudinii potolite, a lipsei de griji și a neluării lucrurilor prea în serios, care împreună cu caracteristica abținerii dela conflictele sufletești, devine indiferență față de ceea ce încearcă sufletul omenesc.

Dacă însă omul nu e subiect pentru arta românească, e — în schimb — natura darnică ce-l înconjoară. E poate cel mai înțelegător de natură popor din câte cunoaștem și aceasta constituie o a treia caracteristică pentru arta românească.

Pe când toate celelalte popoare utilizează natura numai ca fond pe care proiectează omul, sau ca mediu care să-l explice, — pentru român ea însăși e subiect, iar omul, cel mult un adaus explicativ al acesteia. Deasemenea, dacă tot Apusul nu simte natura decât antropomorfizată, în arta românească natura are un suflet al ei propriu, așa încât analogizarea cu omul e intenționat evitată, ca o falsificare. De-aci caracterul pur descriptiv-representativ al literaturii noastre, față de cel simbolic-evocator al celorlalte literaturi. Descopere și apusanul uneori sufletul naturii, când se manifestă intempestiv, ca de pildă în munte, sau în mare și atunci ia caracterul de admirație ce se descarcă în artă în chip de imn, de avântare lirică; pe când românul într'o relație specială de intimitate cu natura, nu se pune niciodată față în față cu natura, ci se confundă în sufletul ei, ștergându-se pe sine ca om și lăsând să trăiască numai natura ca natură, astfel reușind, ca nici o altă artă pe lume, să facă dintr'un peisaj o nuvelă și dintr'acelaș borcan de flori o întreagă expoziție.

Exercitarea aceasta pe același subiect, asemenea tragediei antice care își avea subiectul dictat de mit, a dezvoltat în literatura noastră, ca și la Greci, o rafinare în exprimare, o grijă pentru preciziunea calificativelor și o abilitate în mânăuirea metaforei, așa încât să însuflețească expunerea fără să difuzeze

atenția pentru un subiect care, în cazul nostru, nu-i deosebit de captivant și, în sfârșit, un ritm care devine maestros, cât e de stăpânit, ca să se potrivească cu pulsația răspicată a naturii (Nuvelele lui Sadoveanu, Poemul *Miriță* al lui Duiliu Zamfirescu); toate laolaltă constituind un stil specific românesc, care nu se poate să n'ajungă odată să fie prețuit după cuviință și'n Apus.

Ceeace lipsește literaturii noastre, și aceasta trebuie pusă tot în seama subiectului nelimitat care e natura, e ceeace didactic s'a chemă compoziție sau mai explicit poate: concepțiunea operei literare ca un tot organic, ca o unitate încheiată. Toate nuvelele, toate poeziile noi românești sunt alcătuite din fragmente și apar în întregul lor tot ca fragmente, iar când e vorba de om, e tot așa de neadunat și vegetativ conceput ca și componentele peisajului. Se răsbună aici lipsa preocupării de om, precum și acea specific de românească aversiune pentru încordare, adăugînd poate o notă de primitivitate pentru sufletul românesc, acel fel de trăire numai în moment.

Pe același picior cu literatura stă și pictura noastră românească, numai că ceeace apare caracteristic în literatură, se pierde în pictură din pricina tehnicii care nu s'a format sau modificat național, ca stilul nostru literar, ci a fost importată gata. E vorba de impresionism; oricâtă asemănare tehnică ar fi între o casă de țară a lui Petrașcu, casele vechi din București ale lui Steriadi sau florile lui Lukian, și ce oferă impresionismul apusean, — se remarcă totuș o deosebire de preocupare artistică, deosebire care ar putea să constituie un caracter specific național. Astfel, — pe când impresionismul francez eră preocupat să redea lumina, tot peisajul neinteresând decât ca suport, ca receptacul de lumină, — la noi natura (casă, copac, deal) e redată pentru fizionomia ei, e *portretizată* pentru expresia ei; deaci, neglijarea materialității, a substanțialității, pentru a cuceri natura ca aspect.

Ca și în literatură, și în pictură lipsește compoziția. Se încheie cadrul întâmplător, se distribuie colorile pe pânză fără a urmări un raport unitar decorativ, toate tablourile sunt tot fragmentate cu aceeaș înțelegere specială pentru fiecare părțică de natură, pe care am relevat-o la literatură. Pictura noastră însă dusă peste graniță n'ar atrașe atenția prin specificul ei; — aceasta mai ales din cauza tendinței de adaptabilitate care a făcut pe artiștii noștri să aleagă din peisajul românesc numai ce seamănă cu peisajul Apusului. Din concesiune pentru exotismul care îndrumă arta Apusului spre Haiti, pictorii noștri s'au dus în Cadrilater, la Turci, când dispuneau de

o Românie virgină, iar atunci când încearcă peisajul specific românesc (Ștefan Popescu, de pildă) îl forțează prin tehnică să samene a Normandiei.

Din ceeace e propriu românesc în literatura și pictura noastră contimporană, pentru sculptură nu mai prisosește nimic. Și e firesc: nici interesul pentru om, care e centrul preocupării plastice, nu distinge spiritul artistic românesc; — și nici energia și preciziunea de concepțiune, de care sculptura, concretă cum e, are în primul rând nevoie. Rămâne simțul pentru natură, care — ori cât de remarcabil și caracteristic ar fi — nu poate determina o sculptură. Surprinzător e însă că, în sculptura românească, nici adaptabilitatea nu reușește să salveze aparențele. E așa de goală în fond și de neîndemânatecă în formă, ori de unde ar împrumută, încât rămâne în domeniul meșteșugurilor, nepermițând până astăzi nici o concluzie în privința aptitudinilor sculpturale ale neamului românesc.

Dacă sculptura se poate socoti ca inexistentă, în schimb arhitectura e singura dintre artele noastre care și-a pus mai accentuat problema caracterului național. E și într'o situație specială, fiind singura dintre artele românești, care se poate sprijini pe o tradiție de arhitectură cultă românească. Considerând însă rezultatele la care a ajuns, e îndoios dacă această sprijinire pe trecut a fost cu adevărat prielnică. Împărecherea curentă dintre vila Apusului și stilul nostru mănăstiresc a produs până astăzi numai monstruoziități. Contraforți ca de cetate sprijină un geamlăc de seră, coloane scunde și posomorite (o degenerare a celor de arhondaric pentru a le adapta casei de apărare: *cula*) fac loggie unui boudoir, tot așa cum ferestre luate de-a gata dela o chilie sunt trecute la un salon. E o contradicție între stilul masiv și auster al mănăstirilor și ceeace se pretinde dela o vilă, încât numai lipsa unui stil în viață a societății românești, poate explica cum această arhitectură mănăstirească a fost răbdată la oraș, când aveam doar suficiente rămășițe de case vechi boerești care puteau fi fericit continuate. Dacă literatura românească contimporană se distinge prin măsură și rafinare în exprimare, apoi arhitectura noastră se distinge tocmai prin lipsa completă a acestor însușiri. Nici o fereastră care să se potrivească ca proporții la casă; nici o ornamentică ce ar corespunde ca motiv și dimensiuni clădirii căreia i se aplică. Se pare că arhitectura își trage tot simțul constructiv, al proporției, al simetriei și al înțelegerii funcționale, dela studiul corpului omenesc, dela o precisă concepție de viață, în sfârșit dela reflecție, adică tocmai dela ce lipsește din preocupările culturii actuale românești, numai așa expli-

cându-se de ce arhitectura noastră cultă, care vrea să țină rând cu Apusul în privința unei arhitecturi care să exprime caracterul locului, (adaptabilitate la aparență nu și la fond), — izbuteste să compromită până și acel bun simț al formelor, prin care poporul nostru a reușit în trecut să facă dintr'o cămașă cu cusături, aproape o podoabă de artă. În ce privește simțul naturii, el se resfrânge, în arhitectura noastră, pe de o parte prin acea slăbiciune pentru pitoresc ce se resimte mai ales în afectatul joc al acoperișelor, pe de alta în amorful total al edificiilor noastre: un aglomerat de fragmente, peste care o idee conducătoare nu izbuteste prin coordonarea lor să devină stăpână. Cum arhitectura, prin natura ei, rezumă toate însușirile artistice ale unui popor într'un timp anumit, se explică de ce toate lacunele culturii noastre superficiale de azi motivează absența concepției în această direcție a creației naționale, rămânând ca tot arhitectura să indice întâiu, când împrejurările acestea culturale vor prinde să se schimbe.

În sfârșit, muzica noastră cultă trăește toată numai din adaptabilitatea specific românească. Dispun cu abilitate de vastul aparat orchestral al Occidentului, suflute în care nu se petrece nimic. Dealtfel caracteristica jenă de a exterioriza procesul sufletesc, absența lirismului, a pasiunii, ar fi de ajuns spre a indica dacă putem avea în prezent o serioasă muzică românească. Unica excepție față de aceste generalizări o constituie muzica lui Enescu, care tocmai prin specialul superiorității ei, nu poate determina aci o regulă. Înclinarea de a simula numai manifestările Occidentului, a făcut că nu s'a pus de loc la contribuție în muzică, acea specific românească trăire a naturii, care nu putea să nu conducă la o melodică originală.

Că românul ar fi prin natura sa muzical, e o chestiune greu de lămurit, de vreme ce folklorul nostru a ignorat pînă azi aproape cu desăvârșire muzica. Ce se distinge e numai că poporul românesc, în majoritatea cazurilor, nu cântă el, ci pune pe «specialistul» țigan să-i cânte. Prin lăutarul țigan, care rătăcește din Asia-Mică pînă la Budapesta și care în orașe a mai «prins» și serenada italienească, muzica noastră și-a pierdut autenticitatea. Ce se cântă la țară e împrumutat dela lăutar, afară de colinde, bocete, unele hore care de sigur că au pierdut cu vremea un refren sau o îngănare de răspuns al «cortului» (hora?) la fraza solistului, — singură aceasta muzică a masei decizând de adevărata muzicalitate a unui popor, și în sfârșit doina, poate unica muzică prin care omul încearcă să se integreze în natura înconjurătoare. Prin ritmul ei, care n'are nimic din regularitatea pulsației omenești hotărîtoare

pentru cadența de marș a întregii muzici occidentale; prin melodica ei, care vrea par'că să se adapteze sunetelor din natură, cu cromaticele și variațiile de triole înrudite cântecului pasării, cu svâcnirile timid melodice ce se pierd în fermate alungite, duse, măsurând par'că depărtările; — e o muzică așa de caracteristică pentru sufletul românului aproape de natură și care totuș nici prin ritmica ei, atât de originală în varietatea ei până a fi altfel în fiecare măsură, nici prin melodica ei alunecoasă uneori, tresărind alteori, n'a influențat nici în cea mai mică măsură muzica noastră cultă. Nu e vorba de a face muzică națională din elementele populare, în această privință îndeajuns se abuzează la noi în toate artele pînă la parazitism de «motivul» popular, încât nu e nevoie încă de un nou stimul pentru această exploatare a manifestărilor instinctive care discreditează prin perseverare eforturile culturii; ci în loc de a se încerca să se desvăluie sufletul românesc cu motivele rusești ale lui Musorgski, să se învețe numai meșteșugul dela Musorgski și Strawinski, iar sufletul nostru să se descopere în noi, în ceea ce speciala dinamică melodică și ritmică a doinei, conturează spontan din simțirea deosebită românească. Atunci numai muzica noastră cultă ar reuși să ne deschidă cu adevărat sufletul, fecundând în mod specific național toate celelalte arte; atunci numai străinătatea ne-ar recunoaște, și prin aceasta crescându-ne încrederea în noi, ne-ar stimula la creații tot mai înalte.

* *Necesitatea Frumuseții*, Editura Cultura Națională, București, 1925.

Caracterele artei românești

Apare din ce în ce mai des întrebarea: ce anume ne distinge printre celelalte popoare ale Europei? Prezintă cultura românească vreo originalitate și în ce constă ea? Care este coarda pe care o facem să vibreze în universalitatea omenească? Întrebări care dovedesc, mai înainte chiar de orice răspuns, că ne orientăm către treapta de dezvoltare în care limpedea conștiință de sine este și garanția unei activități creatoare. S'ar putea vorbi mai pe larg despre linceda singurătate morală a omului care, neputându-se reprezenta, este condamnat și la o tristă improductivitate. Energia inițiativii, curagiul acțiunii se datoresc în bună parte rolului pe care, prin auto-răsfingere, ni-l asumăm. Fără a ști cine suntem, în lipsa unei imagini proprii, cădem pradă golului lăuntric. Aceasta a fost o stare de spirit destul de răspândită în ultimele decenii printre oamenii Răsăritului, când, odată cu noul fel de viață pe care Apusul îl impunea, vechiul om nu mai știu să se recunoască în noile sale așezări. Aci stă poate explicația uritului de moarte, a tragicei plictiseli de care sufăr unii din oamenii pe care ni-i înfățișează Gogol în *Suflete moarte*. Și a fost, de la mijlocul veacului trecut, starea de spirit a multor români cari, fie că aparținând claselor înalte ale societății se vedeau descinși din rolul lor istoric, fie că ridicându-se din clasele fundamentale nu reușeau să identifice noul lor rol; nutreau deopotrivă conștiința unui apăsător inconformism cu vremea. Această condiție specială civilizației noastre în veacul XIX avu în literatură două urmări: pe de-o parte fenomenul inactualității literaturii române privind clasele înalte, care nu găseau un interes destul de viu în fața unei inspirații devenită reprezentativă pentru

clasele fundamentale, apoi însuși caracterul acestei inspirații, socialmente pesimistă și protestatară. Atmosfera între aceasta începe să se limpezească. Și, ca semnul orientării către o reconfortantă conștiință de sine, apare întrebarea: cine suntem? care este originalitatea noastră?

Această întrebare și-a pus-o nu demult și d. Marin Simionescu-Râmnicianu într'unul din concentratele eseuri care alcătuiesc volumul *Necesitatea frumuseții. Caracterele naționale ale artei românești* este un studiu bogat în sugestii, cu sobrietate scris și care merită în adevăr să reție.

Analiza stilistică așa cum este folosită de noua istorie a artelor — „pe urma căreia secolul din urmă a descoperit adevărata istorie a civilizației“ — este și pentru d. M. Simionescu-Râmnicianu poarta prin care se pătrunde către specificitatea națională. Este unul din adevărurile care stau la baza cercetărilor moderne de artă că o producție viabilă nu poate exista decât într'o cultură omogenă, într'un mediu adică în care toate tendințele spiritului converg către un centru intern de idealitate. Cultura în întregimea ei se desvoltă, cu logica finalistă a organismelor, din acest productiv punct central, care coincide în esența lui cu sentimentul pe care grupul social purtător al culturii îl trăiește în fața vieții. Între toate manifestările spirituale ale unui popor care a produs o cultură omogenă, se recunoaște un aer de rudenie, colorarea subtilizată în atmosferă a unui suflet unic, semnele aceleiași reacțiuni în fața lumii. Dar, printre toate manifestările spirituale ale poporului, arta se bucură de o situație privilegiată. Sufletul poporului apare aci cu maximul de plasticitate. Ochiul poate să-l contemple cristalizat în forme; mâna poate să-l cuprindă... Așa s'a produs analogia de la artă la știință sau la religie ca un proces în stare să reveleze adâncul creator al culturii. Catedrala gotică ne-a făcut să înțelegem mai bine uriașul constructivism al scolastice și misticismul frenetic al religiozității medievale; după cum templul grecesc a aruncat lumina unei comprehensiuni mai vaste către statismul eleaților și Olympul homeric. Din artă, ideea de stil pătrunse în celelalte regiuni ale culturii, pentru a indica deopotrivă devenirea istorică a unui comun fond virtual. Dela acest cerc de idei pornește și d. M. Simionescu-Râmnicianu când cere artei desigur nu un alt răspuns decât acela privitor la sentimentul de viață propriu poporului român.

Dar, mai întâi, prezintă arta românească acel revelator caracter de unitate, topit în universalitatea omogenă a culturii, care să ne permită a-l interpreta după felul arătat mai

sus? La această problemă d. M. Simionescu-Râmnicăeanu răspunde cu un Da sau cu un Nu.

Observând că mai toată arta românească cultă a fost aservită străinătății, autorul pune împrejurarea pe seama unei mari puteri de adaptabilitate, care ar alcătui și prima caracteristică a sufletului românesc. Dar această adaptabilitate nu este explicată prin tinerețea unui suflet care, neavând o formă proprie, este în stare să ia oricare alta, ci tocmai prin maturitatea acestui suflet, împiedicat în trecut să se desvolte și să se afirme, dar destul de forte și virtualmente bogat ca „să ajungă, peste evoluția obicinuită, culturile cele mai înaintate“. Marele grad de înmlădiere care face din Români elevi străluciți și savanți remarcabili în mediile străine, în vreme ce ei n'au ajuns să organizeze și la noi o cultură modernă caracteristică, găsește în vederea d-lui M. Simionescu-Râmnicăeanu o ipoteză nouă și ingenioasă.

Recunoscînd în adaptabilitate, în dispoziția pentru orice formă, o primă însușire a sufletului nostru, d. M. Simionescu-Râmnicăeanu o face să alterneze cu însușiri mai precise, devenite și închegate din starea unei generale disponibilități. Negăția se împerechează astfel cu afirmația. În neutralitatea tuturor posibilităților se întrezăresc câteva sensuri mai precise. Comprimare în trecut, ele trebuie să fi trăit cel puțin o viață atenuată undeva. Artă populară ar fi putut să fie luată ca punct de plecare, așa cum a și încercat cândva s'o facă d. F. Șirato („Gîndirea“, 1924), dar în chip atât de sumar în ce privește trecerea de la popular la cult încât indicațiile de-acolo ar trebui neapărat reluate și dezvoltate. Drumul care pornește de la artă populară îi apare d-lui M. Simionescu-Râmnicăeanu interzis, pentru motivul că „arta noastră cultă nu se naște într'o evoluție directă din artă populară, ci apare ca un răsad exotic lipsit de continuitate culturală cu trecutul...“ Observație căreia i se poate totuși opune obiecțiunea că, dacă artă noastră cultă prezintă o aderență oarecare cu virtualitatea creatoare a poporului, popularul și cultul urmează neapărat să integreze o valoare ideală identică. În concepțiunea generală care domină cercetarea d-lui M. Simionescu-Râmnicăeanu, poporul este conceput tocmai ca rezervorul energiilor genuine, din care se hrănește, din care se înalță floarea strălucită a culturii. Cum artă noastră cultă poate fi cât de cât caracteristică și în acelaș timp deloc solidară cu artă populară îmi apare drept o dificultate a cărei soluție n'o pot întrezări.

Mai toate caracterele artei românești derivă sau sînt co-relative, după d. M. Simionescu-Râmnicăeanu, cu ceea ce s'ar

putea numi o jenă de a împărtăși procesul sufletesc. Formulă generală, care este îndată completată: „O lipsă totală de conflicte sufletești, de pasiune, de încordare psihică, de fanatism în artă noastră forma unei îngrijorătoare absențe a ceea ce se chiamă spiritul dramatic“. Țărei prea îmbelșugate îi atribuie autorul lipsa gândului încordat; după cum o urmă de fatalism oriental explică în poezia noastră populară „nuanța de resemnare, de supunere la soartă“.

Lipsită de spirit dramatic, artă noastră este afectată de însușirea contrarie. „O artă destinată, a beatitudinii potolite“ este formula care însumează produsele inspirației românești. Și pentru că problemele chinuitoare ale sufletului rămân străine acestei inspirații, natura a devenit obiectul ei propriu-zis. „Pe când toate celelalte popoare — scrie d. M. Simionescu-Râmnicăeanu — utilizează natura numai ca fond pe care proiectează omul sau ca mediu care să-l explice — pentru român ea însăși e subiect, iar omul, cel mult un adaus explicativ al acesteia... De aci caracterul pur descriptiv-reprezentativ al literaturii noastre, față de cel simbolic-evocator al celorlalte literaturi... Într'o relație specială de intimitate cu natura... (românul) se confundă cu sufletul ei... reușind... să facă dintr'un peisagiu o nuvelă și dintr'acelaș borcan cu flori o întregă expoziție.“

Avînd să capteze elementul infinit al naturii, se înțelege de ce o lipsă aproape permanentă a artei românești este aceea a compoziției, a unificării materialelor în unități bine închegate. „Toate nuvelele, toate poeziile noi românești sînt alcătuite din fragmente și apar în întregul lor tot ca fragmente, iar când e vorba de om, e tot așa de neadunat și vegetativ conceput ca și componentele peisagiului. Se răzbună aici lipsa preocupării de om, precum și cea specific de românească aversiune pentru încordare, adăugînd poate o notă de primitivitate pentru sufletul românesc acest fel de trăire numai în moment“.

Toate aceste caracteristici privesc numai literatura și pictura. Lipsa interesului pentru om pare a fi interzis drumurile către o adevărată sculptură originală; după cum rezultatele compozite ale așa-numitului stil arhitectural românesc și absența aproape totală de inițiativă a muzicii noastre culte, căreia totuși îi stau la dispoziție motivele foarte caracteristice ale folclorului, împiedică să se vorbească mai larg despre aceste arte. Să ne mărginim, așadar, la caracterizarea literaturii și a picturii. Din acest domeniu sunt scoase și exemplele — poate prea sumare — pe care d. M. Simionescu-Râmnicăeanu ni le

înfățișează: Sadoveanu și Duiliu Zamfirescu cu poemul său *Miriță*, Luchian, Petrașcu, Steriadi.

*

Caracterele unei arte naționale se desăvârșesc în timp. Unde timpul îndelung nu permite extragerea constantului în schimbare și a comunului în variație, caracterele generale sunt greu de stabilit. De această dificultate trebuie să se fi isbit și d. M. Simionescu-Râmnicăeanu. Privită într'un interval de câteva decenii, caracterizarea artei românești nu poate fi făcută decât cu mare aproximație. Lipsa compoziției, felul fragmentar pot fi privite și ca niște aspecte de tinerețe, după cum d. M. Simionescu-Râmnicăeanu am văzut că o și face. Maturitatea în creștere a artei noastre nu poate să nu aducă și o concentrare a eforturilor către unități din ce în ce mai puternic organizate. Și, în adevăr, ultimul timp ne-a adus și romanul de mare compoziție al lui Rebreanu și pictura de compoziție, pentru care un exemplu găsim la I. Theodorescu-Sion. Rămâne acel extatic sentiment al naturii care nu este străin nici artei populare și care se continuă din acest strat nativ prin pastelurile lui Alecsandri și Eminescu, prin schițele lui Sadoveanu ș.a.m.d. În ce privește pictura, și aici putem recunoaște preponderența interesului pentru natură, deși faptul că în formă cultă ea începu să se organizeze sub zodia impresionismului european ne-ar putea face să recunoaștem și un efect de circulație a motivelor.

Interesul evident pentru natură nu mi se pare că exclude în arta noastră interesul pentru om și pentru problemele lui. De la Gr. Alexandrescu, prin Caragiale, Slavici, Rebreanu ș.a. se continuă un șir de scriitori al căror temperament este înclinat mai mult către reflecție și către observarea vieții în formele ei de problemă decât către expansivitatea lirică și beatitudinea naturistă. Ultimul timp a intensificat acest caracter, încât din el făceam odată semnul literaturii care se ridică. Nu trebuie uitat apoi că cel mai mare scriitor al nostru și cel care a exercitat influența cea mai bogată este Mihail Eminescu, poetul filosof. Dar Eminescu unește în același timp sentimentul adânc al naturii cu gândul obiectiv al vieții și reprezintă, din acest punct de vedere, o icoană aproape completă a posibilităților artei românești.

Mult mai târziu, când o mare bogăție va fi unită cu un lung drum lăsat în urmă, caracterele artei noastre vor apărea cu un relief despre care astăzi nu ne putem face decât o idee

relativă. Studiul d-lui M. Simionescu-Râmnicăeanu rămâne într'aceasta o sugestivă contribuție într'un domeniu aproape fără strămoși și în care este de prevăzut că discuția va continua.

1926

* *Masca Timpului*, Schițe de critică literară, Editura librăriei diecezane, Arad, 1926.

Ancheta noastră asupra Artei românești

Săptămîna viitoare va începe în ziarul nostru ancheta pe care am anunțat-o încă de mai mult timp.

Ea se va ocupa de problemele de bază ale artei românești. Întrebările vor fi extrem de interesante și sperăm, venite la timp. Cităm cîteva întrebări:

- 1) *Care sînt calitățile specifice ale artei românești?*
- 2) *Prin ce se distinge ea față de artele celorlalte țări?*
- 3) *Credeți în valoarea notei noastre?*
- 4) *Există un stil românesc sau este numai o afirmație ne-devărată existența lui?*
- 5) *Valorile de seamă și caracteristice pentru sufletul românesc, manifestat prin artă?*

Va face deosebită senzație întrebarea a patra, care este foarte mult dezbătută, actualmente, părerile fiind spuse și grupate în două tabere fanatice.

Ne vom adresa la toate personalitățile noastre de seamă din lumea universitară, muzicală, plastică, literară. În acest fel vom da cititorilor într-un tot unitar, interesant și ușor de citit toate marile probleme care agită intelectualitatea și pe iubitorii de frumos.

PETRU COMARNESCU

POLITICA, 13 Ianuarie 1927

N. IORGA

CU PRIVIRE LA PROBLEMELE SPECIFICULUI ROMÂNESC

TIPURILE DE CASE ROMÂNEȘTI

Nu există un stil românesc, ci mai multe. Nu un tip, ci tipuri. Dacă ne gândim la clădiri, vom găsi o sinteză de artă populară, cu multe influențe orientale și occidentale (dintr'acestea din urmă, mai ales gotice și, mai târziu, influențe ale renașterii). Să exemplific câteva tipuri caracteristice: Arta religioasă ne-a dat *biserica* în formă de treflă, cu trei abside, cu pridvor pe stâlpi și pronaos.

Casa boerească se prezintă prin două tipuri caracteristice, *cula* și *casa franceză*. Cula este o locuință întărită pe care o găsim mai mult la munte și al cărei nume turcesc înseamnă turn. Este, așadar, o adaptare a noastră, luată, însă, gata făcută. Celălalt tip este *casa franceză*, care s-a potrivit mai bine la noi.

Casa Cantacuzino, unde acuma este serviciul sanitar, reprezintă tipul de casă boerească. Deasemenea unele case de la Iași, de la Copou sunt exemple de adaptare reușită a casei franceze. Multora din ele li s-a stricat caracteristica, prin reparații, cum s-a petrecut și cu casa Cantacuzino.

Casele țărănești, sunt și ele de trei tipuri. *Casă țărănească de lemn* de la munte, cum o găsim în Ardeal și Maramureș, apoi *casa cu podgorii* așezată pe pivniță, și *casa de la șes* cu pridvorul pe pămînt.

STILUL ROMÂNESC

Numitul stil românesc este o adaptare nepotrivită a artei bisericesti la casele de locuit. Ferestre înguste de mister, stâlpi groși ce nu au ce susține, apoi pe ici pe colo imitație de Horez (*un monument al artei noastre*) mai ales pe la scări și pridvor, iar pe deasupra se face joc din balcoane de Mogoșoaia și cooperișuri contorsionate. Astfel se prezintă *falsa* artă românească, pretinsa casă în stil românesc, care nici într'un caz nu e po-

trivită să fie cu fața la stradă. Noi avem casa adoptată la stradă, tipul casei de la Copoul din Iași, cu terasă și puțină grădină în față, adaptare reușită pentru o stradă liniștită.

Pentru orașul modern, ceva atât de nou, elementele din tradiția noastră trebuie să părăsască. Apoi, încă un motiv: din cauza climei, tencuiala nu e practică, fiind nevoie de văruiere de două ori pe an.

Mult mai potrivite, pentru casele noastre, sunt cărămida aparentă și betonul armat, cu condiția să nu fie ca cel de la Alba-Iulia. Într-adevăr catedrala de acolo a și început să crape.

Cum o găsim? Destul de izbită, afară bineînțeles de turn, improvizație neghioabă care a stricat proporția, numai pentru a fi mai înalt decât turnul bisericii catolice de acolo, care-i o construcție veche și admirabil lucrată. Și încă ceva: arhitectura este proporție, nu ornament.

PICTURA ȘI SCULPTURA ROMÂNEASCĂ

Avem pictori buni. Ceva specific au mulți și aici găsim mai multe tipuri adevărat românești. Grigorescu e adevărat precum și Schweitzer-Cumpănă sau Stoica, în felul lor. Delicat este Grant. Foarte bine, chiar excepționali îi găsim pe Camil Ressu și Francisc Șirato. Îmi vorbești de marele lui tablou și dacă nu are ceva specific? Desigur că da, dar ca și la St. Dimitrescu, de care mi-ai spus, este numai ceva din specificul românesc.

Sculptură nu avem, ci diferite reminiscențe de școală. Han? Han creiază pe nota fundamentală a artei și-a sufletului. Poezie lirică are și Burcă. Fin este și d-l Hette.

LITERATURA ROMÂNEASCĂ

Nu sunt cunoscute toate izvoarele de inspirație, dar nici unul n-a răzbit pînă la nivelul comprehensiunii generale, în afară de Eminescu. Trebuie să te lămurești în interior și apoi să lămurești pe ceilalți.

Desigur, dumneata trebuie să fii moldovean, fiindcă îmi vorbești de Creangă. Nici nu se putea altfel: Creangă e foarte încântător și reprezintă *un tip* de țaran român dar nu *tipul*. Rămâne ca de-acum încolo să se nască geniul care să redea

tot specificul românesc. Până acum avem parțial lucruri bune și caracteristice, nu însă un tip de sinteză a întregului suflet românesc.

22 Ianuarie 1927

GEORGE ENESCU

CALITĂȚILE SPECIFICE ALE ARTEI ROMÂNEȘTI

Ocupându-mă de muzică, trebuie să spun dela început, că această chestiune e foarte dificilă și nu se poate explica pe deantregul.

În muzica noastră predomină *influența orientală*. Ea farmecă cel mai mult, ea ne face să visăm. Dintre toate influențele, ea este cea care se răsfrânge mai mult în muzică, ea s-a acclimatizat cel mai mult la noi, ea a fost cea mai asimilată de arta românească. Ne-a venit prin țigani și s-a răspândit peste tot. Fenomenul de asimilare s-a petrecut la fel cum s'a petrecut cu vinul de Cotnari, care provine din viță de Tokai, altoită.

Există și cântece pur autochtone, păstrate prin munți care au și ele un caracter melancolic. Pentru muzicieni însă, cu tot farmecul lor, ele au mai puțin relief decât celelalte. Maestrul Kiriac a strâns multe cântece autochtone. Mai găsim la punctele limitrofe cântece diferite de cele provenite din Orient, dar originea lor e greu de fixat, căci acolo lumea este foarte amestecată.

CALITĂȚILE DE BAZĂ

Avem în cântecele noastre o atmosferă unică, un simțământ nostalgic. Nostalgia este inerentă specificului românesc. Chiar în mișcările repezi găsim nota plângătoare, *dorul*, acel ceva ce nu se poate stinge.

Să nu spunem muzică românească, ci mai curînd sentiment, parfum, culoare — românești. Din acest complex, în care coarda plîngătoare predomină, s'au ivit cântece și dansuri, capo d'opere în sine, unice ca valoare emotivă.

ÎNTREBUINȚAREA FOLKLORULUI

Ar fi o nenorocire europenizarea folklorului nostru. Întrebuințarea lui este foarte riscată. El există prin sine-însuși. Parfumul lui estic se pierde prin desvoltări. Să te inspire numai dela el, dar să-l lași în pace! Altfel el se va respira. Prelucrarea folklorului trebuie făcută atât de dibaci, încât să nu apară deloc această dibăcie profesională. Genul rapsodic este cel mai indicat. Folklorul și-a atins perfecția prin sine. Cei care vor să compue în spiritul lui să-l îmbrace în haine potrivite, să-l cânte dar nu în desacord cu sine însuși și cu spiritul lui. Inspirația, modalitatea, parfumul lui nu se mai găsesc aiurea. Păcat să se piardă un tezaur, care poate să dea o seamă de lucrări fermecătoare.

COMPOZITORII NOȘTRI

N'avem prea multe exemple de valori muzicale românești, care să se fi inspirat într'un mod fericit din folklor. Cîteva doar putem cita. Mihail Jora, care simte la fel cu acest suflet artistic al poporului, Brăiloiu, a cărui naivitate artistică este caracteristică. Regret că nu cunosc ultimele lucrări ale d-lor Nona-Otescu și Rogalski, ca să mă pot pronunța asupra lor. Maestrul Kiriac este deasemenea un exemplu asupra căruia vom reveni mai încolo. Cu timpul sper că exemplele se vor multiplica. Și d. Alessandrescu a scris o compoziție românească, dar a lăsat-o în părăsire.

CUM COMPUN?

Mă întreb ce-am avut în vedere când am compus ultima mea sonată în caracter popular românesc? Ca în mai toate operele mele, instinctul de clădire al sentimentelor mărețe m'a condus și aici. Având dinaintea mea spațiu liber, am putut să desvolt în voe. Printr'un proces-sus am putut să îmbin aceste două lucruri: atmosfera dela noi (care să nu-și piardă nimic

din puterea ei) și totodată acest instinct pentru lucrările mari. Impregnat dealungul anilor de această atmosferă am redat-o firește, din instinct. Dealtfel, cred că arta este mai mult instinct. Purificarea absolută, aceasta cată cel ce compune.

MUZICA BISERICESCĂ

Din nenorocire n'a avut răsunetul suficient pentru a fi continuată. Vroiam să scriu și eu o liturghie în caracter bisericesc. Singur G.D. Kiriac reprezintă o valoare. Competența sa i-atât de mare, încât eu înadins nu m'am ocupat de această muzică, știindu-l pe el atât de pregătit. Cred c'ați auzit „Îngerul a strigat“ al d-lui Kiriac. Acest stil e cel adecuat cu biserica, cu cântările preoților. Deplîng actuala stare a muzicii bisericești. Credeam că o să se încumeteze și alții, dar văd că marele specialist Kiriac a rămas singurul.

STRĂINII ȘI MUZICA ROMÂNEASCĂ

Chiar dacă noi nu scriem totdeauna în caracter specific românesc, totuși în bucățile noastre există ceva ce ne deosebește de ceilalți. *Octetul* meu de coarde, care nu s'a cântat încă în țară, și pe care Kneisel, un extraordinar muzician, chiar, născut la noi, mi l-a executat, părea tuturor streinilor că vine din est. Kneisel chiar, îmi spunea: „când aud acest octet, îmi amintesc de România“. Memoriei lui Kneisel i-am dedicat ultima mea sonată. Și în celelate compoziții ale mele străinii găsesc ceva aparte. *Suita în do major*, *Sonata pentru pian*, compusă de curînd, sunt bucăți în care străinii găsesc ceva din estul Europei. Ba, când au auzit partea ultimă din sonata pentru pian, unii au spus: „Ne găsim la porțile Asiei“. Un diplomat egiptean auzind o compoziție de-a mea m'a întrebat dacă nu am fost în Egipt, atât de mult își amintește de țara lui când aude cântecul meu. O analogie între simțul primitiv al țărilor, desigur că există. Sunetul broaștelor, dorul după luna diamantină, nu se pot defini exact. Opera Oedip am compus-o în conformitate cu spiritul meu, dar și a locului unde s'a desfășurat marea tragedie. Muzica din Oedip are desigur ceva balcanic, o rigiditate clasică, insuflată de vederea unor clădiri grecești. Documente de pe vremea homerice nu există. Artiștii sunt chemați să le interpreteze, să le născocoască.

MUZICA POPULARĂ

S'a desvoltat la voia întâmplării, cizelându-se ea singură, ca pietrele de râu. Câte odată un individ are destul ecou în masă, așa că poate forma el singur stilul unui popor, precum a fost cazul lui Grieg, a cărui muzică pătrunzând în popor a format stilul norvegian. Alteori s'a format dealungul vremurilor, și șlefuindu-se și înaintând ca singură. Noi ne inspirăm din trecut, îl căutăm, îl simțim, câteodată și pe cât putem îl aducem la suprafață.

5 februarie 1927.

MARIN SIMIONESCU-RĂMNICEANU

NU POATE EXISTA UN SPECIFIC ROMÂNESC, ÎN ARTA VECHIE

Un specific românesc în arta noastră veche nu poate exista, pentru că în trecutul nostru n'a existat atmosfera cultă, care să poată provoca și cultiva asemenea manifestări artistice.

Că n'a existat atmosfera artistică, dovedește completa ignorare de către cronicile noastre a tot ceea ce numim azi frumos. Nu există nici o notiță despre frumos, nici o interpretare stilistică în cronicile noastre.

Ceea ce am expus noi la Paris, ca artă decorativă, exterioriza tot atât de puțin fondul nostru sufletească ca de pildă fotografia hotelului Athénee Palace, concepția arhitectonică românească.

STILUL ROMÂNESC, ÎNJGHEBARE ARTIFICIALĂ

În prezent se face la noi marea greșală de a înjgheba un stil românesc în arhitectură, întrebuintând materialul vechi artistic care a fost pedantregul importat și la care spiritul nostru creativ de-atuncea a participat tot atât de puțin cât astăzi veselăria dela Rosenthal.

Din această cauză vedem tot felul de ciudățenii ca, de pildă, transpunerea fără nici o schimbare a balustradei de la Episcopia de la Curtea de Argeș, cel mai exotic monument din trecutul nostru, la scara de intrare a Băncii Marmorosch Blank, cu pretenție de stil românesc. Ce legătură există între o biserică și o bancă?

Rămân, dar, la ceea ce am spus, că nefiind atmosferă, nu putea fi nimic specific. D-l Iorga are o carte, care neagă toate pretențiile noastre asupra specificului românesc.

PRIN CE SE DISTINGE ARTA NOASTRĂ DE CELELALTE

Se distinge printr-o *unică lenevie a spiritelor noastre creatoare de a căuta în sufletul lor specific românesc.*

Nu există la noi, ocupându-ne de arta modernă, preocuparea conștientă de a reda numai ceea ce-i propriu al nostru ca fel de a gândi și simți. Explic aceasta prin faptul că, în afară de arhitectură care, dorind a fi rațională, suferă de acea lenevie, și exploatează monumentele vechi ca un modelar — toate celelalte arte se silesc la noi să evite naționalul.

Motivul doinei sau țărancă în tablou sunt subiecte care ne dau încă specificul românesc. N'avem continuitate din arta populară în cea cultă. Specificul, așa spune, nu este în subiect ci în concepție. Pe aceasta din urmă o imită artiștii noștri, după străinătate.

Am putea spune că avem un roman specific românesc, numai când subiectul petrecându-se în Cambogea toți am spune, totuși, că-i românesc.

APTITUDINILE NOASTRE

Avem surprinzător de multe aptitudini. Enormul număr de nespecialiști care abordează arta. Cine n'a făcut poezii? Pentru noi, oribil nu-i nimic. Avem aptitudini de talent, deși n'avem arta, care prin concepția ei să se afirme lângă cea franceză, rusească, ș.al. Aptitudinile nu s'au transformat în artă.

Nu putem avea un stil românesc, pentru că n'avem mai întâi unul al vieții, și atâta timp cât aversiunea pentru tragic în artă și pentru cugetare în celelate îndeletniciri intelectuale va continua, sufletul românesc neresimțându-se de auto-

ritatea modelatoare a creatorilor, va rămâne mai departe o oglindă de refracție a tot ce ne vine din străinătate și prin urmare vom continua să fim în cultura europeană, asistenți pe strampontin.

VALORILE NOASTRE

Oricât mă gândesc, rămân la trei expresii a posibilităților de genialitate ale rasei noastre: EMINESCU — MINCU — ENESCU.

Cred că cineva, care și-ar da osteneala ar găsi între oamenii aceștia o perfectă înrudire. Este o apropiere de adâncime, de trudă adânc gândită de a crea, între Eminescu, Mincu și Enescu. Mincu era un mare cugetător arhitectonic. Proiectul palatului primăriei era o creație, o fantezie nouă. Ideea lui de cavou-portret trăește arhitectura universală. Pe Enescu îl judec după *Quartetul de coarde* și fragmentele auzite din *Oedip-Rege*.

La aceste trei expresii, Eminescu, Mincu și Enescu, numai la ele pot rămâne în prezent.

12 februarie 1927.

FRANCISC ȘIRATO

SPECIFICUL ROMÂNESC

Este greu de răspuns cu aceeași precisiune cu care au fost puse întrebările anchetei dvs.

Problema „specificului românesc“ a intrat în conștiința artiștilor români de prea puțină vreme.

Am da dovadă de neînțelegere a condițiilor de creație dacă am pretinde unei generații *Realizarea* unui ideal de artă care cere contribuția mai multor generații ce adună materialul expresiei formale, corespunzătoare sensibilității unui popor.

E o problemă prea gingașe prin natura ei și prea vastă prin posibilitățile ce ea oferă discuției ca să fie atinsă într-o anchetă, altfel decât în linii largi de schiță. Deocamdată ne mărginim a spune că, dacă nu avem încă un stil românesc, cu

siguranță avem o sensibilitate cu caracter ce se deosebește și aseamănă în parte cu al altor popoare.

Întrebarea ce se pune este: cum se manifestă ea formal când se exprimă plastic.

Înainte de-a încerca un răspuns facem constatarea că arhitecților le revine meritul de a fi încercat, printr'o sfortare, de a găsi o realizare formală a problemei. Marele inițiator a fost Mincu. Intențiile lui neîndeajuns cristalizate — pentru arhitecții noștri — ca *modele* realizate, au fost înțelese greșit.

ARHITECTURA DE AZI

Astfel s'a putut întâmpla ca în locul revanșei naționale asupra formelor streine, urmașii lui Mincu au fost victima unei mari confuzii: *ornamentul a fost considerat element prim arhitectonic*. Că românului îi place ornamentul e tot atât de sigur, ca și cumpătarea cu care îl întrebuințează. Ornamentul, fie că este plasat la o clădire sau la costumul țărănesc, el nu înăbușe niciodată forma primară: în arhitectură dispozitivul arhitectonic sau la costum menirea lui. Arhitectura e, înainte de toate, proporție, o corespondență armonică între părți ce constituie o siluetă generală ce primește ornamentul ca atare, iar nu ca element independent ce năpădește dispozitivul arhitectonic.

Stilul românesc al arhitecților noștri nu cunoaște aceste lucruri elementare ce se găsesc, însă, clar exprimate în vechile case de la țară sau la mănăstiri.

CALITĂȚI SPECIFICE

Claritatea espunerei e un semn distinctiv și, prin noblețea ce imprimă, o valoare estetică a artei populare, care nu este totuși o artă cultă. Un covor țărănesc se prezintă cu o individualitate artistică. Chenarul îl izolează și-i definește limitele și existența în mediu. Spațiul — fondul covorului — e unitar în culoare iar ornamentul clar, în forme precise, cu o distribuție precisă prin echilibrul său.

Forma unui vas țărănesc, fie din lut sau lemn, nu este niciodată greoaie, și este înflorat în sensul formei pe care o accentuiază. Pe tot ornamentul este *accent* al formei.

Deci *accent* și *esență*. Esența formală în arta țărănească e pretutindeni precisă, definită și clară în caracter. Coloarea *înviorează* forma fără a o distruge.

CE NE DEOSEBEȘTE DE CEILALȚI

Acest sentiment unic și prețios *pentru grația formei ce trăește intens prin culoare*, îl deosebește pe român de popoarele-i din juru-i și din depărtări. Românul nu amplifică ci simplifică. Sentimentul său plastic, fie că se exprimă printr-o cofă sau furcă de tors, e totdeauna plasat pe obiectul ce își trădează scopul pentru care a fost creat la prima vedere.

DRUMURILE VIITORULUI

În arta cultă actuală aceste calități nu și-au găsit, încă, exprimarea, dar și-o va găsi cu siguranță. Căci arta plastică e concepție și realizare laolaltă, iar noi nu am cunoscut sfânta taină ce se exteriorizează prin meseria de pictor, bunăoară. O vom cunoaște în ciuda oamenilor de cultură ce nu ne-au fost utili — în urmărirea acestui scop — decât prin disprețul ce ne-au arătat. Suntem abia la a treia generație de artiști într-o țară de plugari.

Dați poporului românesc o epocă de cultură, numai epocile de cultură au recunoscut arta ca o necesitate, și mai mult chiar. Atunci beția provocată de aptitudinile facile, va trece — și sînt semne de trezire — și când ne vom regăsi sufletul pierdut o clipă, atunci un muzicant, un poet, un arhitect, un pictor sau sculptor, ca simbol al unei epoci de cultură superioară va purta în mâini înfrigurate potirul sacru ce conține în el esența sufletului românesc.

N. N. TONITZA

CALITĂȚILE SPECIFICE ALE ARTEI ROMÂNEȘTI

Mă aflu în nedumerire. Despre care anume artă mă întrebați? Despre *arta populară* sau despre *arta cultă*? Legătura organică cu neamul nostru românesc, *singură* arta populară o are. Cealaltă — cultă — va să și-o câștige, hotărât, de acum înainte.

Aceasta nu vrea să însemne că arta cultă se află în inferioritate. Nu! Ci numai că e mai tânără. Un adolescent român, oricum un tip *românesc* mai puțin reprezentativ decât tatăl sau bunicul. Dar în el stau ascunse comorile sufletești ale bătrânilor, cari, fiți siguri, vor fi dezvăluite și *sporite* în viitor. Care va fi înfățișarea artei noastre *culte*, **DE MĂINE** — nimeni nu poate ști, și nici nu e prudent să anticipăm.

Să dăm artiștilor tihna necesară și **COMPLECTA LIBERTATE** să creeze după pofta inimii lor și după capriciul fanteziei lor — și să așteptăm, cu răbdare, rezultatul. Nu mult. Un secol-două. Alte popoare, cu arta și civilizația astăzi în floare, au așteptat chiar mai îndelungă vreme.

Fiți pe pace: când arta noastră cultă va ajunge la maturitate se vor ivi de pretutindeni doctori feluriți să-i ia sânge, și să-i analizeze virusul „specific“ — pe care'l vor afla din abundență. Astăzi sondajul acesta e prematur. Și — mi se pare — puțin fanfaron.

SPECIFICUL ARTEI POPULARE

Despre „specificul românesc“ așa dar, nu se poate vorbi în chip serios decât față de arta străvechiului și uriașului nostru anonim: *poporul*.

Privitor la muzică, maestrul Enescu, a făcut deunăzi, tot în coloanele ziarului dvs. o splendidă caracterizare: „*muzica noastră populară este expresia dorului*“.

De câte ori am cercetat un chilim oltenesc, un caval încrustat, un cerdac de casă țărănească, un ou încondeiat, o năframă de boranșic țesută în flori de zăpadă, și atâtea alte mărunțișuri, pios împodobite, din gospodăria țaranului nostru — am avut întotdeauna asociații muzicale: *fragmente din doina românească*.

Doina românească așa cum ne-a transmis-o lăutarul bătrân: *tristețea sfâșietoare, dor nestins — și accese de chinuitoare veselie. O veselie aproape desnădăjduită*.

Pentru artele noastre populare — toate — nu aflu altă înfrățire sufletească, care să-mi dea posibilitatea unei caracterizări fără greș — decât **DOINA**.

O fi oare aceasta (ah! barbară expresie) — specificul românesc?? . . .

VALOAREA ARTEI NOASTRE

— Cred nestrămutat în valoarea artei noastre! Și mai ales cred în valoarea de mâine a artei noastre culte — așa cum cred în fatalitatea istorică.

Neamul latin nu și-a epuizat, însă, energia artistică creatoare. Italia, Spania au stăpânit, prin arta lor, lumea. Astăzi o stăpânește Franța. Mâine, va fi rândul și datorია noastră.

EXISTENȚA STILULUI ROMÂNESC

Există un stil românesc. Dar, categoric, numai în câmpul artei populare. Și aici stă primejdia mare — pentru artiștii *culți*, prea dornici să se afirme și să fie aclamați ca *specifici*.

Stilul bătrânei arte *populare* nu poate și nu trebuie *IMITAT*, de o generație *tânără și cultă*. Datoria fiecărei generații noi este să *desăvârșească și să sporească* aportul artistic al străbunilor.

Prin ce? Prin adăugiri de *inedite nuanțări sufletești*, *ACTUALE*, și printr'un *rafinament tehnic*, care să fie expresiunea neîncătușată de prejudecăți, a acestor sporuri.

Iată pentru ce atâtea laudabile tentative de a strămuta, în arta cultă stilul nostru popular, au dus la ridiculele rezultate cunoscute de toți — în țesătorie, mobilier, arhitectură etc.

O. HAN

SPECIFICUL ROMÂNESC

Unii cronicari fac tartine specificului românesc spunând: cutare pictor a pus mâna pe specificul românesc, pictura cultăruia e cea mai românească și atunci ulcele, străchini, țărani și linguri de lemn se îngămădesc într'un tablou pentru ca specificul românesc să fie reprezentat cu tot complexul muzeului de etnografie. Lucrurile merg mai departe; pictorul anunță cu entuziasm: El și alți câțiva au pus bazele artei românești.

Înțelegeți: „bazele artei românești“, cum s'ar pune bazele unei societăți de exploatat cărbuni din minele dela Comănești.

Un stil nu apare voit și tendențios. Nu este o chestiune de speculat și nu poate fi obiectul unei întreprinderi. El apare din preocuparea artiștilor de problemele artei lor, ca expresie pură de realizare, spre o definitivare a operei, iar specificul românesc *intră ca factor subconștient activat și susținut de efortul către cea mai pură expresie de artă, efort în care ființa etnică își găsește perfecțiunea ei în forma plastică*. Nimeni nu precizează în ce stă specificul românesc, ce anume din rărunchii vieții a pătruns în opera artistului și care este expresia formală în care sentimentul plastic a luat o formă artistică. Desigur, aceste lămuriri cer pricepere, muncă și foarte multă dragoste de artă.

ARHITECTURA NOASTRĂ

Arhitectura noastră veche a fost transplantată în cadrul urban cu necesități urbane și moderne, numai de dragul cuvântului „românesc“ și pentru exploatarea sentimentului național. Coloane, ornamente și toate datele exterioare ale vechei arte arhitecturale au fost cățarate pe construcții noi *fără nici o adaptare sau prelucrare*. Utilizarea acestor date exterioare ale artei arhitecturale a făcut preocuparea arhitecților, deveniți profesioniști ai „stilului național“. Clădirile, fără să aibă o nouă închegare arhitectonică se împodobesc cu ornamente bogate, care nu formează elemente subordonate arhitecturii, în care nu există elementul constructiv, ci numai ornamentele își sar în ochi.

EXISTENȚA EXPONENȚILOR EXPRESIVI

Aceste constatări nu ne duc însă la negarea oftată de unul din criticii-docti că n'am avea nimic românesc decât lenevia spiritelor. Acești intelectuali docti (îi denumim astfel pentru a le defini profesia) ne aduc numai afirmații și dispreț: nici în trecut, nici în prezent n'avem nimic românesc. Credem că afirmația celui ce nu găsește nimic pare a fi cea mai românească expresie. Artiștii cunosc și înțeleg din experiență acest soi de experiență când ajunge la ei.

Trezit la viața artistică cultă abia de 50—60 de ani, poporul român își are totuși exponenții lui artistici: Alexandri, Emi-

nescu și Creangă au rădăcini adânci în poezia populară, ridicându-se la o expresie artistică nouă. Coșbuc îi continuă, iar Caragiale cred că nici pentru tragicul constatat al leneviei spiritelor creatoare nu a utilizat datele exterioare, pe care le oferă viața românească, decât ca o pătrundere a elementului constant din firea românului, latura satirică a spiritului românesc. Caragiale este un artist român cu superioară expresie artistică. Luchian și Andreescu nu sunt numai imitatori ai artei franceze; iar Enescu rămâne român în simfonii, sonate cât și în rapsodiile sale în care a utilizat motive populare. Un artist ca Mincu a putut să dea o operă nouă, din pătrunderea în esență a vechilor elemente arhitectonice.

ARTA POPULARĂ ȘI BIZANTINA

Intr'adevăr nu există în trecutul poporului român individualități creatoare. Tragic afirmă intelectualul dox: n'avem nimic în trecut și nici în prezent. Totul este imitație. Și alte popoare au suferit influențe în artele lor. Acest proces nu s'a întâmplat numai cu poporul român, cu toate acestea celelalte popoare n'au fost condamnate să nu primească nici o influență artistică deoarece opera de artă a exercitat întotdeauna o fascinație stimulentă pentru creație.

Totuși, s'a putut desvolta în țara românească (prin religia ortodoxă) o artă bizantină, care era expresia celei mai culte arte a acelor timpuri. Arta bizantină în țara românească n'a suferit nici o decădere, cred că fără nici un fel de posibilitate de negare arta bizantină făcută în țara românească e de cea mai înaltă expresie artistică. Aceasta demonstrează cel puțin că există la noi o atmosferă prielnică unei arte superioare și corespundea unui sentiment existent religios și artistic. Avem o artă populară, oricâte apropieri s'ar găsi cu arta populară a altor popoare, există diferențieri esențiale, născute din necesități locale și din spiritul poporului român iubitor de măsură și ritm, în încrustările în lemn și în forma și ornamentația oalelor și străchinilor, iar în covoare găsind formă artistică proprie sentimentului său iubitor de abstract. Existența artei bizantine și artei populare sunt cheazășii că poporul român a dat formă artistică superioară sentimentului său plastic. Trezirea nației române la viața modernă n'a făcut ca acest sentiment plastic sau mai bine-zis creator să se ducă în haosul negărei și românul să rămână numai cu facilități de imitator.

NEVOIA UNOR SERIOASE STUDII

Un studiu făcut de intelectuali cu dragoste, cu muncă și adâncă pricepere a poporului român și artei lui ar putea să desprindă ceea ce este specific și ceea ce este influența străină, căci avem artiști de necontestată valoare. E ușor să vezi că n'avem o artă ca aceea franceză sau rusă și nu e de nici un folos. E încă mai greu să vezi că în mișcarea actuală a artei române este o vădită preocupare de a stăpâni mijloacele de realizare artistică care să ducă la o esență formală, preocupare ce face trăsătura caracteristică a artei populare românești, și care pare că a pătruns până la individualitățile de seamă ale artei actuale.

Criticii-doxi, intelectuali amărui ce par a se hrăni cu frunze de mac, se urcă cu aeroplanul culturii doctorale la înălțimi de unde și oceanul pare un lighean cu apă.

5 Martie 1927.

ȘTEFAN DIMITRESCU

EXPRESIE ARTISTICĂ BAZATĂ PE UTIL

La întrebările prea precise formulate de ziarul „Politica“ în privința calităților specifice ale Artei românești, e tot atât de greu de răspuns prompt, pe cât e de prematur să te complaci în profeții, de care totuși nu poți scăpa.

Singurul lucru ce-l putem face, cu oarecare grije, e limpezirea drumului pentru găsirea elementelor de sensibilitate românească. Chestiunea, însă, depășind limitele unui articol de gazetă, ne obligă la o formulare a părerilor în cadrul unei schițe cât mai sumare.

La poporul nostru expresia frumuseții plastice e plasată pe util. Această frumusețe își trage caracteristica din necesitatea din care a isvorât cât și din condițiile în care a trăit.

Dorința de evadare spre spiritual a fost caracterizată printr'un alean specific, un fel de tânguie după reverie, singura pe care și-a permis-o Românul neavând timpul să viseze. Viața

sbuciumată de-a lungul timpurilor, nu i-a dat răgaz de prea multă visare liberă și independentă de orice griji. Viața i-a fost cel mult o meditație sentimentală și atentă, urmărită însă ca un demon de o neconținută stare sufletească, alternând de la necazuri la foarte puținele momente de liniște și veselie.

SENSIBILITATEA ROMÂNEASCĂ

În acest fel putem cerceta domeniul de sensibilitate la poporul nostru. Epocile mari și de răspundere în urmărirea unui ideal de viață, permanent lipsite de continuitatea unei atari stări sufletești, cu salturile ei inerente dela o senzație la alta, cred că i-au imprimat o *prudență logică și gravă, un remarcabil spirit de ordine și claritate — și o dragoste înțeleaptă și profundă de natură.*

Atât în muzica și literatura populară cât și în înfrumusețarea locuințelor și a tuturor obiectelor de primă necesitate găsim caracteristica unei arte colective. Fermecătoarea căsuță țărănească, fota, cămașa înflorită, levicerele, cât și strigările de pe munți, povestea și doina explică această sensibilitate, care n'a avut plutire majestuoasă de vultur, ci a rămas la sbor neîntrerupt de albină harnică și grijulie.

În bogăția ei de variație această artă populară n'a făcut decât să-și desăvârșească sufletul bordând pe aceleași cadențe sufletești și preocupări de spirit, alternarea aceluiași motive.

MAREA TRECERE

Și dacă literatura populară, frumoasele basme care intră în cadrul unor preocupări de o filozofie mai generală și mai liberă, și-au găsit cântărețul în arta cu duh a unui Creangă sau în expansiunea idealistă a unui Eminescu, apoi în plastică drumul până la iluminatul Luchian sau inspiratul cercetător Mincu, nu îndestul de bine înțelegi, a fost cu mult mai lung.

Trecerea dela caracterul primitiv al artei noastre populare eminentamente decorativă spre amploarea unei arte culte, s'a anunțat numai; realizarea privește generațiile viitoare.

Primele date (de artă cultă) le avem în anonimele portrete de ctitori de prin bisericuțele noastre bătrâne, care ne încântă și călăuzesc în suficientă măsură spre cunoașterea *specificului de sensibilitate*, de care vorbim. Și deși în aparență și ca meșteșug aceste prime icoane picturale se pare că nu se deosebesc prea mult de austeritatea și naivitatea primitivilor italieni sau

nordici, totuși un bun cunoscător le poate ghici caracterul authton și arhaic.

Un suflu de evlavie neprihănită și bună cuviință e în aceste chipuri zugrăvite în linii simple și cât mai apropiate de natural și în culori cât mai potolite. Și aici e locul de a releva același spirit de sensibilitate. Cumințenia formei la arta populară, cu exclusivă înlăturare a elementului de bizar și capriciu cât și o armonioasă *maritare* a culorilor plasate pe forme cât mai ordonate și mai ritmice, dau o notă clară de o sensibilitate coloristică foarte bogată. Complimentarele revin mereu în acorduri de nuanțare nouă și neașteptată, iar albul imaculat în mesele lui mari e o călăuză sigură a nobleței de aspirație spre ideal. Înlăturarea stridențelor coloristice, amintește parcă ceva din atmosfera locală clară, din majestatea limpezimei cerului și din înșiruirea lineară a holdelor colorate care urmăresc undulările dealurilor și colinelor.

O completare în exprimarea plastică a poporului nostru în fașă, a fost și analogia concepției despre morală și religia noastră ortodoxă; epocă în care a trăit dacă se poate spune un *romantism primitiv*. Căci la zugrăvirea bisericilor noastre în stilul bizantin învățat și adaptat de bătrânii noștri zugravi, putem constata aceeași înțelegere plastică și curioasă credință. Cât de greșit e însă înțeles de pictorii actuali acest stil bisericesc.

PERSPECTIVE

Timpul însă care ne-a adus deplina afirmare a independenței vieții de Stat, cu orizonturi și cerinți mult mai largi va fi creatorul unui nou romantism bazat pe un ideal de viață sufletească și spirituală cu mult mai creator. De aici lupta generațiilor actuale și încă a multora după noi, va fi mai mare și mai grea. Generația actuală de artiști i-a fost dat să simtă și să cunoască profund în sbuciumul mării epopei naționale, trezirea unui subconștient extraordinar de bogat, pe care însă numai calitățile excepționale ale personalităților de marcă îl vor putea afirma într'o formă cultă. Și cine știe dacă și claritatea și frumusețea solului nu vor ajuta la viitoarea morală și viață spirituală a poporului nostru.

Starea originală a „calităților specifice“ artei noastre primitive, ca să revenim la cuvântul scump „Politiceii“ e o admirabilă prefață a viitoarei arte culte românești.

6 Martie 1927.

EXISTENȚA STILULUI ROMÂNESC

Mai bine mai întreabă întâi dacă există stil românesc și apoi m'ai pune să-ți spun care sunt calitățile specifice. În privința stilului românesc răspund numai decât și categoric: *da, există stil românesc*. Cred în valoarea artei noastre și simt adânc frumusețea ei.

Mi-e mult mai greu să-ți răspund la primele întrebări asupra specificului românesc și prin ce anume se distinge el față de celelalte popoare. În câteva rânduri de cotidian nu poți arăta aceste calități specifice ale stilului românesc. Nu e vorba de felul nostru de a trăi și a simți: îl știm. E vorba de mijloacele de expresie proprii operilor caracteristice pentru psihologia noastră și pe acestea nu le poți defini (presupunând că le-ai identificat) decât în volume și cu ajutorul unui vast vocabular tehnic. Nu este destul să proclamăm că Românul are șapte vieți în pieptu-i de aramă, ci e nevoie să lămurești prin ce particularități ritmice, tonale etc., o melodie românească oglindește această strasică constituție a neamului.

Vorbesc numai de muzică și până aici numai de muzica populară.

MUZICA POPULARĂ ȘI CEA CULTĂ

Înainte de a trece la „muzica cultă”, cum se zice acum, de care vă interesați dvs. îmi dați voie să mai adaug eu însumi o întrebare la care tot eu voi răspunde:

„Ce legătură este între muzica poporului și cea simfonică sau savantă?”

Am cetit în timpul din urmă nu știu câte articole de polemică privind problema: literatura întemeiată pe motive din popor, poporanistă, țărănistă — dacă este permisă expresia — este ea, da sau nu — superioară celei moderne, adică orășenești pe deantregul, străină cu totul de mentalitatea rurală?

Problema își păstrează actualitatea și în materia muzicală: trebuie oare să scriem muzică semănătoristă sau muzică modernă?... decât că în forma aceasta întrebarea n'are pentru mine nici un înțeles. Nici vorbă că vrem o muzică modernă,

dar rămâne de văzut dacă un stil modern românesc poate fi creat din senin și de azi pe mâine.

Eu răspund: nu. Am mai scris undeva că creatorul se leagă, vrând nevrând, de un antecedent. Dacă respingi antecedentul autohton, legându-te de unul străin nu urmează de aici că se va încetățeni în străinătate, ci numai că va rămâne întotdeauna el însuși și un străin și acolo și în țara lui.

REÎNTOARCEREA LA MELODIA PATRIEI

Stilul modern, lipsit de legătură cu singura noastră tradiție muzicală profană, cea țărănească, nu poate fi decât o contrafacere nevinovată, dar inutilă a stilului modern din țări cu amintiri de artă veche.

Era fatal ca mai curând sau mai târziu compozitorii români să simtă nevoia organică de a se întoarce la melodia patriei. Asistăm chiar în momentul de față la o mișcare muzicală naționalistă, puternic ajutată de impulsul care este „Societatea Compozitorilor Români”.

Ținta nu este desigur, un imposibil „retour à la nature”. Ceea ce căutăm cu toții este pur și simplu asimilarea treptată a elementelor muzicale fundamentale, a materiilor prime românești.

Muncă grea, ce ne-ar fi fost ușoară de n'ascultam pe-atâția dascăli mincinoși. Simptomul cel mai strălucit al avântului înspre o estetică românească îl văd în sonata pentru vioară și pian de *Enescu*, operă capitală și act decisiv pentru viitorul nostru: hic incipit vita nova.

VALORILE MUZICII DE AZI

Voiți să mai aflați numele celor socotiți de mine valori de seamă ale artei propriu-zise românești?

Cel dintâi îl pronunț mișcat, atâta „unire în suflet și'n simțiri” mă leagă de omul care'l poartă: este numele bunului nostru maestru *Kiriac*, compozitorul incomparabilului *Îngerul a strigat*, șef de cor plin de dragoste pentru cântec și pentru țară, dascăl blând care a știut să ne învețe atâtea și să ne lase să înțelegem și mai multe.

Cu *De la Matei cetire*, I. Nona Otescu este pe cale de-a săvârși o faptă mare...

Priveștiștele moldovenesti au impus numele lui Mihail Jora. Iar printre nenumăratele compoziții în stil național ce răsar

acum pretutindeni, nu vreau cu nici un preț să uit suita pentru pian a d-lui Marțian Negrea: *Impresii de la țară*, al cărui caracter românesc e cu atât mai autentic și mai izbitor cu cât e mai nesilit.

9 Martie 1927.

MIHAIL JORA

ORIGINALITATEA MUZICII NOASTRE

O seamă de probleme se pun în jurul muzicii românești pe care dacă o judecăm după criterii fixe și străine nu o vom înțelege nici odată.

Se spune de multe ori că muzica noastră este împrumutată și că nimic original sau aproape nimic, n'am găsi în ea. Motivul care se dă este continua năpastă, care a căzut pe capul poporului nostru, veșnic năpădit de dușmani. Eu însă mă întreb cum avem totuși o limbă românească, după atâtea nenorociri? Țăranii care s'au refugiat în munți pentru a-și păstra graiul și portul, nu au fost în stare să păstreze oare și cântul lor, atât cât îl aveau?

Poporul nostru totuși cântă. Românul nu cântă când e lume, ci când este singur pe câmp cu oile. El dansează și are simț ritmic extraordinar. Aceasta este puterea muzicii noastre populare.

CARACTERISTICI

Muzica noastră populară este de-o mare bogăție. Linia melodică este veșnic schimbătoare. De asemeni și când executăm o melopee românească trebuie să-i găsim ritmul, neputându-i-se pune o bară de măsură ca în muzica cultă. De aceia cântecele culese de Bela Bartok sunt lăsate „tale-quale” pentru a fi executate. Sistemul armonic este foarte interesant. Incertitudinea de moduri este o caracteristică. Terța este când majoră, când minoră. Măsura se schimbă. Caracteristica melo-

diei este că românul cântă în terțuri și jumătăți de sferturi de ton. Deaceia se poate cânta mai ușor din gură, decât la pian, de pildă.

Țârcovnicii au ceva caracteristic în această privință. Secunda crescută, care predomină în muzica orientală, nu o găsim în toate cântecele românești, de exemplu, în cele culese de Bela Bartok. E o întrebare dacă secunda crescută ne-a venit prin țigani sau o avem mai din'nainte. Lucruri de specialist se ridică și se cer lămuriri pe care încă nu le putem da.

VALORILE ROMÂNEȘTI ȘI SFORȚĂRILE LOR

Muzica noastră cultă se forțează a găsi ceiace i se pare autentic românesc și mai puțin influențat. Divergența de opinii este încă mare. Totuși avem valori însemnate. *Enescu* păstrează în multe din compozițiile sale aceste caracteristici, de care am vorbit mai sus. Schimbă des măsura. Găsim în compozițiile sale (fragmente din *Oedip* și ultima sonată) ceva primar, arhaic, nedesvoltat, caracteristic. *Enescu* pune pe *Oedip* să cânte în sferturi de ton, exact cum cântă românul. Invenția melodică este în stil popular, variat atât cât poate permite folclorul nostru.

Nona Otescu nu a inventat ci a transpus ceiace a găsit, dar frumos orhestrat. Armonia la el e destul de rudimentară, redând atmosfera lăutărească, punând pianul să dea ca țambalul.

Const. Brăiloiu, talentat și cult, s'a dedicat culesului de folclor, poate pentru a-si strânge material pentru mai târziu. Aprofundează și nu se lasă luat de întâmplare.

Cercetător prețios, care știe enorm de multe este maestrul *Kiriac*, a cărui compoziție *Ingerul a strigat* este unică.

Rogalschi, de asemenea, s'a arătat destul de interesant în ultima lui compoziție, în care găsim ceva specific din muzica mahalalelor noastre cu lăutarii lor. Trebuie totuși să facem distincție între muzica pură și cea de mahala.

DRUMURILE VIITORULUI

Se discută mult dacă teme populare pot suferi desvoltări simfonice. Pare-se că nu. Folclorul rus sau francez este mai apropiat de sufletul orășeanului decât al nostru. Bieții lucrători agricoli sau păstori cântau după cum îi ducea capul. Noi ne adresăm muzicii populare pentru că încă n'am găsit mijlocul de a o transpune în muzica savantă. Sforțări de sea-

mă s'au făcut și le-am amintit mai sus. Totuși, problemele încă nu s'au lămurit și mai avem foarte mult de mers până la o clarificare a lor. Până atunci ce putem face altceva decât să muncim cu încredere și dor?

G. D. KIRIAC

AVEM UN CÂNTEC AL NOSTRU, BOGAT ȘI ORIGINAL

La popoarele la care cultura oficială n'a pătruns sau n'a prins încă în masa mare a poporului predomină arta populară, produs al unei vechi culturi acomodată cu vremea mediului social și temperamentului poporului. *Avem un cântec popular al nostru bogat și original.* În orice moment și oriunde te-ai găsi într'un colț al țării ai să auzi cântând, fredonând sau fluerând crâmpee de cântece românești. Olteanul, după ce și-a vândut marfa își aduce aminte de casă și tot cântă că e singur și cât e liber. Noaptea când duc flăcăii caii la păscut, de îndată ce au ieșit din sat, răsună văile de cântece. Fetele la lucru, cântă și se iau la întrecere care de care cântă mai bine și mai frumos. Apoi, „nuntă fără lăutari“ nu se poate, iar lăutarul este un factor indispensabil în sat.

Poporul cântă, îl farmecă cântecul și nu vrea să știe decât de cântecul lui. Poporul e conservator și refractar: nu primește repede și deodată noutățile. Cu vremea, prin circulația repede dela oraș la sat, prin școală, prin biserici, prin gramofone, prin educația orășenească a soldaților, prin lăutari chiar, cântecul orășenească, fără interes și fără originalitate, va pătrunde și la sate, va face poate un mic gol dar nu se va impune, nu va rămâne. *Tot cântecul băștinaș va fi hrana sufletească a poporului.*

CALITĂȚILE CARE NE DEOSEBESC DE CELELALTE POPOARE

Un nepriceput, după o oarecare obișnuință, poate observa că *melodiile românești își au tonalitățile și cadențele lor proprii, ritm și forme speciale, spre deosebire de melodiile altor*

popoare. Poporul simte acest lucru, muzicantul poate ajunge prin analiză la această diferențiere.

Origina cântecului e veche. În unele cazuri predomină tonalitatea și obiceiurile muzicale medievale. În altele, cum ar fi recitativele oltenești, aproape vorbite, forma e mai rudimentară și mult mai veche. Poate de mii de ani.

Influența orientală, care a răzbit la toate popoarele din spre răsăritul și sudul Europei (grecii moderni, ruși, sârbi, slovaci, unguri și poloni, iar în sudul Europei la spanioli, portughezi și italienii meridionali) a pătruns și la noi, dar mult mai târziu și nu peste tot locul.

S'ar putea împărți cântecul nostru popular în 2 categorii mari forma de cântec comună cu tot centrul și occidentul Europei — *melodia diatonică*, și forma care a primit influențe orientale, — *melodia așa zisă cromatică*. Melodia diatonică predomină, și în partea de munte a țării aproape nu există melodii de natură cromatică. În spre baltă, spre Dunăre se simt mai mult influențele orientale.

CHESTIUNEA LĂUTARILOR-ȚIGANI — ORIENTALISMUL NOSTRU

S'a zis că melodiile populare sunt produsele lăutarilor-țigani. Nu e adevărat. Lăutarii nu sunt decât propagatorii acestui cântec. Ei au găsit cântecul gata, s'au acomodată cu forma aceasta, au imitat-o, au înmulțit-o chiar și au răspândit-o peste tot locul. Lăutarul țigan din România altceva și altfel cânta decât lăutarul ungar sau sârb. Cel dela noi înmulțește și răspândește cântecul pe care l-a găsit aici: doina, hora, chindia, bătuta etc., cel din Ungaria își are ceardașul și cântecele ungurești; cel din Serbia, baladele, cântecele și dansurile sârbești.

Dar să nu se uite că sunt și lăutari români, mai cu seamă în Oltenia și în multe părți de munte, și sunt localități din Transilvania unde nu există lăutari-țigani. În afară de asta cântecele de leagăn, colindele, bocetele și încă alte multe cântece nu sunt cântece de țigani. Trebuie să ne gândim că cel mai vechiu și mai harnic făuritor de cântece a fost *ciobanul* care în decursul veacurilor a purtat cântecul dela munte la vale și iarăși înapoi dela vale la munte. Vieții păstorești se datorește abundența și originalitatea cântecului nostru. Lăutarul a venit târziu și a găsit cântecul gata cu forma lui încrustată pentru trăinicie. Ceiace este interesant este faptul că și astăzi

cântecele populare (melodiile) se croesc după forme care datează de sute și mii de ani și în asta stă originalitatea lor. Lăutarii nu fac altceva decât să răspândească această formă de cântec.

Țiganii au și câteva cântece ale lor cu care se fălesc „Țigănie, țigănie, vede-te-aș neagră pustie!“, „Ca la ușa cortului“ și altele, iar ca colindă „Vasâlca“. Dar acestea se știu de toată lumea că sunt ale lor și au o formă și un fond specific care nu se poate confunda cu forma celorlalte cântece.

În afară de acestea, modul de a cânta al țăranului diferă cu totul de al lăutarului-țigan. Țăranul sau țărancă sunt mai sobri în expresiune, au o cântare mai curată, mai limpede și mai încheată; iar lăutarul ca orice om care face meserie, cântă mai afectat, se schimonosește de multe ori și pe lângă toate astea mai pocește și limba.

Așa dar cântecul nostru popular nu este oriental, ci este cântec românesc, tot așa precum la alte popoare găsim cântece rusești, sârbești, bretone, spaniole etc.

Influențe de detaliu orientale sunt dar fondul băștinaș nu e atacat. Nu este nici product al lăutarilor țigani. Este un product băștinaș, ceva specific rasei, locului, climei și influențelor sociale și în strânsă legătură cu poezia și obiceiurile poporului.

DATORII ȘI PERSPECTIVE

Fiind un patrimoniu al neamului nostru, trebuie păstrat cu sfîntenie. Până mai este timp, până nu se împestritează, trebuie adunat, clasificat, studiat și publicat. Este o datorie a celor ce și-au luat sarcina culturii poporului. Un asemenea material original va interesa străinătatea. Etnografia va apela când și când la datele folklorului muzical. Din faptul că o aceiași formă de cântece se găsește în Oltenia și în Maramureș, că în Ialomița, Brăila și Dobrogea se cântă aceleași cântece ca și la munte — fapte din viața păstorească — interesează studiile etnografice.

TINERII MUZICANȚI

Tinerii muzicanți făcând cunoștință cu produsul poporului, însușindu-l, iubindu-l și apropiindu-l, urmând calea naturală a temperamentului lor, de sigur nu vor mai încerca a

se mai lua la întrecere cu cei de altă rasă, nu-și vor mai renega nașterea și vor cânta în graiul muzical care le este lor firesc. Își vor crea un limbaj muzical al lor propriu, care va fi stilul muzicii românești.

O operă de artă nu va fi trainică dacă nu va fi sinceră. De bună seamă ceiace au făcut rușii, norvegienii, polonezii, boemii, spaniolii și ungurii din cântecul lor național vor putea face și ai noștri din cântecul nostru.

Dela marele nostru maestru George Enescu care încă copil ne-a dat *Poema română*, care la Paris la concertele Colonne a exaltat întreg imensul teatru Chatelot, el care mai târziu ne-a dat frumoasele rapsodii, iar acum minunata sonată pentru vioară și pian, delă dânsul se așteaptă croirea drumului pentru muzica românească. Avem o pleiadă de tineri compozitori talentați, oameni culti, abili mînuitori ai condeiului muzical; delă dânsii și delă mulți alții care vor veni după dânsii ne așteptăm la înflorirea muzicii românești. Din sufletul și din simțirea lor va ieși stilul și originalitatea muzicii românești. Lor și multor altora viitorul le este deschis.

19 Martie 1927

ION PILLAT

TRADIȚIA NOASTRĂ E POEZIA POPULARĂ

Este greu de vorbit la noi despre o tradiție clasică, de vreme ce n'am avut-o. Pe când Franța are cântecele evului mediu, pleiada, producția deosebit de bogată a secolului lui Ludovic al XIV-lea; pe când Germania a avut serii întregi de poeți care au făcut trecerea delă literatura populară la cea cultă și apoi de la aceasta la cea modernă; pe când Anglia a avut secolul de înflorire al Elisabetei, având ca fruntaș pe Shakespeare, țara noastră n'a avut o tradiție clasică, o literatură care s'o poată îndruma. Deaceia începuturile poeziei culte la noi au fost anevoioase. Literatura populară a ținut locul celei clasice. Ea a fost izvorul tuturor inspirațiilor. Dacă observăm evoluția literaturii

române vom vedea că fiecare generație a căutat să-și îmbogățească puterile apelând la fondul poetic al poporului. Astfel cronicarii și Dositei luptă împotriva slavonismului, pe-atunci literatură de cancelarie, cu ajutorul literaturii populare.

„Psalmii“ lui Dositei și „O seamă de cuvinte“ de Neculce sunt dovada inspirației din poezia populară. Mai târziu curentul grecesc, este îndepărtat tot cu ajutorul poeziei populare la care apelează în acest scop Ion Heliade Rădulescu, a cărui epopeie „Sburătorul“ este o pildă de puternică inspirație neaoșă, amestec de basm și vis. Anul 1840 aduce pronunțarea acestor tendințe și nevoi de a recurge la opera poporană. Kogălniceanu, Alecsandri, Negruzzi și Russo, cei patru fruntași manifestă în toate lucrărilor lor, unii mai ales în *Dacia literară*, dorul de a păstra această tradiție literară plăsmuită de popor. Mai târziu generația din care a făcut parte și *Junimea*, ajunge la o valoroasă expresie artistică prin scrierile lui Eminescu și Creangă, amândoi puternic legați de spiritul poeziei populare. Apoi apar Slavici, Duiliu Zamfirescu, Caragiale (Hanul lui Mânjoală), Coșbuc, Vlahuță, Sadoveanu, Brătescu Voinești. *Semănătorul* își va face un crez din păstrare, ca izvor de inspirație, a poeziei populare. Iorga, Iosif, Goga, reprezintă accentuarea acestor dorințe firești. Mai târziu, *Viața Românească* apasă pe nota poporanistă. Calistrat Hogaș, cu reale însușiri descriptive, strânge multe din încântătoarele caracteristici ale poporului. Generația nouă a fost pusă într-o dilemă: să fie copia (inevitabil întârziată) a unei mișcări străine sau să creeze, la rândul ei, un stil românesc, reîntorcându-se la tradiție, adică la literatura populară.

„Meșterul“ lui Adrian Maniu, „Tulburarea apelor“ de Lucian Blaga, poezia lui Nichifor Crainic sau a lui V. Voiculescu, Horia Furtună, Perpessicius, proza unui Emanuel Bucuță sau a lui Ionel Teodoreanu și încă a altor scriitori dragi tuturor, pe care am impresia că-i uit, dovedește că generația noastră a ales calea din urmă, aceea de a recurge la tradiție.

A ne adresa poeziei populare nu înseamnă să facem folclorism, să ne trivializăm sau să imităm. Înseamnă doar să ne pătrundem de spiritul poeziei acesteia trainice și fermecătoare, înseamnă să ne călim expresia și gândul făcând o sinteză între ideile moderne, care pentru a avea mai multă tărie și suport trebuiesc incorporate în tradiție. Astfel numai ce-i viabil din tradiție și ce-i adânc în sufletul nostru modern va forma o puternică expresie românească.

Acum se cuvine să vedem ce-i acea tradiție românească adică să vedem dacă ea într'adevăr există și dacă, în alte cuvinte, avem sau nu un stil românesc.

FENOMENUL RELIGIOS

Nu ne vom ocupa nici de forma de stat, unde bine înțeles am putea găsi o tradiție, un fel original de a fi românesc, care se poate sintetiza în trecut prin voevodatele noastre naționale creștine. Nu-l vom căuta acest stil nici în datinele, în obiceiurile sau în portul nostru atât de caracteristic pentru orice cercețator, ci ne vom opri numai la două forme ale spiritului românesc, la fenomenul religios și la fenomenul artistic, fiindcă socot că ele sunt legate mai adânc cu sufletul nostru. Și atunci, dacă vom găsi într'adevăr, în felul de a-și interioriza sentimentele lui adânci față de Dumnezeu, adică în credința religioasă a românului și în felul de a-și exterioriza sentimentele lui adânci față de natură sau de semenii săi, adică în creația lui artistică, dacă vom găsi spun, o originalitate, un ce specific, putem spune cu drept cuvânt că există o tradiție românească.

Să vedem mai întâi, dacă în creștinism, așa cum se găsește la Români, sub forma lui ortodoxă, avem de a face cu o formă specific românească, care s'a altoit țării noastre și poporului nostru sau dacă avem de a face cu o formă de importare străină, care ni-a rămas străină.

Putem trage o paralelă ușoară între ortodoxism și catolicism, care prin natura lui organică este o religie universală, deci internațională, având o singură limbă, limba latină — pe când religiile ortodoxe au adoptat limba națională a fiecărui popor, identificându-se astfel prin grai cu însuși sufletul neamului. Se va răspunde: între ortodoxism și catolicism există o diferență, dar între ortodoxismul slav și cel românesc nu există nici una. Dacă cercetăm însă substratul ortodoxismului, misticismul lui, constatăm imediat cum misticismul românesc se prezintă cu caractere cu totul deosebite de misticismul slav, mai nebuloasă, așa putea spune mai irațional și care nu are nimic a face cu misticismul concret și plastic al ortodoxismului nostru.

Un poet tradiționalist — acum câțiva timp — într'un articol frumos, intitulat *Isus în țara mea*, a încercat o apropiere nimerită între împământarea motivului religios la noi și producțiile folclorului românesc. Mă voi mulțumi să vă citesc un colind dintr'o colecție de cântece de stea și colinde, culese

de N. I. Dumitrescu. În acest colind motivul general creștin a fost împămîntenit și a fost românizat de poezia noastră populară.

COLIND

Sculați, sculați voi boeri,
Că vă vin colindători,
Noaptea pe la cântători;
Și nu vin cu nici un rău,
Ci v'aduc un Dumnezeu
 Mic la trup
 Mare la suflet
 Mititel
 Și'nfășețel
Cu fașa de tiriptic
Cu scufa de borangic
Alături, în preajma Lui
'Mprejurul leagănului,
 La icoane
 'S trei cucoane:
Una face fedeleu,
Alta face muc de seu
Și-alta scald' pe Dumnezeu
Ce astăzi ni s'a născut
Mare Domn fără'nceput!
.....
În grădina măr rotat,
De flori albe scuturat;
Iară la-tulpina lui
La tulpina mărului,
 Este-un pat
 De-aur curat,
Iar pe pat ce-i așternut?
Iarbă verde dela Prut,
Și în el cine dormea?
Cine oase-și odihnea?
Cuconiața cuconașul
Iar alături copilașul.
 La ușori
 Mănunchi de flori:
 Pela ușe
 Flori de ruje

La ferești
Meri domnești;
Sus pe tindă
Flori de ghindă;
Pe podele
 Rândunele;
La icoane busuioc
Da-v'ar Dumnezeu noroc!

Din acest colind reiese caracterul cu totul autohton, rezultatul unei împămînteniri desăvârșite, a elementului creștin la noi în țară.

CARACTERISTICILE POEZIEI POPULARE

Ceea ce ne lovește dela început când studiem literatura noastră, e creația populară și importanța creației populare în literatura românească. Analizînd caracterul acestei creații vom găsi deci caracterul sufletului românesc însuși în ce are mai neaoș, mai nealterat.

Ce ne impresionează în poezia populară este de o parte măsura acestei poezii, măsură în sens de proporție, un fel de resemnare în tratarea ritmului și un fel de *seninătate*, care nu este fericirea mulțimei vulgare a orașelor, dar este resemnarea filosofică, bunul simț liric al săteanului nostru. Pe lângă acest sentiment de proporție și de măsură, găsim și sentimentul de care vorbisem, misticismul *concret, plastic*, pe care l-ați văzut în colindul citat.

Mai găsim și un sentiment foarte adânc al *naturei*, un sentiment rustic al naturei, cum nu se mai găsește în nici o altă literatură. Tânărul nostru aport în concertul literaturilor europene l-am caracteriza prin acest sentiment cu totul aparte al naturei însuflețite. S'a explicat acest sentiment, care la început pare natural, fiindcă ar putea să-l aibe și alte popoare cu trecut agricol ca al nostru, prin influența păstoritului la români. În această privință s'au făcut foarte interesante studii de către specialiști. D. prof. Ovid Densusianu a arătat cum poezia populară a fost răspândită însăși de acești păstori, care veneau în contact intim cu natura. Mai găsim în literatura noastră un caracter glumeț, de *glumă fără răutate*, de vioiciune a spiritului, care iarăși dă literaturii populare o notă specifică.

În sfîrșit, găsim un sentiment de *voinicie* în balade, care nu se găsește la celelalte popoare. Ar fi destul să comparăm

voinicia poeziei populare românești cu epicul sălbatic al *bilinelor* rusești sau cu sentimentul eroic, brutal, al Niebelungilor germani, sau cu sentimentul cavaleresc, estompat de-un misticism cam nebulos al ciclului celtic. Este aici iarăși o notă românească care a creat la noi figura lui Făt-Frumos, care a creat chipul lui Mihu Cobiul (greșit botezat de Alecsandri „Mihu Copilul“) și toată literatura haiducească de mai târziu.

Pe lângă acest sentiment de voinicie mai există și un alt sentiment specific: *duioșia*, care ne-a dat pe Ileana Cosânzeana. Dar mai ales găsim un sentiment de iubire foarte aparte. În poezia populară și chiar în poezia cultă *iubirea părintelui și iubirea de mamă* în special, este mai adâncă, este superioară în intensitatea iubirii erotice, este un lucru care nu se găsește în altă literatură. Chiar dacă am lua literatura cultă, pe Eminescu spre exemplu („O mamă“) sau pe Coșbuc, sau pe Alecsandri, ori pe Goga, ori pe Iosif, la toți am putea ușor culege exemple de poezii de dragoste față de părinți sau invers, de dragoste a părinților față de copii.

Din toate aceste elemente reiese deci un optimism sănătos, predominarea sentimentelor normale și o atitudine lirică și contemplativă față de viață, mai mult decât o atitudine activă și epică. Dar tocmai aceste calități își au și defectele lor. La noi avem o lipsă destul de mare a misterului sufletesc; a acelei taine nebuloase, care dă literaturii noastre un farmec special. Dealtminteri această seninătate se explică și prin clima țării, prin lumina noastră, prin cerul albastrui și prin soarele strălucitor care ne alintă plaiurile.

CONCLUZII IMBUCURĂTOARE

Acum câțiva ani s'a tradus în englezește o culegere de scriitori români. Mă refer la volumul doamnei Lucy Bing. Acolo s'a tradus și din Creangă. Creangă este printre toți scriitorii noștri acela pe care acești internaționaliști, acești așa zis europeni îl socotiau ca cel mai țaran, cel mai puțin exportabil pentru Europa, cel mai specific român în sensul rău al cuvântului, adică cel mai regionalist. Ei bine, spre mirarea tuturor, tocmai Creangă a plăcut mai mult Englezilor, tocmai traducerea din *Amintirile* sale, a fost relevată ca notă în adevăr originală și nouă în literatura europeană de către critica engleză.

Aceasta să ne fie o pildă și un învățământ. Să ne dăm seama că nu fiind europeni în România, ci fiind români în Europa de mâine, vom aduce nota noastră caracteristică civilizației europene și vom merita într'adevăr să trăim căci astăzi nu avem decât trupul României Mari, dar n'am dat încă omenirii decât începutul unei culturi, care în adevăr, sperăm cu toții, va însemna cuceririle unei poziții definitive pe harta sufletească a lumii.

20 Aprilie 1927

Sufletul românesc în artele plastice

DOMNILOR și DOAMNELOR, artele plastice românești și-au găsit istoricii lor, lămuritorii lor, dar cam puțini și nu întotdeauna sînt cei chemați, care se îndeletnicesc cu această meserie, pare-se destul de rentabilă. Istoricii artelor au răscolit secolele trecutului cu scopul de a descoperi legături îndrumătoare spre cunoașterea spiritului din care au crescut organic ca din cuprinsul peisajului și al poporului românesc, cu scopul de a găsi, în sfîrșit, miezul sufletesc creator, adică substanța primară din dinamismul căreia s-a desfășurat așiderea unui pom rodnic, cînd înaripat de flori, cînd greu de poame, întregul complex al artelor plastice românești. Dar și istoricilor și erudiților nu le-a mers în mare parte altfel decît unei figuri celebre din teatrul lui Henric Ibsen, care desface foaie după foaie căpățîna unei cepi, vrînd să ajungă în sfîrșit la miezul ei, la simburile ei. Recunoaște însă în cele din urmă că miezul nu există, că foile cepei sînt chiar miezul, că foile sînt ca anii vieții noastre, înțelesul căreia rămîne drumul, rămîne năzuința, nu împlinirea visurilor, nu primirea unei cununi, ce poate fi văzută de toți.

Și în sala aceasta s-a vorbit, în anii din urmă, deseori despre plastica noastră, despre pictori înzestrați sau proști, despre sculptori români impresioniști sau clasici, despre arhitecți înaintați, conducători ai unei școale de arhitectură românească.

Cîți au fost aceia cărora le-a păsat pseudo-arhitectura aceasta, lipsită de înțelesul elementar al constructivului, avea într-adevăr un înțeles în cercul culturii românești? Și cine s-a întrebat dacă niște coloane umflute — le vedem la atîtea case din București — coloane, care par în prima clipă foarte

grave, dar care n-au ce duce și n-au ce spune, corespund, într-adevăr, fondului sufletesc al poporului? Nici o altă artă nu e în Europa întreagă într-o mai largă măsură la ordinea zilei ca arhitectura. Avem cîțiva pictori foarte demni de atenția Europei, avem și sculptori, dar n-avem arhitecți cu adevărat creatori. Cei mai mulți dintre ei se mulțumesc cu bunele afaceri pe care le fac construind magazii, hangare sau ceea ce vedem zilnic pe străzile noastre. Și tocmai din posibilitățile arhitecturii noastre noi, mai mult decît din aspectele picturii sau sculpturii, am putea citi slova adevărată a structurii sufletesti din cuprinsul poporului. S-a scris și s-a vorbit, așadar, în această sală despre meșterul Petrașcu și despre domnul Kimon Loghi, despre Pallady și despre domnul Artur Verona, despre Theodorescu-Sion și despre domnul Mățăuanu. Firește! s-au cîntat adevărate imnuri de preaslăvire, căci imnurile sînt ieftine, nu costă nimic. N-avem de obiectat nimic împotriva lor, ne mîrginim a constata însă că n-au ajutat la cunoașterea spiritului românesc, astfel cum se exprimă în artele plastice și că au propagat cu lirisme oricum prea balcanice erori dintre cele mai mari. Terenul acesta nu e, așadar, deștelenit, nu e decît prea puțin, chiar foarte puțin lucrat, deși există la noi și artiști și critici și pseudo-critici care sînt de părere că generația noastră suferă de obsesia „specificului românesc“ și că această chestiune mult discutată și maltratată merită să treacă, în sfîrșit, la dosar. Căutînd acest specific românesc și deslușînd în unele opere ale plasticei noastre contemporane trăsături ce ne păreau esențiale, am fost insultați de artiști cu pretenții de intelectuali, numai fiindcă în lucrările lor, indiferent dacă erau bune sau rele, nu întrezăream nimic din acest specific, ce lega arta nouă de arta noastră țărănească sau un triptic al lui Sabin Pop de afrescurile (sic!) străvechi ale bisericilor noastre. Nu e vorba de umila mea persoană, nu, (cuvînt indescifrabil) ci de o chestiune atît de însemnată ca aceea a expresiei spiritului românesc în pictură, în grafică, în sculptură, în arhitectură. E vorba de acea bază de simțămînt și de gînd, care a preschimbat legile bizantinului și ale goticului în teritoriul țării noastre, de fiorul deosebit ce trece prin cusăturile, creștăturile, prin ceramica și prin scoarțele țărănești și despre identificarea aceluiași fior deosebit în operele valoroase ale pictorilor și sculptorilor noștri. Firește că ne-am împotrivi acelor, care, văzînd într-un tablou cîteva costume naționale, fote și cioareci, ar ieftini lauda, trîmbițînd că avem de-a face cu cea mai autentică artă românească. Recunoașterea trăsăturilor fundamentale ale spiritului românesc

exprimat prin mijloacele atât de deslușite ale artei țărănești ca și ale artei noastre culte de astăzi ne pare însă foarte însemnată pentru caracteristica întregii culturi. *În toată lumea se cultivă astăzi istoria artei nu ca istoria unei evoluții despărțite de celelalte manifestări omenești, ci istoria artei ca istorie a însuși spiritului uman. Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*, cum spune Max Dvořak. Din cauza aceasta, istoriei artelor i se atribuie astăzi o importanță mult mai mare decât în trecut. Căci nu se mai poate concepe un fel de *L'art pour l'art* în cuprinsul istoriei artelor, adică istorie pentru istorie. Hegel a deschis larg hotarele, Dilthey și alții l-au urmat. La noi, lumea crede că are în fața-i o obsesie bolnăvicioasă, îndată ce un om chemat să lămurească atâtea fapte nedeslușite de alții, se ocupă într-un mod serios și pasionat de această chestiune.

Recitind eseul domnului Marin Simionescu-Râmniceanu despre „Caracterele naționale ale artei românești“, apărut acum vreo patru sau cel mult cinci ani în „Ideia Europeană“, am găsit referitor la chestiunea specificului următoarea propozițiune: „Această problemă n-a fost discutată încă între români“. Deși parțial se discutase, domnul Simionescu-Râmnicianu avea dreptate, formulând astfel părerea domniei-sale. De abia cinci ani au trecut de atunci și lumea noastră e plinită de încercările acelora, care au căutat să pătrundă problema aceasta de valoare capitală pentru toți. Desigur că pînă în prezent spiritul conducător hotărîtor, spiritul românesc ce determină jocul liniilor de culoare pe scoarțe, înfloriturile sub strălucirile de smalt ale olăriei, sau compoziția unui tablou modern de Ioan Teodorescu-Sion nu s-a lăsat descoperit prea ușor. Domnul Francisc Șirato, unul dintre puținii noștri critici pregătiți, a publicat în „Gândirea“, un articol despre *Arta românească*, susținînd părerea că trăsătura ei principală ar fi redarea „esenței formale“ — cum se exprimă însuși autorul, iar mai tîrziu domnul Ștefan Nenițescu a publicat cele trei volume ale *Istoriei artei ca filozofie a istoriei* și un studiu *Arta românească populară*, apărută în „Revista de filozofie“, o schiță a principiilor pe care s-ar putea clădi sinteza lămuritoare despre spiritul artei românești. Cred că studiul domnului Nenițescu, care poartă subtitlul foarte modest de schiță, reprezintă tot ce s-a scris mai esențial și mai profund la noi despre firea, despre substanța artei populare. În legătură cu această convingere, cred de datoria mea să adaug că prezența mea astăzi în fața Domniilor-voastre n-ar fi îndreptățită dacă domnul Ștefan I. Nenițescu n-ar fi refuzat să ne vorbească despre aceeași temă. Numai din cauza lipsei numelui D-sale din ciclul Societății de

estetică, anunțat pentru anul acesta, am primit să vorbesc despre o temă, care, înfățișată de d-sa, ne-ar fi îmbogățit într-un mod nespus de generos.

Cu excepția studiilor domnului Ștefan Nenițescu, sintezele încercate ne-au spus cam următoarele: În arta noastră ar fi o totală lipsă de pasiune, de încordare psihică, de fanatism, iar cele mai multe manifestări ar fi simple parafrazări pe teme și maniere date de Apus. S-a spus că n-ar exista o sculptură caracteristic românească; că în pictură și în sculptură n-ar apărea încercarea unei grupări puternice, încheiate, că, într-un cuvînt, n-ar exista compoziția în înțelesul picturii italiene, în înțelesul marilor complexe ale artelor plastice din Apus. Deși noi nu credem că elementele de echilibru perfect, elementele stabile, grele, statice convin expresiei spiritului românesc, credem totuși că dacă cele constatate ar fi fost publicate astăzi, numai cu cinci ani mai tîrziu, însuși autorul lor, care voia să închege sinteza, ar fi recunoscut cit de greșite erau părerile lui și cit de ușor dictate de niște circumstanțe, în structura căroră Impresionismul european generalizat joacă rolul hotărîtor. Impresionismul francez ca și cel german, nu însă un elementar normativ, caracteristic numai și numai pentru arta plastică românească. Specificul românesc a fost deci confundat pur și simplu cu stadiul generalizat al picturii și sculpturii europene și ceea ce s-a scris relativ la expresia românească era valabil nu numai pentru impresionismul lui Jean Alexandru Steriadi, pentru colorismul moale și străbătut de lumină a lui Nicolae Dă-răscu, pentru sculptura dinamică și neprecisă a lui Paciurea ci și pentru Degas, pentru Monet, Signac, Liebermann și așa mai departe. Despre pictura românească s-a scris într-o încercare de sinteză: „Se încheie cadrul întimplător, se distribuie culorile pe pînză, fără a urmări un raport unitar decorativ, toate tablourile sînt fragmente!“ Atitudinea cu desăvîrșire greșită a criticului nostru cu pretenții de constructor de sinteze e atât de evidentă, încît nu mai trebuie discutată. Pe scurt: Robert Hamann sintetizatorul impresionismului, Maier-Graefe, Vauxcelles, Camille Mauclair și atîția alții au făcut — și pe drept — aceleași constatări referitoare la pictura impresionismului francez, referitor la acele fragmente luate oarecum întimplător din natură și transpuse, *fără un adaus sau o preschimbare în sensul constructiv*, pe pînza pictorului, nu însă referitor la arta noastră. Fără îndoială, pictura românească de la 1900 și cam pînă la 1920 e dominată de impresionism, ceea ce nu înseamnă însă că în evoluția ei nu s-au găsit și nu se găsesc și elemente constructive și destul de puternice în expresia așezării unei

compoziții. Că avem mai mulți peisagiști de frunte decât portrețiști, aceasta e o constatare ce ar putea fi pusă în legătură cu arta românească populară, în care imaginea omului apare destul de rar și atunci când apare nu hotărăște expresia în cadrul dat, ci se coordonează egal sau într-o ținută inferioară cadrului format de geometrizară abstracte, de plante sau animale. Dar a confunda cu atîta vervă un curent european și deci introdus și în România cu specificul românesc înseamnă a fi cu desăvîrșire lipsit de distanța necesară unor asemenea constatări cu pretenții de legi normative. Nu. Tocmai atît de simplă nu e chestiunea aceasta. Domnul Francisc Șirato nu s-a lăsat stînjinit de asemenea erori elementare. El recunoaște că la baza artei populare, a artei bisericești, a arhitecturii casei țărănești ca și picturii moderne românești se află același spirit, care strînge impresiile venite din lumea exterioară, simplificîndu-le în artă pînă la expresia esenței formale. Fără îndoială că aceste constatări ale domnului Șirato sînt foarte interesante, descoperind un fir interior în evoluția artelor plastice din România. Dar ele se mărginesc totuși numai la formal, la felul de expresie. Esența formală înseamnă deci mai curînd un procedeu de strîngere a expresiei, decît un fond spiritual, o ținută sufletească. Astăzi însă cînd, după cum spuneam, se dezvoltă istoria artei ca istorie a spiritului uman, trebuie să ne întrebăm neapărat în ce constă spiritul elementar care străbate arta românească, reușind să se impună uneori poate chiar creațiilor noi? Lumea a dat din umeri cînd ne-am permis să observăm că arta lui Teodorescu Sion ne pare mai românească decît aceea a lui Iser sau a lui Pallady. Și am arătat de ce ne pare mai apropiată de arta populară, gîndindu-ne la libertatea compoziției în spațiul dat, la deschiderile formale ale acestor compoziții și la valorile de culoare, care cu emailurile lor pronunțate ne aminteau nu o dată de smaltul ulcioarelor din Ardeal. Până și predominarea liniei colorate, față de fundar (sic!: fundal) ne convinsese. Dar despre toate astea vom vorbi mai concret pe urmă. Fapt e că numai cei mai naivi dintre naivi credeau că arta meșterului Teodorescu Sion primește din parte-ne titlul de artă românească numai și numai fiindcă motivele sînt luate din viața țărănească: femeii la izvor, ciobani, moșnegi purtînd poveri, păstori cîntînd din fluiet și așa mai departe. E, firește, cel mai vehement contrast față de lumea sătească din pînțele lui Nicolae Grigorescu, dar nu e mai puțin românească. Dimpotrivă. Și vom arăta de ce: vom recunoaște de ce tocmai Ștefan Luchian, *antipodul* lui Grigorescu, e deschizătorul de drumuri noi în pictura românească, fiind inconștient strîns legat

de arta populară. Într-un înțeles asemănător, Constantin Brîncuși, marele nostru sculptor, e conducătorul sculpturii noi românești, el care a fost atît de des lăudat de cea mai competentă critică europeană și tot atît de des batjocorit și insultat de compatrioții lui, dornici (cuvînt indescifrabil) de zaharicalele lui Kimon Loghi.

Dar să începem încă o dată cu începutul, *nu cu forma*, nu cu realizările în artele populare, în arhitectura și în pictura bisericească sau în plastica nouă, să începem cu *acea materie primă* spirituală, cu structura psihică ce poartă în titlul general al conferințelor noastre numele: *Sufletul românesc*. Cei care au trecut cu gîndul și cu intuiția lor peste drumurile literaturii noi, cei care cunosc istoria evoluției spirituale din primul pătrar al secolului nostru, vor recunoaște lesne: cuvîntul *suflet* a pierdut mult din rezonanța, din prestanța, din seriozitatea lui. S-ar putea spune chiar că e un cuvînt pervertit, degenerat, prostituat. Cine nu l-a luat în gură, cine nu l-a scris? Și mari și mici s-au grăbit să-l discrediteze. De la Goethe pînă la Eminescu, de la Lenau pînă la Verlaine, pînă la Maurice Maeterlinck și Ștefan Iosif cuvîntul *suflet* a fost calul de bătaie al liricii europene. Nimic nu ne înfrumusețează mai ușor ca un suflet, spune, aruncînd ochii peste cap, Maurice Maeterlinck, sau: Treanca fleanca mere acre. Totuna e. Ne-am sufocat de atîta ieftinătate pseudo-sufletească și de aceea preferăm denumirea *spirit* (cuvînt indescifrabil) *românesc* sau *specific*, chiar cu riscul să ne lovim de surisul naivilor, care nu ne doare. Pentru a preciza mai bine substanța și atitudinea creatoare a acestui fond spiritual, pentru a contura stări și fapte ce cu greu pot fi prinse în plasa prea puțin sensibilă a cuvintelor și pentru a identifica, pe cît posibil, cele spuse în exemple concrete luate din arta veche și nouă, țîșnită din seva de viață a poporului românesc, vom rupe cadrul desemnat de artele plastice, trecînd și în domeniul obiceiurilor, trecînd spre meleagurile poeziei populare și ale credinței poporului. Căci e firesc ca în multe cazuri poezia populară cu desfășurarea ei în timp să-și găsească un ecou în spațiu, adică în cusăturile și creșăturile țărănești, în motivele ceramicii, în țesătura colorată a scoartelor. Artă populară e așadar ecoul atîtor stări care altădată s-au cristalizat în balade populare, în doine sau în gesturile jocurilor. Joturile, dansurile au chiar o însemnătate cu totul deosebită, și cred că pentru completarea ciclului nostru ar fi fost nevoie și (cuvînt indescifrabil) de o conferință despre gestul și ritmul românesc, despre joc și dans.

Să urmărim împreună pilda altuia, cu scopul de a citi,

pe cât cu putință, textul psihic al câtorva manifestări mai primitive, trecînd apoi la arta nouă. Wilhelm Worringer, autorul atîtor cărți importante cu privire la arta gotică, greacă și egipteană, recunoaște în vechile ornamente nordice, mai ales motivele creștăturilor, expresia unei firi generalizate, care a fost potrivnică naturii uneori confuză și neechilibrată. Worringer presupune că omul din nordul Europei noastre străvechi ar fi înscris aceste ornamente în lemn și în piatră, fiind cuprins de un simțămînt de neliniște și de frică în fața naturii. Tăindu-le în materialul ce-i sta la dispoziție, omul acesta primitiv credea că se dezbară chiar de simțămîntul ce-l stăpînea, adică de frică, de groază, de o fierbere interioară. Neliniștea nordică își găsește expresia într-un ornament, firește, *neechilibrat*, lipsit de greutatea unor centre bine definite și de simetrie. Ornamentul e deci pentru Worringer — și nu numai pentru el — textul unei inscripții din care citește starea spirituală, neliniștea de care erau obsedați creatorii lui incoștientii. Dar în orice artă și mai ales în arta populară, incoștientul are o misiune hotărîtoare. E partea esențială a ceea ce nu poate fi prins și reținut de micimea stîngace a cuvintelor.

Și ornamentica artei noastre populare e un asemenea text, un hrisov nebănuît de limpede pentru aceia care-i cunosc slova și tainele ei. Să vedem deci în ce fel ornamentul, construcția clădirilor, culoarea și compoziția tablourilor noi, strîngerea caracteristică a spațiului în sculptura noastră contemporană sînt oglinda unei stări interioare, în care cuvîntul cel mare și hotărîtor e rostit de o năzuință veșnică, de dorul ce apare atît de des nu numai în înșirarea mlădioasă de cuvinte, înfăptuită cu atîta finețe și sens pentru nuanța amănuntului în poezia populară, dar și în ritmul legănat și tărăgănit al doinei, melodia fluidă care, venind din dorul ciobanului, trece prin scobiturile văilor așîderea unor pîrîuri prea sărace și prea slabe pentru a ajunge pînă la întinderea negrănițată a șesului. E așadar vorba de o *năzuință, de un dor, de o neliniște* care nu se mulțumește cu ceea ce i-a fost dat de soartă, e vorba și de năluciri ce se asociază, ajungînd în sfîrșit la împletirea unui mit. Mitul e revelația demonic încheșată, relația dătătoare de liniște și de neliniște. Omul care rătăcește prin labirintul atîtor vedenii căutînd tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte, omul acesta care, deși fermecat de dor, rămîne totuși pe întinderea cîmpiei ce-i poartă casa sau, ca o pasăre obosită de zborul lăuntric, între creștăturile repezi ale munților, luptînd cu îndirjire numai atunci cînd își apără neamul și avutul și credința, omul acesta care, după cum scrie domnul Ștefan Neni-

țescu, e el însuși „ceva deschis în îmbrățișarea a ceea ce este mitic“ — românul acesta duce mereu o luptă interioară de vis și de gînd, caută să-și contureze năzuințele, proptindu-se pe realitate, și rămîne totuși pregătit să-și desfacă porțile vieții lui interioare spre alte veșnicii. Dorul rămîne o necesitate primordială, dorul e piînea gîndului, dorul devine însuși realitate, o realitate care nu o dată o doboară pe aceea din lumea exterioară. Și impunîndu-se cu atîta vehemență, însuși cuvîntul „dor“ primește un sens mai puțin nebulos ca în alte limbi, primește un sens mai puțin ieftin în ceea ce privește atitudinea lui romantică. Dorul își clădește o existență lăuntrică, deschizîndu-se și spre viața realității vechi și aspre și crude de afară. Jocul între realitate și nălucire e cîștigat de nălucire, precum credințele strămoșești, supertiția și descîntecul stăpînesc desfășurarea neliniștită, senină sau turbure a existenței. Năzuința înfrumusețează expresia vieții, lucrurile de toate zilele primesc ornamentația lor. Omul înscrie pe chipul lumii exterioare imaginea dorului, imaginea jocului cu alte seninătăți, imaginea bucuriei care cearcă să înlăture simțămîntul sărăciei și al atîtor suferințe îndurate. Românul își împodobește zidurile vieții pentru a uita apele năstrușnice care vor să le roadă iar și iar temelile, iar artele plastice *lucrînd în spațiu*, înfăptuindu-se *în spațiu*, vor face și din spațiu un element stăpînit și totuși deschis, un element care nu se pierde în tendințe confuze, pline de șovăiala nesiguranței, rămînînd însă ca însuși omul român cu brațele deschise, larg primitoare. Și fiindcă dorul și visul și toată făptura interioară, fiindcă nălucirile devin — după cum spuneam — o a doua realitate, nicidecum mai palidă și mai ștearsă decît celaltă, și expresia visului ce se închină întreg unei alte lumi, va fi destul de precisă, niciodată neechilibrată sau nebuloasă. Dar și în această precizie, străbătută uneori de trăsăturile vioiciunii și ale umorului, e libertate, o libertate conturată, o conturare cu multe posibilități de deschidere spre largul imaginației. Spațiul liber cuprinde așadar fapta artistică a omului, primește expresia creației, influențînd la rîndu-i ținuta atît de spontană și de liberă a tot ce poate fi numit omenesc. Și în vedeniile ce se împotrivesc vieții exterioare întîrzie însă atitudinea jocului, care rupe deseori cadrul spațiului și se complăce în arabescuri capricioase, inventate cu multă istețime și cu o siguranță intuitivă, care exclude de la început elemente prea greoaie, pete de culoare, a căror presanță grafică ar fi prea hotărîtoare față de fundar (sic!). Un lirism subtil domnește în alăturarea valorilor de culoare. Gîndiți-vă, Doamnelor și Domnilor, ce diferență în ce privește

subtilitatea nuanțelor există între cusăturile românești și cele cu mult mai greoaie din Bulgaria, ce diferență-n mare poate fi lesne recunoscută, când așezăm ceramica noastră din sudul Transilvaniei și chiar din Muntenia alături de ulcioarele din Slovacia sau din Podkarpatska Rus, adică din Rusia Subcarpatică (...). Acolo, la celelalte popoare, o împărțire mai puțin precisă a spațiului, cu toate că alăturarea culorilor e mai violentă, cu toate că stridența culorilor se impune privirii noastre cu hotărîrea unei lovituri de piatră. Și spațiul e acolo mai grănițat, precum starea lăuntrică a omului se mulțumește mai lesne cu țarina aspră dinaintea ochilor, cu sărăcia persistentă a realității. La noi, în arta populară românească, întocmai ca și în arta cultă a lui Ștefan Luchian și a meșterului Teodorescu Sion apare — după cum s-a scris de alții — un joc de-a v-ați ascunselea cu spațiul. Umorul trece ușor peste întinderea suprafețelor, trece organic ca seva prin canalurile fragede ale tulpinii. O gamă întregă de la abstractizarea ușoară a imaginii pînă la abstractul absolut al linearului geometric de pe scoarțele bucovinene, ne convinge că omul e hotărît să-și creeze o lume proprie, deși viața anterioară îl leagă de stîncile ei aspre și dureroase. Aș vrea să vă dau un exemplu foarte caracteristic pentru această constatare, un exemplu ce atinge și chestiunea fondului, care în arta noastră românească, indiferent dacă ea a fost creată de țărani naivi și neștiutori de carte sau de marele înaintaș Ștefan Luchian, nu e purtător de culoare. Și această teorie nespuse de interesantă și de limpezitoare în ce privește substanța interioară a artei românești și expresia ei formală a fost precizată de domnul Ștefan I. Nenițescu. Eu o voi întregi numai dintr-un anumit punct de vedere, explicînd atitudinea dintre fundar și motiv.

Cunoașteți desigur scoarțe basarabene a căror fond e de obicei negru, cafeniu sau verde. Fondul albastru apare numai în regiunile din jurul coloniilor germane, unde s-a întrebuițat albastrul care e o culoare industrială importată din străinătate, nu o culoare vegetală. S-a constatat că fondul scoartelor are aceeași culoare ca suprafața regiunii în care au fost țesute. Dacă regiunea e bogată în pășune, fondul scoarței e și el verde, dacă pămîntul e acoperit cu păduri, fondul e marou, dacă e negru și arat pe întinderi mari fondul e negru. Așadar omul transpune pur și simplu culoarea regiunii în țesătura covorului. Ce se întîmplă? Fondul acesta nu joacă însă în realizarea artistică a covorului un rol predominant, poate tocmai fiindcă e un element concret, împrumutat de-a dreptul din înfățișarea naturii. Fundarul nu hotărăște întregul de expresie în-

tocmai cum lumea reală n-are o însemnătate hotărîtoare în viața omului. Predomină însă linia motivului abstractizat sau abstract, predomină culoarea care nu se încheagă în pete obosite, obositoare. În motivul linear, care fuge peste fundarul trecut în umbră, care se joacă în cadrul dat, grănițîndu-se ușor și legînd spațiul fundarului de ritmica lui, trăiește însă *elementul principal creator*. Cu toate că nu s-a făcut încă pînă astăzi, nu e poate prea riscant să spunem că fondul scoartelor se identifică vieții reale, care singură, fără motivul visurilor, adică al motivelor de pe scoarță, rămîne oarecum moartă, iar motivul scoarței, abstractizant ca și visul ca și dorul, e viața interioară a năzuințelor. Așadar: fondul e realitatea, motivul e frumusețea interioară, e visul creator, *care o stăpînește*.

Această neîntreruptă deschidere a spațiului, deschidere care se identifică libertății interioare, susținută de imaginație și de făptuire în veșnica prefacere a dorului, a înrîurit mult aspectul artei noastre bisericești al arhitecturii caselor țărănești și boieresti.

Doamnelor și domnilor, ne întrebăm cum ar putea arăta viitorul acelei arte plastice, care cearcă să cucerească lumea imaginii într-un înțeles românesc? Vă este desigur cunoscut că scriitorii școalei romantice germane, mai ales Friedrich Schlegel și Novalis s-au purtat timp îndelungat cu gîndul de a crea o mitologie nouă, în închegare nouă de mit, ce ar fi trebuit să pătrundă într-un fel sau altul întreaga cultură a epocii. Gîndul n-a fost realizat, pentru că nu putea fi realizat de doi sau trei scriitori. La noi însă, în credințele poporului și în expresia lui artistică, mitul mai trăiește și nu se lasă doborît ușor de gălăgia drumului de fier, de bubuitul motoarelor de aeroplan.

Cu urechea la pămîntul cel darnic și la pulsația caldă a poporului român, care-și transformă veșnic realitatea în mit, într-o imagine rodnică, artistul viitorului va trebui să lege părăiele de viață mitică a trecutului cu povestea vrăjită a realității noastre, care începe întregă în chipul unei creații veșnice. Nu va birui meștesugul, nu vor birui virtuozitățile. Lumea nu așteaptă un echilibrist sau un jongleur într-ale artei. Izbînda va fi a mitului, întotdeauna nou, întotdeauna viu. Izbînda va fi a celui mai puternic înrădăcinat, a celui mai curat spirit românesc.

Conferință ținută în 1928, dar păstrată în manuscris
Publicată, după moartea criticului, în Manuscriptum III
3—4/1971.

Arta plastică românească

La răstimpuri, se ridică în discuțiile celor interesați, o întrebare ce cuprinde sensul unei dorinți la unii, unei jigniri la alții. Se întreabă îngrijorați, logofeții estetice: avem o artă națională?

Între două cronici despre impresionism și expresionism, reapare această întrebare în discuții ce rămân, fatal, fără concluzii. Semănat în stârpiciunea simțirii și inteligenții lor, acest gingaș germene; „arta“, nu poate încolți și rodi din cauza glandelor istovite de un pesimism dealtfel fără cauză. Așezați la cele două hotare, încă nedefinite, ale timpurilor actuale, ei chiuie ciobănește la oile, cu secrețiune „artistică“, din stâna Ateneului. Smorcăind terenul, nasul logofeților împoașcă cu strănutul lor, o generație întreagă de artiști. De alt-fel mărginirea lor intelectuală explică și mărginirea țărâmului cercetat, la produsul unei singure generații: a celei actuale. Și nu dovedesc prin aceasta, nici măcar o pricepere relativă a chestiunii când, cu vremelnică măsură, stabilesc cu penibile eforturi, o constatare finală cel puțin pripită. Cu rămășițele unor lecturi filosofico-estetice, ajung la considerațiuni streine de obiceiul discuției: paraziți și diletanți, ei brodează, pentru delectarea personală, o canava imaginară, a unei literaturi perimate.

«Nu avem o artă națională», este răspunsul ghemuit între frazele încolăcite diplomatic și descolăcite grafic, pe hârtie, din vidul sensibilității lor atrofiate.

Desigur că, aspectul exterior, tehnic, în special al „artei noi“ — cum sună eticheta de clasificare, general uzitată — nu prezintă un clișeu particular și inedit. Totuși, un ochiu inteligent ar fi întrevăzut sub haina prestriță a unui curent oare-

care și european, totodată și-o *sensibilitate plastică*, cu un caracter distinctiv. Însușire, cu caracter vizionar, ce și va crea cu timpul și clișee plastice potrivite. Însă redus ca inteligență, cretinismul critic nu străbate mai departe decât lumina felinarului prin întunericul opac al pivniței. Atitudinea lui în fața operei de artă nouă, e comparabilă, în perplexitate, doar cu a vițelului la poarta nouă. Ei nu găsesc o afinitate și corespondențe cu tradiția „Trecutului“ de ieri sau alaltăieri. Impedicați din cauza posturii critice ce-i obligă — cred ei — la o atitudine, ei jelesc sau se indignază.

Miopia intelectuală, comparabilă miopiei oculare, schimbă caracterul fizionomic până și lucrurilor celor mai familiare. Sensibilității plastice a artiștilor, ei opun letrismul intelectual: trag paralele între arta universală și cea românească, pun probleme privind cruciș la strădăniile artiștilor ce îndrăsnesc „să gândească cu ochiul și să filosofeze cu pensula“.

Privită cruciș și icoana li se înfățișează în linii caricaturale.

* * *

Restrânsă discuția pe țărâmul artelor plastice, nu putem ridica de cât argumente echivalente în esență, bazate, înainte de orice, pe elemente formale. Confuziile se nasc, inevitabil, când considerații de altă natură trec pe primul plan al discuției. Non-sensul mai multelor puncte de vedere, pictorul le-a eliminat din tabloul său: el vede mai logic de cât gândește mintea torturată a intelectualului.

Pentru artistul plastic forma e totul; când forma se solidifică, haosul dispăre din univers, prin organizare. Între o formă și alta, din natură, există o cale a inconceptibilului sufletesc ce tălăzuiește de la om la om. Între forme se întinde spațiul, pe care artistul nu-l poate sesiza, folosindu-l totuși în organizarea operei sale. Forma e baza oricărei exprimări plastice; e elementul prim.

Cu încetul, din obscuritatea neștiinții, a vremurilor primitive, spiritul omului pătrunse prin vâlmășagul aspectelor deosebite, ale fenomenelor naturale, până la esența formală a lucrurilor. Și se născu, atunci, în om, o conștiință formală. Conștiință pe care poporul românesc a pus-o în lacătul de la ușa pivniței zăbreilită pătrat, în olăria lui, în furca de tors și în casa lui.

Arta țaranului român e de invențiune, de concentrare, pătrunzând prin sentiment, până la esențialul formei. El nu co-

plază și nu imită natura. Natura, o spiritualizează prin purificare și o exprimă printr'un echivalent geometric: forma liberată de existența corporală. Pe covoare și scoarțe, linia, pătratul și alte forme geometrice, sunt organizate și proporționate dimensional, în colori primare, ce sunt gustate cu puterea unui spiritualism estetic. Formă apare lângă formă, floare lângă floare, în raporturi și legături formale. Între forme, în distanța suprafeței se întinde liniștea spiriuală a adâncimii: spațiul din natură se află transpus în suprafață. Excesiv și auster, sentimentul poporului respinge grația ritmului liniar șerpuit; nu are atracțiune decât pentru repetiția și alternarea ordonată a unui motiv formal. Totul devine tipic, supus unei legi de sublimă mecanică.

Problema formală se află rezolvată ca o problemă de geometrie descriptivă, chiar atunci când, forma din abstractă devine concretă, prin materialul în care poporul se exprimă sculptural sau arhitectonic, în spațiu. Cubul casei închide o întocnire armonică în funcție simetrică: la dreapta și la stânga tindei câte-o odae. Se ascunde aci un sistem perzistent și conștient, aplicat în casa țărănească din largul șesurilor sau de pe înălțimea dealurilor. O casă ridicată de simțământul pornit spre abstractizare e un cub, iar stâlpul un cilindru sau o prismă; iar ornamentul va fi, și aci, de pură esență formală: linia pătratul, dreptunghiul, sfera... Exuberanța ornamentului nu va înăbuși, niciodată, esențialul formal, după cum se întâmplă la vecinii pământului românesc.

Liniei șerpuite, sau elipsei ca și imitațiilor directe după natură, în forme convulsive, sinuoase, simțământul său le opune austeritatea unei atitudini concentrate, a unui spiritualism animat.

* * *

Urcăm o treaptă culturală când pătrundem într'o biserică bizantină din țară, schimbând doar o altitudine artistică, fără a ne părăsi atitudinea sufletească. Căci, aceiași expresiune virtuală și formală, se desprinde de pe pereții fantomaticilor umbre ce radiază misterul evanghelic: pentru artistul plastic, *credința în vecinicia esențialului formal*. Făpturile nasc și dispar, ca altele să nască în substanța aceleiași esențe formale. În vecinicia esenței formale, concepe arta plastică, vecinicia Dumnezeirei.

Sufletul creștinesc se avântă de pe acest pământ plin de păcate — de care îl legase antichitatea clasică — spre lumea

„unde nu este durere, nici întristare, nici suspin“. În artă, desprinderea de natură devine complectă. Ochiul artistului nu se mai încântă de paradisul terestru și orice atitudine individualistă e comprimată. În locul naturalismului păgân, trece o artă a fanteziei ce despoaie creațiunea de orice aspect natural, ridicând'o la sublima „abstracțiune“ ce a făcut pe om „după chipul și asemănarea lui“, prin sintetizarea formelor naturale.

Tăria convingerii în vecinicia esenței formale, se exprimă în soliditatea interioară a legăturilor liniare, în limitarea în spațiu a întruchipărilor artistice. Formele sunt „fixate“, în complexuri solid încheiate și în „muchii“. Nemărginirea boltei cerești e mărginită într'un plan vertical, ce „izolează“ figurile sfinților și martirilor cu atitudini grave, nobile, dispuse simetric, în spațiul supranatural simbolizat prin fondul de aur. Linia rigidă deși nu totdeauna dreaptă, „construiește“ și „definește“ imagina, în limite clar exprimate. Suprafața și forma cubică, sunt sinteze formale ce exclud rotunjirea în adâncul spațiului.

Această concepție formală, se suprapune minunat simțului artistic al poporului românesc. Simț ce acum găsește corespondențe în arta cultă. Nu se datorește numai întâmplărilor istorice, faptul, că exprimarea artistică de pe frescele monăstirilor este adoptată de popor, fără stingherire sufletească. Adoptarea formelor de arta bizantină se datorește unui simțământ formal dinainte adunat. Ca și arta poporului, arta bizantină, prin concentrarea formală ce definește cu precisiune, exprimă același sentiment auster. Capacitatea poporului de-a crea din nou, de-a inventa forme ce nu au decât prin esența lor raporturi cu formele naturii, găsește, în arta bizantină o corespondență naturală, lipsită de constrângere.

Și suntem convinși că primirea credinței creștine în versiunea răsăriteană, se datorește și sugestiei primită pe cale sensorială, odată cu misticismul abstract al cuprinsului evanghelic.

Pentru noi este sigur, că, dacă împrejurări vitrege nu ar fi oprit evoluția ascendentă a poporului românesc — nu numai pe terenul artei — un *Giotto* ar fi apărut ca să stabilească unitatea între spirit și materie, printr'o arzătoare cuprindere sufletească exprimată într'o realizare plastică absolută.

* * *

Din visurile noastre de artă, ne trezim copii ai sfârșitului veacului XIX, adânc pătrunși de spiritul materialismului știin-

țific, ce amenință să goalească pământul de mistere și să lase pe om fără suflet.

Puterea sufletului e acum deplin sleită. Inteligența nu recunoaște decât legile mecanice, care pun în funcțiune un organism. Nu simte existența sufletului și nu cunoaște decât formele lui de manifestare, statornicită în legi psihologice. Studiul acestor legi, cuprinde toată participarea lui la existența apropiată.

Artistul plastic născut în acest mediu, observă fenomenele naturii cu spirit calculat și nu desprinde decât aspectul exterior al lumii.

Pentru întâia oară, artistul român s'a găsit în fața naturii. Studiul ei, în diversele aspecte, l-au înboldit la cucerirea aspectului material ce, totuși, nu a fost niciodată deplină. O delicatete nativă se împotrivesc unei disecții anatomice, amănunțită până la ultima posibilitate. Spiritului său rezumativ, îi este imposibil să se aplice analizei indiscrete a detaliului intim. De-o copie obiectivă directă, exactă a naturii, n'a fost posibil nici un artist român. O exactitate obiectivă a formelor, astfel cum ni le prezintă *Courbet* sau *Leibl*, nu le-a fost posibilă. Și nu se poate numi insuficiență tehnică, ce a fost expresia unei aptitudini speciale.

Carele cu boi ale lui *Grigorescu*, vin din depărtări de unde sunt și văzute. O apropiere de subiect îl turbură. Epoca impresionismului l-a influențat mai mult tehnicește; obiectul suferă o transformare prin sentimentul cu care a privit. *Grigorescu* e un subiectiv, un pictor liric, ce topește forma și culoarea obiectului până la imaterialitate. Deși *Georgescu* sculptorul lui „*Gheorghe Lazăr*“, își organizează plastic-formal opera, sentimentul său însă nu se tințuește decât asupra esențialului formal, caracterizat printr'o spiritualizare frigidă. *Andreescu*, pe care conștiința artiștilor l-a azezat pe un plan deosebit și înaintea lui *Grigorescu*, se apleacă asupra obiectului din natură, cu evlavioasă dragoste fără să poată înlocui o ultimă tensiune, ce se remarcă între sentimentul său și conținutul formal al obiectului. În vecinătate așezat, mai numim pe *Petrașcu*, pictorul ce împrumută o nuanță fantastică și tragică totodată, celor mai umile lucruri. *Luchian*, este până azi, cea mai tipică expresiune a sentimentului artistic al poporului românesc. La el, obiectul prin formă și culoare, este rupt din cătușele naturii și transpus în colorii și forme esențiale, ce distrug iluziunea realității, brutală în substanța ei materială.

Artiștii timpului de față știu, că o realizare absolută nu e posibilă decât printr'o unitate ideală, armonică, a ființei cu

forma ei, a spiritului cu materia, rezultate din contopirea acestora în cuptorul sufletului. Din vălmășagul complexului de forme din natură, sensibilitatea nativă, desprinde — chiar în ciuda curentelor de artă — elementele formale, curățite de sgura conformațiilor accidentale, ca să pătrundă până la esențialul formei. Curentul general în arta occidentală, azi, vine în ajutorul sensibilității native a artistului român. Ni se pare, cu atât mai precar, ca tocmai calitatea specială: simțul de abstracțiune, ce deosebește pe artistul român chiar într'o vreme orientată artisticeste spre aspectul exterior al lumii, să nu fie recunoscut ca element tradițional.

Odată cucerită, exprimarea plastică abreviată lapidar a formelor din natură, a sâmburelui formal; unitatea spirituală și materială va fi împlinită prin nașterea caracterului deosebit. Nu printr'o copie servilă a naturii, ci prin evidențierea caracterului fizic, general, în ce are mai trainic pământul și neamul românesc, ni se va revela personalitatea lui națională. Prin reducerea la esență, prin spiritualizarea elementelor formale, se evidențiază liberul și necondiționatul firei și ființei românești.

În faptul creației din elementele constitutive, scoase din adâncul, din necondiționatul naturei, se crează un stil de un idealism în sens tehnic. Cât timp arta, în serviciul naturii, e numai oglinda ce răsfrânge imaginea ei, obiectiv, cu tot complexul aspectelor trecătoare, ea nu poate fi liberă, nu poate fi reprezentarea ființei și firei românești în superioară potență.

Contribuind, prin eforturi comune în ideal, la alcătuirea unui material artistic, atunci, când va veni artistul a cărui simțire înfierbântată de voința creatoare să fie destul de puternică, ca să evidențieze în forme plastice, îngemănarea spiritului cu materia, atunci, arta românească va fi cucerit, de fapt, și o autonomie artistică.

* „Gândirea“, Anul IV, nr. 1, octombrie 1924.

Literatura românească în perspectivă europeană

Desfășurarea literaturii românești a fost patetică și paradoxală.

Într'adevăr, poate nu există literatură europeană ale cărei origini și a cărei dezvoltare să fi fost mai strâns legate de soarta și năzuințele neamului care a creat-o. Iar vieța neamului românesc, din cele mai vechi timpuri până aproape de zilele noastre, a fost numai sbucium, amenințări, războaie, dureroasă căutare de sine și manifestarea unei aspre voințe de a fi și de a dura. Rare au fost limanele de liniște în care neamul acesta să-și fi permis luxul de a medita cu seninătate și gratuitate estetică marile probleme ale vieții, meditație care stă la baza creației artistice propriu zise.

Un neam tracic, modelat și fecundat de spirit și civilizație latină, datorită unei stăpâniri romane care, între anii 107 și 271 ai erei creștine, izbutise să transforme ținuturile Danubiului inferior într'o „Dacia felix“: acesta e neamul românesc, rezultat al unei fuziuni inițiale dintre învinșii Daci și învingătorii romani. De aici, pentru Români, o dublă și legitimă mândrie: aceea de a fi primit creștinismul primitiv adus de legiunile romane, Românii fiind astfel cel dintâi neam creștin din aceste regiuni ale Europei; și aceea de a fi adoptat limba latină, așa de vizibilă până astăzi în lexic, morfologie și sintaxă, încât limba românească formează un obiect de predilecție pentru cercetările filologilor romanici.

În sec. VI, se întâmplă un eveniment dramatic care va petreci soarta neamului românesc. Acest eveniment a fost invazia Slavilor. Noii năvălitori nu s'au mulțumit să parcurgă

ținuturile danubiene, ci s'au instalat în câmpiile lor. Cu începutul, asistăm astfel la o nouă fuziune: populația latino-tracă absoarbe populația slavă, îi transmite limba sa, caracterul său, și anumite elemente de civilizație, împrumutând în același timp numeroase elemente de lexic slav, anumite perfecțiuni profesionale și tehnice și poate anumite trăsături psihologice, greu de discernat și de definit în structura, așa de evident latină, a neamului românesc de astăzi.

Se născuse astfel un neam cu individualitatea lui proprie, garanție a unei interesante originalități culturale, care nu se va putea afirma decât mult mai târziu și în condițiile cele mai puțin prielnice. Ar fi fost normal ca acest neam romanic să păstreze contactul cu neamurile congenere și să-și desvolte cultura în același ritm. Geografia și istoria s'au opus acestei evoluții firești. Vreme de aproape un mileniu, neamul românesc va trăi departe de romanitatea occidentală, departe nu numai în spațiu, dar și în spirit. Și totuși, insula românească dela Marea Neagră, insula aceea de romanitate înconjurată de oceanul slav și germanic, își va păstra în chip miraculos configurația.

Vorbiam adineaori de patetism și de paradox. Iată într'adevăr că, pentru a dura, neamul românesc e obligat să se folosească de împrejurările cele mai critice din câte cunoaște istoria. În loc să refuze colaborarea culturală cu vecinii, neamul latin dela gurile Dunării acceptă această colaborare, ceea ce-i permite să meargă la pas cu timpul și să aștepte condiții mai favorabile manifestării sale originare.

Cu alte cuvinte, începuturile culturii românești se petrec, nu în limba românească, ci în limba slavă. Din veacul XV până către jumătatea veacului XVII se poate vorbi de o adevărată cultură slavo-română în Muntenia și Moldova, cultură mixtă, favorizată de activitatea unui mare număr de teologi și călugări sârbi și bulgari, siliți de invazia turcă să se instaleze în mănăstirile românești dela Nordul Dunării. Astfel, elita românească învață limba slavă și uneori scrie în limba slavă. Se citează, de pildă, cazul unui mare demnitar român, Udriște Năsturel, care, în plin veac al XVII-lea, traduce din latinește în slavonește *Imitația lui Isus Christos*.

Paralel cu această literatură românească de expresie slavă, asistăm la nașterea unei literaturi în limba autohtonă. Impulsul de a scrie în românește e și el de origine religioasă și se datorește anume prozelitismului Prereformii și Reformii. Din Bohemia, husitismul se răspândise în Nordul Transilvaniei și provocase, către sfârșitul veacului al XV-lea, traducerea în limba națională a mai multor texte religioase. Aceeași tendință se

accentuiază în veacul următor prin influența propagandei literare, reprezentată cu mare autoritate de umanistul Honterus, reformatorul Germanilor din Transilvania și care ambiționa să câștige la noua credință și populația românească, cea mai numeroasă. În 1564, Ungurii părăsesc pe Luther și îmbrățișează pe Calvin: de aici, noi eforturi de a converti pe Români și de a le transmite textele sacre în propria lor limbă. Se poate deci afirma că începuturile limbii românești în literatură se datoresc zelului reformator, care înscria în programul său ambiția esențială, de a oferi credincioșilor cuvântul divin, nu în limba latină a catolicismului, ci în limbile vulgare ale diferiților sectari.

Literatura care se publică în această nouă limbă literară, începând din sec. XVI și până târziu în sec. XVIII, e o literatură închinată mai mult scopurilor și nevoilor naționale, decât plăcerii estetice. Înainte de a năzui la genialitate literară, scriitorii români din aceste epoci sunt obligați să contribuie la însăși existența neamului și Statului. Producția lor va fi în primul rând religioasă, istorică, juridică și didactică. Cele mai adeseori, conținutul este, fie tradus, fie adaptat. Dar forma devine din ce în ce mai curată, și mai savuroasă, căci mulți dintre traducători de texte religioase au un real talent literar. Cu deosebire literaura istorică a unor cronicari ca Ureche, Miron Costin, Neculce și alții, prezintă un farmec arhaic și chiar o anumită concepție a vieții, care încântă cititorul modern.

Un gen și mai apropiat de literatura propriu zisă este acela al „cărților populare“, foarte răspândite în epoca de care vorbim. E vorba de scrieri religioase apocrife, adică de povestiri atribuite unor personaje biblice și având un precis caracter moral; de Epistole fictive atribuite aceluiași personaj; de legende hagiografice; de Vieți de sfinți și asceți; de sentințe morale și edificatoare; în fine de romane populare, cum e acela, de extensiune europeană, a lui *Alexandru cel Mare*, sau romanul indic al lui *Varlaam și Ioasaf*. Originea acestor texte, așa de gustate de Români, este eteroclită și trebuie căutată, fie în Asia, fie în Occidentul Europei. Traducătorii români se adresează însă unor texte intermediare, slave și, din ce în ce mai mult, bizantine.

Căci sub aspectul slav al scrierilor împrumutate de Românii acestor veacuri, se ascundea foarte deseori un original și chiar un suflet bizantin. De fapt, între Bizanț și provinciile danubiene relațiile se stabiliseră încă dintru începutul vieții de stat a acestor provincii, adică din sec. XVI. Se știe, de pildă, că Biserica românească se înființează în acest secol și că ea stă

legată de Bizanț din capul locului și sub multe raporturi. Prezența Grecilor la curtea Voevozilor români e atestată în sec. XV, iar căderea Constantinopolului va accelera progresiv exilul Grecilor în țările românești.

Pe măsură ce influența slavă își epuizează prestigiul, ea este ușor înlocuită de influența greacă. După 1650, limba greacă începe să se introducă la Curte, în saloane, în școli și devine cu încetul limba elitei intelectuale. Acest proces de eleinizare va culmina în sec. XVIII, sub așa numitele domnii „fanariote“, când orizonturi încă nebănuite se vor deschide culturii românești.

Astfel, servindu-se rând pe rând de influența slavă, apoi de influența triplei Reforme, apoi de influența bizantină, tânăra literatură românească a stat necontent în serviciul neamului. Prin tendințele ei religioase, ea a contribuit la păstrarea și la afirmarea unității sufletești; iar prin coloratura ei morală și didactică, ea a jucat cu strălucire un rol civilizator. Departe deci de a trăi într'o izolare sterilă, vechea cultură românească se integrează în marile curente ale Europei Orientale.

Dovada că rolul ei în aceste curente nu este numai pasiv și receptiv, ne este procurată de existența unor personalități a căror strălucire trece dincolo de hotarele țării. Așa e personalitatea lui Petru Movilă, care devine în sec. XVII mitropolit al Kievului, unde încearcă să modernizeze învățământul religios și biserica. Așa e mai ales personalitatea lui *Dimitrie Cantemir*, (1673—1723), voevod al Moldovei și mare învățat, autor, între altele, al unei istorii a Imperiului otoman, tradusă în englezește (1734), în franțuzește (1743), în nemțește (1745) și care își va păstra autoritatea timp de un veac. Cunoscător al mai multor limbi antice și moderne, stăpân pe o variată cultură istorică și filosofică, Dimitrie Cantemir e un European, atât ca formație cât și ca influență.

* * *

Cercetând aceste veacuri îndepărtate, ai la tot pasul impresia că Românii caută mereu altceva, mai adânc, mai autentic. Bizanțul însuși nu putea satisface sufletul românesc. Cei mai luminați dintre cărturarii români privesc deci dincolo de Bizanț, și, la orizontul istoriei lor, zăresc profilându-se Roma.

Ideea latinității Românilor, deși puțin răspândită în Europa, nu era cu totul necunoscută. Încă din sec. XII, cronicarul bizantin Kinamos face aluzie la ea. Mărturiile de acest fel

se înmulțesc în veacurile următoare. Așa e de pildă, în sec. XIII, mărturia Papei Inocențiu al III-lea, într-o scrisoare adresată împăratului româno-bulgar Ioniță. În sec. XV, Aeneas Sylvius Piccolomini, viitorul papă Pius II, știe că „Valachi lingua utuntur italica“ și că ei coboară din legionarii romani. În general, umanistii italieni au împiedicat conștiința acestei filiații. Umanismul maghiar și cel polonez, la rândul lor, înregistrează ideea latinității Românilor. Iar cronicarii români, în deosebi Grigore Ureche și Miron Costin, care sunt elevii umanismului polonez și au consultat anumite cronică poloneze în limba latină, își însușesc aceeași idee, cu o satisfacție foarte explicabilă.

În Transilvania, la aceeași epocă (sec. XVII), Români sunt și mai aproape de izvoarele latine, de vreme ce pot studia limba latină în școli din propria lor provincie. Iar în 1699, un eveniment capital se produce, cu incalculabile consecințe: prin pacea de la Carlovitz, Austria smulge Ungurilor calviști Transilvania și, pentru a o atrage în propria-i sferă de influență, propune Românilor să îmbrățișeze catolicismul, în schimbul unor însemnate avantagii politice. O parte din clerul român acceptă această combinație.

Se pune atunci chestiunea formării unor noi cadre bisericesti. Tineri români sunt admiși în școlile vieneze, ba chiar, în 1743, unii dintre ei sunt trimiși să-și termine studiile teologice la colegiul jezuit „De propaganda fide“ din Roma.

Iată însă că, la Roma, tinerii români nu se mulțumesc să studieze teologia, ci se avântă în studiul istoriei, filologiei și dreptului. Mândria lor latină află la fiecare pas o justificare în mărețele vestigii ale latinității. Iar Coloana Traiană, desfășurând sub ochii lor forțele victoriei romane asupra Dacilor, devine coloana de sprijin a propriei lor concepții naționale.

Așa a luat naștere, către 1750, școala „latinistă“ cu cei trei corifei ai săi, Klein, Șincai și Maior. În principiu, avem de-a face cu o simplă școală de filologi și de istorici, care se aplică să demonstreze științific latinitatea limbii și neamului românesc. Dar știința lor, dublată de entuziasm, trece dincolo de limitele școlii și se revărsă tumultuos în public, însuflind și fecundând întreaga activitate spirituală și națională a Românilor din sec. XIX. Ideea latină devine o idee-forță. În numele ei, Români se rup din complexul nelatin al Europei orientale, privesc către depărtatele orizonturi occidentale și, prin acest efort de diferențiere, năzuiesc să se integreze într-un nou complex, latin și modern.

România modernă, ca Stat și spiritualitate, se datorește acestei ambiții. După atâtea secole de suferință și de căutare,

Români văd desenându-se pe orizontul viitorului destinul lor adevărat, de reprezentanți ai spiritului latin la gurile Dunării.

*
* * *

În ochii Românilor, Occidentul va fi deci în primul rând Italia.

Până către 1800, relațiile spirituale cu această țară fuseseră întreținute de personalități izolate și se datorau mai mult întâmplării. Se citează astfel, către sfârșitul sec. XVII, cazul „stolnicului“ Constantin Cantacuzino care, după studii grecești la Constantinopole, se îndreaptă spre Padova, unde studiază dreptul și filosofia. Se știe de asemenea că, pe la 1700, curtea voevodului muntean Constantin Brâncoveanu capătă un aspect occidental de nuanță italiană; că bisericile și palatele înălțate de acest Domn împodobesc fondul lor bizantin cu o întreagă ornamentație ce amintește barocul seicento-ului; că savanți și călători italieni se bucură din partea aceluiasi Domn de o largă ospitalitate; că, în fine, prin voința lui Brâncoveanu, tinerii boieri învață în școlile venețiene.

După 1800 însă, contactul cu Italia devine permanent. Călătoriile într'un sens și în celălalt se înmulțesc. Se trimit burșieri români la Pisa și în alte orașe universitare. Câțiva dintre cei mai de seamă oameni de cultură ai veacului capătă în Italia însăși formația lor intelectuală. E cazul lui Gh. Asachi care, între 1808 și 1812, face la Roma studii variate de arheologie, de pictură, de literatură. Câteva din cele mai importante personalități ale României renăscute sunt adevărați pelerini pașionați ai Peninsulei însorite: marele istoric Nicolae Bălcescu moare la Palermo în 1852; marele poet Vasile Alecsandri află în Italia, unde se refugiază în numeroase rânduri, adevăratul climat al sufletului său specific mediteranean; iar un mare promotor și mare om de cultură ca Eliade-Rădulescu e un italianizant așa de convins, încât își propune în 1839, în 1841, în 1847, să „regeneze“ limba românească pe baze italiene, cu ortografie italiană, cu neologisme și derivații italiene.

În același timp, traduceri din literatura italiană se înmulțesc. Metastasio, a cărui faimă se răspândește printre Români încă din veacul trecut, află acum noi admiratori. Marii poeți ai Italiei — Petrarca, Dante, Tasso, Ariosto, chiar Tassoni, sunt, fie imitați, fie traduși.

Așa încât fraternitatea italo-română încetează să fie o abstracție și devine o realitate. Între 1850—1860 cu deosebire, un

adevărat entuziasm se declară în opinia italiană pentru surioara dela Dunăre. Revistele italiene publică articole patetice despre nefericitele provincii românești. Se traduc exemple de poezie românească, iar numele lui Eliade și Alecsandri devin mereu mai familiare publicului italian.

Identitatea scopurilor politice întărește aceste simpatii. Italia de atunci lupta, ca și România, pentru câștigarea independenței. Exista pentru ambele părți cel puțin un dușman comun: monarhia Habsburgilor. Marele patriot Mazzini, care visează și se agită pentru o iluzorie „confederație danubiană”, întreține relații cu patrioți români ca Bălcescu, C. A. Rosetti, Dimitrie Brătianu. Pe de altă parte contele Cavour e cel mai convins apărător al cauzei românești la Congresul din Paris. Iar Vasile Alecsandri care, în 1859, se achită la Torino de o misiune diplomatică, socotește pe Victor-Emanuel II, regele Piemontului, drept „șeful familiei latine”. Aceste diferite fapte confirmă voința ambelor părți de a colabora la înfăptuirea unui ideal, încă nebulos, de civilizație latină.

În sinteza profesorului Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, (1916) ca și în diferitele monografii ale profesorului Alexandru Marcu, se pot găsi numeroase alte fapte care să confirme existența unor strânse relații italo-române pe terenul cultural și chiar politic. Datele invocate de noi aici dovedesc însă cu prisosință că la bazele României moderne stă o pasionată orientare a Românilor către civilizația latină, reprezentată în aceeași măsură de Roma antică și de Italia vie.

*
* *

Latinitatea mai avea însă un exponent occidental, cel puțin tot așa de prestigios pentru Români, și anume Franța. Încă din sec. XVIII, între Principatele danubiene și Franța, se stabilește un contact care va deveni în secolul următor din ce în ce mai strâns. Călătorii francezi mișună în Principate. La curțile anumitor principii fanarioți, moravurile și literatura franceză găsesc o primire largă. În școlile grecești din Principate, tinerii boieri români cunosc pe Racine și pe Voltaire în haină greacă. Din limba greacă se vor traduce în românește primele opere franceze.

În sec. XIX, curentul francez devine impetuos și fecund. Legiuni întregi de studenți români iau drumul Parisului. Revoluția franceză aruncase peste hotare un mare număr de Francezi, dintre care mulți se vor stabili la București, la Iași și

aiurea, în calitate de secretari domnești, de preceptori în familiile boierești, de directori de pensionate. Moravurile și gusturile franceze se instalează în provinciile românești sub toate formele imaginabile. Nenumărate exemple doveditoare ale acestor raporturi franco-române se pot afla în cele trei volume publicate de Pompiliu Eliade sub titlul *Influence française sur l'esprit public en Roumanie*, 1898, 1905, 1914.

Un prim rezultat al acestor nenumărate relații franco-române, va fi educația franceză pe care o vor căpăta mulți din oamenii politici și din scriitorii veacului, atât în școlile franceze din țară cât și în Franța. E cazul tip al lui Vasile Alecsandri, îndrăgostit de Italia, dar format de Franța. Mulți din acești tineri vor mânui limba franceză ca propria lor limbă.

Se explică astfel rolul covârșitor pe care literatura franceză îl joacă în România de-a-lungul veacului XIX. O masă de traduceri din limba franceză, fără selecție și fără plan, întâmpină pe cercetător. Cu începere cam din 1825, majoritatea operelor franceze de valoare vede lumina zilei în limba românească: Racine, Molière, Voltaire, Boileau stau alături de Lamartine, de Victor Hugo și solicită eclectismul cititorului român în aceeași măsură cu minorii Parny, Dorat, și Delille. Întreaga literatură franceză; mare și mică, se mută pe malurile Dunării. Se satisface astfel setea de lectură a elitei românești, dar în același timp se fecundează însăși inspirația poezilor și scriitorilor. Un Grigore Alexandrescu, un Vasile Alecsandri, mulți alții, sunt pilde vii ale acestei influențe franceze binefăcătoare. Așa fel încât un Lamartine, un Victor Hugo, cunosc în România o a doua patrie și ar merita să devină, în ipostaza lor românească, obiectul unor bogate monografii, care încă nu s'au realizat. În lipsa lor, se poate cel puțin consulta cu prudență încercarea de sinteză a lui N. Apostolescu *L'Influence française sur la poésie roumaine*, Parisi 1909.

La fel cu relațiile italo-române, relațiile franco-române au și un aspect politic. Propagandiști ai cauzei românești ca N. Bălcescu, Ion Ghica, frații Brătianu, C. A. Rosetti, etc., obțin în Franța remarcabile succese și devin prietenii lui Michelet și Quinet, aplaudă pe acești „tribuni” ai cauzelor naționale la cursurile lor dela Collège de France și izbutesc să deștepte în presa, în opinia și chiar în politica franceză un mare interes pentru situația și nădejtile Românilor. Alături de Italia, Napoleon III devine susținătorul cauzei românești și este sigur că aceste puternice prietenii latine au permis Latinilor dela Dunăre să atingă primele lor țeluri naționale și politice — adică unirea celor două principate da-

nubiene (1859), independența (1878), în fine proclamarea regatului (1881).

*
* *

Paralel cu înflorirea acestor influențe, un curent german pătrunde în România, mult mai interesant prin adâncime și rodnicie decât prin extensiune. Aici, un intermediar predestinat se ivește, și anume Transilvania. Pentru Transilvania într'adevăr, Occidentul era Viena și Berlinul. Deseori, Transilvănenii cunosc limba germană și studiază în școlile vieneze. Majoritatea celor care migrează la Sudul Carpaților sunt oameni de cultură și de formație germană.

E cazul profesorului Ion Maiorescu și al fiului său, Titu Maiorescu. Viitor mare critic, profesor și om de stat, Titu Maiorescu (1840—1917) făcuse dreptul la Paris, dar și doctoratul în filosofie la Giessen. Îl atrage însă cu deosebire cultura germană, pe care și-o însușește așa de mult, încât putea scrie și vorbi limba germană cu perfectă eleganță.

Un rol important va juca formația germană și în cariera lui Mihail Kogălniceanu, istoric și om de stat care, după studii franceze, devine între 1835—1837, elevul vestitului Ranke, dela care împrumută prețioase idei, susceptibile să-i confirme propriul său patriotism.

Un debitor al culturii germane este și cel mai mare poet al Românilor, Mihai Eminescu (1850—1889), student la Viena și Berlin în jurul anului 1870, excelent cunoscător al limbii și literaturii germane și discipol al idealismului german.

Acestea nu sunt singurele cazuri de personalități române, formate în atmosfera culturii germane. Ele sunt însă caracteristice prin calitatea lor excepțională și prin rolul considerabil pe care-l vor juca în cultura și literatura patriei lor. Se poate observa, în general, că raporturile germano-române pe teren cultural devin mult mai intense, odată cu urcarea pe tron, în 1866, a lui Carol I, un Hohenzollern și că un mare număr dintre savanții și oamenii de cultură ai României de astăzi și-au făcut studiile în Germania.

Faima și influența literaturii germane în România au mers și ele crescând, fără totuși să poată contrabalansa gustul, mult mai răspândit, pentru literatura franceză. Un Kotzebue e legat de începuturile teatrului românesc, iar un Gessner își conjugă influența cu aceea a altor romantici și preromantici. Uhland, Wieland, Herder vor cunoaște oarecare notorietate și vor găsi

buni traducători în revistele dela sfârșitul veacului. Marele German va fi însă pentru Români Schiller, poetul și dramaturgul, și mai ales Goethe. Există din cutare poem al Olympianului dela Weimar cel puțin 12 versiuni (e cazul poemului *Der Fischer*), cea dintâi fiind din 1838. În 1842, se publică o primă și excelentă traducere a lui *Werther*. Prima traducere a primului *Faust* apare de-abia în 1862, așteptând ca alte multe opere ale Weimarianului să intre în literatura românească, fără ca gloria lui să se epuizeze până în zilele noastre.

*
* *

Să aruncăm acum o privire sintetică și să interpretăm această extraordinară țesătură și încrucișare de influențe.

Impresionează mai întâi graba cu care Români, cam între anii 1820—1850, traduc orice, de oriunde. E o grabă panică și foarte semnificativă. Românii încearcă atunci să se pună la pas cu timpul, să se înalțe, cel puțin sub raportul documentării, la nivel occidental și să-și creieze o conștiință europeană.

Consecința acestei precipitări a fost că spiritul critic, selectiv și organizator nu se putea manifesta imediat. De aici, introducerea unor opere de valoare foarte inegală, prin traduceri tot așa de inegale. Tot de aici, absența unei diferențieri, după școli, curente și epoci, a operelor traduse: în câteva decenii, Români acumulează mai multe veacuri de literatură europeană. Clasicul Boileau se învecinează cu romanticul Lamartine, Racine cu Byron, Molière cu Goethe. Ceea ce a lipsit mai mult literaturii românești până la afirmarea criticului Maiorescu, după 1866, a fost o judecată și o concepție estetică în numele căreia să se creieze atitudini, orientări și idealuri literare.

De aceea, literatura originală care vede lumina zilei în această epocă turbure, e greu de caracterizat. Se poate totuși vorbi de un romantism românesc, care se desvoltă în marginea romantismului european și de o sensibilitate romantică, formată din sentimente și din teme asemănătoare cu acelea pe care le cântă lirismul european. Acest romantism românesc cu nostalgiile, tristețile și desnădejdiile sale, e rezultatul unei complexe conjugări de influențe franceze, germane și engleze. În el se întâlnesc și se contopesc delicatele efluvii lamartiniene, cu asprele suferințe wertheriene și cu întunecatele desperări ale unui Young și Byron, traduși cele mai deseori după versiuni franceze, cu excepția unui *Manfred*, 1843, pe care C. A. Rosetti îl traduce după original.

Dar această efervescentă romantică, în care s'au mistuit atâtea frumoase talente românești, e numai o ucenicie. În primul rând, o ucenicie a limbei și a versului care, mânuite de atâția traducători și trebuind să se adapteze unor modele așa de variate, se subțiază, se mlădiază, devin apte să exprime senzații, emoții și idei încă neturnate în formă românească. Apoi, o ucenicie a facultăților poetice, sensibilitatea, imaginația, meditația, visul. Tânăra literatură românească de atunci trebuia să se îmbogățească cu o sumă de note sufletești care îi lipseau, și să trăiască intim și intens toată gama posibilităților omenesti. Prin trăirea pasionată a literaturii europene, Românii câștigă importante elemente *formale*, fie lingvistice, fie sufletești.

O literatură originală mai cere însă ceva, și ceva esențial, adică o viziune personală, o concepție nouă, o *idee*. Prin ce instinct salvator au înțeles Românii, în plin entuziasm, european, că această extensiune europeană a spiritului lor cere un corectiv imediat, și anume adâncirea în sufletul și pământul local? Încă din 1840, istoricul Kogălniceanu, urmat în curând de istoricul Bălcescu și de alții, încep să desgroape și să publice bătrânele cronici. În 1852, Alecsandri publică celebrul său volum de *Balade populare*. Pretutindeni, semne se ivesc că sufletul românesc se întoarce cu pasiune și cu pietate spre trecutul patriei, se apleacă cu duioșie spre țaran și admirabila sa poezie, se interesează de orice e românesc și local. Așa încât, dialectica estetice și istoriei literare românești nu se va servi cu prea mare însuflețire de termeni formali de școală și de tehnică (romantism-clasicism, artă pură sau artă cu tendință, vers liber sau vers clasic, etc.), ci de antinomii *substanțiale*, extrase din însăși ființa neamului și fatalitățile geo-istorice ale acestui neam. Se va discuta astfel timp de un veac și până în anii trecuți despre orientarea europeană sau locală a literaturii românești, despre tradiție și inovație, despre generalitate umană și particularitate națională, și despre raportul și dozajul acestor factori contrarii în faptul creației literare.

Concluzia acestor controverse, sinteza acestor teze, este remarcabilă: o literatură cu viguroase rădăcini autohtone, dar cu sens uman și extensiune europeană. Scriitorul a înțeles că, nesprijinit de un prestigiu secular, el e obligat să creieze opere așa de mari, încât ele să se impună Europei cu forța evidenței. De aici, ambiții imense, dublate și servite de o căutare exigentă, febrilă, patetică. Odată mai mult, cu sau fără voia ei, literatura românească servește însăși scopurile națiunii, care și ea aspiră să se manifeste în funcție de valori europene, adică să se înalțe la altitudine europeană, nu renunțând la ființa ei concretă, ci

împreună cu această ființă, încărcată de particularitățile unei personalități originale.

Acesta credem că este fondul, unanim acceptat, al literaturii românești din ultimii o sută de ani. Pe acest fond au creat și evoluat toți marii scriitori români până astăzi.

Să nu se tragă însă din acest adevăr consecința că literatura românească, fiind închinată așa de stăruitor aceluiași ideal estetic, e amenințată de monotonie sau de sterilitate. Căci pe ecranul „autohtonismului european“ se desenează două mari orientări, două temperamente colective, două concepții de viață. Una din ele e rațională și senină, cu mari curiozități pentru psihologia omului și pentru spectacolul naturii pitorești și cu tendințe vizibile către sociabilitate. E direcția reprezentată tipic și oarecum simbolic de unul din cei doi poli ai literaturii românești moderne, adică de poetul, dramaturgul și omul de acțiuni care a fost Vasile Alecsandri (mort în 1890). Cealaltă direcție, reprezentată simbolic de marele liric și ideolog Mihai Eminescu (mort în 1889) tinde la spiritualizare, reduce logica rațională la cea mai simplă expresie, îți pune întrebări sgudivitoare cu privire la finalitatea omului și a vieții, caută motivări metafizice și se complăce în singurătate, unde individul poate înfrunta în libertate misterele care-l înconjoară și îl fascinează. De o parte, o literatură scaldată în lumină solară; de cealaltă, lumină lunară, propice jocului ascuns și fluid al ideii și misterului. De o parte, omul social și psihologic; de cealaltă, omul singuratec și metafizic. Totul e plastic pentru Alecsandri și descendența lui spirituală; totul devine muzică, externă sau internă la Eminescu și tradiția pe care o reprezintă.

Prin aceste tendințe divergente credem că se pot ușor diferenția scriitorii români de astăzi care au atins nivelul european, desi, printr'o nedreptate legată de destinul literaturilor tinere și limbilor de mică răspândire, Europa nu i-a recunoscut încă, poate fiindcă nu-i cunoaște suficient.

Ce diferență, într'adevăr, între romanul obiectiv, pozitivist și viguros al lui Liviu Rebreanu, și povestirea încărcată de magii și de nostalgii a lui Mihail Sadoveanu! Pe când, la Rebreanu, realitatea stă sub o lumină așa de vie, încât toate ascunzișurile ei devin perceptibile, la Sadoveanu, dimpotrivă, totul tinde să se ascundă, să evite privirea prea atentă prin refugiarea în trecut sau în depărtări, să se învaluiască într'o brumă ușoară și deformantă și, pierzându-și consistența, să se topească în sensibilitate.

Lirismul românesc contemporan s'a desfășurat și el pe aceleași două direcții, deși aici nuanțele de temperament și mijloacele de realizare apar mai complexe. Dar e vorba de note

dominante, foarte adânci, și nu de infinitatea de planuri care se etajează și se întretaie pentru a constitui unicitatea unei personalități poetice. Astfel priviți, liricii contemporani se grupează în aceleași două mari categorii. Între poeți ca Al. Macedonski, Ion Minulescu, Ion Pillat, întru câtva V. Voiculescu, afinitățile cu Alecsandri par destul de convingătoare: același lirism descriptiv și plastic, cu nuanță epică și psihologică, format din noțiuni clare și bine articulate, chiar atunci când e vorba de lucrurile cele mai fluide și de cele mai muzicale visuri; același lirism senin și oarecum obiectiv, în ciuda simetriilor, stilizărilor și corespondențelor prea evidente ale unui Minulescu sau ale unui Voiculescu.

Către celălalt orizont tind poeți foarte variați ca G. Bacovia, Al. Philippide, Adrian Maniu, Demostene Botez: în grade diferite, toți acești poeți cultivă clar-obscurul și misterul, fuzionează cu obiectul și cu natura, iar poezia lor e, în general, o poezie a nopții, bine diferențiată de poezia diurnă și solară a unui Alecsandri și a unui Pillat și în diferite grade de rudenie cu poezia lunară a lui Eminescu.

Reprezentantul modern prin excelență al acestei direcții este însă Lucian Blaga, creatorul unui sistem metafizic despre care va trebui să se știe într-o zi că ilustrează gândirea europeană a epocii noastre, și în același timp creatorul unui lirism cosmic și metafizic de o puternică originalitate. Lucian Blaga rezolvă poetic cele mai grave probleme ale omului în univers și în eternitate. La el, limitele care despart eul de non-eu, subiectul de obiect, sufletul de natură, se estompează și dispar. Totul devine mister, dar un mister elocvent și revelator al unei alte lumi, al unei lumi de adevăruri absolute, mitice, magice. Totul se reconstruește pe noi planuri, conform cu concepția unui vizionar demiurgic, al cărui cântec liric e lipsit de muzicalitate exterioară, dar comportă o pătrunzătoare muzică internă: la Blaga cântă, nu vocalele și silabele, ci ideile și adevărurile.

Lirismul unui Nichifor Crainic, teoretician al tradiției locale și al creștinismului bizantin, aparține ambelor direcții. Senin și descriptiv la început, lirismul lui Crainic s'a spiritualizat în ultimele producții, și din plastic a devenit muzical: o evoluție semnificativă, paralelă cu adâncirea poetului în religiozitate.

Evoluția lui Tudor Arghezi e mai greu de precizat. Iată într'adevăr un liric dotat cu enormă putere plastică și totuși preocupat de misterul personalității omenești și de finalitatea omului în natură, adică de întrebări pe care poeții le rezolvă de obicei muzical, dar pe care Arghezi le traduce în plastică și în concret cu o fantastică vehemență, plină de originalitate.

Înrudit cu ambele direcții, lirismul lui Arghezi e un lirism mixt, extrem de seducător.

E vorba, în toate aceste cazuri, nu de preferințele conștiințe ale cutărui sau cutărui poet pentru o atitudine sau cealaltă, ci de două tendințe contrarii ale sufletului românesc. Formația și influențele suferite de fiecare din acești poeți își au de sigur rolul lor. E sigur că avem de-aface, de o parte, cu o viziune latină și mediteraneană, iar alta cu o viziune oarecum germanică. Direcția Alecsandri, Macedonski, Minulescu, Pillat s'a format în atmosferă franceză. Însuși Arghezi e un mare admirator și chiar un traducător al lui Baudelaire. Iar Eminescu—Crainic—Blaga au studiat în Germania, s'au nutrit cu elemente germanice și privesc lumea printr'o prismă înrudită cu prisma germanică.

Dar aceste influențe latine sau germanice, care de altfel nu coincid totdeauna simetric cu cele două direcții indicate, sunt departe de a fi hotăritoare. Ele nu mai sunt admise, ca acum un secol, pentru propria lor valoare, independentă de contingențele românești, ci numai în măsura în care vin să umple un gol, să confirme o concepție, să ofere un material de comparație. Se poate astfel măsura drumul parcurs de cultura românească modernă, relativ servilă acum un veac, iar astăzi perfect autonomă.

Revenim astfel la dubla orientare a însuși fondului local, a însăși rasei care a dat naștere lirismului complex de care vorbeam. Datorită originalei sinteze de sânge daco-latino-slav pe care se întemeiază, precum și variatelor experiențe culturale, făcute de-a-lungul veacurilor, sufletul românesc e încărcat de virtualități bogate și contradictorii. Iar concluzia noastră va fi următoarea: Într'un viitor, pe care toți observatorii imparțiali ai fenomenului românesc îl știu apropiat, contribuția românească la cultura europeană va deveni așa de evidentă, încât se va înțelege pe deplin că o Românie mare și puternică își merită existența.

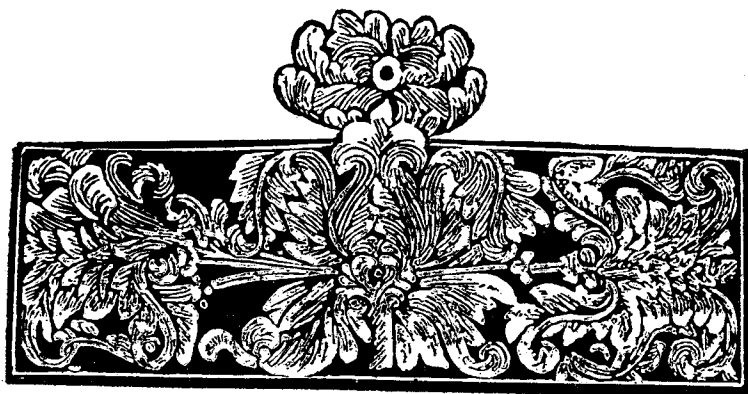
Până atunci, e bine să se știe că există o proză românească demnă de atenția Europei, și un lirism românesc care, în ultimii douăzeci de ani, s'a manifestat cu o vigoare și o autoritate, recunoscute de toți străinii cunoscători ai limbei române. Iar dacă Europa, ignorând aceste lucruri, întârzie să facă dreptate sufletului românesc ajuns la maturitate după atâtea dureroase peripeții, vina e de sigur a Românilor care, dintr'un sentiment de discreție puțin potrivit cu veacul publicității, nu știu să-și trâmbezeze izbânzile; dar e și vina metodelor editoriale europene, care sunt departe de a-și îndeplini misiunea lor de vehiculare a bunurilor spirituale.

Să ni se permită acum, pentru a termina o dublă reflec-
țiune:

O nouă ordine europeană nu se poate concepe decât pe te-
meiul unei justiții riguroase, care să țină seama, nu de apa-
rențele puse în valoare de anumite propagande costisitoare și
adaptate tuturor oportunităților, ci de adâncă realitate a lu-
crurilor;

O nouă ordine europeană nu se poate realiza de cât prin
intensa circulație a unor bunuri spirituale, pe care nu e sufi-
cient să le dorim și să le prevestim, dar cărora trebuie să le pre-
gătim terenul propice desvoltării și înfloririi lor.

* „Transilvania“, Anul 73, nr. 6. Sibiu 1942, pp. 1—14.

PETRU COMARNESCU

Specificul românesc în cultură și artă¹

I

TRADIȚIA CA FORMĂ IDEALĂ, PERMANENT DINAMICĂ, A CULTURII NAȚIONALE ȘI CA MĂSURĂ A VALORII SPECIFICULUI NAȚIONAL

Oridecâteori în jurul vreunei idei dragi se înoadă vrăjmă-
șie și gând pieziș, oamenii își apără ceiace îndrăgesc, nu numai
cu puterile trupului lor, ci și cu convingerea minții, cum că ace-
ia ce mult a durat trebuie să mai dureze, căci binele nu se
schimbă dintr'odată, precum nici mințile. Și apăsându-le, ideile
se luminează și mai bine, nu numai pentru iubitori, ci și pentru
vrăjmașii lor.

Este ceiace i s'a întâmplat tradiției, care în epoca de pre-
dominare economică a fost nesocotită, cum nesocotite toate ale
sufletului au fost. Îndată, însă, ce se pune chestiunea și
într'altfel, adică îndată ce realitatea socială își accentuează toa-
te categoriile ei constitutive și regulative, tradiția este apărată
și mai mult încă, uneori se întâmplă ca trecutul să nu mai fie
privit cu indulgență, ca imperfect și doar continuarea lui, vii-
torul, în bine și scutit de lipsuri.

Neîncrederea în puterea tradiției provine, cum e și firesc,
dintr'o neînțelegere a ei. O complectă desolidarizare cu tradi-
ția, însă, nu se petrece nicicând. Se observă în epocile de pre-
vestiri rele, când viața unui continent, a unui popor sau a unui
ținut este serios amenințată, cum toți găsesc sprijin și vorbesc
în numele tradiției respective.

Niciodată nu s'a vorbit atât de mult de tradiția europeană, decât când a fost să se anuleze teza lui Oswald Spengler. Reacțiunea a venit din toate părțile, fiecare națiune protestând în numele Europei, ca participând din ea, precum și în numele ei propriu.

Acelaș fenomen se întâmplă ordecâteori se vorbește de viitorul Europei și viitorul Americii. Recursul la tradiție este salvator, prin el accentuându-se încrederea în viitor și mândrie de trecut.

Dela prima vedere se remarcă faptul că tradiția nu poate vedea în trecut numai bine și în prezent numai rău. Deasemenea catastrofele finale nu le-au anunțat tradiționaliștii și nu tradiționaliștii cred în ele, cât acei care, fie că înțeleg bine ori nu pe Karl Marx sau pe Oswald Spengler și teoriile lor asupra necesarei evoluții a formelor sociale și culturale le împărtășesc și răspândesc.

Cum actuala tradiție europeană a putut fi apărată de niște oameni care, după cum spun unii neînțelegători ai tradiției, văd răul în prezent și binele numai în trecut, rămâne un paradox, care le aparține firește acestor neînțelegători.

Ei sunt acei care o confundă cu unele rezultate ale ei și mai ales cu strâmta atitudine a celor ce vor să se închisteze în aceste rezultate. Ignoranța are tot dreptul să creadă că tradiția este un obstacol înaintea progresului, că ea oprește mersul vieții și mai ales, puterea ei de înnoire.

Are dreptul pentru că nu-și dă seama că noul nu este decât o înaintare a vechiului în conștient, e descoperirea pe care o facem noi înși-ne și pe care o socotim uneori chiar propria noastră invenție, când în realitate ea este de mult gata pentru noi².

Și este știut, deasemenea, că tentativele depărtării de tradiție sunt urmate de călduroase apropieri, din care generează, apoi, noi atitudini. Căci precum „realitatea socială este pe rând disprețuită, preamărită ori numai desconsiderată“³ tot astfel, pe rând ne depărtăm, ne apropiem sau încercăm să uităm de tradiție. Dar tocmai acest mers în dublu sens dovedește că tradiția stă în centrul preocupărilor noastre spirituale și cum de fiecare nouă apropiere, aflăm tot mai mult în ea, pentru că ea înglobează ceiace noi câștigăm nu numai pentru noi ci și pentru ea, luptând și uneori, supunându-ne ei. Astfel, din cele spuse până aici, începe să se afirme caracterul permanent viu și dinamic al tradiției, nesfârșita ei creștere nu numai în extensiune ci și în intensitate. Ecourile tradiției fructifică neconținut

opinia publică. Din viața celor dintâi, opinia publică își capătă impulsul inițial, care o duce la continua ei înaintare⁴.

Ce i se poate opune, acum, tradiției, decât formele moarte și atitudinile statice? Când tradiția descrește, viața însăși începe să devie problematică⁵.

Această descreștere generală se explică prin faptul că idealurile se influențează reciproc, căutând a se contopi într'unul singur, care se cheamă credință, sau fericire, sau virtute. Scăderea intensității unui ideal, duce la scăderea celorlalte idealuri.

În acest sens, tradiția, forță a unei generalități, caută să intre și ea în universalul Dumnezeirii. („În Dumnezeu Idealul și Realul nu fac decât una“) realizând pământește doctrina divină. „Din punct de vedere religios, tradiția este doctrina divină, cuvântul lui Dumnezeu, recules de Apostoli și transmis bisericii din generație în generație.“⁶

Dar noi ne ocupăm aici de tradiție, atât cât o putem simți și înțelege pământește, ca o putere colectivă, care desigur că în cele din urmă vizează eternul universal.

Intuitiv, de la început simțim tradiția ca un torent în necurmată curgere, chemând și făcând una cu el, toate apele, care chiar limpezite vor păstra culorile lor originale, fiind în acelaș timp ele înse-și, dar și cu o altă putere pe care le-o transmite torentul, ce înseamnă mai mult decât toată apa la un loc și viață mai lungă decât ar fi putut fără el, avea fiecare apă.

Pornind din mit, răsunând în ea întreaga sensibilitate metafizică, tradiția vine la lumină, când grupul de oameni începe să se orânduiească și să cunoască, pentruca ea să unifice și să înalțe tot ceea ce grupul va dobîndi: simțire, gândire, vorbire, manifestare. Ceea ce va lega într'un anumit fel locul și timpul și tot ce ele vor produce va fi tradiția, principiu generator permanent viu și dinamic⁷.

Cu alte cuvinte, tradiția transmite social cultura și prin continuitatea ei, este aceia care dă viață și duce la propășire diferitele înfăptuiri, ce astfel se depășesc, simbolizând-o pe ea și societatea în care iau naștere. Întregind ceiace este știut cu ceva nou, potențând realitatea, — care luată în sens grec, niciodată n'a fost și nici nu putea fi ocolită de vreun creator, — tradiția împacă generalul și particularul, silind pe artist mereu să creze, mereu să lupte și să depășească realitatea, care datorită ei, tradiției, devine, când este materializată în forme culturale sau artistice, exemplară.

Tradiția unifică și prin neîntrerupta ei curgere este norma culturii, realizând astfel o măreață și ascendentă învățare și experiență.

Dar cultura nu poate fi decât națională pentru că depinde de temperamentul racial și de mediul înconjurător. În această direcție, părerile distinsului sociolog american Robert E. Park⁸ vin să lămurească deplin. D-sa vede în fiecare individ moștenitorul a două averi. Una îi este transmisă, ca membru a unei rase, pe cale biologică. Cealaltă, ca membru al societății sau al unui grup social, îi este transmisă prin comunicare socială. Prima, complex al caracterelor moștenite, constituie temperamentul racial. A doua, complex de obiceiuri, acomodări, sentimente, atitudini și idealuri, transmise prin comunicare și educație constituie tradiția socială.

Firește că între temperamentul racial și tradiția socială este o strânsă legătură și că temperamentul racial va determina selecția vocației (în cazul individual) și a culturii (în cazul grupului social).

Solidarizarea temperamentală duce la o voință socială, la o comunitate de interese și atențiuni față de „obiectele specifice și valorile care corespund temperamentului racial“. Și „pe această cale calitățile raciale devin bază pentru naționalități, un grup național nefiind mai mult decât o societate culturală și politică fundată pe bazele moștenirii raciale“.

Definiția națiunii este justă și completă pentru americani. Pentru validarea ei la noi, trebuie să-i mai adăugăm elementul teritorial⁹.

Dacă această unitate fizică se perpetuiază prin succesiunea părinților și a copiilor, temperamentul racial, incluzând în el atitudinile fundamentale și valorile, care rămân în el, este păstrat neatins.

Dacă, însă, vor interveni schimbări, provenind din modificările temperamentului racial, ele vor modifica ușor formele externe ale tradițiilor sociale, dar vor schimba, probabil, profund conținutul și sensul lor.

Rezumând ideile Profesorului Park, chiar și în previziunile sale defavorabile tradiției sociale, — valabile numai în cazul alterării unității naționale, ceea ce nu privește cazul special al studiului nostru — am putut evidenția caracterul național al culturii și am primit confirmarea că tradiția provine din comunicarea faptelor de cultură și din continua educare socială ce o săvârșește cu ajutorul acestor fapte de cultură.

Corelarea racială la cultură este făcută de Profesorul Park într'un chip cu totul înțelept și în vederile științei sociale moderne, care a renunțat la tirania biologiei, nu însă și la concursul ei deosebit de prețios. În această direcție sunt foarte interesante opiniile Profesorului Clarence Marsh Case¹⁰ oarecum opus

principiilor Profesorului R. E. Park, care are, însă de partea sa autoritatea întregii științe actuale. Ambele pozițiuni recunosc tradiției rolul de a transmite cultura și văd într'însa un acumulator al diferitelor faze ale culturii. Împărtășind o pozițiune mediatoare, și fundându-ne pe opiniile pline de autoritate, enunțate până aici, putem începe să conturăm definiția, încă incomplet lămurită, tradiției: forma dinamică a culturii generată de temperamentul racial și voința socială (sau făcând substituiri generată de temperamentul racial și voința socială (sau făcând substituirea necesară) națională.

Dar dacă tradiția transmite diferitele feluri de manifestare culturală, înseamnă că ea are puterea de a selecționa, de a păstra numai ce-i viu și că, pe deoparte, ea este mai mult decât obiceiurile, datinele, credințele, superstițiile unui neam¹¹ și pe de alta, cu totul altceva decât tendința passeistă de închisare în formule câștigate sau decât un principiu de politică demagogică, numită insuficient, autohtonă și impropriu, demofilă¹².

Înseamnă că tradiția educă în numele unui ideal, înseamnă că ea este îndreptarul voinții naționale, este forța conștientă, marele act de viață conștientă a unei națiuni. Căci ea colectează toate ecurile ce de la ea pornind la ea se întorc, multiplicare și mai vii decât au pornit¹³. Ea este forma care-și creiază singură obiectele și din ele, păstrează doar ce-i viu. Conținutul tradiției, cultura, este „patrimoniul“ pe baza căruia o națiune este îndeobște judecată¹⁴.

Tradiția ne-apare, așa dar, ca ceva ideal: ceva dat cu datoria de a fi dat înainte. Imagina emoționantă a torței ce se trece din mână în mână, fără ca flacăra din ea să se stingă vreodată, apare aici cu necesitate, căci e vorba de idealul ce ne stăpânește, de lumina ce singură-și aude chemarea¹⁵.

Dar să adâncim acestea și mai ales ideia că tradiția educă în numele unui ideal. Să vedem, apoi, cum acest ideal se leagă de realitate și cum o poate într'adevăr conduce efectiv, dovădind astfel că tradiția nu este o himeră sau un concept inventat de visători.

După ce arată procesul de educare dela profesor la elev, prin care proces cultura se transmite și se valorifică în mod continuu, Giovanni Gentile dă următoarea definiție; „prin cultură noi înțelegem conținutul educației: presupusa moștenire care în cursul timpului trebuie să treacă dela profesor la elev. Acest conținut spiritual, fiind cunoscut apare sub diferite aspecte: ca erudiție și informație: ca formare a capacității personale și ridicându-se până la activitățile spirituale, ca artă și

știință; ca experiență de viață sau ca concept și ideal de existență; ca simplă cunoaștere sau ca normă de conduită⁴⁶.

Cum Gentile nu diferențiază știința de cultură și educația de instrucție și cum pentru el naționalitatea este „actul de energie spirituală prin care noi ne legăm de un anumit element sau elemente ale acelei personalități colective de care simțim că aparținem“, concluzia sa că „nu există știință adevărată care să nu fie națională“⁴⁷ se arată limpede și motivat.

Așadar conținutul educației, cultura, este în același timp național și universal. La rândul-i, cum va putea fi forma culturii, adică educația, decât păstrătoare vie și activă a conținutului național?

În interpretarea lui Gentile educația capătă sens permanent și dinamic și se identifică cu însăși realitatea spirituală⁴⁸. Arta și religia vor fi idealurile educației. Dar amândouă au, tot după acest filosof, un caracter imediat subiectiv și depărtat de istorie. Arta e esențial lirică și este forma în care conținutul este absorbit, anulat.

Împărtășind deci părerile lui Croce și De Sanctis, Gentile merge mai departe și datorită concepției sale asupra realității: unica realitate e gândirea actuală, care nu presupune nici un obiect independent de ea și își creiază doar sieși obiecte, adică își este propriul ei subiect și de această act pur, în neîntrerupt proces în pură devenire⁴⁹ — ar putea apare neprielnic nu numai tezei noastre, ci însăși sieși din „Reforma Educației“. Lucrul acesta este numai părelnic și noi nu suntem depărtați de Gentile pentru care, precum am spus, Știința (considerată în genere numai universală și internațională) nu e diferită de cultură (considerată în genere națională), dacă spunem că tradiția națională nu este decât o parte din acea educație concepută de Gentile și anume, atât cât ea, tradiția apărută odată cu primele lumini de credință colectivă se integrează în cadrul națiunii și își creiază această realitate de valori în comun.

Intr'adevăr tradiția pornește și tinde către universal, dar trăește și fructifică particularul național. E ceace am arătat când am raportat-o în treacăt, la tradiția religioasă.

În ce privește arta, influențele din afară înăuntrul artei sunt de multă vreme recunoscute și dogmatizate. E ceace simțea Platon când în cetatea sa ideală, pe care o vedea eternă, deci nesupusă schimbărilor și corupțiunilor, și în care după cum se știe, educațiunea era un factor primordial și consta din muzică și gimnastică, — voia ca muzica să fie ferită de orice inovație. Aceasta ca soluționare și răspuns lui Damon, care

constatase că „atunci când modurile muzicii se schimbă legile fundamentale ale Statului întotdeauna se schimbă și ele“⁵⁰.

Din interacțiunea artei și a societății provine stilul⁵¹. Nevoia de exprimare a artistului tinde să simbolizeze idealul colectiv. Stilul este împărtășirea artei din realitatea socială și imortalizarea acestei realități tocmai prin operele de artă care rămân și după ce societatea uită, deadreptul sau prin voia morții, ce-a mișcat-o într'o anumită epocă⁵².

Friederich Nietzsche, să nu uităm aceasta, definea cultura ca „unitatea stilului artistic în toate manifestările vitale ale unui popor“. Tot el a arătat că adevărata artă nu poate lua ființă decât într'o cultură viabilă și că această cultură trebuie să fie originală adică „să ocupe un punct de vedere original în fața universului“⁵³.

Cu problema stilului intrăm deabinelea în timp și în spațiu. Căci stilurile deși generale, nu sunt permanente. Tradiția artistică însă le cuprinde pe toate și păstrează din ele tot ce-i viu⁵⁴.

Așadar datorită tradiției idealul artistic găsește neconținut sprijin în trecut și astfel mereu poate să se construiască și să se creeze pe el, în forme ce iarăși în tradiție vor intra. Prin artă idealul și realitatea se întâlnesc. Arta intrând în conținutul tradiției, aceasta educă și întărește voința colectivă. În felul acesta ea ține vie și îmbogățește sensibilitatea metafizică a unui neam, iar sensibilitatea metafizică numai prin tradiție poate inspira din nou arta, când aceasta este asfixiantă de prea multă conștiință. O pildă concretă a acestui adevăr este arta sculptorului C. Brâncuși, care cu atâția ani în urmă cioplea chipuri cu aceiași sensibilitate idolatră față de formă și suprafețe ca și strămoșii noștri. Idolii desgropați de curând în Transilvania au confirmat realitatea aceleiași comune sensibilități, care pe drept poate fi chemată metafizică. (Dar despre aceasta în celelalte capitole imediat următoare.)

Tradiția se afirmă ca un ideal, ca o valoare care conduce ceiece socotim noi real. De unde provine puterea ei, cum poate ea conduce realitatea, este ultima întrebare la care trebuie să răspundem, pentru a contura definitiv tradiția.

Din faptul că noi nu suntem exteriori tradiției sau pasivi față de ea, ci, dimpotrivă ne confundăm cu ea⁵⁵ și acționăm sau reacționăm în numele ei și al nostru, s'ar putea concluda că o explicare a simpatizării noastre cu tradiția, devine inutilă. Dar nu numai sentimentalicește suntem legați de tradiție, ci și rațional, căci judecata noastră îi acordă primatul normativ, deci conștient, îi dăm voe să ne conducă.

Două răspunsuri se pot da acestui fapt. Primul ar fi că valoarea pe care a acordăm noi tradiției provine din necesitate ca și din afectivitate pură.

Simțim, cu alte cuvinte, nevoia unui sprijin imaterial, pe deoparte și a unui consens social pe de alta, tocmai din neobișnuita intensitate cu care dorim să ne realizăm, realizând. Conștiința că realizarea noastră depinde și de celelalte elemente sociale: mentalitate, limbă, obiceiuri ne face să recunoaștem puterea tuturor acestora la un loc (cultura) și de ceiace se prelungește din ele, — peste ele și locul și timpul în care s'au întocmit (tradiția). Elementul social se afirmă nu numai în realizare, dar chiar și în preferința strict intențională, căci dacă gândirea creiază semne, formule, simboale, la rândul-le acestea creiază și ele gândirea²⁶.

Aceasta determină pe autorul citat în notă, R. Ponceau, să concludă cum că judecata de valoare provine „esențialmente din tendința spiritului nostru de a introduce peste tot clasificări să ducă peste tot ideea de subordonare ierarhică“. Dar ... non satis est. Acțiunea limbajului și dorul de ierarhie sunt insuficiente în explicarea acestor realități „sui generis“ care sunt valorile și acestor judecăți de valoare, care se raportează realității acesteia.

Credem că E. Durkheim²⁷ a dat una din cele mai demne și mai împăciuitoare interpretări valorii și judecăților ei, statornicind că noi avem nevoia și puterea (el spune „mijlocul“) de a depăși realul, de a adăoga lumii sensibile, o lume diferită din care cei mai buni dintre noi își fac adevărata lor „patrie“, grație idealului, care se manifestă în natură și depinde, deci, de cauze naturale.

Cercetând apoi: 1) de unde provin idealurile acestea în raport cu care dăm noi valoare lucrurilor, 2) cum se leagă idealurile de experiență, depășind-o și 3) în ce constă obiectivitatea lor. Durkheim găsește respectivele răspunsuri: 1) În momentele de efervescentă, când conștiințele individuale interacționează intens, se degajă din sinteza lor o viață sufletească, de-un gen nou și de-o intensitate pe care singuri indivizi n'o au. Ei au acum, impresia că sunt dominați de forțe, pe care nu le mai recunosc ca ale lor și care îi conduc. Forțele acestea, astfel constituite sunt idealurile, pe care civilizațiile se bazează. 2) Idealul tinde în perioada de creare să se facă una cu realul. Dar apropierea e istovitoare și nu poate fi continuă. Sufletul societății îl formează totalitatea idealurilor colective. Ele sunt motrice; sunt forțe naturale incorporându-se realului și încercând să-l depășească. 3) Idealurile colective nu pot lua cunoș-

tință. de ele, decât fixându-se pe lucruri care pot fi văzute sau reprezentate de toți.

Și Durkheim concludă pe baza acestora, că între judecata de valoare și judecată de realitate nu este diferența de natură. Numai idealurile diferă în idealuri de valoare (a căror funcțiune este de a transfigura realitățile cărora le sunt raportate) și în concepte asupra realității (aici idealul slujind de simbol lucrului, în felul de a-l reda asimilabil gândirii).

Una din acele forțe-idealuri, de care vorbea Durkheim, este și tradiția care 1) conduce și domină societatea în care s'a format. 2) este generatoarea culturii pe care o înglobează și o potențează neconținut și 3) se fixează, se materializează în opere de artă, în obiceiuri, credințe, în simțiri, vorbire, etc. Tradiția provine așadar din realitatea socială și puterea ei este puterea idealului către care oameni și societăți neconținut tind.

În cazul subiectului nostru interferența ideal-real se transpune estetic-social, mai precis estetic-național. Operele de artă vor fi însăși transfigurarea realității naționale, servind de simbol al idealurilor pe care poporul le are și care nu sunt decât rezultatul tradiției, care a păstrat nerupt până la ele, firul conștiinței metafizice.

Spiritele care-și au obârșia în locul unde au generat operele de artă, le vor judeca și simți cu o intensitate superioară, în care, pe lângă emoția estetică, va intra și solidarizarea acestor spirite, integrarea lor în idealismul respectiv grupului, locului și timpului. Vom iubi opera de artă pentru ea însăși și pentru tradiția pe care o potențează și în care „ipso facto“ se închide²⁸.

Acest plus de simțire din partea subiectului emoției estetice provine din prezența tradiției în opera de artă, din prezența acelui element comun și creatorului (care inconștient, ca moștenitor al sensibilității metafizice, ca fiind de același temperament racial și participând din aceiași voință socială, l-a insuflă și cuprins, direct ori indirect, în opera de artă) și privitorului: specificul național, care în artă conduce la realizarea generalului prin mijloace particulare, la potențarea și transfigurarea realității comune în ceva superior, în care nu există contradicție, ci doar strânsă legătură între idealul-formă și realul conținut.

Din această fericită interferență a celor două idealuri-de-valoare: arta și tradiția, creatorul va dura, prin suferință și inspirație, opere totdeauna exemplare pentru bucuria și propășirea spiritului universal și reprezentative pentru societatea, locul și timpul unde au generat. Tradiția²⁹ va căuta să per-

manentizeze ceiace e reprezentativ la un moment dat, pentru-că idealul ei este atras de forța celorlalte idealuri. Începutul și finalitatea acestei forme ideale, permanent dinamică, a culturii și artei pe care le conține, nu sunt în realitatea noastră imediată. Sunt dincolo de puterile noastre de cunoaștere directă. Noi putem însă, cunoaște tradiția atât cât se poate ea măsura în specificul național, cât adică este măsură a valorii acestui specific.

Câtă tradiție națională este, atâta specific național este în arta și cultura unui popor. Sferele tradiției și ale artei nu se acopăr, dar intersecția lor este domeniul studiului nostru³⁰. Căci între ele continuă întrecere și viață nesfârșită este, ca în orice formă ce vrea să-și disciplineze conținutul, creindu-și mereu noi conținuturi, noi fapte pentru voința și bucuria ei, ideal și măsură pentru ea însăși și ca și pentru cei ce-o continuă dealungul veacurilor de minunată trăire...

* *Acțiune și reacțiune* II, 1930, pp. 16—30.

1. — Două Fragmente, unul introductiv și celălalt concludent din studiul *Specificul românesc în cultură și artă*.

Acest studiu își are următorul plan, pe care-l comunicăm pentru o mai limpede înțelegere a celor ce vor urma:

INTRODUCERE.

CAP. I. *Conceptii.*

1) Tradiția ca formă ideală, permanent dinamică, a culturii naționale și ca măsură a valorii specificului național.

2) Artă ca realizare sintetică a idealului de integrală cunoaștere pornind dela particular și ca dovadă a însușirilor naționale.

Raportări: Rațiune, artă; istorie, stil; sociologie, etică, estetică, politică.

3) Evoluția și factorii culturii.

Cultura și arta. Artă, expresie simbolică a culturii. Artă țărănească și arta citadină. Colectivul și individualul. Romantism și clasicism. Tendințele și sensul artei contemporane.

CAP. II.

Metoda, istoricul și materialul studiului de față. Cadrele și manifestările românești. Dela romantism la neo-clasicism.

CAP. III.

Estetica și istoria artei românești.

1) Poesia și literatura-artă; 2) Musica; 3) Drama și dansul; 4) Artele plastice; 5) Arhitectura.

CAP. IV.

Caracterele proprii ale artei românești.

A) Psihologice și sociale; B) Tehnice.

CAP. V.

Concluziile: estetice ale specificului românesc în artă și cultură.

2. „Invenția înseamnă a veni peste, a vedea înăuntru și a percepe noi înrudiri.”

Emory S. Bogardus, Essentials of Social Psychology, Ed. Miller, Los Angeles, 1923, p. 154.

3. *Dim. Gusti, Realitate, știință și reformă socială*, în „Arhiva p. știința și reforma socială”, An. I, Nr. 1.

4. Însăși opinia publică începe acum a fi considerată nu numai prin conținutul ei momentan, care o definește insuficient. (Sociologii americani vedeau în ea „conținutul părerilor, opiniilor oamenilor, considerate colectiv”). Op. publică este acum privită nu numai ca ceva obținut, ci mai mult ca un produs al *procesului social*, ca „tipul interacțiunii co-operative prin care oamenii în grupe conștient realizează să le schimbe pe acestea în anumite condițiuni”. *Lowell J. Carr. Public opinion, as a Dynamic Concept* în „*Sociology and Social Research*”, vol. XIII, Nr. 1, Sept.—Oct., 1928, published at the University of Southern, California.

5. În viziunea lui Oswald Spengler, în anotimpul de decădere a spiritului „viața ea însăși devine problematică” și doar puterea tradiției este singura disciplină fermă, pulsul vieții; ea formează conduita intelectuală și practică, ea conduce și produce totul. „Și această tradiție nu-i altceva decât pulsul vechilor și îndelung extinselor linii”. *Oswald Spengler*.

„*The Decline of the West*”, tr. bg. C. T. Atkinson, 2 vol. Ed. A. Knopf, New-York, 1928, vol. II, p. 338 și urm.

6. *L'Abbé Elie Blanc, Dictionnaire de philosophie*, Paris, 1909.

7. În legătură cu aceasta este interesant studiul Contelui *Hermann Keyserling*, „*Genius Loci. The Civilisation of these United-States*” (în „*The Atlantic Monthly*”, Sept. 1929), în care arată puterea pe care o are localismul de a produce un om tipic și cum încăodată „singur localismul poate duce la cultură”.

8. *R. E. Park, Education in its Relation to the Conflict and Fusion of Cultures*, studiu apărut în „*Publications of the American Sociological Society*”, vol. XIII, 1918, p. 60 și cl.

9. Aproape la aceleași concluzii și tot în același timp ajunseser și d. *Prof. Dim. Gusti*, care susține că „tendința raselor este de a dispăre

făcând loc națiunilor“ și că deasemenea „cadru necesar vieții naționale produce și modifică ceea ce se numește caracterul național, care nu este însă națiunea. Factorul determinant și de creare al națiunii este voința socială“. *Dim. Gusti, Problema Națiunii*, în „Arhiva p. știința și reforma socială“. Anul I, p. 559 și 562.

10. „În primul rând subiectul distinctiv al științei organice se găsește în fenomenele heredității fizice, așa cum sunt exprimate în legile descendenței mendeliene. Dar cultura nu se moștenește în plasma germinativă, nu este corelată cu trăsătura de rasă și se mișcă într'un domeniu *super-organic*, cu totul în afara scopului științei biologice. Deaceia nimic nu este mai departe de a fi accentuat în biologia modernă, se pare, decât acumularea și transmiterea hereditară a trăsăturilor *dobândite*; pe când, de cealaltă parte etnologia și toate științele sociale, într'atât intrucât au renunțat să încerce să facă din studiul societății o prelungire a biologiei, nu se preocupă de nimic mai mult decât de acumularea mijloacelor dobândite social, a căilor de gândire, de vorbire, de simțire și de manifestare, împreună cu instrumentele și produsele lor, care luate toate împreună devin un *fluviu de cultură, crescând încontinuu, transmis sub forma de tradiție prin mijloacele moștenirii sociale*“. *Clarence Marsh Case, Ph. D., Outlines of Introductory Sociology*, Ed. Harcourt, et C-is, New-York, 1924, p. XXVI. (Sublinierile-s ale noastre.)

11. Acestea sunt feluri de cultură a căror rezultată este însăși tradiția, care este unitate și constanță în varietate. Ele formează, așa-dar, tradiția care însă păstrează din ele doar ce-i viabil. Altă deosebire între ele și tradiție, este aceea că obiceiurile, datinele, credințele, suferstițiile etc. sunt mai locale și de durată inegală. Uneori se înțepesc în forme cu totul particulare.

Deaceia întrebuițarea lor la plural e foarte justă. Dimpotrivă, în felul cum concepem noi tradiția, întrebuițarea ei la plural, ar fi un non-sens.

12. Vezi articolele noastre din primul număr al acestor caete, în care am reacționat împotriva totalei neînțelegeri a tradiției, venită dela niște preinși apărători ai ei.

13. Credem că o viziune interesantă și adânc semnificativă a tradiției dovedește *G. M. Cantacuzino* în *Introducere în Studiul Arhitecturii*, Ed. Socec, 1918, când consideră că „tradiția este pentru gândire ceea ce proporția înseamnă pentru monument“ și o ilustrează cu *coloana*, acest element sintetic al arhitecturii, „de sine stătătoare, nefârșită în formele ei și totuși veșnic asemenea cu ea însăși“.

Și dacă armonia din ea este una, nu trebuie să uităm că acest universal a fost realizat într'atâtea feluri câte tipuri de coloane sunt: persan, egiptean, ionic, doric, coryntic, bizantin, maur, italian etc. Încă o dovadă a diferențierii naționale a artei; încă o pildă de realizare par-

ticulară a universalei dorinți de frumos. Exemple relevante ale acestui adevăr insuficient înțeles, mai ales de cei care opun aspectele superficiale ale unei realități arbitrar concepută se găsesc abundent și la *d. M. C. Ghya, Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts*, Ed. Gallimard, N. R. F. Paris.

14. „O națiune nu e națiune de cât intrucât posedă valori de cultură într'o comunitate de cultură“. *Karl Marx, Scrisoare către Engels*, 1853.

15. „Il nous apparaissait si clairement qu'il n'y avait pas de défaut dans notre idéal“, *Paul Valéry, Variété*, p. 103.

„Ils (les outils admirables, etrangements clairs n. r.) se sont fait d'eux mêmes, en quelque sorte; l'usage séculaire a trouvé nécessairement la meilleure forme“, *Paul Valéry, Eupalinos*, p. 187.

16. *G. Gentile, The Reform of Education*, Ed. Harcourt Corace, New-York, 1922, p. 64.

17. *G. Gentile, op. cit.*, p. 7—16.

18. *Op. cit.*, p. 223.

19. *G. Gentile, The Theory of Mind as pure act*, tr. hg. H. Wildon Carr, Ed. Macmilan, London, 1922 și în special cap. XIV: *Art Religion and History*, p. 220 și cl.

20. *The Dialogues of Plato*, tr. hg. B. Jowett, vol. III, *The Republic*, p. 112, Ed. Oxford University Press, 1924.

21. „Stilul“ e tocmai ceea ce arta unei epoci are comun cu celelalte ramuri ale culturii. Iată pentru ce „stilul“ nu e o emanație sau o formă de a esteticului în sine, ci o invazie dinafară în estetic, o invazie culturală... Stilurile au în succesiunea lor temporală o dialectică istorică, întocmai ca și perioadele culturale ale căror expresii sunt, trădându-și și prin aceasta origina anestetică. *L. Blaga, Filosofia stilului*, Cultura națională, București, 1924, p. 83.

22. „Nevoia lăuntrică (de artă, n. r.) este fundată pe trei elemente mistice: 1) fiecare artist ca un creator, are ceva într'ânsul pe care vrea să-l exprime (acesta e elementul de personalitate); 2) fiecare artist, ca fiu al epocii sale, este silit să exprime spiritul epocii sale (acesta e elementul de stil) — dictat de perioada de timp și de țara particulară căreia artistul îi aparține (este îndoelnic cât va mai continua să existe ultima distincție) și 3) fiecare artist, ca servitor al artei, are să ajute cauza artei (acesta e elementul de pură activitate artistică (artistry), care este constant în toate epocile și față de toate naționalitățile). O plină înțelegere a primelor două elemente este necesară pentru realizarea celui de al treilea.

Wassily Kandinsky, The Art of Spiritual harmony, tr. hg. M. T. Sandler Ed. Constable and C-ie, London, 1914, p. 66. Rezerva lui Kandinsky provine din faptul că el însuși artist, aparținea curentului modernist, ce dorea eliminarea oricărui element concret din artă. Dar s'a dovedit

că abstractul este și el creat tot într'un fel anumit, particular și propriu fiecărei națiuni. Vezi Worringer, Spengler, Wölflin. Dar, despre aceasta în celelalte două secțiuni ale primului capitol, precum și în Cap. II.

23. Fr. Nietzsche, *Considerations Inactuelles* și în Tudor Vianu: *Dualismul Artei*, București, 1926 și în *Concepția raționalistă și istorică a culturii* în „Arhiva p. știință și ref. socială”, an. VIII, nr. 1—3.

24. „Cu atât mai mult, însă, istoria artei va fi istoria tradiției artistice, căci ea tocmai interpretează și are nevoie să admită valoarea immanentă materialului, de vreme ce materialul ei coincide cu valoarea. Tradiția este dată de suprapunerea de interpretări și aceste interpretări sistematizate în trecut au nume tradiția, și de vreme ce a lor este istoria artei, ea va fi a tradiției... Tradiția (artistică, n. r.) este finalitate proiectată în trecut și trecut adus prin aceasta chiar în prezentă, așa că arta și opera-de-artă nu au istorie ca operă-de-artă și artă, au însă istorie și trecut ca tradiție artă și tradiție operă-de-artă.

St. I. Nenițescu, *Istoria artei ca filosofie a istoriei*, partea I, cartea II, p. 203. București, 1925.

25. Atitudinea noastră față de tradiție este din multe puncte de vedere asemănătoare „simpatiei estetice” teorie care susține nemijlocita noastră legătură cu arta, formă pe care o iubim prin viața ce noi înși-ne o introducem în ea. Vezi Theodor Lipps: *Einfühlung innere Nachahmung, und Organenapfindungen* și *Weiteres in Einfühlung*, ambele în „Archiv für die Gesamte Psychologie”, prima 1903, p. 185 și a doua 1905, p. 465.

26. „În realitate o preferință nu dobândește stabilitate decât grație acțiunii limbajului... Nu-i limbajul instrumentul prin care ne dăm noi înși-ne o credință, un sentiment, o voință?” R. Ponceau, *Valeurs qualitatives et valeurs quantitatives*, în „Revue de Méthaphysique et de Morale”, Anul 34, 1927, p. 353 ș. cl.

27. E. Durkheim. *Jugements de valeur et jugements de réalité*, în „Revue de Méthaphysique et de Morale”, anul 19, 1911, p. 437 ș. cl.

28. „Orice judecată necesarmente o bază „dans le donné”: chiar cei cari se raportează la viitor împrumută materialele lor, fie prezentului, fie trecutului. Pe de altă parte orice judecată are în vedere idealuri”.

E. Durkheim, *op. cit.*, p. 451.

29. Nădăjduim că tradiția a fost oarecum luminos configurată și nu într'o singură frază. Fiindcă, totuși, se obișnuiește, dăm aci trei definițiuni sintetice ale conceptului pe care-l atribuim noi tradiției.

I) Tradiția este forma dinamică, datorită căreia cultura națională se poate permanent crea și păstra, slujind neconținut de ideal voinții naționale.

II) Tradiția este ceea ce se dă cu necesitatea absolută de a fi dat mai departe.

III) Tradiția este forma ideală, permanent dinamică a unei culturi, care astfel își statornicește un specific față de celelalte culturi. Aceasta este posibil prin faptul că tradiția unifică și păstrează tot ce-i viabil din trecut, înglobând neconținut tot ce prezentul creiază sub impulsul ei. Ea este norma care domină și conduce o națiune în toate marile ei fapte și de aceea ea este rezultatul acelei misterioase fuziuni de sensibilitate metafizică, temperament racial și voință națională, tradiția, principiu național în continuă devenire, este generatoarea culturii naționale, fixându-se fără întrerupere în operele de artă, în faptele culturale și politice, în obiceiurile, credințele, simțirea și vorbirea unei națiuni.

30. „Se poate spune că cercetările estetice trebuie să se întindă pe patru domenii diferite, dacă estetica vrea să rezolve problematica ei: 1) Ea are sarcina să analizeze și să explice plăcerea sau gustarea estetică (din condițiile interne și externe); aceasta este preocuparea specială a esteticii psihologice; 2) Estetica mai trebuie să dea o teorie a creațiunii artistice, parte analizând-o psihologiceste, parte urmărind condiționările ei individuale și sociale, parte urmărind origina ei în speța umană sau în cele mai vechi începuturi și în condițiunile primitive ale artei și culturii umane; 3) Estetica tratează ca știință obiectivă arta și sistemul artelor particulare și operele de artă fiecare în parte, însușirile lor, mijloacele lor artistice specifice, legile lor tehnice și iarăși în fiecare artă particulară, sistemul formelor fundamentale (în sensul cel mai larg al cuvântului); 4) Cercetarea estetică se mai întinde și pe domeniul larg al culturii estetice. Impulsul nostru estetic nu se exprimă numai prin faptul că creem opere de artă, ci mult mai mult și mai direct se manifestă simțul artistic al oamenilor atunci când căuim să străbatem estetic întreaga noastră existență și să configurăm artistic forma ei externă”.

Dr. E. Meumann, *Einführung in die Asthetik der Gegenwart*.

Quelle & Meyer, Leipzig, 1919, p. 45. (Sublinierile sunt ale noastre.)

II

CONSIDERAȚIUNI ȘI CONCLUZII PRIVIND CARACTERELE ROMÂNEȘTI ÎN CULTURĂ ȘI ARTĂ¹

Deși divergente, opiniile pe care le-am relatat mai înainte despre caracterele proprii ale artei românești, au pentru noi nu numai însemnătate ci și rezultat pozitiv: toate afirmă unitatea și evoluția neîntreruptă a artei românești.

Cele două opinii singuratice: a unui „hiatus“ între arta populară și arta cultă și cea a înstrăinării trecutului nostru sunt infirmate de la sine și am arătat anume cum.

Capitolul istoric al artei românești a dovedit cum s'a păstrat firul sensibilității artistice românești dealungul veacurilor și diferitelor variații de cultură.

Acestei sensibilități i-au convenit unele forme de artă și cultură mai bine decât altele. Vizualități românești mai iubitoare de culoare decât de compoziție prea cerebrală, i-a convenit la un moment dat mai bine impresionismul decât academismul, de-o pildă. Este cazul lui Carol Popp de Satmary, care după ce studiază la Roma și influențat de academism, vine în țară și pictează peisagii pline de culori vii și fragede, lipsite de orice disciplinare. Grigorescu, elevul școlii de la Barbizon, surprinde grație tehnicii franceze, care pune pe preț pe aspectul luminos al materiei, arătată așa cum părea ea, nu cum era în realitate, o seamă de aspecte pitorești ale peisagiului românesc. Claritatea lui Grigorescu reese însă altfel din tonurile acelea primare, nedislocate decât din pânzele lor complexe și rafinate, claritatea unui Manet sau Monet. Ne gândim la acea țărancă zâmbitoare sugerată doar prin câteva tonuri vii și constructive prin ele înseși. Dar între petele de culoare ale lui Luchian și petele ceramicii, sau între icoanele pe sticlă, atât de frecvente în Ardeal și între arta unui Demian este tot atâta înrudire cât între pasta consistentă, plină de materialitate și transparență a pictorului I. Teodorescu-Sion și motivele florale ale scoarțelor oltenesti, pline de frunze și păsări, rediate rotund și orizontal. Decorativul românesc modern nu este abstract și imaterial, ci dimpotrivă legătura și apropierea de natură îl fac concret și material. Chiar sfinții și imaginile religioase țărănești sunt pline de elemente concrete. (d. ex. Hristos situat în cadru agricol ori ieșind din trunchiul unui copac). La fel, muzica modernă românească nu se depărtează de descriptiv și cele mai de seamă izbutiri ale ei sunt *Priveliștele moldovenești* ale d-lui M. Jora și *Suitele* d-lui Filip Lazăr. Acești autori și, acum în urmă, G. Enescu cu a sa *Sonată în caracter popular românesc*, au dovedit legătura cu folclorul și posibilitățile lui de re-creare în forme savante².

Sentimentul naturii și considerarea ca parte integrantă din natură le găsim constant în poezia populară, ca și în Eminescu, ca și în Lucian Blaga, Pastelurile lui Alecsandri, poeziile lui Adrian Maniu, peisagiile lui Teodorescu-Sion, sculptura pământescă a lui Ion Jalea, casa moldovenească acomodată la grădină nu fac de cât să mărturisească acest simțământ. Din

acest sentiment al naturii rezultă și naturalețea figurilor, logica mișcărilor, accentul ritmic. Cei care au asistat la *Poemul etnografic* al d-lui T. Brediceanu s'au convins de logicul și firescul figurilor expresive ale dansurilor moldovenești ori ale celor din ținutul Oașului, atât de depărtate de virtuozitatea și artificialitatea figurilor dansului dobrogean, vădit oriental. Figurile jocului românesc sunt echilibrate și naturale. Nimic forțat; nimic de prisos. Aceiași perfectă construcție și logică, simț al proporției, care se află în arhitectonica poeziei populare, în frazele melodiilor populare, în frescele bisericelor noastre, în compozițiile picturale moderne ori în casele de țară.

Acest simț al măsurii, al proporției este o doua caracteristică generală constantă.

Vioiciunea, acest fel de îmbucurare optimistă a vieții, — huzureală ponderată și cuminte este iarăși o caracteristică fundamentală a artei românești (De la tonurile vii ale picturii la costumul bănățean ori maramureșean și până la hora românească și ritmica ei schimbătoare).

Dar aceste trei caracteristici: un sentiment aparte al naturii, simțul măsurii și vioiciunea se înmănunchează firesc și inevitabil într'o seninătate de viață, armonioasă și pură.

Aici, credem, am atins un punct principal al chestiunii noastre. Această seninătate ce este altceva decât cuminenția și echilibrul de care s'a vorbit atâta dealungul istoriei românești?

Taina rezistenței românești tuturor intemperțiilor și păstrarea unității spirituale românești, aici se află. Această seninătate, corectiv al tuturor nemulțumirilor, reprezintă echilibrul nostru. Contemplația, care nu trebuie confundată în reverie, înseamnă pentru român liniștirea, înseninarea după greutate, după furtuni de tot felul.

Doina ce este altceva decât stăpânirea durerii, decât un stoicism cu foarte puțin lest de amărăciune?

Această contemplație presupune un proces sufletesc foarte nobil, dovadă de interioritate și conflict în sufletul românesc.

Discreția și gingășia, de care se vorbește atât, credem că trebuiesc *privite ca urmări firești* ale acestei seninătăți.

Românul ocolește surprizele printr'o rezervă înăscută. Această înțelepciune, moștenire spartano-romană, pledează pentru lipsa lui de naivitate. Dar ce înseamnă naivitate? Puritate? Ingenuitate? Neștiință? Inexperiență?

Dacă ne gândim la terminologia lui Schiller care opune naivului sentimentalul, înțelegând aproape filologic noțiunea de naiv (de la *nativus*), apoi, de bună seamă că românul nu

poate fi socotit naiv. Și totuși un om al naturii, un om legat de peisagiu este măcar în raport cu sine însuși un naiv.

Dar naivitatea implică lipsă de dramatism, de conflict, de complexitate, ceiace nu s'ar putea acredita sufletului românesc. Credem mai potrivit a spune altceva: românul are în sine o puritate sufletească, grație căreia el se simte legat de frumusețea naturii. Față de ceilalți oameni inteligența și experiența vieții l-au făcut să se poarte cu șiretenie și rezervă. În acest chip credem că părerea noastră este mai aproape de adevăr. Căci dacă ar fi să credem pe autorul *Fenomenului românesc*³ ar reeși că românul nu are imaginație, nu are conflict, nu crede în nimic ireal.

Ori persistența miturilor, care încă trăesc pe meleagurile noastre, credința în superstiții, integrarea în natură n'ar putea fi posibile într'un suflet câtuși de puțin naiv (=om al naturii, om aproape de natură).

Noi, însă, am renunțat a întrebuița termenul de „naiv“, în cazul românului. Credem mult mai adecuat cel de „pur“. De altfel e și mai apropiat de proveniența noastră „spartano-traco-romană“. (V. Pârvan).

Dacă lucrurile stau astfel și dacă seninătatea înseamnă corectiv al unei încercări sufletești, rezultă că părerile privitoare la lipsa de dramatism și imaginație atribuită sufletului românesc, trebuiesc infirmate.

Nu e nevoie numai de judecată logică pentru a anula aceste opinii. Poezia populară ne dă nenumărate pilde de imaginație a românului. Ce sunt ghicitorile decât pilde de imaginație, de fantezie? Am arătat poezii populare, care lipsite de orice caracter utilitar, sunt adevărate creațiuni de lirism pur.

Cât privește dramatismul nu avem decât să ne raportăm la poezia populară, la Miorița ca și la poezia lui Eminescu, L. Blaga, I. Barbu.

Cât despre puterea de imaginație basmele românești ca și opera lui Ion Creangă, Anton Pann, Panait Istrati o dovedesc cu prisosință în splendida lor mișcare epică, la M. Sadoveanu, Em. Bucuța, Matei Caragiale pătrunsă încă și de adânci neliști.

Ceiace credea d. Ralea că se explică și împacă prin adaptabilitate noi socotim că se conciliază prin această seninătate de viață.

Dar aici, două dificultăți subsistă: chestiunea adaptabilității și cealaltă a raportării abstract-concret.

Dacă e vorba de român, credem că el este mai curând acomodabil, de cât adaptabil. Să insistăm, puțin.

Acomodarea presupune o indiferență pentru condițiunile externe. Ea implică, însă, multă interioritate. Adaptarea, dimpotrivă, nu pretinde interioritate, ci disponibilitate sufletească, nomadism sufletească și trupesc.

Provenind din neamuri deosebite, împăcând în noi tenacitatea și vitejia, activitatea și visarea prin acea seninătate de care am vorbit, ne este indiferent traiul exterior. Dorul, în schimb, ne este de nelipsit.

Cum ar putea fi vorba de adaptare, care presupune înstrăinare și imediată punere la punct cu prezentul, la un popor care poate trăi atât de mult în trecut și așteaptă în viitor?⁴ Cum s'ar putea explica melancolia scriitorilor moldoveni și puterea amintirii atât de caracteristică nouă?

Apoi proverbele și mult respectatul „Fie pâinea cât de rea, tot mai bine în țara mea“ rostit cel dintâi după unii de G. Sion, după alții de Crețeanu, — ambii provenind din pătura care a fost cea mai învinuită de înstrăinare, vin și ele să se opue încrederii în „puterea extraordinară de adaptabilitate“.

Dar un fapt și mai serios intervine împotriva adaptabilității conservatorismul, reacționarismul. Un fapt precis: țăranul disprețuiește pe cei care pleacă de lângă el să se facă slugi la oraș. Dar nu numai țăranul, ci și scriitorul burghez și funcționarul sunt împotriva adaptării. Toți scriitorii români au fost nemiloși cu numeroșii Dinu Păturică, dela Nicolae Filimon la Cezar Petrescu⁵. Ce înseamnă aceasta decât dispreț pentru cei ce vor să se adapteze, dispreț pentru nomazii categoriilor sociale.

Recunoaștem, însă, că ipotetica facultate de adaptare a românului, rămâne un grav punct de controversă. Noi înclinăm să credem, precum am spus, că românul nu e adaptabil. Că se acomodează ori unde se duce, că nu se simte rău nicăeri, aceasta, ca și facultatea sa de a asimila, e altceva. N'o fi poate efectul acelei seninătăți luminoase care nu se turbură oriunde și oricum?

Un neam care a rezistat veacuri tuturor vitregiilor, rămânând totuși unit și întreg, nu poate fi prea adaptabil, în tot cazul. Apoi faptul că noi mai mult ne-am apărat decât am atacat, arată rezervă, înțelepciune, cuminenie. Elanul nostru vital a fost întotdeauna cumpănit și viu.

A doua dificultate se ivește cu întrebarea: este românul o fire abstractă ori concretă, este înclinat el către ireal ori îl privește numai realul?

Și aici răspunsul e greu. Arta ni-arată de multe feluri firea concretă a românului, materialitatea și plasticitatea simță-

mintelor lui. Desenurile scoarțelor oltenești concretizează floarea, pasărea, frunza. Poezia noastră are multă aplicație asupra vieții de toate zilele, — acel caracter militar de care vorbea d. O. Densușianu⁶. Scriitorii noștri mai mult povestesc și descriu decât sufăr și proiectează viziuni interioare. Nu-i mai puțin adevărat, însă, că miturile și imaginația poeziei se ridică uneori, până la simboluri depărtate de orice aplicare pământească.

Sunt gesturi gratuite, pure în basmele noastre. Sunt abstracțiuni de mare adâncime în ghicitoriile și proverbele poporului. Iar dacă e vorba de poezia nouă, apoi Ion Barbu și Lucian Blaga strălucesc printr'o spiritualitate metafizică.

Și aici, ca și mai înainte când este vorba de naiv-sentimental, putem crede că spiritul practic și concret al românului lasă loc în sufletul lui pur, nu naiv, precum am stabilit mai sus, și unei adâncimi care tot generalizând abstractizează și duce la un proces de idealizare, de dimensiuni adevărat omenești...

Caracterele proprii pe care le-am aflat generale și constante sufletului românesc din cercetarea culturii și artei le grupăm astfel:

<p>1. <i>Un sentiment aparte al na-</i> <i>turii</i> (manifestat prin descriții pline de culoare și mișcare; conservatismism)</p>	<p>Seninătate (contemplație — corectiv; așteptare de bine; seriozitate)</p>	<p>armonie puritate măsură</p>
<p>2. <i>Un simț al măsurii și al strictului necesar</i> (manifestat prin cumpănire, discreție, cuminenție, simetrie. Total potrivit)</p>		<p>dor gingășie</p>
<p>3. <i>Vioiciune</i> (ritm variat, nuanțe sufletești, expresie spontană a caracterului interior)</p>		<p>cuminenție noblețe</p>

Acestea sunt caracteristicile noastre proprii. După felul cum de se întrunesc în opera de artă vom avea o artă simplă sau complexă o operă romantică sau clasică, o concepție obișnuită ori una superioară. Când cele trei caracteristici se află singure sau insuficient fuzionate avem artă romantică (conținut nedisciplinat, inspirația derivă din subiect, spontaneitatea necontrolată, multă improvizație, amestec heterogen). Când ele

fuzionează avem artă clasică (formă organizată, armonioasă, amestec homogen, compoziție, maturitate).

Inceputul artei e romantic. Așa a fost și al artei românești, manifestat desigur în chip propriu. Urmează apoi expresiunea clasică (clasică și neo-clasică), fără însă ca romantismul să dispară.

Majoritatea poeziei și muzicii populare, Carol Popp de Satmary, Grigorescu, Anton Pann, V. Alecsandri, I. Creangă, Panait Istrati sunt romantici în acest sens.

Pictura bizantină, unele doine, Miorița, Eminescu, I. L. Caragiale, I. Barbu, M. Caragiale, L. Blaga, Luchian, Fr. Șirato, C. Brâncuși sunt clasici și neo-clasici⁷.

Credem că aceste caracteristici aflate din cercetarea fenomenelor artistice românești sunt în deplină consecvență cu obârșia istorică a neamului nostru și cu timidele încercări de psihologie ce s'au încercat la noi. Aceste caractere proprii ne deosebesc de celelalte națiuni. O știu prea bine străinii⁸ și o știm și noi când vedem operele altor națiuni.

Asistăm în toate părțile la o serioasă încercare de delimitare a specificității naționale. Din dor și nevoie de cunoaștere, confuziile de până acum încep să dispară. La lumina atâtor discipline neamurile încep să-și revendice ceiace-i al lor. O pildă a valorii practice a problemei noastre ne dă însuși Nicolae Iorga când scrie: „Vom adăuga că această artă era apanajul românilor din munții Galiției și ai Poloniei Centrale. Goraliiții ale căror produse sunt reprezentate astăzi aparținând tradițiilor poloneze“⁹.

Dacă n'ar fi decât înlăturarea unor astfel de confuziuni și încă problema aceasta a specificului național în artă și-ar avea rostul ei.

Dar nu este vorba numai de asemenea utilități. Este ceva mai frumos și mai adânc în această tendință a științei raporturilor armonioase: dorul de cunoaștere, de pătrundere lăuntrică a artei și a sufletului național, care tot căutându-se se poate afla pe sine și tot aflându-se poate să se creeze.

Căci numai în căutarea de sine sufletul se poate construi, adică desăvârși. Numai astfel viața poate fi fecundată tocmai ea care ne fecundează și ne silește să-i uităm mersul, prin acea contemplare odihnitoare și generatoare a operelor de artă.

* *Acțiune și reacțiune*, II, 1930.

1. Acest capitol, scris de mult, nu a primit încă redactarea finală. În planul definitiv al lucrării el ar intra ca fragment, parte în cap. IV, parte în cap. V.

2. Aici nu sunt decât sugestii rapide, ce reamintesc cititorului cele conținute în capitolele speciale de estetică și istorie a fiecărei arte. În cazul muzicii, cititorul actualelor fragmente să nu se mire, așadar, de lipsa numelor lui D. G. Kiriac, C. Brăiloiu, S. Drăgoiu etc., care sunt studiați pe larg în cap. III.

3. Într'o altă parte a studiului nostru discutăm toate opiniile emise în jurul subiectului acesta. Acolo arătăm și comentăm studiul d-lui Miahil Ralea, *Fenomenul Românesc* („*Viața Românească*“, *N-rile* 6—7, anul XIX).

Pentru înțelegerea celor publicate aici trebuie să reproducem următorul pasagiu din Cap. II al nostru:

„Interes deosebit, însă, comportă opinia d-lui M. Ralea asupra naivității românului. „Nimeni nu e mai puțin naiv decât românul“ scrie d-sa. El are funcția realului. Pe baza acestei lipse a naivității, autorul va conchide și lipsa sentimentului religios. Pe baza adaptabilității (calitate atribuită românului atât de d-l M. Simionescu-Râmniceanu cât și de d-l M. Ralea) autorul va constata, pentru a fi consequent punctului său de vedere, lipsa aptitudinilor care ar strica adaptabilitatea: imaginația și viața interioară. Viața românului ar fi deci obiectivă, revărsare de gesturi și acțiuni.“

4. Cea mai eloquentă dovadă a inadaptabilității românului ne-o dau românii transilvăneni care după ce au imigrat în America și au stat acolo 10—15 ani s'au întors în țară, exact cu aceeași mentalitate, și fără ca să cunoască aproape de loc limba engleză. M'am ocupat în cadrul campaniei monografice a Seminarului de Sociologie al Universității din București, de sub conducerea d-lui Prof. Dim. Gusti și eu de această chestiune, constatând fenomenul acesta la numeroși țărani din comuna Drăguș, jud. Făgăraș, cari s'au întors aproape cum au plecat.

Dealtfel uimitoarele rezultate ale acestei metode practice de cercetare științifică a realității sociale românești vor fi curând publicate. Monografia satului Drăguș va apare, cea dintâi, în câteva luni. Acolo cititorul va putea găsi datele necesare.

Metoda monografică furnizează chestiunii noastre o serie întreagă de date și observații care altfel ar rămâne pure depozite. În capitolul II al lucrării noastre ne ocupăm pe larg de această metodă și de materialul ce l-a furnizat sau îl poate furniza ea. Eforturile d-lui Prof. Gusti și ale seminarului de sociologie vor aduce o luminare, nădăjduim, complectă întregii realități sociale românești, de care și studiul nostru, în unele părți, are imperioasă nevoie.

5. „Gândirea“, Febr. 1923, Scrisoarea d-lui A.

6. O. Densușianu. *Viața păstorească în poezia noastră populară*, 2 vol.

7. Această împărțire este raportată mai mult la formă (clasicism) și la conținut (romantismul) și precum în realitate nu se întâmplă ca una să fie cu totul lipsită de cealaltă, tot astfel și aici nu poate fi vorba de ceva arbitrar și cu totul opus. Toate aceste considerente de mai sus, publicate fără motivările anterioare, pot pare insuficient susținute. Le-am publicat totuși, pentru ca cititorul să aibă o palidă idee despre întreaga problematică a subiectului nostru.

8. *Henri Focillon* scrie relativ la Luchian: „Un Luchian est autre, notre contemporain par la note nerveuse, par la rareté vibrante de la couleur. Il tire l'archet d'une main plus fiévreuse. Main comme il est, lui aussi, de son pays, auquel il tient par la fibre plus secrète, avec l'espèce de vivacité inquiète et de genie tzigane qui le distingue de son groupe“, (*L'Art et l'histoire en Roumanie*, în catalogul exp. de artă românească la Paris).

9. *N. Iorga*, *Guide historique de la Roumanie*, Partie generale.

Discuții despre caracterele artei românești

I

Ideea că arta noastră cultă, a cărei formare a început în prima jumătate a secolului al XIX-lea, n-ar avea o legătură evolutivă cu arta și cultura anterioară și că, prin urmare, ar fi produsul unei revoluționări pricinuite de contactul cu Apusul, stăruie și astăzi. E reluarea, în alți termeni, a problemei junimiste privitoare la relațiile dintre fond și formă, problemă reluată de Ibrăileanu și Lovinescu și pusă mereu sub diferite aspecte și în zilele noastre, când se spune despre pictura română că e prea franceză și deloc românească, precum se spune, uneori, și despre muzica lui Enescu sau despre poezia contemporană. Se fac, desigur, excepții pentru Mihail Sadoveanu și pentru câțiva scriitori de inspirație populară, ca Ion Creangă. Dar și în această privință, lucrurile sunt privite unilateral și, în genere, neștiințific.

Mai clar și mai articulat exprimată este această chestiune într-un eseu, pe care l-am citit în ultimii ani de liceu și care a avut un deosebit răsunet în problematica noastră și, de aceea, vom discuta acest eseu, care atinge problema specificului românesc în legătură cu toate artele și cu putința de creație a poporului nostru. E vorba de eseu d-lui Marin Simionescu-Râmnicăneanu: *Avem o artă națională?*, publicat în numărul din 10—17 februarie 1924 (anul V, nr. 138) al revistei. „Ideea europeană” și retipărit în volumul său *Necesitatea frumuseții*

(Editura Cultura Națională, 1925, pp. 27—41), acum sub titlul *Caracterele naționale ale artei românești*.

Autorul scrie răspicat: „Arta noastră cultă nu se naște într-o evoluție directă din arta populară, ci apare ca un răsad exotic, lipsit de continuitate culturală cu trecutul, și la care de câte ori s-au adăugat elemente ale artei populare, acestea din urmă au rămas ca niște ciudate aplice exterioare, exagerând impresia totală de hibrid”. Iar pentru a explica de ce, totuși, avem o artă cu unele calități și realizări, chiar dacă „în realitate, pînă azi, neamul românesc nu a arătat o deosebită predilecție pentru o artă anumită”, d. Marin Simionescu-Râmnicăneanu stabilește, drept primă caracteristică a artei noastre, „adaptabilitatea: românul nu imită, ci — cu o unică facilitate — se identifică de la primul contact cu culturile altor țări, oricît de diferite ar fi ele... O explicare a acestei adaptabilități ar fi de găsit, poate, în maturitatea sufletului românesc”. A doua din cele trei caracteristici stabilite de același eseist este: „o anume discreție, o jenă de a împărtăși procesul sufletesc”, fapt care ar explica de ce nu avem spirit dramatic, de ce pictura noastră „evită episodul” și de ce sculptura „n-a creat pînă acum nici o grupă”, iar „muzica noastră nu a formulat pînă acum nici un motiv”. A treia caracteristică: „dacă... omul nu e subiect pentru arta românească, e, în schimb, natura darnică ce-l înconjoară. E poate cel mai înțelegător de natură popor din câte cunoaștem”. Eseistul mai observă lipsa preocupării de om, recunoaște unele diferențieri în literatură și pictură, chiar „deosebiri de preocupare artistică”, dar susține că, spre deosebire de literatură, pictura noastră „a fost importată gata”, nemodificîndu-și național tehnica, lipsindu-i (ca și literaturii) compoziția, iar, dusă peste hotare, „pictura... n-ar atrage atenția prin specificul ei, aceasta mai ales din cauza tendinței de adaptabilitate, care a făcut pe artiștii noștri să aleagă din peisajul românesc numai ce seamănă cu peisajul Apusului”. Cît despre sculptură, d. Marin Simionescu-Râmnicăneanu afirmă că n-a mai rămas nimic din ceea ce ar fi propriu românesc, spiritul artistic românesc neavînd interesul pentru om, „care e centrul preocupării plastice... Rămîne simțul pentru natură, care — oricît de remarcabil și caracteristic ar fi — nu poate determina o sculptură”. Nu la fel de neconcludentă ar fi arhitectura, iar muzica, scrisă de compozitori care „dispun cu abilitate de vastul aparat orchestral al Occidentului”, este activitatea unor „suflete în care nu se petrece nimic”. Dar nu numai muzica cultă, ci și cea populară e nerealizată, de vreme ce „folclorul nostru a ignorat pînă azi, aproape cu desăvîrșire,

muzica. Ce se distinge e numai că poporul românesc, în majoritatea cazurilor, nu cîntă el, ci pune pe «specialistul» țigan să-i cînte... Ce se cîntă la țară e împrumutat de la lăutar, afară de colinde, bocete, unele hore... și în sfîrșit doina, poate unica muzică prin care omul cearcă să se integreze în natura înconjurătoare“.

Am citat abundent și obiectiv, pentru a arăta nu numai observațiile defavorabile, dar și cele favorabile pentru autorul eseului amintit. În parte și, de cele mai multe ori, în aparență, autorul are dreptate. Dar pentru un estetician și istoric care, contrar unilateralilor noștri critici, vede artele în ansamblul lor, ajungînd la considerații generale, obișnuite filosofiei culturii, lacunele și deducțiile greșite din anumite constatări sunt mai grave. Vom analiza pe rînd aceste afirmații în genere expuse la un nivel de înalte preocupări și cu nuanțe nu la îndeșina multor critici.

II

În privința stărilor de fapt, eseistul are dreptate cînd observă că în genere ne lipsește în creațiile artistice preocuparea față de om, psihologia evoluată, simțămîntul dramatic, grija de compoziție în roman și în pictură, sau că sculptura, de asemenea, nu merge către mari compoziții de grup. În schimb, nu are dreptate într-unele constatări de fapt și mai ales greșește în concluziile teoretice ce le stabilește pe temeiul observațiilor sale. Dacă d-sa ar fi privit mai adînc și mai articulat consecințele justei sale observații că în arta românească natura are întietate și nu omul, noi fiind „poate cel mai înțelegător de natură popor din cîte cunoaștem“, ar fi ajuns la o altfel de interpretare sau teorie, ca aceea pe care noi ne străduim a o accentua, și anume a naturismului artei și culturii noastre de pînă acum. Nerealizînd încă îndeajuns viziunea umanistă, pentru că timp de secole nu am trăit în strîns contact cu marile culturi umaniste, primind doar răsunete mai mult indirecte și pentru că ne lipsește baza umanismului grecesc, francez și italian, noi începînd a ne exprima cult odată cu începuturile romantismului — nu înseamnă încă că nu am dus la expresii majore modalitatea de expresie naturistă. Oameni ai naturii, ținuți multă vreme, în condiții de viețuire patriarhală, noi am dezvoltat, uneori impunător și caracteristic, tocmai această legare de natură, dînd naturii, și nu omului, rolul primordial în arta populară și apoi chiar și în cea cultă. Judecînd — așa

cum am făcut noi în considerațiile noastre din ultima vreme — arta română nu atît în funcție de clasicism, romantism, baroc, ci în funcție de expresia și viziunea celor trei mari coordonate ale existenței: natura, omul și Dumnezeu, sau respectiv naturism, umanism și misticism, fenomenele culturii și artei, fie românești, fie străine, capătă semnificații și explicații — credem noi — mult mai rodnice și mai juste.

Am arătat în eseurile noastre că naturismul sau primatul naturii în viața și arta poporului nostru ne este, pînă acum, concepția cea mai caracteristică și prin care ne-am dat măsura creatoare. Misticismul religios, și el prezent odată cu trecerea de la păgînism la creștinism, odată cu apartenența la credința și cultura bizantină, a înriurit, de asemenea, viața și arta poporului român, mai ales în arhitectură, frescă, într-un anumit etos al cronicarilor și într-anumite aspecte ale folclorului literar și muzical. Dar misticismul religios n-a condus, totuși, pe români la mari creații, cum i-a condus pe creatorii artei romanice și gotice și, în genere, lumea Evului Mediu. La noi, misticismul religios a ornamentat fondul naturist, l-a spiritualizat pe alocuri, dar fără a-l preface radical, fondul primitiv și patriarhal stăruind în arta populară și apoi în cea cultă. La rîndul său, umanismul individualist și apoi cel socializant nu și-au dat pînă acum măsura, urmînd ca ele să formeze ciclul viitor de expresie artistică, deoarece către umanism se îndreaptă întreaga artă mondială, în care ne-am integrat deplin, fiind semne că, încă mai demult, unii artiști și scriitori români tindeau într-acolo, orînduind pe om în centrul existenței, iar nu natura, peisajul, viața exterioară și instinctivă. În măsura în care rațiunea și conștiința operează în concepțiile de viață ale unui neam și în arta lui — în aceeași măsură se săvîrșește trecerea către umanism, forma estetică și etică cea mai înaltă și mai semnificativă a unei arte.

Dacă, deci, am judeca fenomenele artei noastre în funcție de aceste trei coordonate: natură-om-Dumnezeu, am înțelege mai limpede și mai cu urmări semnificative unele constatări întreprinse de observatori de calitate d-lui Marin Simionescu-Râmnicianu. Dar atunci și fenomenele particulare și situația generală a culturii și artei noastre au nevoie de interpretări mai adecvate. Chiar felul în care pune problema eseistul menționat dovedește că d-sa constată una și judecă alta. Constată realitatea naturismului, ca fenomen primordial (chiar dacă îi spune altfel), dar judecă arta noastră după criteriile umaniste comparînd-o cu arta Occidentului, care a depășit demult etapa naturistă, apoi cea mistică pentru a crea în sens umanist. De-

sigur, naturismul și misticismul nu dispar cu totul niciodată, uneori chiar revenind, ca în cazul naturalismului, impresionismului, primitivismului, curente care au stimulat creația ultimelor decenii, dezumanizând într-un sens arta occidentală, mai ales pictura, sculptura și muzica, dacă nu și literatura, dar, în genere, de la Renaștere încoace cultura occidentală este caracterizată de umanism, pe când cea medievală era caracterizată de misticismul religios, iar culturile în care folclorul încă predomină sunt caracterizate de naturism, cum este cazul celei românești.

Eseistul menționat recunoaște just realitatea naturistă a artei noastre, dar, în speță, crede că artiștii noștri nu au afirmat pînă acum nici o predilecție pentru o anumită artă, întrebîndu-se dacă suntem sau nu un popor muzical și dacă sculptura — după d-sa artă prin excelență umanistă, avînd persoana umană drept centru de preocupare — este sau nu în mijloacele noastre creatoare, inclinand a crede negativ și despre una, și despre cealaltă. Dacă judecăm lucrurile din perspectiva occidentală a eseistului, acesta are dreptate. Dar iată că poporul nostru a dat un geniu în sculptură, de care d-sa nici nu pomeneste, pe Constantin Brâncuși, care nu vede și nu exprimă lumea ca un artist umanist, ci ca unul naturist. Am demonstrat în studiul nostru despre Brâncuși că acesta disprețuiește trupul uman — biftec, după el — precum disprețuiește și psihologia, creînd, în schimb, perfecte forme geometrice, care nu sunt produsul unei imaginații abstracte și intelectualizate, ci continuarea rafinată și genială a viziunii naturiste, atît de familiară țaranului român. Nu facem sculptură psihologică, nici compoziții de grup, dar am izbutit să facem o sculptură în sensul naturii, Brâncuși anticipînd primitivismul și cubismul occidental și reacțiunea antiumanistă — mai precis antiacademică — de acum cîteva decenii¹. De asemenea, dacă pictura noastră a dat puține portrete adînc umane, și dacă pictorii noștri nu știu să cultive „episodul“, nici să arate multimi și oameni în grup, fiind, din nefericire, încă neevoluați în privința dramei umane arătată pe chipul omului sau prin mulțimi în atitudini sociale — în schimb tot naturismul nostru ne-a ajutat ca în cîteva decenii școala de pictură românească să dea flori, peisaje și naturi moarte, unic de expresive. *Anemonele* lui Luchian (care, de altfel, în *Autoportretele* sale face și trecerea către umanismul social, atît de necesar și care va fi expresia artei românești de mîine) — nu pot fi confundate cu nici o operă străină și sunt superioare acestor flori acelora ale unui Cézanne, Matisse, Van Gogh — avînd un caracter liric ce ex-

primă toată dragostea de natură și confundarea omului cu natura, specifice unei arte naturiste². Nu avem simțămînt dramatic în pictură, pentru că nu am ajuns încă temeinic la etapa umanistă și la adîncirea chipului uman, cu excepția tragicelor *Autoportrete* ale lui Luchian, dar am dat capodopere pe linie naturistă (peisaje, flori, naturi moarte) prin Grigorescu, Andreescu, Petrașcu, Pallady, Șirato, acesta din urmă creînd, la un moment dat, cu compozițiile sale, *Întoarcerea de la țîrg* și *Întîlnirea* și o nouă formulă de artă decorativă, depășind abstracția frescelor bizantine și deschizînd drumuri pentru pictura murală de mîine, în care episodul nu va mai fi ocolit, cum nici mulțimile în marile lor revendicări și năzuințe sociale. De asemenea, în literatură, dacă nu am dat încă romane de mare umanitate, de zguduitoare întrebări ale conștiinței, de evoluată raționare asupra realității — în schimb, naturismul nostru s-a exprimat genial în epica lui Mihail Sadoveanu, care în romanul istoric, mai mult epopee, *Frații Jderi*, a realizat o compoziție care, pentru poporul nostru, înseamnă aproape ceea ce a însemnat la greci *Iliada* sau *Odiseea*, iar la englezi romanele lui Walter Scott, acesta mult mai documentar decît Sadoveanu, prin care vorbește parcă duhul naturii și al vieții patriarhale și eroice de odinioară. Un naturism mai colorat și mai rafinat găsim în *Craii de Curtea-Veche* al lui Mateiu Caragiale, ca și în poemele lui Arghezi, Bacovia, Blaga, acesta mai intelectualizat, e drept, dar totuși nu un umanist, cum a fost Eminescu, străin de misticismul religios, iubitor de natură, dar dînd sufletului omenesc întîietatea. Lucian Blaga a adîncit filonul primitivist al naturismului românesc, ca și Brâncuși, dar pe căi mai intelectualizate, chiar dacă iraționale.

În privința muzicii, observațiile d-lui Marin Simionescu-Râmnicianu sunt și mai discutabile. D-sa dă prea mare importanță faptului că lăutarul țigan și nu țaranul cîntă la hore și petreceri, deducînd de aici că nu țaranul este creatorul muzicii, ci lăutarul. Dar melodiile și ritmica sunt țărănești, țiganul fiind mai mult un executant. Béla Bartok a putut distinge, în culegerile sale științifice, cîntecele românești de cele ungurești — chiar dacă, după cum se știe, în materie de folclor, granițele naționale nu contează, uneori aceleași cîntece sau forme decorative în ceramică și covoare răspîndindu-se în zone mult mai întinse decît o țară sau două³. Și dacă le-a putut distinge este că, dincolo de influențele orientale aduse prin contactul cu diferite popoare și prin mijlocirea țiganilor nomazi, și poporul român, și poporul maghiar au dat accente, ritmică și nuanțe sufletești bunurilor primite în decursul veacurilor. Spe-

cificul național nu înseamnă unicitate, cât accentuare, frecvență, retopire a unor bunuri generale în forme sau modalități diferențiate expresiv. Dar să privim dincolo de festivitățile la care colaborează lăutarul țigan — de altfel, și el integrat unei culturi, între un țigan din România și unul din Ungaria fiind mai mare deosebire de expresie artistică decât între un român și un țigan din România, specificitatea nedepinzând de singe, cum credeau rasiștii, ci de mediul cultural, de educația îndelungată, de atmosfera unei colectivități, temperamentul fiind în funcție de *Weltanschauung-ul* respectiv. Să privim și să ne gândim la cîntecele cealalte pe care le cîntă din gură sau dintr-unele străvechi instrumente păstorul și săteanul — acele doine, bocete, colinde, de influență străveche și în care referința la natură se ivește la tot versul și unde, alături de lirismul naturist, își face loc și misticismul religios, transpus însă într-o viziune naivă și patriarhală. Acestea sunt creații populare autentice și aici se poate vorbi de muzicalitatea românului, chiar dacă această muzicalitate este puțin evoluată față de muzicalitatea mai vie, mai complexă, mai organizată a poporului rus, italian sau afroamerican, cele mai muzicale popoare din lume, după care vin probabil spaniolii, germanii și francezii. Eseistul menționează doina, bocetele, colindele, dar iarăși nu le prețuiește realitatea, pentru că se gîndește la formele occidentale și răsăritene (rusești), desigur mult mai evolute⁴.

Dar rămînînd încă la folclor, trebuie să pomenim și de dansurile populare, încă atît de necunoscute de intelectualii de la oraș și chiar de la regiune la regiune. Se crede că jocurile și dansurile noastre sunt în genere statice și monotone, cum sunt multe din cele ce se văd mai des. Dar cine a văzut *Călușarii*, *Invîrtita*, dar mai ales unele dansuri din Țara Oașului și din Bucovina, și-a dat seama de varietatea coregrafiei populare și de necrezutu-i dinamism. Rolf de Maré, directorul Arhivelor internaționale ale dansului, a rămas uimit de bogăția și dinamismul dansurilor țărănești de la noi, pe care le-a văzut în 1934, cînd a fost în țară. Dar acestea nu se prea văd la București și nu pe scenă, unde stilizările sunt încă simple și sărace și ocolesc dansurile care cer o virtuozitate tehnică, pe care nu o au decât țaranii crescuți de tineri în cultul lor. Noi am văzut dansuri românești, cu care s-ar putea crea o coregrafie vrednică și pentru capodopera lui Igor Stravinski *Sacré du Printemps*, plină de energie telurică și dinamism exultant, provenind tot din spiritul folclorului, în speță al celui rusesc. Dar dansurile de la priveghiurile cu oameni travestiți și mascați în animale, jucînd în jurul focului, așa cum le-au consem-

nat științific monografiștii profesorului Dimitrie Gusti la Ne-reju, în Vrancea, și care sunt mai magice și mai insinuante chiar decît interpretările unicei La Argentina, în baletul lui Manuel de Falla, *El Amor Brujo*?

Trecînd la muzica zisă cultă — recunoaștem și noi că ea este, adesea, scrisă de „suflete în care nu se petrece nimic“, așa cum și pictura este făcută în vremea noastră — și nu numai la noi — mai mult pentru ochi decît pentru întregul spirit al omului. Dar dacă în pictură, românii Luchian, Grigorescu, Andreescu, Petrașcu, Pallady, Iser, Șirato au sensibilizat naturismul în funcție de marile probleme de culoare, lumină și construcție ale vremii, rezolvînd problematica universală prin expresii de lirism autentic — în muzică am fost, în genere, mai puțin norocoși. „Formalismul“ muzicii contemporane, ajuns la atonalism, înseamnă o dezumanizare a artei, ca și cubismul, constructivismul și dadaismul — în momentul de față existînd însă o reacțiune în favoarea umanizării artei, păstrîndu-se inovațiile și progresele tehnice, dar dîndu-le un conținut mai omenesc. Compozitorii români se manifestă încă sub înrîurirea școlii și curentelor lui D'Indy, Debussy, Hindemith, Schönberg, și de aici provine „lipsa de suflet“ a unei mari părți din muzica cultă, deși, la data cînd apărea în „Ideea europeană“ eseul amintit, George Enescu scrisese și i se cîntase de către Filarmonică *Simfonia a III-a* cu coruri, monumentală sa compoziție⁵, atît de umană și dramatică, un fel de simfonie fantastică, deși în forme rafinate. Iar nu mult după aceea a scris *Sonata în caracter popular românesc*⁶ pentru vioară și pian, iarăși o capodoperă, care contrazice categoric afirmația eseistului că tot ce s-a adăugat în arta cultă din arta populară a rămas „ca niște ciudate aplice exterioare, exagerînd impresia totală de hibrid“. Nu-i adevărată această observație nici pentru Eminescu, nici pentru Brîncuși, nici pentru Luchian, care au continuat simțămîntul și formele naturiste ale poporului în arta lor evoluată, cum nu este adevărat nici pentru compozitorul George Enescu, care, ulterior, a mai dat o capodoperă, opera *Oedip*⁷, pentru a cărei înțelegere justă mai trebuie poate cîteva decenii, ca și pentru *Simfonia a III-a*, creații monumentale. Dar alături de Enescu, avem și alți compozitori care nu pot fi învinuiți de lipsa de spiritualitate umană: Mihail Jora, cu ale sale *Privești moldovenești*⁸, lucrare simfonică, și cu baletul *Demoazela Măriuța*⁹, regretatul Filip Lazăr, un peisagist muzical inspirat din folclorul nostru și de forma lui Musorgski, sau Paul Constantinescu, care, cam în același timp cu Olivier Messiaen în Franța, reînvie la noi *Oratoriul*¹⁰ în stil

bizantin, după ce tratase folclorul nostru, inspirat de Igor Stravinski.

În toate acestea, dăm numai pilde de valabilitate universală, deși sunt și alte opere elaborate de artiști mai tineri care ar merita citate. Am voit să arătăm că, dacă privim mai ales creațiile românești în funcție de naturism, de dorul mărturisit de om nu altui om, ci „frunzei verzi“ și exprimându-se prin flori, naturi moarte și mai ales peisaje — ne putem lesne explica și calitățile specifice artei noastre, și neajunsurile și lacunele. Am realizat major și universal valabil ceea ce provine și se integrează mai ales concepției naturiste despre lume. Viitorul va arăta ce vom putea crea în funcție de concepția umanistă, către care toată arta românească se îndreaptă. Neajunsurile consemnate de d. Râmniceanu sunt, în parte, juste, deși d-sale i-au scăpat o seamă de realizări majore din sculptură (Brâncuși) și muzică (Enescu, autorul *Simfoniei a III-a*).

În privința literaturii dramatice, iarăși are și nu are dreptate. Este cert că față de pictură și mai ales de lirică, teatrul este inferior la noi (literatura dramatică, nu jocul actoricesc). Din caracteristica a doua, atribuită artei noastre — cea „jenă de a împărtăși procesul sufletesc“ — argumentează eseistul, reiese „o lipsă totală de conflicte sufletești, de pasiune, de încordare psihică“, care în artă „ia... forma unei îngrijorătoare absențe a ceea ce se cheamă spiritul dramatic“, întreaga noastră literatură neavînd „o singură dramă care să se susțină“. Deși, de fapt, avem *Scrisoarea pierdută* de Caragiale, *Patima roșie* de Mihail Sorbul și două -trei drame de Ion Luca (*Femeia Cezarului*, *Javra pămîntului*) și de Camil Petrescu (*Suflete tari*, *Mitică Popescu*) — observația se menține și astăzi, noi mergînd mai departe decît d. Simionescu-Râmniceanu și spunînd că la majoritatea autorilor noștri dramatici nu-i vorba atît de acea „discreție, jenă de a împărtăși procesul sufletesc“, ci chiar de absența oricărui proces sufletesc evoluat. Sărăcia de problematică etică, lipsa de conștiință articulată, nepreocuparea de realitățile sociale, economice, intelectuale constituie o revoltătoare inferioritate a literaturii noastre dramatice, care a dat feerii (Alecsandri, Eftimiu), drame istorice (*Vlaicu Vodă*, *Apus de soare*) și satire (*Scrisoarea pierdută*), dar e aproape nulă în materie de dramă psihologică, unde omul să fie adîncit în noblețea și mizeria lui, iar societatea să apară cu conflictele și luptele-i fundamentale. Sărăcia aceasta se explică tot prin faptul că în teatru nu am ajuns la stadiul umanist, atins

de Eminescu în lirică, de Luchian în *Autoportretele* sale, mai ales în tabloul *Un zugrav*, sau de Enescu în *Simfonia a III-a*.

Lipsa viziunii umaniste explică și sărăcia filosofiei noastre, rămasă la o înțelepciune populară (legată de natură, în fond stoică și sceptică), lipsa portretului și mulțimilor din pictură, lipsa psihologiei individuale și de grup în sculptură. Literatura însăși se resimte de excelența viziunii naturiste și de insuficiența viziunii umaniste de pînă acum. Romanele noastre nu posedă problematică morală și intelectuală; au caractere patriarhale, legate de natură și instincte, de senzații și visări, dar nu de marile și tragicele realități sociale sau de procese de conștiință. La data cînd scria eseul său, d. Simionescu-Râmniceanu, spunînd că literaturii noastre îi lipsește compoziția sau „concepțiunea operei literare ca un tot organic, o unitate încheiată“, Mihail Sadoveanu nu-și scrisese încă acele capodopere pe linie naturistă și folclorică, dar apăruse *Ion* al lui Rebreanu, compoziție măreață, deși tot în cadru naturist, primitiv, biologic, iar nu evoluat psihologicește. Deci și compoziția sau totul organic pot fi realizate fie naturist, fie mistic, fie umanist. Preocupări intelectuale, pe linie umanistă, vor învedera epica d-nei Hortensia Papadat-Bengescu și a d-lui Camil Petrescu, dar compoziția va fi neglijată și aici, la prima, din pricina formei difuze, la celălalt din pricina tehnicii voit „autentice“, analiza predominînd necesitatea de sinteză, iar viața alergînd peste formă și disprețuind stilul, observație ce se va adevăra și în romanele celor mai tineri. Mircea Eliade nu a fost în stare să „compună“ stilistic un singur roman, rămînînd la forma epicii-eseu, aici nu naturismul fiind piedică, ci un intelectualism lipsit de vitalitate concretă și de talent stilistic, chiar dacă remarcabil în aprofundările semnificațiilor, fie ele de viață originară, sau de corelări metafizice.

În arhitectură, unde autorul menționat este temeinic cunoscător, prețuind pe arhitectul Ion Mincu, pe care-l va orîndui, împreună cu Eminescu și Enescu, printre singurii creatori ai noștri de seamă, chiar dacă apoi nu va ține seamă de implicațiile acestei recunoașteri — d-sa găsește o seamă de neajunsuri, dar și de posibilități ratate din pricina nepriceperii unora dintre arhitecții inspirați de trecut. Fără a împărtăși în totul admirația sa privitoare la Ion Mincu, recunoaștem că autorul clădirii Școlii centrale de fete, al Bufetului de la Șosea (deformat de unele adaosuri negustorești) și al mausoleurilor de la Bellu — unde există și *Madona* bizantină a lui Paciurea, care a încercat să treacă în sculptură arta bizantină, reușind cu viziunea mistică mai mult decît recele academizant Storck —

a fost un mare artist. Mincu a adus elemente din arhitectura bisericilor și mănăstirilor lui Ștefan cel Mare, pentru a decora forma și a da ritm fețelor clădirilor, precum și elemente de case de țară, din regiunea dealurilor cu vii, avînd pivnița în centru și pridvorul peste ea. Dar volumul, cel mai însemnat element pentru un arhitect, nu a fost unitar și consistent vizionat. Mincu rămînînd mai mult la aspectul decorativ decît la cel tectonic. Aceasta o vor face și arhitecții Cerkez, dar nu umilii arhitecți de la Iași, nu numai aceia care au făcut case relativ modeste pentru boierii de odinioară, dar remarcabil proporționate, cum este și „palatul“ Barbu Știrbei din București, ci mai ales aceia care la Iași au legat casa de grădina din față, făcînd ca terasa casei să dea de-a dreptul în grădină, cum erau casele de la Copou, fapt observat de G. M. Cantacuzino și care reprezintă o soluție ingenioasă și iarăși „naturistă“. Nicolae Ghika-Budești, autorul clădirii Muzeului de Artă Națională¹¹, a fost, de asemenea, subevaluat, deși a realizat această clădire și încă alte cîteva (casa g-ral Rosetti, pe str. B. Catargi), inspirîndu-se de la stilul mănăstirilor moldovenești și de la cel brâncovenesc, așa cum Octav Doicescu se va inspira, în clădirile restaurantelor de la Grădina Botanică și de la Pădurea Băneasa, de la casa boierească și țărănească de odinioară. Pe urmele lui Palladio, G. M. Cantacuzino a făcut Palatul Băncii Chrissoveloni¹², astăzi aparținînd Băncii Naționale (strada Lipsani), dar a refăcut clădirea Jockey-Clubului¹³ în stilul caselor cu terasa legată de grădină ca la Copoul Iașilor.

Problema continuării în arhitectură a unor elemente aparținînd tradiției nu a dispărut cu totul, așa cum am crezut noi, odată cu triumful arhitecturii funcționale. Se pare că astăzi se revine, în parte, la arhitectura estetizată, cel puțin pentru casele particulare din cartierele rezidențiale, înconjurată de grădini și scuaruri. Dacă arhitectura funcțională va continua să fie întrebuințată pentru fabrici, uzine, instituții publice, cu mulți funcționari și numeroase birouri, în schimb pentru casele individuale se pare că se revine la casa cu două sau cel mult trei etaje, înconjurată de verdeață și așezată în cartiere-grădini. Nu numai cărțile lui Lewis Mumford¹⁴ desprindeau, de încă acum cîteva ani, aceste tendințe, dar cele citite în 1946 în revistele americane de specialitate par a pleda pentru păstrarea arhitecturii funcționale la clădirile publice și la fabrici, unde se progresează mereu, renunțîndu-se la ferestre (continuînd și aici pe Le Corbusier) și accentuîndu-se condițiile controlate. Ferestrele au și fost eliminate din marile uzine și fabrici făcute în Statele Unite în timpul războiului abia încheiat, clădirea devenind un

fel de cutie izolată, unde aerul și lumina sunt condiționate, oferind lucrătorilor și funcționarilor o vizibilitate constantă și o temperatură la fel. S-a ajuns la mari progrese în materie de fabricare a sticlei izolate, a sticlei radiogoniometrice și a unui nou fel de sticlă, care lasă să treacă lumina, dar nu și căldura — astfel că uzinele și instituțiile publice, pentru a feri pe lucrători de variațiile temperaturii și de răspîndirea inegală a luminii, vor utiliza pereți fără ferestre sau, în orice caz, de sticlă ce va lăsa numai lumina, uzinele urmînd a fi luminate de lămpi fluorescente sau de lămpi cu luminiscentă catodică. Se vor întrebuința culori vitalizante și vesele pentru a face obiectele mai vizibile și pentru a lumina starea sufletească a muncitorilor. (Un articol privitor la acestea l-am dat la rubrica „Presa mondială“¹⁵.)

Dar dacă astfel vor arăta fabricile și instituțiile publice — în schimb casele particulare vor păstra, din ce în ce mai mult, variația de gust personal și de preocupări artistice ale oamenilor, care acasă vor altceva decît la lucru. Cartierele cu locuințe pentru muncitori și funcționari vor lua, probabil și la noi, aspecte de vile cum sunt acelea din Parcul Filipescu sau din Parcelarea Jianu, sperăm mai acordate stilistic între ele, și aici măcar ornamentația și ritmica vechilor case și clădiri publice de la noi va avea cu ce să contribuie, chiar dacă nu se vor mai face pe viitor oribilele ferestre înguste și întunecoase, bune pentru mănăstiri și pentru vremurile în care casa era bastion. Pridvoarele brâncovenești, stilpii înfloriți, arhondaricurile mănăstirilor moldovenești, ritmica bizantină, decorațiile geometrice ale artei Orientului poate vor fi din nou utilizate, dar în materie de volum, cubismul și constructivismul vor avea întîietatea oriunde. În materie de biserici, soluția găsită pentru catedrala din Timișoara o socotim mult mai fericită decît cea a catedralei de la Alba Iulia. La Timișoara, inteligența și bunul gust al arhitecților au utilizat spiritul sintezei de elemente bizantine și gotice (bizantine în împărțirea clădirii și în ridicarea pereților; gotice în privința acoperișului țuguat), sinteză realizată de arhitecții moldoveni ai mănăstirilor din Bucovina, dînd astfel întregii clădiri o monumentalitate impunătoare, o vizibilitate fermecătoare și un avantaj față de celelalte clădiri monumentale ale orașului, formînd un tot organic, impunător prin formă și sculpitor, datorită ceramicii acoperișului (întrebuințată și de Mincu la unele clădiri ale sale), ceea ce nu este cazul catedralei de la Alba Iulia, unde turnul intrării (clopotnița) este disproporționat față de corpul bisericii înseși, ștersă ca volum și ritmică.

În afară de biserici, de teatre, opere și muzee — pentru care va fi nevoie de arhitecți cu viziune umanistă — majoritatea clădirilor publice ale viitorului se vor construi, desigur, în stil funcțional și în acord cu evoluția tehnică mondială. Începutul făcut de arhitectul Creangă, urmașul lui Le Corbusier, în planul clădirii Malaxa (de pe Bulevardul Brătianu, colț cu str. C. A. Rosetti)¹⁶, dar nu și în acela de la Aro¹⁷, va fi continuat și în viitor pentru fabrici și blocuri cu multe birouri, dar nu și pentru locuințele particulare.

III

Revenind la problema generală, este așadar, cazul să concludem că, deși arta cultă românească s-a format sub impulsul contactului cu străinătatea, în secolul trecut, mai ales în contact cu Franța, nu se poate spune că această artă cultă constituie ceva exotic și străin de sensibilitatea poporului, rupind continuitatea culturală anterioară. Tehnica a fost nouă, adeseori deosebită față de ceea ce făcuse pînă atunci, dar — fapt foarte important — tehnica superioară a Occidentului și, uneori a Răsăritului rusesc noi am știut cum s-o folosim pentru a exprima viziunile și sensibilitatea noastră de oameni ai naturii și ai unei vieți patriarhale. Iar în privința artei populare, încă vii și astăzi, dar și mai vii în secolul al XIX-lea, nu-i adevărat că am utilizat-o cu o „aplice exterioară”, obținînd efecte hibride. Întrebat odată de noi, asupra calităților specifice ale artei românești, pictorul N. N. Tonitza ne-a răspuns: „Mă aflu în nedumerire. Despre anume care artă mă întrebați? Despre arta populară sau despre arta cultă? Legătura organică cu neamul românesc, singură arta populară o are. Cealaltă — cultă — va să și-o cîștige, hotărît, de acum înainte“. Un răspuns similar cu tema d-lui Marin Simionescu-Râmnicăneanu, exprimînd părerea curentă, pe care, de pildă, profesorul G. Oprescu o exprimă mai precis astfel: „Între primii ani ai veacului (trecut — n.r.) și primele trei sau patru decenii, în domeniul artei, ca în atîtea altele, asistăm la o schimbare radicală și completă... ne găsim brusc la una din acele rîspîntii ale istoriei... rupînd cu un trecut umilitor și odios“ (*Pictura românească în secolul XIX*¹⁸, Introducerea).

Revoluția culturală care se produce schimbă radical felul de viață, concepțiile și viziunile și nu noi le vom nega. Într-o privință, toți cei care vorbesc de brusca schimbare, de altă lume, nouă și sincronizată cu Occidentul au evidentă dreptate.

Dar n-o mai au, cînd vorbesc de ruptura completă, radicală, bruscă cu trecutul de sensibilitate, cînd vorbesc de două lumi opuse, cînd văd între arta populară și cea cultă o lipsă totală de legătură, mai ales în deceniile de la 1840 încoace.

Să ne gîndim bine la ce-au făcut Vasile Alecsandri, valorificatorul *Mioriței* și al poeziei populare, Kogălniceanu, valorificatorul cronicarilor, continuat, într-unele privințe, de Hasdeu și Iorga enciclopediști ca și Dimitrie Cantemir, să ne gîndim la Bălcescu și revoluționarii de la 1848 care caută în tradiție ceea ce era nobil și generos, întărind continuitatea, așa cum alții au întărit-o sau o vor întări în privința latinității (Școala Ardeleană) și a dacismului (Pârvan), ajungîndu-se chiar la exagerări dăunătoare și la exaltarea unui primitivism tracic și getic, de care nu era rău că uitasem. În pictură, artiștii veniți din străinătate și aparținînd străinătății fac o artă minoră, dar Carol Pop de Szathmary, fie el de obîrșie română, fie de obîrșie maghiară, cum înclină a crede profesorul G. Oprescu¹⁹ (*Pictorii din familia Szathmary*, în *Analecta*, I, p. 37 și urm.) va reda viu și colorat peisajul țării, izbutind să noteze peisajul și oamenii în peisaj, dar nereușind în compoziții și portrete făcute în ulei. Chiar dacă era ungur, Szathmary s-a integrat atmosferei naturiste de la noi, avînd-o și din țara lui, și ea pe atunci nelegată suficient de Apus și trăind încă feudal și patriarhal; găsind-o vie și sugestivă la noi, unde pitorescul a atras și pe atîția pictori-călători. Dar românul Nicolae Grigorescu va face pentru pictură ceea ce Vasile Alecsandri a făcut pentru literatură: va selecționa cu ajutorul tehnicii occidentale ceea ce convine temperamentului și viziunii sale de om al unei lumi mai apropiate de natură decît civilizația orășenească occidentală. Tehnica se va modifica la fiecare mare pictor al nostru — Grigorescu, Luchian, Andreescu, Petrașcu, Șirato — în funcție nu numai de ce învață și primește în străinătate, dar și în funcție de realitățile lui familiare, de atmosfera și viziunea de la noi. Și toți marii noștri pictori vor reuși în peisaj, flori și naturi moarte, iar nu în compoziții, portrete și episoade, pentru că în acestea se cerea o bază umanistă, o complexitate sufletească, un interes pentru omul tragic sau răzvrătit pe care ei nu le aveau la îndemînă.

Ei vor utiliza învățămintele străinătății pentru a exprima ceea ce era al lor, continuînd în forme culte aceeași predilecție a artei populare pentru frunza verde, cît mai verde sau mai colorată, pentru smalțul ceramicii, pentru ornamentarea vie, iar nu rigidă, făcînd în ulei tot un fel de scoarțe, înflorate. Lunca de la Mircești îi spune mai mult lui Alecsandri decît

viziunea Parisului, iar lui Grigorescu priveliștile rurale din Muntenia mai mult decât pădurea de la Fontainebleau. În sculptură, miracolul Brâncuși va da pietrei răsunetul milenar, pe care i-l dă cuvântului năzdrăvanul Ion Creangă. În muzică, dacă nu am utilizat folclorul în mod atât de variat și savant ca Liszt și Chopin, Enescu îl va utiliza, de la primele rapsodii și poeme la *Sonata în caracter popular*, urmat apoi de alții, deși în muzică evoluția a fost mai înceată și mai timidă, în genere. În epică, Mihail Sadoveanu va fi continuatorul genial al poeziei populare, al baladelor și etosului eroic, dar și al cronicarului Neculce. De ce Luchian a excelat în flori, Sadoveanu în eposul naturist, Rebreanu în exprimarea biologiei rudimentare, Grigorescu în peisaje, Brâncuși în șlefuirea pietrei, metalului și în creșterea lemnului? Pentru că au participat adânc la viziunea și modalitățile naturiste ale poporului nostru, încă în majoritatea lui popor de țărani, care abia de acum încolo trec la umanismul social și la o civilizație superioară.

De altfel, în expunerea aceasta, noi ne-am referit mereu când la arta populară, când la arta cultă; pentru a arăta că nu există ruptură și inaderență între ele, cum cred și o spun răspicat un Marin Simionescu-Râmniceanu și un N. N. Tonitza. Iar a pune întrebarea dacă poporul nostru are sau nu o predilecție pentru anumite arte — este mai puțin rodnic (întrebările se pun, totdeauna, în vederea unui răspuns) decât dacă întrebăm: ce am putut noi realiza în fiecare artă? Căci atunci, se poate răspunde relevant: am realizat în fiecare artă, deprinsă tehnic sau formal în străinătate, ceea ce a convenit structurii și viziunii noastre de oameni ai naturii, viziunii noastre naturiste, pe care revoluționarea culturală din veacul trecut a îmbogățit-o dar nu a reușit să o anuleze, mai întâi pentru că nici revoluțiile nu schimbă temperamentul și experiența acumulată, ci doar organizarea acestora în forme noi și, în al doilea rând, pentru că, atunci când noi luăm contactul viu, intens, direct cu Occidentul, și acesta se înapoia la plein air, peisaj, primitivism, după excesele academismului din ateliere și al vieții livresti de curte sau cameră de lucru.

D. Marin Simionescu-Râmniceanu vorbește de adaptabilitate, ceea ce este un adevăr, dar care trebuie interpretat în sensul că tocmai această adaptabilitate ne-a permis ca în câteva decenii să realizăm o atmosferă culturală superioară la noi, un început de civilizație și, mai ales, să dăm câteva personalități sau creatori de nivel mondial, ca Eminescu, Luchian, Enescu, Grigorescu, Petrașcu, Brâncuși, Iorga, Sadoveanu, Panait Istrati, Rebreanu, critici de ținută universală ca Maiorescu,

Gherea, Ibrăileanu, Zarifopol, Lovinescu, fără a mai intra în celelalte domenii ale culturii sau în științele pozitive, unde, de asemenea, în câteva decenii românii au reușit să se illustreze ca un popor matur, căruia îi trebuiau doar formele sau tehnicile superioare prin care să-și canalizeze energia, sensibilitatea, inteligența. Adaptabilitatea, de care vorbește eseistul estetician, arată, desigur, maturitate, dar această maturitate nu este generală (vorbind de artă și cultură), ci posedă un caracter turist, firesc formației, tradiției, mediului de la noi, aflat pînă de curînd într-o fază medievală, patriarhală, rudimentară întîrziat de condiții politice și sociale neprielnice. De aceea, maturitatea s-a dovedit numai acolo unde avem dispoziții și predispoziții printr-o îndelungată formațiune și educație colectivă, și nu acolo unde se cereau alte baze spirituale și altă mentalitate, cum cere umanismul, pe care de acum încolo îl realizăm, mai ales sub impulsul democratizării actuale. Căci a recunoaște legătura organică cu trecutul, în ceea ce are el constructiv și autentic uman (naturismul nu se opune umanității, ci se exprimă prin natură, lăsînd însă pe omul întreg pe plan secundar), nu înseamnă deloc reacționarism, ci conștiință de pornire temeinică spre un necurmat progres. Trebuie să știm ceea ce avem; trebuie să știm ceea ce ne lipsește și trebuie cîștigat.

De aceea ne pare cu totul falsă afirmația că pictura noastră „n-ar atrage prin specificul ei, aceasta mai ales din cauza tendinței de adaptabilitate, care a făcut pe artiștii noștri să aleagă din peisajul românesc numai ce înseamnă peisajul Apusului“. Astăzi nimeni nu mai susține că Grigorescu a făcut o pictură importantă de-a gata, tratînd subiecte românești în stil francez. Dimpotrivă, toți criticii, care i-au studiat serios opera, accentuează cum influențele primite, el le-a utilizat pentru a exprima ceea ce era românesc în sensibilitatea și viziunea sa. William Ritter²⁰ o observase dintru început, iar mai tîrziu Șirato și Zambaccian vor cerceta amănunțit influențele, făcînd deosebiri necesare, din care Grigorescu iese original și exprimînd viziuni și preocupări care nu sunt ale mediului în care și-a format tehnica. La fel, opera lui Luchian, cu unicele-i *Anemone*, care nu-și găsesc pereche în toată pictura universală, Petrașcu, care chiar dacă pictează în sensul celor mari, nu poate fi confundat cu ei, nu numai calitativ, dar nici ca tehnică. Brâncuși anticipează, iar nu imită. Să mai vorbim de originalitate și, totodată, de autenticitatea sau sinceritatea artei lui Mihail Sadoveanu, Panait Istrati, Tudor Arghezi? Pînă și despre Pallady, care se spune că e un Matisse român, critica a dovedit că această părere nu este fundată. Desigur, avem pic-

tori, sculptori și literați care imită ce se face în străinătate, mai ales la Paris, în Normandia cețoasă și albăstruie, sau la Münchenul dulceag de acum câteva decenii, dar aceștia sunt mediocri și nu exprimă creativitatea adevărată a artei românești. Aceștia nu sunt mediocri pictori francezi de origine română, ci în primul rând nu sunt artiști.

Influențele și anumite modalități sunt necesare oricărui creator, dar realitatea aceasta nu trebuie să ne întunece judecata, noi trebuind să ne întrebăm: Ce a făcut artistul cu aceste influențe, cât i-au ajutat să se definească propriu? Și a fost o fericire contactul cu impresionismul, naturalismul, primitivismul apusean, căci tocmai aceste curente cultivau ceea ce ne-a priit nouă ca oameni ai naturii. Încrucișarea culturii mondiale în aerul liber, în cultul peisajului, florilor, luminii vii — a picturii străine, părăsind academismul de atelier închis și nevrant — cu pictura noastră a fost un act tot atât de prielnic, ca încrucișarea revoluționarilor noștri de la 1848 cu ideile liberale și generoase ale Apusului. În gândire și în artă, trebuie să fii contemporan cu lumea și cu vremea ta, dar, totodată, prin temperamentul, sensibilitatea și viziunile sau nuanțele proprii. A avea o artă specifică nu înseamnă decît a exprima o varietate originală, nuanțe și viziuni proprii condițiilor tale, în unitatea lumii. Trecerea particularului în universal; integrarea prin diferențiere; dobîndirea de noi realități și aparențe pentru realitatea esențială. Artă trăiește din varietate și nuanțări și chiar și filosofia, căutătoare de generalități universal valabile — deschizînd și redeschizînd mereu viziuni, modalități, obiectii, idealuri.

Fiecare generație nouă vine cu credința că ea se apropie mai puternic de realitate, invocînd un realism, care e problema mai mult de geneză, combătînd ce s-a făcut pînă atunci și crezînd că ea va atinge esențialul. Este cert că, față de pictura anterioară lui, Grigorescu a adus mai multă realitate românească în pictura-i socotită, apoi, prea idealizată și arcadiană, venind Luchian care aduce altceva, ami aproape de om și mai direct liric, venind Andreescu mai apropiat de naturalism, venind Petrașcu sau Brâncuși, care leagă viziunile nu numai de arta Occidentului, dar și de sculpirile și geometrismul Orientului, Mihail Sadoveanu a fost socotit cîtăva vreme sămănătorist, dar puternica lui personalitate l-a orînduit deasupra sămănătorismului, deasupra didacticismului naturalist al acestui curent, tocmai pentru că a adus o realitate naturistă infinit mai bogată și mai artistic exprimată decît tot ce se făcuse pînă la el.

Între arta noastră cultă și cea populară sau între tehnica

nou dobîndită în secolul trecut din străinătate și sensibilitatea poporului — și această artă populară fiind un rod al încrucișării atîtor influențe și fiind adesea o formă transmisă de la vechi culturi sau, uneori, o formă decăzută a vieții de curte medievală (dansurile și unele costume) — nu există, așadar, acea discontinuitate sau ruptură bruscă de care se vorbește cu atîta insistență. Au existat momente de criză relativă, modificări, renunțări și adaosuri, dar arta cultă într-adevăr mărețată a exprimat în forme noi sensibilitatea și formația spirituală de care dispunea, în vremea influențării străinătății, lumea de la noi. Chiar forma sau tehnica mondială s-au modificat în funcție de condițiile și viziunile noastre naturiste, noi alegînd ceea ce ne convenea, iar la rîndul nostru am adus artei occidentale, formelor noi, o sensibilitate, precum și materiale, vibrații, nuanțe noi și proprii. Probabil că în viitor vom aduce și mai mult, dar ceea ce am adus major poartă pecetea particularității noastre românești.

Cînd se vor adînci creațiile majore ale artei noastre, se va vedea că adaptabilitatea nu a însemnat putință rapidă de imitație, ci, dimpotrivă, calitatea de a asimila numai ceea ce a convenit artiștilor noștri pentru a fi ei înșiși, exprimînd prin particularitățile condiției lor naționale, univers uman. Cine nu se diferențiază prin aceste particularități, în funcție de mediul său spiritual, nu are individualitate, iar cine nu se ridică pînă la o expresie universal valabilă nu are vocație și personalitate de artist.

* „Revista Fundațiilor Regale“, an XIII, nr. 12, decembrie 1946.

Etnic și estetic

E o constatare de multeori verificată de istorie și de viață, aceia că numai insuficiențele devin probleme. Nimeni nu se preocupă decât de ceiace îi lipsește. Fericirea nu interesează decât pe nenorocit, iar bogăția pe sărac. Nu scriu sociologie și politică filozofică decât aceia care nu fac politică militantă. Criticul A. Thibaudet, observa de curând, cu multă dreptate că literatura politică a Franței vine astăzi mai ales din dreapta, opoziționistă de multă vreme, fiindcă stânga găsindu-se la putere, guvernând mereu, preocupată de acțiune, n'are timp și nici perspectivă pentru scris. M-me du Deffand, fiind întrebată odată ce crede despre dragoste, se zice că a răspuns: „L'amour, je n'en parle jamais, je le fais“. Și e probabil că romanele de voluptate sunt scrise de asceți.

E mai mult decât suspectă preocuparea de estetică pură, într'o anumită parte a literaturii și criticii noastre. Niciodată Franța și Italia care au produs atâta artă n'au filozofat atât asupra frumosului ca la noi. E caracteristic poate și faptul că în Franța nu există încă un manual complex de Estetică. În schimb în Germania lucrările și tratatele asupra științei frumosului se țin lanț, tocmai fiindcă această calitate lipsind în viață, se refugiază în speculațiune. Preocuparea unor literați dela noi de a stabili un frumos autonom, ferit de orice amestec impur, devine aproape o obsesie. E un caz psihologic interesant această estetomanie. Ea presupune în orice caz o lipsă naturală de distincțiune. Maniere și savoir vivre nu învață decît burghezul. Ideia fixă a esteticului pur poate servi drept diagnoză pentru un moment istoric și pentru o anumită pătură socială. Deviațiunea românească a fenomenului nu e intere-

santă însă decât fiindcă reamintește problema, care trebuie discutată în sine.

Cetitorii își amintesc despre ce e vorba. S'a spus aici de mai multe ori că există o strânsă legătură între calitatea artei și gradul de specific național pe care-l prezintă acesta. Firește nu s'a spus niciodată că cine-va poate fi artist dacă n'are talent.

Aceasta e o condiție subînțeleasă, naturală, după cum, de pildă, ca să fii om se cere să fii numai decât mamifer. Întrebarea e alta: care e rolul și care e gradul de potențare artistică a coeficientului etnic în producția artistică. Puriștii au strigat că e vorba de o impietate, de o regretabilă confuziune între etnic și estetic. Câte idei false nu se bucură de o bună reputație numai fiindcă sunt îmbrăcate într'o formulă comodă care e prinsă ușor de public? Etnic și estetic a părut o îmbinare fericită și problema s-a rezolvat, nu-i așa? Acești critici consideră esteticul ca o substanță. Ea trebuie izolată, ferită de orice atingere. E aproape un cult, o consacrare religioasă a unui principiu. În faza totemică, anumite obiecte sunt considerate de către primitivi „tabu“. Ele nu pot fi atinse cu nimic, fiindcă își pierd însușirea lor de a fi imaculate. Printr'un proces de teribilă simplificare în gândire, esteticul a ajuns la o situație analoagă. Fervența religioasă a artiștilor i-a creiat un nou cult.

*
* * *

Conduita estetică este o invenție culturală foarte recentă. Cronologicește ea ar putea fi fixată pe la jumătatea secolului trecut. Flaubert a fost marele preot al ordinului. În „Correspondența“ sa se găsesc numeroase considerații, în care se arată că arta e o funcțiune unică, care se poate satisface complet pe ea însăși. Ea n'are nimic a face cu religia, cu morala, cu ideologia, cu filozofia; nu depinde de mediu, nici de momentul istoric, nici de opiniile și credințele oamenilor. Ea se prezintă ca o comportare specială, disociată cu totul de orice fel de alt aspect al vieții sociale. În această primă fază a atitudinii estetice, arta trebuia ferită, mai ales de amestecul cu morala. Oamenii care susțineau atitudinea estetică, revoluționari de stângă, spirite curajoase și libere, voiau descătușarea definitivă de ipocrizia clerului și a profesorilor de morală.

Era în această epocă un eroism al sincerității care e tot un fel de morală și care s'a opus moralei tradiționale. Realismul fotografic satisfăcea relativ (absolut e imposibil!) această

tendință către pasivitate, prin care artistul putea rămâne oarecum indiferent, nu avea nevoie să ia „atitudini“ în fața subiectului. S'a creiat atunci doctrina „artei pentru artă“. O. Wilde a fost popularizatorul ei pentru marele public.

O a doua fază a tendinții de autonomie a artei nu mai e realizată de literatură, ci de plastică. Către sfârșitul secolului trecut, din reacțiune contra academismului care nu se putea dispensa de a trata mereu în compoziții subiecte mari, cu semnificație istorică, religioasă și patriotică, s'a ajuns la arta fără „subiect“, adică cu un subiect extrem de simplu, adesea o simplă schemă care trebuie mai degrabă ghicită. Încetul cu încetul, „subiectul“, adică conținutul imaginativ, sufletesc a fost desființat cu totul. Cubismul, expresionismul, futurismul se bazează pur și simplu numai pe senzația pură. Arta nu mai „reprezintă“ nimic. Ceiace se cere e doar o prezentare cât mai exactă a legilor fizice de vizualitate, arta devine un complex de linii și planuri, de pete de culoare, tinzând cel mult la un efect decorativ. Conținutul, adică drepturile imaginației și sentimentului sunt înlăturate în favoarea senzației, singurul element psihologic admis de arta nouă. Mai mult decât atât: senzația nu trebuie complectată cu imagini memoriale ori cu afecte așa cum se întâmplă în mod natural în actul de percepție. Orice încălcare a interiorului sufletesc asupra senzației e interzisă. Pictura lui Cezanne dovedește tocmai aceasta. Atitudinea sufletească n'are ce căuta într'o artă de curată mecanică. Amestecul și contrastul de culori se poate explica fizic, la fel îmbinarea de linii și planuri. Nu e nevoie de nimic sufletesc pentru aceasta. Arta își câștigă astfel o autonomie complectă. Ea poate fi despărțită de complexul sufletesc din care face parte, poate fi diferențiată ca o funcțiune aparte, o substanță unică și independentă.

Dar acest mod de a vedea e bazat pe un exces de abstracție. G. Simmel are perfectă dreptate când spune că teoria artei pentru artă e rezultată dintr'un raționalism exagerat. Ea e rezultatul unui rigorism estetic foarte asemănător cu rigorismul moral al lui Kant. După cum acesta separă valoarea morală de restul vieții sociale, făcând dintr'însa o valoare în sine, concepția artei autonome se închide într'un turn de fildeș departe de restul vieții¹. Dacă adâncim însă mai bine lucrurile, aceste considerații pur abstracte ne apar complect gratuite. Arta nu poate fi separată de restul personalității. Sufletul nostru nu e un agregat, ci o unitate. După cum orice organism formează o individualitate biologică, în care fiecare parte e solidară cu totul, în care părțile componente sunt interdepen-

dente, tot așa organizația noastră psihică are o structură dată, cu o anumită tonalitate. Funcțiunile părților nu pot fi izolate de solidaritatea lor cu viața întregului. Arta nu e un fel de cancer, un grup autonom de celule care se dezvoltă arbitrar și anarhic în dauna totului din care constituie numai o parte. Personalitatea umană e un întreg armonios în care fiecare funcțiune depinde de cealaltă. „Perfecționarea unei producțiuni parțiale cu prețul închirierii omului întreg are o anumită limită, căci înălțimea unei astfel de producțiuni nu va fi posibilă decât cu înălțarea simultană a întregii existențe sufletești. Aici trebuie formulat raportul între totalitatea vieții și înălțarea ei la anumite valori.

Cine se muncește să fie numai moral, și de loc intelectual ori religios... acela va ajunge poate la un înalt grad de morală, dar în nici un caz la cel mai înalt grad. Același lucru e mai vizibil cu intelectualitatea: producțiunile omului care e numai inteligent, oricât de surprinzător s'ar părea aceasta, rămân, chiar ca producțiuni intelectuale în urma acelora care isvorăsc dintr'o largă personalitate... Cine este numai deștept, nu este complect deștept².

Acela care consideră tehnica ca un scop în sine, oricât de dotat ar fi, nu poate fi desăvârșit artist. Și faptele istorice — după cum remarcă același Simmel —, confirmă aceste constatări. Toți artiștii în adevăr mari au fost mai mult decât artiști. „Chiar la aceia la care întreaga energie vitală era concentrată în artă, astfel încât restul omului ajungea invizibil, cum e cazul lui Rembrandt, totuși simțim în dosul operei de artă o intensitate și o comprehensiune enormă a vieții întregii personalități“. Arta nu e decât un mijloc de exprimare a personalității. Aceasta din urmă e realitatea întregă a omului, iar arta numai instrumentul ei de comunicare.

Dovada cea mai clară că individualitatea sufletească formează un tot, e că orice tulburare într'una din funcțiunile sufletești, orice dezagregare morală ori intelectuală, aduce cu dânsa, imediat și descompunerea artei care e solidară cu restul. Orice mișcare centrifugală, care strică cohesiunea, strică artei ca și celorlalte atitudini sufletești.

Dar dacă opera de artă, privită ca fenomen individual, e dependentă de o anumită personalitate de care nu poate fi disociată, tot așa arta ca fenomen colectiv nu poate fi separată de celelalte funcțiuni ale grupului. O societate, în speță o națiune, fiindcă acestea sunt societățile firești în care trăim, are o anumită structură sufletească. Ea e colorată individual de anumite tonalități. O societate se definește prin grupul de va-

lori în care crede și care constituiesc idealul său cultural. Într'un anumit moment nu poate exista decât un singur tip de structură culturală în care intră ca atribute anumite valori estetice, religioase, morale, toate perfect solidare între ele. Dilthey, care a introdus noțiunea de structură culturală, a arătat că aceasta duce fatal la o anumită tipologie. Există tipuri de cultură în care arta e una din manifestări. Dar caracteristica structurii culturale e unitatea și interdependența desăvârșită. O artă e, ori cum, expresia unei anumite culturi: schimbați valorile morale, religioase, sociale chiar, ale unui gen de civilizație, arta se schimbă și ea imediat. E foarte îndreptățită astfel atitudinea esteților germani ca Utitz ori Dessoir, care după Hegel, consideră activitatea artistică ca în funcție de întregul moment cultural.

Nietzsche a procedat la fel când a deosebit cele două caractere ale tragediei elene: apolinicul și dionisiacul. După el cultura e o unitate vie, cu un stil propriu. Și nimeni, cred, nu va tăgădui lui Nietzsche o adâncă senzibilitate și înclinare pentru estetic. Modernii au dus mai departe aceste constatări.

O. Spengler, de pildă, vede la baza oricărui gen de civilizație, sub toate aspectele ei variate și variabile, sub sistemele de morală, de religie ori de artă o comunitate tipică, un același suflet, un același spirit caracteristic, un fenomen originar, tipic. Această concepție e fără îndoială justificată. Vom vedea de îndată și mai detaliat pentru ce. Deocamdată, pentru a prepara cele ce urmează, să reținem atât, că arta nu poate fi separată de complexul general al vieții din care face parte, că ea e interdependentă de celelalte funcțiuni, că ceiace îi dă rațiunea de a fi, e dictat de specificitatea întregului din care face parte.

Una din cele mai spinoase probleme ale Esteticeii moderne e aceia a *stilului*. În ce constă și ceiace determină acest aspect caracteristic și ireductibil individual al unei opere de artă nu e ușor de spus în starea actuală a filozofiei artei. Pentru unii stilul e rezultatul, compromisul între o intenție și o realizare. Între intenție și realizare se interpune rezistența, inerția materialului din care produce opera artistul. Acesta e rebel, are anumite legi, și intenția primară e deviată puțin. Ceiace rămâne e stilul. Pentru alții „stilul e omul“ (Buffon), pentru alții momentul istoric și social, pentru alții, în fine, el e determinat de subiectul operei etc. Cu mult mai cuminte procedează Müller Feienfels. El întrunește în noțiunea de stil toate aceste determinări și deosebește un stil al artistului determinat de specificitatea lui sufletească, un stil al influenței prin care me-

diul social își înscrie drepturile în opera de artă, un altul al materialului din care e concepută producția, în fine ultimul condiționat de natura conținutului, a subiectului tratat³.

Fără îndoială că bronzul, cuvântul, sunetul ori culoarea au fiecare alte legi de exprimare, iar pe de altă parte e tot așa de sigur că felul temei artistice, dela roman la poezia lirică, ori de la portret la compoziție cere anumite condițiuni de tratare. Dar ceiace e însă fundamental într'un stil e exprimarea unor anumite structuri sufletești. Buffon a simțit-o acum aproape două secole. Prin particularitatea sufletească a artistului trebuie să deosebim însă, nu numai felul organizației sale naturale, dar și educația sa, adică convingerile sale despre viață și lume. În această atitudine generală se cuprinde felul special de reacțiune al artistului în fața tuturor problemelor culturale.

Cu siguranță însă că stilurile individuale au ceva comun între ele într'o societate dată și într-un moment dat. Există între ele o armonie prestabilită, un acord de vederi și procedee care constituiesc la un loc, un stil mai general, stilul epocii și stilul național. Dacă stilurile ar fi strict individuale, n'ar fi fost posibile toate școlile naționale de pictură, de literatură ori de sculptură care caracterizează dela un capăt la celălalt istoria artei, adică istoria stilurilor. Toată lumea știe că a existat o școală flamandă, una venețiană, alta olandeză, spaniolă, ombriană, că a existat un rococo francez și unul german. Goticul, el însuși, uniformizat pretutindeni prin tendința universalistă a catolicismului, s'a diferențiat pe țări, fiecare din națiuni aducând contribuția originalității sale la stilul catedralelor. Să compare cineva domul din Milan cu catedrala din Chartres sau din Strassbourg și va vedea deosebirea.

Deosebirile de stil național sunt deosebiri de procedee, de tehnică artistică. Venețianul întrebuițează culoarea v'e, strălucită, bogată în tonuri auxiliare, linie amplă și moale. El dovedește senzualitate și epicurism. Gândiți-vă acum la pânzele lui Greco, cu expresia lor halucinatorie, cu culoarea lor ternă, cu extazul lor pasionat. Două concepții de artă, două tehnici, două stiluri. Deosebirea de procedee înseamnă însă, când privim mai deaproape, deosebiri de structură fiziologică, senzorială. Ochiul e diferit construit după popoare și un autor german, Hagen Oskar, a avut dreptate să-și întituleze opera sa *Deutsches Sehen*, vizualitatea germană. Există desigur un ochi, o vedere germană, după cum există una italiană și una spaniolă. Ochiul se adaptează diferit la variate condiții de lumină și culoare. El se formează după mediul plastic, modificându-și

funcțiunea după caracterul spațiului la care trebuie să se aco-
modeze.

Wölfflin a arătat luminos cum vizualitatea evoluiază în
funcție de timp și de specific național. Ritmul, succesiunea
între linear și pictural, între plan și adânc, tectonic și atectonic,
unitar și multiplu, clar și confuz, care constituiesc după el
categoriile esențiale ale oricărei plastici, se alternează și sunt
selectate după o motivație psihologică culturală, determinată
de sufletul poporului care le adoptă*. Dificultatea în care se
zbate plastica germană încă până azi, e datorită imposibilității
de a găsi o formă națională, proprie, specifică, valorilor pictu-
rale care au invadat Germania după renaștere. Germania nu
și-a putut asimila încă printr'un stil național renașterea ita-
liană. Ea caută și încearcă mereu. De aici dezorientarea, și ade-
sea lipsa de originalitate a artei germane**. Legătura între o
anumită fiziologie a vizualității și sufletul culturilor și al po-
poarelor, a evidențiat-o și mai bine O. Spengler, când a sus-
ținut că există o strânsă corelație între felul culturii și modul
de a concepe și trata spațiul.

Dar dacă aceste constatări sunt valabile pentru artele
plastice, bazate mai mult pe senzații și mai puțin pe atitudini
sufletești, cu atât mai mult ele sunt valabile pentru literatură,
artă mai mult a sufletului decât a simțurilor. Pentru că senza-
țiile, ca orice e fiziologic, sunt mai fixate într'un tip omogen,
sunt mai puțin variabile, mai puțin individualizate. Ceiace e
psihic însă e mai aproape de influențele culturii și ale sufle-
tului național. Un ideal nu poate modifica așa ușor o impresie
optică ori acustică, dar el poate devia o credință, o judecată ori
un sentiment. Dacă nu se poate concepe pictură ori sculptură
fără stil național, cu atât mai mult nu se poate concepe lite-
ratură fără un astfel de stil. Ceiace e probat pentru plastică
e cu atât mai probant pentru literatură.

În *Jurnalul de călătorie al unui filozof*, contele Kayserling,
care a văzut o bună parte din națiunile pământului și manifes-
tările lor artistice, ajunge, ca și Nietzsche la concluzia că un
popor e o unitate de stil. Ca să pricepi un stil de artă trebuie
să știi numai de cât mentalitatea poporului care l-a creat. Arta
unui popor e cea mai bună diagnoză pentru psihologia sa et-
nică. Si invers stilul unei arte nu poate fi priceput fără adânci-
rea mentalității naționale a cărei expresie este.

„Ca să pricepi un desen japonez trebuie să fi învățat japo-
neza, adică nu limba japoneză ci atitudinea japoneză în fața
imaginii. Clădiri ca acele vechi indiene nu sunt de apropiat cu
ochiul obișnuit occidental; întrebarea nu este dacă le găsim

ori nu frumoase, trebuie să ne dezvoltăm întâiu organul pentru
astfel de senzații formale... Chiar numai ca să priceapă arta
italienească îi trebuie nordicului o atitudine cu totul nouă⁴⁴.
Elie Faure spune că alături de literatură, arta gotică arată prin
excelență psihologia poporului francez. Nu s'ar putea pricepe
cum trebuie sufletul acestei națiuni, dacă nu s'ar tâlmăci
și după felul în care s'a exprimat în arhitectura catedra-
lelor. Dacă în literatură se vede mai ales caracterul latin și
raționalist al culturii franceze, în gotic se vede sufletul său
breton și nordic. „Oridecâteori evocăm spiritul unui popor, nu-
mele omului care-l reprezintă cel mai evident în ceasul său cel
mai decisiv, ne vine pe buze. Beethoven ne amintește Germa-
nia, Shakespeare Anglia, Dante și Michel Angelo Italia, Cer-
vantes Spania, Rubens Flandra. Când ne gândim la Franța
ezităm. Michelet n'a știut să-și stăpânească inima și simțurile.
Lui V. Hugo îi lipsește noblețea. Lipsește celor mai buni pove-
stitori La Fontaine, Molière, Rabelais, acea pasiune mistică care
eroizează sufletul uman, care concentrează și rezumă într'un
singur om puterile vieții din acel moment și definește în ochii
noștri orientarea și destinul lumii. Ei bine, catedrala gotică
are tot ce iubim în Hugo și Michelet, tot ceiace găsim în Rabe-
lais și Molière, dar ea ridică prin turnurile și bolțile sale po-
porul francez la un așa entuziasm liric, că îi oferă presentim-
entele supreme pe care artiștii noștri nu le-au atins nicio-
dată: Eroul francez e catedrala⁴⁵. Alții au mers și mai departe.
Au găsit raporturi foarte strânse nu numai între caracterul na-
țional și stil, dar între rasă și stil. Rasa de Nord, cea Vest-eu-
ropeană, cea Est-europeană, cea dinarică, cea asiatică ar pre-
zenta aceleași legi de stil în ce privește mersul și vorbitul oa-
menilor, atitudinea corporală, felul culorii în pictură, forma
liniei, debitul verbal etc., etc.⁶.

Fapt e că nimeni nu poate scăpa de această determinare
stilistică. Scrupulosul artist, supraestetul Flaubert el însuși,
face parte din stilul național francez. Tinctura sa sufletească
extrem de raționalistă, luciditatea excesivă, lipsa de sentimen-
talitate, impasibilitatea, indiferența, toate acestea sunt virtuți
prin excelență franceze. Flaubert, el însuși s'a înscris într'un
stil: realismul francez. Chiar doctrina „artei pentru artă“ și
justificarea ei prin scris constituie un stil: acea „écriture artis-
te“, acel exces de artisticism, de formă și de tehnic, caracteristic
francez — după cum remarcă Simmel, fiindcă e excesiv ra-
ționalist.

S'ar putea obiecta însă că „specificul național“ e indispen-
sabil în constituirea și explicarea artei ca produs colectiv, dar

că în opera de artă individuală nu e așa de vizibil. Vom răspunde că ceiace e colectiv e făcut din individual. Dacă stilurile individuale n'ar avea nimic comun între ele, stilul colectiv nu s'ar putea constitui.

* * *

Nimeni nu susține că e de ajuns să fii puternic național pentru ca să produci artă. O asemenea înțelegere simplistă a lucrurilor nu poate intra decât în capul aceluia care nu pricepe importanța factorului național în determinarea stilului. Operă de artă fără talent nu e posibilă. Aceasta e dela sine înțeles. Talentul e un element, un factor, cel principal încă. Aceasta rămâne stabilit odată pentru totdeauna. Dar și Goethe și Hugo și Dickens au talent. Și Rembrandt și Velasquez și Titian. Că deosebește însă pe unul de celălalt?

Desigur în primul rând o anumită organizație individuală psihică și fiziologică. Dar, fără îndoială, în al doilea rând stilul lor național, adică reacțiunea lor specifică în fața lumii și a vieții, „Weltanschauung“-ul lor, cum zic Nemții. Fiecare om, cu atât mai mult artistul (aceasta e o banalitate) are în el două euri: unul individual, altul social. Fiecare individualitate se caracterizează de două ori: odată se opune omenirii întregi prin structura sa limitat-socială într-o națiune și a doua oară se opune cu ceiace are el ireductibil personal față de ceilalți compatrioți ai săi, diferențându-se „sui generis“ în sânul propriei sale națiuni. „Le style c'est l'homme“, când artistul se măsoară cu ceilalți artiști ai poporului său, dar „le style c'est la nation“ când artistul se compară celorlalți artiști de alte neamuri. Când introducem „specificul național“ nu facem altfel decât să complectăm „definiția talentului. Arătăm ceiace are el comun (cu compatrioții săi) și ceiace are deosebit. E tocmai ceiace corespunde la o adevărată definiție: adică genul proxim și diferența specifică. Numai cine nu poate gândi științific, nu poate pricepe aceasta. Comparați între ei pe Dostoiewski și pe Tolstoi. E oare de ajuns? Nu e necesar să-i comparăm și cu Balzac ori Dickens ca să-i pricepem complect?

Un scriitor care n'are decât stilul individual am văzut mai sus că acest lucru e imposibil, aici e vorba de tendința către individual, adică de diminuarea sufletului social, nu poate fi decât un scriitor minor. Talentul său e mai mic, adică mai puțin. Artistul național are și stilul individual *plus* pe celălalt social. E deci mai bogat. Arta fiind expresia sufletului, aceia

care se muncește să rămâne numai individuală va exprima mai puțin, adică va exprima mai redus, mai unilateral. Împuținați sufletul, adică sărăciți-l cu unul din aspectele lui, se va împuțina, se va sărăci și expresia. E așa de simplu!

Constatările acestea sunt verificate și de psihiatrie. Primul simptom al regresivității, al degenerării vieții sufletești atinsă de psihoză e îngustimea cercului conștiinței, limitarea câmpului de atenție, a interesului. Un subiect atins de isterie, descris de Pierre Janet, nu putea să-și concentreze atenția decât la un singur obiectiv deodată. Dacă vorbea cu cineva, puteai să strigi cât de tare ceva în urechi: nu auzea nimic. Nu recunoașteți aici obsesia — obsesia estetomanilor? Stilul național e acela care dă mai întâiu originalitate... Dar această originalitate nu cade niciodată în singularitate cum e cazul artiștilor care se sforțează către stil „strict individual“. Creatorul nu se mărginește la câteva valori strict personale, înțelese doar de un grup restrâns, de o elită, de inițiați. Originalitatea sa are o accepțiune mult mai largă. El e artistul întregului său popor. Și prin poporul său intră în relație cu toată umanitatea. Acesta din urmă nu poate ține seamă de milioanele de tipuri individuale și de psihologia lor specifică. Ea rezumă din economie și nu poate pricepe decât cel mult sufletul popoarelor. Pentru acela al indivizilor izolați n'ar avea nici puțința. Tot ce poate face un american e să priceapă tipul nostru național, dar nu poate adânci sufletul fiecărui individ românesc. I-ar fi și imposibil. Stilul prea individual duce la o artă restrânsă, fără posibilitatea de largă înțelegere. Arta națională e arta lui Shakespeare, Racine, Molière, Tolstoi, Balzac, Goethe. Arta individuală (și aceasta e națională) a lui Barbey d'Aureville, Andreev, H. H. Ewers, Tristan Tzara, a lui J. Cocteau din *Le Potomak*, dar nu a lui J. Cocteau din *Le grand ecart* care e autentică literatură franceză.

Stilul care se muncește să fie numai individual are într'însul, în același timp, ceva efeminat, abstract, debil, degenerant, antivital. E ca acele specimene de nobleță secular ereditară, care prin excesul conservării de clasă s'au căsătorit mereu între rude, oprind împropiata rasei dela seva generoasă a multimii. Creațiunea individuală apare limfatică și antivitală, fiindcă încearcă să se disocieze de personalitatea totală și deci refuză concursul celorlalte funcțiuni, contribuția lor vie și suculentă. Artistul pur se consumă iute fiindcă nu mai e în contact cu viața. Șuvița secătuită din care își extrage puterile nu se mai împropătează și se usucă. Talentul său moare încet de inanție. Dealtfel arta pură presupune aproape totdeauna o

impuținare a vieții. Exuberanța și sănătatea nu se lasă filtrate și canalizate: ele se revarsă impetuos și fecund.

Stilul cu tendința numai individuală e agreabil, interesant, dar e ușuratic și trecător. Ceiace e individual e pieritor. Numai ceiace e colectiv e durabil. Viața stilurilor „individuale“ e scurtă fiindcă posteritatea rezumă și simplifică, și păstrează numai generalul.

Stilul național în ceiace are în același timp special (față de omenire) și general omenesc (față de individ) găsește exact acel loc geometric între tipic și caracteristic, care constituie arta mare.

Dacă n'ar fi existat decât stiluri individuale, nici o operă de artă nu s'ar fi conservat. Istoria artelor ar fi fost o bizară arheologie, în care operele prezentate ca niște incompreensibile texte de ieroglife, ar fi chinuit mereu talentul de descifrare ale erudiților. Puntea de legătură între ele și noi, adică elementul comun uman ar fi lipsit. În locul plăcerii pe care oricine o are în fața lui Velasquez ori Tizian, câțiva maniaci, înarmați cu lupe s'ar fi străduit în zadar să ghicească ce a voit să facă cutare pictor dintr'o curioasă masă de culoare. Căci înc'odată, nu trebuie uitat că numai ceiace e general trăește. Originalitatea extremă, ca și snobismul care o susține sunt repede uitate și e ceva intristător în acest cimitir al valorilor de o zi. Mi se pare că J. Cocteau a spus așa de frumos: „La mode meurt jeune, c'est ce qui fait sa légèreté si grave“.

* *Atitudini*, Editura Casa Școalelor, București, 1931.

1. G. Simmel, *Zur Philosophie der Kunst*, pp. 85—86.

2. *Ibid.*, p. 82.

3. Müller Freierfels, *Psychologie der Künste* (Der Begriff des Stils) în Kafke, *Lehrbuch der vergleichenden Psychologie*, t. II, pp. 105—106.

* H. Wölfflin, *Kunst geschichliche grund begritte. Das Problem der Stillentwicklung*, 1921.

** W. Worringer, *Formprobleme der Götik*, 1922.

4. H. Wölfflin, *Das Erklären von Kunstwerken*, p. 24.

5. Elie Faure, *Histoire de l'art*, I, II.

6. H. Gunther, *Rasse und Still*. München, 1926. In special, p. 29, 85, 109.

DAN BOTTA

Frumosul românesc

Opera de artă răsfrânge — cum ar răsfrânge marea coloritul specific al coastei — stilul pământului în care s'a născut.

Și precum marea nu restituie caracterul momentan, local, pitoresc, al pământului, și poartă până la mari depărtări nuanța indefinită, coloritul aș spune *liric*, general, al acestuia, tot așa stilul pământului nu e restituit niciodată de operele de pitoresc, de dorită culoare specifică, ci de acelea care întind până departe sufletul lor inspirat.

E un paradox acesta, — și semnul unei damnații, desigur, — că tocmai acele lucrări care ating un maximum de abstracție și tind a se desrobi de timpul și spațiul contingent, poartă mai limpede și mai viu, să zicem, caracterele patriei.

Eroic și lucid, mistic și posionat, omul e făurit ca o piatră, misterios alintată de valuri, de elementele pământului său. Și tot așa gândurile sale.

Sub un cer înalt, limpede, static, pe un pământ asediat de marmoră, în care palmii poartă pe frunte o răcoare și o liniște de templu, se va ivi o artă ale cărei constante vor fi claritate, majestate, euritmie.

Pe un pământ care oferă piatra facilă de calcar, în apropierea mării melancolice, sub semnul marilor furtuni, sau în murmurul religios al codrilor de fagi, catedrala gotică va crește umbroasă, liturgică, infinită.

Permanența acestui stil al pământului se poate urmări pretutindeni. E ca un sigiliu al creației sau ca o formă cristalină immanentă gândului.

Divina Comedie dantescă, opera care răsfrânge tot acel ev mediu «énorme et délicat» cu tot sufletul tragic și paradisi-

siac al lumilor de atunci, opera în care goticul se reduce la o perfecțiune diamantină, e tributară totuși — cine ar crede-o? — străvechiului stil etrusc.

Etruria care pierise de două mii de ani, Etruria cruntă și misterioasă, se revelă în opera poetului florentin.

Scenele Infernului dantesc, în sinistra lor varietate, par figurate pe vasele și frescele pe cari arheologii le desgroapă astăzi. Și căstele bucurii ale Paradisului își au un echo în desfășările zeilor etrusci, atât de triviale încă.

Crescut pe meleagurile vechii Etrurii, — în Toscana, al cărei nume reproduce etimologic Etruria, — Dante restituie așadar stilul permanent al patriei.

În geometria ornamentală a vaselor românești surprindem permanența unor motive preistorice. Thracia de peste două mii de ani, Thracia istorică și Thracia preistoriei se ascund în simpla geometrie a vasului.

Frumosul românesc apare aici ca o idee transmisă de Thracia. El e mai curând produsul unui aceluiaș suflet, al unei aceluiaș *Psyche*.

Să căutăm a desprinde, sfios și cu precauții infinite, ca unul care încearcă un pământ încă virgin, stilul care se desprinde din creația românească, elementele frumosului românesc.

Sufletul românesc a fost deseori analizat, și cercetătorii acestei *Psyche* colective au fost de acord că el dezvăluie cel puțin câteva caracteristici constante: Fatalism, Insensibilitate la condițiile vieții materiale, Scepticism.

În domeniul actelor majore, al fervorii, al mării puteri spirituale, — singura care se ridică la creație, — aceste caractere ale sufletului colectiv se prefac în virtuți cardinale.

Fatalismul, sentimentul acestei rigori, acestei absolute necesități a raporturilor lumii, devine, ridicat la un exponent mai mare, sentimentul cosmic, sentimentul solidarității universale, al unității în varietate, al participării sufletului la viața infinită a spațiilor.

Insensibilitatea la tristețile vieții, devine un principiu superior de armonie, de pace, de integrare în cosmos: ataraxia mării înțelepciuni, sentimentul singurătății sufletului pe un plan aproape muzical, de unde totul — bucurie și durere — se desface indiferent, monoton, egal sieși.

Scepticismul poate duce până la un luminos criticism. Neîncrederii filosofice, îndoelii triste, îi răspunde setea de cunoaștere, dorul de abstracțiune, dorul de viziune. Sufletul thracic se arată a fi posesorul acestor mari virtuți.

Religia thracică a lui Dionysos purta sufletul colectiv de la sentimentul pantheic al lumii, până la ideea celei mai pure abstracțiuni.

Dionysos, al cărui suflu străbătea lumea ca o undă de energie, palpita în fiecare piatră, în fiecare plantă. Spațiile se animau de o viață infinită. Lumea întreagă se arăta a fi pînă în moleculele sale ca un *sensorium Dei*, focarul sensibil al Divinității.

Plethora dionysiacă, sentimentul vieții misterioase, profunde, oceanice a lumii, se alia însă cu idealul unei perfecte simetrii: Dionysos muzician al sferelor, Dionysos expresie a muzicii cosmice, a geometriei cerului înstelat.

Antigona — tragedia în care se lămuresc puternice influențe ale Thraciei — triumfă cu un imn închinat lui Dionysos:

«O, tu — spune poetul, — tu care conduci corul astrilor limpezi și armonia imnurilor nopții, fiu al lui Zeus, vino înaintea ochilor noștri împreună cu fecioarele din Naxos, Thyiadele, cari merg pe urmele tale și cari, în furia lor inspirată, dănuie pe plaiurile nopții».

Elementele frumosului românesc au fost preformate de ideea thracică. Dar ideea romană și ideea bizantină sunt acelea cari au determinat caracterele frumosului românesc.

Influența lor a fost atât de vie fiindcă ea răspundea, desigur, unei afinități naturale, unei simpatii prestabilite cu sufletul fundamental.

Acceptate și respinse în parte, aceste idei au ajuns să fie luminoase în măsura în care confirmau virtuțile atavice al Thraciei.

Roma aducea cultura armonioasă a lumii mediteranee, *ideea greacă secularizată*, rațiunea și simțul de simetrie al Greciei, pe care Thracia le poseda în cultul aceluia Dionysos al armoniei cerului.

Bizanțul aducea idealismul său ascetic, idealul artei sale geometrice, spiritualizate pînă la inuman. Thracia poseda și ea sentimentul acestui frumos absolut, abstract, eroic. Geometria vaselor thracice ne stă mărturie.

Creația românească are aceste caractere ale sufletului colectiv. În exemplarele sale tipice ea manifestă sentiment cosmic, ataraxie, idealism.

Miorița, poesia lui Eminescu sau filosofia lui Pârvan, restitue aceeași imagine a frumosului românesc.

Când, sub misteriosul și limpede cer, păstorul thrac își pripcepu destinul, pe față i se așternu melancolia. Ceva din expresie

sia zeului său, melancolic fiindcă e fără doruri, trist de marea lui perfecțiune.

Miorița îl îndemnă să se apere. Glasul ei avea o sfâșiere de vânturi departe:

«Stăpâne, stăpâne,
Mai chiamă-ți și-un câine,
Cel mai bărbătesc
Și cel mai frățesc!»

Dar păstorul thrac nu mai asculta. Ideea destinului său i se arătase limpede, ca o statuie. Acum el căuta să-și asigure doar bucuriile umile ale celor morți, desfătarea tăcută a mormântului:

«Să le mai spui iar,
De n'o fi în zadar,
Ca să mă îngroape
De stână aproape,
Oi ca să privesc,
Dor să-mi potolesc;
Spre partea de luncă
Aproape de strungă:
Strunga oilor,
Jocul mieilor,
Dorul bacilor.»

Viața pe care păstorul Mioriței o căuta în mormânt, avea o tristețe de eglogă. Să-și vadă oile, să-și audă câinii, să asculte sunetul tremurat de vânt al cavalului rustic, acesta era paradisul gândului său naiv!

Această concepție primitivă despre viața de dincolo de moarte e împlinită aici, în balada umană și tragică a Mioriței, de o concepție fără de seamăn: Corpul își duce mai departe existența sa banală, dar sufletul palpită liberat, în sferile albe ale Bucuriei. Undeva, într'un spațiu esențial, o nuntă se petrece între păstor și Moarte:

«Și-i spune curat
Că m'am însurat
Cu-o fată de crai
Pe-o gură de rai.»

E o străveche credință thracică, a morții nuptiale. Pe aria de răspândire a thracilor în antichitate, în regiu-

nile unde poporul lor a stat, concepția morții nuptiale s'a păstrat și astăzi vie.

Unui tânăr mort necunoscut i se cântă și azi cântările de nuntă, și riturile funebre ale poporului românesc cuprind, în strictă tradiție thracică, jocuri și cântece de bucurie. În aceste rituri stăruie antica idee thracică, a morții purtătoare de har.

Ilustra mărturie a lui Herodotos spune că moartea era considerată de thraci ca o bucurie, și cel mort era îngropat în cântece și jocuri, fiindcă, liberat de orice durere, el părea merit a petrece în perfecta fericire $\epsilon\nu\ \pi\acute{\alpha}\sigma\eta\ \epsilon\upsilon\delta\alpha\iota\mu\omicron\nu\iota\eta$.

Acest dualism al vieții de dincolo de mormint, dualism între sufletul legat de materie — sufletul sensibil — și acela care participă la divinitate, la caste bucurii extraumane, a fost ilustrat de filosofia lui Platon. E dualismul dintre $\Psi\upsilon\chi\eta$ — expresie a funcțiilor sensibilității, și $\text{No}\acute{\upsilon}\varsigma$ — sufletul esențial, partea de eternitate. Iată răsunetul aceleiaș concepții despre moarte până în Grecia ideilor plastice și platoniene.

Să fim atenți! Viziunea morții nuptiale apare în tragedia greacă. În trista și palida ei statură, Antigona plânge soarta care-i e dată, de a muri îngropată vie:

«Zeul infernului, — zice ea, — acela care toate le are, mă va duce de vie pe malurile Acheronului, înainte ca legile Hymeneului să mă fi supus, înainte ca dulcile cântări de nuntă să fi răsunat pentru mine. Mă voi cununa cu Acheronul!»

Și mai departe Antigona exclamă:

«O, mormânt! O patul meu de nuntă!»

Thracii sînt aceia care au insuflat Greciei sensuale, concepția unui suflet absolut, de natură divină.

Prin Orpheu, Eumolp și Pythagora, — prin cultele și doctrinele inițiate de geniul lor legendar și pe cari legendele și istoria le declară aduse din Thracia, — marile Eleusinii, tragedia și filosofia greacă s'au putut ivi. Ideea religioasă thracică a provocat, așadar, cea mai nobilă eflorescență a spiritului uman.

Un dor de absolut animă concepția thracică a fericirii postume, ca și cultul extatic al lui Dionysos. Și moartea, și delirul sfânt, pun pe om în contact cu sufletul cosmic. Sunt o nuntă cu divinitatea. În rătăcirea fantastică a celor posedați de Dionysos, prin munții și văile Thraciei, în acel hohot continuu, în acea procesiune despletită sub thyrsul de foc al zeului thracic, esențele, eternitatea, absolutul, puteau fi. Dorul de posesiune devenea panic, infinit. Zeul se manifesta miraculos pretutindeni. Pantheism!

Pantheismul concepției thracice, străbate până în fundurile ei, ca o lumină de miracol, poesia noastră populară.

Lumea vegetală, lumea formelor inerte e animată de un suflet imens. Aici nu numai oile și caii vorbesc și presimt viitorul, ci paltinii și brazii, frunzele și pietrele, răsfrâng divina înțelepciune a creației.

Această simpatie între natură și om — suflete gemene, creații reciproce — e atât de plastic exprimată de balada *Tomei Alimoș*, încât versurile ei — închinarea de ospăț a haiducului — îmi apar ca o imensă rugăciune, ca o religioasă cuminecare cu lumea:

«— Închinare-aș, și n'am cui!
Închinare-ași murgului,
Murgului, sirepului,
Dar mi-e murgul vită mută,
Mă privește și m'ascultă,
N'are gură să-mi răspundă.
Închinare-ași armelor,
Armelor surorilor,
Dar și ele-s fiare reci,
Puse'n teci de lemne seci...
Închinare-oi codrilor,
Ulmilor și fagilor,
Brazilor, paltinilor,
Că-mi sînt mie frățiori,
Pe pōteri ascunzători;
De-oi muri m'or tot umbri,
Cu frunza m'or înveli,
Cu freamătul m'or jeli.
Și cum sta de închina,
Codrul se cutremura,
Ulmi și brazi se clătina,
Fagi și paltini se pleca,
Fruntea de i-o răcoria,
Mâna de i-o săruta.»

Iată natura întreagă animată de un suflu divin, palpitînd ca o nesfîrșită mare sub lună. E viața profundă care se ridică până la măsura de cugetare și simțire a omului: natura inspirată.

Atunci cînd balada *Mioriței* evocă acea nuntă a păstorului cu moartea, eroul ei nu uită să adauge:

«Că la nunta mea
A căzut o stea.»

Nimic mai august și mai simplu decît această expresie a solidarității lumii. Sentimentul cosmic se exprimă aici cu o putere fără seamăn. Faptele noastre au răsunset pînă la limitele lumii, pînă la centură de foc a tuturor spațiilor.

Dacă mi-ar fi îngăduit un grai oarecum pythagoreic ași spune, privind omul ca un sunet în marea de muzică a lumii, că el provoacă în univers vibrația concordantă a tuturor armoniilor sale. Ași spune că aștrii sunt solicitați de gesturile sale, că aștrii învie și mor pe măsura sufletului său.

Tot așa, destinul e o funcție cosmică. El e *principiul de modulație*, energia care-l preface pe om, îi conferă acel sunet strict necesar Armoniei.

Întîia Scrisoare a lui Eminescu este altă imagine a cosmosului dionysian. Oricât ar afecta o filosofie germanică, oricât s-ar inspira din cosmogonia buddhică, oricât material amorf ar aduna din cele patru vânturi ale lumii, *Scrisoarea întîia* exprimă totuși formele genuine, autentice, ale sufletului românesc.

Să recunoaștem această înaltă melancolie! E melancolia *Mioriței*.

Solitar, perfect în marea-i singurătate, sufletul eminescian apare melancolic, trist de propria lui stătue.

Scrisoarea întîia închisă între cele două imperii ale lunii, între cele două viziuni ale cosmosului împietrit, fie ca o icoană a frumosului românesc.

Melancolia ei este emanația de muzică a formelor perfecte. O marmoră praxitelliană, a unei Core în ochii căreia dorm armoniile lumii. Dar pe buzele ei, cu gust de pădure, aproape faunești, s-a ivit surâsul sceptic, întristat, al Cunoașterii.

Între acele imagini surori ale armoniei, ca două frontoane ale aceluiaș templu, între cele două invocații ale lunii plutind peste o lume fără timp, peste lacul înghețat al filosofiei eleeate, — Eminescu a desfăcut pe Dionysos, cosmosul viu, lumea în eternă unduire.

Cum într'o veche icoană românească a Punerii în Mormânt, între doi sfinți solemni, verticali, cele două Marii se apleacă peste trupul istovit al Domnului, și în înclinația lor se confundă în unduirile giulgiului, așa încât par un fascicol de linii calme, o împletire de melodii, un contrapunct pictural din cele mai rare, tot așa Dionysos — lumea în devenire — se desprinde ca un fluviu de melodii simultane.

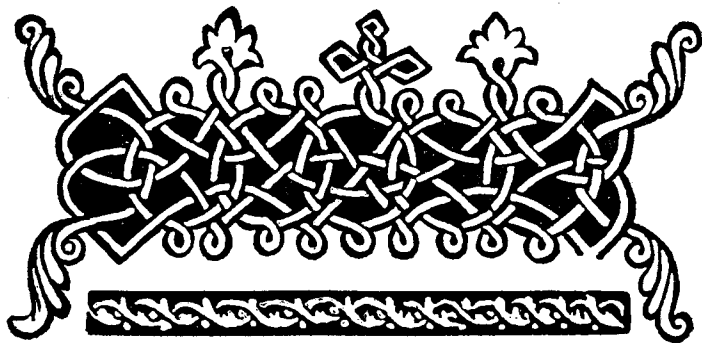
Această idee a unduirii este inerentă frumosului românesc.

Și este semnificativ că filosofia românească, atunci când s'a rostit mai clar, a ilustrat o viziune dionysică a lumii. Can-temir a vorbit de unitatea vie, ritmică a spațiilor, și Conta a formulat o teorie a ondulației cosmice.

Deși tributari concepțiilor timpului, să nu uităm că ei *aleg*. Adevărul la care aderă este cel mai apropiat de al naturii lor, și unul care poate exprima stilul pământului lor. Și tot așa, acela cărui să-i închinăm totdeauna un prinos de gânduri armonioase, Vasile Pârvan.

Concepția istorică a lui Vasile Pârvan este înfiorată de sentimentul cosmic. Evoluția istorică a lumii e privită în lumina evoluției universale ca un fir de miriadele cari se desfășor în raza dulce a planetei noastre. Ca o linie de univers.

* *Limite*, Editura „Cartea Românească“, București, 1936.

G. IBRAILEANU

Caracterul specific național în literatura română

Spuneam într-un articol de acum câteva luni* că literatura din Moldova a fost mai preocupată de realitățile naționale decât cea din Muntenia. Voim să întărim și să complectăm această constatare prin câteva considerații nouă.

Mai întâi, credem că particularitatea aceasta este cauza pentru care proza a fost cultivată mai mult în Moldova decât în Muntenia.

Proza de observație, care redă realitatea prin descriere, narație și reprezentare, a apărut în Moldova, începând cu Negruzzi. Înainte de epoca Eminescu, Moldova se exprimă mai ales în proză, poezia fiind reprezentată aproape numai prin Alecsandri, care e însă un mai bogat și un mai serios prozator; pe când în Muntenia găsim o legiune de poeți — Eliade, Cîrlova, Boliac, Rosetti, Bolintineanu, Crețeanu, Depărățeanu, Sihleanu, Nicoleanu etc. —, proza fiind reprezentată numai prin romanele nule ale lui Bolintineanu, prin *Ciocoii vechi și noi*, important ca document, dar secundar ca artă, și prin scrierile lui Odobescu, importante ca artă, însă neînsemnate ca „documente omenesti“.

Dar mai bine să înșirăm pe scriitori, fără să mai ținem samă de epoci. (Vom cita pe cei mai recunoscuți, indiferent de aprecierea noastră, pentru ca premisele argumentării să fie cât mai obiective.) Pe lângă cei trei prozatori munteni citați mai sus, trebuie să adăugăm pe Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voinești și Galaction; iar în Moldova, la Negruzzi vom adăuga pe Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Gane, Creangă, Vlahuță

(mai fecund ca prozator și mai ales mult mai important în această calitate din punct de vedere al evoluției literaturii române), Eminescu, Jean Bart, Sadoveanu, Hogaș, Patrașcanu, Gîrleanu, Anghel (cred că proza iscălită cu St. O. Iosif e mai mult a lui Anghel, pentru aceleași motive pentru care „Mirea“ e mai mult Anghel — vezi recenzia noastră despre *Helianta* — și pentru motivul că Iosif, singur, n-a scris proză ca Anghel, ceea ce arată că dintre amîndoi, numai acesta din urmă era prozator). Iar dacă am adăuga și pe alții, munteni și moldoveni, proporția ar fi încă și mai favorabilă tezei noastre.

(Pe Duiliu Zamfirescu nu l-am pus la socoteală, pentru că, fiind din Focșani, nu știu cum să-l clasific, deși „junimismul“ lui l-ar atașa de Moldova.)

Acum, să băgăm de samă că genurile literare în care se redau mai bine și mai mult realitățile specifice ale unui popor sînt nuvela, romanul și teatrul — epopeea fiind astăzi un gen mort.

Intr-o nuvelă sau într-un roman — adică în epopeea modernă — și în teatru, subiectul e luat din viața națională, explicațiile fiind rare, aproape curiozități. Apoi, pentru realizarea unor asemenea opere — mai puțin pentru teatru, unde e vorba mai des de rezolvarea unor „probleme“ —, autorul trebuie să cunoască cît mai variat și mai adînc realitățile ce are de zugrăvit, adică pe cele naționale. O bună parte însă din poezie, și anume cea lirică, nu are de zugrăvit realități obiective decît într-o mică măsură (aspecte de natură, farmecele femeii etc.), realități cu puțin ori fără de nici un caracter specific național. Și chiar poezia obiectivă — balada istorică, pastelul etc. — nu are de zugrăvit decît puțin din realitatea obiectivă, principalul fiind și în acest gen sentimentul și arta. Și să se observe că mai des e exotic subiectul în poezia obiectivă decît în proză — vezi Byron, Hugo, Leconte de Lisle etc.; comparați cu romancierii și nuveliștii din literaturile respective.

Poezia — și mai ales cea lirică, cea mai însemnată din speciile genului, — exprimînd mai ales afectivitatea unui individ și concepția lui de viață, e națională adesea numai întru atîta întru cît sufletul unui individ poartă pecetea sufletului poporului din care face parte.

Dar acest element subiectiv național apare și în proză, chiar și în cea mai obiectivă. E atitudinea scriitorului față de lucrurile zugrăvite. Acest element se adaogă deci, și el, la celelalte, adîncind caracterul specific național al prozei.

Așadar, dacă poezia, cînd e foarte națională, e expresia sufletului unui popor, proza, cînd e talentată, e și expresia

sufletului unui popor și oglinda vieții acestui popor. E, încă o dată, mai bogată în realități naționale, subiective și obiective.

Acum, dacă Moldova e mai bogată în prozatori — chiar numai din această cauză literatura ei e mai bogată în realități de ale noastre. (Alte cauze le-am văzut în articolul trecut.)

Comparînd proza moldovenească cu cea muntenească din alte puncte de vedere decît cel cantitativ, vom găsi mai întîi că în Moldova cîmpul observației e mai întins, realitățile transportate în literatura sînt mai diverse, aduse din medii mai variate — caracter care apare ca într-o sinteză, chiar și în opera unui singur scriitor, d. Sadoveanu, care ne-a zugrăvit atîtea aspecte ale vieții naționale, din vremurile aproape legendare pînă în zilele noastre, de la țărani pînă la protipendadă, de la viața tihnită din mahalaua moldovenească pînă la tumultul de pe cîmpul de bătaie.

Vom mai găsi apoi că influența excesivă a literaturilor străine a redus importanța unor însemnați scriitori munteni și mai ales a lui Bolintineanu, ale cărui romane ar umplea altfel un gol în proza muntenească din epoca respectivă, dar care, nu numai din cauza lipsei de forță creatoare a acestui scriitor, ci și din cauza influenței romantismului francez de mîna a cincea asupra lui, sînt sărace ca document, ne dau atît de puțin — mai nimic — din viața epocii de atunci și tot atît de puțin din sentimentul ori atitudinea specific românească față de acea viață. Pentru probă, vom observa că Alecsandri (care nu strălucea doar printr-o deosebită putere de a crea imitînd viața), chiar cînd *localizează* o comedie ori o farsă franceză, pune în ea atît de mult din realitățile noastre, o atitudine atît de națională și o limbă atît de românească și caracteristică personagiilor, încît comediile lui *localizate* sînt documente indispensabile pentru cunoașterea concepției de viață (noi l-am utilizat pentru a defini „spiritul critic“ al epocii) și pentru cunoașterea societății din vremea lui — ca și a limbii de atunci (d. A. Philippide a utilizat aceste piese de teatru ca un izvor de primul rang în alcătuirea dicționarului limbii române).

S-ar părea că un mai mare fapt de influențare decît localizarea nu se poate. Și totuși, localizarea lui Alecsandri nu însemnă în genere altceva decît că ia un model, după care apoi lucrează pînînd propria-i substanță.

Factorii specific naționali, de care a fost vorba pînă acum, se găsesc la toți scriitorii moldoveni și i-am putea descoperi, prin analiză, la oricare din ei. E de ajuns însă să scriem aici două nume, ale lui Creangă și Sadoveanu, care reprezintă în literatura noastră maximum de românism. Căci nu există

nici un scriitor care să se poată compara cu ei în privința românității din punct de vedere al subiectelor, al vieții redată în operă, al sentimentului ori atitudinii și al limbii.

Și, încaltea, să mergem până la capăt.

Curentele mari de naționalizare a literaturii (ca și a culturii) au plecat aproape întotdeauna din Moldova ori de la moldoveni. Școala critică de la 1840 (Kogălniceanu etc.), „Junimea“, mișcarea de la „Sămănătorul“ începută de Vlahuță și ardeleanul Coșbuc (vezi, despre poziția literaturii ardeleni față cu această problemă, articolul trecut și, mai jos, în acest articol) și continuată de d. Iorga și, în sfârșit, „Viața românească“.

Iar scriitorii munteni, care au depus în opera lor mai multă realitate specific românească — mai mult decât toți ceilalți scriitori munteni la un loc — vorbim de Caragiale și Brătescu-Voinești —, acești doi prozatori, cu un atît de pronunțat caracter de originalitate națională, s-au raliat, se poate zice, la curente moldovenești, au debutat și continuat să apară în „Convorbiri literare“ îmbrățișînd critica și, până la un punct, ideologia „Junimii“ — ori întîlnindu-se cu ea.¹

*

Nu e fără interes să lărgim problema și să vedem cum s-a comportat cu realitățile naționale și știința. Cu aceste realități se ocupă mai ales istoria politică și socială, istoria limbii și istoria literaturii unui popor. Comparația, din acest punct de vedere, dintre Moldova și Muntenia justifică încă și mai bine constatarea noastră, decât comparația celor două literaturi. Istoria politică și socială, istoria limbii și a literaturii sînt cultivate mai mult de moldoveni. Nume: Kogălniceanu, Hasdeu, Xenopol, Onciul, Iorga, Radu Rosetti, Lambrior, Philippide, Densusianu — ca să cităm numai pe cei bătrîni, consacrați, pentru ca premisa să fie cît mai obiectivă. Muntenia a avut numai un singur mare istoric al lucrurilor noastre, pe profundul Bălcescu, căci Tocilescu — pentru cei care l-ar cita ca istoric de valoare — s-a ocupat mai mult cu lucruri și vremuri ante-românești.

Dacă apoi ne îndreptăm atenția la un gen care ține și de istorie, și de literatură — „amintirile“ —, atunci constatăm același lucru. Față cu opera neîntrecutului Ion Ghica din Muntenia — în Moldova avem, ca să dăm cîteva exemple, bogatele *Suvenire contemporane*, singurele pagini de valoare ale lui G. Sion; încîntătoarele *Legende*, singura operă viabilă a mult

productivului V. A. Ureche, care a fost, dealtfel, și istoric, și nuvelist; evocatoarele *Amintiri de la „Junimea“*, ale lui G. Panu, pline de tipuri vii ca un roman: *Amintiri din „Junimea“*, cea mai bună operă a d-lui Iacob Negruzzi, și mai ales amintirile din copilărie de la sfîrșitul cărții, care sînt unele din cele mai substanțiale și mai frumoase pagini despre trecutul societății moldovenești; și bogatele, instructivele și plăcutele volume ale d-lui Radu Rosetti, *Povești și Alte povești moldovenești*, *Amintiri*, și romanele sale *Păcatele Slugerului* și mai ales *Cu paloșul*, romanul cel mai palpitant scris în limba noastră, atît de plin de viață veche românească, istorică și legendară. Și, să mai adăogăm romanele istorico-sociale ale lui D. Moruzi.

Dacă, în sfîrșit, ne întoarcem privirile la o altă preocupare cu „ale noastre“, foarte interesantă, la folclor, constatăm că primii colectori ai poeziei populare și primii teoreticieni ai curentului poporan (încă de la 1840) au apărut în Moldova, unde găsim și pe cei mai mari folcloriști, pe B. Fl. Marian și Tudor Pamfile — precum și publicația cea mai valoroasă din acest domeniu, bătrîna *Șezătoare*, a d-lui Artur Gorovei, el însuși un eminent folclorist.

Așadar, și istoria literaturii și istoria științei române dovedesc cu prisosință teza noastră.

Legătura dintre atașarea și preocuparea de realitățile noastre, pe de o parte, și înflorirea prozei artistice și a științelor istorice, pe de alta, se confirmă și prin istoria literaturii și a științei ardeleni.

În Ardeal, unde scriitorii n-au mai avut nevoie să se întoarcă înspre popor — ca cei din Moldova —, pentru că erau înșiși „fii ai poporului“, nedezrădăcinați, caracterul specific național al literaturii e poate și mai pronunțat decât în Moldova. Și — sau *deci* — proza este cultivată în proporția corespunzătoare. Dintre puținii scriitori de adevărată valoare din Ardeal, trei sînt prozatori (și pictori ai celor mai specifice aspecte ale vieții românești): Slavici, Agârbiceanu, Rebreanu și, dacă am adăoga și pe scriitorii secundari, de pildă un Pop Rețeganul etc., constatarea noastră ar căpăta o și mai mare consistență. Dealtmîntrelea, caracterul național al literaturii ardeleni e atît de puternic, încă cei mai naționali poeți dintre toți poeții români de pretutindeni și din toate timpurile sînt Coșbuc și Goga. Chiar *genul* poeziei ardeleni e acela în care poate apărea mai vădit caracterul național — la Coșbuc, zugrăvirea unor aspecte ale vieții naționale, la Goga, năzuințele naționale.

Iar cu privire la știința ardeleană, vom constata că dacă

la istoricii și filologii moldoveni avem de adăugat atît de puțini munteni, în schimb, istoria și filologia românească datoresc enorm ardelenilor Șincai, Klain, Maior, Laurian, Pumnul, Ci-pariu, Bogdan-Duică, ca să citez tot numai pe cei mai bătrîni, sînt destule, prea multe nume pentru răslețitul neam românesc din Ardeal.

Atenția la realitățile specific naționale — contactul cu poporul ori cu literatura populară — cultivarea prozei —, cercetările istorice și lingvistice — sînt, și în Moldova, și în Ardeal, fapte concomitente și legate cauzal între ele.

Dar să ne întoarcem la literatura propriu-zisă.

Deosebirea de *conținut* dintre cele două literaturi, cea moldovenească (și ardeleană) și cea muntenească, este și una de *valoare*?

Desigur.

Am arătat în articolul trecut că poezia muntenească e mai influențată de literaturile străine decît cea moldovenească. E aproape înșă de mîntea oricui că un lucru imitat — e o imitație și că în artă imitația e tot o imitație. Și dacă s-ar pune scriitorii români pe două coloane — într-o coloană după talent și în alta după gradul în care au imitat sau nu —, credem că cei mai talentați ar coincide de cele mai multe ori cu cei mai naționali. („De cele mai multe ori“, și nu întotdeauna, pentru că lipsa de imitație, singură, nu poate ține loc de talent.) Această „lege“ se verifică chiar prin cei doi scriitori munteni, citați mai sus, căci nu credem să fie o simplă întîmplare că Brătescu și Caragiale sînt totodată și cei mai însemnați prozaatori munteni și prozatorii munteni care au zugrăvit lucruri mai ale noastre, numai ale noastre și văzute prin propriii lor ochi, nu prin cărțile citite.

Dar să intrăm mai în miezul lucrurilor, să ne apropiem mai mult de ceea ce poate fi o „dovadă“ — pe cît se poate dovedi ceva în ținutul esteticei.

Există o constatare, ajunsă banală de adevărată ce e, și anume că influența literaturii populare asupra celei culte a fost o cauză esențială de înviorare și de progres estetic a celei din urmă. Această influență însă s-a exercitat cu adevărat numai în Moldova, unde a și apărut și a fost cultivat așa-numitul „curent poporan“. Dar ce lucru poate fi mai „al nostru“ decît literatura populară — opera literară, în care se oglindesc cele două mii de ani de viață subiectivă și obiectivă a poporului român în mediul natural, în care a fost el menit să trăiască?

Și nu poate fi nici o îndoială că dacă Alexandrescu (natură profundă și cu o puternică rezonanță la lumea inconju-

rătoare) ori Bolintineanu (care a fost un adevărat poet, orice s-ar zice, într-o privință mai „poet“ decît Alecsandri), nu poate fi nici o îndoială că dacă acești doi poeți ar fi trăit, ca bardul de la Mircești, în atmosfera și cultul poeziei populare, n-ar fi fost mai buni decît sînt.

Până spre 1880, în vremea cît s-a format limba literară și s-au pus începuturile unei literaturi naționale, literatura populară a fost un factor indispensabil al literaturii culte. Cel mai bun, singurul prozator artist muntean din vremurile acele, Odobescu, este un frecvent iubitor și admirator al literaturii populare. Și credem că nu e, iarăși, o întîmplare că acest singur artist al prozei muntene dinaintea de 1880 este și singurul reprezentant al curentului poporan din Muntenia din acea vreme și, încă, un reprezentant al curentului istoric — unul care „șterge colbul de pe cronicile bătrîne“ —, un alt curent care a fost un factor însemnat al literaturii române, pentru că „cronicile“, aproape ca și poezia populară, conțin lucruri „ale noastre“, foarte naționale. Originalitatea națională a primului prozator român, a lui C. Negruzzi, se datorește și poeziei populare, și „cronicilor bătrîne“.

Iar — ajungem acum la cel mai mare scriitor al nostru — opera lui Eminescu, marele pelerin în toate ținuturile românești și însuși colecător de poezie populară, poate fi concepută fără existența curentului poporan, a literaturii populare — și, să nu uităm, a „cronicilor bătrîne“, în care a trăit cufundat toată viața —, fără existența celor două izvoare de lucruri „ale noastre“?

Nu trebuie să părăsim acest capitol fără să spunem un cuvînt despre *limbă*. Limba este, dintr-un punct de vedere, o mare parte din ceea ce se numește „artă“. Cuvîntul, doară, exprimă totul într-o operă de artă. Cuvîntul propriu, cuvîntul sonor, vecinătatea cuvintelor, bogăția și varietatea vocabularului. Dar cei mai buni scriitori ai noștri sînt — mai trebuie oare de spus acest lucru? — cei mai buni cunosători ai limbii. Altfel, nu puteau *spune* ceea ce voiau. Și cei mai buni cunosători ai limbii sau (e de obicei același lucru) cei care au limba mai bogată și mai frumoasă, toți s-au împărtășit din izvorul cel mare al limbii populare: Odobescu, Eminescu, Sadoveanu și incomparabilul Creangă. Prozatorul cel mai mare — acest Creangă — e chiar un om din popor; scrie cum vorbește poporul; e singurul care are limba *perfect* românească (d. A. Philippide, în *sintaxa* limbii române, ia exemple aproape numai din el, căci numai fraza lui nu e influențată de nici o sintaxă străină).

Așadar, valoarea estetică a unei opere literare e strins legată de originalitatea ei specifică de fond și formă. Se poate spune că dintre doi scriitori cu un egal talent nativ, acela va fi mai mare, în opera căruia se va simți mai puternic sufletul poporului și se vor oglindi mai bogat și mai bine realitățile vieții naționale.

*

Să discutăm acum, privită din acest punct de vedere, și poezia „nouă“ (nu și *nouă*).

Am spus că însăși poezia lirică „veche“ conține mai puțin element național decât proza, pentru că, prin definiție, conține puține realități obiective și are național în ea aproape numai ceea ce e național în sentiment și în concepție.

Poezia „nouă“ însă e mult mai lipsită de caracter național, pentru că, mai întâi, în bună parte, e mai mult o poezie de senzații, iar senzații cu caracter specific național e greu de imaginat. Există deosebiri de la popor la popor în susceptibilitatea la anumite senzații, în intensitatea senzațiilor — dar în felul senzațiilor, nu. Și, apoi, chiar dacă ar exista deosebiri și-n această privință, consecințele ar fi neînsemnate, din punctul nostru de vedere, pentru că senzația, element primar al sufletului, n-ar putea da decât puțin din acea complexitate care e psihologia unui popor. Senzația ține numai de fiziologie și psihologie, în deosebire de sentiment ori concepție, factori ai poeziei „vechi“, care țin *deja* și de sociologie. (Nu vorbesc din punct de vedere genetic, nu mă gândesc la evoluția psihicului de-a lungul istoriei speciei umane. Știu că acest psihic nu poate fi conceput decât ca produs la o specie animală, care a trăit în turmă — în societate. Și fac abstracție și de importanța graiului, efect al vieții sociale, pentru existența psihicului uman așa cum este el. Vreau să spun numai atîta, că senzația o pot avea fără amestecul actual al vreunui element psihic de proveniență socială.)

Dacă lucrurile stau astfel, atunci poezia, cu cît este mai „nouă“, cu atîta exprimă mai puțin sufletul unui popor. Sufletul unui popor însemnă mai ales sentimentele, ideile, concepțiile sale, și nu-l poate exprima decât poezia de sentiment și de concepție, în contra căreia se ridică teoreticienii poeziei „nouă“.²

În al doilea rînd, poezia „nouă“ — care procede, toată, de la Baudelaire, poetul orășan al lucrărilor exclusiv și caracteristic orășenești — este o poezie orășenească. Iar viața orășenească este mai internațională decât restul vieții unui popor.

Sterilitatea de sentimente și de concepții, caracterul de universalitate al senzației, „orășenismul“ — iată cauza pentru care poezia „nouă“ e atît de internațională, încît poezii „noi“ se pot socoti, *cu drept cuvînt*, ca făcînd parte mai degrabă din o literatură general europeană decât din literatura lui Eminescu și Creangă. Iată, apoi, cauza pentru care limitarea ori chiar transpunerea în românește a poeziei „nouă“ franceze ori germane e un lucru *foarte natural*, pe cînd limitarea poeziei „vechi“ străine sare deodată în ochi și se vedește imediat ca plantă exotică. Iată, cu alte cuvinte, pentru ce e *natural* ca poezia noastră „nouă“ să fie, în bună parte, o anexă a celei franceze și să nu aibă nici o legătură cu literatura română — a cărei existență, dealtfel, și în chipul cel mai logic, teoreticienii „noi“ o și neagă.

Vom adăoga, repetînd o considerație din articolul amintit, că pe cînd poezia „nouă“ era nouă în Franța — acum vreo patruzeci de ani —, foarte mulți reprezentanți ai ei erau străini veniți de aiurea — ceea ce ni se pare să confirmă observația noastră cu privire la legătura dintre realitățile specific naționale și poezia „nouă“ a unui popor.

Iar poezia noastră „nouă“, aceea pe care am definit-o mai sus, înflorește mai ales în Muntenia, unde literatura, cum am văzut, este în genere mai puțin legată de realitățile naționale și unde — e același lucru — influențele străine au fost și sînt mai operante; și mai ales în București, „orașul“ nostru prin excelență, un mediu atît de favorabil poeziei „nouă“.

*

Evident că articolul de față conține o triplă cvintesență de „regionalism“. Dar măcar să se constate că acest „regionalism“ este, oricum, destul de larg. Este moldovano-ardelenesc, căci caracterele literaturii moldovenești le-am găsit și în cea ardeleană, cum spuneam și în articolul la care mă refer neconținut — cum s-ar zice, articolul cu pricina. Numai cît, îmi permit să cred că la noi nu se prea înțelege bine ce însemnă cuvîntul „regionalism“. E prea la modă, ca să mai poată fi întrebuintat în adevărata lui accepțiune. E cam ceea ce era odată „șanticler“ ori „findisic“ (fin de siècle).

A constata caractere deosebite în literaturile a două regiuni locuite de un popor și a căuta explicația deosebirii: a constata, în genere, orice deosebiri, în orice privință, între două regiuni ale aceleiași țări — nu poate însemna regionalism. În volumul nostru *Spiritul critic în cultura românească* am relevat deosebiri mai adînci între cultura muntenească și cea mol-

dovenească, și nimenea nu m-a mai găsit „regionalist“. E drept, pe atunci cuvântul nu era la modă. Mare lucru e moda în lumea aceasta! Iar când Russo spunea că „Moldova e țară rece...“ și că „Lauda Moldovei...“; când Alecsandri spunea „Tot Moldova...“, ba când, boier moldovan, antiburghez și spirit sarcastic, încondeia pe munteni cu tot felul de epitete — și foarte pe nedrept —, erau „regionaliști“ acești doi mari și înflăcărați unioniști?

Una din publicațiile alarmate de „regionalismul“ nostru făcea concesiia, ca să nu fie prea rea cu noi, că literatura moldovenească e mai... melancolică și mai romantică decât cea muntenească, căzînd astfel și ea, fără să-și dea samă, în regionalism — și în oarecare erezii istorico-literare. Iar o altă publicație, egal de alarmată de același „regionalism“, recenza din întîmplare, în același număr în care se alarma, articolul unui scriitor francez care, „regionalist“, se vede, și el, constata că spiritul francez de la nordul Loirei e romantic și cel de la sud, clasic. Ce ușor e să cazi în regionalism!

Dar acești alarmiști nici idee n-au la cît regionalism e silit să se dedeie cel care studiază istoria literaturii române, căci această literatură s-a dezvoltat *deosebit* în cele trei regiuni românești, în Moldova, în Muntenia și în Ardeal.

Ardealul n-a avut o literatură și o epocă „pseudoclastică“ cum a avut Moldova (Conachi etc.) și Muntenia (Văcăreștii etc.). Ardealul, în vremea aceea, a avut o literatură populară scrisă, de origină cultă, pentru popor (Barac etc.), „școală“ ori epocă literară pe care, la rîndul lor, Moldova și Muntenia n-au avut-o. Ardealul apoi n-a avut o epocă literară intelectualist-pesimistă ca Regatul (Eminescu, Caragiale etc.). Ardealul nu se întîlnește cu „Principatele“ decât — foarte puțin — în epoca Alecsandri (prin Mureșanu) și în epoca Sadoveanu (prin Goga, Agârbiceanu).

Iar dacă limităm discuția la literatura de dincoace de munți, găsim că poezia pseudoclastică boierească e aproape exclusiv erotică în Moldova, pe cînd în Muntenia e, *deja*, și patriotică ori naționalistă; găsim, apoi, în epoca următoare, că literatura Moldovei (Negruzzi etc.) e mai ales clasică și mai ales în proză, iar a Munteniei (Bolintineanu etc.), romantică și aproape toată în versuri.

Ce orgie de „regionalism“!

Pe urmă vine epoca Eminescu în Moldova și Macedonski în Muntenia — de care am vorbit în trecutul nostru articol —, cînd poeziei moldovenești îi corespunde numai proza muntenească (Caragiale și Delavrancea).

Aceste lucruri nu-s dorinți subiective, ci fapte.

Sau poate e „regionalism“ la mijloc, pentru că cel care scrie aceste lucruri stă la Iași? Dar să se bage de samă că nu stă și în Cluj — căci regionalismul său e, cum se vede, și moldovenesc, și ardelenesc...

Dacă cineva din Chișinău ar face constatarea, adevărată, că Tîrgoviștea a dat, ea singură, mai mulți scriitori de valoare decât orice oraș — pe Eliade, pe Cîrlova, pe Gr. Alexandrescu, pe Brătescu-Voinești —, nu va fi, credem, învinuit de regionalism tîrgoviștean. Dar dacă acest adevăr l-ar spune un publicist din Tîrgoviște, nu-i așa că... „regionalism“ etc.?

Dar subsemnatul are la activul (ori la pasivul) său lucruri care, dacă îl pot „pune bine“ cu Muntenia, îl pot strica cu Moldova și mai ales cu publicul politic din Moldova. Și anume, „regionalism“ muntenească.

În *Spiritul critic*... spun că Muntenia face în veacul al XIX-lea o operă mai utilitară decât Moldova: ea își cheltuiește energia în lupta pentru schimbarea ordinii sociale, caută să transplanteze din Apus formele nouă și organizează România modernă.

În adevăr, instinctul puternic de regenerare apare acolo. Muntenia are pe Tudor Vladimirescu. Ea face revoluția. Ea are idealisti generoși ca Goleștii și Rosetti și organizatori ca Brătianu și Carada.

Muntenia este mai politică decât Moldova. De aceea, genul oratoric înflorește mai mult acolo. (De aceea, poezia ei dinainte de 1880 e mai propagandistă.) Și astăzi partidele serioase — liberalismul, țărănismul, socialismul — sînt mai puternice în Muntenia.

Și a organiza un stat nu e un lucru de disprețuit, mai ales că „primum vivere, deinde philosophari“. (Trebuie să observăm însă că, la această organizare, nu s-a ținut îndeajuns samă de realitățile noastre, asupra cărora au atras atenția mereu gînditorii politici moldoveni. Vezi *Spiritul critic în cultura românească*.)

Dar, victimă a unei prejudecăți învechite, eu tot vorbesc de o literatură românească, ba încă accentuez importanța deosebită a prozei. Și mai mult. Vorbesc ca și cum am avea o literatură de o vechime deja respectabilă, care se poate împărți în epoci, în școli, în curente ș.a., ca orice literatură.

După ultimele descoperiri însă, se pare că, mai întîi, nu avem nici un prozator, iar în al doilea rînd, că literatura ro-

mână, în vîrstă abia de douăzeci-treizeci de ani, e alcătuită numai din „simboliști“.

Această desființare a lui Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Eliade, Cîrlova, Alexandrescu, Bolintineanu, Depărățeanu, Sihleanu, Nicoleanu, Filimon, Odobescu, Negruzzi, Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Gane, Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voinești, Duiliu Zamfirescu, Creangă, Slavici, Eminescu, Vlahuță, Coșbuc, Goga, Iosif³, Sadoveanu, Jean Bart, Patrașcanu, Hogaș, Gîrleanu, Agârbiceanu, Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Codreanu, Cerna, Alice Călugăru, Topîrceanu — această desființare a atîtor scriitori, epoci, școli, curente are ca pricină concepția, ca să zicem așa, nostimă că „literatură“ e numai ceea ce-mi place mie, și nu producția scrisă, în care s-a exprimat un popor la un moment dat și care a fost recunoscută de acest popor ca expresie a lui.

O cu totul altă concepție avea acum cîțiva ani un șef „simbolist“, cînd „romanele“ și le destina „pentru mai tîrziu“, crezînd că vremea aceea nu era a simoliștilor, iar revista și-o numea a „celorlalți“, avînd impresia că locul era ocupat de alții.

Ca amator, oricine are dreptul să guste ce-i place și să arunce restul cu dispreț. Ca cercetător — hai să zicem cuvîntul cel mare: ca om de știință —, nimene nu poate face abstracție de nici o manifestare literară, pentru că orice școală sau curent e un fenomen tot atît de real și de legitim ca oricare altul. Domnișoara care se plimbă printr-o grădină e firesc să se extazieze înaintea trandafirului mareșal și să nu bage-n samă vizdoaga și chiar bujorul. Botanistul care ar face ca dînsa ar fi un dobitoc.

E drept, într-o operă literară, elementul „frumos“ e o „notă“ esențială pentru definirea și clasificarea literară, și istoricul literar, mai ales criticul, nu poate face și nu trebuie să facă abstracție de acest element. Și cum „frumosul“ este o impresie subiectivă, istoricul și criticul literar nu se pot comporta exact ca un botanist. Dar idealul lui, ambiția lui cea mare trebuie să fie, pe cît e cu putință, apropierea de obiectivitatea omului de știință. De aici, pentru istoric și critic, nevoia de mult recunoscută și neconținut recomandată de a se sili să se transpună în cît mai multe stări de suflet, în cît mai mulți oameni, spre a-i înțelege din punctul lor de vedere, spre a analiza „frumosul“ din punctul de vedere al concepției lor, al frumosului lor.

Astăzi asistăm la o priveriște aproape zoologică: cei „vechi“

se uită la cei „noi“ și aceștia la cei dintâi, cu ură, ca la niște monștri, ca la niște dușmani.

Și fiindcă tot am evadat din subiectul nostru, indicat prin titlul acestui articol, să atingem încă una din manifestările acestei opacități sufletești și, cu această ocazie, să spunem un cuvînt în sprijinul poeziei nouă.

Voim să vorbim de „obscuritatea“ de care e învinuită această poezie și de care se face uz ca de „une fin de non recevoir“.

Spuneam acum cîteva luni, repetînd lucruri spuse de atîtea ori în această revistă cu ani în urmă, că dacă uneori „obscuritatea“ este invingibilă, căci se datorește felului însuși de a concepe al poetului, apoi, alteori, această „obscuritate“ nu înseamnă decît nedepinderea cetitorului cu forma și fondul unui poet nou și refuzul lui de a face oarecare efort de atenție.

Celor care cred că au și strivit pe un poet nou numai prin simpla formalitate de a declara că ei nu l-au înțeles, le vom atrage atenția asupra faptului că la început nu era „înțeles“ nici Eminescu.

Acum douăzeci de ani — preocupat de alte probleme decît „obscuritatea“ poeziei nouă —, scriam aceste rînduri (în care cuvîntul „patruzecioptist“ rog să fie tradus prin, de pildă, *alecsandrist*, iar „tendință“, prin *atitudine în fața vieții*, ori chiar numai prin sentiment):

„Cînd Eminescu a început să devină «eminescian» pe la 1870... patruzecioptiștii nu-l puteau înțelege, pentru că Eminescu vorbea *altceva*. «Frumosul» din Eminescu nu putea să fie priceput de dînsii, pentru că tendința dominantă din Eminescu, aceea care a grupat elementele aceluși «frumos», era deosebită de tendința dominantă a patruzecioptiștilor etc.“

Un poet nou vine cu un fond și cu un stil nou. Dar fondul și forma sînt numai două fețe ale aceluiași lucru, văzut din două puncte de vedere deosebite. Ceea ce e obscur în formă (vorbim de poeți adevărați) e obscur pentru că ni-i străin fondul, pentru că ceea ce spune nu poate găsi un ecou în sufletul nostru, pentru că — cu un termen pendant, dar just — nu avem cu ce apercpe ceea ce spune el.

Este drept însă că acea poezie nouă, care are ca material de expresie mai mult senzațiile, va fi mai obscură, în sine, prin definiție, în mod absolut — indiferent de noutatea apariției ei în lume — pentru că senzația e mai puțin socială, adică împărtășibilă altora, decît sentimentul și mai ales decît ideea, concepția etc.; pentru că cuvintele, exprimînd noțiuni, sînt un

material rebel la exprimarea senzațiilor; pentru că senzațiile poezilor noi sînt adesea stranii, curioase, chiar morbide, deci și mai nesociale, ceea ce agravează și mai mult puțința exprimării lor. Această greutate ajunge extremă cînd, ceea ce este adesea cazul, poetul nou aruncă sonda în subconștient — căci, dacă orice introspecție e anevoioasă, sfortarea de a pătrunde în regiunile de sub pragul conștiinței va fi mai anevoioasă, iar greutatea de a exprima ceea ce ai recoltat penibil în lumea ascunsă a sufletului va fi și mai mare.

Dar oare poezia „veche“ este întotdeauna ușor de înțeles? Nu cere și ea atențiune, deprindere?

Eminescu chiar, care unor spirite excesiv de artistice, de complicate, de grăbite și de distrate li se pare atît de simplu, atît de compromițător de simplu, — e oare atît de simplu? E oare atît de ușor de înțeles, chiar pentru spiritele complicate și „artistice“, poezia *Cu mine zilele-ți adaogi*...? Sau imagini ca acestea (iau cîteva bazate pe aceeași analogie):

Memfis, argintos gînd al pustiei;

ori:

Ea, copila cea de aur, visul negurii eterne [luna];

ori:

Căci e vis al neființei universul cel himeric —

sînt oare atît de pe înțelesul oricui?

Încă o dată, de nepriceperea unei poezii nu e vinovat întotdeauna poetul. Dealtmîntrelea, noi sîntem porniți să credem că de cele mai multe ori „obscuritatea“ reală, numită și absconsitate, e voită, și prin urmare e o șarlatanie — un fapt care interesează mai mult etica decît estetica literară.

* „Viața românească“ nr. 11, 1922.

* E vorba de articolul *Poezia nouă*, „Cronica literară“, „Viața românească“, 1922, nr. 6.

1. Despre curentele critice moldovenești, vezi volumul nostru *Spiritul critic în cultura românească*. Apariția acestor curente în Moldova este o altă dovadă, și cea mai importantă, pentru teza acestui articol.

2. André Gide explică slăbiciunea simbolismului prin faptul că, în dosul concepției lor estetice, simbolistii n-au avut o concepție etică, adică o concepție definită, puternică a vieții — concepție, dealtmîntrelea, greu de exprimat prin senzații. E drept, simbolistii au pretins că prin senzații ei exprimă *altceva* („simbolul“ simbolist e un agregat de senzații care trebuie să *evoce* anume stări de suflet), dar nu s-ar putea concepe o pretenție mai absurd pretențioasă decît aceea de a exprima concepții despre lume prin mănunchiuri sau roluri de senzații.

3. Teamă ni-i ca Iosif, dat afară din literatură pe ușă, să nu se întoarcă pe fereastră cu *Legenda funigeilor*, *Cometa*, *Carmen Saeculare*, *Caleidoscopul lui A. Mircea* etc., căci nu cred că, de nedragul lui Iosif, aceste opere scrise în tovărășie cu Anghel să fie declarate ca neexistente — Anghel fiind decretat în cercurile simboliste „simbolist“ și, deci, scriitor adevărat. Și, fiindcă a venit vorba de Anghel, trebuie să ne exprimăm absoluta noastră nedumerire pentru ce este el un „simbolist“? Primele poezii, deși bogate în senzații — care însă nu vreau să *evoce altceva* —, au toate caracterle poeziei „vechi“ și... ceva din Vlahuță, mai ales în stil și în versificare. Iar în *Cometa* și *Caleidoscop*, se rostandizează cu mult brio, ceea ce nu ni se pare deloc simbolistic... Mai „simbolistă“ ar fi *Legenda funigeilor*, dar cine nu vede că Iosif, cel dat afară din literatură pentru „vechimea“ lui, are mai mult amestec în această legendă decît *Cometa* și *Caleidoscop*? Considerația ultimă e destul de puternică, credem, ca Iosif să fie reprimit în literatura română.

Specificitate etnică și creație lirică

Primejdia de a elimina pe Eminescu din conștiința cea mai adâncă a liricii noastre vine, poate nici nu s-ar bănuși, de la tradiționaliști și de la teoreticienii specificului național.

Eminescu nu este un poet de teme folclorice, în felul în care Alecsandri a pastişat lirica populară, în *Doine*, și nici un poet de mentalitate folclorică, în felul scriitorilor de la *Gîndirea*, care cochetează cu un primitivism rafinat de spiritul cult; un Adrian Maniu, un Ion Pillat, un V. Voiculescu sunt mai specifici decît Eminescu, fiindcă utilizează metodele folclorice ca atare. D. Al. Dima, într-o cercetare intitulată *Zăcămintele folclorice în poezia noastră contemporană*, a arătat, nu demult, cît de abil exploatează poeții noștri tradiționaliști motivele magice, riturile vieții, ale ocupațiilor rurale, temele mitologice și religioase etc. — scoase din mentalitatea folclorică. Iar de cînd *Gîndirea* a identificat ideea de specific cu ortodoxia — Eminescu pare și mai înstrăinat de specificul național, fiindcă a fost, prin excelență un poet păgîn sau, în cel mai bun caz, un contemplativ budist.

Viziunile lui cosmogonice n-au nici o legătură cu cosmogonia biblică, și sentimentul extincției universale este atît de budist, încît de ortodoxia eminesciană nu se poate vorbi decît printr-o eroare; ceea ce s-a și întîmplat, din graba de a-l anexa tradiționalismului, d. Dragnea interpretînd *Luceafărul*, crescut din mitul platonice și din conceptul demonic, aspirat din romantica germană drept un poem ortodox.

Amatorii de specific caută pe Eminescu tradiționalist, în cadrul de basm al *Luceafărului* și al lui *Călin*, în viziunile

lui naționaliste, din *Scrisoarea III-a*, din *Doina* sau în motivele lui populare din *Ce te legeni*, *codrule* și *Revedere*.

Fără a fi părăsit viziunea universală a liricii eminesciane, d. G. Călinescu a scormonit mai adînc, în manuscrisele poetului, de la Academie, și a scos la suprafață un strat mai gros de inspirație folclorică, de viziune arhaică, în vasta sa cercetare consacrată operii marelui creator. Complexitatea lui apare și mai vădită, dar d. Călinescu n-a făcut eroarea să-l ajuteze la proporțiile unui liric tradiționalist, ci s-a folosit de aceste elemente ca să-i zugrăvească mai exact fizionomia universului liric și să-i accentueze imaginea dedusă din portretul omului; cu alte cuvinte, a urmărit o imagine critică personală, alături de imaginea fixată de Maiorescu, văzut ca un geniu impersonal, după teoria schopenhaueriană.

În recenta sa culegere de articole, sub titlul de *Tradiție și literatură*, d. Ion Pillat se ocupă, în mai multe rînduri de Eminescu; o dată, supunîndu-l unei analize din punct de vedere al „poeziei pure“, alteori în legătură cu romantismul, cu specificitatea (în opoziție cu Alecsandri și Coșbuc) sau cu „sufletul clasic“, arătînd că Eminescu își convertește în spirit romantic elemente de infiltrație clasică, din *Oda în metru antic*, din *Diana* și din alte poeme: în acest sens, d. Pillat conchide: „Și puterea de asimilare a lui Eminescu e atît de mare, încît cu idei, forme și chiar sentimente antice, el ne dă o poezie de esență pur romantică“.

D. Ion Pillat e însă un antiromantic declarat, amintindu-și undeva cunoscuta opoziție goetheană clasic-sănătos și romantic-bolnav.

Dar mă-ntreb: un Hölderlin și un Rilke — din infiltrațiile clasice ce se găsesc în opera lor n-au făcut o conversiune spre romantism? Și Hölderlin ca și Rilke sunt poeți mai adînci, mai turburători, decît clasicul Goethe, cu ale lui *Elegii romane*, în care își calmează neliniștile de om al Nordului, în contact cu Italia.

Concepția despre „sufletul clasic“ merge, la d. Pillat, spre didacticism și cărturărisim, spre negația visului și a eului, desfătîndu-se în clasicitatea lui Alecsandri și Duiliu Zamfirescu sau în parnasianismul plastic, sonor, al lui Macedonski.

Eminescu depășește temele folclorice ale tradiționaliștilor și derutează pe amatorii de specific, prin însăși marea capacitate de absorbție și convertire a tuturor elementelor, din lirica lui, și prin forța de-a scoate o viziune universală din eul lui romantic.

Tradiționaliștii de la „Gîndirea“ caută să se identifice cu

sufletul colectiv al liricii populare, cu elementele configurative ale etosului, refăcînd, pe alt plan și cu alte mijloace artistice, procesul poetic al generației de la „Dacia literară“.

Eminescu e un poet al marilor mituri, nu un estetik care rafinează asupra temelor folclorice, ca Adrian Maniu, ca Ion Pillat sau chiar și V. Voiculescu — a căror lirică este un comentariu cult, în prelungirea liricii populare. Lirica eminesciană este o expresie a unui univers care reflectă conștiința unui geniu, ca atare. Eul lui este a tot cuprinzător și, indiferent de unde-și resoarbe elementele, din budism, din platonism, din demonismul romantic, din basm și din folclor, în genere, le convertește în sensul viziunii cosmice și le topește în limitele marelui său eu, înălțînd poezia la un spectacol metafizic, universal, de unde contemplația îmbrățișează destinul omului și lirica se adîncește la esențele spiritului. De aceea, Eminescu este unul din cei mai mari poeți europeni, și opera lui se așează în acea familie de spirite neliniștite și totuși clare, care-au smuls conștiinței poetice accente profunde și ne-au revelat condiția tragică a omului, în raport cu universul cu moartea și iubirea, în luptă cu aspirațiile lui grandioase și cu determinismele lui fatale.

Mișcarea tradiționalistă a poezilor de la „Gîndirea“ este o reacție în contra individualismului romantic și a repercusiunilor lui, în symbolism, expresionism etc., și o întoarcere la limitele unui eu colectiv, al poporului, identificat prin temele folclorice: d. Pillat adaugă la acest eu colectiv și „sufletul clasic“, în ceea ce reprezintă ca peisagiu natal (Alecsandri), ca sentiment bucolic al vieții și ca expresie mediteraneană a simțirii, în opunere cu sufletul turburat, bîntuit de pasiuni individuale, al romanticilor. Eminescu nu intră în limitele proclustiene ale tradiționalismului astfel conceput: el e un poet care dislocă specificitatea temelor folclorice, absorbînd totuși și elementele specifice în cele universale.

Nu negăm legitimitatea mișcării tradiționaliste comprimată unui lot al poeziei noastre contemporane, dar ideea de tradiție este ea însăși mai elastică decît teoretizarea pe care i-au dat-o d. Nichifor Crainic sau chiar d. Pillat.

D. Lucian Blaga, filozof al culturii și doctrinar al subconștientului stilistic, poet și evocator de mituri dramatice — a mers mai adînc în spiritul etnic, dincolo de ortodoxie și teme folclorice; teoretician al mitului tragic, și-a fixat neliniștile eului într-un peisagiu fabulos și și-a desfășurat drama de cunoaștere în viziunea profeților: *Zamolxe*, *Avram Iancu*, *Meșterul Manole*; ei simbolizează eroi ai unui nou mesaj în

religie, în ideea națională, în jertfa creatorului artistic și împacă conceptul de tradiție al sufletului colectiv, anonim, cu conceptul individualității, care mișcă și răscolește colectivitatea înălțînd poezia la semnificația de mit. Lirica și teatrul lui Blaga mărturisesc conștiința tragică a eului, înconjurat de mistere cosmice și de aspirații absolutiste. Omul circulă prin fabulă și mit, să-și descifreze destinul și luptă cu forțele divergente din el însuși.

Dacă există un univers de floră și faună fantastică sau de bucolism în poezia lui, începînd mai ales de la *Pașii profetului*, dacă întîlnim atîtea magice corespondențe, între spiritul poetului și spiritul popular, între forțele subconștiente și personalitatea „profeților“ din miturile lui dramatice — lucrul se explică prin același raport care există între puterile ancestrale, prezente oricînd în conștiința umană, încărcată de o sevă acumulată de veacuri, și între tendințele deliberate ale personalității creatoare. Opera lui Blaga depășește astfel identitatea dintre individual și colectiv, care se-nîlnește la tradiționalismul estetizant, în marginea folclorului și pe fundamentul subconștientului etnic, ce pe baza unei piramide își înalță virful spre nori, spre aspirațiile majore ale personalității umane. Același proces, pe care-l înfățișează și opera lui Eminescu, amenințat a fi exclus din specificul național, de spiritele care confundă specificul spiritual cu pitorescul și mentalitatea individualității creatoare cu mentalitatea folclorică.

În înțelesul limitativ, tradiționalismul ni se pare opera unor abili artizani, care-n prelungirea motivelor populare estetizează cu un rafinament în care primitivismul autentic cochetează cu subtila manufactură cultă.

Socotim experiența acestui fel de tradiționalism încheiată; de esență picturală și pitorescă — el nu poate înăbuși forțele creatoare ale individualității, sub pretextul unui specific național care degenerază, pînă la urmă, în decorativ și pastişe. Subconștientul etnic acționează implacabil, în opera oricărui creator; în consecință, nu trebuie teoretizat cu anticipare, fiindcă astfel e redus la o rețetă literară: specificul aplicat cu luciditate duce la o artă minoră, muzeistică și la un fel de gen Brumărescu, în poezie, încrustînd în cuvinte ceea ce ilustrul manufacturist plastic încrusta în lemn.

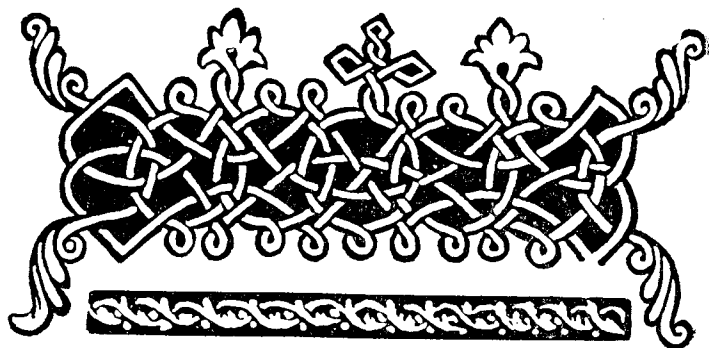
Semnalăm astfel și cea mai mare primejdie a tradiționalismului, fiindcă primejdia cealaltă, de-a elimina lirica eminesciană din specificitate este cu mult mai mică, față de obsedanta creație a Luceafărului.

Poezia de azi, la noi, duce lipsă nu de teoretizări, ci de

o nouă și mare personalitate, care, trecînd peste rețete, să împingă mai departe creația lirică, expresie a unui eu bogat și complex. Un curent istovit, indiferent de cît a realizat, își poate face inventarul, după o generație spre sfîrșit de carieră, dar nu-și poate aroga și dreptul să dea directive; ele vor veni de la o individualitate care va da o nouă substanță și expresie lirismului contemporan, teoretizîndu-și, la rîndul ei, viziunea lirică.

1943

* Vremea, an. XV, nr. 709, 1 august 1943.

Unghiul critic

Cultura română și politicianismul

CAPITOLUL I

I. — Problema culturii române sub forma zeflemei. Critica negativă. O eră nouă. II. — Caracteristica sumară a culturii. III. — Deosebirea între cultură, pseudocultură și semicultură. IV. — Cultura română în trecut. Iruptiunea politicianismului. Mimetismul social din a doua jumătate a secolului al 19-lea. Noi orizonturi.

I. — Discuțiunile ce s'au produs pînă acum asupra culturii române, au fost prezentate publicului nostru într'o lumină puțin prielnică cercetărilor științifice. Asemenea discuțiuni au fost pornite, în cele mai dese cazuri, din sentimente, sau încă mai adesea, din resentimente personale. O parte din cei ce aveau să se plîngă de ingratitudea Țării, și cu deosebire aceia care după o călătorie pentru studii teoretice în Apus, nu găseau la înapoiere deplină satisfacere așteptărilor lor, au obșinuit să scoată din comparația celor văzute și citite prin străinătate cu cele existente în țară, argumente indirecte pentru justificarea nemulțumirii lor. Siguri pe superioritatea culturii ce aduceau cu dînșii; dornici de succese, dar fără noroc: acești nemulțumiți au fost primii critici ai culturii române. Critica lor, îndreptățită uneori, severă totdeauna, se manifesta prin saloane și în conversații zilnice sub forma de „zeflemele“, un gen de ironie ușoară potrivit cu caracterul limbii noastre. A fost o vreme cînd zeflemelele la adresa obiceiurilor și instituțiilor noastre, erau mai mult decît la modă; cele reușite făceau ocolul saloanelor, aduceau autorilor lor adevărate triumfuri.

Toți le aveau pe buze. Cei naivi le repetau și le împrumutau unii de la alții, fără a bănuși măcar amărăciunea de suflet din care isvoriseră — veseli că au de ce rîde. Cîțiva totuși, le înțelegeau și le utilizau. În orice caz zeflemistii erau răzbunați: succesul, care le lipsea în altele, le venea sub această formă. Decepțiunile din viața reală se explicau și se iertau. Într-o țară incultă, ca a noastră, cine poate începe ceva serios? Ca la noi, la nimeni.

Toate aceste manifestări ale criticii, sînt astăzi uitate, sau aproape uitate. Dacă unele mai trăiesc încă în amintirea publicului, aceasta se datorește unor cauze cu totul străine de scopul urmărit odinioară. Întîmplător cite un artist, un I. L. Caragiale bunăoară, le-a împrumutat vestmîntul artei, și astfel, întocmai ca muștele ce se păstrează în bucățile de chihlimbar, cîteva specimene de zeflemele persistă încă să intereseze posteritatea. Tovarășia artei le-a scăpat de uitare.

Pe lîngă o asemenea critică, pornită din resentimente și exprimată sub o formă ușuratică, n'a lipsit să se producă și o a doua, mai documentată, mai serioasă. Din nenorocire însă, nici aceasta n'a fost susținută după un plan metodic. Numai la ocazii rare și acestea de regulă sustrase participării marelui public, critica serioasă a făcut obiectul preocupării oame-nilor noștri de frunte. De altmintrelea, aceștia n'au avut în vedere însăși scopul criticii, ci protestarea sentimentelor lor în contra unei stări intolerabile. Sufletele lor nobile se disculpau în fața viitorimeii de vina că au trăit într'o epocă așa de nenorocită. Întocmai ca Pontiu Pilat ei sfîrșiau prin a-și spăla mîinile de orice amestec cu ticăloșiile prezentului.

În aceasta de a doua categorie de critică trebuie puse multe articole și discursuri din ale fruntașilor neamului nostru, ca cele rostite ori scrise de un Barbu și Laszar Catargi, P. P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Lahovari, Mihail Eminescu și alții. Critica lor isvorită din grija și iubirea de țară, a fost un puternic avertisment dat contemporanilor, a salvat multe inteligențe de rătăcire; dar în definitiv ea a fost negativă. A arătat răul, fără să arate îndestul și drumul îndreptării. De aici nu urmează însă că ea a fost și sterilă. Dimpotrivă, pentru timpul cînd o întîlnim, critica acestor fruntași a avut un rol mai folositor decît ar fi putut să-l aibă o critică pozitivă. Căci pe vremea cînd ea s'a produs, conștiința poporului român era atît de amețită și de îndirjită spre rău, încît orice direcție pozitivă ar fi trecut neluată în seamă, dacă n'ar fi sporit chiar confuzia. Numai într'un cîmp restrîns ca acel al literaturii s'ar fi putut încerca o direcție pozitivă (și acolo s'a și obținut

oarecare rezultate); în câmpul întins al vieții sociale însă, nici gând! Trebuia să se ajungă mai întâi la un moment de reculegere, pentru ca aci, în câmpul vieții sociale, sfaturile positive să-și aibă rostul lor. Trebuiau limpezite mai întâi cugetele; alungată confuzia dintr'însele. Și aceste rezultate le-a înlesnit, dacă nu obținut, exclusiv critica negativă. Prin mijlocirea ei, cuvântul patrioților noștri luminați a reușit să se facă auzit, cu tot zgomotul asurzitor produs de declamatorii și propagatorii unei false culturi. Ea, critica negativă, a fost în epoca în care s'a produs, un friu necesar, care a reținut conștiința noastră publică de la multe aventuri nebunești.

Astăzi, rolul ei poate fi socotit ca terminat. O nouă eră se deschide pentru problema culturii române.

Începutul erei noi se întrevede chiar. Unde se mai simte astăzi tirania guralivilor de odinioară, care ne asurzeau urechile cu frazeologia învățată pe de rost în cafenelele Parisului? Unde trufia acelor poligrafi, care ne falsificaseră datele și tradițiile istorice pentru a-și croi lor o pensie în buget, iar țării un viitor nefiresc? Unde naivitatea senină a publicului din generația trecută, care gusta orice zeflema debitată la adresa obiceiurilor și instituțiilor naționale?

Au scăzut mult de tot infirmitățile acestea din viața noastră socială. Că mai există încă, nimeni nu contestă; dar ele, cîte sînt rămase, nu mai presintă gravitatea, pe care o prezentau altă dată, pe vremea cînd debuta în viața politică un Titu Maiorescu sau Alexandru Lahovari. Generația tînără de astăzi n'are nevoie să se înarmeze cu ironia celui dintâi, sau cu talentul oratoric al celui din urmă, pentru a face să răsbată în conștiința publică un cuvînt înțelept. Pentru atingerea acestui scop, este destul ca ea să se ridice cu judecata pînă la ideile sănătoase ale omului de știință. Cel puțin, aceasta ne este credința.

O boală socială are o evoluțiune identică cu aceea pe care o are o boală organică. Ea trece prin o perioadă de infiltrare, în care corpul social se dispune a o primi; prin o perioadă de culminare, în care ea stăpînește corpul social; și una de descreștere, în care corpul social biruitor o eliminează. Așa a fost și cu boala de care a suferit societatea română în ultima jumătate a secolului al XIX-lea. O perioadă de infiltrare a fost aceea în care toate influențele streine, pretinse civilizatoare, au pătruns în corpul nostru social; o perioadă de culminare, cînd s'au copiat pe întrecute legile și instituțiile de aiurea; o perioadă de descreștere, aceea în care ne aflăm.

Generațiunea tînără are misiunea să grăbească însănătoșirea societății române.

De această misiune sînt legate multe și grele îndatoriri. Acei ce o încearcă vor trebui să unească la un loc entuziasmul faptei cu maturitatea judecării. Vor trebui să se convingă de însemnătatea pe care în viața unui popor o are cultura, și potrivit acesteia să aibă energia de a-și stabili norme pentru activitatea lor practică.

Fi-va tînăra generație vrednică de o așa misiune?

II. — Cultura este o condiție indispensabilă pentru dezvoltarea popoarelor ieșite din starea de barbarie. În cultură se oglindește finalitatea conștiinței sociale; prin ea faptele omenesti dobîndesc un înțeles mai înalt, devin istorice. Poporul fără cultură n'are istorie, fiindcă n'are un criteriu care să stabilească valoarea evenimentelor petrecute. Întocmai cum pe suprafața unei pustietăți nisipul se ridică și cade după schimbarea fenomenelor atmosferice, care și ele, la rîndul lor, se repetă mecanic după legile fixe ale naturii; tot așa este și viața unei societăți omenesti în stare de barbarie. Faptele unei asemenea societăți sînt supuse pasiv la legile elementare ale funcțiunilor organice: sînt fenomene de nutriție și reproducție, sînt instincte de dominare. Înțeles istoric nu capătă faptele sociale decît atunci, cînd ele se ridică deasupra vieții elementare organice, cînd ele se succed după motivarea unei finalități conștiente. Atunci zicem că societatea în care ele se produc este o societate cultă, sau cultivată; un termen pe care-l formăm prin analogie, după cum zicem că suprafața unui teren este cultivată, de îndată ce pe dînsa, în locul nisipului care se mișcă purtat de vînt, am sădit plante care se dezvoltă în vederea unei finalități fixate de noi. Prin cultură o societate dobîndește rostul său istoric și prin aceasta se diferențiază de alte societăți; întocmai cum de altfel, fără a voi să ducem mai departe analogia, și terenul cultivat cîștigă o înfățișare proprie față de cel învecinat, rămas necultivat.

Cultura întreține între membrii unei societăți raporturile de autoritate și legăturile de solidaritate; încă mai mult, ea stabilește o continuitate în munca diferitelor generațiuni.

În adevăr, bunurile sufletești, din care e construită cultura, sînt în realitate singurele baze mai durabile pentru întemeierea unei vieți sociale. Numai după ce în sinul unei societăți se ridică altarul unei credințe religioase comune, se impune criteriul unor valori morale primite de toți, se formează gustul pentru admirarea aceluiași producțiuni artistice, se stabi-

lesc norme de gândire pentru deosebirea adevărului de eroare, se exprimă gândul într'o limbă uniformă, se practică obiceiuri și se utilizează invenții tehnice comune etc., numai atunci se operează și o apropiere mai trainică între indivizi, se luminează muncii omenești calea spre cooperatiune. Fără aceste bunuri, care se ridică și trăiesc deasupra gândului și faptei fiecărui individ, activitatea socială este oarbă și fără spor. De aceea societățile în stare de barbarie, cu toată lunga lor durată de timp, duc totuși o existență precară. Munca indivizilor se pierde de la o generație la alta, covârșită totdeauna de nevoile momentului. Singure numai bunurile sufletești deschid muncii o existență superioară și durabilă; prin mijlocirea lor viața individului se înobilează și profită obștii. Credințele religioase, obiceiurile, instituțiile științei, sînt singurele care înving moartea. Individul, luat de sine, ar fi o arătare fără înțeles, dacă în viața socială nu i-ar fi dat lui să se asocieze și să contribuie la existența bunurilor sufletești, la cultura poporului din care face parte.

Dar bunurile sufletești deși transformă și înobilează activitatea individului, nu nimicesc însă și rațiunea de a fi a acestuia, adică *individualitatea*. Ele constituiesc pentru societate o armătură, care își are *individualitatea* sa proprie. Numai ca atare, rolul lor este acel arătat mai sus. Niște bunuri sufletești, care s'ar impune ori unde, și oricum, oricărui popor în genere, ar înceta de a mai întreține spontaneitatea individului; ele s'ar asemăna cu legile determinismului mecanic, care nu permit decît o veșnică repetiție de fenomene. Constituită din așa bunuri generice, cultura ar înceta să mai fie un criteriu pentru judecata faptelor istorice. Succesiunea acestor fapte ar apare identică cu succesiunea fenomenelor din natura fizică.

Cultura adevărată, prin mijlocirea căreia un popor se ridică și prosperă, se presintă totdeauna ca o individualitate puternică. În ea găsim rezumate toate însușirile caracteristice ale societății, toate creațiunile mari și originale ieșite din sufletul acesteia. Amintirea zilelor trăite, precum și idealurile proiectate în viitor; impresiunile venite din lumea externă, precum și cele isvorite din spontaneitatea sufletească, se contopesc în ea ca într'un tot armonicos și indivisibil. Cultura desăvîrșită hotărăște diferențierea permanentă între popoare; ea este, neîndoios, cea mai înaltă manifestare a individualității. Exemplele în care ea se întrupează sînt capetele de operă ale naturii, sînt justificarea vieții omenești însăși.

Din nefericire asemenea exemplare sînt relativ puține. În această privință, popoarele n'au mai mult noroc ca indivizii.

Precum între aceștia puțini ajung să-și constituie o personalitate puternică, tot așa și între popoare: puține sînt cari ajung la o cultură desăvîrșită. Cultura desăvîrșită, ca și personalitatea individului, este o potențare a legilor naturii; ea este un ideal, care nu este dat a fi atins decît de cei aleși.

Majoritatea popoarelor cite s'au perindat pe suprafața globului, n'au ajuns să aibă o cultură desăvîrșită. Dar ele n'au rămas nici în barbarie; ci unele, și cele mai numeroase, s'au mulțumit cu o stare de semicultură, din care n'au fost volnice a eși, decît cînd au fost cotropite de popoare mai puternice; iar altele, cele nenorocite, s'au sleit, pînă la disparițiune, într'o stare de cultură falsă, de pseudocultură. Semicultura și pseudocultura sînt stări intermediare între barbarie și cultura adevărată; una și alta n'au avantajele acesteia din urmă, dar nici dezavantajele celei dintîi.

Pentru înțelegerea problemei ce ne preocupă suntem obligați să ne oprim puțin asupra lor.

III. — Vom începe cu pseudocultura. În ce consistă, și prin ce se deosebește ea de adevărata cultură?

În aparență, pseudocultura cuprinde aceleași elemente pe care le întîlnim și în cultura adevărată. Un popor în stare de pseudocultură cunoaște toate valorile sufletești pe care le întîlnim și la poporul cult. Religie, știință, artă, invenții tehnice etc. toate sînt la el în ființă, și încă uneori sub o formă mai scilpitoare de cum le întîlnim la poporul adevărat cult. În special organizațiunea lui politică nu lasă în aparență nimic de dorit. Se pare că fiecare membru al societății este bine la locul său — ba chiar că unii sînt bine în mai multe locuri, și că toți conlucrează pentru prosperitatea publică. Artiști, savanți, apostoli morali prin cuget și faptă, tehnicieni et., întrețin în viața publică o agitație febrilă. De multe ori sufletul acestui popor ajunge să fie extraordinar de comprehensiv. Nu este aspirație, care să se fi produs aiurea, care să-l lase pe el rece; nu este obicei sau instituție, care să nu-l intereseze și chiar să nu-l predispuie a le experimenta. Harta acestui suflet este boită în culorile cele mai variate. Privită de departe ea este de o strălucire ademenitoare — așa cum se prezenta uneori produsele de reclamă ale industriei moderne.

De aproape însă, realitatea te întristează. Culorile variate de pe harta acestui suflet te fac să bănuiești hotarele atîtor colonii, în care se exercită influențe deosebite și străine una de alta. Agitația vieții publice îți indică lipsa ei de originalitate; comprehensiunea extraordinară a sufletului, lipsa de adîncime.

Organizația politică te face să surizi; iar roadele prosperității te umplu de milă. E un ce care dezvăluie mizeria realității în ciuda fastului extern.

Un fel de intuiție ne face să simțim absența armoniei între aceste multiple însușiri, cu care se împănază cadrul pseudo-culturii. Este aceeași intuiție pe care o regăsim în multe alte ocazii din viața de toate zilele: atunci, bunăoară, când intrînd în casa unui parvenit suntem izbiți de discordanța dintre exteriorul mobilei și interiorul sufletesc al stăpînului; ori, auzind afirmările mincinosului, bănuim ocolirea adevărului: ori, asistînd la fanfaronadele fricosului, prevedem lipsa de energie... E sentimentul ce-l avem că forma și fondul nu se corespund, că ne găsim înaintea a ceva rău întocmit, destinat să se piardă după voia împrejurărilor.

Adeseori în viața de toate zilele întîlnim oameni plini de toate însușirile, și totuși lipsiți de o personalitate definită. Pe acești oameni împrejurările îi solicită la fapte: împrejurările le stăpînesc voința. Conduita lor se presintă ca un zig-zag eșit din jocul unor tendințe contrarii. Nici o continuitate în acțiune; nici o logică după care să prevedem rezoluțiunile luate. Sufletul lor este o împeticătură de bun și rău, după cum a dat norocul. Faptele lor de asemenea. Ei pot făptui lucrurile cele mai frumoase; dar cînd sîntem în fața acestora, dacă nu le am ști de mai nainte origina, n'am cunoaște nici odată cui aparțin. În natura și înfățișarea lor nu stă săpată pecetea originalității. Dispozițiile sufletești și manifestările externe ale oamenilor fără personalitate, nu formează o unitate organică. Din ele nu se constituie o individualitate, care să reziste influențelor externe.

Așa și elementele care alcătuiesc pseudocultura. Legătura între ele este întîmplătoare și puțin definită. Aci nu este o excepție să întîlnim o credință religioasă trăind alături cu instituții sociale opuse; valori morale recunoscute din vorbă, dar în fapt neaplicate; o știință oficială alături de o ignoranță reală, un interior de suflet necioplît învăluit în haina unei arte de împrumut; aspirații și idealuri sociale transformate în titluri de rentă. Aci extremele se ating fără ca ele să jignească sentimentul cuiva. Artistul se impune prin protecții politice; ignorantul face știință și nemernicul morală; legile politice le aplică acel ce le nesocotește mai des; biserica lui Dumnezeu o reprezintă acei care nu știu să se represinte pe ei însăși.

Apoi, acea ce este încă și mai caracteristic:

Nici o creațiune puternică nu sgudue pînă în temelie sufletul poporului pseudocult. La dînsul toate se petrec la

suprafață, fiindcă toate sînt de împrumut. Emoțiile adînci pentru adevăr, frumos și bine, sînt necunoscute. Nici un ideal, care să ceară jertfe personale. Ofrandele aduse acestuia sînt pe cît se poate culese fără multă oboseală.

Acestea sînt notele caracteristice, pe care scriitorii le pun de obicei pe seama pseudoculturii. Sînt ele tot atîtea desavantajii?

Față de aceea ce există în starea de barbarie, negreșit că nu. Ele constituiesc din potrivă un titlu de superioritate pentru pseudocultură. Și cu deplină dreptate.

În societățile barbare, lipsind cu desăvîrșire autoritatea bunurilor sufletești, prin urmare și înfrînarea pe care acestea o aduc cu dînsese, instinctele de dominare și interesele materiale, ocupă primul plan. Din această cauză, în societățile barbare lupta pentru existență devine mai dirză și mai nemiloasă. Poziția individului este intolerabilă. Toate legăturile sociale se cimentează cu sacrificiul libertății și singelui său. Din fericire, în asemenea societăți, individul este mai mult o ființă instinctivă, decît conștientă, și astfel el are norocul să nu cunoască forma cea mai acută a durerii: durerea morală.

Față de această stare nenorocită, pseudocultura se presintă cu mult mai bine. În mijlocul poporului pseudocult lupta pentru existență este mai potolită și mai umană. Individul este desrobot de sub tirania instinctelor sociale. În principiu el este liber să-și aleagă ocupația și să-și urmărească interesele sale personale. Și de acest principiu, dacă nu folosesc toți indivizii, folosesc totuși cîțiva într'o măsură destul de largă.

Poporul pseudocult dispunînd apoi uneori de capitaluri mari, deși de regulă împrumutate, poate să-și plătească o armată numeroasă și bine echipată, și prin mijlocirea acesteia să întreprindă cuceriri teritoriale: bunăoară poporul japonez. Căci în condițiile în care se întreprind războaiele astăzi, superioritatea unei armate se măsoară mai mult după capitalul pus în armamentul său decît după dispozițiunile sufletești ale soldatului. Un aventurier politic — cum este actualul pretins împărat al pustiilor Saharei, Jacques I., — dispune, prin capitalurile sale, de o armată superioară multora din micile state ale Europei.

De obicei însă, la popoarele pseudoculte de formațiune nouă, — nu ca în Japonia, unde sub spoiala civilizațiunii europene găsim încă urmele vechii culturi naționale, — starea de pseudocultură este prin excelență favorabilă individului cu sentimente cosmopolite. Desrobot de sub lanțurile societății barbare, dar încă neîntregit în conștiința altei unități sociale, indi-

vidul din societatea pseudocultă este liber să urmeze impresiunilor sale de moment. Mediul în care el trăiește, îi oferă o viață variată și ușoară, îi dă ocaziune să guste din fructele civilizației universale: dînsul este liber să aleagă după pofta inimii. Minte sa nu se turmentă cu aflarea rostului istoric, pe care îl va fi avînd grupul social din care face parte... Rostul său se concentrează în fericirea sa personală. Deasupra-i stă cerul cu locuința zeilor indiferenți, împrejur sînt semenii, țesuți din aceeași stofă ca dînsul. În momentele grele, cînd fericirea sa este amenințată, el are două scăpări sigure: ori schimbarea de loc, „ubi bene ibi patria“; ori protecția unui popor puternic. Nici un regret nu-l leagă de pămîntul ce locuiește; ființa sa deslipită de aci se va alipi dincolo, întocmai ca acele animalicule, care se asociază trup de trup, pentru a forma întinse colonii. Pretutindeni este la dînsul acasă. Cu un suflet format din înpetecături, el se asociază ușor ori cărei vieți sociale.

Asemenea indivizi, eșiți din mijlocul societăților pseudo-culte, îi găsim în număr destul de mare prin capitalele mari ale Europei, în Paris, Londra, Berlin. De aici el întretine în fosta lor patrie continuitatea influențelor străine; ei sînt apostolii pseudoculturii universale.

De pseudocultură, sau falsa cultură, se deosebește semicultura destul de clar, dacă nu ațit de clar, cum se deosebește de pseudocultură, însăși cultura adevărată.

În semicultură întîlnim de asemenea disparitatea tendințelor sufletești, lipsa de armonie și de continuitate în conștiința socială, dar ea nu ne dă impresia unui ce rău întocmit, ci a unui ce nedesăvîrșit. Dacă ne este iertat a face din nou recurs la imagini, am zice: semicultura ne este înfățișată intuitiv prin imaginea unei case, așezate bine pe temelie, avîndu-și încăperile și acoperișul gata, dar neînzestrată încă cu scări, ferestre și mobile. Lumea nu poate circula întrînsa pentru ca să o poată cunoaște. Casa este solidă și spațioasă, dar calitățile ei nu se pun în valoare. Cei din năuntru n'au să sufere de intemperii, dar n'au nici plăcerea să se cunoască ei între ei, și nici să-și dea seamă de poziția în care se află casa. De aceea de multe ori ei se îmbulzesc și se strivesc. Dacă s'ar construi scările, s'ar deschide ferestrele, s'ar instala confortul necesar! Atunci, de odată cu puțința de a circula, și raporturile între ei dinăuntru s'ar stabili într'un chip normal; cu lumina, ce ar pătrunde prin ferestre, s'ar cunoaște și ei între ei mai bine, precum ar cunoaște și pozițiunea casei lor în lumea externă, viața dinăuntru casei ar fi mai cu spor.

Intuiția semiculturii nu ne evocă apoi în minte acea notă de falșitate, pe care o găsim la pseudocultură. Ea nu se poate compara cu minciinosul, care ocolește adevărul, sau cu fanfaronul fără energie; ci mai curînd cu omul neinstruit, care se trudește în deșert pentru a prinde o expresiune potrivită gîndului său, sau cu neîndemînatecul, care cheltuiește o muncă neegală cu scopul ce are de atins.

Semicultura stă la jumătatea drumului ce duce la cultura desăvîrșită. Pînă la dînsa poate ajunge ori ce popor sănătos, adică ori ce popor, care nu este strivit de condițiuni istorice și geografice prea nenorocite, sau nu este vlăstarul unei corciturii de rase opuse. La cultura adevărată însă nu pot ajunge de cît popoarele dotate cu calități deosebite.

Dar cînd aceste calități lipsesc, starea de semicultură este deja un rezultat destul de satisfăcător. Popoarele semiculte, dacă nu au individualitatea și originalitatea pe care le au popoarele culte; dacă creațiunile lor sufletești nu rămîn pentru eternitate să vorbească lumii de ce au fost odată; în schimb însă, ele oferă totuși un mediu sănătos pentru dezvoltarea normală a indivizilor, din cari sînt alcătuite. Pseudocultura falșifică, dimpreună cu sufletul societății și sufletele indivizilor, scoborîndu-i pe aceștia la rolul de păpuși ridicule; semicultura, din fericire, nu are aceleași efecte. Ea menține posibilitatea bine-lui. În mijlocul poporului semicult nu este rar să întîlnești indivizi întregi.

Exemple, cari să ne ilustreze aceste afirmări, se pot culege cu grămada din istoria omenirii.

Toate popoarele cu adevărat culte din Europa de astăzi, cum sînt bunioară Francezi, Englezi, Germani etc. au trecut, înainte de a ajunge unde sînt, prin o perioadă de semicultură. În această perioadă întîlnim tendințe sociale diverse; întîlnim ciocniri și oscilațiuni; simțim încă lipsa unei unități sufletești; dar nu întîlnim și lipsa de indivizi. Din potrivă, aceea ce caracterizează perioada de semicultură la aceste popoare; aceea ce din punct de vedere istoric, face ca perioada premergătoare culturii lor să ni se înfățișeze ca un ce nedefinit, este tocmai ivirea unor indivizi extraordinari, cari prin forța gîndirii și varietatea activității lor, ne împrăstie atențiunea în direcțiuni deosebite, și ne dau sentimentul că asistăm la lupta omului cu destinul.

Din acordarea acestor forțe extraordinare a rezultat, probabil, cultura, pe care o admirăm noi astăzi la numitele popoare.

IV. Dar să revenim acum din nou la țara noastră. Netăgăduit, pînă la o cultură desăvîrșită nu s'a ridicat nici odată

poporul român. Nici una din creațiunile sufletului său n'a reușit să întipărească în istoria omenirii nota individualității sale: în nici o ramură de activitate el n'a realizat neîntrecutul. Dar iarăși netăgăduit, că din timpurile cele mai vechi și pînă acum de curînd, el s'a menținut într'o stare de semicultură onorabilă. Străinul, care ne vizita țara, găsea la noi, în lipsa unei culturi desăvîrșite, începuturile unei culturi sănătoase. Înainte de toate el găsea oameni întregi la minte și la fapte; caractere necioplite, dar turnate dintr'o bucată. Arta, știința, morala, obiceiurile țării, atît cît erau și cum erau, întregeau de minune sufletul strămoșilor noștri. Ele nu erau în măsură să-i ridice prea sus, dar erau suficiente ca să le lumineze rostul vieții. Pentru apărarea lor își vărsau dînșii sîngele, și-și duceau sărăcia. Ele erau rupte din sufletul lor, și cu nici un preț nu le ar fi părăsit, sau schimbat cu altele.

Starea de semicultură durează pînă la începutul secolului al XIX-lea. După această dată urmează o perioadă de trăgănire, în care crîmpeiele vechii noastre culturi încearcă în zadar să covîrșească infleunțele noi. Această perioadă se încheie de odată cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ultima generațiune formată la școala culturii strămoșești este aceea care realizează în 1859 actul eroic al Unirii. Cu dispariția acestei generațiuni se taie și firul de continuitate al culturii române.

De aci înainte sufletul poporului nostru se înstrăinează de trecutul său. Procesul de întregire a conștiinței naționale, proces urmărit de atîtea secole, dar neisbîndit, este terminat cu proclamațiuni politice fictive și mincinoase. Roadele unei culturi desăvîrșite, pe cari neamul nostru nu le putuse dobîndi prin munca sa proprie, prin sacrificii și suferinți, avea să le aducă acum primul venit în geamantanul său de voiaj. La ce atîta trudă și așteptare pînă la plămădirea unei culturi naționale? Era mai ușor și mai eroic să se sfîrșească totul într'o zi! Trebuia găsit numai talismanul făcător de minuni; și opera era gata. Pe acesta îl și găsiră tinerii români pe cari moda îi trimisese la școlile din Paris. Talismanul era libertatea politică, drepturile politice! Talismanul era politicianismul.

„Cînd noi, ceștia mai puțin înaintați în vîrstă, deschiserăm ochii, soarele civilizațiunei moderne se ridicase destul de sus și razele lui pătrunseseră pînă în România; puturăm dar vedea mai limpede și mai departe de cum văzuseră părinții noștri. Unii dintre noi puturăm a ne duce chiar în vatra luminilor celor nouă, care sînt menite să transforme fața lumii. Spectacolul, ce ni se înfățișa, era sublim; istoria omenirii pînă aci nu-i putea opune nimic: nisce națiuni cu o individualitate, cu o persona-

litate care lăsase îndărăt pe poporul rege, pe poporul roman, cu o energie de acțiune, cu o fecunditate în creațiunea lor și cu un spirit de inițiațiune ce nici măcar nu-l bănuiau cei vechi. Ceea ce însă ne minună și mai mult era libertatea, independența fie-cărui om, fără excepțiune de clasă și de profesiune, într'aceste societăți compacte și puternice; căci cine nu știe că în vechime era o credință că Statul nu poate deveni puternic de cît cu sacrificiul independenței cetățeanului. La un asemenea spectacol, care este Românul ce nu s'a simțit umilit, nu numai într'insul, dar în națiunea lui întregă? Toți dar ne întoarserăm cugetările noastre către România și, cu inima strînsă de durere, căutarăm cauzele cari ne țin într'o stare atît de degradatoare... Și atunci cei mai ageri dintre noi ridicarăm un colț al mantiei României și văzurăm un lanț nesfîrșit, ce ținea încleștate toate mădularele ei; cea d'întii zală era de gîtul țaranului și cea din urmă de gîtul Domnului. Era dar un lucru firesc să ne punem la lucru ca să sfărîmăm acel lanț“.

Acel lanț nu era făurit din ignoranță, pasivitate morală, ori alte lipsuri sufletești; lanțul era de natură exclusiv politică.

„Ce fel! Dumnezeu a fost mai puțin darnic pentru noi? Facultățile noastre intelectuale și morale sînt ele mai slabe decît ale celor-l'alte națiuni europene? Dar străinul însuși mărturisește că la umbra latelor căciuli țurcănești, scînteiază mai multă inteligență de cît din ochii țaranilor națiunilor celor mai civilizate. Apoi tinerii noștri nu rivalizează ei cu junimea Franței în Facultatea Parisului?“

Nu lipsea dar cetățenilor români de cît libertatea și drepturile politice pentru ca ei să se ridice dintr'o săritură la nivelul popoarelor celor mai civilizate. Țăranul, meseriașul, negustorul român, ar fi rivalizat și ar fi întrecut pe cel francez, sau german, dacă ar fi avut drepturile politice. Fără acestea, ce voiăți ca dînșii să înceapă? Căci libertatea politică era pentru țăranul, meseriașul, negustorul român, — nu un fruct al dezvoltării sale economice și sufletești, cum a fost aiurea, — ci o condițiune indispensabilă pentru începerea oricărei activități. Adevărata cultură începe de la drepturile politice. Însăși colonizarea Daciei s-a făcut „în numele și prin puterea unei idei“, aceea a libertății!

Sufletul și rațiunea de a fi a României este democrația. Dați-le cetățenilor români libertatea și drepturile politice, și cu acestea i-ați fericit pentru totdeauna! Pretențiunile lor la o cultură autonomă și originală, sînt minime de tot. Dacă drepturile politice sînt asigurate, dacă politicianul își are idealul

său realizat, sufletește Românii s'ar vinde ori-cui. Ion C. Brătianu avusese buna voință să-i ofere, încă de la 1853, Franței.

„Constituirea Statului român, zicea el într-un *memoriu*, ar fi cea mai frumoasă cucerire ce a făcut vre-odată Franța afară din teritoriul său. Armata Statului român ar fi armata Franței în Orient, porturile sale de la Marea Neagră și de pe Dunăre ar fi întreprinderile comerțului francez, și din cauza abundenței lemnului noastre de construcție, aceste porturi ar fi tot de odată magazinele de construcție (*chantiers*) ale marinei franceze; produsele brute ale acestor țări ar alimenta cu avantaju fabricile Franței, cari ar găsi în schimb un mare debit în aceleași țări. În fine Franța va avea toate avantajile unei colonii, fără a avea cheltuielile ce aceasta ocaziona. Compararea nu este exagerată. În lipsă de o metropolă, am adoptat de mult timp pe Franța „de a doua noastră patrie; ea a devenit sorginta vie din care tragem viața noastră morală și intelectuală“.

Așa sub lumina lor teoretică concepțiunile sociologice ale gânditorilor de la 1848. Printr'însele își inaugură politicianismul român opera sa regeneratoare... Vom vedea mai târziu rezultatele la care s'a ajuns.

Fusese pînă aci sufletul poporului nostru, concentrat în sine și bănuitor la tot ce venea din afară, de acum înainte el tinde să se reverse și privește cu rîvnă la cele patru puncte cardinale. Suprema țintă a politicianismului și printr'însul a Românului, de acum nainte este să placă Europii. Prima grijă, să se schimbe și să se transforme rînduiala țării, pentru a o face pe aceasta corespunzătoare și demnă de oamenii civilizați.

În mai puțin de 50 de ani vatra țaranilor de la Dunăre ajunse de nerecunoscut. Europa însăși, în vederea căreia se făceau toate aceste preparative, rămasă uimită. Cînd progresele fură vizibile ea nu întîrziea chiar să-și manifeste, prin pana jurnaliștilor, admirația sa nemărginită. Așa că la sfîrșitul secolului al XIX-lea, politicienii români avură dese ori ocazia să-și frece mîinile de bucurie și să se felicite reciproc. România era acum pretutindeni apreciată, ca un element de ordine și de progres. Autoritatea cea mai înaltă a timpului — Herr Mayer de la *Neue Freie Presse* și Monsieur Jourdain de la *Le Temps* a spus'o; și noi trebuie s'o credem.

Schimbarea la față, pe care societatea română o săvîrși în cursul secolului trecut, sub influența politicianismului, este un fapt aproape fără pereche în istoria societăților omenești. Pentru a-i găsi un alt fapt de comparație, trebuie să recurgem la o viață mai extinsă de cît viața socială, și anume trebuie să re-

curgem la viața din lumea zoologică. Aci întîlnim, într'adevăr, niște fenomene asemănătoare, pe cari le putem folosi spre comparație: fenomenele de *mimetism*.

Iată în ce consista ele. Cîte-va animale, din grupul celor mici și plîpînde, prin urmare expuse a deveni prada altor animale mai puternice, au proprietatea de a-și schimba culoarea corpului pînă ce ajung de nerecunoscut. Unele dintr'însele se identifică mediului extern, iau culoarea frunzelor, a lemnului, a pietrelor; altele, mai șirete, se îmbracă în culoarea animalelor cu proprietăți veninoase. Cu modul acesta ele înșeală pe cele puternice, scapă de primejdie și se pot perpetua. Mimetismul lor este o armă în lupta pentru existență.

Să aibă loc mimetismul și în viața socială? Știința sociologiei n'a examinat încă această ipoteză; dar, după cele petrecute în societatea română, fenomenul e foarte probabil. Pentru a fi însă aproape de adevăr trebuie să adăogăm ca la acest mimetism n'a luat parte întreg poporul românesc, ci numai pătura sa de sus, elita conducătorilor. De altfel și la animale schimbarea de culoare privește, nu atît corpul animalului, cît celulele după față externă. Poporul român a rămas și azi foarte puțin civilizat, pe gustul Europei, dar în schimb, cît de mare a fost succesul acestei civilizațiuni în pătura conducătoare!

Succesul acesta însă era de așteptat. El se explică istoricește destul de bine prin obișnuința ce și-o cîștigase din vreme elita societății române, de a vorbi o limbă străină, și de a se primeni la fiecare secol cu maniere internaționale: cu Turcii Turci, cu Rușii Ruși, cu Nemții Nemți...

Secolul al XX-lea găsește mimetismul nostru social într'o vădită descreștere. Pe de o parte, cauza care-l provocase, acel „ce va zice Europa“, perduse mult din misterul de altă dată: Europa, cînd i-a fost dat să vorbească, a vorbit ca ori ce negustor capitalist, fără înconjur și fără farmec; pe de altă parte și elita noastră socială nu mai era cea care a fost în trecut. Cursul vremii a înlocuit multe din elementele vechi cu altele noi și prin aceasta a făcut-o să-și piardă plasticitatea de odinioară. Noile elemente eșite din straturile sănătoase ale poporului, fiind mai apropiate de obîrșie, sînt irezistibil atrase spre vechile tradițiuni. În mijlocul lor momelile civilizațiunii ușoare nu mai au atîta trecere. Simțul de conservare prinde iarăși consistență în rîndurile neamului nostru.

Numai de s'ar termina mai repede cu evoluția boalei noastre sociale!

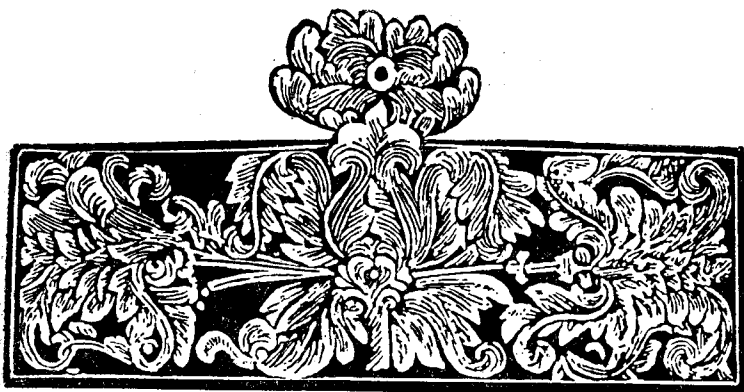
Căci sănătatea ne va reveni, sunt sigur. Ea se întrevede de pe acum în numeroase manifestări. Atmosfera cea grea în care

ne ținea pînă acum practica politicianismului, începe a fi străbătută de cîteva raze luminoase.

Iată o pleiadă de tineri istorici, cinstiți și harnici, cari pe baza adevăratelor date ale trecutului, încerca să reconstituiască începuturile culturii noastre naționale! Iată o societate a oamenilor de știință întrunită în Congres, dînd probă de simț critic și de vigoare intelectuală! Iată pînă și în viața politică, apanajul recunoscut al politicianismului, arătîndu-se aurora unei ere nouă! Oamenii de partid, cari fac din oralitatea poporului ținta activității lor; oameni politici de meserie, și totuși avînd curajul să înfrunte asaltul intereselor pornite din instinctul de dominare și egoism! Iată în sfîrșit, că numărul celor ce se interesează de limba și datinile noastre crește; că ideea de a deveni colonia altora indignează...

Fără îndoială, intrăm în convalescență. Lupta pentru consolidarea culturii române începe a ne înălța inima și mintea. „O nouă epocă de cultură trebuie să înceapă pentru noi — zice cu drept cuvînt istoricul N. Iorga. „Trebuie, sau altfel vom muri! Și e păcat, căci rînduri lungi de strămoși cinstiți ni stau în urmă și n'avem dreptul să ne înstrăinăm copii“.

* Cultura română și politicianismul“, București, Librăria Socec & Co. 1904.

ȘTEFAN M. ZELETIN

CUVÎNT ÎNAINTE

Insemnările de față sunt un capitol dintr'o scriere mai cuprinzătoare, ce poartă titlul de Metafizica dosului. Le dau la lumină cu încredințarea, că ele răspund în acest timp unei adînci trebuințe morale. Știu că în țară la noi asemenea „nebunie“ poate avea urmări cam nepăcute. Din fericire însă morala noastră obștească nu m'a molipsit într'atît, ca întrezărirea altor trepte pe scara socială să-mi înăbușe vocea lăuntrică.

Șt. M. Z.

Hotărîrea nemuritorilor

Amăriți de atîtea fărădelegi, ce vedeau petrecîndu-se pe fața pămîntului, părăsise zii nemuritori de veacuri piscurile înalte ale Olympului, de unde cuprindeau cu privirea lumea întreagă pînă în văile cele mai adînci, în unghiurile cele mai tînuite, și alegîndu-și un colț îndosit de toate părțile de munți uriași, peste care nu mai puteau zări isprăvile muritorilor, ei

petreceau tot timpul în necurmată veselie. Dar de câteva zile seninătatea frunței lor divine începu a fi turburată de un sgomot neobișnuit pe acele locuri. Era ceva ca pocnet de arme și sbîrniit de gloanțe, vuet surd de corpuri ce cad și țipete sfâșietoare de ființe ce-și dau sfîrșitul. Abia păru că acest sgomot stă să înceteze, de se puseseră zeii din nou la petrecere, cînd palatul lor se cutremură din temelie, ferestrele se clătinău să sară din prevăzuri și bubuit puternic de tun străpunse aerul colțului tainic, unde-și țineau nemuritorii bogatele lor ospățuri. Se încrețiră frunțile lor de veci senine, se posomoriră fețele; cupele cu nectar căzură din mînă, rîsul le amuți în gură. Pe dată Hermes, la porunca mai marelui în sfatul ceresc, împărtăși voința părintelui zeilor și al oamenilor, ca cel ce știe pricina acestui cutremur să se scoale și să lămurească divina adunare. Nu se găsi însă nici unul în măsură să dea vr'o deslușire tovarășilor săi de veselie eternă. În cele din urmă tot Hermes se ridică și vorbi astfel:

— Puternice fiu al lui Cronos, și voi zei nemuritori și zeițe nemuritoare.

Vuetul năprasnic, ce a pătruns peste înaltele piscuri ale Olympului, se urcă la ceruri de dincolo de pontul Euxen, din văile udate de valurile spumoase ale Istrului. Acolo un neam de făpturi nefericite s'a desbinat și se sfâșie; cad dintre ele cu miile și se rostogolesc în țărână, spre a nu mai vedea în veci lumina soarelui. O știu prea bine, căci noaptea întregă călăuzesc din acele părți cete numeroase de suflete la barca posomorîtului Caron. Și spun umbrele toate ce vin dela Istru, că nici în împărăția neagră a lui Hades nu poate fi întuneciu mai deasă și viață mai tristă, ca în văile blestamate, unde au fost osîndite să-și ducă zilele.

Dar haide, zeilor, să trimetem pe cineva ca să se amestece între acele ființe și să culeagă știri destule. Căci s'au ivit între pămînteni de acei ce-și zic filozofi, și ne ponegresc în gura mare unde e lume mai multă, spunînd că noi am lăsat muritorii de veacuri în părăsire și nu ne mai îngrijim decît de veselele noastre ospățuri.

Plăcu zeilor propunerea lui Hermes. Se uitară deci cu toții unul la altul și se cercetară cu privirile îndelung, fără a spune un cuvînt. Dar nu se descoperi pe fața nimănuia semne, că ar fi volnic a pleca la locul aceluia crud măcel între frați de un singe

Nu de multă vreme se afla însă între nemuritori un gînditor pămîntean, însetat și infometat de înțelepciune, ce se strădănuise viața întregă ca să pătrundă tainele firei, dar zădarnică

și rămase truda. Căci cu cît gîndia mai adînc și mai îndărătnic la mezul ascuns al lucrurilor, cu atît simția că i-se încurcă și se rătăcesc rosturile minții. Astfel se rugase la zeița Înțelepciunii ca să-l primiască un timp în rîndul nemuritorilor, spre a-și potoli setea nestinsă de știință. Și auzindu-i glasul plin de tingă, zeiței i se făcu milă, și-i împlini rugămîntea. Spre acesta se îndreptară acum toate privirile nemuritorilor, așa că el își înțelese pe dată osînda. Adînc și poruncitor răsună din mijlocul adunării cerești vocea zeiței sale stăpine:

— Fiu al pămîntului! Mergi în acel colț al leagănului tău de naștere, de unde vine sgomotul turburător al seninătății noastre divine. Cercetează ce fel de făpturi vițuesc acolo, de-s oameni ori lighioi neîmblinzite, și află care e pricina de se zugrumă între dînșii, aruncîndu-se fratele împotriva fratelui, fiul împotriva părintelui, ca scorpionii în fundul mării. Lasă privirile tale dornice de lucruri nouă să pătrundă în toate colțurile, să străbată toate așezămîntele, să le desvăluie toate apucăturile și adă zeilor nemuritori știre întregă și deplină. Aceasta să ne fie răsplata, că ți'am îngăduit să-ți ostoești setea la isvoarele noastre de înțelepciune divină.

Se înclină gînditorul cu smerită supunere și oftă adînc. Căci era grea sarcina și nestrămutată vrerea zeiței. El se porni deci în aceiaș clipă să facă porunca zeilor, și-i fu lungă zăbava. Trecu pe nesimțite an după an, de se făcură opt la număr, și sârmanul cugetător tot nu se mai arăta în adunarea nemuritorilor. Căci mereu descoperia înfățișări nebănuite în sufletul acelor viețuitoare, tocmai cînd credea că le cunoștea mai bine. Și astfel se afunda pe zi ce merge tot mai adînc în cercetare.

Veniră însă încercări grele, cum încă n'a fost dat lumii să vadă, și-l alungară în sfîrșit din acele ținuturi. Căci se frămînta toată făptura, se năpustiau toate neamurile luminate ale bătrînei Europe unul împotriva altuia cu furie sălbăteacă, de se sguđuia întreaga clădire veche a obștiilor omenești din temeliiile ei cele din urmă. Era atunci timpul, cînd tot omul se uita pe sine: eșind din încercuirea ființei sale mărginite, fiecare se înălța mai presus de el însuș, mai presus de orice grijă trecătoare, și dus pe aripile uriașe ale acelor întîmplări fără samăn în măreție, se avînta în cuget și în faptă spre culmile ameteitoare, unde bat vînturile veșniciei. Singure ființele, în mijlocul căror îl aduseseră osînda zeească, rămaseseră tot cele de mai înainte, trăind tot de azi pe mîne, bătute numai de gîndul de a face voea unor simțuri prea de vreme moleșite. Sub povara micilor griji, ce frămîntă orice biată mînă de țărână, ele păreau a înnota pe veci în noroiul prozei zilnice, nedestoinice de a ridica privirile

în sus și a cuprinde vasta tragedie, ce se lărgia în depărtări ne mai ajunse și se perdea în zărilor nesfirșitului. S'ar fi crezut că un zeu iubitor din cale afară de batjocură ridicase timpurile la așa uriașă înălțime, ca ele să fie oglinda în care aceste sărmâne făpturi să vadă cu ochii, în goală golătate, jalnica lor micime de suflet.

Se îndureră gânditorul pînă în adîncurile ființei sale, și nu mai putu să suferă priveliștea unei asemenea decăderi lăuntrice. Apucă deci drumul spre colțul tănuț al Olympului, unde nemuritorii reluase viața lor de senină veselie. Dar acum nu mai era de cunoscut! Pășia încet, șovăitor, cu spatele adînc încovoiate, sprijinindu-și gîrbova ființă de un toiag puternic. Ochii i-se perduse în fundul capului, și luciau ca doi stropi de ploae din adîncul unor găuri lungi și strimte. Fața era scofilcită; prin pelea ei uscată eșiau peste tot oasele în afară și loviau supărător vederea, ca niște trăsături apăsate pe un chip făcut în condei. Ici colo pe frunte, ca și pe capul fără fir de păr, purta urme adînci de lovături de copită. Întreaga sa ființă era dovadă vorbitoare de o îndelungată cunoștință cu nevoea cea mai neagră.

Se stinse veselia pe fața nemuritorilor, cînd zăriră această umbră de pe altă lume, ce sămăna bine a schelet umblător.

— Ce-i asta? strigară ei uimiți, cu toții într'un glas.

Zimbi amar gânditorul și răspunse:

— Asta e mărturia cinstei, de care se bucură fiii muzelor în prea fericita țară, al cărei praf tocmai l'am scuturat de pe picioare.

Apoi scoțînd un vraf de hîrtii tot una cu însemnări, de unde se vedea bine că nu ș'a pierdut timpul zădarnic, urmă astfel:

— Iată, mi-am făcut după puteri osînda și vin înaintea fețelor voastre divine cu fruntea senină și cugetul în pace. Am ales un număr de tipuri dintre cele mai interesante, le-am cercetat cu amănuntul, și de aici m'am ridicat la încheeri asupra neamului întreg. Îngăduiți-mi, zeilor, să vă cetesc amîndouă părțile cercetărei mele în urmarea lor firească, și cinstiți-mă cu binevoitoarea voastră luare aminte.

Dar zeii erau nerăbdători să afle cît mai curînd și mai în scurt cum e acel neam, ce sămăna a fi bogat în ne mai pomenite minunății. Rugară deci pe gânditor să treacă deadreptul la partea generală, lăsînd pe altă dată descrierea tipurilor ce i-au slujit ca temelie de fapt. De și nu cu toată voea, el se supuse dorinței zeilor și desvoltă pas cu pas, cum urmează mai la vale, încheerile sale asupra țarei pe care o cercetase atîta vreme.

I. ȚARA MĂGARILOR

Pînă acum vr'o opt ani nu se știa nici în cer nici pe pămînt, că este undeva un colț cu numele de mai sus. S'a întîmplat însă acolo, în timpul de care pomenim, un cutremur social ce n'are samăn de cînd oamenii și zeii își aduc aminte. O parte din veșuitoarele acelu colț s'au răscolat, încă nu se știe bine din ce imbolduri, împotriva celorlalte, și o năprasnică ciocnire de copite s'a născut între aceste nenorocite animale. Sguduirea a fost atît de uriașă, încît s'a împrăștiat ca în unde electrice în toate părțile universului, punînd de o potrivă în uimire pe zei și pe oameni. De atunci muritorii de pretutîndeni, într'un inimos avînt, s'au dus să cerceteze ce soi încă necunoscut de ființe locuște în acel unghiu de pămînt, de care pînă atunci nime-nu nu putuse avea cunoștință, căci un nor de întunec nepătruns îl îndosise privirilor streine. Și descoperirea a fost în adevăr minunată: s'a aflat că acolo vețuesc niște animale, ce n'au de loc asemănare cu cele cunoscute pînă în timpul de față. Cel mai bine se pot asemui — unele la corp, altele la suflet — cu acel neam de nobile vietăți, care au primit în botezul obștesc al plămădirilor naturei prea cinstitul nume de *măgar*. Totuș mă grăbesc a spune că apropierea nu e în totul fericită, căci măgăria acestor făpturi e cu totul nouă, și se deosebește încă după pătura socială la care se află. De aceia iubitorul de rarități e din belșug răsplătit pentru ostenele sale, cînd merge acolo și cercetează cu amănuntul această specie de măgari, atît de puțin cunoscuți în regnul animal. M'am dus și eu, o zei nemuritori, fiind trimis de zeeasca mea stăpînă. Și nu-mi pare rău. Căci ceia ce am aflat întrece în minunăție tot ceia ce credeam că voi putea ști vr'o dată despre făptură peritoare.

II. PĂTURILE SOCIALE DIN ȚARA MĂGARILOR

a) Măgarii de la sate

De cum treci hotarele acestei țări și pășești în cuprinsul satelor, nu-i greu să te încredințezi că ai intrat între adevărate animale. Locuințele — ca să le zicem astfel — în care se adăpostesc aceste sărmâne ființe, samănă întru cîtva cu grajdurile unde muritorii își țin măgarii, cu deosebire că sunt mult mai proaste. Nu au nici podeală, nici pereți, nici acoperămînt cum se cade, ci jumătate sunt săpate în pămînt, iar jumătate zidite în afară din vălătuci de lut, și acoperite cu trestie ori cu

brazde de iarbă. Înăuntru locuște măgarul stăpîn, nu singur, ci într'o înduioșetoare frăție cu alte animale: găini, viței, porci . . . , pe care nu le deslipește nici odată de lîngă dînsul.

Înfățișarea din afară a celor ce-și fac viața în aceste tainițe, cinstite cu numele de case, e iarăși cum se vede la orice lighioae. Sunt acoperiți din cap pînă în picioare cu blană groasă și păroasă. Dar ceva nemai văzut încă la alt animal de pe fața pămîntului: lor nu le crește blana din pelea proprie, ci e așezată peste dînsa, așa că poate fi desprinsă și—pusă în cui! Întrebînd, în culmea uimirei, ce însemnă această ciudățenie fără pereche, putui să înțeleg din niște sunete întunecate, rostite lat și leneș, cam următoarele. În urma unui păcat mare, pe care l'au săvîrșit bieții urechiați în alte timpuri, au fost blestemați de zei să nu le mai crească păr în deajuns pe pele, ca la orice măgar cum se cade. Și de atunci s'au văzut și ei nevoiți să jupoae alte animale, și să se apere cu blana acestora de toanele vremii. De regulă, ei tae blana unui animal jupuit în trei bucăți: cu una se acopăr pe cap și o numesc cușmă; cu alta se acopăr pe corp și o numesc cojoc; cu a treia învelesc picioarele și-i dau numele de opinci. Înfășurați în această întreită blană de împrumut, măgarii de la sate apar peste tot păroși, mițoși, flocoși, ca orice adevărată dihanie.

Hrana lor e iarăș aceia a unor animale. Ea se alcătuește din erburi, cu deosebire din două soiuri, ce poartă numele de ceapă și usturoi. Pe acestea măgarii săteni nu le mănîncă singure, ci împreună cu un fel de aluat vîrtos, adesea iute, de culoare galbenă uneori împetrițată cu vînat, ce se cheamă mămăligă. Am auzit în urmă că această atît de stranie locuitorie de pîne, ce nu se mai găsește pe toată fața pămîntului decît doar în țara măgarilor, e privită chiar acolo drept hrana deosebită a măgarilor de la sate: cei dela orașe socot ca o înjosire să-și atingă botul de dînsa. Scurt, întreața viață externă a acestor prea nenorocite ființe, dela început pînă la sfîrșit, e o necurmată măgarie.

Pe cît am putut afla, sguđuirea socială prin care țara măgarilor a ajuns la un așa de mare renume peste tot unde calcă picior de om, a fost pricinuită de acești sărmani urechiați dela sate. Ei s'au răscolat împotriva celor dela orașe cu o cerere în adevăr semeață: voiau bieții muritori să nu mai locuiască în vizuni, să nu se mai îmbrace în mițe și să nu se mai hrănească cu ierburi. Așa dar, ei voiau nimic mai puțin, decît să înceteze de a fi măgari și să trăiască ca oamenii. Fu fierbere mare în acele vremuri, cum nu s'a mai pomenit altă dată. Din toate satele pornia acelaș răget înfiorător de năprasnic, răsunînd în

cele patru unghiuri ale țării ca mugetul valurilor spumegate: ne-am săturat de a mai viețui ca niște măgari, vrem și noi să fim odată oameni! Și ascuțindu-și copitele, ei se porniră cu furia nebuniei spre orașe, împrăștiind peste tot foc și pară, făcînd pustiu tot ceia ce întilneau în cale. Se cutremură toată măgarimea orășenească și cuprinsă de fiorii morței, întimpină pe sora ei dela sate cu un potop de gloanțe și ghiulele. Cădeau nefericiții măgari săteni ca firile de iarbă sub tăișul coasei, și din toată răscoala lor nu s'a ales de cît praf și cenușă. Deasupra satelor prefăcute în ruine, adăpostiți la buza tunului, stăteau mai marii dela orașe propoveduindu-le cu blîndeță creștină: pace vouă! Măgari v'ați născut, măgari veți rămînea!

Am rugat și eu pe un ziarist în vrîstă, ce mi se părea mai luminat la minte de cît mulți de ai săi, ca să-mi spună ce a fost cu această peste tot renumită întîmplare. Bătrînul măgar, zîmbind cu bunătate, mă lămuri astfel:

— „Cum că acea frămîntare socială, fără pereche în istoria vremii, a făcut să se știe și să se vorbiască peste tot de noi, e cunoscut de fiecine. Cu atît mai mult trebuie să ne arătăm părerea noastră de rău, că înțelesul ei adevărat nici pînă acum n'a ajuns la știința streinilor. De fapt, totul se reduce la o simplă experiență de artă militară. Stătea marele nostru stat major afundat de veacuri în vegetare mintală, cînd deodată pe veci somnorosul său creer, ce pînă atunci nu dăduse încă semne de viață, se deșteptă ca prin minune din adormire și formulă—spre desăvîrșita uimire a tuturor muritorilor—următoarea mare problemă: noi nu cunoaștem în deajuns puterea tunului nostru. Căci ea a fost cercetată de streini numai cu privire la forturi întărite cu beton. Dar pe lîngă aceste minunății născocite dincolo de hotare, noi avem la sate și alte feluri de adăposturi, anume colibi întărite cu lut și trestie—și asupra acestora puterea tunului e încă necunoscută. Căci streinii ce au cercetat-o nici nu visase, că undeva pe pămînt se adăpostesc vietuitoare și în asemenea vizuini. Acest uriaș gol în arta militară, încă nebănuit de creer omenesc, e sarcina noastră să-l umplem“.

Iată deci în formulă limpede o problemă, a cărei deslegare eră menită să refacă din temelie meșteșugul războiului, deschizîndu-i orizonturi nouă, nemai ajunse de închipuire. Pe dată artileria noastră primi poruncă să-și îndrepte tunurile împotriva satelor, și să ia bine seama, ce putere au ghiulelele asupra colibelor țărănești. Trebuie să spun că eșirea experienței a fost pe deantregul uimitoare: s'a aflat că tunul distruge o colibă cu acoperiș de trestie mult mai ușor, de cît un fort cu bolte de beton. Marele nostru stat major, deplin mulțumit sufletește

cu această descoperire, o împărtăși în aceeași clipă tuturor statelor majore din lume, cucerind astfel sie și neamului său glorie neperitoare.

Rămîne să mai adaog, ca un lucru cu totul lipsit de însemnătate, că în colibele asupra căror artileria noastră s'a făcut experiențele științifice, se aflau din întîmplare și cîteva mii de măgari săteni. Dar cine e de vină dacă nemernicele dobitoace n'au luat la timp sama, și nu s'au cărat copitele în altă parte? Au fost făcute una cu pămîntul, cum prea bine li se cuvenea.

Abea se încheiase această experiență de artilerie, cînd altă întîmplare de uriașă însemnătate veni să turbure din nou ticnita vegetare mintală a marelui nostru stat major, silindu-l să porunciască experiențe și cu arma infanteriei. Un critic militar strein de mare renume aduse vestea, că în războiul anglo-bur un glonte a trecut prin șapte oameni — și a ucis numai pe cel din urmă! Mare grijă veni atunci să frămînte sufletul valoroșilor noștri ostași de stat major: ce s'ar întîmpla, dacă și gloanțele noastre ar avea această miraculoasă însușire, de a ucide numai omul din urmă în tot șiragul, prin care trece? Aceasta ar fi desigur peirea neamului! Îndată se dădu poruncă ofițerilor noștri de infanterie să facă cele mai întinse experiențe, necrușînd nici gloanțe, nici veșuitoare, și să pună marele stat major în cunoștință de învățăturile căpătate.

Experiențele începură cu duiumul. Și-ți încălzia în adevăr inima să fi văzut cu cîtă pricepere le îndrumau ofițerii noștri: cum scoteau măgarii din sate, îi așezau turme turme, și-i împoșcau cu salve de gloanțe, de cădeau urechiații ca snopii la bătaea vîntului. Apoi, în adîncul lor conștiință științifică, nemulțămîți cu învățătura scoasă numai din cîteva încercări, puneau pe dată altele la cale; scoteau alte turme, dădeau alte salve, și nu se opriau decît atunci cînd curățiau satele de orice copită măgărească.

Aceste experiențe avură iarăș unul din cele mai îmbucurătoare rezultate: s'a aflat anume că glontecele nostru ucide toți oamenii prin care trece, nu numai pe cel din urmă. Și iarăș împărtăși marele nostru stat major această nouă descoperire tuturor statelor majore din lume, cucerind sie și neamului său glorie neperitoare.

S'a făcut imputarea, că ofițerii însărcinați cu experiențele arătate au dat dovadă cam de prea mult zel, îmbrăștiind gloante din cale afară de multe în pelea sărmanelor dobitoace sătene. Dar, cum lesne se poate înțelege, eu mai curînd le-aș face din aceasta o cinste decît o imputare. Căci, cînd e vorba de interesul înalt al științei, ce mai însămnă pelea dobitoacelor? Și

apoi, învățăturile căpătate în materie de artă militară sunt de așa covîrșitoare însemnătate, că te miri cum de au fost plătite numai cu pelea a unsprezece mii de măgari.

Zise, mă salută rîzînd măgărește, și-și văzu de drum.

b) Măgarii de la orașe

O lume nouă se deschide celui ce călătorește în țara măgarilor, cînd trece de la sate la orașe: o lume, ce cu atît mai mult uimește, cu cît pe tot jalnicul drum spre căminurile orașenești nimic nu naște bănuiala, că acolo vei găsi atîta belșug de pompă și strălucire. Lumea ce mișună pe străzi, mai numeroasă ca în oricare alte orașe din lume, e îmbrăcată cu un meșteșug fără pereche. E o adevărată desfătare pentru privirile întristate de priveștiștea satelor, cînd alunecă de sus pînă jos pe tăeturile de rară eleganță ale acelor vestminte, ce nu oricărei făpturi de carne și oase e dat să poarte. Locuințele, mari, vesele, luminoase, răsuflă toată prisosința și răsfațarea unor ființe, ce-și duc viața într'un etern farniente. În birturi găsești tot soiul de delicatețe ce mintea poate să născocoască și pîntecelile să mistue. Teatre, musichall-uri, variété-uri, cinematografe, grădini de vară și de iarnă, berării, café-uri, tot felul de localuri de petrecere se află acolo în mare număr.

Două sunt lucrurile, ce împodobesc cu deosebire aceste orașe, isbind straniu privirile streinilor: trăsurile de stradă și—ofițerii! Ca două perle fără samăn, așa sclicesc pe uliți și în piețele publice aceste podoabe, de cari orașele măgărești pot fi cu drept cuvînt mîndre. La toate răs_pintiile de samă descoperi, așezate frumos în rînduri rînduri, trăsuri largi și încăpătoare, ce atrag dornica luare aminte a trecătorilor. Au cai semeți și falnici, de par a sta în orice clipă să sboare în aer, și sunt de o eleganță desăvîrșită. Ca fermecat de această priveștiștea rară, lași ochiul să alerge dela una la alta, și nu știi la care să te uiți mai mult și mai cu drag, căci toate se întrec deopotrivă în măreție și n'au pereche pe lume. Alătura de ele, cu o talie turnată într'o uniformă strălucitoare, cu un cap destul de gătit, pentru a putea fi pus în vitrina celui mai luxos magazin de mode, cu încălțămîntea tot o oglindă, de răsfrînge razele soarelui și-ți orbește privirile — foesc ofițerii în pas de paradă, alcătuiind un decor al străzei, cum nici un oraș din apus nu se poate mîndri că-l are.

Ceia ce însă, mai mult de cît toate, te uimește cînd rătăcești puțin în această lume feerică, e dulcele farniente, în care

aici toți trăesc fără deosebire. Nimic nu poartă semne de muncă și sudoare, ci mai curînd pare că ai fi intrat la o petrecere eternă. Nici urmă de grabă pe străzi ca și în localuri: toți se mișcă agale, pășesc alene, cu hainele neîntinat de curate, cu obrajii albi ca zăpada. Se pare că nu e lucru mai strein acestor prea cinstite fețe, de cît petele de colb ori pîrleala de soare. Și ori unde-ți îndrepti pașii, întîmpini aceiaș dulce răsăfătare, aceiaș seculară necunoaștere a tot ceia ce e nevoe zilnică. Intre localurile lor publice nu afli unul croit pentru muncitorul, ce vine în grabă să ia o înviorare de o clipă; toate sunt pentru fericiții fii ai soartei, ce o duc în ele într'o necurmată gîdilire a simțurilor. Și așa sunt în aceste orașe oricare alte așezăminte. Dar în sumedenia mărturiilor de lux și de trîndăvie, ce te isbește la fiecare pas, mai vorbitoare decît toate e desigur aceia, pe care o dau trăsurile. Nu se poate închipui ceva mai frumos, și în acelaș timp mai nefolositor, decît aceste mijloace măgărești de călătorie. Sunt așa de elegante, că ți ar fi rușine să arunci înăuntru vr'o legătură oricît de mică. Un pod de pus lucruri deasupra, cum se obișnuiește în alte părți, se înțelege să nu găsești la ele, căci aceasta le-ar strica toată impunătoarea înfățișare. E lesne să-ți închipui încurcătura streinului, ce ar avea poftă să călătoriască în această țară împovărat cu mai multe lăzi ori geamantane: cum le-ar duce dela gară în oraș, singur Cel de sus știe. De altfel așa e și firesc să se întimple în niște orașe, unde trăesc tot ființe alese, cari nu fac nimic, nu călătoresc cu nimic, ci se slujesc de trăsuri numai cînd es la primblare. Pentru aceasta însă ele sunt, ce-i drept, fără samăn.

Din ce mijloace ascunse trăesc acești orașeni? Iată ce se întreaba în chip firesc tot streinul, care vine aici pentru întîia dată. Dar nimenea nu știe! Se bănuiește doar că ei au fost mai iscusiți la minte decît sătenii și au descoperit undeva, într'un colț tainic, un isvor de nesecată bogăție, din care le curge zi și noapte lapte și mere deadreptul în gură, fără măcar să dea din mîna. Ori, cine știe!, poate că acești frați întru măgărie ai sătenilor vor fi găsit undeva o măgăriță cu însușiri rare: ascultătoare, supusă, ce la mulsoare nu dă nici cu coarnea nici cu piciorul. Îar această măgăriță măeastră trebuie să fi avînd un unger cît toate zilele de mare, așa că măgarii orașeni pot mulge de aici tot ceia ce le trebuie și nu le trebuie, pentru viața lor de necurmată risipă fără sudoarea muncii.

Da, în țara măgarilor orașele alcătuesc o lume în adevăr nouă, cu care nu se poate asemui cîtuș de puțin cea dela sate. Cînd stai și privești toată această eleganță pe din afară, nici prin gînd nu ți ar trece că și aici locuesc niște urechiați ca

oricare alții: la față totul te face să crezi că ai aface cu adevărați oameni.

Și totuși! Este un lucru, ce cam dă de bănuir chiar cînd te mărginești a privi orașele măgărești numai pe deasupra: e desăvîrșita lor murdărie, care cu siguranță nu-și găsește pereche în nici un alt colț din lume. De aceia te și isbește aici o născocire nemai văzută în altă parte, ce în mod vădit ș'a luat ființă din trebuințele locului. E vorba de un fel de jumătăți de gumă, pe care acești orașeni le pun peste ghețe de cîte ori es din casă. Ele au rostul de a le feri picioarele de mocirla uliților, de aceia cînd se întorc înapoi le descălță, le lasă la ușă și intră înăuntru cu încălțăminte curată. E înveselitor să vezi grija acestor muritori de a-și curăți copitele, cînd mai nimerit ar fi ca ea să facă loc grijei de a-și curăți străzile.

Nu-i vorbă, oarecare silință tot ș'au dat bieții urechiați de a mai subția puțin din noroiul orașenesc, dar într'un fel cu totul deosebit și neîntrebuințat de alte viețuitoare. Ei au săpat pe uliți, la fiecă mică depărtare, adînci hîrtopi, ca să strîngă înăuntru murdăria dimprejur. Cum însă nu s'au gîndit cel puțin să pună un capac peste aceste depozite de gunoae, desigur spre a nu ascunde o atît de rară podoabă a străzilor, la cea mai mică bură de ploae ele devin adevărate băltoage, în care nu rareori întîmpini cite un — porc tolănit în acelaș dulce farniente, în care aici oricine trăește. Și e vrednic de văzut în ce extaz stă și privește chiar un asemenea patruped la sclipitorul lux al măgarilor orașeni, între a căror picioare el are deosebita cinste de a-și face baea zilnică.

Dar neîndoelnic, mai minunată între toate minunățiile e dragostea adîncă, ce urechiații dela orașe par a avea pentru scumpul lor noroi. Astfel, de vreme ce ei n'au isbutit să-l îndepărteze, te-ai aștepta cel puțin să facă tot chipul de a-l ascunde privirilor streine. Cu totul dimpotrivă! Îndată ce creerul omenesc a născocit lumina electrică, întîia lor grijă a fost să-și „modernizeze“ străzile cu dînsa — fără a se gîndi să le mai mătore puțin de gunoi. Și-ți înveselește cu adevărat sufletul să vezi cum mocirla, la lumina orbitoare a becurilor electrice, îți rînjește cinic în față, ca și cum ș'ar bate ea înseș joc de prostia acelora, care în loc s'o ascundă de rușine, au scos-o cum nu se poate mai bine la iveală. Mai ți ar veni a crede că aici noroiul are mai mult simț pentru humor, decît cei ce i-au făcut cinstea de a îndrepta asupra-i razele electrice.

Această ciudată „civilizație“ te face, ce-i drept, să ridici

din umeri, și îți dă de bănuț că în orașele din țara măgarilor vei descoperi multe minunății. Totuș, când ridici privirile și le lași să rătăcească pe case înalte și frumoase, pe vestminte elegante, pe fețe lucitoare de îngrijite, nimic nu-ți sdruncină încrederea că ești între oameni. Trebuie să cobori în adâncime: să le cercetezi cultura și caracterul, să vezi cum le e justiția, patriotismul, morala, și abia atunci înțelegi că te afli în realitate între adevărații magari. Dar niște magari de alt soi de cât cei de la sate! Căci măgăria lor nu mai stă pe dinafară, ci pe dinăuntru: ei nu sunt magari la corp, ci la suflet. E deci firesc că cel ce-i privește pe deasupra socoate că are înaintea oameni în tot locul. Numai când trăești mai îndelung cu dînșii, și ajungi să-i cunoști pe dinăuntru, descoperi cu cine ai a face. Atunci vezi că în vreme ce corpul acestor veșuitoare se răsfată în curățenie omenească, sufletul înnoată într'o cumplită murdărie măgărească.

c) Cele trei pături ale măgărimii orașenești

Potrivit cu măsura murdăriei lăuntrice, măgarii dela oraș alcătuiesc trei pături sociale deosebite — măgăreii, măgarii și măgăroii — ce se ridică cu atât mai sus în cinste, cu cât e mai mare grosimea măgăriei pe care o tănuiesc în suflet.

Cei mai jos stau măgăreii. Aceștia poartă numele simbolic de luminători ai neamului, și sunt însărcinați cu învățătura tinerimei. Stratul de măgărie, ce se așterne pe sufletul lor, e cel mai subțire, poate fiindcă ei sunt cei mai puțin spălați dintre măgarii dela oraș. Astfel o parte din măgăria lor lăuntrică a eșit în afară și s'a mai depus și pe corp. E drept, au strigat și ei într'o samă, și strigă mereu cu răgete jalnice de foame, să fie ridicați ceva mai sus pe scara măgăriei, căci nu mai pot îndura priveliștea necurățeniei în care înoată. Dar totul e zadarnic. Căci în prea luminatul sfat al neamului, cu toată bunătatea unor inimi ce simt și înțeleg durerile altor burte, măgarii de sus le-au răspuns odată pentru totdeauna: pacc sufletului vostru măgăreicesc! În mănoasele grădini ale binecuvîntatei noastre țeri crește în deajuns ceapă și usturoi, pentru ca să puteți paște la ele ziua întreagă. Dar noi ne-am înfruptat la alte soiuri de vegetale, și nu putem goli esla noastră ca să umplem pe a voastră.

Ei păzesc și întrețin, bieții măgărei, ceia ce la ei se cheamă isvoare de cultură. Cei mai numeroși și mai pîrliți se află, firește, la isvoarele cele mai sărace. Cu cât isvorul se îmbo-

gătește, cu atât și măgărelul înaintează în măgărie. Astfel sus de tot, la isvoarele cele mai înalte și mai bogate, de unde cultura măgărească se revarsă în valuri peste toată țara, acolo măgăreii se împuținează, în schimb măgăroii mișună. E deci firesc, că cel ce se duce să cerceteze moravurile locului găsește la aceste așezăminte, zise academice, o bogată recoltă în tipuri de magari. Noi înșine am recrutat tot acolo speciemenle cele mai interesante pentru cercetările de față.

Altă pătură orașenească, ce stă mai sus în măgărie, se alcătuiește din măgarii propriu ziși. Aceștia poartă numele simbolic de stîlpi ai dreptăței. Ei sunt cunoscătorii legilor, au însărcinarea de a veghea la domnia lor neștirbită, și alcătuiesc pătura cea mai de seamă a măgărimii orașenești. Astfel streinul doritor a cunoaște morala obștească, așa cum ea domnește în această țară în lung și în larg, n'ar face mai bine decât cercetînd acele viețuitoare care poartă între magari numele de avocați, juriști ori legiști. Apucăturile acestora, ca și ideile ce le luminează calea dreptăței, sunt în adevăr de o minunăție rară. Le vom vedea cînd vom cerceta justiția măgărească.

Se înțelege că stratul de măgărie sufletească e mult mai gros la magari de cât la măgărei. De altfel în zilele obișnuite ei nu se deosebesc de ceilalți fii ai neamului, și umblă chiar îmbrăcați la fel cu dînșii. Au însă anumite zile mari, cînd măgăria lor sufletească intră în funcție și-i face să se cam întrecă în murdărie. Atunci, se înțelege, simt și măgarii trebuința de a se acoperi ceva mai cu grijă spre a-și ascunde necurățenia lăuntrică de priviri streine. Astfel ei îmbracă o togă neagră, solemnă, lungă de sus pînă jos, împodobită cu o panglică albă la gît, cu mînci largi și pline de creți. Pe cap pun o chitie mică, rotundă, deopotrivă de neagră și solemnă. Cînd măgarul își acopere sufletul în acest fel, se zice că el face dreptate. Cam de ce soi e dreptatea măgărească, vom vedea mai la vale.

Cei mai sus în măgărie stau măgăroii, alcătuind pătura a treia a patrupedelor noastre orașenești. Ei poartă numele simbolic de părinți sufletești sau călăuzitori ai spiritelor, se dau ca trimiși ai lui Dumnezeu pe pămînt, și fac pe mijlocitorii între el și măgărimie. Cu alte cuvinte, ei sunt ceia ce noi numim preoți sau duhovnici, și stratul de măgărie sufletească e la dînșii de așa uriașă grosime, în cât — închipuiți-vă! — măgarii înșeș îi arată de departe cu copita și le strigă în față că sunt niște magari. De altfel murdăria lor lăuntrică

ș'a găsit o fericită expresie în zisa peste tot cunoscută în țară la urechiați: să faci ce zice popa — nu ce face el!

Îmbrăcămintea măgăroilor nu se mai asemănă cu a celorlalți frați de sînge. Căci de vreme ce ei întrec pe toți în măgărie, simt în chip statornic trebuința de a-și acoperi sufletul cu o mască solemnă. Astfel, cînd es în lume, ei poartă mereu o uniformă de culoare neagră, anume făcută ca să orbească și să înșele naivii. Ei învelesc trupul într'un halat larg, sombru, ce cade tot în falduri pînă la pămînt și e strîns la mijloc cu un elegant colan; în mîină poartă un toiag lung, adesa încheindu-se cu o măciucă de argint la capătul de sus; pe cap pun o pălărie stranie, în formă de căldare acoperită peste tot cu o pătură groasă de funigină.

Aceasta e perdeaua externă, cu care măgăroii își acopăr murdăria internă în zilele obișnuite. Cînd vin apoi zilele mari, în care măgăroiea lor intră în funcție, urcîndu-se chiar peste nivelul la care ea stă de obicei, grija costumăriei întrece în adevăr pe toate celelalte. Atunci ei îmbracă o haină sclipitoare, cusută tot în fir; pe cap pun o căldare mai afumată ca oricînd; pe pept atîrnă deosebite lucruri simbolice; în stînga duc o cruce de argint, în dreapta leagănă mereu o căldărușă în care ard deosebite miresme puternice, învăluindu-se astfel într'un nor gros de parfumuri. Cînd măgăroiul acopere necurătenia sa lăuntrică sub această impunătoare mască, se zice că face slujbă divină. În acele clipe el pare în adevăr o făptură eterică, trimisă din altă lume pe pămînt, ca să aducă acestor nenorocite și lesne crezătoare dobitoace o *veste bună*.

Acestea sunt cele trei soiuri de urechiați, ce alcătuiesc împreună clasa zisă luminată din orașele măgarilor. Să ne ținem acum bine nasul, și să cercăm a răsbate în deosebitele cotituri ale interesantei lor ființe.

VII. PATRIOTISMUL MĂGARILOR

Abia rosti vorbitorul aceste cuvinte — și un hohot tunător de ris, ca un cutremur din inima pămîntului, izbucni în rîndurile prea fericitelor zei de pe Olymp. Priveliștea era acum departe de a mai părea aceia a unui sălaș divin: unii din nemuritori stăteau încă pe scaunele lor de fildeș și ținîndu-se strîns cu amîndouă mîinile de burtă, se legănav încet înainte și înapoi, deschizînd gura cît le ajutau puterile — cum numai

un fericit nemuritor e în stare să facă — și rîzînd cu zgomotul fortunei, de le curgeau lacrămile șiroaie pe obraz; alții se scutase de pe scaun, întorsese spatele divinei adunări, ca s'o scutiască de vederea unei fețe stricate de atîta revărsare de veselie, și ținîndu-se la rîndul lor cu mîinile de burtă, se aplecau mereu pînă la pămînt, în salve necontenite de ris, ca niște arbori înalți la bătăile uraganului. Vuetul era adînc și surd, ca și cum zeci de guri de vulcan, una alătura de alta, ar fi izbucnit cu toatele deodată. O zi și o noapte ținu veselia prea fericitelor locuitori ai Olympului: acum părea că contenește, acum începea însă din nou tot cu mai multă aprindere, de-ți era mai mare dragul să te uiți la dînșii. Astfel vorbitorul nostru avu tot timpul să stea la masa lor îmbeșugată, și să se înviorzeze cu mîncare și băutură de atîta trudă mintală. Iar după ce zeii nemuritori se săturară în deajuns de ris, și-și șterseră ochii de lacrimi; pe cînd ici colo în divina adunare tot mai izbucnia cîte o salvă singuratecă de veselie, ca un tunet rătăcit cînd fortuna bate în retragere, cunoscătorul țarei măgarilor începu iarăș cuvîntarea sa:

Văd, o zei nemuritori, că veselia voastră e mai adîncă și mai curată de cît oricînd. De sigur că după atîtea măgării, ce avui cîntea să desvălesc înaintea ochilor voștri divini, nu v'ați fi așteptat să mai auziți și de măgăria patriotică, care pune vîrf la toate. Veți fi gîndit de bună samă, că nu e animal, așa de lipsit de rușine, fie el chiar măgar, care să mai slăvească un neam ce merită ori ce afară de slavă. Astfel cînd m'am pregătit să vorbesc despre urechiații patrioți, ce privesc streinul dîrz în față și-i numără în gura mare virtuțile neamului, ați izbucnit în hohote. Și ați dovedit prin aceasta, o zei nemuritori, că n-ați înțeles încă destul din arătările mele de pînă acum, ce însămnă a fi măgar.

Patriotismul măgarilor e floarea cea din urmă și cea mai mîndră, ce a răsărit din năzuința obștească a neamului de a-și ascunde măgăriile, a le spoi bine pe dinafară și a eși în lume sub piele omenească. Cel ce întrece în acest meșteșug pe toți alții, devenind astfel un maestru al spoiei, deopotrivă de îndemănatec în minciună și înșelare, acela e sărbătorit în țara măgarilor sub numele de patriot. Silințele unui asemenea pa-truped se îndreaptă în două părți. El încearcă mai întîi să se spoiască bine pe el însuși, ca să pară adevărată perlă de omenie. Apoi, cu ființa așa fel împodobită, păsește la a doua și adevărata sa sarcină patriotică: el spoiește mult iubitul său neam cu atîta maestrie, de pare că nu e făptură pe lume, din toate cîte s'au plămădit în sînul naturei, care să se poată asemăna în

curăţenie sufletească cu un urechiat. Tresaltă atunci toată măgărima de fiori de veselie, şi un potop de bacşişuri răsplăteşte zeloasa cinste a patriotului. El primeşte în lungă şi largă sa eslă tot ceia ce burta poate să dorească şi botul să mestece. Nu-i decît firesc, că întrezărirea unor daruri atît de ademenitoare a avut asupra ţerei o înrîurire magică, dînd naştere unei adevărate pusderii, de patrioţi, harnici candidaţi la bacşişuri naţionale. Astfel măgăria patriotică, care a prilejit veselia voastră divină, a ajuns de fapt cea mai întinsă şi mai groasă, din toate cite înfloresc pe pămîntul măgarilor.

Ce-i drept, la lumina nepărtinitoarei judecăţi patriotismul măgăresc pare cu atît mai straniu, cu cît măgarii înseş privesc pe fiii neamului cu o neîncredere ce atinge culmele dispreţului. *Ca la noi la nimenea* — aşa repetă ei mereu faţă de isprăvile, din care se alcătueşte atît de jalnica lor viaţă obştească. Această zisă, scurtă şi simplă precum este, vorbeşte în realitate mai mult ca zeci de volume asupra felului cum singuri urechiaţii îşi preţuesc nobilul neam. În adevăr, e de ajuns numai să le porţi numele, ca să fii pentru dînşii o faptură bună de nici o treabă. Tot ceia ce plămădeşte în sudoarea fierbinte a frunţei un gînditor de acelaş singe, e osîndit mai dinainte la zîmbetele lor de milă. Măgarii par a-şi cunoaşte îndestul cuprinsul adînc de măgărie sufletească, oriçit cearcă să-l ascundă în faţa lumii, şi a-şi da bine seamă, că dintr'o asemenea obîrşie nu poate să ia fiinţă nimic de soi. Astfel orice zice şi face un strein, are pentru ei mai multă însemnătate, de cît ori ce zice şi face unul de ai lor. Straniu, ne mai închipuit de straniu: chiar acei dintre dînşii, ce se urcă mai sus de nivelul obştesc, păşind în *Sanctuarul Talentelor*, trebuie să fie recunoscuţi mai întii de lumea streină. Şi numai după aceasta pot învinge şi bunii lor fraţi, cu mare greu, ceva de neîncrederea lor firească faţă de orice e măgar. Dar cu toată aureola streină în jurul frunţei, aceşti apostoli ai ştiinţei şi artei nu sunt încă scutiţi de lovituri de copită, cînd se întorc pe locurile strămoşilor. Astfel nu rareori se întîmplă ca ei să-şi scuture praful de pe picioare, şi să treacă pe vecie graniţele ţerei, spre a-şi sfîrşi zilele la vetre streine. Şi acolo trăesc în linişte, se simt bine, între talente şi merite de tot felul. Căci talentele sunt totdeauna încîntate să descopere alte talente, cum şi măgarii sunt mereu încîntaţi să vadă în jur numai măgari.

Şi aşa de trei ori nenorociţii, pe care o soartă vitregă i-a făcut să se nască în ţara măgarilor şi natura nemiloasă le-a pus pe umere povara talentului — mai apăsătoare aici decît oricare alta — se văd osîndiţi să poarte deapurarea pe frunte

un îndoit stigmat al impotenţei intelectuale. Ei au de luptat deopotrivă, cu neîncrederea streinilor ca şi cu neîncrederea ţerei lor proprii. Şi în acest sbucium sterp şi tragic, ei se istovesc mai mult decît în truda sacră a creaţiei. Căci ştie Sfîntul dacă ajuns v'odată să învingă îndoala altor neamuri, dar e nedruncinat ca firmamentul, că îndoala celor de un singe n'o pot răpune cu totul înveci de veci. Nu, măgarii nu iartă nici odată crima de a te urca ceva mai sus ca dînşii, şi a fi ceva mai mult ca un măgar. Cadavru să fii, şi-ţi isbesc mormîntul cu copita, de-ţi sfarmă sicriul în bucăţi; cenuşă să fii, şi-ţi sdrobesc cinic urna mortuară, de-ţi împrăştie praful oaselor în cele patru vînturi ale cerului. Căci ei n'au linişte în suflet pînă nu se conving, că sub pretinsul talent s'a ascuns tot un măgar ca dînşii, şi pentru aceasta nu se sfiesc să tulbure nici liniştea solemnă a mormintelor.

Totuş! În ţară la urechiaţi foesc patrioţii ca roiurile de albine. Ei mişună în toate unghiurile, păzesc toate potecile, toate intrările la hambarele obştiei, aţin mai mulţi ca frunza pădurei, mai deşi ca năsipul mării. Căci neamul măgarilor a ştiut bine ce face: el ş'a brăzdat pămîntul în lung şi lat cu ferul tăios al minciunei şi al spoelui, a aruncat întrînsul sămînţa mănoasă a risipei fără sudoare, l'a stropit din belşug cu aghi-azma binecuvîntată a bacşişului, şi l'a făcut astfel rodnic în plante patriotice, cum nu e altul sub soare.

De altfel, măgarii patrioţi nu se lasă nici de cum mai prejos de ceilalţi, cînd e vorba de a cinsti munca neamului cu vorbe şi zîmbete de dispreţ. Dar în fericita lor ţară aceasta nu se crede a le dăuna drepturile la titlul de patriot. Ajunge ca ei, cînd se află în obştie, să se arate cei mai aprinşi înlătători de slavă faţă de tot ceia ce e măgăresc. Încolo, cînd sunt între dînşii, varsă şi aceşti urechiaţi năcazul lor cu nemiluita pe capul fiilor ţerei.

Iată, de pildă, cam ce fel vorbesc măgarii patrioţi în adunări obşteşti:

„Fraţilor, un fior de înălţare sgudue toată făptura măgărească, cînd priveşte trecutul ca şi prezentul neamului, deopotrivă de falnice amîndouă. Strămoşii noştri, deapurarea neîntreçuţi în vijelie, ş'au doborît duşmanii cu lovituri de copită atît de năprasnice, că au pus în uimire toate vietăţile de pe faţa pămîntului. Sunt veacuri, şi pismuitorii propăşirii noastre, ştiind ce ne poate copita, n'au mai cutezat să treacă hotarele ţerei. Generaţia de faţă poate ţinea capul sus cu mîndrie în faţa lumii, căci ea stă în chip vrednic la înălţimea ce-

lor de odinioară. Vitejia feciorilor noștri e cunoscută în toate unghiurile pământului, insuflînd dușmanilor teamă, iar nouă aducîndu-ne pace și înflorire în toate ramurile de muncă ale spiritului. Cultura noastră lucește peste tot cu fală, orbînd privirile uimite pînă și a minților celor mai luminate; justiția și morala, ce ne călăuzesc pașii în viața obștească, sunt pentru toate veacurile pilde neîntrecute de curățenia lăuntrică, de înălțarea peste grijile peritoare, de îndreptare a ochilor sufletului tot către Ideal, tot către Etern. Astfel, oricine dintre noi trebuie să fie mîndru de a ști de ce neam este, trebuie să tremure de rușine numai la gîndul, că ar fi putut să se nască altă lighioae de cît măgar“.

Puternice răgete de „bravo“, furtunoase lovituri de copită răsplătesc cu prisosință asemenea inimoase cuvîntări.

Iată acum cam cel fel vorbesc patrioții măgari, cînd sunt între dînșii:

Unul: Nu e sub soare neam mai ticălos ca al nostru. Întreaga orînduire în această țară e putredă din temelie. Dreptătorii treburilor obștești n'au pildă pe lume în lipsă de conștiință. Toți, dela cel mai mic pînă la cel mai mare, fură pe întrecute. Se pare în adevăr, privind lucrurile la lumină, că noi suntem un neam de hoți buni de dus la spînzurătoare.

Altul: Adevărat, prea adevărat! Uitați-vă dincolo de hotare, la oricare din neamurile ce mai trăesc pe fața pământului: nici unul nu are o morală atît de putredă ca a noastră, sau mai bine, nici unul n'a putrezit la suflet într'atîta, ca să strălucească prin disprețul moralei la fel cu al nostru. E de ajuns numai să calci pe pămîntul țerilor streine, și-ți crește inima de desfătare, pare ca'i fi pe altă lume. Căci acolo fiecare se uită pe el, însuși neavînd de cît un gînd și un dor: acela de a-și pune umărul la propășirea neamului. Dar la noi? Peste tot aceiaș trîndăvie și nepăsare, aceiaș lipsă de interes și jertfă spre binele obștiei.

Altul: Cultura noastră e o cîrpicire, să-ți scapi rîsul numai cînd gîndești la dînsa. Tot aceia ce au făcut așa zișii luceferi ai țerei, e o înjghebare stîngace din furturi dela alte neamuri. S'ar părea că creerul fraților noștri zace în așa moleșală, că nu mai e destoinic să dea la lumină decît doar intrigi politice și păcate morale. Căci ceia ce e mai bun între podoabele culturii noastre, întrece în prostie, tot ceia ce e mai prost la alte neamuri.

Altul: Justiția noastră e o perlă de neîntrecută ticăloșenie. Nu e suflet de idealist, ce a visat și a lucrat să-și ducă

neamul spre mai bine, care totuș să nu fi simțit puternicile lovituri de copită ale celor ce-și zic stîlpi ai dreptății. În schimb toți hoții de codru, care mișună în cluburile politice și sug vlaga țerei pînă la oase, pășesc mîndru cu fruntea sus, încununați în aureola cinstei. Dar ce se poate aștepta dela un neam atît de muced la conștiință? Cum e el, așa și justiția sa. Astfel ea consfințește ceia ce el face: lovește cinstea și apără hoția.

Altul: Dar politica noastră? Un haos de minciuni și fără-delegi, de negliobii și trageri pe sfoară. O atmosferă înăbușitoare, încărcată cu toate miasmele ce nu se mai află pe lume, domnește în cluburile partidelor de țî-se încrețește carnea cînd te gîndești la ele. Nu e suflet cinstit, care să nu le simtă mirosul și să nu-și țină nasul la depărtări de sute de stînji. Căci o morală mai decăzută ca aceea a politicianilor noștri nu ș'a luat încă ființă sub soare. Să mărturisim drept cu mîna la piept: am ajuns să stăm cu vrednicie la coada tuturor veșuitoarelor pământului.

Toți în cor: Nu e țară mai oropsită de Creator ca cea măgărească! Mai bine să te naști orice alt soi de lighioae, numai măgar nu!

Așa se face patriotism în țara măgarilor.

Suntem la capătul tristei noastre cercetări, o zei nemuritori! Vă fac răspunzători în fața conștiinței voastre divine, căci dintre toate plăgile cu care ați lovit nefericita țară a măgarilor, nu e una mai groaznică și mai ucigătoare ca patriotismul măgăresc. El e acel ce a înălțat în slavă acea stranie idee de cinste, care va duce la peire întreg neamul: dela el au învățat fiii țerei să creadă, că a trece de om cinsit în fața lumii nu înseamnă a se curăți de murdărie, ci a se împodobi așa de frumos pe dinafară, în cît streinii să nu le mai poată descoperi necurătenia. De aici o adevărată furie a spoelui s'a năpustit peste această țară de pronia voastră lăsată în părăsire, un vâl gros s'a țesut deasupra și se țese încă cu hărnicie, astfel că nici mucegaiul nu se mai vede, nici putoarea nu se mai simte. Și nu e pîrlit de idealist; fie el cît de bolnav la minte, care să mai aibă nebuna cutezanță de a sfășia vâlul criminal și a scoate sub ochii lumii murdăria tănuțită într'însul. Căci știe bine că măgarii patrioți, în toată sălbătăcia răsbunării că li s'a prăbușit prea frumoasa și prea patriotica operă, se vor porni asupra-i cu atotputernicele lor copite. Nu e deci minune, că acești harnici înaintași în măgărie au stîns orice năzuință de curățire, au înăbușit orice avînt spre mai bine. Sub orbitoarea

spoală, pe care ei o apără cu sfințenie, ca nu cumva streinii să poată privi îndărăt și în acest chip „cinstea” țerei să sufere vr'o știrbire, noianul de măgărie lăuntrică amenință să treacă la viață eternă. Și astfel neamul măgarilor moare de plaga patriotismului, care-l spoaște pe dinafară și-l roade pe dinăuntru.

Fie-vă milă de aceste ființe, o zei nemuritori, deschideți-le ochii! Faceți-le să se trezească din visul grozav al înșelăciunii de sine, în care le leagănă patrioții și dați-le îndrăsneala eroică de a privi în față realitatea goală. Vor înțelege atunci că dintre toate măgăriile, ce s'au găsit sălaş în sinul neamului, cea mai mare, mai nerușinată și mai inconștientă e măgăria patriotică. Și se va face în creierul lor lumină, și în furia răzbunării se vor năpusti asupra tuturor patrioților de meserie, de le vor împărți dreptate supremă — dreptatea din urmă...

Alte ființe vor veni să le ia locul, ce cu sufletul străpuns deopotrivă de fiorii durerii și ai credinței sacre în mai bine, vor vorbi lumii astfel:

„Recunoaștem în fața zeilor și a oamenilor, că apele culturii ne-au spălat numai pe deasupra, iar în adîncul sufletului tot măgari am rămas. Și aceasta nu e o rușine, căci neamul nostru e încă la început și toți oamenii au fost ca dinsul cînd abea vedeau zorile veții. Ar fi o rușine numai cînd am cerca să ascundem măgăria noastră, cum au făcut odinioară patrioții de tristă amintire. Dar de acum aceste timpuri au intrat pe veșnicie în negura trecutului; de acum să știe întreaga lume cinstită de dincoace și de dincolo de hotare, că am declarat război pe față tuturor măgarilor și tuturor măgăriilor“.

O eră nouă va începe atunci în țara măgarilor. Stratul gros de spoală, pe care l'au așternut peste murdăriile neamului patrioții, naționaliștii și alți măgari de aceeași teapă, va fi ras ca nici urmă să rămie. Și se va ridica iarăși toate stavilile, se va dărîma toate zăgazurile, se va deschide largi toate porțile și se va da drumul rîurilor streine, de se vor revărsa apele curățitoare mai bogate și mai spumegoase ca oricînd. De sus, dela înălțimea chemării lor sfiinte, noii eroi ai culturii — herolzii altei ere, apostolii luminei adevărate, stîlpii veacurilor ce vor să vină — vor curăți cu mătura cea mare toate murdăriile de pe plaiurile măgărești, devenind astfel mîntuitori neamului. Răsări-va atunci alt soare peste această mult încercată țară, și-i vor zîmbi alte stele, mai frumoase și mai luminoase de cît cele de acum. Și vor avea cu toții altă soartă, și vor lua cinstiții și necinstiții altă răsplată. Se vor ivi zorile altor zile și pentru nenorocitele făpturi ce au fost sortite să

poarte condeiul și să minuiască cuvîntul, de nu vor mai avea tot cinstea răgetelor de batjocură și a loviturilor de copită, ci vor putea să-și împlinească divina menire de luminători ai obștiei într'un încunjur de ceva mai multă pricepere și ceva mai mare dragoste. Bucurase-vor atunci cenușile mele din adîncurile pămîntului, că au ajuns să simtă ceia ce ochii mei n'au avut fericirea să vadă: că țara măgarilor nu mai pare ci este țara oamenilor.

* *Din Țara Măgarilor*. Însemnări, București, 1916.

Fenomenul românesc

Când pentru motive sociale prea justificate s'a făcut exproprierea pământurilor în favoarea țăranilor nici un proprietar n'a protestat. Reforma era, bine înțeles, necesară, indispensabilă chiar. Cu toate acestea, în alte părți, nu există precedent ca o clasă deposedată de o serie de drepturi chiar pentru un scop social prea drept să nu fi rezistat cât de puțin. Ne așteptam atunci la sindicalizări, la întruniri, la campanii. N'a fost nimic. Atâtea măsuri financiare, impozite, prohibiții etc. cari lovesc pe bancheri, pe comercianți. Ați văzut vreodată cea mai mică opoziție? S'a spus, și lucrul e perfect adevărat, că sântem singura țară care n'a avut încă o revoluție. (Cea din 1907, e mai mult o răscoală, o „jacquerie“, bazată pe desperare.) La toate neregulile ori nedreptățile, românul se adaptează. Nu se resemnează complect fiindcă deobicei încearcă să obție o ameliorare a situației pe cale individuală, căutând pe cât se poate un aranjament prin stăruinți ori favoruri cari trebuiesc să facă din el o excepție, un privilegiat. Și odată acest țel ajuns, situația generală nu-l mai interesează. Așa se explică cum guvernele, când vor să obțină un sacrificiu dela o categorie de cetățeni, promite câteva excepțiuni celor mai influenți și le închide gura pe această cale.

Combativitatea îndelungată și îndărătnică nu e în caracterul nostru. În toate luptele pe care le duce, românul preferă totdeauna *spiritul tranzacțional*. În justiție, în procese prevalează ca o axiomă această maximă ieșită ca o expresie a caracterului popular făcută parcă să justifice: „împăcare dreaptă e întotdeauna mai bună ca o judecată strâmbă“. Și în colecția de proverbe a d-lui Zanne s'ar putea găsi încă multe alte

proverbe care sunt ieșite din practica apucăturilor noastre tranzacționale. Urmăriți rubrica tribunalelor dintr'un jurnal. Nu veți găsi niciodată procese de zeci și zeci de ani, duse cu perseverență, cu încăpățănare, procese care ruinează mai degrabă decât îmbogățesc pe cei ce le poartă, procese purtate numai pentru ambiție, pentru orgoliu, așa cum se întâmplă în alte țări. Și nu veți găsi mai ales — spre onoarea noastră desigur — procese criminale de răzbunări îndelungate, de vendetta lent premeditate, care spală o injurie. A existat cândva și la noi această rezistență judiciară: era spiritul răzășesc. Dar acela e în descompunere peste tot. Doar în câteva locuri din Basarabia dacă se mai menține.

Spiritul tranzacțional nu e caracteristic numai domeniului juridic. Il găsim și mai dezvoltat încă în lumea politică. Cu toată violența formală, luptele între partide sânt destul de moderate în fond. În ultimul timp, mai ales după războiu ele au fost ceva mai dușmănoase. Dar mai înainte, sistemul rotativ al venirii la putere între conservatori și liberali, ce era altceva decât acceptarea tranzacțională, mai dinainte stabilită a guvernării împărțită succesiv între cele două partide așa zise de guvernământ? Energia combativă nu începea decât când unul din ele călca tranzația, stând la putere mai mult decât se înțelesese. Atunci începeau câteva înscenări care atrăgeau atenția regelui că a sosit timpul celui alt partid și lucrurile erau puse din nou la punct.

Să zicem însă că politica înseamnă compromis prin definiție și că lucrurile se petrec la fel în toate părțile. Dar spiritul tranzacțional domnește la noi și în relațiile morale. Românul e prin excelență bun și în măsură tolerant fiindcă e sceptic. Răutatea, cruzimea, perfidia adâncă și ipocrită nu e în firea noastră. A fi rău rancunos, răzbunător înseamnă a fi până la un punct dezadaptat. Răutatea angajează la o atitudine de ură consecventă chiar atunci când e mai util, mai rezonabil să te împaci cu adversarul. Ea e un fel de nebulie care orbește, un lux, până la un punct o acțiune dezinteresată, fiindcă presupune o neglijare a intereselor ca să se satisfacă o ambiție. Răzburarea e un sacrificiu, în orice caz ea fixează într'o atitudine permanentă care poate fi incompatibilă cu transformările care se pot efectua în adversar. Omul perfect adaptat nu e nici rău nici bun, sau e una și alta după cum cer împrejurările.

Românul nostru e chiar mai mult decât atât: e eminentemente bun. El are memoria răutății scurtă: uită repede, așteaptă cea mai mică pocăire a adversarului ca să-i strângă mâna și

să steargă totul. Și într'o măsură e și tolerant. Aceasta îi permite să se acomodeze la schimbarea împrejurărilor, îi aduce acea suplețe pe care n'o cunosc popoarele meridionale pline de ură și de invidie, nutrind mereu gânduri de crudă răzbunare cum sunt Spaniolii, Italienii, Grecii, Turcii și chiar multe din popoarele nordice. Bunătatea românească e un fapt evident. Aceasta îl ferește la acele pasiuni instinctive, oarbe, care frământă în lupte sterile între familii ori coterii viața turmentată altor popoare.

Spuneți un cuvânt familiar care ar putea sămăna cât de puțin cu o ofensă unui servitor spaniol ori grec ori chiar francez. O explozie de impertinență urmează imediat. Bland și inteligent, cu simțul relativității Românul preferă evitarea acestor conflicte ridicole. Și în același timp înțelegător al naturii omenești preferă cuviința prevenientă. „Limba dulce mult aduce“, sau „Capul plecat sabia nu-l taie“. (Vezi și alte proverbe asemănătoare în I. Zanne: Proverbele Românilor, ediție prescurtată.)

Toate aceste trăsături indică o adaptabilitate pasivă, mai apropiată întrucâtva de pasivitatea orientală. Prin alte aspecte ale caracterului său, românul se arată adaptabil activ.

Să urmărim un român în străinătate. Alte popoare își asimilează cu multă greutate cultura și obiceiurile locului. Oricât ar sta în străinătate, un englez ori francez ei vor rămânea la urmă aproape tot așa de englez ori francez ca atunci când au venit, adică sânt capabili de o absorpțiune foarte relativă a culturilor străine. E adevărat că sunt popoare care vagabondează sau emigrează mult mai mult ca noi. Dar spiritul de emigrație nu e datorit facilității de adaptare în altă parte, cât mai ales imposibilității de a găsi mijloace de trai în patrie.

Românul în străinătate e imediat ca la el acasă. Învață specificul moravurilor și le mănuește imediat cu dezinvoltură. E cunoscută adresa sa în a învăța limbi străine. Sunt puține popoare care au mai mare facilitate la deprinderea unei limbi străine. Mi se pare că numai Evreii și Rușii pot sta alături de noi.

Desprinderea dintr'un mediu și intrarea în altul nu aduce nici o turburare Românului. El nu cunoaște acele melancolii ale desrădăcinării, acele nostalgii după locul natal, acele dorinți de reîntoarcere în familie și profesia pământească pe care le cunosc țăraniile legați de pământ ai altor țări. Nimeni nu se declasează mai ușor ca dânsul. Fiii de țaran în prima generație adoptă numaidecât idealurile și manierele claselor celor mai înalte, fără să lase aproape să li se cunoască originea. Cu-

tare fiu de modest negustor îmbogățit, abandonează cariera diplomatică și apare ca cel mai autentic aristocrat, „vieille France“. El adoptă până și prejudecățile și pozele seci (câteodată mai ales acestea) ale clasei în care a intrat recent și cu care are prea puțin comun. Rareori, fiului de țaran ajuns îi aduce aminte vre-o chemare sentimentală de mediul idilic de unde a pornit. Puțini sunt acei care fiind inteligenți și capabili rămân la munca și profesia strămoșească. Nicăeri n'ar avea mai multă materie M. Barrès pentru teoria sa a desrădăcinării ca la noi. Tradiționalismul, la o populație așa de vie, de mobilă și de dornică ca a noastră, n'are absolut nici un senz.

Burghezului gentilom Mr. Jourdin i-au trebuit o mulțime de profesori ca să învețe limbile, sportul, muzica, gramatica. Confratele român e mult mai apt de progres. Parvenitul nostru lasă repede la o parte vechile apucături și se instruește — e drept numai aparent, — cu o vitesă uimitoare. Caragiale, dacă ar trăi, ar avea poate o idee mai bună de eroii săi când ar vedea ce repede se pot transforma, ce capacitate de adaptare și perfecționare au. Salturile dela o clasă la alta sunt cele mai curente și ușoare procese sociale românești.

Talentul nostru de adaptare se poate constata din studiul profesunilor noastre. E cunoscut demult că ocupațiile în care reușesc (și sunt și cele mai căutate) Românii sunt avocatură și medicină. Nici o profesie nu presupune o acomodare mai elastică cu realitatea schimbătoare și adesea contradictorie ca avocatură. Trebuie pledată azi o cauză și mâne, cu aceleași argumente și același talent, cauza inversă. Avocatul are nevoie de o fineță desăvârșită de inteligență. El trebuie să se transpue în toate circumstanțele. Dar Românul reușește foarte bine în această meserie. Printre laureații facultății juridice din Paris se găsesc întodeauna câțiva Români și nu odată am auzit acolo, dela savanții emeriti, că Românii au simțul juridic.

La fel cu medicina. Această disciplină presupune și ea un special simț de adaptare la individualitatea bolnavului. Ca să pui un bogat diagnostic, trebuie să îți seamă de condițiile specifice ale bolnavului, adică să ai un talent special de a prinde realitatea organizației sale, sa nu falsifici situația sa după cine știe ce teorie preconcepțată, să ai mai mult bun simț și mai puțină logică gratuită. Se știe că medicina e mai mult o artă practică decât o știință teoretică. Ea aplică descoperirile științelor biologice. Dar aplicația presupune tact și intuiție exactă.

Să mai vorbim de politică și de talentul nostru special de a o face? Pentru ca diagnoza să fie exactă ar mai trebui ca Românul să fie un bun actor (Și acesta presupune transpunere

în fel de fel de situații). Dar ce popor tânăr în civilizație a avut mai multe celebrități în teatru care i-au purtat numele dincolo de graniță?

În legătură cu această funcție de adaptabilitate se explică progresul nostru modern. Sunt puține țări care să fi efectuat un salt așa de miraculos dela barbaria orientală la spuma de civilizație pe care o avem astăzi, care într'o epocă așa de scurtă dela 1848 încoace să fi făcut atâtea achiziții occidentale. Cu toate acestea, acest progres rapid n'a fost posibil decât fiindcă a fost efectuat numai formal. Junimiștii au văzut bine acest lucru. Dacă am fi progresat și în adânc adică în fond, cultura pe care o avem ar fi fost opera noastră, ar fi fost o creație. Fiindcă ne-am mulțumit însă de cele mai multe ori numai cu forma, am satisfăcut doar condițiile adaptității. Civilizația noastră n'a fost inventată de noi înșine pas cu pas, ca o soluție adecuată la nevoile noastre organice, ci adaptată, localizată de aiurea.

Avem azi instituții constituționale, dar numai formal, avem tehnică, comerț, industrie. Dar tuturor le lipsește un substrat adânc, rădăcini implântate profund. Clădim edificii publice monumentale, luxoase, dar după un an ele se ruinează în solidaritate. Aducem vagoane de căi ferate lustruite de noutate: după două săptămâni le podidește murdăria. Construim șosele elvețiene care nu se mențin decât un an în stare bună. Occidentalismul e *instabil* la noi, se disolvă iute, e efemer în orice, fiindcă îi lipsește postamentul.

Am fost dăunăzi la ultima expoziție de pictură a salonului oficial. La prima aparență nimic deosebit față de o expoziție similară din Paris ori München. Progres remarcabil. Talente care, dacă n'ar exista undeva modelele lor ar fi mari pictori. Dar când privești mai deaproape îți aduce aminte imediat că există undeva în apus Matisse, Vlaminck, Picasso, Gauguin, Van Gogh. Culoarele acestea, liniile acestea nu sunt găsite pentru prima oară de un ochiu românesc. Cum așa fi vrut ca ele să fie așternute acolo pe pânză, din experiența sa sufletească pur românească, de un pictor incult, naiv și instinctiv!

Dar toate acestea trebuie încă să ne minuneze. Tot progresul formal, care nu poate să nu aducă cu dânsul și adâncul, substratul efectiv, e, oricum un semn de enormă supleț. Cine ar fi putut face chiar atât într'un timp așa scurt fără să cadă în groțești improvizații de care noi am scăpat, salvând și decența și bunul gust?

S'a găsit o expresie minunată când ni s'a zis „Belgia-Orientului“. În adevăr cu puține țări avem așa de multe afinități

cum avem cu Belgia. Și acest popor e un popor adaptabil. Și el și-a importat cultura fără s'o producă.

Octave Mirbeau spunea că Belgia față de Franța e ca contra-marca față bilet. Dar Mirbeau era nedrept. A importa o cultură pe care o asimilezi perfect și o duci mai departe, echivalează cu a o crea. Când vom asimila și noi importările noastre va fi același lucru cu o creațiune.

Din toate acestea trebuie să aducem laude funcțiunii noastre de acomodare. Cât suntem de deschiși, de curioși la progres se vede și în felul cum prind, poate cam excesiv de ușor, modele la noi. De multe ori Bucureștiul întrece Parisul. Dacă se poartă pantalonii largi acolo, la noi devin enorm de largi. Orice modă devine „șarjată“ aici. Curente de idei care își au rostul lor acolo, deși gratuite, la noi devin și mai febrile.

E caracteristică în această privință dragostea noastră pentru Franța, de altfel așa de legitimă. Paul Morand spune într'o carte a sa că Românii și Portughezii iubesc Franța ca pe o femeie: fără rezerve. Să ne aducem aminte ce s'a petrecut în epoca neutralității noastre, când nu intrasem încă în războiu. S'au găsit atunci Români care au putut să spue că mai bine să piară România decât să nu capete Franța Alsacia Lorena . . .

Funcția de adaptare exactă și rapidă presupune o inteligență dezvoltată. Fără nici un fel de exagerare națională, trebuie de recunoscut că Românul e înainte de toate inteligent. Deșteptăciunea sa e vioaie, suplă, dar mai ales limpede. Nici o umbră de misticism ori de nebulozitate nu-i turbură funcțiunea exactă a minții sale. Cel care se adaptează are nevoie de reflectare perfect clară, de o luciditate neturburată a condițiilor mediului, îi trebuie o anumită specie de organizare mintală. El n'are nevoie de inteligența aceia bazată pe fantezie, pe plăzmuire, imaginativă. N'are nevoie de visurile poetice, de miturile grandioase care falsifică realitatea și o prezintă altfel de cum este. N'are nevoie nici de inteligența abstractă, uscată, prea raționalistă, prea logică, făcută numai din concepte și silogisme, rezultată din exerciții dialectice milenare așa cum e inteligența Evreului. Inteligența Românului, în adevăr, nu e nici prea imaginativă, nici prea abstractă. E inteligența imediată, plină de claritate, și mai ales de bun simț. Nimic monstruos, nimic disproportionat la Român. Nici o ieșire deșănțată, ridicolă. Din contra un spirit critic foarte dezvoltat pe care-l găsim și la țăran, mai ales la țăranul moldovean așa de ironic și așa de filozof în fața societății și a existenței.

O asemenea inteligență exclude mai ales *naivitatea*. Nișmenii nu e mai puțin naiv ca Românul. Francezul, Germanul,

mai ales Englezul, au momente de relaxare în care se joacă ca copiii. Deplasați dela ocupația sau specialitatea lor, au o can-doare înduioșătoare. Au credulitate facială, emit ipoteze copilărești. Se lasă înșelați de aparențe. Românul nu e candid niciodată. Luciditatea sa, spiritul său critic, bunul său simț, sentimentul de actualitate nu-i permit. Cu o expresie a lui Pierre Janet, Românul are prin excelență „funcția realului“. El nu prea visează alături de realitate și e, cum se zice, totdeauna „la pagină“, totdeauna în contact cu condițiile prezentului.

Lipsa fanteziei și a naivității la o inteligență prea lucidă, adică imposibilitatea de a se iluziona, de a uita realitatea și prezentul imediat, aduce cu ea scepticismul. În general, Românul nu crede în bunătatea oamenilor, n'are o concepție idilică și sentimentală a vieții. Câte odată chiar ideea pe care și-o face despre oameni, atinsă de bănuială, de mefiență, are în ea ceva pesimist. El e mai degrabă gata să se apere, decât să se dea. Presupune în cel pe care îl cunoaște mai întâiu un dușman și abia după ce se convinge bine îi acordă încrederea și atunci încă, niciodată complet.

Mefiența țaranului nostru e proverbială. Propaganda electorală prinde prea puțin fiindcă el bănuiește de minciună toate promisiunile candidaților. Când i se cere votul, ori promite și face cum știe, ori răspunde totdeauna la fel: „câți ca D-stră ne-au vorbit la fel și pe urmă nu s'au ținut de cuvânt!“

Creditul ilimitat în cinstea și bunătatea oamenilor nu e în caracterul românesc. Acest aspect al caracterului său e foarte explicabil prin viața de suferinți și de exploatare seculare pe care a dus-o. Unui popor mereu asuprit, mereu mințit, mereu deziluzionat, nu-i poate încolți în suflet umanitarismul sentimental sau idilic: încredere în oameni și în bunătatea lor.

O astfel de structură intelectuală din care lipsește naivitatea și iluzionismul, exclude fără îndoială și sentimentul religios. Am arătat în altă parte și credința mea, e că Românii au sentimentul religios foarte slab. Găsim la noi conduite de religie naturistă ori fetișistă primitivă. Superstiția domină: nu se pleacă Marțea la drum ori nu stau treisprezece la masă. Nu există însă acea pietate sufletească făcută din venerație, din adorație, din nevoie de comunicare mistică cu marele tot care face esența vieții sufletești religioase. Profanarea lucrurilor sfinte prin înjurii odioase e foarte curentă la noi și Clerul e foarte puțin respectat.

Găsim poate în țărâtime un anumit bigotism bazat pe frică. Dar aceasta nu e încă sentimentul religios, făcut dintr'o anumită elevațiune sufletească. Când lipsește naivitatea și ilu-

zia și când domnește luciditatea și bunul simț e greu să prindă credința. Educația noastră religioasă de veacuri a fost neglijată. Ea nu se poate improviza imediat. Va trebui mult de lucrat în această direcție. Vor trebui poate schimbate condițiile vieții morale și sociale ca să poată începe după aceea educația religioasă.

După toate aceste exemple luate la întâmplare din viața sufletească a poporului nostru, putem rezuma arătând care sânt funcțiunile sale sufletești cele mai bine dezvoltate. Sânt exact acelea care favorizează adaptabilitatea. În primul rând cele intelectuale printre care trebe să menționăm puterea de observație. Aceasta e evidentă în glumele noastre, în vorbe, în literatura cultă. Ea se exercită în mod egal asupra defectelor fizice, asupra celor morale, asupra corelației între evenimente etc. Apoi înțelegerea exactă și clară, percepția iute. În ce privește viața afectivă — mai mult sentiment și emotivitate decât pasiune. Voința Românului n'are puterea de constrângere, educație edequată, nu e susținută și regulată ca a Occidentului. Dar nu e nici apatică, abulică ca a orientului. Românul lucrează mai ales pe *acese*. Câteodată nu lucrează săptămâni și luni și alte dați e capabil de eforturi considerabile. Are obiceiul să lase totul pentru ultimele zile, dar atunci își pierde și nopțile ca să isprăvească totul.

Îi lipsesc tocmai aptitudinile care ar strica adaptabilitatea; imaginația și viața interioară.

Imaginația e mediocră la Român. El nu e fantast, el nu-și închipuie visuri absurde, nu transformă viața după plăzmuiri. Deasemeni îi lipsește viața interioară, dedublarea și turmentarea de conștiință, remușcarea îndelungată, intimitatea gândului și a sentimentului. Viața sa e obiectivă: se revarsă în gesturi și acțiuni. Nu pierde timpul să depene în reverie cine știe ce amintiri ori planuri.

Toate aceste aptitudini ne explică cum a putut rezista Românul ca ființă etnică sub atâtea furtuni care au trecut deasupra capului său, cum a putut să nu-și piardă caracteru național sub atâtea și atâtea încercări de denaționalizare. Din toate acestea l-a scăpat aptitudinea sa de adaptare.

Există în viața unor animale un instinct foarte curios care se numește *simulația morții*. Când e atacat animalul capătă o rigiditate, care imită moartea. Cum sânt multe animale care nu mănâncă decât organisme vii ele scapă astfel de a fi devorate. Când te gândești la istoria noastră, îți vine în minte că n'am scăpat decât datorită aceluiasi instinct. Adaptabilitatea noastră a fost câteodată în momentele cele mai grele aproape echiva-

lentă cu o simulare a morții. Ne-am redus individualitatea și combativitatea la minimum ca să nu irităm inamici prea puternici, ne-am reținut dela orice afirmare de sine ca să ne putem salva viața. Deaceia progresul a întârziat atâta. Dar caracterul nostru ne-a salvat. Funcția adaptării e efectul persecuțiilor milenare. Dar cel care se poate adapta înseamnă că poate trăi. Ea e semnul vitalității noastre.

*
* * *

S'ar putea obiecta caracterizării noastre că nu reprezintă o valoare specifică românească deoarece o mai găsim și la alte popoare. Dar această obiecție ar fi nefundată. Singurele popoare care pot fi comparate din aceste punct de vedere cu noi sânt popoarele meridionale: Spanioli, Italieni, Greci. E ușor de constatat însă că aceste neamuri nu au ca trăsătură principală adaptabilitatea. Caracterul lor pasionat le oprește dela acea elasticitate necesară funcțiunii de acomodare. Caracterul lor e prea colorat, prea plin de răutate, de răzbunare, de îndărătnicie în anumite direcții. Cu popoarele nordice nu poate încăpea comparație; aceasta țin mai degrabă de tipul occidental. Alte popoare mai mici de cultură recentă se mulțumesc să imite, fără să se adapteze. Căci există o deosebire între imitație și adaptare. Imitația e făcută aproape involuntar, e o specie, o sugestie care primește orice fără opoziție. E o operație inferioară de parazit care trăește din invenția altuia. Adaptarea e o prefacere, o ajustare, o localizare. Ea înseamnă trecerea printr'un temperament special a unui sistem de viață. Cum am arătat mai sus adaptarea are un sens activ, presupune o voință de transformare. Căci de fapt se poate imita orice. Nu te poți adapta însă decât la ceva. Adaptarea e o selecție. Selecție unicului lucru care-ți convine dintr'o multiplicitate care ți se oferă. În fond a alege și a adapta ceiace e bun aproape echivalează cu al inventa din nou. Un om care are sentimente și idei frumoase e tot atât de prețuit ca un altul care le produce. Căci pentru a-ți apropia o idee de valoare trebuie să ai în tine împlinite condițiile de afinitate cu dânsa.

Adaptarea mai înseamnă și curiozitatea și prin aceasta e semn de tinerețe. Ea ne deschide ochii către tot ce e bun, către tot ce e progres și noutate. E apanajul organismelor plastice și tinere să se deschidă mereu achizițiilor progresului. Sânt multe popoare pentru care progresul și evoluția sânt interzise

tocmai din cauza excesivei lor personalități. Încremenite într'o formulă de caracter, ele refuză tot ce se gândește aiurea.

Determinarea sufletului național nu poate fi decât limitată de timp. Ea e o problemă a prezentului. E probabil că adaptabilitatea noastră să fie un reflex al tinereței noastre și că peste câțva timp să dispară lăsând locul altor aspecte de caracter. Pentru moment însă trebuie să o luăm în considerație. Canalizată, condusă, ea poate să ne ducă la perfecțiune. Căci nu e puțin lucru să ai în lupta pentru existență, suplețe, elasticitate, tact, bun simț și luciditate.

Un popor harnic ca Germania transformă în valoare tot ce are: până și câmpiile nisipoase ale Pomeraniei.

Atâtea calități, înțelese cum trebuie pot da foloase remarcabile pentru viitorul poporului nostru, după cum rău înțelese ele se pot întoarce către aspectul nostru, peiorativ. Căci adaptabilitatea e o sabie cu două tăiușuri. Ea poate însemna evoluție inteligentă, finețe, suplețe, progres, după cum poate însemna lașitate, duplicitate, șiretenie, superficialitate. În ea se găsesc conținute virtuale și posibilitățile de progres și cele de decadentă. Totul va depinde de directiva culturală, socială și morală care va fi imprimată poporului nostru de conducătorii săi. Destinul care ne așteaptă e astfel dublu. La răspântie se cere mai multă înțelepciune decât oriunde.

Fenomenul Românesc, Editura Adam.

Prefață

E un vechi obicei — de aceia a fost inventată prefața — ca autorii să se scuze, în prima pagină, de conținutul celorlalte, sau să-și justifice, simțind că meseria e ridicolă, cel puțin rolul social al cărții și buna ei intenție față de cititor. Dacă prefața ar fi obligatorie și ar trebui să mă justific, mărturisesc că n'aș mai fi scris cartea, iar dacă ar fi trebuit să mă scuz, n'aș mai fi publicat-o. Câteodată prefața face oficiul prologului din tragedia grecească: povestește de la început subiectul. Dar care spectator ar mai asista astăzi la o piesă în care i s'ar povesti, de mai înainte, anecdota? Și care ar fi rostul acestor câteva pagini, dacă n'aș mai avea nimic nou de spus?

Un autor — un creator de literatură — e întotdeauna un om bolnav care este convins că literatura lui e egală și firească. De ce-ar mai explica — de vreme ce ceiace naște e un fenomen agreabil, dar comun — voiam să spun natural? Un critic trebuie însă să fie mai perspicace, trebuie, înainte de a ghici pe ceilalți, să se poată ghici pe sine. Dealtfel, a citi clar în tine nu e aproape întotdeauna a citi clar în ceilalți de când criticul, hotărît, nu mai e un dascăl, ci un artist?

Se cuvine deci, deoarece găsim în propria noastră operă o problemă, s'o punem în aceste dintâi pagini. Poate nici cititorul nu va fi surprins singur, ceiace noi demascăm — dar de ce să nu deschidem ochii, câtă vreme e cu putință? Volumul acesta vorbește despre Gourmont, Claudel sau Jammes — cum ar putea vorbi despre Richard Dehmel, Wedekind sau Franz Werfel, despre Kipling, Swinburne sau Emerson. S'ar părea că ceiace face diferența între aceste trei subiecte

de peisaj literar e numai în materialul deosebit, în orientarea literară nouă, în foloasele pentru publicul cetitor. Și totuși, diferența e în punctul de vedere din care privim. De pildă, despre literatura germană sau engleză, am scris impresiile unui român care voiajează în străinătate și care se epatează de tot ce-i pare curios sau absurd — *am nota deci o diferență* — am institui un examen bizuit pe puțințele de osmoză ale geniului nostru, am propune o antologie, ținut cu izvoare bune și medicinale, de unde ne putem înnoi și îmbospăta.

Despre literatura franceză însă scriem altfel — fraza aceasta se poate generaliza, cum se poate restringe și, pentru că lucrul se poate urmări de-a lungul conținutului, fenomenul lui îl notăm aici. Cartea noastră nu poate scăpa din circuitul în care aleargă întreaga noastră literatură, și poate, în măsura în care exagerează fenomenul, îl face mult mai accesibil și mai clar. Nu vreau să afirm aici, lucrul vechi, că literatura noastră trăiește cu aceia a Franței într-o agreabilă simbioză; asta ar însemna, dacă respectăm sensul cuvîntului luat din botanică, că trăiesc în comun, într-o bună căsnicie și că una folosește celeilalte. Istoria literaturii ne stă de față și ne spune că literatura noastră a fost un simplu parazitism. D. Iorga a notat admirabil cândva cât am fost de franțuziți cu logofătul Conachi, lamartiniani cu Bolintineanu, hugolatri cu Alecsandri. Lista se poate continua. Bălcescu nu l-a uitat pe Lamennais, cum nu l'a uitat Costache Negruzzi pe Prosper Mérimée. Macedonski a început cu Musset și a sfîrșit cu Mallarmé. Dela 1900 până astăzi, peisajul literar își datorește orientarea și substanța lui Baudelaire și lui Verlaine și lui Laforgue. De două ori literatura noastră a încercat să scape de coitul acesta prea excesiv: odată cu Filimon, care aducea în bagajul lui literar romantismul german, și a doua oară cu Eminescu, figura reprezentativă a întregii ideologii de la *Convorbiri literare*.

E dureros faptul că singurul nostru scriitor genial a înmugurit în alt copac, a crescut în alt cocon decât cel în care îndebște literatura noastră s'a desfășurat. Dar asta nu schimbă cu nimic așezarea problemei, și d. Iorga a făcut un lucru fără sens când a luptat împotriva influenței la noi a culturii franțuzești. O cultură poate da orientări și sfaturi, materie și stimulente; nu creează, în tot cazul, oamenii de geniu. Întâmplător — grație cărui hazard chimic? — Eminescu, care ținea de literatura nemțească, a fost un miracol — cum, întâmplător, logofătul Conachi, omul celeilalte înriuriri, a fost un maniac.

Cultura noastră numără deci un geniu — dar acesta n'a

împins deloc spre coasta Rinului barca istoriei noastre literare, rămasă pe țărmul civilizației franceze. Dacă literatura noastră a fost un continuu parazitism, vina n'o poate culege cultura Franței, ci neputința noastră de a asimila — mai mult: lipsa talentelor remarcabile, capabile să facă dintr'o nutriție străină ceva ordonat și propriu.

N'avem un suflet — un suflet diferit și personal — de vreme ce nu putem crea o literatură care să stea în picioare, fără nici o atârnare în afară? Să nu se spuie că aluzia îi condamnă numai pe „simbolisti“. Ce lesne e să reduci sufletul lui Sadoveanu la sufletul slav și ce penibil e să afli — ceiace demonstra foarte bine Gh. Lazu pe la 1898 — că sufletul „poetului țărănimii“, Coșbuc, se găsește nefelurit în poeziile populare sârbești sau cehe. În lipsa acestui suflet, am fost nevoiți să ne împrumutăm de aiurea, și iată ceea ce face situația noastră de plâns. Dacă o orientare literară străină e întotdeauna un folos, un suflet străin e întotdeauna o primejdie.

Apariția, nu a geniilor, ci a citorva talente remarcabile, acum când între Eminescu și Arghezi s'a așezat tiparul graiului nostru literar, ne procură un răgaz și o posibilitate. Cel puțin în privința expresiei nu ne mai „iaște cu neputință a scrie ceva într'o limbă necanonistă și lipsită de tot meșteșugul gramaticesc“. Am ieșit din categoria imitației proaste și voluntare și intrăm, cu toată hărnicia, în altă categorie. Cultura noastră a evoluat, și-a desinat o figură și o stare, a devenit o colonie, o colonie a culturii franțuzești. Într-o revistă citeam anul trecut un admirabil articol asupra Svițerei Romande. Autorul ei, un nume obscur, Delieutraz, recunoștea în Svițera Romandă situația de colonie culturală a Franței. E adevărat că cerea o anumită independență, bazată pe schimbul reciproc între cele două culturi. Svițera a trimis Franței pe Rousseau, care i-a pregătit o revoluție. Franța a trimis Svițerei pe Calvin, care i-a dăruit o reformă. Și nu e puțin. Suntem în situația Svițerei Romande, fără ca măcar să putem avea față de Franța drepturile ei. E adevărat, de la domnia fanariotă, paralel cu educația neogreacă și până astăzi, ne-am folosit de cultura Franței, iar noi i-am trimis peșches în schimb volumul *Bronzes* al lui Macedonski, pe poetul Cantacuzene și pe cântăreața Văcărescu.

Poeții Svițerei au însă deschis peisajul lumii, căci scriu în franțuzește. Noi nu-l avem. Cauza care ne leagă de Franța ne supune unei condițiuni mai mult decât inferioare. Atârnăm de literatura franceză din pricina bilingvității noastre — cel

puțin a clasei suprapuse. Nu putem scrie în franțuzește, ceia ce ar fi singura conduită logică — iar în românește, unde imităm în „cercul nostru strănt“, nu aducem culturii generale nici o contribuție și nici un folos. Ca literatură personală, nu putem interesa pe nimeni. Va trebui să convingem Franța că intelectualicește suntem o provincie din geografia ei, iar literatura noastră un aport, în ce are mai superior, la literatura ei. Dacă un fenomen — nu cultural, ci biologic — nu schimbă curând albia noastră sufletească, trebuie să primim cu bucurie rolul — dacă ni se va îngădui — de a fi cetățenii, puțin personali, dar harnici, ai culturii franțuzești.

Iată problema pusă — trebuie să mai spunem care e punctul de vedere din care curge logic atitudinea acestei cărți? Când ne-am născut la viața literară, peisajul ei era gata ordonat. Tradiția noastră culturală, pînă în a patra clasă de liceu, o poți epuiza. Atunci, fiindcă ai nevoie de o tradiție, cauți una artificială, dar cel puțin logică. Tradiția cea nouă o coși lângă cea veche, cum poți coase două covoare dispartate și, printr'o amnezie parțială în memorie, încerci să vezi în ceiace e diferent o continuitate. Citești deci pe francezi ca pe niște scriitori naționali mai mari, bucată dreaptă din tradiția noastră. N'am cunoscut literatura franceză, așa cum o pot cunoaște pe cea germană — *am trăit-o*. Dacă insist e că nu vreau să se vadă în asta un caz particular, o idiosincrasie, ci o generalitate, o consecință naturală, fiziologică a scrisului românesc de astăzi.

Am spus că literatura noastră e o contribuție la acea franceză. O carte de critică nu cade oare sub aceleași legi, deocamdată neschimbătoare? Cartea noastră nu dă biografii, nu vorbește de viața scriitorului și nici măcar nu insistă asupra lucrurilor necesare dintr-o operă — atunci cînd au fost prea repetat scrise. Am avut, scriind cartea, impresia că publicăm articolele în Franța, la o revistă franceză și că rolul nostru era să contribuim cu ceva modest, dar al nostru. Atitudinea aceasta față de cartea franceză a fost inconștientă; acum ne dăm abia seama cărei logici imperioase se supunea și cât de puțin este a ta o atitudine a ta.

Cartea noastră nu este deci o vitrină, o invită la titluri de cărți, la biografii și la anecdote. Am fi scris atunci despre Bourget, despre Loti sau Bordeaux. Dacă citim numai literatură franțuzească, dacă izvoarele din care bem sosesc din pămîntul Franței nu este în obligația noastră să stabilim un control, cum stabilești o carantină, să clasificăm izvoarele după virtutea lor doftoricească, să punem lingă fiecare operă un

indiciu, unde șoseaua duce spre artă și unde duce alături. Aici stă poate una din semnificațiile cărții noastre. Dacă cititorul nu află, circulat sub ea, ca o subterană veșnic bănuită, cu trape care răspund în peretele fiecărei pagini, o mai înaltă orientare literară, o estetică susținută cel puțin cu bravură, o atitudine, una, pentru fenomenul literar, socotit ca un fenomen izolat și de sine — cartea e încă una din cele de prisos.

Scriitorii aleși nu sunt inventați la întâmplare și nici măcar cei socotiți mai mari. Sunt aleși după bunul plac al unui temperament, de curiozitatea lui exercitată în atâtea planuri câte poate stăpâni. Nu se oferă un peisaj literar didactic: e peisajul unei ideologii. În călătoria prin lumea cărților, care, pentru noi, e cel puțin tot așa de reală ca cealaltă, ne-am oprit numai la acelea care pot fi pilde sau hambare pentru nutriția noastră — mai puțin decât atât; la cele care au surpat și au înnoit ființa noastră mentală cu o nouă etapă, cu o nouă sensibilitate. Ne construim pe noi, în măsura în care-i construim pe ceilalți și de aceea cartea despre zece scriitori poate să nu fie altceva decât biografia unuia singur.

Ar fi stupid să legăm de cartea asta o iluzie, când nici măcar scriitorii nu mai păstrează o conduită și o linie într-o lume cenușie și neutră. Ar fi stupid să mai visezi că poți fi un portativ pe care alții, mai tineri și mai noi, să-și scrie notele, că poți indica, cu plăcere, generației care descalecă după tine, ușa pe care trebuie s-o deschidă, simplonul cu care se poate călători. Ar fi stupid să crezi în tine, când ochiul te silește să vezi peisajul incurabil pe care l'am zugrăvit întâi. Nu vrei decât să propui cetitorului galeria în care să rătăcească o oră, nu ceri decât să te lase să-i vorbești, să-i faci confidențe despre oamenii pe care-i iubești. Va putea înțelege cetitorul tău că opinia, care-i pare dureroasă, a fost mai întâi dureroasă pentru tine, că, mărginind arena, ți-ai mărginit ție locul, că, desenând fizionomia literaturii, ți-ai desenat-o pe a ta? Să nădăjduim hazardul care ne poate schimba și, până atunci, să urcăm piscuri, unde cerul se nesfârșește, indiferent dacă cetățeanul de jos te poate suspecta și te poate apuca de guler. O carte nu e numai o atitudine: e o dovadă de dragoste.

Imagini și cărți din Franța, Editura Librăriei Socec, 1922

E. LOVINESCU

Există o literatură română?

Cu o violență de cugetare ce s'ar fi putut lipsi de violența expresiei, d. Fundoianu contesta de curând individualitatea literaturii române¹. Aruncată din arc, săgeata Eleatului Zenon rămânea pe loc; după traectoria unui veac, literatura noastră e încă în punctul său de plecare. Zenon negă mișcarea; mai feroce, d. Fundoianu ne tăgăduiește însăși existența. Reduși la rolul de colonie a culturii franceze, nu putem produce decât o literatură nediferențiată. Lipsiți de o expresie originală, avem un suflet virtual; mișcarea e numai aparentă; săgeata e încă în coarda arcului. Neintegrând literatura universală prin nici o notă specifică, stăm deci în pragul Europei cu mâinele goale.

*

* *

Negațiunii feroce a d.lui Fundoianu i se conveniau temperamentele d-lui N. Davidescu. Literatura română există, ea nu-și începe totuși viața organică decât odată cu simbolismul. „Până la simbolism, afirmă categoric d. Davidescu în *Flacăra*, nu se poate vorbi de o literatură românească. Am avut doar, cum am mai spus, numai scriitori-accidente. Eminescianismul, care fusese prima încercare în acest sens, sombrase“.

Sau, tot atât de categoric: „Și adevărul e că simbolismul este începutul literaturii noastre. El a devenit astăzi singura literatură cu putință, iar cadrul lui s'a lărgit prin aportul variat al atâtor talente, atât de mult încât numirea de simbolism începe să devină doar o strămtă etichetă istorică; ea echivalează cu începuturile literaturii românești dela care mâne, vor pur-

cede pe cale de evoluție, de acum înainte formulele noi ale literaturii noastre. Nici într-un caz însă nu se va mai putea trece peste o epocă literară al cărei gust, începând cu St. Petică și cu Săvescu și sfârșind cu Philippide, au îmbogățit cu cele mai variate mijloace de redare intelectualitatea noastră. Minulescu, Bacovia, Emil Isac și Cotruș fac ca toate provinciile românești să fie reprezentate sub steagul acestei mișcări liberatorii și individualiste de artă“.

D. Fundoianu tăgăduia deci individualitatea întregii noastre literaturi: d. Davidescu nu i-o recunoaște decât când și-o pierde. Ferocitatea unuia și parțialitatea celuilalt ne aduc astfel involuntar la căpățiul literaturii române pentru a-i constata, pe deoparte, existența, iar pe dealta, caractere proprii și profunde în nici o legătură cu variațiunile școalelor literare în genere, și, mai puțin, cu simbolismul în specie.

Recunoaștem că o literatură nu există prin individualități răslețe ci printr'o organizare armonică; nu se valorifică atât prin calitate cât prin diferențiere. Prezența unui geniu solitar nu dovedește nimic; originalitatea unei literaturi stă în acele note specifice care, deosebindu-ne de alții, ne constituie o fizionomie proprie. A scrie într'o limbă poate fi un accident; a avea talent poate fi numai o întâmplare personală, pentru a se integra într'o cultură, talentul trebuie să fie reprezentativ. Confirmând acest principiu este neîndoios totuși că literatura română nu'și afirmă existența numai prin talente incontestabile ci și prin însușiri specifice și comune. Virtualitățile artistice ale rasei sunt evidente în poezia noastră populară, superioară poeziei populare franceze; cifrele realizărilor literaturii culte nu se juxtapun ci se adună. Eminescu, Coșbuc, Creangă și Caragiale nu sunt numai talente remarcabile ci și puncte din frontiera hărței noastre sufletești. Atitudinea fatalistă a poporului român față de viață ne situează în orient; ne diferențiază, în orice caz, de apus. Latentă în poezia populară, ea e ridicată de Eminescu pe cea mai înaltă treaptă de realizare artistică. Sentimentalitatea caracterizată prin *duioșie* e specifică locului; n'o găsim în nici o literatură apuseană și nici n'o putem confunda cu *mila* slavă. Humorul românesc este iarăși specific; o pagină din Creangă nu'și are echivalentul în nici una din literaturile universale. Suntem originali, nu numai prin fond ci și prin expresie; tânăra noastră limbă e plastică și plină de resurse. Spre exemplificare nu vom recurge la același inimitabil Creangă, ci ne vom scobori la unul din scriitorii minori. Iată o pagină din Slavici:

„Este oare minune, dacă în urma acestora Sărăcinenii s'au făcut cu vremea cei mai leneși oameni? Este nebun acela, care seamănă unde nu poate secera, ori unde nu știe dacă va putea sau nu să secere. Pe „Fața“ locul este nisipos, grăul crește cât palma și popușoiul cât cotul; pe „Râpoasa“ nici meriele nu se fac, iar în vale apa mănâncă rodul. Unde nu e nădejde de dobândă, lipsește și îndemnul de lucru. Cine lucrează, vrea să câștige, iară Sărăcinenii și-au fost scos gândul de câștig pentru aceia nici nu se aflau îndemnați să lucreze. Cât puteau, petreceau vremea întinși la răcoare; nu puteau, își mâncau zilele lucrând prin alte sate învecinate. Când venea apoi iarna vai și amar!

Iar cine e deprins cu răul, la mai bine nici nu gândește: Sărăcenenilor le părea că, decât așa, mai bine nici nu poate fi. Peștele în apă, pasărea în aer, cârțița în pământ și Sărăcenenii în sărăcie!

Sărăcenii? Un sat cum Sărăcenii trebuie să fie.

Ici o casă, colo o casă... tot una câte una. Gardurile sunt de prisos, fiindcă n'au ce îngrădi; ulița e satul întreg. Ar fi prest lucru un horn la casă; fumul află cale prin acoperiș. Nici muruiala pe pereții de lemn n'are înțeles, fiindcă tot cade cu vremea de pe dânșii. Câteva lemne clădite la olaltă, un acoperiș din pae amestecate cu fân, un cuptor de imală cu prispa bătrânească, un pat alcătuit din patru țapi bătuți în pământ, o ușă făcută din trei scânduri înțepenite c'un par cruciș și cu altul curmeziș... lucru scurt, lucru bun. Cui nu-i place, să-și facă altul mai pe plac...“

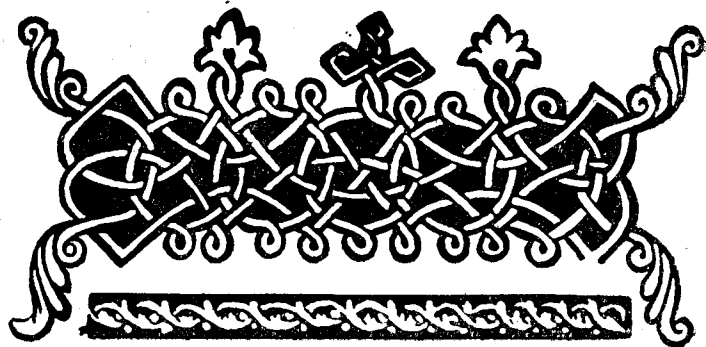
Atitudinea și tonul sunt profund specifice; nu le vom găsi în niciuna din literaturile cunoscute. Dar nu numai atât: prin caracterul aforistic și totodată figurat, expresia însăși e singulară. Nu este popor mai sentențios decât noi și nu e limbă mai bogată în expresie metaforică decât limba noastră, dela cimilitură și până la Creangă, această sinteză a creațiunii artistice populare.

Literatura română nu se prezintă deci ca o suprapunere de individualități, ci ca o sumă, ca o totalitate organică și armonică de însușiri etnice, virtuale în producțiunea populară și realizate în literatura cultă prin artiști de un talent incontestabil. Între cei patru pilaștri (Eminescu, Creangă, Coșbuc, Caragiale) ai expresiei artistice a sufletului românesc se întinde rețeaua unei întregi literaturi reprezentative. (Câteva nume de scriitori mai recent: Hogaș, Goga, Sadoveanu, Rebreanu, Gâr-

leanu, Brătescu-Voinești, etc.). Departe de a păși în pragul Europei cu mâinile goale, pășim nu numai cu posibilitățile unui suflet original, și ca fond și ca formă, ci și cu afirmații categorice, solidare între ele, dar diferențiate în cromatica literaturii universale.

* „Sburătorul literar“, Anul I nr. 41, 6 octombrie 1922.

1. *Imagini și cărți din Franța*, Ed. Socec.

EMIL CIORAN

Golurile psihologice și istorice ale României

I

Dacă s'ar putea dovedi că posibilitățile sufletești ale românului nu întrec cele arătate în trecut și că viitorul nu va scoate la lumină fețe ascunse ale sufletului românesc, atunci orice încercare de a pune o piatră la temelia României de mâine, ar fi zadarnică. O țară nu se naște și nu crește din afară, ci din condiții lăuntrice. Chiar dacă acestea se supun unor tipare formale, determinantele psihologice specifice nu impun mai puțin o marcă și o individualitate. Rosturile devenirii unei țări își au atâtea rațiuni în psihologia poporului respectiv! Și dacă psihologicește nu pot fi explicate formele sociale, cristalizările obiective ale soartei unui popor, se pot totuși înțelege golurile, insuficiențele, latura negativă a unui destin.

Există un *viciu substanțial* în structura sufletească a românului, un gol inițial din care derivă seria de ratări ale trecutului nostru. În începuturile românești, n'a existat un suflet *format*, deoarece un popor se descopere sieși și lumii într'un proces îndelungat, ci numai dispoziții, virtualități cari în totalitatea lor, pot arăta sensul unei revoluții și a unui destin. În potențialul psihic al poporului român trebuie să existe o inadecvare, o neconformitate în surse, cari iau un contur de deficiență substanțială. Pe când la atâtea popoare, a existat o spontaneitate în germene, o iradiere activă în începuturi, o explozie nestăvilită, forma românească de viață suferă de lipsa unui dinamism primordial.

Există un *păcat originar* al României a cărui natură nu e definibilă, dar identificabilă în toate golurile istoriei. Necesitatea saltului istoric, apare cu atât mai imperioasă, cu cât depășirea și înfrângerea acestor insuficiențe originare, este condiția lansării noastre în lume. Ce este pozitiv și creator în sufletul primordial al României, ne va mâna înainte, oricâte obstacole vom întâlni. Tot ce s'a realizat până acum se datorește unei impulsii dinamice, care din păcate, a fost aproape disparentă, față de negativitatea înscrisă în premisele noastre și care ne-a menținut în somnul istoric de o mie de ani.

Deficiențele actuale ale poporului român nu sunt produsul „istoriei” sale; ci istoria aceasta este produsul unor deficiențe psihologice structurale. Particularitatea condițiilor istorice și gravitatea lor, au adâncit numai dispoziții inițiale și au scos la lumină an-istoria noastră. Timpurile „vitrege” prin cari am trecut au fost astfel fiindcă n'am fost destul de tari și de capabili să le înfrângem. Dacă în noi ar fi fost o pornire de a ne individualiza și de a ne afirma categoric în lume, am fi învins viregia vremurilor de mult, așa cum au făcut toate popoarele „mari” ca destin, iar nu ca număr. Un popor contează prin număr; dar mult mai mult prin forța lui agresivă. Problema populației devine tragică când o descreștere indică o deficiență biologică. De aceea, un popor tânăr cu populație redusă, dar în creștere, este mai creator și mai temut decât unul mare în descreștere. Instinctul combativ și militant dă o configurație istorică mai accentuată, decât realitatea numerică. Prusia, detașată de restul Germaniei, poate totdeauna constitui o țară, care n'ar fi mai puțin temută, cu toată populația ei redusă. Prusia singură echivalează tot restul Germaniei; astfel se explică de ce prin hitlerism ea a impus stilul ei de viață întregii țări. În nu importă ce formă politică. Germania ar fi totdeauna prusianizată.

Singurul altar în fața căruia s'a închinat omenirea este forța. Și noi ne-am închinat în fața acestui altar, dar numai pentru a ne umili și a preamări forța altora.

Românii au fost totdeauna prea călduți. Urând extremele și soluțiile tari, ei n'au prezentat în fața cursului lucrurilor reacțiunea caracterizată a unei individualități, ci au dat ocol evenimentelor, încât toate s'au făcut peste el. Echilibrul nostru n'a fost expresia unei deficiențe. El nu acoperea nici măcar contradicții lăuntrice latente, ci liniștea amărâtă a unui suflet nerealizat. De altcum, echilibrul n'are sens decât în epocile clasice ale marilor culturi, când el se naște dintr'o împlinire internă și o rotunjime a stilului. Informele minore de cultură, echilibrul

este nerevelator și compromițător. Nu prin echilibru și-au deschis popoarele drum în lume. Istoria se face printr'o căutare veșnică și chinuită, care se aseamănă unei drame și niciodată unei dibuiri. Un neam trebuie să-și risce nu numai energiile sale, ci esența, ființa sa. Nerealizându-se, păcătuiește împotriva firii lui, întocmai ca neîmplinirea unui om, care este o sinucidere prin etape.

Românii ar fi trebuit să se gândească la soarele ce apărea și deasupra țării lor și să fi dat prin fapte un răspuns lumii. O istorie tumultuoasă este recunoștința unui neam față de înălțimi. *Lumea* nu este o justificare a lui Dumnezeu istoria este, însă, una a omului.

Va trebui să vedem care este *specificul național* al României, care a ținut-o o mie de ani în nemișcare, pentru a-l putea lichida împreună cu mândria ridiculă care ne atașează de el.

... De câte ori privesc țăranul român îmi place să văd înscrise în cutele feții sale golurile dureroase ale trecutului nostru. Nu cunosc în Europa un alt țăran mai amărât, mai pământiu, mai copleșit. Îmi închipui că acest țăran n'a avut o sete puternică de viață de i s'au înscris pe față toate umilințele, de i s'au adâncit în riduri toate înfrângerile. Oricâte rezerve de viață ar dovedi el, impresia nu este totuși a unei prospețimi biologice. O existență subterantă este ființa lui și mersul lui lent și gârbovit este un simbol pentru umbrele destinului nostru. Suntem un neam care-am ieșit din văgăuni, din munți și din văi. Am privit cerul din umbră și-am stat drepti în întuneric. Ne-am răcorit o mie de ani. Deaceia numai febra ne mai poate scăpa...

Când va ridica țăranul român capul în sus? În jos am privit de când ne-am născut.

Critica fizionomică a României își are nu numai o rațiune teoretică, ci și una practică. Existând relativ puține documente valabile asupra ființei lăuntrice a țării, toate elementele exterioare ce ne-o revelează trebuiesc folosite. În fizionomia țăranului francez, german sau rus, se exprimă atâtea caractere ale istoriei țării respective. Decât, Franța, Germania și Rusia s'au arătat lumii până la orbire și apoi nici nu sunt culturi populare așa cum suntem noi, așa că putem cu ușurință să uităm pe țărani când vorbim de ele.

Orice popor ar trebui să tindă la realizarea unei culturi „istorice”, și nu populare. Elementele populare trebuiesc fie însumate, fie neglijate. A le considera finalități înseamnă a rata mersul ascendent al unei culturi.

Un popor care n'a creat decât o cultură populară n'a tre-

cut treapta istorică. Și cum o să treacă dacă orice cultură populară identifică valorile cu etnicul? O cultură populară este o sumă de creații, cari se nasc din rădăcinile adânci ale sufletului și păstrează aderența la ele, pe când efortul reflectat al spiritului dă naștere în culturile istorice la valori ce-și iau sbor autonom în lume. Culturile populare respiră în mituri, în aceste presimțiri de istorie. Ele concep devenirea substanțial și astfel se dispensează de istorie prin eternitate. Culturile populare nu cunosc progres, ci numai transformări; iar din punctul de vedere al autenticității, aceste transformări sunt falsificări. Neavând valoare decât primordialul-suma aceea de elemente telurice și chtonice din aurora unui neam, — culturile populare sunt primitive și reacționare. Rămân în ele înșile. Rostul unui salt istoric este să le elibereze de propriul lor blestem. Va scoate cineva România din ea însăși? Va eși ea din sine?

Lipsește devenirii României un sens ascendent. Schema formală a soartei noastre este orizontala. Ne-am târât în vreme. Popoarele fericite ale pământului sunt irupții și deacea soarta lor trezește implicit reprezentarea verticalei. Goticul este stilul ascendenței, al elanului vertiginos, dar orientat, al devenirii transcendente. O individualitate se determină după elementele gotice din suflet. Predominarea lor caracterizează pregnanța ei. Elanul unei culturi exprimă prezența internă a patosului gotic. *Căci goticul este verticala spiritului.* Din el derivă, tragicul, sublimul și renunțarea, ca pasiune pentru altă lume. Absența goticului din conștiință te asimilează liniștit și călduț devenirii, aruncându-te pradă timpului. Destinul, ca o lunecare orizontală, este negația goticului și a complexelor de viață născute din el. Neamul românesc n'a trăit sub semnul spiritului gotic. De aici: Pasivitatea, scepticismul, auto-disprețul, contemplația domoală, religiozitatea minoră, an-istoria, înțelepciunea, cari constituiesc aspectul negativ al specificului nostru național, aspect din păcate central. Așa ne-am trăit noi o mie de ani și așa va trebui să nu ne mai trăim miile ce vor urma.

Numai furia devenirii este vitalizantă. Cine se abandonează ei cu pasiune până la prostie sau până la istorie este imposibil să fie înghițit de timp. Căci o ardoare exasperată în devenire, te scoate — prin forța pasiunii — în afară de timp. Aș vrea ca România să zbarnăe de freamăt și din inimă să-și facă un cuprător. Nu există altă scăpare de sub istorie, adică de timpul nostru pierdut.

Resemnarea noastră de veacuri ne-a făcut înțelepți. Dacă individual înțelepciunea poate atinge culmi, ea este inerție ca fenomen colectiv. Poporul românesc este cel mai înțelept po-

por din Europa; dar nu din spirit, ci din lipsă de curaj și de afirmare. „Nu este vremea sub om, ci bietul om sub vreme“, este o catastrofă pentru neam. Și când te gândești că această maximă este un simbol, este cheia destinului nostru! Orice maximă, orice proverb, orice reflexie populară românească exprimă aceeași timiditate în fața vieții, aceeași nehotărâre și resemnare. Va trebui să nu mai fie ofensat acest neam lăudându-i-se atât înțelepciunea! Adevărurile isvorâte din resemnare nu sunt un titlu de glorie. Nici un alt istoric nu s'a născut din înțelepciune, care nu poate fi decât sub-sau trans-istorie. Înțelepciunea este negația istoriei, fiindcă ea este distanța de viață, pe când istoria este afirmarea ei. Mai mult: istoria este superstiția vieții, fiindcă ea este vibrația activă și intensă a devenirii. Marile culturi sunt culmi ale timpului.

Adevărurile de fiecare zi ale românului sunt paralizante. Ele tind să răpească omului orice responsabilitate. *Fatalismul este un amoralism al devenirii.* Înțeleg să te mâne fatalitatea individuală și interioară, dinamismul demonului lăuntric, dar este o deviere și o rușine antropologică să-ți pui capul sub timp. Ne-a condus vremea o mie de ani. Aceasta nu spune puțin. Fatalismul neamului nostru este un blestem pe care va trebui să-l lichidăm în fulgere. Până în sămbure să ne lovească scânteierile lui. Eu vreau alt neam!

Plaga seculară a României a fost scepticismul. Este într'adevăr surprinzător cum la un popor întârziat a putut să apară fenomen caracteristic declinurilor, saturației sau oboselii culturilor. Când energia productivă a unei culturi se epuizează, neavând ce mai crea, sterilitatea îi dezvoltă un plus de lăciditate, care anulează naivitatea și prospețimea. Germanii socotesc pe francezi un popor sceptic. Sunt ei cu adevărat? Față de cultura germană, pe care o definește o monumentalitate virginală, cultura franceză amestecă într'o mare seriozitate a spiritului grațiile și ironiile inteligenței, încă pentru un ochiu nesensibil la nuanțe, ea se prezintă ca un joc inutil, ca o sumă de gratuități. Există în Franța un scepticism al inteligenței, rezultat din rafinamentul și excesele acesteia, dar nu există un scepticism legat de structura spiritului francez. Iar în ce privește zona afectivă, lumea volițională și complexele elementare ale sufletului, scepticismul nu le-a afectat niciodată. Un suflet sceptic nu este creator, fiindcă orice scepticism structural presupune isvoare secate, sterilități originare. Scepticismul francez a fost totdeauna o spumă a inteligenței și un lux al inimii; el n'a avut aderențe organice la străfundurile sufletului francez. Scepticismul românesc — superficial în întinderea și natura cuprinderii sale — este totuși adânc prin înrădăcinarea în sufletul popular. Mult

mai organic decât cel francez, el ne-a fost și mai fatal. În premisele ființii noastre și-au întipărit îndoielile cangrena. Nu este adevărat că împrejurările defavorabile ale trecutului nostru au adăugat condiției noastre acest *doliu permanent* — scepticismul. Ele l-au adâncit numai; căci este imposibil ca împrejurările exterioare să fi creat ele înșile dispoziții atât de esențiale. Destinul nostru mizerabil ne-a actualizat toate îndoielile în germene, toate virtualitățile sceptice, toate posibilitățile de ratare. Soarta noastră a fost favorabilă tuturor tendințelor negative ale psihologiei românești. Nu se gândește nimeni la acest fapt: ne-am desvoltat pe deandoselea. Un destin à rebours.

Scepticismul este extrem de interesant ca pauză în cultură, ca recreație a spiritului după epocile constructive. El exprimă atunci dorința unei respirații iresponsabile a spiritului, a unei complaceri în propria lui inutilitate. Dar este întristător scepticismul teluric și subteran al României. Un scepticism suferind, crispat, lipsit de drăgălășenie și de eleganță. Abandonarea pasivă soartei și morții; necredința în eficiența individualității și a forței; distanța minoră de toate aspectele lumii, au creat acel blestem poetic și național, care se cheamă Miorița și care alături de înțelepciunea cronicarilor constituie rana neînchisă a sufletului românesc. Mai vin apoi doinele ca să dea vibrația lor tânguitoare și totul s'a sfârșit.

În momentul în care România va câștiga gustul devenirii, va învinge — prin forța lucrurilor — îndoelile inimii. Căci din îndoeli ale inimii se alcătuește scepticismul nostru; o inteligență blazată i-a oferit numai verificări și ilustrații teoretice. Trecutul României mă face sceptic prin scepticismul său. Nu văd în el o justificare mesianică. Mă gândesc, însă, ce singular s'ar putea individualiza România în lume, dacă învingându-și materialitatea și greutatea obscură din scepticismul său într-o realizare superioară de viață și-ar exploata îndoelile ca elegante și ornamentații ale spiritului sau ca o corolă crepusculară a inimii! Conversiunea negativului în pozitiv este un fenomen pe care Hegel l-a justificat în logică. N'o vom putea realiza noi cu atât mai mult în istorie? *Saltul istoric* — această mare așteptare a României — *nu este decât fenomenul acestei conversiuni*. România va trebui să se întoarcă pe față, pentru ca să se poată schimba cu adevărat la față. Învingerea laturii ei negative înseamnă lansarea în lume, intrarea în pozitivul istoriei. Procesul dialectic al României este mântuirea ei. Dacă omul are un destin eroic în lume, resemnarea este un viciu. În fond, ne desumanizăm, resemnându-ne. Cum de-au putut exista patrioți care să facă din resemnarea noastră seculară

o virtute? Să fie chiar atâta inconștiență în entuziasm? Pe când renunțarea este un act de autonomie a spiritului, fiindcă este un refuz activ al lumii, resemnarea este o inerție a sufletului, abandonat unui prizonierat cosmic din lipsă de tensiune launtrică. Renunțarea are totdeauna o valoare religioasă; resemnarea numai una psihologică. Renunțăm la ceva; ne resemnăm în fața a ceva. Orice resemnare este un jug domol, o ofensă adusă elanului prometeic al spiritului. Renunțarea pleacă din haosul și demiurgia inimii; resemnarea din golul ei. Toți istoricii României — implicit sau explicit — sunt de acord că resemnarea a fost nota intimă a sufletului nostru în decursul mării noastre an-istorii. Oare atâta vreme de durere să-i fi convins pe români că nu mai au nimic de făcut, de s'au resemnat cu voia și fără voia lor? Dar resemnarea nu va putea fi înfrântă decât după ce toți românii se vor fi convins că totul este de făcut.

Multe popoare au făcut haz de propria lor condiție; auto-ironia nu lipsește la nici un popor chinuit și oprimat. Este cu toate acestea rar ca auto-cunoașterea să meargă mână în mână cu auto-disprețul, așa cum se întâmplă excesiv de des cu românii. Am fi prea nedrepti cu urgisirea noastră de am vedea în acest fenomen numai deficiență, când el constituie o notă originală de o ciudată semnificație. Nu este popor care să-și priceapă mai bine insuficiențele și care să simtă o mai rară voluptate de a și le mărturisi la fiecare ocazie. Este o auto-denigrare colectivă, „un scuipat în sân“ general, o amară luciditate a soartei noastre, cari se nasc la unii automat și fără conflicte, pentruca la alții — la cei puțini — să devină sfâșieri. „A fi român“, să nu fie oare o evidentă plăcută? Este sigur că poporul românesc are o distanță de el însuși, care indică o particularitate unică la un popor fără conștiință istorică.

Francezul, este francez, precum piatra piatră; el este francez, fără să știe. Și chiar dacă știe, nu-i folosește și nu-i ajută la nimic. Noi *știm* în fiecare clipă că suntem români și ne explicăm toate gesturile și reacțiunile prin condiția noastră particulară. Când, în tot ce facem, pleznesc pseudomorfozele istoriei noastre, simțim o rară voluptate să ne mărturisim dezastrelui specific: „Numai în România era posibil“, „ce să te aștepti dela o țară ca asta“ etc . . .

Și evreii știu până la isterie că sunt evrei, și tot așa și rușii. Dar evreilor nu le face nici o plăcere această luciditate, la care ar renunța bucuroși, dacă nu le-ar trezi-o toți, dar absolut toți, ne-evreii. Nici un evreu nu-ți iartă că știi că e evreu. Individualizat în lume la limită, *hors la loi* rasial, evreul se

sfășie într'un orgoliu dureros. Românii se lichidează în fața lor înșiși, fără nici un orgoliu și autodisprețul de care dăm dovadă cu toții ne încântă fără satisfacții mari, rămânând în limitele scepticismului. La ruși auto-conștiința a fost totdeauna însoțită de auto-tortură. Asociind condiției rusești, pasiunea pentru durere, ei s'au sfășiat încontinuu, neștiind să se accepte sau să se refuze. Rușii s'au simțit ca o mare fatalitate, nu însă, ca o evidență. Deaceia, s'au călcat ei în picioare la toate răspântiile și nu s'au cruțat niciodată în căutarea vijelioasă a nefericirii. Un popor suplinește răsul prin rânjet, delicatețea prin avalanșe lăuntrice, nuanțele prin cascade. Rușii n'au înțeles niciodată cultura în sine, ca un sistem de valori autonome, ci căutând ontologicul, temeiurile originare ale firii, au ajuns să asimileze cultura unui „symbolism“ de forme artificiale, care închid accesul firii. „Rusia“ este cea mai mare criză a culturii moderne. Existența ei ne-a convins că Apocalipsul nu este numai un capitol în Biblie.

În proporții mai mici, noi românii ne-am simțit totdeauna anormalul soartei. Dacă sângele nostru ar fi fost animat de o pasiune mai violentă, dacă o febră puternică ar fi evaporat apa din el, tragedia ne-ar fi dat o rară proeminență și o sguuire extrem de fecundă. Auto-disprețul presupune totuși un amar și o nemângăere, cari configurează specific România. Când te gândești la celelalte țări mici, cari n'au făcut nimic și se complac într'o inconștientă crasă sau într'un orgoliu vid, nejustificat, atunci nu-ți poți reține admirația pentru luciditățile României, căreia nu-i e rușine să-și bată joc de ea însăși, să-și scuture neantul în autodispreț sau să se compromită într'un scepticism dizolvant. S'ar putea ca odată conștiința laturilor negative ale României, printr'un adevărat miracol istoric, să o elibereze de multiplele ei complexe de inferioritate. România și-a dat seama de neantul său ca nici o țară din lume. Atâta luciditate este un titlu de glorie, dacă alcătuiește un stadiu și este o rușine dacă este o permanență sau o înfundătură.

Mulți români, nesfârșiți români, mărturisesc zilnic că România este ultima țară din lume. Multora le dă această afirmație o satisfacție rece și indiferentă. Dar nu se poate ca pe unii să nu-i doară și nu se poate ca în viitor să nu-i doară pe toți. România va fi mântuită când pe toți ne va sfășia soarta, când ne vom sfășia cu toții pentru ea. Defectul auto-criticii noastre este de a nu fi avut nimic dintr'un patos religios, de a nu fi făcut din mesianism o soteriologie. *Dacă problema misiunii noastre nu va deveni o doctrină de mântuire, suntem pierduți*, adică ne vom pierde în noi înșine, fiindcă lumea nu

ne-a avut niciodată. Ceiace spunea un lăutar țigan unui cerc de români: „aveți noroc cu noi, că de nu ați fi ultimii“, definește o situație reală, nu o exagerare trivială. Dacă România nu va face istorie va rămâne ultima țară din lume, așa cum e trăită de cetățeanul imbecil de fiecare zi. Trebuia să ne fi trăit religios drama noastră românească, pentru a ne mântui de atâtea păcate naționale. Românii sunt prea transparentți lor înșile. Puțini oameni vor exista cu mai puțin mister sufletesc; o inimă deschisă lumii în cea mai perfectă familiaritate. *Intimitatea lirică cu ființa* definește sentimentul de viață al românului. Cum se explică totuși că nu este țară în care literatura rusă să se fi bucurat de o circulație mai generală? Să ne fi mânat oare golul nostru în spre complexitatea sufletului slav, cu toate atracțiile unei compensații sau oare capriciul nostru să fie flatat, în analogiile lui exterioare, cu iraționalul psihologiei rusești? Cineva spunea că românii iubesc romanele lui Dostoevski numai pentru *desmățul* din ele. Într-adevăr capriciul exterior și complexitatea de suprafață, atât de specifice sufletului românesc, sunt furate numai de teatralul dramei rusești, numai de aparențele tragediei interioare. Românii au desigur mai puține luminișuri decât francezii, dar ascunzăturile lor sunt departe de a-i apropia de firea turmentată a rușilor. Desmățul este climatul natural al României. Inima noastră ia contur prin linii frânte. N'avem continuitatea pulsației și neavând o linie, ce soartă am putea să opunem altora pentru a genera conflicte? Noi nu suntem prin conflicte, nici măcar în ele. Un popor dacă este lipsit de o idee istorică, trebuie să aibă cel puțin, un sentiment generator de tragic. Franța n'ar fi fost înaintea tuturor popoarelor în istoria modernă, dacă alături de lumea de valori căreia i s'a sacrificat, nu ar fi avut desvoltat la paroxism, sentimentul gloriei. În numele acestei mari gratuități, a mișcat ea istoria din loc, mai mult decât în numele ideii sau a necesității. Dar pentruca un popor să poată naște din sine, superstiția unei glorii universale, trebuie să dispună de dimensiuni universale în suflet.

Lipsa de mister sufletesc a românului îl face indiscret dincolo de orice margini; spune totdeauna tot ce are pe inimă. Ce-i mai rămâne atunci în ea? Un popor indiscret poate crede în D-zeu? Un individ în nici un caz. Românul nu scapă nici o ocazie, de a-și deșerta inima. Nu pleacă de aici un anumit pustiu al nostru? Există un mare deșert în România.

Orice complexitate sufletească presupune zdrobiri interne, presiuni ascunse ale sufletului, timidități durabile și taine îngropate. Ascunzăturile sufletești se alimentează din cadavrele

propriului nostru trecut. Dece ne vom scoate noi cadavrele în amiază? Ce caută străfundurile sufletului în lumina zilei? Nu există „suflet“ decât în nopți. — România nu este o țară luminoasă; ea este o țară subterană, dar fără mari întunecimi. Suntem, poate, prea simpli sau prea limpezi în obscuritățile noastre. Căci nu cred că România să fie timidă cu înălțimile sau adâncimile ei. Din păcate, ea este prea sinceră și prea curajoasă cu golurile ei. Și le acceptă prea des, se disprețuiește pe sine de prea multe ori.

Este foarte caracteristic că un român nu se poate face interesant într-o societate de conaționali, decât etalându-și defectele, insuficiențele. Nu există popor în lume, care să facă o virtute din faptul de a nu munci. În România, tipul omului inteligent și unanim simpatizat este chiulangiul sistematic, pentru care viața este un prilej de capriciu subiectiv, de exercițiu minor al disprețului, de negativitate superficială. N'am întâlnit om care să aibă o mai slabă aderență la valori ca românul. Decând există România nici un intelectual n'a murit pe o idee, vreau să spun, că nici unul nu s'a substituit vreunei idei. Atitudinile spirituale sunt identificate aiurea prin nume; ne descurcăm în istoria spiritului cu ajutorul indivizilor. Intelectualul obsedat este un monstru la noi. *Îndoiala de sacrificiu* este o notă diferențială a românului. Credința în inutilitatea jertfei este așa de organică, încât ar trebui o febră asemănătoare epocii de martiri a creștinismului, pentru a convinge acest popor amărât de sensul spiritual al renunțării. Ne lipsește *pasiunea destructivă* pentru ideal. Nu poți impune o valoare decât pe dărâmaturi; ruinele indică totdeauna prezența spiritului. Elanul de auto-distrugere, care să se nască din dorința de a da lumii contur prin proprie lichidare, presupune perspectiva altor lumi și gelozia pe ele, ce naște pasiunea de trans-figurare a lumii acesteia. Românul este consequent numai în luciditatea față de propria lui condiție românească. El știe că nici unul dintre semenii lui naționali nu este entuziasmat de soarta lui de român. Și atunci începe mărturisirea deficiențelor proprii, interpretate și scuzate prin vicile substanțiale ale României. Nici un român nu se simte personal vinovat. Toate ratările și golurile și le explică prin vidurile României, dezertând astfel dela responsabilitatea individuală. Este drept că schimbarea la față a României nu se poate face prin eforturi divergente și disperate, ci este necesară o modificare structurală pe bază de orientare colectivă. Dacă toată România nu pleacă la drum ca să se cucerească pe sine însuși într'un elan colectiv, indivizii cari vreau să se salveze dintr-o românită deficientă, sunt condam-

nați mai curând sau mai târziu ratării, neavând la bază, rezistența substanței naționale. Frecvența încercărilor de salvare individuală este totuși simptomatică și ea dovedește ce intensități poate să atingă voința de lichidare a unui dezastru național, înscris în sânge. Până când ne vom mai proiecta golurile noastre în vidurile României?

De-am fi dezvoltat o pasiune înfinită și de ne-am fi revărsat ardori ascunse, viața noastră n'ar fi fost o serie de începuturi ratate, aveam și noi reazimul gloriei și mărirea ne era o consolare, iar nu aspirație vagă. N'am interiorizat decât resemnarea și deaceia nu știm ce înseamnă acumulările temporale cu inevitabilele lor declanșări explosive. Nimic nu se creiază în domeniul spiritului fără un anumit grad de *asceză*. Cu cât viața este mai strânsă în zăgazuri, cu atât cresc mai mult elanurile spiritului. Instinctele trebuie să ardă sub conștiință. Pasiunile spirituale sunt clocote vitale, cari nu mai servesc viața. Exasperarea biologiei între intensități și deficiențe constituie fundamentul spiritului. Cărei idei i-am servit cu toate forțele vieții, de câte ori ne-am îngenunchiat țăriile inimii slăbiciunilor spiritului? Asceza este o voință de putere cu resort biologic, dar cu finalitatea în spirit. Un imperialism pe alt plan, dar cu o agresivitate nu mai puțin violentă. Încordările și vibrațiile ascezei *răzbună* tot ce n'am trăit, tot ce n'am consumat. Românul n'are de răzbunat decât somnolența lui seculară. *Istoria* se răzbună prin el. Dar el? Individual românul n'a refuzat aproape nimic și deaceia este în clar cu sine însuși, sincer cu nimicul său. Dorințele neîmplinite sunt sursa dramatismului interior. *Suntem*, numai prin ceiace am acumulat netrăind. Să ne fie neistoria izvorul nostru de viață? Fi-vom capabili să creem prin tot ce n'am făcut? Tot ce s'a creat până acum în România poartă stigmatul fragmentarului. Afară de Eminescu, totul este aproximativ în cultura românească. Nici unul nu ne-am lăudat cu el. Căci nu l-am declarat cu toții, o excepție inexplicabilă printre noi? Ce a căutat pe aici acel pe care și un Buda ar putea fi gelos? Fără Eminescu, am fi știut că nu putem fi decât esențial mediocrii, că nu este ieșire din noi înșine și ne-am fi adaptat perfect condiției noastre minore. Suntem prea obligați față de geniul lui și față de turburarea ce ne-a vărsat-o în suflet.

Adâncimea sufletească a unui popor se măsoară după gradul de religiozitate. Pasiunea religioasă exprimă tensiunea unui suflet. Acele neamuri cari n'au cunoscut perioade întregi ale vieții lor dominate cu exclusivism de o religiozitate crescută până la nebunie, sufăr de un nivel interior extrem de scăzut.

Nici un popor mare nu moștenește o religie și o acceptă ca atare. Ce e drept, latinii, germanii sau rușii, au primit din afară creștinismul. Decât, ei l-au transformat într-o așa mare măsură în ei, încât se poate vorbi de o *re-creație*. Catolicismul roman, protestantismul germanic sau ortodoxia rusească au atâtea aderențe la un fond psihologic individualizat, încât apropierea teoretice evidente, nu mai dovedesc nimic pentru sursa lor comună. Precum un popor trebuie să dea naștere unui fenomen politic original, tot așa trebuie să-și adapteze o religie la forma lui de viață, până a o face creație națională. O religie este universalistă în intenția ei teoretică; ea nu poate fi însă, în realizarea ei practică, deoarece nici o formă a spiritului nu este vie, decât locală, concretă, adaptată. Practic vorbind, există numai creștinisme. Procesul acesta de adaptare este universal. N'avem să ne gândim decât ce a devenit budismul în China sau Japonia sau numai la culorile locale ale catolicismului în țările latine, unde aparent prezintă o omogeneitate unică.

Implinirea în religie ține de esența și destinul unui neam. Dacă prin ea, nu reușește să-și ridice nivelul istoric, înseamnă că el este steril spiritual. La multe popoare, fenomenul religios este anchiloză, retrogradare, încât teoreticienii de stânga au stabilit o adevărată antinomie între *religie* și *revoluție*. Care este temeiul reacționar al religiei? Cât este principiu și cât istorie în rezistența religiei la spiritul revoluționar? Teoreticienii revoluționari, nu sunt împotriva religiei dintr'un refuz teoretic a valorilor religioase, ci din cauza rezistenței acestor valori la ori ce încercare de transformare totală. *Sentimentul religios este prin esență nerevoluționar, iar omul profund religios a fost totdeauna un reacționar*. Deplasând conflictele de aici, dincolo, el sfârșește cu timpul a fi strein complet de problema socială. Dar nu numai atât. Spiritul religios te întoarce cu fața spre trecut. Unui om care crede în D-zeu, viitorul nu-i mai poate aduce nimic. D-zeu este totdeauna înapoia noastră. Teologia întreagă este reacționară, fiindcă ea nu vede culmi decât imemorial. Pentru teologie, timpul este o cădere; pentru spiritul revoluționar singurul cadru de realizare. Mai mult: pentru spiritul revoluționar, timpul este o Divinitate. În timp se poate face totul. Admițând posibilitatea unei modificări esențiale în temporalitate, spiritul revoluționar cade într'un paradox, care-i constituie tragicul și farmecul său. În timp nu se întâmplă modificări de structură și de esență, el fiind o fluiditate de nuanțe. Timpul actualizează și distruge. Dar în el nu se poate naște o lume esențial nouă. Tragicul spiritului revoluționar consistă în violentarea timpului și a vieții.

Religia, opunând veșnicia în fiecare clipă timpului, paralizază spiritul revoluționar.

Obsesia veșniciei îl scoate pe om din viață. Poate că toată religia nu este decât o rătăcire divină a omului.

Dintre toate formele spiritului, cea religioasă este mai aplecată spre automatizare, inerție. Dacă formele politice se succed și în mobilitatea lor asigură o respirație ușoară și degajată unui popor, religia îl străbate și îl învâluie pe toată durata existenței lui, fără primeniri adânci, în modificații pur configurale. De aceia se leagă ea de formele politice și sociale cele mai durabile, pentruca atunci când acestea se dizolvă, ea să fie incapabilă a se adapta repede la altele în naștere.

Există totuși un moment dinamic și hotărâtor, care face din fenomenul religios al unui popor o adevărată forță vitală și care este singurul în măsură a-i ridica decisiv nivelul istoric. Când un popor, în începuturile sale, își manifestă aderența la o religie, fie printr'o convertire, fie printr'o atașare organică spontană, contactul acela inițial declanșează o vibrație și un dinamism, neobișnuite. Este o electrizare istorică insuficient apreciată, aceia născută din contactul devenirii nereflectate a popoarelor europene în formație, triburi sălbatice având toate presimțirile de cultură, cu o spiritualitate atât de rafinată cum a fost cea creștină. În zorile fiecărui popor, momentul religios este de o fecunditate unică. Procesul prin care un neam se elaborează prin religie în aurorele sale, este elementul care scuză păcatul reacționar ce definește cu timpul ființa religiei într'un neam. Un popor care n'a cunoscut în începuturile sale tensiunea și fiorul contactului cu religia, nu înțelege nimic din rosturile trezirii din somnul materiei, din semnificația întâiei discontinuități, a primului salt. Numai în aurora unui popor, religia este un factor hotărâtor în istorie. Se întâmplă foarte rar să fie dinamică și în alte perioade din evoluția lui. Protestantismul d. ex. care a provocat o creștere a *auto-conștiinței* Germaniei și ca atare o ridicare — dacă nu efectivă și politică, în tot cazul interioară — a nivelului ei istoric.

Puține țări au fost care — ca România — în întreg trecutul lor să nu fi cunoscut alt mijloc de respirație spirituală, decât religia. Se poate spune absolut orice despre ortodoxie; un lucru este sigur: de n'am fi avut nici măcar atât, din punct de vedere spiritual, am fi fost tabula rasa. Ortodoxia n'a fost niciodată dinamică; în schimb, n'a încetat niciodată de a fi națională. Prin ea n'am intrat în lume, dar ea a fost singura care atâta vreme ne-a dat o presimțire a altor lumi. Teza lui Eminescu după care de-am fi fost catolici eram astăzi pe o treaptă

de civilizație mult mai înaltă, poate fi justă, cu o singură rezervă: poate nu mai eram noi. Defectele de evoluție ale României nu sunt de natură religioasă. Dacă nu ne-am mișcat atât timp nu este de vină ortodoxia; suntem noi. Ea n'a făcut decât să ne închidă în noi înșine și să ne vegheze tăcerea sau jalea. Destinul ortodoxiei noastre are toate caracterele destinului României. Astfel se explică de ce a participat ea la aproape toate formele de naționalism și de ce ea nu poate fi decât naționalistă. Este, însă îndoelnic că forțele ei, că sărmanele ei resurse ar putea-o ajuta să dinamizeze o Românie, crescută dintr'o viziune modernă și grandioasă. Ea nu este atât de puternică încât opunând rezistență să devină reacționară; este, însă destul de slabă pentru a deveni un anacronism.

Ortodoxia ne-a ținut de cald în decursul secolelor de așteptare subterană. De mult și-a pierdut din căldură și dacă azi e domoală, mâine va fi neutră sau rece. În afară de faptul că nici o formă a spiritului nu reușește să-și mențină valorile atașate — o lungă durată — de un fond sufletesc și acestea se cristalizează autonom, constituind o lume desrădăcinată și moartă, există pentru deficiențele ortodoxiei, explicația religiozității noastre aproximative. În România sunt mulți oameni cari cred în Dumnezeu; în trecutul nostru cred că n'a fost nimeni să se îndoiască. Numai că religiozitatea românească este minoră, nepasionată, și mai cu seamă, neagresivă. Câți n'au făcut un merit din toleranța noastră și au transformat o insuficiență în virtute! Adevărata religiozitate este fanatică, profetică și intolerantă; ea înseamnă primii creștini, inchiziție și Sf. Sinod al Rusiei țariste. (Deacea ateism militant există numai în Spania și Rusia.) Cine se pătrunde de revelație, nu mai poate tolera nimic în afară de absolutul ei și de realizările lui instituționale. Un om religios — adică unul care-și definește clipele vieții prin religie — este ființa cea mai incomodă, cea mai in-umană, din câte se pot închipui. Deacea, un popor religios, adică fanatic, profetic și intolerant, chiar dacă este lipsit de capacitate politică, își deschide un drum în lume datorită pasiunii lui religioase. În Rusia secolului trecut, biserica s'a dovedit incapabilă să se adapteze nevoilor poporului rusesc; ea n'a înțeles nimic din tragicul problemei sociale rusești și s'a făcut — împotriva curentelor revoluționare — un instrument al autocrației. Ea a avut, însă, atâta energie, încât să nu cedeze și făcându-și din inerție o tiranie, și-a dovedit atâtea rezerve de forță.

Ortodoxia noastră este circumstanțială, atenuată și nepriemjioasă. Stilul nostru religios este labil și gelatinos. Neavând

nimic iruptiv, el nu mai poate constitui o intervenție în destinul nostru. În viitor, ortodoxia se va târa după România. N'am avut un destin religios dramatic. Este chiar bine să fii ortodox. Nae Ionescu spunea odată că neamul românesc se odihnește în ortodoxie. Oare nu se odihnește mai repede ortodoxia în el?

Creștinismul nostru e pastoral și într'un anumit sens, neistoric. El se desfășură, ce e drept, pe un plan colectiv; dar nu stimulează și nu determină un sens ascendent al comunității. N'are nimic gotic religiozitatea autohtonă. În ea predomină cenușul picturii bizantine; sufletul nostru religios se îmbracă în culori afumate. Dacă am fi fost cu adevărat niște credincioși activi, trebuia să fim astăzi mult mai departe în mersul nostru în lume. Dar pulsațiile *în andante* definesc toate domeniile vieții noastre. O sensibilitate în minor nu putea să se lege decât cu o gândire statică și cu o viziune pasivă a vieții. Este, însă, reconfortant a vedea cum România încearcă — printr'un instinct al devenirii ei — să-și lichideze pacostea tradițională a spiritului contemplativ. Cine-ar mai putea afirma astăzi că suntem un popor contemplativ? Toți sunt de acord că am fost. Orientarea în spre *politic* a învins plaga unei contemplații sterile, lipsite de o adâncă interioritate, fără scuza profunzimii și dinamismului interior. Trecerea dela contemplativ la politic este una din fericitele conversiuni ale acestei țări. De altfel comparând trecutul cu idealul de viitor, suntem siliți a face o întregă tablă de conversiuni. De o parte, anchilozele seculare, iar de altă parte, căile de eliberare; tot ce ne-a împiedicat să devenim națiune și tot ce ne va ajuta; elemente cari ne-au fixat în cadrul culturilor mici și cele ce ne vor salva din el; destin de țară îngenuchiată și accesul la mare putere, etc ...

Paralelismul acesta determină rosturile României și sensul ei în lume. Toate elementele cari vor trebui să-i alcătuiască viitorul, constituie o sumă de categorii, constitutive marilor culturi. România va trebui să și le asimileze, să le integreze, să aparțină lor.

Distanța lăuntrică de trecutul nostru trebuie interpretată în justa ei valoare. Noi nu spunem că strădaniile lui Ștefan cel Mare sau ale lui Mihai Viteazul sunt lipsite de importanță și de un anumit dramatism. Ele n'au depășit, însă, caracterul unei reacțiuni de existență și n'au întrecut, întru nimic, limitele defensivei. Neservind o idee, ele nu pot constitui o îndrumare, iar continuitatea noastră față de ele, ar fi un îndreptar steril. *Un trecut este numai atunci istorie, când ideea pentru care luptă atinge un nivel trans-istoric și este servită de o forță echiva-*

lentă valorii ei. Dintr'o epocă moare tot, afară de ce e trans-istoric. Renașterea sau evul mediu nu ne interesează decât pentru ceiace ne mai pot spune și astăzi; pentru valabilitatea tipologică și sensul lor intemporal. Trans-istoria include tot ce e actual în istorie. Dacă perioada romantică nu ne-ar mai fi în nici un fel o întâlnire neindiferentă, ea ar fi un produs pur istoric, lipsit de un germen fecund. Suma de prezențe a trecutului alcătuește viața istoriei. Rămâne din trecut tot ceiace nu este documentar. Trans-istoria este în sine.

Relativismul istoric a transformat devenirea în absolut și a exagerat concretul până la substanțializare. Anulând categorii și eliminând generalul, a fixat celula istoriei în totalitatea concretă și închisă a perioadei istorice. Epoca a devenit monadă, iar generația, un grup organic, de o convergență perfectă. În sine, epocile nu sunt universale, dar toate conțin un sâmbure de universalitate. Cele cu adevărat mari, se leagă în universal. Acest proces nu se întâmplă conștient sau voit, ci naiv și nemijlocit. Toate epocile mari ale istoriei sunt definite de o naivitate creatoare, deoarece spiritul, în elanurile și eflorescențele culturii, nu s'a detașat de viață în dualitatea caracteristică apusurilor, ci se înlădie pe unduțiile vieții.

Nu se poate crea cu conștiința universalității, fiindcă orice creație este un act nemijlocit al spiritului. Când în tine se întipăresc caracterele epocii și cu ele dai expresie unui conținut interior, realizezi o obiectivare ce n'are aderență teoretică și conștientă la însușirile vremii tale. Marii creatori n'au cunoscut poziția lor în timp. Creația presupune un infinit fond psihologic, dar exclude un orizont teoretic echivalent. Epocile istorice creatoare, desfășurându-se în naivitate, se adâncesc în sânul valorilor, ca'ntr'un cerc limitat. Psihologicește, epocile au o respirație îngustă și un ritm sacadat de toate insuficiențele. Este indiscutabil că amploarea pe care o atribuim noi viziunii omului Renașterii depășește dimensiunile reale, precum iarăși s'ar putea să nu înțelegem decât fragmentar complexul sufletesc al omului medieval. Interpretările moderne au făcut din Renaștere o lume. Ce e drept, ea este o epocă incomparabil individualizată: numai că, datorită acestei individualizări ea nu a putut fi atât de cuprinzătoare pe cât se spune. Ne-am obișnuit a atribui Renașterii și consecințele ei îndepărtate sau apropiate. Tot ceiace în baroc sau în romantică, este derivare tardivă din Renaștere, o atribuim acesteia. Reflexele istorice îndepărtate ale unui fenomen nu sunt revelatoare pentru esența lui, ci pentru sufletul epocii care își caută analogii trecute în mod inconștient. Că romantica a iubit evul mediu și l-a iubit în fe-

lul ei, acest fapt este caracteristic romanticei, identității ei, nevoii de a-și defini afinitățile.

Epocile creatoare sunt mult prea rotunjite în sâmburele lor, pentru a fi prea încăpătoare. Universalismul conștient, căutat, dezvoltat până la obsesia cuceririi extensive a spiritului, este un element definitoriu al epocilor de amurg ale culturilor, a acelor epoci de sinteză și de sincretism, avide de toate valorile, juxtajunându-le, dar neînsumându-le, alăturându-le steril într'un agregat axiologic. Divergența valorilor este pasiunea alexandrinismului. Sterilitatea spiritului îl face încăpător pentru orice și viziunea retrospectivă, reactualizând lumile de valori ale trecutului, face contemporană întreaga istorie. Universalismul exterior al epocilor de decadentă dovedește, prin contrast, că orizontul teoretic nu este condiția creației și că excesul de luciditate descoperă un suflet încăpător, dar steril.

Cu cât epocile pe cari le înglobează o perioadă istorică sunt mai limitate ca sferă de valori, cu atât succesiunea lor este mai rapidă. Dinamismul culturii moderne își are explicația în mărginirea excesivă a diverselor epoci și a pasiunii devorante a omului modern de a epuiza valorile pentru a le substitui. Devenirea istorică își are rațiunea în insuficiența structurală a fiecărei epoci. Chiar dacă epocile sunt închise în ele înșile, fiecare are un guvern de viață, care se dezvoltă și moare, încât limitarea momentelor istorice este o insuficiență organică nesoluționabilă. În această insuficiență trebuie căutat motivul substituirii epocilor și a mobilității formelor culturii. Inconsistența tuturor structurilor de viață creiază o fluiditate, ce face din căile existenței tot atâtea pierderi de substanță.

Valorile, născute din viață, iau drumul razna și nu se mai pot reîntoarce spre surse. Tragedia mai adâncă a culturii nu se află numai în simbolismul ei, care constituind valorile într'o lume derivată, le îndepărtează de o zonă ontologică, ci în pornirile centrifugale ale spiritului, care începând cu autonomia de viață sfârșește la antinomia cu ea. Cine ar încerca să se descurce în multiplicitatea culturilor, în ireductibila lor complexitate tipologică, n'ar violenta prea mult individualitățile lor, dacă le-ar clasifica din punctul de vedere al soluției față de problema spirit-viață. (A soluției intrinsece, practice, a „atitudinii“.) Sunt culturi a căror stil se bazează pe o exasperare a conflictului dintre spirit și viață (cultura indiană, egipteană, goticul european și goticul ca o categorie, mai mult sau mai puțin imanentă tuturor culturilor). Altele, neputându-l învinge, l-au atenuat (cultura greacă întrucât a realizat o armonie mai mult dorită decât efectivă; cultura franceză ca o cultură ab-

stractă, în care spiritul nu se opune vieții, ci numai inteligența; cultura japoneză ca o cultură a grației etc.). Întreg procesul culturii își are rădăcinile dramatice în elementele *ne-vitale* ale spiritului; istoria nu este decât vibrația din golurile iraționalului. Deficiențele vieții au creat devenirea istorică.

II

La orice temperatură ar fi ridicată și pe mâna oricui ar cădea, cultura românească își are determinate anumite direcțiuni, pe cari nu le poate modifica nici o lume de conținuturi, oricât ar fi ele de variabile și de divergente. Întrucât facem parte dintr'o cultură și suntem integrați procesului ei, activitatea noastră intră într'un făgaș, despre care putem să nu știm nimic, el nu există totuși mai puțin. Ceiace putem face este să desvoltăm la maximum tendințe imanente nouă, dar nerealizate din toate motivele căderii noastre. Nu ne mai rămâne de făcut decât să începem a ne descoperi pe noi înșine.

Toată forma românească de existență este stăpânită de *geniul momentului*. În zadar am încerca să ne educăm spiritul în spre activitatea constructivă, cu tot ceiace presupune ca preparare inconștientă și efort susținut. Inspirația de moment este legea noastră. Românul iubește întorsătura, adică inconștientul în procesul lucrurilor. Cel mai mare chin pe capul românului ar fi construirea unei catedrale; tendința lucrurilor în spre înălțime, ascensiunea firii e streină complet geniului nostru. Turnurile bisericilor românești nu se sprijină în cer, așa cum se întâmplă cu cele gotice, ci rezemate pe corpul bisericii, ele par a fi: mulțumite că se află undeva, aproape de tot, un pământ, de care nu e bine să te îndepărtezi. O catedrală gotică este un răspuns lui D-zeu la toate întrebările cari i le-a pus omului. Ea dovedește că distanța între creator și creatură este departe de a fi infinită și că la urma urmelor, ei s'ar putea întâlni vreodată în înălțimi. Sensul ultim al catedralei este o provocare și o sfruntare adresată Divinității. Sunt turnuri pe cari omul n'a avut curajul să scrie: până când vei mai fi D-zeu, Doamne? Toate operele pe cari omul le-a conceput pentru preamărirea lui D-zeu, sunt o dovadă a grandorii umane, iar nu divine. Profilul unui turn pe un cer în inserări este simbolul tragediei sau infinitului uman.

Făcut-am multe bisericuțe în trecutul nostru, toate triste și mici. Improvizații de pietate. Ștefan cel mare și-a exercitat

ocasional un sentiment de pietate și ne-a construit pe loc atâtea și atâtea biserici, locașuri minore și amărâte ale dezertării: din lume, și nici o construcție monumentală, care să intensifice un sentiment de viață și să-i dea nesfârșitul dramatic și vibrant care invadează sufletul în orice atmosferă gotică.

Nu numai din cauza năvălirii frecvente a hoardelor, ci și dintr'o dispoziție lăuntrică, organică, românii și-au așezat satele în ascunzișuri, în văi nebănuite, în obscuritățile naturii. Comparați acest sentiment de viață, cu acela care a împins semințiile germanice să ridice burguri pe singurătăți de stânci, să-și proiecteze tăria sângelui în ziduri și blocuri de piatră. O tristețe infinită mă cuprinde de câte ori mă gândesc cum o mie și atâtea de ani, ne ascundeam prin păduri și munți de frica dușmanului, adică de propria noastră frică. Nu există dușmani, ci numai frica din care ei se nasc. Mulți dușmani am vrut să mai avem! Trebuia să fi construit ziduri în jurul nostru să fi fost și noi o lume, să ne fi construit destinul în piatră. Așa n'a mai rămas nimic greu din trecutul nostru. În zadar caut după demnitățile ruinelor. Cetățile Moldovei nu mă consolează: românii tot în munți fugeau.

Lipsa unui simț ascensional al devenirii, al unui elan constructiv în produsul firii, a făcut din cultura românească o *cultură a imediatului*. Toate lucrurile se întâmplă aici și acum. A te descurca printre contingente, iată imperativul viiunii circumstanțiale a vieții. *Atunci și acolo*, fie că determină trecutul sau viitorul, constituie un imperiu al necesității, în care amintirea nu poate atenua nimic, iar pentru viitor voința nu poate interveni decât ineficace. Românii par a fi înțeles peste măsură ceiace este irevocabil și transuman în ființa timpului și a spațiului.

Toate marile culturi s'au născut din lupta biruitoare cu spațiul și timpul. Imperialismul, ca expresia supremă a marelui stil politic, este un dispreț, o ofensă adusă spațiului. A-ți face întinderile sclave, exprimă setea arzătoare și criminală de a supune rezistența lumii materiale. Revolta împotriva spațiului este mobilul secret al imperialismului. Ultimul soldat care servește o idee imperialistă este mai avid de spațiu decât cel mai pasionat geograf. Urmele pașilor soldaților romani ar trebui sărutate.

Sau să ne gândim numai la bravarea timpului la oame-nii cari și-au creiat destinul în începuturile și pe culmile marilor culturi. Oare acei ce au impus lumii un stil de o individualitate unică n'au avut sentimentul unei energii nelimitate, ca-

pabile nu numai să escaladeze clipele, dar să înfrângă, să se ridice pe cadavrele momentelor? N'au ingenunchiat ei prezentul și viitorul, în pornirea de a da naștere la forme noi de viață? Marile culturi au creat în *ciuda* timpului. În orice elan, el cedează din rezistență, încât victoria asupra rezistenței temporale este un indice categoric al vitalității spiritului.

Ireductibilul și irevocabilul spațiului și al timpului nu sunt cunoscute de *avalanșa*, ca soartă a culturilor mari. Cu conștiința fatalității timpului nici un popor n'ar fi făcut revoluții, și nici războaie n'ar fi purtat, dacă spațiul le-ar fi fost atât de eterogen direcției lor interioare. Demiurgia culturilor a generat spațiul și timpul fiecăreia.

Deoarece noi românii nu ne-am încercat în procesul inconstient al luptei cu spațiul și cu timpul, nu avem o fizionomie proprie. Nu ne-am impus *fața* în forme obiective și astfel greu ne putem arăta și greu ne putem face cunoscuți. Față de timp și de spațiu ne definim figura. Ea câștigă cu atât mai multe caractere, cu cât suntem mai personali în tendința noastră de a ni le asimila.

Defectul României este că a fost prea multă vreme o potențialitate; a întârziat sistematic să devină o actualitate istorică. În asemenea condiții, cum o să-și poată preciza o fizionomie? Unde e *stilul* nostru? Există un singur oraș românesc cu o marcă arhitecturală proprie? Am rămas la țaran și n'am știut că satul n'a intrat niciodată în istorie.

Românii au trăit o mie de ani ca plantele. Creșterea vegetală le-a determinat ritmul vieții lor. Precum pentru o plantă, totul se face peste ea, așa și românul; totul s'a făcut peste el: biologia ca și istoria. Unui popor de țărani i-a făcut mare plăcere să nu intervină în cursul lumii. Nu există popor care să fie de o mai resemnată abandonare în moarte. Tragedia se naște dintr'un protest desperat și inutil împotriva morții; el nu duce practic la nimic, însă se naște dintr'un sentiment infinit și duce la alt sentiment infinit. Românii au stat subț moarte, ca subț turci. Au acceptat-o. Și asta înseamnă a-i plăti birul.

Nenorocirea noastră este c'am integrat moartea în ordinea firească și am primit-o cu duioșie și fără dramatism. Mai bine ne-am fi dispensat de ea, așa cum pare că au făcut francezii cari au creat o cultură fără spirit tragic. Dar cine cunoaște fericirea francezilor, de a fi avut o *superioritate naturală* față de moarte? Sunt însă culturi întregi cari din oroare de moarte au ajuns la cultul ei, (cea egipteană de ex.) cari din dureroasa intimitate cu ea au imprimat o direcțiune

specifică stilului lor de viață și n'au acceptat-o ca o evidență a lumii naturale. Românul se simte prea la el acasă, între viață și moarte, și-și face un drum plăcut printre ireconciliabilele acestea inițiale. Trăind cu o familiaritate indiferentă între lucruri cari au greutate numai prin patosul distanței, el și-a redus din fiorii la cari nu-i bine să renunțe spiritul. Astfel, România nu este o țară tragică. De D-zeu, n'am stat nici odată prea departe. Există o literatură populară, cu mai multe povești în cari D-zeu' se preumblă mai des ca printre noi? Măhnirea, casna și necazul acestui popor au ridicat multe scări între pământ și cer. Bisericele n'au trebuit să provoace înălțimile.

Ce fioruri trebuie să fi cunoscut evul mediu, oamenii din timpul lui, cari făceau cerc cu casele lor în jurul catedralelor? Orgoliul înfrângea pietatea. În jurul bisericuțelor noastre, umilința înfrânge pietatea.

În genere, românii au prea multă umilință și prea puțină pietate față de lucruri. Pietatea este ultima formă a seriozității în fața ordinii invizibile. Când ea afectează un caracter uman și immanent, atunci viața este convertită într'o valoare unică, echivalentă transcendenței. Este ca și cum toate aspectele realității ar fi străbătute de un suflu divin și s'ar împărtași în diversitatea lor de acelaș isvor absolut. Din pietate se naște un sentiment solemn al vieții. Toate acele se desfășoară și se consumă ca ofițieri, într'o gravitate elegantă. Pietatea dă un sens etern zădărniciilor. De aici, farmecul ei discret. Lumea catolică reprezintă atâta seriozitate gravă și atâta responsabilitate istorică, deoarece ca niciuna a îngrijit de sine o pietate activă, cu ceremonialul inerent și cu grandoarea măsurată, cari au asigurat catolicismului o dominație atât de justificată. S'a mai adăugat spiritul politic și lumea cealaltă a fost bine valorificată în lumea asta.

Umlința te plasează totdeauna subț lucruri. Prin ea, nu te recunoști nici măcar la nivelul și la condiția devenirii curente. Umlința este sentimentul cel mai a-istoric din câte se pot concepe. Refluxul vieții este leagănul ei. Dacă individual, ea poate presupune un spirit detașat, în expresie colectivă, e descurajantă. Umlința este un viciu. Căci răpește atât omului, cât și lumii, farmecul și valoarea.

Una dintre multele cauze ale scepticismului românesc este și influența disolvantă a umilinței, acest sentiment ce ne-a umbrit pe noi românii de când e lumea. Parcă de secole n'am fi opus mizeriilor ce ne veneau dela alte popoare decât răspunsul înțelepciunii pasive a țaranului: „să treacă dela noi!“.

Nu există o ființă mai umană decât românul. Acesta e dezastul. La orice monstruozitate, țaranul îți va răspunde învariabil: „între oameni se întâmplă toate“. Excesul de înțelegere, din fuga de conflict și de dramă. Acesta e și sensul scepticismului, în general.

Românii n'au aproape nici o înțelegere pentru istorie, căreia-i substituie concepția *destinului*. Și ce este ideea de destin? *Logica iraționalului*. O direcție interioară într'o lume de contingențe, o fatalitate într'o totalitate de variabile. Pe când, însă, culturile moderne au renunțat la ideea metafizică a destinului, înlocuind-o cu una *psihologică*, noi românii am rămas la sensul metafizic al soartei. Pentru un german sau pentru un francez, destinul nu înseamnă mai mult decât un ireductibil lăuntric ce ne dă o formă în viață. Fatalitatea crește din suflet și rămâne în marginile lui. Dacă totuși depășește sfera psihologică, ea afectează forma unui determinism mecanic, fără baze în ontologic. Românul vede, însă, o sursă universală realității esențiale, care e destinul. Fatalismul este determinism pe baze metafizice.

Ideia de destin are marele merit de a explica toate și nimic. Forța oarbă, care-și are limitele imanente ale unei logice specifice, ne satisface gustul nostru de a căuta o bază ascunsă și generatoare a tuturor conținuturilor de viață; ea, însă, nu le poate explica diversitatea și divergența. Exuberanța fenomenală se ridică autonomă peste monotonia soartei. Peisagiul istoric rămâne străin. În momentul în care românii vor abandona ideea de destin, ca realitate subțilă care omul geme, incapabil de a se mișca, ei vor înțelege istoria și poate i se vor integra.

Suntem un popor prea bun, prea cumsecade și prea așezat. *Nu pot iubi decât o Românie în delir.*

Toți acei cari iubesc poporul românesc mai puțin decât mine — fiindcă ei nu-i iubesc viitorul lui — susțin că însușirea esențială și de mare merit a românului este *omenia*. Nu vreau să spun că omenia este un defect, dar îmi este imposibil să descopăr în ea altceva decât o virtute mediocră, care nu poate fi o culme decât pentru oamenii lipsiți de personalitate. Într'o lume, în care numai excesul inimii și al inteligenței, frenezia și calculul echivoc, instinctele tari și ipocrizia, pot ajuta o ascensiune, la ce ne-ar putea folosi o cumsecădenie colectivă? Ce este omenia? *A da omului ceiace este a omului*. Sete mele de conflicte în lumea aparențelor nu-i pot găsi un antipod mai detestabil decât omenia. Dacă i-ași dori României să trăiască în pace și la răcoare, m'aș bucura și eu de ome-

nia noastră și m'aș asocia și eu la un elogiu comod și plat. Decât, însă, o bună stare nesemnificativă, mai bine o ruină conbri. Cine nu trăiește apocaliptic destinul României nu înțelege nimic din ceiace trebuie să devenim. Fiecare ar trebui să ne sfâșiem pe imperativul devenirii noastre.

Când s'ar spune că *ardoarea* și nu omenia este însușirea de căpetenie a României, mi-aș încrucișa brațele și aș aștepta să lunec cu ea automat spre glorie. Sau pasiunea, focul, elanul și chiar teroarea... Franța este opera entuziasmului, mai mult decât a raționalismului și a clasicismului. De altfel, pasiunea oarbă pentru logică, i-a folosit mai mult decât logica.

Unii cred că sunt naționaliști dacă fletează stările de fapt ale unei țări și găsesc în istoria ei singurul îndreptar. Sau cum vorbesc ei de „virtuțile tradiționale“. Cum de n'au observat că aceste virtuți ne-au ținut pe loc atâta vreme? Nu este bun și valabil, ceiace un popor are din moși strămoși, ci numai ceiace-l *mână înainte*. Dacă toți românii ar deveni prin minune sfinți și în această stare n'ar câștiga nimic ca forță istorică, aș declara sfințenia un atentat la edificiul nostru istoric. Tot ce spune România în mișcare este bun; tot ce o ține pe loc e rău. Singura ieșire este un dyonism al devenirii românești.

Dacă ascensiunea României ar pretinde idealuri meschine și compromițătoare, limitate și anti-umane, ele ar trebui declarate absolute și perfecte. *Ascensiunea unei țări este singura ei morală.*

„Adevărurile organice“ ale unei națiuni sunt *erorile* necesare creșterii ei. Tot ce se naște într'o creștere este vitalizant. Cum toate fenomenele de creștere au la bază un elan orb, nu vom găsi în ele condiția prielnică a cunoașterii. Auto-iluzionările din aurora culturilor indică un proces foarte natural. Luciditatea este o manifestație de crepuscul al unei culturi. Oboseala a luat locul creșterii. Atunci începe a se *ști*. Și adevărurile nu mai sunt „organice“ adică nu și le mai creiază viața pentru uzul ei, ci devin expresii autonome, cari nu mai servesc. Față de epoca homerică, în care spiritul elin este încă întunecat de somnul materiei, întrevăzind puține adevăruri într'o trezire încă neconsumată, — epicureismul și stoicismul, demarcă o disociere a elementelor solidare inițial, începând cu autonomia spiritului, care creiază conștient adevăruri pentru o viață pierdută în rațiune. Fiecare cultură își are o *epocă de cunoaștere*, care nu coincide cu un moment de înflorire spirituală unică, ci cu luciditatea ca fenomen colectiv. Un fel de oboseală contemplativă, bazată pe lichidarea naivității, acest dar incomparabil al tuturor aururilor de cul-

tură. De o parte *epoca de naivitate*, a unei culturi, de cealaltă, epoca de cunoaștere. Lumea homerică și sincretismul alexandrin, înseamnă două epoci la antipod. Secolul lui Pericle este epoca de maturitate și de rotunjime.

Lumea gotică și istorismul modern reprezintă în plan occidental, același dualism, de aceeași semnificație și gravitate. Clasicismul francez și romantica germană sunt momente culturale perfecte, culmi de cultură așezate între epoca de naivitate și de cunoaștere a Franței și Germaniei. Ele au ceva din savoarea deșteptării originare a spiritului și din parfumul disolvant al lucidităților crepusculare. Fecunditatea lor este, însă, departe de a fi echivocă, ea înrădăcinându-se în temelile unei culturi. În clasicism și în romantism, Franța și Germania și au întins o oglindă pentru a se putea adora narcisic. În toate momentele mari de cultură triumfă un Eros spiritual. Este o oglindire în propriul abis de fecunditate și de iradiere. Cu Schelling, Novalis, Hegel și Schlegel, Germania s'a desfășurat pe străfundurile sale și și-a pipăit marginile. Romantica germană, mai mult decât oricare alt moment al spiritului european, justifică definitiv, participarea noastră la istorie. Atâta vis al spiritului compensează trivialitatea de secole a gândirii și a vieții. Romantica germană este auto-extazul spiritului infinit.

Procesul „normal” al unei culturi o face să treacă în mod inevitabil prin perioada inițială a naivității. Nediferențierea și indiviziunea împrumutată culturii într'o astfel de fază, un caracter de tot concret. Separația de natură este în curs fără ca totuși cultura să constituie o totalitate autonomă. Câtă *natură* este în cultură indică gradul ei de naivitate. Ritmul ascendent al unei culturi o ridică din pământ, din piatră, din elemente. Progresul în spiritualizare înseamnă o îndepărtare de originar. Autonomia spiritului de viață, care devine realitatea tragică a tuturor culturilor, începând dela maturitatea lor la decadentă, înfrânge ultimile urme ale naivității. Cultura are în începuturile sale un ritm cosmic. Cu cât ea se diferențiază mai mult de natură, cu atât ea devine mai a cosmică. Negația cosmicului își află sursa în elementele centrifugale ale spiritului. Interiorizarea lui este o fugă de viață.

Faza naivă în evoluția istorică a unei națiuni îmbină într'o sursă comună statul, dreptul și societatea. Conștiința etică, juridică și socială nu se autonomizează. Naivitatea istorică are ca presuposiție comunitatea. Despre socialism nu se vorbește decât unde ea nu mai există. Dispariția statului în societate, care este o idee centrală a socialismului, n'a putut

apare decât în diferențierile rezultate dintr'o devenire complexă. Dispariția ethosului comunitar a pus problema socialistă. Omul modern nu mai știe care este sâmburele său: națiunea, statul, societatea sau dreptul. Înainte vreme era măcar D-zeu, care topia în sine toate contradicțiile. În dictatură sau în socialism, el caută o simplificare și o formulă unică, o reducere la un principiu unic. Pluralismul, în orice formă, nu este o soluție pentru muritori.

Omul s'a simțit totdeauna mai bine în epocile de naivitate. Odată ajuns, însă, într'un ritm în care cunoașterea s'a cristalizat ca un conținut de cultură, el s'a abandonat dramatismului acestei forme de viață și a acceptat riscurile ca necesități firești. Un popor își savurează, la urma urmelor, decadența sa. Cetățenii romani, cari în viciu și beție asistau la ruina Imperiului, din umbra curtizanelor orientale, nu se gândeau cu nici un regret la vremurile în cari țatele Lupoaiicii au fost piatra de temelie al celui mai grandios imperiu.

Românii n'au suferit niciodată de prea multă naivitate. Ne trăind prea mult în lucruri, ci mai mult sub ele, ei au avut perspectiva de jos, excesul de luciditate al românilor numai așa poate fi explicat. El n'a fost fructul unei cunoașteri spirituale, cu perspectiva din înălțime, din distanțele spiritului, ci din izolarea noastră subțire a curentului vieții. Luciditatea decadentă este plantată cu rădăcinile în aer. Orice gen de luciditate este o distanță de ființă.

Naivitatea este un reflex paradisiac în imediat. Datele nemijlocite ale vieții sunt trăite în ele înșile și chiar transfigurate în mit, ele se leagă direct de participarea sufletului. Nu trebuie totuși să ne imaginăm stilul naiv al culturilor în albastru de Fra Angelico, deoarece naivitatea presupunând originarul, implică un întreg complex de izbucniri primitive și bestiale. Decât, bestialitatea este, în această epocă, ireponsabilă și afectează mai repede un caracter de *prospețime*. Și apoi, etica naivității este biologia.

Că n'am cunoscut delicia naivității, ca o perioadă de cultură, este o dovadă în plus c'am vegetat la marginile istoriei și că o condiție unică definește tragedia noastră. Țăranul român e mult mai lucid și mai bătrân sufletește decât țăranul italian sau german. Dacă biologicește este superior țăranului francez, el are o maturitate sufletească de care ar trebui să ne întristăm. Țăranul român știe cam prea mult despre viață și despre moarte, deși nu înțelege nimic din istorie. Ai crede că cine știe ce experiență seculară de viață intensă cu o tradiție îndepărtată îl silește la atâta îndoielă și amără-

ciune. Țăranul bavarez, olandez sau elvețian este un sugaciu față de țăranul nostru. Poate că toți românii nu suntem decât niște copii bătrâni. Să ne fi născut din oboseala romanilor și lacrimile dacilor? Nu este chiar așa de plăcut a mai adăuga un plus de cunoaștere imensității de lucidități autohtone.

Ne-au lipsit condițiile psihologice ale naivității. Altcum, nu ne-am putea plânge, căci indiferențierea organică a României a prezentat substratul concret pentru un gen naiv de viață. N'am fost noi prea mult popor și prea puțin *națiune*; mult mai mult *societate*, decât *stat*? Iar din punctul de vedere al raționalității formelor de cultură, nu reprezintă alcătuirile noastre de viață un excedent de irațional?

Dar dacă ne-au fost interzise deliciale naivității nu ne mai rămâne decât să dăm intrării noastre conștiințe în cultură un accent de frenezie necunoscută României. Ar fi un lux pentru spiritul adamitic al culturii noastre să divizăm expresiile auro-rale ale culturii. Noi trebuie să avem în față finalitățile esențiale și ultime ale devenirii culturilor. Am fost prea mult *popor*. Divinizarea acestei realități primordiale a fost tentația permanentă a păturii noastre culte. Astfel de excese le-au cunoscut și germanii, însă le-au corectat totdeauna cu hipostazierea statului. Dacă un Fichte în timpul renașterii naționale germane, găsea în revenirea la popor ca sursă de productivitate irațională o salvare pentru Germania și o eliberare de etatism. Hegel a substituit statul lui D-zeu și i-a scris o teodicee cum n'a mai cunoscut istoria nici înainte de el, nici după el. Considerațiile lui Hegel despre stat îți dau fioruri cosmice. Ai vrea, citindu-le, să renunți pe veci la iluzia individualității tale, să te asimilezi complet în existența statului, să-ți anihilizezi principiul anarhic al individualității, să-ți uiți că ești persoană. D-zeu n'a devenit *actual* decât prin Cristos: așa statul prin Hegel. A vorbi despre stat ca „infini real“, „mers al lui D-zeu în lume“. „Spiritul în raționalitatea sa absolută“, „puterea absolută în lumea sublunară“, „ideia divină pe pământ“ etc., este un lucru atât de extraordinar, încât viziunile în D-zeu ale Sf. Ion al Crucii sau paradoxele poetice despre divinitate ale lui Angelus Silesius, îmi par simple banalități. Hegel a fost cel mai mare mistic al Germaniei, față de care Kant a fost un simplu profesor, iar Boehme și Eckhart, maestrii în presentimente. Dialectica lui este justificarea definitivă a iraționalismului, cu o mască raționalistă.

Hegel vorbește la un moment dat despre „viața absolută în popor“. Acest maximalism organicist are un sens numai întrucât fixează o etapă, în nici un caz o finalitate. Să ne în-

chipuim o Românie în care cultul mistic al iraționalului forțelor populare ar invadea întreaga țară. O stagnare generală ar fi fatală. Orice cult pentru o realitate deja *făcută* este cauză de stagnare și de imobilitate. Un tradiționalism consequent nu duce la nimic, dar mai cu seamă, nu dovedește nimic. „Poporul“ este o obsesie de care trebuie să ne ferim. Și trebuie să ne ferim cu atât mai mult, cu cât n'am fost sute de ani *România*, ci numai poporul românesc. În ce fel acest popor a putut rezista atâtea secole, fărămișat și neexistând politicește, este o problemă căreia nu-i pot găsi o soluție valabilă. Munteni, moldoveni, ardeleni, au putut conserva o substanță etnică numai întrucât n'au participat direct la istorie. Este singurul merit al pasivității, al sub-istoriei noastre, al apartenenței noastre la destinul mizerabil al culturilor mici. Cum Ardealul a fost tot timpul izolat de restul românității, dacă părăsea anonimul și lua partea activă — prin revoluții și războaie — la istoria Europei centrale, el ar fi ieșit iremediabil, din orbita României potențiale, așa cum exista ea în conștiința tuturor. Acțiunea izolată ar fi fost inefficientă. Ceiace e regretabil — și aici e viciul de bază al României — este că provinciile noastre atâta vreme, — n'au căutat o acțiune convergentă și au *amânat* România nepermis.

Totul, în trecutul românesc, s'a făcut *anonim*. În zadar încerci să descoperi o realitate vie după acel *nimeni*, care ne ascunde pe toți. Am fost anonimi în anonim. Așa sunt toate stările preculturale, așa este orice sub-istorie. *Cultura este un triumf al individualității*. Ființa individuală ia un caracter specific și o direcție proprie, separându-se de colectivitate. Epocile culturale de mare stil au o *structură monadică*. Lumi, individuale, a căror armonie derivă dintr'o comună participare la spirit. O cultură nu atinge culmi, decât în măsura în care individualitățile ei simt tentația demiurgiei. Toți marii creatori, au țintit o umilire a lui D-zeu. Precum marile culturi își extrag avântul din pornirea lor demiurgică, așa și cu marile individualități. Orgoliul infiniit este cea mai productivă salvare din mizeria condiției omenești. Mă gândesc la Hegel, considerând „momentul“ său filosofic, ca pe cel mai important din evoluția gândirii, spiritul absolut ajungând la perfectă auto-cunoaștere și interiorizare. Hegel s'a considerat ca încoronarea și culmea revenirii spiritului, iar împotriva caracterului progresiv al oricărei dialectici, a conceput sfârșitul istoriei în perfecțiunea spiritului absolut, realizat de filosofia sa. Sau Napoleon, spunând la Sf. Elena, cu atât orgoliu me-

ditativ: „Pe mine nu m'au înfrânt oamenii, ci natura. În nord frigul, în sud marea“.

Omul nu poate creia decât întrucât se crede centrul istoriei. Nu este aici vorba de inconștiența oricărui burghez, care în limitarea orizontului său, trăește ca și cum el ar fi singura realitate, ci de expansiunea spiritului care dilată clipa pe dimensiunile veșnicei. Dacă nu trăești cu sentimentul că tot ce s'a făcut până la tine în vederea ta s'a făcut și că tu ești o răspântie unică în istorie, dacă nu simți că te cere devenirea și că momentul existenței tale este un absolut, un ce nesubstituibil și unic, atunci nu vei reuși decât să fi decât un licuriciu în soare, o strălucire invizibilă, o fadoare de lumină. Numai întrucât axa lumii îți străpunge inima, poți deveni o lume.

Aș vrea să dispară din sângele poporului meu, ultimile rezerve de umilință. Dacă nu vom avea atâta tărie și atât orgoliu, pentru a ne reface din sâmbure existența, în zadar mai facem teoria României. Aici nu vreau să descriu mizeria istorică a unei țări, dintr'o curiozitate obiectivă. *Nu pot să fac știință pe propriul meu destin.* Dacă defectele României, constatate aici, cu pasiunea și regretele unei iubiri disperate, ar fi eterne și iremediabile, țara aceasta nu m'ar mai interesa deloc și mi-ar părea stupid să scriu o carte de fapte fără o viziune de reformă.

O critică severă a României nu trebuie să fie compensată, însă, de o utopie. Drumul României în viitor nu este presărat cu trandafiri. O mie de ani am călcat pe spini și vom mai călca încă multă vreme. Limitele României le cunosc prea bine. Vrem să știm totuși până unde se poate întinde ea, atât în forma ei lăuntrică, cât și în afară. *Aș vrea o Românie cu populația Chinei și destinul Franței.* Dar nu vreau să fac din viitorul României o utopie... Deși România nu poate fi o realitate fără acest viitor, noi trebuie să fim, însă, necruțători și cu unica noastră speranță...

Utopia este o dezertare teoretică din fața realității. Insuficiența instinctului construiește o altă lume, neținând seamă de ireductibilul acesteia. Disprețul pe care-l mărturisim cu toții pentru utopiști este cum nu se poate mai firesc. Noi știm, ceiace nu știe un utopist: reforma lumii nu este posibilă decât cu mijloacele și datele ei. Dacă Platon și Rousseau ar fi conceput numai viziuni utopice de mult ar fi ieșit din circulație. Dar ei au constatat prea adesea *gradul de fatal* din realitate, pentru a fi fost niște utopiști ordinari. Construcțiile utopice ne-au ajutat să ne controlăm iluziile. Defectul utopiilor este că au încercat să elimine din viață, ceiace are aceasta mai per-

manent: tragedia. Omul a făcut, însă, tot posibilul pentru a amâna paradisul terestru. Și a reușit peste așteptările lui.

Dacă l-ar fi dorit cu ardoare, atunci n'ar fi refuzat așa de ușor utopiile. Nu este vorba numai de cele socialiste, ci de orice gen de utopie. Marxismul și-a făcut un titlu de glorie din a fi rupt cu tradiția utopică a socialismului. Poate că socialismul numai atunci a avut farmec. Astăzi vrea să fie o *știință a fericirii pământeste*, construită pe o escatologie imanentă.

Distanța noastră de utopie rezultă din excesul de luciditate. Pe român l'aș putea, la urma urmelor, crede capabil de orice, numai de utopie, nu. Deaceea, construcția utopică a unei Românie viitoare, n'ar avea pentru noi nici un sens. Știm cu toții, că în istorie contează numai faptele; idealurile sunt amăgiri, necesare unei justificări ornamentale. Un popor activ și dinamic, este o mai mare realitate istorică, decât unul visător care își uită de el însuși în idealuri. Hunii au turburat istoria mai mult decât indienii, deși toți hunii laolaltă nu fac cât o clipire din ochi a lui Buda. Iarăș nu pot să trec cu vederea, că Atila este un Napoleon față de prinții Indiei, frumoși și visători. Însuși, Cristos a fost un mare om politic față de Buda, cu toate abilitățile oratorice ale acestuia. Dacă până astăzi, propaganda electorală a creștinismului s'a menținut în toiu...

Cine se apucă de lectura evangheliilor cu interes politic, are ce învăța pentru viața practică. Nimeni să nu aspire a deveni șef înainte de a fi meditat politicește evanghelia Sf. Ioan. Schimbați câțiva termeni, înlocuiți-i cu o expresie din lumea noastră și ați găsit cheia ascensiunii. Nu s'a făcut așa de ușor o dictatură două mii de ani...

Să fie oare utopie, dacă am crede că România ar putea să se ridice, vreodată peste nivelul și fatalitatea culturilor mici? N'aș vrea să formulez o condamnare pentru neamul meu. Și dacă există în România un oracol, mi-ar fi teamă să-l întreb. Cine-mi poate garanta că viitorul nu ne va rezerva surpriza unui miracol românesc? Un răspuns defavorabil la întrebarea sfâșietoare nu pot să dau fără să-mi taiu creanga de subt picioare. O superstiție ascunsă a adevărului mă oprește, însă, dela un entuziasm excesiv.

Să presupunem că România ar produce în viitor o serie de oameni mari, de excepții remarcabile și unice. Justifică acest fenomen o depășire a condiției culturilor mici? Că răspunsul nu poate fi decât negativ, n'avem decât să ne gândim la cazul Danemarcei sau Olandei. Danemarca a dat naștere unui

Kierkegaard, geniu universal, care a influențat esențial gândirea ultimelor decenii. Atâtea lucruri rămân omului streine, dacă n'a petrecut câțva timp în lectura și meditația operelor lui. După Nietzsche și Dostoievski, secolul trecut și-l poate reclama ca pe o a treia mărime. Înseamnă aceasta că există o cultură daneză cu un stil al ei, de care să se împiedice istoria universală?

Franz Hals, Rembrandt, Hobema și Ruysdael, au făcut din pictura olandeză, fenomenul cel mai original al acestei țări. Fără peisajul olandez, aș fi înțeles ce e vast și sumbru în melancolie? Cu Ruysdael în față gândești tot atât de mult ca după lectura lui Schopenhauer. Cine s'a oprit, însă, prea mult cu gândul la cultura olandeză? Nu există o idee de cultură daneză. Culturile mesianice sunt flori rare ale devenirii.

Să mai amintim profuziunea de genii ale Norvegiei și Suediei? Ne-am izbi cu toți de Strindberg, de Ibsen, de Hamsun și de celelalte grandiori nordice. Dar în viața spiritului european cultura norvegiană sau suedeză n'au putut constitui nici măcar un moment istoric. Ele au fost „mode”. Ceiace înseamnă că au fost acceptate cu pecetea efemerului. Însăși imperiile portughez, olandez și spaniol, n'au fost mai mult decât mode politice.

Apariția izolată a câtorva oameni mari într-o cultură de a doua mână, este deci o soluție minoră, de care nu trebuie să ne lăsăm impresionați. Nici măcar o pleiadă nu creiază o cultură. Numai prezența unui *geniu colectiv*, care face din oamenii mari proiecții în aparență, manifestării individuale ale unui fond adânc și specific de cultură, poate alcătui o bază de afirmare a unei culturi. Descartes, moralistii francezi, enciclopediștii, revoluția și până la un Valéry sau Proust, toate geniile Franței participă la un fond comun, pe care-l revelă, în forme diferite, dar în același comunitate esențială. Între Pascal și Barrés este mai multă afinitate decât, între ultimul și un contemporan german, fie el chiar Thomas Mann. O cultură trebuie să aibă o continuitate compusă din perioade, aparent divergente, dar intime în substanța lor. Numai culturile mici se remarcă prin manifestări și apariții sporadice, cărora le urmează tăceri și goluri, inexplicabile în afara unei deficiențe constituționale. Se spune adesea de câte o țară rămasă la periferie: n'a avut oameni la înălțimea evenimentelor. Sau cazul României: la evenimente mici oameni mici. Să nu uităm că marile culturi au dispus totdeauna de oamenii de cari au avut nevoie. Se poate spune mai mult: ei au depășit chiar nivelul evenimentelor și au făcut din plusul lor de grandoare,

motive de neliniște și de dinamism pentru acea națiune. Cezar și Napoleon au fost mai mari decât evenimentele. De aceia s'au prăbușit amândoi. Și să nu-ți fie scârbă de țările a căror oameni tânjesc sub evenimente! În loc să creeze evenimentele, ei tremură că nu le pot înțelege sau domina! O scârbă cosmică mă apucă de țările mediocre.

România nu trebuie să se mângâie că mai apare din când în când prin ea câte un om mare. Eminescu, condamnat a scrie într-o limbă necunoscută, n'a putut deveni universal; Pârvan putea fi un Kierkegaard român, dacă nu s'ar fi adâncit în săpături și și-ar fi cultivat mai puțin înălțimile retorice ale inimii; Nicolae Iorga n'a fost niciodată mai mult decât un om extraordinar. I-a lipsit totdeauna distanța și disprețul de lume, pentru a fi un om mare.

O anumită generozitate cu România mă face să cred că ea ar putea depăși cercul îngust al culturilor mici. Acest condițional definește condiția noastră. Că ea nu se va putea ridica niciodată la nivelul și semnificația culturilor mari, este un fapt sigur, ce nu merită a fi discutat. Ceiace poate și ceiace trebuie să devină România, este să atingă un sens istoric analog Spaniei sau Italiei, adică să-și marcheze existența prin glorie efemere. A aștepta mare lucru dela România ar însemna să ne condamnăm la decepții continui. Nu este mai puțin adevărat, că românii n'au făcut nici măcar ce-au *putut*. Slabă treabă peste tot!

Ceiace face din culturile mari fenomene atât de rare, nu este numai numărul restrâns al tipurilor posibile de cultură, ci și faptul că în ordinea istorică, prioritatea unui fenomen anulează semnificația tuturor acelor cari îi urmează, de același gen. Toate revoluțiile democratice au fost sclave Revoluției franceze, iar țările în cari ele s'au petrecut, n'au câștigat, din perspectiva istoriei universale, nici un titlu de glorie. Același caz se petrece și cu Revoluția rusă. Toate revoluțiile comuniste din alte țări sunt umbrele ei. Mai mult. În țara, în care se prepară și izbucnește revoluția, Lenin este mai adorat decât propriii ei revoluționari. Același fenomen se întâmplă și în domeniul spiritului pur. Ce mai dovedește raționalismul în alte țări față de Descartes, sensualismul după englezi și idealismul după nemți? Celelalte țări au putut să le perfecționeze; aceste curențe nu caracterizează de cât țările în cari s'au născut ca *expresie originală*. De aici derivă primejdia pentru orice țară care vrea să se afirme; ea riscă să umble pe *căi bătute*, cu iluzia personalității proprii, înșelându-se amarnic în chemarea ei.

Toate culturile mici apucă pe căi bătute. Și cele mari au anumite cadre de evoluție, cari derivă din structura culturii ca atare, din condițiile ei morfologice. În tiparele lor formale, ele toarnă, însă, conținuturi specifice. Egiptul ca și Franța au trecut prin perioade asemănătoare și au consumat o logică a culturii similare; prin conținut, ele își capătă o excelență diferențială.

Culturile mici nu cunosc logica stringentă a evoluției fiindcă nu trec prin toate perioadele ce alcătuiesc perfecțiunea istorică a marilor culturi. Ele nu sunt nici capabile să producă o serie de conținuturi unice și universale, încât bat șontorog urmele celor mari. Dau naștere și ele, din când în când la câte o revoluție locală, fac gesturi fără ecou, cresc și se distrug fără amploare, mor fără să întristeze pe cineva.

România se va salva dela această mizerie, ea însă nu va putea scăpa niciodată de echivocul culturilor intermediare, ci va rămânea indecisă la zona de mijloc între culturile mari și cele mici. O Spanie a Sud-estului Europei fără ardoare și farmecul ei romantic, dar cu acelaș nivel istoric. Și fără un Cervantes, care să ne descrie un Don Quijote al amărăciunilor noastre...

* *Schimbarea la față a României*, Editura Vreimea, 1939.

MIHAIL SADOVEANU

Biserici și fântîni

Cu toții am trăit o vreme de declarații cu caracter absolut; am cîntat în coruri romantice; și am strigat, cînd a fost timpul, tot ce se poate striga contra nenorocitei epoci fanariote. Mi se pare că d. Neculai Iorga cel dintîi a avut bunul-gust să facă rezerve și să dezvăluie adevăruri asupra acestui veac al istoriei noastre naționale.

Intr-adevăr, e prea comod a scrie astfel istoria, aruncînd totdeauna vina năcazurilor noastre asupra unui străin mizerabil și hrăpăreț. Au fost de vină turcii, au fost de vină grecii. Asupra acestora din urmă și marele povestitor Ion Neculce a repezit cuvinte de foc. Astăzi sînt vinovați alții. Noi n-am fost și nu sîntem niciodată vinovați de nimic. Cînd zic „noi“ nu vorbesc de marea mulțime, pururi și oriunde obiect de exploatare, ci de categoriile sociale care au fost la cîrma statului. Cînd zic „noi“ vreau să vorbesc de binecredincioșii domni și boieri de odinioară. În vremea primei, singurei și marii organizări a țărilor noastre în veacul XV această categorie socială se confundă cu țara; obștea și conducătorii sînt într-un stadiu de armonizare, din care rezultă o putere impresionantă. Ștefan cel Mare în adevăr poate fi prezentat în aureolă judecății celei mai severe.

Dar guvernauții din veacurile posterioare? Au fost sarea și grăsimea pămîntului, mieii lui Dumnezeu, ctitorii sfințelor lăcașuri. Au făcut numai bine, iar străinii hrăpăreți au făcut numai rău!

E prea simplu. Provinciile dunărene erau pentru Poarta Otomană un serios izvor de venituri și e de sine înțeles că stăpînii de la Stambul n-aveau nici un interes să distrugă raiaua.

Dealtminteri nici un guvernant înțelept n-are interes să execute asemenea operație asupra obștei, care se lasă cirmuită.

Ei bine, stăpînitorii mai mult sau mai puțin pămînteni care administrau țara înainte de epoca fanariotă sînt o admirabilă ilustrație a apetitului autohton, moștenit din veac în veac pînă astăzi. Vremurile lui Duca-Vodă și a lui Dumitrașcu Cantacuzino au rămas de pomină și blăstăm. Asupra elementului impozabil — atunci țărănimia — s-a administrat în așa măsură sistemul fiscal, încît cele patru „sferturi“ normale pe an au crescut la șaizeci și patru. Deci mai mult decît o dată pe săptămînă venea agentul fiscului la sate. Adică birarii și dăbilarii strîngeau neconținut teascul; erau în permanență mobilizați asupra birnicului. Au stors sudori, lacrimi, sînge, pe urmă n-au mai putut stoarce nimic. Bieții plugari și-au luat lumea în cap. Au părăsit căminurile, s-au pus la adăpost în codri ori dincolo de graniți.

Văzînd stăpînitorii că raiaua merge într-o asemenea scădere, au cugetat să schimbe sistemul administrativ. Au numit ei direct vechilii și i-au făcut răspunzători cu capul.

Oricît de mare scriitor era Ion Neculce, a fost și el un partizan. Și pe primul domn fanariot, Neculai Mavrocordat, îl execută foarte frumos în paginile cronicii lui. Nu e nevoie însă de sfortșare ca să deslușești adevărul chiar din aceste pagini.

Deci îndată ce a venit acest domnitor ticălos, după cît arată Neculce, s-a sculat prostimea cu mic cu mare și l-a întîmpinat pe drumul Galațului, cu rogojini aprinse în cap și cu pîră foarte tare asupra boierilor care aveau concesiile birurilor. Regia aceasta autonomă se dovedise excesiv de harnică; nu-i era de ajuns șaizeci și patru de sferturi; găsea de cuviință să ia de la om de două și de trei ori: cu alte cuvinte luat totdeauna și pretutindeni orice găsea. A dat cu acest prilej Neculai Mavrocordat o hotărîre nemaipomenită, de care Neculce se miră. A pus pe boierii concesionari să plătească mișeilor birnici pînă într-un ban tot ce li se luase în plus. Și cum operația interesa cîțiva ani, au fost nevoiți boierii țării să-și vîndă moștile și să-și amăneteze juvaerurile; unii au fost viriți la gros; asemenea ticăloșie a făptuit Neculai Mavrocordat.

Binevoiți a mai observa că alt domn fanariot, Constantin Mavrocordat, a scos pe țaran din legătura de robie cu pămîntul de muncă, act politic și social săvirșit în domnia lui Mihai-Vodă Viteazul. Alți domnitori fanarioți au regulat zilele de clacă, ajunse la un număr excesiv. În fine, nu puteau

face altfel, pentru că le era în joc capul; dar lucrurile arătate nu tind să-i puie în lumină pe ei, ci pe „noi“, acei care eram sarea și grăsimia pămîntului.

Și încă...

Spunea cîndva un mișel din această țară cu numele Cilibi Moise că, în vremea veche, oamenii păcătoși aveau obiceiul să zidească fîntîni, pentru a-și răscumpăra faptele rele, și toate drumurile țării erau pline de fîntîni. Astăzi nu se mai zidește nici o fîntînă, deci nu mai sînt oameni ticăloși.

Acei boieri de altădată și-au răscumpărat multe răutăți, clădind lăcașuri sfinte și înzestrînd așezăminte de binefacere. Astăzi nu se mai clădește și nu se mai înzestreză nimic; chiar ce-a rămas de la ei se dărîmă. Dovadă că nimeni nu mai are a-și reproșa nimic.

Slăbiciuni

De două mari slăbiciuni a suferit, în secolul al XIX-lea, conducerea politicii românești. De lipsa de încredere în virtuțile neamului și de ușurința cu care străinătatea era imitată. Dar în secolul al XIX-lea aceste două slăbiciuni nu se întâlneau niciodată la aceiași conducători deodată. Unii păcătuiau prin aceea că n'aveau încredere, iar alții prin aceea că imitau. Cei dintâi făceau parte din partidele cu nuanță conservatoare, cei de al doilea din partidele cu nuanță liberală. Conservatorii scoteau în evidență tinerețea culturii românești și ca o urmare a acestei tinereți conchideau că întreaga viață a instituțiilor românești este numai de decor, fără realitate; iar liberalii dimpotrivă aveau încredere în maturitatea poporului, dar în schimb nu croiau nimic pe măsura lui, ci împrumutau totul din străinătate. În fond, exagerați erau și unii și alții. Atât conservatorii cât și liberalii priveau alături de forțele vii ale neamului; unii și alții nu făceau o adevărată politică românească.

Tinerețea culturii este pentru conducerea politicii unui popor o condiție, dar nu un obstacol, și nici o invitare la împrumuturi. Poporul românesc, tânăr în cultură cum era, și-ar fi putut totuși avea politica sa proprie. Însușirile sale naturale constituiau un fond care putea fi utilizat. Nu era deloc un popor degenerat. Dimpotrivă, era un popor oțelit prin apriga luptă ce dusesese cu moartea și cu sărăcia.

Ce-i lipsea? Îi lipsea educația însușirilor sale naturale; sau, cum ziceam mai sus, canalizarea acestor însușiri spre o tehnică de muncă superioară, spre cultură și instituții politice de lungă durată. El avea, cum are și astăzi încă, însuși-

rile mai mult pe epidermă, căci școala vieții nu l-a deprins cu realizarea lor în opere externe. Toate defectele atribuite poporului românesc și de care am pomenit mai sus sunt provenite din această lipsă fundamentală a educației însușirilor. Românul este, bunăoară, brav, dar nu este cu spiritul războinic; căci a fi cu spiritul războinic însemnează a pregăti cu îngrijire înarmarea în timp de pace, și mai ales înseamnă a prevedea atacurile dușmanilor; ceea ce Românul nu face, Românul nu premeditează războiul, ci numai îl înfruntă cu bravură.

De asemenea, Românul este muncitor și mai ales îndelung răbdător la suferințele muncii. Cu toate acestea, el nu este deprins cu o tehnică de muncă riguroasă. Adeseori muncește, jucându-se. Sărăcia care nu l-a părăsit niciodată, n'a făcut din el un om econom. Rar risipitor cu timpul și cu materia de lucru, mai mult ca Românul.

Și la aceste caracterizări s'ar mai putea adăoga multe altele de același fel. În viața economică, Românul este rămas la însușirile pe care i le-a dat natura. Școala nu i-a mijlocit să dobândească aptitudini profesionale pentru comerț și industrie. Nici chiar funcționar adevărat nu este Românul, deși Țara Românească este plină de funcționari români; căci el n'a învățat nici din școală, nici din practică, disciplina de serviciu și respectul față de lucrul public. Toată tehnica profesională modernă care face forța altor popoare, Românului aproape că îi lipsește, deși prin însușirile pe care i le-a dat natura el ar putea să o aibă.

În viața politică mai ales, această lipsă se face foarte mult simțită. Rar cetățean, mai plin de devotament pentru partidul și pentru șeful pe care și l-a ales în politică, cum este Românul. A fi înregistrat într'un partid politic în România nu însemnează atât a fi înscris în registrele unei firme care promite beneficii la un anumit termen, cât mai curând înseamnă a fi trecut de bună voe pe o listă neagră de proscriși. Din momentul ce un cetățean român este cunoscut că aparține unui partid, el pierde dintr'o dată orice drept la considerația cetățenilor cari aparțin celorlalte partide. Este batjocorit, calomniat și persecutat în toate chipurile. În Europa occidentală, de asemeni se poate întâmpla ca cineva să aibă să sufere de pe urma convingerilor sale politice, dar aceasta numai în caz de revoluție, în restul vremii nimeni nu se atinge de el. În România, dimpotrivă a face politică, însemnează a te război cu toată lumea.

Toată această războire nu profită cu nimic Statului. De

aceasta sunt convinși cu toții aceia cari fac politică în România. Cu toate acestea războirea continuă, fiindcă este nevoie de o descărcare a devotamentelor și a energiilor combative de care sunt plini cetățenii români; războirea politică deși deșartă, este în sângele Românului.

Brav, fără să fie războinic; răbdător la muncă, fără să fie un profesionist al muncii; inteligent, fără reușită în viața practică; gata la sacrificii în politică, dar fără să contribuie prin aceasta la consolidarea Statului său politic, acestea sunt în puține cuvinte, consecințele care decurg din lipsa de educație a însușirilor Românului.

Nu este de mirat că, în aceste condiții, Românul să aibă el însuși neîncredere în virtuțile lui. Când Englezul, Germanul, Francezul și alții, zic despre un lucru că este făcut în țară la ei, prin aceasta ei vor să afirme soliditatea, dacă nu chiar perfecțiunea lucrului. Când Românul zice însă de un lucru, că este făcut în Țara Românească, prin aceasta el vrea mai curând să-și ceară iertare, că lucrul este nesolid și prea puțin reușit.

Bărbații noștri politici conservatori, din secolul al XIX-lea, au văzut prea bine aceste scăderi, dar în loc ca ei să caute îndreptarea lor, le-au considerat ca fiind constitutive firii poporului românesc și au așteptat ca îndreptarea să o aducă timpul. Timpul nu ajută însă decât pe aceia cari cred. Pentru ca educația însușirilor Românului să se producă, era nevoie de o credință în menirea istorică a neamului românesc. Numai o asemenea credință ar fi putut face pe bărbații politici conservatori, ca pe temeiul virtuților românești, selectate și puse în valoare, să justifice o politică de tradiție conservatoare pentru viitorul Statului românesc. Această credință le-a lipsit.

Bărbații politici liberali au avut-o, dar au falsificat-o prin o spiritualitate de împrumut. Scăderile sufletului românesc în loc de a fi ținute în seamă ca niște simptome ale vieții naționale în creștere, și să fie folosite manifestările lor pentru a prevedea cursul normal al vieții naționale în viitor, bărbații le-au considerat ca pe niște accidente fără importanță, sortite să dispară în momentul ce Statul românesc va fi înzestrat pe cale de împrumut, cu legi și instituții ideale străine.

Totuși, greșala acestor bărbați politici conservatori și liberali, din secolul trecut, nu este așa de mare, cum este greșala pe care o comit naționaliștii de astăzi. În secolul trecut neîncrederea în virtuțile românești constituia greșala numai a unora; iar dragostea de legi și instituții străine, greșala numai a altora, pe când astăzi avem amândouă greșelile din tre-

cut reunite în naționalismul bazat pe privilegiile etnicului românesc. Privilegiul, sub orice formă ar fi el, este mai întâi o recunoaștere de inferioritate și deci o neîncredere în forțele proprii ale privilegiatului. Pe privilegii nu se poate clădi destinul unui popor.

În același timp, naționalismul bazat pe privilegiile etnicului, este cu totul străin de tradițiile neamului românesc. El imitează, în mod vădit, rasismul german. Imitează însă rasismul într'o formă bizantino-orientală, adică nesinceră. Rasismul german invită pe privilegiați la luptă, și încă la o luptă încordată, pe când naționalismul nostru etnic la ospățuri pregătite gata.

Românismul este școala energiei românești. Prin aceasta înțelegem că este spiritualitatea chemată să ne dea încredere în viitorul neamului. Am avut începuturi de organizare politică și culturală, care pe orice popor l-ar cinsti. Și avem încă destulă vitalitate pentru a înfrunța cu succes o perioadă de renaștere. Putem organiza din nou satul nostru țărănesc, din punct de vedere sanitar, administrativ și economic, pentru a face din el o fortăreață a neamului. Avem destule inteligențe în diferitele pături ale populației pentru ca să realizăm cu ele o școală nouă, atât la sat cât și la oraș. Avem amintirea încă vie a războiului victorios pentru întregirea neamului. Este timpul să avem curajul, ca după întregirea neamului să ne afirmăm și credința în valoarea neamului.

* *Românismul*, Catehismul unei noi spiritualități, Fundația pentru literatură și artă, Regele Carol al II-lea, ed. a II-a, 1939.

* * *

Românul, când se necăjește rău, ori pe un lucru neînsușit, ori pe o ființă vie, absolut indiferent de categorie și specie, raportează ori, mai exact, *trimite* acel lucru sau acea ființă la originea lui naturală.

Nu știu dacă cetitorul a luat bine seama la profunzimea filozofică cuprinsă în acea formulă, strălucitoare de limpiditate concretă, pe care prejudiciile unei educații cu totul ne-naționale ne opresc s'o rostim tare, atât de adese cât o avem în inimă și pe limbă. În adevăr, formula de care vorbim însemnează evident că Românul, desperat de cusururile obiectului, îl trimite, cu un fel de rezignare fatalistă, la originea și cauza lui cea mai patentă, ca și cum i-ar zice: ești așa de nereușit, încât numai dacă te-ai mai face odată din început s'ar putea alege ceva de tine; — sau, poate chiar mai pesimist: nici dacă te-ai întoarce acolo unde te-ai născut, ca să te mai naști a doua oară, tot n'ai fi bun de nimic. Înjurătura noastră favorită este, cum vedeți bine, o imagine care simbolizează cu cea mai originală exactitate doctrina „revenirii perpetue“ a acelorași forme de existență — *die ewige Wiederkunft* a lui Nietzsche. Totodată ea rezumă o atitudine de o rară cuminenție în fața cauzalității și absurdităților în care ea ne învâluie. Cu genială pornire mintea română se transportă la cauza cea mare și esențială, și dintr'o lovitură taie firul explicațiilor obositoare.

* *Registrul Ideilor Gingașe*, Ed. Cultura Națională, 1926.

Prilej de îndoială

LA O RĂSCRUCE DE DRUMURI: SPRE O ȚĂRANIE, O MITOCĂNIE ȘI UN STIL „NAȚIONAL“

O prejudecată curentă constă în credința că întreaga cultură a unui popor se clădește de-adreptul de către oamenii creatori din „pătura cultă“. Mintea și sufletul acestora coabază, treaptă cu treaptă și întârziind spre adâncurile inculturii populare, pentru ca să le lumineze.

Arta țăranilor de pildă, ar fi o imitație târzie a orașului. Costumul bogat al Argeșului și Muscelului, o aducere aminte anacronică a costumului curtenilor de pe acolo: versul și cuvintele literaturii lor vorbite și cântate, o vagă și greșită aducere aminte a unor modele culte originare, cu mult mai pure; obiceiul pământului, o îndărătnică și confuză păstrare a unor dispoziții legislative, după ce ele au ieșit din vigoare. Cu alte cuvinte toată cultura populară ar fi alcătuită din adaogirea, una după alta, a unor asemenea „Gesunkenekulturguten“ cum le numesc nemții.

Problema acțiunii de „culturalizare“ a poporului, ar consta deci numai în găsirea mijloacelor de a face astfel ca să pătrundă repede și uniform repartizat, toată cultura orășanească în toate straturile sociale.

În realitate însă o cultură se naște anonim, viu și dintr'o dată, din toate părțile unei societăți. Fiecare grup, fiecare mădular alcătuitor al obștei oamenilor are darul de-ași clădi singură psihologia, deprinderile, graiul și operele de artă. Desigur că o trecere a unor bunuri dintr'o cultură socială la alta se

poate face. Schimburi și contaminări pot avea loc. Dar ele nu suferă nici-odată o mișcare pur descendentă. Mai mult decât atât, nici nu poate fi vorba de o asemenea mișcare descendentă, deoarece culturile deosebite nu pot fi erarhizate. Nu putem spune de pildă că literatura scrisă și făcută pentru citit a Luceafărului lui Eminescu ar fi superioară literaturii Mioriței, cântată veșnic altfel, „pe lung“, de miile de cântăreți anonimi cari o trăiesc ca fapt viu. Ci numai că este vorba de altceva, de două culturi esențialmente deosebite.

Înțelegerea acestui lucru este de o covârșitoare importanță pentru orișice activitate culturală și ea ne poate arăta pricinile adânci ale crizei noastre culturale de azi și ale lungiei și fără de folos agonii a țărâniei.

Intr-adevăr, țărânia presupune o cultură organică, apucată din bătrâni și păstrată tradițional, trăită astăzi de o obștie solidară de oameni care nu știu de existența altor culturi și nu și le pot închipui.

Dar această cultură, pe care noi n'am cunoscut-o și nici nu voim să o cunoaștem, a fost sistematic distrusă printr-o „culturalizare“. Nu numai unde vin cu drum de fier, ci mai ales unde vin cu școala, armata, partidele politice și piața ef-tină și proastă a orașului se ofilește și moare țărânia. Ceiace îi ia locul este o copie a mahalalei mitocănești, care se întinde ca o lepră pe întreg obrazul țării.

Pe de altă parte și în sens paralel invers, orașul copiază și el anumite elemente din viața țărâniei. A existat la noi un curent de snobism care tindea la salvarea părții plăcute ochiului și pitorești din această viață. A fost o vreme când o bună parte din elita noastră, deși ciripitoare de limbă franțuzească, nu mai apărea la baluri decât deghizată în costume naționale. Nobilele eforturi au fost făcute pentru a transforma haina țărânească într-o haină de gală. Femeile au ajuns astfel să poarte „costumul“ ori de câte ori se ivește un prilej național: Sosește un oaspe străin? Se pun cununi de frunză pe capul copiilor meritoși din clasele primare? Imediat cocoanele noastre se îmbracă în „costum național“. Cine ar îndrăzni să plece în propagandă culturală prin țări străine, dacă soția lui n'ar avea un asemenea costum? Ba pentru furnizarea costumelor s'au creiat și societăți comerciale. „Furnica“, procură oricui asemenea costume, școlile profesionale scot generații întregi de țesătoare și cusătoare de „motive naționale“. Până și arta mobilierului s'a transformat, născându-se un stil Brumărescu, de pirogravură națională în serie, foarte potrivită cu casele care au umplut, în anumiți ani, străzile Bucureștilor, case și ele tot

„naționale“, cu turle, cerdacuri, clopotnițe de mănăstiri, clopoței și gropnițe, stil Antonescu.

N'am putea avea decât cuvinte de laudă pentru izbânda acelor creatori de modă, dacă din nefericire arta aceasta „națională“ n'ar fi înfiorător de urâtă. Țărănescul, e un fapt estetic viu, de fermecătoare creație permanentă. „Naționalul“ e seria fabricată industrial și anapoda. Te uiți la un costum național, și te întrebi: de unde o fi? Să fie haină de Gorj? Ia e din Muscel. Să fie din Muscel? Marama e din Gorj. Dar fota? Din Banat. Opincile, de la Mociornița. E un fel de pot-pouri de costume, anost și fals, uneori de-adreptul jignitor când e purtat de doamnele cu tocure lungi dansind tango, monstruos când la necunoașterea duhului țărănesc se adaugă lipsa de bun gust, cum e cazul stilului Brumărescu, un adevărat aten-tat la bunul renume al țaranului Român. Origina acestui stil „național“ se vede cât de colo. El se naște dintr'un sentimentalism de paradă pentru o pătură socială în fond disprețuită și în tot cazul nu cunoscută. Stilul național aparține acelei vaste încercări de a transforma civilizația noastră după tehnica și chipul carelor alegorice: „Aici e Traian și Dunărea“; aici e „Mihai Viteazu“; aici „surorile înstrăinate venind la sânul mamei lor „România“, aici e „Dorobantul“ și însfârșit „ăsta este un țaran“. Evident țaranul vine cântând din frunză, ca Cio-robea, marșul din Aida, are fluier la brâu, căciulă, panglicuțe tricolore și o Rodică după el.

Stilul acesta „național“, făcut, iar nu născut, a trecut însă la mahala și de acolo la protipendada satelor. Mergeți într'un sat din jurul Bucureștilor, veți vedea acolo cele trei costume net deosebite. Bătrânele poartă îmbrăcămintea țără-nească; fetele, sunt în muselin de culori strigătoare; iar „dom-nișoarele“ adică fata popii a mai mare și a mai mică, fata în-vățătorului și a chiaburilor, umblă „național“. Cu mare mi-rare regăsești la țară până și modelele uitate „naționale“, de pildă vechiul costum al trupei lui Moceanu, cel care a lansat prin cabareture Banul Mărăcine, a pus fetelor căciuli de mo-cani în cap și le-a încrucișat pe pulpe nojițe tricolore cu clo-poței.

Iată dar că orașul se vădește a fi uneori stricător chiar atuncia și mai ales atuncia când e plin de intenții bune.

Acuma se întâmplă ca în unele județe opera de ridicare culturală și de „naționalizare“ să fi început mai din vreme, când țărânia era încă în plină vigoare. De pildă în Muscel, județ unde analfabetismul nu ne este prea rușinos. Ei bine aceste județe sunt tocmai cele *mai paradoxale*.

Aparent, sunt pur țărănești. Toți intelectualii de pildă, indiferent de culoare politică, toți cei din „elită“ umblă îmbrăcați „ca Mihalache“. Dar țărănia propriu zisă, e aproape stinsă. Acolo se cântă „național“: însă coruri de Vidu, Cucu, Oancea. Se spun ghicitori însă din culegerile tipărite. Vechiul strat țărănesc e de mult mort. Iar costumele Mihalache e lămuritor: e un tipic costum „național“. Pantalonii sunt de croială nemțească, însă albi, cu dungă: vesta e de stofă, însă croită cu gulerul după asemănarea hainelor cazone sau ale seminariștilor; haina e o haină pur nemțească. Numai cămașa, scoasă afară, e țărănească. Dar și aceia, nu e orișice cămașă, ci o cămașă „națională“. Stilul acesta a fost și el făcut și răspândit, cu bună știință, prin propagandă, de la Dobrescu Argeș începând și până acuma, (ca și costumele schilăresc al Olteniei, de altfel). Fără îndoială însă că vigoarea țărănească de acolo, deși nu a supraviețuit până astăzi statului nostru cultural, a avut destulă tărie ca să imprime costumului „național“ un caracter plăcut, să-l rețărănezeze, după cum de pildă și orașul Câmpulung s'a păstrat până astăzi cu un caracter unic, adevărat țărănesc, nu numai sătesc, atât în privința arhitecturii sale, cât și în privința organizării în moșnenie umblătoare pe 42 moșii. (Asta e altă poveste.)

Mărturisesc că mi aduc aminte de cuvintele unui bocet hunedorean: „draga maichii, după tine, îmi pare și rău și bine“, căci problema ce mi se pune mă aruncă în îndoială: calea viitoare a prefacerilor noastre culturale, care va fi? Și de partea cui să mă dau în lupta de moarte ce se începe? Să fie aceia a mitocăniei? Să fie aceia a costumului „național“? Nu e păcat de Dumnezeu să se piardă comoara de bun gust a țărăniei? Sau poate țărănia va fi destul de puternică și noi destui de cumiți ca să lăsăm să se nască un nou stil, în felul celui muscelan? Să ajutăm o asemenea transformare ca să scăpăm ce mai e de scăpat? Dar dacă nu vom face astfel nimic altceva decât să grăbim moartea țărăniei?

Hotărât lucru: problema e destul de complicată și nu ne poate părea deocamdată decât „și rău și bine“.

* „CRITERION“ Revistă de arte, litere și filozofie, Anul I, Nr. 2, 1 Noiembrie 1934.

I. PETROVICI

Forme de vasalitate spirituală. Note de jurnal

A renunța la gândire proprie și la ținută personală, a adopta ideile altuia sau formulele lui de exprimare, a merge servil într'un făgaș străin, fără ambiție de cale deosebită și fără să mai vezi vreo altă cărare împrejur, — iată ce aș numi eu o vorbă — *vasalitate spirituală*.

Cuvântul vasalitate are în sine un sens pejorativ, așa că nici în domeniul spiritualității nu-și poate schimba înțelesul, devenind cumva o vorbă de laudă. Vasalitatea înseamnă în orice caz o subjugare ce suprimă independența și adesea chiar individualitatea, presupunând că cel puțin la unii, ea ar fi putut eventual să existe.

Nu vreau să zic că orice înrâurire exercitată de un spirit superior și viguros crează la acel care a suferit-o, o vasalitate spirituală. În felul acesta n'ar exista nicăierea decât vasali, căci nimeni nu se poate izola de influențele societății, cel puțin de ale predecesorilor iluștri sau ale contemporanilor de seamă. Pentru anumite domenii ale gândirii, cum ar fi bunăoară acel filosofic, o astfel de izolare ar mai fi de dreptul primejdioasă, riscând să te facă îngust și unilateral, prizonierul unui singur punct de vedere și al unui orizont limitat. Măcar controlul gândirii tale cu reflecția altora, care au meditat asupra aceluiași probleme, privind-o din unghiuri diferite, e o necesitate ce nu se poate înlătura nepedepsit.

Orice om care cugetă folosește elemente împrumutate. Când aceste elemente servesc numai ca puncte de plecare pentru o contribuție proprie, ca înfățișare aparte, sau intrucât partea

personală covârșește împrumutul spiritual, — atuncea nu mai poate fi vorba de vasalitate.

Platon a fost elevul, dar n'a rămas vasalul lui Socrate, cu toate că superba filosofie platonice își înfige adânc rădăcinile în solul ideilor lui Socrate. Aristotel nu este vasalul lui Platon, ci un mare filosof original, cu toate că și-a înnodat speculația de aceea a uriașului său predecesor și păstrează în vastul edificiu al filosofiei proprii unele fapte de esență platoniciană.

Spinoza nu este vasalul lui Descartes, cu toată concepția sa identică raționalistă și cu toate numeroasele elemente cartesiane folosite — întrucât forma finală a construcției sale are o individualitate precis diferită de sinteza filosofică a lui Descartes. Schopenhauer este un filosof kantian, dar nu e un vasal al lui Kant, întrucât nu s-a mărginit ca atâția alții să ție trena maestrului său, ci a mers mai departe ca acesta pe drumul investigației metafizice, întemeindu-și singur o filosofie pesimistă, adânc impregnată de trăsăturile individualității sale.

În sfârșit, Eminescu a folosit destule teme schopenhaueriene, fără ca individualitatea lui să dispară în cea a filosofului său favorit, de n'ar fi decât pentru motivul că valoarea unui poet nu se măsoară cu originalitatea ideilor, ci cu cea a expresiei, iar în acest domeniu Eminescu a fost unul dintre cei mai autentici meșteri ai poeziei universale.

Și fiindcă vasalitatea unui artist nu va atârna niciodată de natura temelor tratate, ci de modalitățile și structura expresiei, s-ar putea vorbi cel mult la Eminescu de o vasalitate vremelnică față de Bolintineanu sau Depărățeanu, bineînțeles exclusiv în anii încercărilor sale juvenile, din care s-a degajat biruitor foarte curând; sau tot așa de-o nuanță de vasalitate, aceasta prelungită mai îndelung, la Vasile Alecsandri, față de marii romantici Hugo sau Lamartine, — cu toate că la acest fecund poet al nostru, nota personală nu este de tot copleșită, ba înflorește mândră pe ramura altoită cu sevă românească.

Vasalitatea în domeniul artistic ia lesne forma imitației, și este mult mai gravă decât în domeniul științific, unde cineva nu e obligat să fie neapărat creator — putând fi și vulgarizator — pe când artă fără creație, aceasta nu există. De poziția vasalității trebuie însă să distingem pe cea a plagiatului, care implică un element vădit de fraudă — voința de a prezenta lucrul altuia ca al tău — ceea ce se poate face eventual nu numai c'un autor cu care ai afinități numeroase, ci și cu'n altul cu care ai mai puține.

O vasalitate în domeniul spiritual. — inclusiv acel artistic

— se poate manifesta însă și la oameni fără intenții creatoare; la oameni pur și simplu fascinați de opera unui geniu, căzuți prizonieri admirativi ai manierei și metodelor lui, incapabili să mai conceapă lucrurile sub alt unghi, să mai aprecieze și alte categorii de opere, să facă dreptate și altor autori.

În privința aceasta voi face o spovedanie personală. Instalat cândva în Leipzig pentru continuarea studiilor universitare — e foarte lungă vreme de atunci! — începusem să frecventez cu râvnă în tovărășia unor tineri muzicali, opera din localitate și am avut norocul să ascult, în condiții optime, și nu o singură dată, întreg ciclul operelor lui Richard Wagner, de la Rienzi până la Tristan și Isolde inclusiv. Ajunsesem un pătimaș al muzicii wagneriene și până astăzi socot încă un bun spectacol wagnerian ca una dintre cele mai depline și mai înalte desfătări.

La epoca aceea însă admirația mea se prefăcuse într'o teribilă vasalitate, așa că nu mai puteam realmente să sufăr nici un alt compozitor, înfuriindu-mă mai cu seamă împotriva muzicii lui Verdi, desigur, mai ușoară, mai simplă și cu-o orchestrație mai elementară. Incapabil să mai recunosc bogăția motivelor melodice și fecunditatea uimitoare a inspirației sale, îmi exprimam întreg disprețul pentru celebrul compozitor italian și odată la reprezentarea operei „Trovatore“, enervat peste măsură de cea muzică pe care o decretasem „lăutărească“ am părăsit ostentativ spectacolul, mai înainte de-a se fi isprăvit. Orice se abătea de la formula wagneriană, îmi părea ignobil sau meschin și aceasta o credeam cu sinceritate și fără urmă de independență.

A trebuit să se scurgă un timp oarecare, pentru ca să mă sustrag tiraniei vasalității și să încep a prețui după merit creațiile lui Verdi — alături de muzica wagneriană, — tot așa precum bunăoară admirația pentru „Sărmanul Dionis“, adâncă nuvelă filosofică a lui Eminescu, nu mă împiedică să gust paralel cu dânsa „Poveștile“ lui Creangă și să recunosc valoarea lor artistică. Wagnerian și astăzi până la măduva oaselor, împart însă dreptatea ceva mai egal pe axa — e vorba de axa muzicală — Roma-Berlin.

Se poate vorbi de vasalitate spirituală și atunci când te supui orbește ideilor sau formulei altuia, chiar în ipoteza că personal n'ai avea nici o idee proprie ori n'ai fi în stare să ți-o făurești. Faptul că influența unei singure persoane îți împiedică lărgimea aprecierii și te face să nesocotești alte puncte de vedere, oricare ar fi temeiul pe care îl invoacă și autoritatea

acelora care le reprezintă, — aceasta constituie o vasalitate, cu deficiența evidentă a libertății de manifestare.

Însă adevărata vasalitate e să *posezi idei și să renunți la ele*, pentru a adopta pe ale altora, într'un cuvânt să părăsești convingeri proprii, pentru a împrumuta atitudinea altuia.

Lucrul nu este pur teoretic, ci se petrece adevărat.

Sunt diferite maniere de a-ți abandona convingerile personale, subordonându-le unei forțe externe, — tot așa după cum s'ar putea stabili și clase tipice de-o atare vasalitate.

Fără a putea pretinde că epuizez șirul vasalităților celor mai curente, în ambianța vieții noastre sociale, voi cita o listă ușor de recunoscut și în deajuns de bogată: subjugarea față de modă, subordonarea față de părerea colectivității, după cum și față de aceea a unui individ izolat, cum ar fi de pildă vasalitatea spirituală a inferiorului față de superiorul său ierarhic; a celui slab față de unul puternic care îl apără ori terorizează; a copilului față de părinte; a moșneagului față de tânărul cu care vețuește împreună; în sfârșit a femeii față de bărbat sau a bărbatului față de femeie, — fiindcă ambele cazuri sunt cu puțință, după cum se grăbește unul sau altul dintre cei doi preopinienți s'o ia înainte și să-și instaleze ascendentul...

Aș vrea să semnalez acum forme de vasalitate ceva mai rafinată și mai greu de recunoscut, sub aparența lor exterioară. Mă voi mărgini la două forme interesante, ambele așa de bine travestite că n'ai putea să surprinzi prea lesne fondul lor interior.

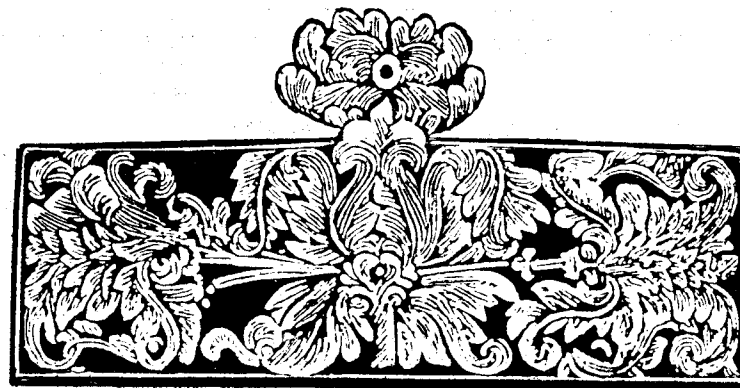
1) Să începem cu așa-zisul „spirit de contrazicere“ care afirmă cu ostentație totdeauna invers de ce spun alții și care în aparență ar fi prototipul independenței de cugetare, împinsă chiar pînă la absurd. În realitate însă lucrurile stau altfel: a susține în permanență contrariul, a spune „alb“ fiindcă ceilalți declară „negru“, nu înseamnă a-ți exprima părerea ta proprie, — pe care poate n'o aveai deloc sau o aveai cine știe cum — ci pur și simplu a exprima o opinie care, chiar opusă, e *sistematic în dependență de ceea ce susținuse altul*. Este desigur o vasalitate indirectă, dar cu tot aerul său de frondă, e tot o vasalitate, tot o atârnare de atitudinea altuia.

Vom recunoaște însă că spiritul de opoziție ostentativă reprezintă în orice caz o vasalitate mai nobilă și, oricum, mai sprintenă, — întrucât obligat să răstorni ideea interlocutorului, va trebui să invenți argumente, să născoci obiecții, ceea ce implică o creație, de multe ori efectiv ingenioasă. În orice caz, câtă deosebire, între fermentația spirituală a acestor opozanți

de profesie și capul care adoptă docil ideea altuia, cu argumente cu tot, fără măcar să refacă în minte eșafodajul ei documentar.

2) Pentru a trece acum la un alt ipochimen de atârnare spirituală, voi spune că eu socotesc tot ca o formă de vasalitate atunci când pui în dependență opinia pe care o ai despre cineva, de părerea pe care acela o are despre tine. Dacă el are adică opinie excelentă, să-l gratifici și tu cu una favorabilă, și mai ales dacă el are părere proastă, să afișezi și tu despre dânsul părerea cea mai rea cu puțință. Cine vrea să fie om liber, — să aibă tăria de a recunoaște, sau de-a vedea defectele aceluia care ție nu-ți găsește decât numai calități! Știu că nu e lesne să ai o astfel de ținută, care te ridică sensibil de-asupra nivelului comun. Se opune propriul tău orgoliu și mai ales prejudecata socială că laudându-ți bârffitorul îi crezi o superioritate de care vei avea de suferit. Totuși, fără a aspira la sublimitatea supraumană a Mântuitorului care strein de orice gând de revanșă, a murmurat în fața acelora ce îi flagelau obraji: „Doamne iartă-i că nu știu ce fac!“ — a recunoaște pur și simplu calitățile cuiva care din patimă le nesocotește pe ale tale și a nu-i copia servil atitudinea lui nedreaptă și răutăcioasă, este un semn necontestabil de superioritate morală și de falnică independență.

* „Gândirea“, XIX (1940) oct. nr. 8

Bisericiuțele noastre

Recitesc, la capătul călătoriei: „Sînt încîntătoare bisericiuțele acestea ale Bucovinei...” și mă cuprinde revolta. Cum, asta e impresia rezumativă, asta să fie exclamația finală față de tot ce ți-a trecut pe dinaintea ochilor, cînd cercetezi întîia oară Bucovina?

Exclamația e a unui străin. A unui străin din Apusul catedralelor și-al gigantescului de factură gotică. E treaba lui, la urma urmelor, dacă pierde măsura adevărată a lucrurilor și califică pe numele lor mic înfăptuiri mari ale trecutului românesc. Dar ne-am însușit și noi, ne-am însușit pînă la banalizare calificarea aceasta. Și iată în ghidurile noastre, iată în istoriile noastre, iată inimile noastre cuvîntul gingaș, simțămîntul gingaș: „bisericiuțele Bucovinei”.

Falsificăm un întreg trecut — cu gingășie. Inchipuim o dulce continuitate între natura românească și spiritul românesc, făcînd din bisericiuțele acelea niște apariții ale firii, parcă. Nu sînt zidurile lor simple întregiri ale naturii înconjurătoare? Nu sînt picturile lor simple armonii de culori într-o armonie mai vastă? Totul e încîntător, micuț, gingaș.

Dar nu mai vedem? Nu mai înțelegem? Te apropii de Sucevița, cu făgăduiala diminutivului acestuia — cu adevărat fermecător — că vei întîlni un mic giuvaer; dar întîlnești ziduri, ziduri de cetate. Treci pe sub o poartă grea, și într-o clipă ți se revelează, odată cu scara către cer de pe peretele nordic al bisericii, puterea Movileștilor. Căci e putere aci. E voință domnească. E mîndrie și sete de laudă, singura sete care a știut să proiecteze arta în istorie. Așa e la Voroneț, așa e la Vatra Moldoviței și așa e la Putna. Iar dacă minunea aceasta de biserică

a Humorului nu e zidită decît de logofătul Teodor Bubuiog, cu atît mai copleșitoare e impresia de putere: așadar nu numai domnitorii erau însetați de măreție, pe vremea aceea!

Ochiul nostru, stricat de gigantismul Apusului, reține imaginea catedralelor. Dar ce rost are alăturarea catedralelor de bisericile noastre, cînd alta e măsura lăuntrică? Catedralele sînt ale orașelor, sînt zid lipit de zidul orașelor. Cînd, în secolul al XVIII-lea, edilii orașului Chartres se hotărîseră să dărîme catedrala, singura pricină care i-a împiedecat s-o facă era că dărîmăturile catedralei ar fi împiedecat circulația. Dar bisericile Bucovinei n-aveau nevoie să covîrșească alte clădiri. Ele stăpîneau natura.

Sînt în mijlocul naturii, și totuși nu sînt ale naturii. E destul să le privești ca să vezi că e vorba de artă cultă. Nici o prejudecată fals semănătoristă nu te mai poate îndemna, de astă dată, să faci apel la sufletul țărănesc. E concepție conștientă, meșteșug, artă în sensul propriu, în sensul mare. Ne-am lăudat prea mult — și mai ales ne-au lăudat alții — cu ce e țărănesc în noi, ca să nu ne lăudăm o dată cu nețărnescul nostru. Pictorul de aci împrumută el cîteodată din credințele populare o viziune răzleață, cum ar fi învoiala lui Adam cu diavolul, sau vămile văzduhului; iar zugravul de la Voroneț pune el pe zid, altăuri de Maica Domnului, un cioban de-al nostru, cu portul lui; — dar nu cu sufletul țărănesc s-a înfăptuit și nu cu el se înțelege fapta aceasta de artă românească. Expresie de putere și expresie de sensibilitate cultă, bisericile acestea dezvăluie o altă dimensiune a sufletului românesc.

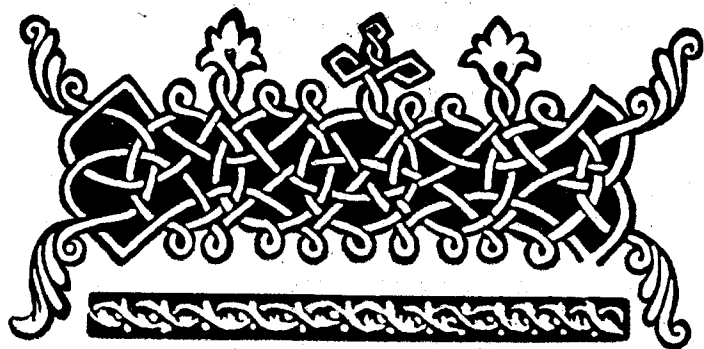
E, poate, dimensiunea noastră uitată. Și cît de adînc am uitat-o! Ne miniaturizăm monumentele, facem din adevăratele noastre catedrale bisericiuțe răsărite ici și colo în natură, iar cînd o curiozitate turistică ni le aruncă în față, singura noastră emoție este: tandreța. Ce fermecătoare ne par! E păcat, numai, că vîntul și ploile au stricat aproape în întregime, în acești 400—500 de ani, picturile exterioare de pe peretele nordic. Dar ce putem noi face? Natura le-a ridicat, natura să le apere.

Și te întorci în orașul cu atîtea vitrine de cristal, îndărătul căror stau cravate și parfumuri. Te întorci în orașul dezgustului modernist, unde sluțenia caselor noi nu e poleită decît de calitatea geamurilor mari, de cristal. Cîțiva metri pătrați din geamurile aceste, cîteva sute de metri pătrați ar salva picturile exterioare ale bisericiuțelor noastre. Dar n-am mai avut cristal și pentru ele. Și vă gîndiți oare, în noembrie, cînd bate vîntul cu ploaia de miazănoapte, vă gîndiți voi, așa cum stați îndărătul geamurilor voastre de cristal, vă gîndiți că moare cîte un

sfînt pe pereții bisericuțelor din Bucovina? Dacă ar exista un Savonarola al artei, ar arunca cu pietre în geamurile voastre de cristal!

În fiecare toamnă moare cîte un sfînt. Nu, nu e simplă nepăsare și nepricepere. Privim minăstirile și nu înțelegem că acolo e duh al istoriei, sete de putere. Privim, și nu creștem, nu îndrăznim. Iar sfîntii ne mor pe părăși și în suflete, pentru că nu îndrăznim.

„Vremea“, sept., 1943.

PETRE PANDREA

Portrete și controverse

[...] Contribuțiile românești încep în ultimele decade să se împletească și să se integreze în mod organic în spiritualitatea Europei. Era firesc ca spiritualitatea românească de o forță incomparabilă să nu mai fie un obiect de exotism și de contemplație pitorească pentru străini, așa cum este spiritualitatea negroidă (absorbită de cultura americană) sau formele de tradiție autohtone rudimentare evidențiate și pentru cititorul nostru în ciclul malaez tradus recent al romancierului englez Somerset Maugham. Spiritualitatea română nu poate fi nici „chinoiserie“ și nici exotism nipon. Prin tradiții și forțe creatoare suntem încadrați de milenii în Europa-Centrală și Europa sud-estică, în preajma Balcanului.

Cu instinctul lui infailibil de filosof agonice, Friderich Nietzsche a atras atențiunea asupra „omului pitoresc“ și l-a trăznit cu toate fulgerele mefianței indomptabile. Cu omul pitoresc și Nietzsche are dreptate: el este în marginea societății, neîncadrat și neîncadrabil. Spiritualitatea unei națiuni care se așează sub steaua neagră a pitorescului și a arhaismului este pândită de pericolul minimalizării și de blestemul sterilității. Păstrîndu-și toate aderențele, fluidele și componentele antropologice, prin destin ineluctabil, spiritualitatea unei mici națiuni se poate ridica, după forțele intrinseci celulare, în zona toridă a concurenței și a contribuției internaționale pentru formularea stilului unic al epocii respective, indiferent de națiuni, care trăesc concomitent momentul istoric.

Contribuția românească în Europa cultă a început cu Dimitrie Cantemir, spirit considerat *inter pares* printre istoricii timpului său membru *ebenbürtig* și *salonfähig* al Academiei

berlineze, egal născut cu toată lumea care „contează“, eșit de sub zodia malignă a barbarului pitoresc pentru a fi trecut printre spiritele de elită ale epocii.

Dela Dimitrie Cantemir trecem direct — și fără inele în lanț — la Xenopol, a cărui teorie a istoriei cu distincția genială între faptele de succesiune din științele naturii pune bazele terminologiei filosofice ulterioare europene care discriminează între *Naturwissenschaften* și *Geisteswissenschaften*.

Perspectiva actuală și „pathosul“ distanței (de care vorbește autorul lui Zarathustra) ne lasă să întrevădem că România n'a jucat rolul său în Europa anilor 1912—1942 prin grâul sau petrolul abundent așa dar prin hambarele solului și sub-solului său, ori prin oameni politici efemeri, ci mai mult prin statuarul solitar Constantin Brâncuși, emigrat într-o bună zi din satul Hobîța, județul Gorj, la București, așa cum pleacă cu cobilița copiii olteni, Brâncuși plecând cu dalta, iar dela București la Paris, stabilindu-se acolo în mod definitiv. Enigma destinului l-a făcut să plece concomitent cu alt coleg dela Școala de Belle-Arte din București, cu Petre Neagoe, desenatorul și pictorul făgărășean, prietenul de boemă artistică bucureșteană care va face, ulterior, carieră ca mare nuvelist și romancier american.

Prin actorii și actrițele sale, România a exportat după cum se știe vedete de prim și secund rang pe piața Parisului: Ventura, Elvira Popesco, Yonnel, de Max, Alice Cocea, Mihalesco. Aristocrația și uvrierii noștri desrădăcinați au furnizat literele franceze pe contesa de Noailles, pe Marthe Bibesco, Antoine Bibesco (dramaturgul parizian a trăit multă vreme în podgoria strămoșească din Corcova Mehedinților); Charles-Adolphe Cantacuzène și — last but not least — pe Panait Istrati.

Contribuțiile aduse în peisajul francez de acești români au fost dintre cele mai valabile. Teatrul parizian a păstrat indelebil efigia demonică a actorului ieșean, De Max (tatăl medic, mama sa, născută Profiri), iar lirica franceză nu va uita curând lamentele pasionale ale Principesei Brâncoveanu care a semnat literar și în registrul întâmplător al stării civile cu numele de Ana de Noailles, chiar dacă n'a văzut niciodată conacul Brâncovenilor din Romanați decât sub forma agreabilă a rentelor servite de un frate rămas cu nonșalanță autohtonă pe acele tărâmurii.

Istoria literară română nu vrea să înscrie în registrele ei nici pe Ana de Noailles, nici pe Martha Bibescu, nici pe Anton Bibescu și nici chiar pe Panait Istrati.

Punem o întrebare: o istorie a teatrului contemporan român

va exclude oare pe Ventura, pe Mihalescu și pe Elvira Popescu? Îl excludem și pe Iancovescu care formează un trio perfect cu Mihalescu și Elvira Popescu (după modelul criticii literare)? Ca valoare și stil de joc Ion Iancovescu formează un trio perfect cu Mihalescu și Elvira Popescu. Îl excludem și pe Iancovescu din istoria teatrului contemporan român?

Va exclude istoria plastice române pe Constantin Brâncuși din anele ei, vărsându-l în registrele Parisului?

Aici mi se pare că întâlnim o eroare metodică.

Cuvântul, marmora, culoarea, ritmul, sunetul și gestul sunt instrumente de lucru ale artistului din categoriile respective. Explicația destinului lor estetic este dictată de material într-o doză hotărâtoare, dar nucleul personalității sale este un mister mai ușor de luminat cu genetica, cu psihologia lor abisală și — în deosebi — cu sociologia formației personalității artistice, adică, la drept vorbind, uneori, cu spița neamului, absolut sigur cu clasa, cu copilăria și cu adolescența lor.

Nucleul liricei Contesei Ana de Noailles și profilul său literar este indisolubil legat de destinul biologic ca și de situația sociologică a principesei levantine-dunărene, după cum în extazele ei se întrevăd aceleași aspirații spre infinit și același turment ca în *Pasărea Măiastră* a lui Brâncuși, în lirismul magic și în incantațiile folclorului oltenesc, în latura (aș spune, în deriziune) maglaviteană a sufletului nostru de pe plaiurile oltene și dunărene. (Oltenia a dat la iveală două tipuri umane: tipul speculativului și tipul speculantului. Heraldica ei pendulează între cobiliță și pasărea măiastră. Tipologia duală se abate, ca să formulăm hegelian, între teză și antiteză pentru a scoate uneori la iveală sinteza contrariilor).

Dramaturgia lui Anton Bibescu este străbătută cu tot aspectul de horbotă de Valenciennes, de aceeași problematică a Corcovei oltene, deși diplomatul român a scris pe malurile Tamisei sau la Madrid.

Vechile și eternele teme ale sufletului oltenesc și ale omului oltean sunt vizibile ochiului sensibil în plastica lui Brâncuși în teatrul exuberant al Elvirei Popescu dela Caracal, în lirica Anei de Noailles și în celelalte figuri oltene emigrate la Paris cu o stare civilă aparent neclară pentru grefierul literar.

Un jurist experimentat în drept internațional privat ar trebui să descurce într-o zi hrisoavele încurcate ale acestor oameni fără stare civilă cărora grefierii inutili severi din branșa literară refuză să le elibereze acte în regulă.

Dar este aici numai o problemă de grefă literară? Juridic vorbind, pierderea sau căpătarea naționalității este o problemă

de *lege lata*, de text de drept pozitiv. Voința legiuitorului atât de fluentă, poate așa dar, transforma, oricând, o bibliotecă juridică de comentarii la paragrafele unei legi de naționalitate într'o simplă maculatură. Este caracteristic că dela Lex Delbrück, legea germană faimoasă care a permis dubla cetățenie (de origină și de circumstanță locală), pierderea și căpătarea naționalității pendulează între *de lege lata* și *de lege ferenda* fără răgaz, propozițiile de legiferare devenind rapid texte de drept pozitiv pentru a fi abrogate în anul următor.

Nu se poate elucida rezonabil și juridicește situația *heimatloșilor* români emigrați la Paris în secolul XIX și XX.

Dar din punct de vedere al istoriei literare?

G. Ibrăileanu și G. Călinescu înclină să nu accepte pe Panait Istrati, nici pe Martha Bibescu (care trăiește în România în mod obișnuit și participă uneori efectiv la culisele istoriei politice și românești) și nici pe Anton Bibescu (diplomat român de carieră) în cadrele istoriei literaturii române.

G. Călinescu notează categoric în monumentală sa Istorie a literaturii Române dela origini până în prezent:

„Cu toate că Panait Istrati a dat și versiuni române a operelor sale franceze, el nu va fi niciodată scriitor român“. „Și lucru care trebuie să dea de meditat emigranților, istoriile literare franceze îl ignorează și ele“ (p. 838).

Motivul excluderii lui Panait Istrati din cadrul literaturii române se scoate din considerațiuni asupra limbajului: limbajul nu este vehicul, ci însăși substanța creației literare. În acest caz, poetul ca și prozatorul aparțin limbei în care se exprimă.

Muzicianul are o limbă universală, la fel cu sculptorul și pictorul.

Dar actorul?

Este Ventura o actriță franceză sau o actriță română? Elvira Popescu a fost exclusă după această teorie din registrele noastre de stare civilă și artistică? Poate fi primită în registrele Parisului de vreme ce joacă într'un langaj special creat pentru ea de către Verneuil? O înscriem în registrul de Esperanto? Tot la Esperanto îl înscriem și pe Panait Istrati?

Dece Brâncuși care trăiește de 40 de ani la Paris (pe când Panait Istrati a trăit, activat și se odihnește în cimitir alături de Eminescu) să fie eventualmente considerat artist român (dealtminteri are o legiune de școlari în România care au lucrat în atelierul parizian) pentru că lucrează în piatră, marmoră și oțel inoxidabil, iar Ana de Noailles, iubita Soră, cu temperament intrudat, cu sociologie analogă, cu extaze similare, cu un *nisus formativus* aproape identic să fie o scriitoare franceză,

deși străbunii poetesei și ai statuarului au trăit de milenii în aceeași provincie și — în mod straniu — semănau la statură, gesturi, fizionomie și trăsături ca sora cu fratele?

Un ziarist german ce frecventa la Paris pe Brâncuși și pe Ana de Noailles, în tovărășia căruia am întâlnit de câteva ori pe glorioasa poetă, m'a întrebat cu candoare, dacă nu cumva familia Brancoussi este înrudită cu familia Brancovan, de vreme ce au aceeași fizionomie și aceeași rădăcină filologică a numelui. Am negat înrudirea familiară (cu oarecare uimire asupra întrebării) din motive de istorie socială română, fiindcă principii Brâncoveni ai Romanățului (unde trăia fratele poetesei și solicita voturile alegătorilor) și familia țărănească a Brâncușilor gorjeni nu-și puteau amesteca sângele prin căsătorii din motive de castă, care-i îndepărta la distanțe de zeci de mii de kilometri, deși erau la doi pași cu poștalionul. E drept că fiziognomic, prin structură stilistică și prin destin artistic, *Brancoussi* repeta în ediție perfecționată lirica franceză a principesei Brancovan. Și, dacă mergem mai îndelung în timp, cu milenii în urmă, tulpinile poate sunt înrudite, iar perspicacitatea fiziognomistului neamț, pornit de la Lavater și de la filologie, mă umple și azi de uimire. Tipul uman antropologic al lui Brâncuși și tipul Anei de Noailles nu se găsesc pe malurile Senei, dar sunt absolut cotidiene pe malurile Jiilor și ale Oltețului. Bisericile mici cu poze bariolate de ctitori reproduc frecvent jupânițe frapant identice cu contesa franceză și bătrâni demnitari cu ochi blânzi, cu barbițe de Silen și cu trăsăturile lui Brâncuși. Într'o zi de vară priveam dela mică distanță o țarancă bătrâioară din Mărgăritești, cu mâna pusă vizieră spre Olteț și cu alta sprijinită de pridvor, recunoscând uimit pe Ana mea de Noailles, punându-și binoclul la ochi într'o sală de festivități, diplomatice la Paris, sprijinindu-se în loje cu mâna mică de brațul președintelui de consiliu Léon Blum, comunicându-i cu vioiciune rezultatul explorărilor. Iar exemplare cu fizionomia brâncușiană, ca soți, veri, sau frați ai bătrânei țărânci de pe pridvorul Mărgăriteștilor găsești cu sutele în provincia Olteniei. Fiziognomic și antropologic nu am nici o îndoială asupra destinului identic și asupra stirpei comune între Ana și Constantin.

... Dar iată pe Brâncuși: apare în hallul hotelului meu bucureștean. E mărunț, are păr și barbă albă de Silen, ochi rotunzi de o infinită blândețe, un surâs serafic.

În totul, are înfățișarea unui sfânt bizantin lipsit de macerație, așa cum am văzut pe zidurile bisericuței străbune dintre răzoarele și zăvoaiele Oltețului. Un țaran oltean bătrîn,

scurt și firav, spiritualizat de meditație, dar cu un nucleu vital vânjos.

Primele frânturi de dialog se infiripează în acea limbă mixtă franco-română, pe care o vorbim cu soțiile noastre culte, caracteristică tuturor intelectualilor noștri îmbibați de cultura franceză și trăiți câțiva ani în atmosfera Parisului și în care ar trebui să scrie, dacă ar fi sinceri naturaliști, romancierii și dramaturgii români, când redau asemenea chipuri umane și asemenea conversații. Când, detașat de subiect, ascult langajul intelectualilor români, chiar cei mai dogmatici români, care au trăit multă vreme în metropolele Apusului la Paris sau la Berlin, discuțiile lor aprinse, smălțuite cu fragmente frecvente în grai străin, utilizate fără ostentație (fiindcă sunt vechi colegi sau prieteni) mi se pare ciudată proza publicată. Iar, când compar această proză destinată opiniei publice, atât de falsă stilistic, cu misivele particulare, unde se utilizează fără jenă jargonul mixt franco-român sau germano-român îmi apare în toată nuditățile tragicomedia intelectualilor popoarelor mici, incapabili de a trăi măcar o lună de zile din dāsaga culturii proprii, dar care mizează un atașament teribil localismelor (comentate dogmatic oral tot în jargon mixt). [. . .].

Portrete și controverse, vol. I, 1945, Editura Bucur Ciobanul, București.

MIRCEA ELIADE

A nu mai fi român!

A apărut, acum de curând, o nouă modă printre tinerii intelectuali și scriitori: a nu mai fi români, a regreta că sunt români, a pune la îndoială existența unui specific național și chiar posibilitatea inteligenței creatoare a elementului românesc. Să ne înțelegem bine: tinerii aceștia nu depășesc naționalul pentru a simți și gândi valorile universale; ei nu spun: „nu mai sunt român pentru că sunt înainte de toate om, și cuget numai prin acest criteriu universal și etern“. Tinerii aceștia nu disprețuiesc românismul pentru că sunt comuniști, sau anarhiști, sau mai știu eu ce sectă social-universală. Nu. Ei, pur și simplu, regretă că sunt români, și ar vrea să fie (o mărturisesc) ori ce altă nație de pe lume, chinezi, unguri, nemți, scandinavi, ruși, spanioli; orice, numai români — nu. S'au săturat până în gât de destinul acesta de a fi și rămâne români. Și caută prin orice fel de argumentare (istorică, filozofică, literară) să demonstreze că românii sunt o rasă incapabilă de gândire, incapabilă de eroism, de probleme filozofice, de creație artistică, și așa mai departe.

Unul dintre ei se îndoiește atât de mult de realitatea unui neam românesc războinic, încât își propune să citească „Istoria Imperiului Otoman“ a lui Hammer, ca să verifice dacă într'adevăr s'au luptat vreodată Românii cu Turcii, și i-au învins! Al-tul crede că orice creier care contează în istoria și cultura „românească“, nu e de origine română. Cantemir, Kogălniceanu, Eminescu, Hajdeu, Conta, Maiorescu, Iorga, Pârvan, etc., etc. — toți, dar absolut toți, sunt streini. Sunt slavi, ovrei, armeni, nemți, orice: dar *nu pot fi români*, românii nu pot creia, nu

pot judeca; românii sunt deștepți, sunt șmecheri, dar nu sunt nici gânditori nici creiatori.

Dacă le pronunți vreun nume despre care se știe sigur că e românesc, au alte argumente. Este din Oltenia? Sânge sârbesc. Este din Moldova? Moldova întreagă e slavizată. Din Transilvania? Sânge unguresc. Cunosce câțiva moldoveni care spun cu mândrie: „am sânge grecesc!"; sau „strămoșu-meu a fost rus". Singura lor șansă de a fi oameni adevărați este de a-și dovedi că originea lor nu este curat românească.

Nu cred că se află țară europeană în care să existe atâția intelectuali cărora să le fie rușine de neamul lor, să-i caute cu atâta frenezie defectele, să-și bată joc de trecutul lui și să mărturisească, în gura mare, că ar prefera să aparțină, prin naștere, altei țări.

Toți tinerii aceștia au de făcut obiecții neamului românesc. Mai întâi, spun ei, românii sunt deștepți și asta îi împiedică să aibă drame interioare, să cunoască profunzimile sufletului omenesc; îi împiedică să aibă probleme. Cine nu are probleme sufletești, cine nu capătă insomnii din cauza meditațiilor și agoniilor, cine nu e în pragul nebuniei și al sinuciderii, cine nu ajunge pentru zece ani neurastenic, cine nu urlă „Neant! Agonie! Zădărnicie!", cine nu se dă cu capul de perete ca să afle „autenticitatea", „spiritualitatea" și „viața interioară" — acela nu poate fi om, nu poate cunoaște valorile vieții și ale culturii, nu poate crea nimic. Românii sunt deștepți — ce oroare! Unde poate duce deșteptăciunea? La ce-ți folosește faptul că poți cunoaște, superficial, realitatea — când îți lipsește facultatea de a imagina probleme, îți lipsește boala prin care poți întrezări moartea și existența, îți lipsește însăși elementele dramei lăuntrice?

Tinerii aceștia sunt supărați pe neamul românesc pentru că românii nu au drame, nu au conflicte și nu se sinucid din desperare metafizică. Tinerii au descoperit o întreagă literatură europeană de metafizică și etică a desperării. Și pentru că desperarea este un sentiment necunoscut românului (care a rămas, în pofida atâtor erezii și culturalizări, drept credincios Bisericii Răsăritene), tinerii intelectuali au dedus stupiditatea iremediabilă a acestui neam. Tot ce nu se găsește în Pascal, în Nietzsche, în Dostoewski și în Heidegger — și toate aceste genii au elaborat o gândire impenetrabilă structurii gândirii românești — tot ce nu se găsește în nebunia unui biet om din Germania, în viziunile unui rus și în meditațiile unui catolic în veșnică îndoială, nu înseamnă nimic, nu are o valoare filozofică, nu are valoare umană.

Alimentați de lecturi europene, mimând drame europene, vind cu orice preț o spiritualitate care să semene chiar numai exterior cu spiritualitatea occidentală sau rusă — tinerii n'au înțeles nimic din geniul acestui popor românesc, bântuit de atâtea păcate, având nenumărate lipsuri, dar strălucind totuși cu o inteligență și o simțire proprie. Tinerii au reacționat împotriva curentului de acum zece-doisprezece ani, pornit dela „Gândirea" și „Ideea Europeană" (Pârvan, Lucian Blaga, Nae Ionescu, Nichifor Crainic; originile sunt tot în cursurile și publicațiile lui N. Iorga), care proclamase „autohtonismul", „specificul etnic" în artă și în gândire, și încercase cea dintâi filozofie ortodoxă prin creierea tipologiei românești. Cauzele acestei reacțiuni (care a început prin a fi pur spirituală, pentru a ajunge în deplin nihilism, negație a istoriei, relativism în cultură, disoluția conceptelor critice, etc.) sunt mult prea interesante și prea aproape de noi ca să ne încumetăm să le discutăm în acest articol. Dealtfel, nici n'am încercat aici să cerțăm întreg fenomenul „a nu mai fi român", ci numai să denunțăm câteva din aberațiile ultimei mode intelectuale.

Acei care desperează de destinul de a se fi născut români, judecă strâmb meritele și defectele poporului. Ei vor problematici, îndoeli, eroism — iar poporului român îi e cu totul streină îndoiala și despre eroi are o concepție cu totul familiară. Pentru un tânăr intelectual *credința și îndoiala* au valoare filozofică, deschid căile meditației, pun probleme; pentru un țaran român, nu există îndoială, el crede firesc („asa cum curg apele, cum cresc florile"), fără „probleme" (țaranul român este realist; vezi colecțiile de proverbe ca să înțelegi cum a reacționat el contra încercărilor de idealism, de criticism, aduse de popoarele cu care a intrat în legătură).

Intelectualii au despre *eroi* o concepție morală sau magică: și într'un caz și în altul, ei judecă individualist, iar la limită demoniac. Am arătat în altă parte¹ ce cred românii despre eroii neamului: ceiace cred și despre personajile biblice și apostolice: că trăiesc într'un raîu ca un plaiu românesc, se gândesc la nevoile lor, familiare, ca și în viață, coboară pe pământ în ceasuri grele, stau de vorbă cu oamenii într'un limbaj familiar, etc. Eroii așa cum sunt înțelegi de popor, și eroii așa cum sunt închipuiți de intelectualii tineri — nu au nimic de fațcă între ei. Unii au un eroism pe care li-l dau viața asociată, ceilalți concep un eroism etic, de probleme, de drame și conflicte.

Apoi, tinerii intelectuali judecă întotdeauna un popor prin ce creiază, nu-l judecă prin ceiace este, prin supraviețuirea lui. A „creia" este o concepție individualistă; a fi, așa cum a lăsat

Dumnezeu, este adevărata axă a „spiritualității” poporului; nimic nu se creiază, nimic nu se face; lucrurile vin și pleacă, lucrurile se *întâmplă*. Dar aceasta este o problemă prea complicată pentru a o rezolvi aici.

Este adevărat că poporul românesc suferă de multe păcate, este adevărat că ne lipsesc multe axe — dar aceasta e condiția noastră umană, acestea sunt posibilitățile noastre de a atinge universalitatea. Putem pleca dela ele sau le putem ignora pur și simplu. Dar nu e nici cavaleresc, nici eficace — să ne fie rușine că ne-am născut români, numai pentru simplul motiv că nu găsim în valențele românești ceiace vrea Chestov sau Dostoevski.

* *Oceanografie*, Editura „Cultura Poporului”, pp. 193—200.

1. Într'un articolăș din „Cuvântul”, intitulat *Românul și Eroii Neamului*, pe care îl republic aici pentru că ne ajută să înțelegem mai bine o chestiune prea puțin cunoscută.

„O revistă de vară a pus la îndemâna psihologului un episod care ilustrează admirabil atitudinea românului față de istorie. Apar pe scenă cei doi mari eroi ai națiunii: *Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare*. O apariție salutată de grădină cu aplauze și bună dispoziție, căci cei doi oameni mari nu apar într'o atmosferă solemnă, shakespeareană, profetică — ci apar în carne și oase, pe o scenă modernă, și vorbesc și se sărută ca doi oameni vii și de treabă, așa cum au fost întotdeauna văzuți de români.

Un confrate a găsit cu cale să condamne această „impietate” față de istoria neamului. Mie mi se pare revelantă pentru atitudinea sănătoasă și omenească ce o are publicul român față de istorie. Pentru noi, eroii neamului sunt vii și prezenți, cu toate mizeriile (aparente) ale omului de pe stradă. Solemnitatea e bună pentru 10 Maiu. Dar în restul anului, românul are față de marile figuri și momente ale istoriei naționale o atitudine, i-ași spune, comunicativă. Nu se simte stingherit cu nici un erou alături. Pentru el, Domnii noștri au fost oameni viteji și cu frica lui Dumnezeu — dar oameni. Moartea lor a fost o trecere în viața cealaltă — dar nu o transfigurare, o pierdere a prezenței umane. Când e evocat, *Mihai Viteazul* nu apare ca un *Rege Lear*; el nu vorbește ca o *Pythie*; nimic misterios, nimic lugubru, nimic subpământean nici cerese în raporturile românului cu *Eroii lui morți*. *Ștefan cel Mare și Tudor Vladimirescu* sunt tot atât de aproape și, mai ales, de

vi; o apropiere carnală, caldă, dela om la om, nu dela spirit la om.

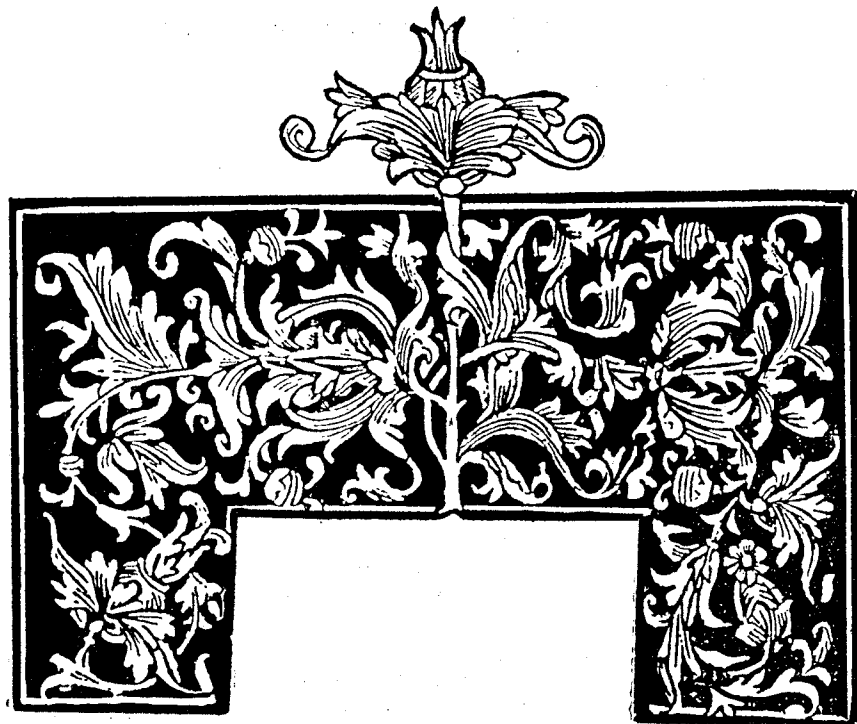
Nu sunt doi hierosanți, ci „unul Muntean și altul Moldovean”. N'au buzele pecetuite cu taina vieții de dincolo, ci au rămas legați ogorului, necazurilor și încercărilor neamului. Au rămas români și dincolo de moarte.

Atitudinea aceasta față de istorie nu face decât să completeze atitudinea globală pe care o are românul despre ceiace îl depășește, despre minuni și eroi. Când țaranul vă va vorbi despre *Maica Domnului*, ea nu va fi *Madona Indurerată din Apus*, nici *Maica tânguitoare a Rușilor*; va fi o mamă din zilele bune, cu marile ei dureri tănuite, cu marea ei dragoste nemărturisită, cu marea mândrie pentru *Fecior*. Durerea *Maicii Domnului* e durerea oricărei fărânci cu fiul mort. Și *Sfinții* — oare nu s'au coborât ei de atâtea ori pe aceste tărâmurile românești? Știu ceva românii despre *Războiul Sfânt*, despre *Sfântul Mormânt*, despre setea *Apusenilor* de a stăpâni ei *Țara Sfântă*? Nu. Ei știu că *România* e o țară creștinească, pe care au vizitat-o atâtea trimiși ai *Cerului* — și că ea trebuie apărută de celelalte liste, păgâne.

Marii Domni români nu sunt decât *blagosloviți ai Cerului*. Nu sunt figuri titanice, demiurgice; nu sunt „eroi”, cari izbutesc pentru că vor și se despart atât de mult de restul oamenilor încât numai printr'o mistică mai pot fi apropiați. Personalitatea lor e un dar de sus, nu o individualizare. Au fost mari și viteji, după cum un stejar e mândru și o floare parfumată: pentru că așa i-a lăsat Dumnezeu. Cei ce vorbesc despre indiferența poporului român față de religie, vorbesc în neștire. Pentru că creștinismul românului nu presupune nici moralitatea nici mistica — ci împăcarea cu *Firea* și cu sufletul lui.

... Iar dacă apar eroii neamului nostru pe scena unei reviste de vară, nu e impietate. Dimpotrivă, e și reconfortant și educativ. Căci iau și ei parte la necazurile noastre de astăzi — și ne fac a înțelege, astfel cât de mărunte sunt și cât de trecătoare față de marile lor necazuri.”

SUMAR

Prefață (Iordan Chimet)	5
-----------------------------------	---

UNGHIUL ETNIC

A. D. XENOPOL	<i>Unitatea sufletului românesc</i>	10
GEORGE VILSAN	<i>Conștiință națională și geografie</i>	17
C. RĂDULESCU-MOTRU	<i>Românismul</i>	38
CAMIL PETRESCU	<i>Suflet național</i>	49
CAMIL PETRESCU	<i>Încercare fenomenologică despre conștiința românească</i>	59
MARIN SIMIONESCU-RĂMNICEANU	<i>Sufletul românesc</i>	64
LUCIAN BLAGA	<i>Temele sacrale și spiritul etnic</i>	74
G. CĂLINESCU	<i>Specificul național</i>	82

UNGHIUL JURIDIC

ION PERETZ	<i>Dreptul român în poeziile populare</i>	94
ANDREI RĂDULESCU	<i>Originalitatea dreptului român</i>	106
GEORGE FOTINO	<i>Ce este vechiul Drept românesc</i>	118
PETRE MARCU-BALȘ (PETRE PANDREA)	<i>Autohtononia ordinii juridice</i>	137

UNGHIUL FILOSOFIC

D. DRĂGHICESCU	<i>Recapitulare și concluzie</i>	154
ION PETROVICI	<i>Etnicul în filosofie</i>	171
P. P. NEGULESCU	<i>Implicații etnice</i>	176
C. RĂDULESCU-MOTRU	<i>Vocația românilor</i>	188
VASILE BÂNCILĂ	<i>Autohtononia filosofiei</i>	200
VASILE BÂNCILĂ	<i>Etnicul și logica modernă</i>	213
D. D. ROȘCA	<i>Mitul utilului</i>	223
LUCIAN BLAGA	<i>Apriorism românesc</i>	243
ȘT. BĂRSĂNESCU	<i>Încercare asupra spiritului românesc</i>	247
MIRCEA VULCĂNESCU	<i>Dimensiunea românească a existenței</i>	283

UNGHIUL CULTURII POPULARE

AL. TZIGARA-SAMURCAȘ	<i>Arta țaranului nostru</i>	328
OVID DENSUȘIANU	<i>Folclorul, cum trebuie înțeles</i>	336
ȘTEFAN I. NENIȚESCU	<i>Arta românească populară</i>	354
G. OPRESCU	<i>Originea artei populare</i>	366
ION PILLAT	<i>Aportul folclorului în poezia nouă românească</i>	372
FRANCISC ȘIRATO	<i>Renașterea artei poporane?</i>	386
G. BREAZUL	<i>Muzica populară românească</i>	391
OVIDIU PAPADIMA	<i>Cosmosul prieten, în viziunea folclorică</i>	405
OVIDIU PAPADIMA	<i>O altă atitudine față de cosmos: respectul</i>	409
MIRCEA ELIADE	<i>Teme folclorice și creație artistică</i>	414

PERSPECTIVA ESTETICĂ

OVID DENSUȘIANU	<i>Stilul nostru</i>	418
MARIN SIMIONESCU-RĂMNICEANU	<i>Caracterele naționale ale artei românești</i>	421

TUDOR VIANU

* * *

OSKAR WALTER
CISEK

FRANCISC ȘIRATO
BAZIL MUNTEANU

PETRU COMARNESCU

PETRU COMARNESCU

MIHAI D. RALEA
DAN BOTTA
G. IBRAILEANU

POMPILIU CONSTANTINESCU

<i>Caracterele artei românești</i>	430
<i>Anchetă asupra artei românești (N. Iorga, George Enescu, Marin Simionescu-Râmniceanu, Francisc Șirato, N. N. Tonitza, O. Han, Ștefan Dimitrescu, Const. Brăiloiu, Mihail Jora, G. D. Kiriac, Ion Pillat)</i>	436
<i>Sufletul românesc în artele plastice</i>	468
<i>Arta plastică românească</i>	478
<i>Literatura românească în perspectivă europeană</i>	484
<i>Tradiția ca formă ideală, permanent dinamică, a culturii naționale și ca măsură a valorii specificului național</i>	499
<i>Discuții despre caracterele artei românești</i>	522
<i>Etnic și estetic</i>	540
<i>Frumosul românesc</i>	551
<i>Caracterul specific național în literatura română</i>	559
<i>Specificitate etnică</i>	574

UNGHIU CRITIC

C. RĂDULESCU-MOTRU

ȘTEFAN M. ZELETIN
MIHAI D. RALEA
B. FUNDIOIANU
E. LOVINESCU
EMIL CIORAN

MIHAIL SADOVEANU
C. RĂDULESCU-MOTRU
PAUL ZARIFOPOL
HENRI H. STAHL
I. PETROVICI

CONSTANTIN NOICA
PETRE PANDREA
MIRCEA ELIADE

<i>Cultura română și politicianismul</i>	580
<i>Hotărîrea nemuritorilor</i>	595
<i>Fenomenul românesc</i>	616
<i>Prefață</i>	626
<i>Există o literatură română?</i>	631
<i>Golurile psihologice și istorice ale României</i>	635
<i>Biserici și fntîni</i>	667
<i>Slăbiciuni</i>	670
* * *	674
<i>Prilej de îndoială</i>	675
<i>Forme de vasalitate spirituală. Note de jurnal</i>	679
<i>Bisericuțele noastre</i>	684
<i>Portrete și controverse</i>	687
<i>A nu mai fi român!</i>	693

